

రెడ్డి సంచిక

సంపాదకులు:

శ్రీ వడ్డది అప్పారావుగారు, బి. యె., బి. యల్.,
రాజమహేంద్రవరము.

సంపాదకీయసంఘము:

శ్రీ వడ్డది అప్పారావుగారు, బి. యె., బి. యల్.,
శ్రీ రాళ్ళబండి సుబ్బారావుగారు, ఎం.ఎ., ఎల్.టి., ఎం.ఇ.ఎస్., (రిటైర్డు),
శ్రీ మల్లిడి అన్నారెడ్డిగారు, యం.ఎ., యల్.యల్.బి.

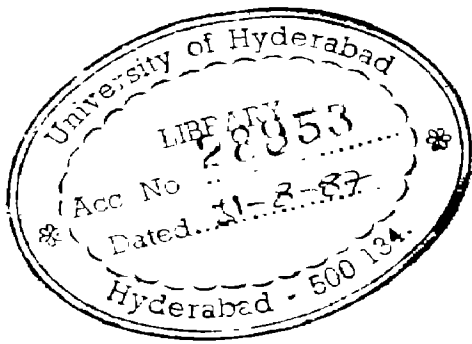

ప్రకాశకులు:

గౌరవ కార్యదర్శి,
ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలి,
రాజమహేంద్రవరము.

37 లగాయకు 44, 97 లగాయకు 200 వేదలవరకు మజనకంబనీ ప్రెస్, రాజమండ్రి
441 లగాయకు 448 వేదలవరకు చింతామనీ ప్రెస్, రాజమండ్రి
దుగతా వేదలు రాజన్ ఎల్కటిక్ ప్రెస్, రాజమండ్రి
యందు ముద్రింపబడెను.

1947

T
954.84
AP 48 R

సంపాదకుని వీరిక

“ఇకం కవిశ్యః పూర్వభ్యో నమావాకం ప్రకాశ్యమా”.

ఈ రెడ్డిసంచిక, ఆంధ్రీయకీహాస పరిశోధకమండలివారు తెలుగులో ప్రచురించిన, నాలుగవ గ్రంథము. ఇది కాకతీయ రాజ్యము నాశనమైన తరువాత ఆంధ్రదేశము లోని విశేషభాగము నేలిన రెడ్డిరాజుల చరిత్రము. ఇంజులో, క్రీ. శ. 1323 మొదలు కొని క్రీ. శ. 1440 వరకు, సుమారు ఒక శతాబ్దకాలములోని ఆంధ్రదేశ చరిత్రము కలదు. రెడ్డిరాజులు కొండవీడు రాజధానిగా ఆంధ్రదేశము లోని ఎక్కు భాగములను ఏలిరి. రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజ్యము ఈకొండవీటి రాజ్యాంతర్భాగమే. ఈ సంచిక యందు రాజకీయ చరిత్రమును గూర్చిన వ్యాసములును, వాణిజ్య, సాంఘికాదివిషయము లకు సంబంధించిన వ్యాసములును, రెడ్డిరాజులు పోషించిన కవులను గూర్చిన వ్యాసము లును కలవు. ఇందలి సంపాదకీయ వ్యాసములను వ్రాయుటలో నేను పూర్వపు చరిత్ర కాదుల గ్రంథము లన్నిటి సాహాయ్యమును పొందితిని. కీర్తిశేషులు కందుకూరి వీరేశ లింగంపతులు, కొమరాజు లక్ష్మణరావు, చిలుకూరి వీరభద్రరావు, జయంతి రామయ్యపంతులుగారు రెడ్డిరాజులు, వారి కవులను గూర్చి వ్రాసిన వ్యాసములును, ముప్పసిద్ధ చారిత్రక పరిశోధకులు శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు, డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు, బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు మొదలగు వారు వ్రాసిన అమూల్య వ్యాసములును, నాకు ఎక్కువగా లోబ్ధుడినవి. వీరికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుడను. నాకు రెడ్లచరిత్రమందు అభిమానమును కలుగజేయుటకు బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి కృంగారశ్రీనాథము కారణము. శ్రీశాస్త్రిగారు నాకు గురుతుల్యులు.

ఈ వ్యాసములను వ్రాయుటలో, ఎప్పిగ్రాఫియా ఇండియా, దక్షిణ హిందూదేశపు కాసన సంపుటములు, ఇండియన్ ఆంటిక్వరీ మొదలగు గ్రంథములు ఉపకరించినవి.

“రెడ్డిరాణి” వ్రాతాధిపతులు కీ. శ్రీ. మల్లిడి సత్తిరెడ్డిగారును, “భారతి” వ్రాతాధి పతులు విశ్వదాతలు కీ. శ్రీ. కా. నాగేశ్వరరావుగారును, వారిపత్రికలలో ప్రకటింపబడిన కాసనములను, కొన్ని వ్యాసములను, ఇందు నేను ప్రకటింపబడు అనుజ్ఞ నిచ్చిరి. వారికి నేను కృతజ్ఞుడను. ఈ సంచిక ప్రకటనలో ఆయిన అలవ్యమును గూర్చి మండలి గౌరవకార్యకర్మిగారు వారి విజ్ఞాపనలో తెలియపరచినారు.

ఈ సందిక నేను ఇప్పటికయినను ప్రచురించుటకు శ్రీ రాళ్ళబండి శుబ్బారావు, శ్రీ మల్లిడి అన్నారెడ్డిగార్లు చేసిన ప్రోత్సాహ సహాయములే ప్రధాన కారణములు. ఈ సందిక భిన్నభాలములయందు భిన్న మూద్రాకాలయములయందు ముద్రింపబడుట చేతను అద్భుతశ్రీములు దిద్దుటలో నాలోపమువల్లను అనేక తప్పులు పడినవి. వానికి చతువరులు నన్ను మన్నింప స్ఫూర్తిచెవను. తస్మాత్కృతవట్టిక ఇందు ప్రకటింపబడినది.

వడ్డది ఆ ప్నారావు,
సంపాదకుడు

మండలి గౌరవకార్యదర్శి విజ్ఞాపన.

శ్రీ రాజమహేంద్రవరమున సుమారు 25 సంవత్సరములక్రిందట మా ఆంధ్రేశీలకావ్య పరిశోధకమండలి స్థాపింపబడుటము, మేము ఆంగ్లమున ప్రకటించిన 60 చరిత్రాత్మక మగు పరిశోధకభాగములను, ఆంధ్రమున యింతవరకును ప్రకటించిన 3 చారిత్రక సంచికలును విద్యల్లోకమునకు తెలిపినవిషయములే. 1939 లో ఈ గ్రామమున రెడ్డిరాజ్య వర్ధంతినిజరిపి అనేక కారణాంతరములచేత రెడ్డిసందికను యింతవరకును ప్రకటింపలేక ఇప్పుడు మండలివారు ప్రకటించి నఫలీకృతులగుట మూదావహము.

మాకీసందర్భమున ఆహ్వానసంఘాభ్యుత్తులు గానుండి సహాయపడినట్టియు, శ్రీశ్రీశ్రీ గద్వాల మహారాణిగారివల్ల 500 రూపాయలు మండలికి విరాళముగా నిప్పించినట్టియు, శ్రీ డా॥ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారికిని, మాచేపిర్పాటుచేయబడిన చారిత్రకపన్నుప్రదర్శనమును బహిర్గతమొనర్చిన అప్పటిజిల్లాలెక్టరు శ్రీ యం.వి.సుబ్రహ్మణ్యం, ఐ.సి.యస్ గారికిని, ప్రదర్శనమున పాల్గొన్న మద్రాస్ ఆర్కెలాజికల్ కాలివారికిని, రెడ్డి రాజ్యవర్ధంతినభవ అధ్యక్షులుగ నుండి జయప్రీతిముగ సభను నడపింపగలిగిన శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారికిని, యీ పనికై కయతో విరాళములనిచ్చిన మహా బతులందరకున్న (విరాళముల నొసంగినవారిపేర్లు, మొత్తములు యిందు ప్రకటించడమైనది) ముఖ్యముగా మా మండలికి అధ్యక్షులును రాజపోషకులును ఇదివరలో ఇచ్చిన భూవిరాళములకు తోడుగా ఇప్పుడు తిరిగి రు 116 లు ఇచ్చిన శ్రీ న్యాయతి కామేశ్వర రావువంతులుగారికిని, మా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములు. మండలి సాంప్రదాయములనుబట్టి డిరేగింపులుత్సవము, (నాగస్వకము, వేదపఠనములతో) రెడ్డికాలమునాటి

గ్రంథములను (శ్రీనాథుడు, ఎఱ్ఱాప్పగడ మొకలగువారి గ్రంథములు) పల్లకియందుంచి కాజవీధిగుండ ఊరేగించుట, అప్పటి మండలి కార్యకర్త శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణరావు గారివల్ల కార్యనివేదికను సభ్యులకు సమర్పించుట, చారిత్రక వస్తువదర్శనముయొక్క యు శ్రీ రెడ్డిరాజ్యవర్ధంతియూత్సవమున పాల్గొన్న ముఖ్యసభ్యుల ఛాయావటములను తీయించుటయు, చారిత్రక సారస్వత మహాసభలు రెండురోజులు జయప్రదముగ జరిపినతరువాత కొంతకు పరిశోధకులచే రెడ్డిచారిత్రక ప్రదేశములకు పరిశోధకయాత్రలు జరుపుటయు జరిగినవి. ఈ గ్రంథమున ప్రకటించిన కొరకొండ దేవాలయపు చిత్రములు ఆర్కెలాజికల్ ఇఖివారి ఆనుమతితో ప్రకటింపబడినవి. మండలికి విరాళములు సంపాదించినవారిలో ముఖ్యులు శ్రీ మల్లిడి అన్నారెడ్డి, యం.ఎ., ఎల్.ఎల్.బి., గార్ల యన్నారూ. సంపాదకులయొక్క యితరపనితోందరలవల్లనేమి, ముద్రిణాలయములలో జరిగిన ఆలస్యములవల్లనేమి, యుద్ధకాలపు అలజడులవల్లనేమి, ఈ రెండు మూడు సంవత్సరములనుండి ఆములులోనున్న కాగితపు నిబంధనలవల్లనేమి, విరాళములనిచ్చిన దాతలున్ను, చదువరులున్ను ఎంతకుతూహలపడినను యింతవరకునుమీ రెడ్డిసంచికను ప్రకటించలేకపోయినందుకు వికీర్తి చింతిల్లుచున్నారము. దానునితప్పు దండముతో పరితనునట్లు ఆలస్యముగనైనను యీ గ్రంథమును విద్యలోకమునకు అందజేయుగలిగినందులకు సంతోషించుచున్నాము. ఇదివరకే ఆలకృష్ణుగుటచేతనున్న, ముద్దముద్దకుటిస్కెల్లాయనునట్లు పిక్కొక్కపుటకు అధమము పిక్కొక్కవారము ఆలకృష్ణుగుటచేతనున్న, కొన్నివ్యాసములను ప్రకటింప వీలులేకపోయినది. వ్యాసకర్తలు మన్నింతురుగాక.

ఈ మండలిలో ముఖ్యసభ్యులును, కమ్మవారి చరిత్ర గ్రంథకర్తయు ఆగు శ్రీ కొత్త భావయ్య చౌదరీగారు ఎంతో ప్రయాసతో వ్రాసినప్పటి రెడ్డిచరిత్ర మను పద్యరచనమును మాత్రము చిగురున అచ్చొత్తించగల్గినందుకు సంతోషించుచున్నాము.

12.—8—1947,
 ఆంధ్రీహాస పరిశోధకమండలి,
 కాజను హౌద్యవరము.

ఇట్లు బుధవిధేయుడు,
 రాళ్ల బండ్లను బ్బారావు,
 ఎం.ఎ., ఎల్.టి., ఎం.ఇ., యస్., (రిటైర్డ్)
 గౌరవ కార్యదర్శి.

రెడ్డినంచిక - తప్పొప్పుల పట్టిక.

నే.న.	పం.క్రి.	తప్పు.	బిప్పు.
12.	—	pursued. Gat	pursued. Gate
20.	10	1817	1851
20.	16	18	1359
32.	Fn.	వ్రతౌప	వ్రతౌప
62.		ఫుట్ నోట్ 27 ఫుట్ నోట్ 26 లో } కలింగపంచిక— } 25 ఫుట్ నోటు	25 { Local Records Vol. II-210. తీసివేయుడు
119.	18	డళను	డళను
120.	24	యిసడ్డ	యిసడ్డ
123.		12 ఫుట్ నోటు	తీసివేయుడు
225.		(హెడ్డింగు) రెడ్డిరాజులనాటి శాఃఘోషచరిత్ర	పదునాల్గవ శతాబ్ది పూర్వపు రెడ్డివీరుల యున్నది.
303.	14	“వీలులేదు” తర్వాత	“దొంగిల యీకాన సహితా భాగములో నట్టికోకము కానరాదు”. అను మాటలు చేర్చవలెను.
307.	25	యధార్థారక	యధార్థారక
311.	5	సారస్వతిపత్రిక	సారస్వతిసర్వస్వపత్రిక
315.	18	గుర్చినాడు	నోర్చినాడు
328 వ		పేజీ తరువాయి 331 వ పేజీలో	3వ పంక్తినుండి చదువవలెను.
333 వ		పేజీ 4వ పంక్తి తర్వాత	329 వ పేజీ మొదటినుండి చదువవలెను.
354.	28	దానకాత్ర	దానకాత్ర.
	29	భూయిష్టే	భూయిష్టే

తప్పు.	బిప్పు.	తప్పు.	బిప్పు.
367.	369.	371.	373.
368.	370.	372.	374.
369.	371.	373.	375.
370.	372.	374.	376.

శ్రీ న్యాయపతి కామేశ్వరరావు పంతులుగారు, బి.ఎ.,బి.ఎల్.,
అంధ్రప్రదేశ్ వరిశోధనామండలి అధ్యక్షులు.

డాక్టరు కట్టమంచి రామలింగా రెడ్డి, ఎం. ఎ.(కాంటబ్) డి. లిట్.(ఆంధ్ర)
ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషదుపాధ్యక్షులు, రెడ్డిరాజ్యజయంత్యుత్సవమున కావల్సిన సంఘాధ్యక్షులు.

విషయ సూచిక.

వ్యాసములు.—వ్యాసకర్తలు.

పుటలు.

1.	రెడ్ల చరిత్రము.—వడ్డది అప్పారావు- సంపాదకుడు	1— 96
2.	రెడ్లపదో శ్పత్తివికాసము — కందూరి ఈశ్వరకర్త బి.వీ.,	97—118
3.	శ్రీ రెడ్డిరాజుపశస్తి.- మహాకవి కాళ్యకూరి హనుమంతరావువతులు	119—120
4.	వంట-దేవటి మహాస్వయము.—వడ్డది అప్పారావు-సంపాదకుడు	121—141
5.	రెడ్డిజయంతి.—మహామహాపాధ్యాయ కళాప్రపూర్ణ కవిసార్యభామ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	142—144
6.	కొల్పలవంశము.— వడ్డది శ్రీరామచంద్రమూర్తి, ఎం.వీ.బి.డి.	145—162
7.	అవది తిప్పయసెట్టి.— కొమరువోలు వెంకటసుబ్బారావు, బి.వీ.,	163—200
8.	రెడ్డిరాజులనాటి సాంఘికచరిత్ర.— అష్టావధాని, విద్వాన్ : అంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, ఎమ్.ఎ.బి.యి.డి.,	201—219
9.	వదునాల్లవ కతాబ్ది పూర్వపు రెడ్డివీరుల యున్నతి. కొత్త భావయ్యచౌదరి	220—226
10.	రెడ్డిరాజుల యజ్ఞాతశాసనములు.— డాక్టర్ నేలలూరు వెంకటరమణయ్య, ఎం.వీ.పి.హెచ్.డి.	227—233
11.	వసంతోత్సవము.— డిటా.	234—238
12.	వామన భట్టబాణుడు.— సాగి వెంకటరశింహము, ఎం.వీ.	239—251
13.	ఎఱ్ఱాపెద్దగడ హరివంశము-కళాంబి రాఘనాచార్యులు, ఎం.వీ.బి.ఎల్.	252—267
14.	శ్రీనాథమహాకవి— బండారు తమ్మయ్య.	268—352
15.	కాటయనేముని నైదుష్యము.— వ్యాకరణవిద్యాప్రవీణ విద్వాన్ : చిలుకూరిపాపయ్యశాస్త్రి.	353—367
16.	శివలీలా నిలాసము.— నిడుకవోలు వెంకటరావు, ఎం.వీ.	368—376
17.	కమారగిరిరెడ్డి సూత్ర అవధర్మిత్తామృతాపసము.— కాళ్యబండిసుబ్బారావు, ఎం.వీ.ఎల్.టి.ఎం.యి.యన్.	377—387

18. రెడ్డిపదోత్పత్తివిశ్లేషము. — కుందూరి ఈశ్వరశర్మ, బి.ఎ., 388—392
19. కోరుకొండ రెడ్లచరిత్రము. — వడ్డాది అప్పారావు, సంపాదకుడు 393—398
20. ఎత్తా వెంగళ రామాయణము. — శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి. 399—413
21. అభ్యుదయోపన్యాసము. — శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి. 414—430
22. రెడ్ల ఆధునికవిధి. — డాక్టర్: సర్. కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి,
ఎం.ఎ. (కాంటంబ్) వైస్ ఛాన్సలర్ ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ. 431
23. గీతిక. — కవికొండల వెంకటరావు. 431
24. రెడ్డిరాజ్యవర్ధంతి. — శతావధాని, కవిభూషణ, కృత్తివెంటి
వెంకటసుబ్బారావు, ఎం.ఎ. 431
25. పద్యములు. — మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మ. 432
26. రెడ్డిపారుషము. — బండారు తమ్మయ్య 432—433
27. కాజు హోదావర రెడ్డిరాజ్యము. — వడ్డాది అప్పారావు, సంపాదకుడు 433—440

విషయసూచిక.

అనుబంధము—శాసనములు.

			పుట.
1.	వర్షేరుశాసనము. —	I	1
2.	నకరికంటి శాసనము.	II	2
3.	చీమకర్తిశాసనము.	III	2— 3
4.	మంచాళ్ళ శాసనము.	IV	3— 9
5.	ముట్లూరిశాసనము.	V	9—11
6.	ఆతుకూరిశాసనము.	VI	11—18
7.	పెరవలి శాసనము.	VII	13—14
8.	అమరేశ్వరాలయ శాసనము.	VIII	14—
9.	రెడ్డిమల్లవరపు శాసనము.	IX	15—
10.	వేమవరం శాసనము.	X	15—16
11.	వేల్పూరి శాసనము.	XI	17—19
12.	అన్నపోతరెడ్డిద్రాక్షారామశాసనము.	XII	19—
13.	మోటువల్లిశాసనము.	XIII	19—20
14.	కొల్లూరి శాసనము.	XIV	21—24
15.	కోడూరి శాసనము.	XV	24—25
16.	అమరావతి శాసనము.	XVI	25—28
17.	కొల్లూరి శాసనములోనికోకము.	XVII	28—
18.	నాగళ్ళకోడితాటిపట్టుశాసనములు.	XVIII	28—
19.	ఉప్పుగల్లుశాసనము.	XIX	29—30
20.	దృజ్జవరపుశాసనము.	XX	30—33
21.	వాడపల్లిశాసనము.	XXI	35—
22.	సర్పవరం శాసనం.	XXII	35—
23.	తాళ్లూరి శాసనము.	XXIII	35—36

రెడ్డిసంచికకు విరాళములనిచ్చిన దాతలు.

1.	శ్రీశ్రీశ్రీ గద్వాల మహారాణి సాహెబాగారు	రు.	500/-
2.	శ్రీ తటవర్తి సీతారామశ్రేష్ఠిగారు		50/-
3.	వి. హేచ్. రామారెడ్డిగారు, మద్రాసురాజధాని డైరెక్టరు ఆఫ్ ఆగ్రికల్చరు.		25/-
4.	శ్రీ ద్వారంపూడి శేషయ్యగారి కుమార్డు వెంకన్నగారు, తొస్సిపూడి		25/-
5.	శ్రీమతి ద్వారంపూడి వెంకటాయణుడుగారి భార్య బుచ్చయ్యమ్మగారు		25/-
6.	శ్రీ పసలపూడి రెడ్డిమహాబలము— డాక్టరు కె. బి. రెడ్డిగారిద్వారా		116/-
7.	శ్రీ కొవ్వూరి సత్యనారాయణరెడ్డిగారు, బలభద్రపురపు పంచాయితీవోర్డు ప్రెసిడెంటు		25/-
8.	శ్రీ సత్తి చిన వెంకటరెడ్డిగారు, వెదురుపాక సావరం		25/-
9.	శ్రీ సత్తి సుబ్బన్న; గంగిరెడ్డిగారు, సావరం		25/-
10.	శ్రీ మలిరెడ్డి వీరాస్వామిగారి కుమార్డు ముచ్చిరెడ్డిగారు, వంకలపాక.		40/-
11.	శ్రీ మల్లిడి శేషయ్యగారి కుమార్డు అబ్బాయిగారు, వంకలపాక		30/-
12.	శ్రీ ద్వారంపూడి వెంకయ్యగారు, సావరం		25/-
13.	శ్రీ కొవ్వూరి అబ్బాయిరెడ్డిగారు, బలభద్రపురం		25/-

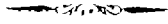
రెడ్డినంచిత్ర.

రెడ్డి చరిత్రము

వడ్డాది ఆప్పారావు

1

కాకతీయరాజ్య చరమదశ.

క్రీ॥ శ॥ 13 శతాబ్దాంతమువరకును వింధ్యాద్రికి దక్షిణమున నున్న భారతీయ స్వతంత్రరాజులు మహమ్మదీయుల సంస్కరము లేక వర్ణాశ్రమధర్మముల ననుసరించి, స్రాజారంజకముగా పరిపాలన నడపుచుండిరి. ఖల్జీవంశపు అలాఉద్దీను ప్రసిద్ధమున దక్షిణాపిందూస్థానమందలి దేవగిరి యాదవరాజ్యముపై క్రీ॥శ॥ 1294 వ సంవత్సరమున దండెత్తెను. క్రీ॥శ॥ 1302వ సంవత్సరములో నారకు త్రిలింగ దేశమును జయించుటకు ఉలుగ్ ఖాను అను సైన్యాధిపతి నంపెను. 1 సుల్తాను సైన్యములు ఓరుగంటికోటను ముట్టడించెను. కొందరు మహమ్మదీయుచరిత్రకారుల మతియున ప్రతాపరుద్రుడు ఉలుగు ఖానుతో సంధిచేసుకొని కిప్పుముల సచ్చి హవివేసెను కాని ఈదాకివలన సుల్తానుకు త్రిలింగ దేశము స్వాధీనము కాలేదు. అందుచే త్రిలింగ దేశమును జయించి వశము చేసుకొనుటకు సుల్తాను 1309 సంవత్సరమున అల్లముద్దీను తన సుప్రసిద్ధ నేనానియుగు మాలిక్కాపూరును రెండవసారి నంపెను. మాలిక్కాపూరు విశేషమగు సైన్యముతో ఓరుగంటికోటను ముట్టడించెను. కొంతకాలము ముట్టడిజరుగగా, ప్రతాపరుద్రుడు సంధి

1. "In the year 702 H (1302—1303) the Imperial army marched against Tilang. When they reached their destination, the Rai of Tilang — who had under him innumerable elephants, horse and foot dared not oppose the Imperialists and took shelter in the fort. The Royal forces besieged the fort and laid waste and plundered the surrounding country. The Rai of Tilang sought for quarters and having sent elephants and treasure as a present, made his homage. The Imperial army returned to Delhi.

Tarikh-i-Mubarakshahi — P. 78.

చేసుకొనెను. ఈ దాడివలనకూడ ఢిల్లీచక్రవర్తుల ఉద్దేశములు నెరవేరలేదు. త్రిలింగ సామ్రాజ్యము ఊణించలేదు. సుల్తానుకు రాజ్యము వశముకాలేదు. అందుచే అల్లాఉద్దీను చనిపోయినతర్వాత కుతుబుద్దీన్ ముబారక్ షా తన సేనాని ఖుస్రూఖానుని 1318 సంవత్సరమున ఓరుగంటికోట నాశ్రమించి, దేశము వశముచేసుకొనుటకు పంపెను. ఈదాడి కూడ ఏమియు కార్యకారికాలేదు. కుతుబుద్దీన్ ముబారక్ షా చనిపోయిన తరువాత ఘియాసుద్దీన్ తుఘ్లక్ చక్రవర్తి తనకుమారుడైన ఫక్రుద్దీన్ జువా అనే డిల్లీగుఖానును 1321 సంవత్సరములో తిరిగిపంపెను. కాని కొలదికాలము ముట్టడిచరిగిన తరువాత డిల్లీగుఖాన్ ఎవరికిని తెలియకుండ ఢిల్లీపలాయనమయ్యెను. 1323 వ సం॥రమున తిరిగి మరల డిల్లీగుఖాను ఓరుగల్లును ముట్టడించి, కోటలోనికి జొచ్చి, ప్రతాపరుద్రుని చెఱగొని, బందీగా ఢిల్లీకి మాలిక్ బీకర్ అనుసేనాని వద్దలో పంపెను. కొందరి మహమ్మదీయచరిత్రకారులనుతమున, త్రిలింగ దేశమంతయు సుల్తానుస్వాధీనమై, ఆతనియధికారులపాలనములోనికి వచ్చెను. జియాఉద్దీన్ బాగ్దీ అను చరిత్రకారుని ప్రకారము ఓరుగంటికి సుల్తానుపూరు అను నామకరణము చేయబడెను. ఈదాడితో కాకతీయ సామ్రాజ్యము కూలిపోయెను. ప్రతాపరుద్రుడు కొందరి మహమ్మదీయచరిత్రకారుల ప్రకారము ఢిల్లీకిపోవుమార్గముననే మరణించెను. 2 ఇది కీ॥ ౧॥ 1323 నాటిమాట.

ప్రతాపరుద్రుడు బందీగా కొనిపోబడినతరువాత తిరిగి స్వదేశమునకు వచ్చెనా? రాజ్యము తిరిగి ఏలెనా? అను విషయము చాల సాశయములకు లోనైయున్నది. కీ॥ ౧॥ 1323 సంవత్సరముతరువాత కూడ నాతడుబ్రతికియుండి రాజ్యమేలినటుల కొన్ని శాసనములబట్టి సందేహము కలుగుచున్నది. కీ॥ ౧॥ 1326 సంవత్సరమునాటి కొలది రుద్రుని శాసనముకదానిలో ఆతడు తనస్వామి ప్రతాపరుద్రుని పుణ్యమునకు దానమిచ్చినట్లు తెలుపుచున్నది. 3 బళ్ళారిజిల్లాలోని హంపీగ్రామములోని నరసింహస్వామి దేవాలయంలోని మహాసామంతజగధాళి ఇమ్మడి దేవరడ్డిపుత్రుడు ప్రోలిరడ్డి దండవాయుకుడు ప్రతాపరుద్రుడేవ మహారాజులు ఓరుగంటను స్వధీరాజ్యము చేయుచుండగా కక. 1248 లో నృసింహస్వామికి రజితచపక సమర్పించివేయించినటుల మరియొక దాన

2. Elliot & Dowson Vol. III page 367 "when Sultan Mahomed sent the Rai of Telingana to Delhi the Rai died upon the road."

3. E. R. no. 308 of 1915.

శాసనముకన్నట్లుచున్నది. 4 వీనినిబట్టి ప్రతాపరుద్రుడు 1323 సంవత్సరముతరువాత ఓరుగంటినుండి రాజ్యము సాగించునటుల కనుపట్టును. కాని వీని ప్రామాణ్యమింకను పరిశోధింప తగియున్నది. కాకతి ప్రతాపరుద్రుడు బందెనుండి సుల్తానుచే సగౌరవముగ విడిచిపెట్టబడి మంథన కాశేశ్వరసమీపమున విడిసియుండ రాజగుచువు శివవదేయ్యు రాజునుదర్పించి ఓరుగంటిప్రయాణము నిలపి రాజులమ్ముడు అన్నమదేవుని, సామంతులను, ప్రజలను మంథన కాశేశ్వరమునకు రప్పించినటులను, రాజచటనేయుండి యోగయుక్తుడై శివలోకము చేరెననియును, ప్రతాపచరిత్రమునందు వ్రాయబడినది. ప్రతాపరుద్రుడు ఈరాజు తిరిగి స్వదేశముచేరి విరాగియై, స్వచ్ఛందముగ దేహము చాలించినటుల పైదానినిబట్టి గ్రహింపవచ్చును. ప్రస్తుతమున్న చారిత్రకాధారములతో ప్రతాపరుద్రుడు తిరిగి రాజ్యముచేసెనని విశ్వసించుటకు అవకాశము చాలదు. 5

కాకతీయులనాటి రాజ్యాంగము.

భారతీయ రాజ్యతంత్రమునందు స్వామ్యమాత్యనుహృతోక్త రాష్ట్రాదుర్గబలముల నెడివి ఏమను రాజ్యాంగములు. వీనియందు రాష్ట్రమునగా రాజు ఏలుబడి నెఱపుచున్న దేశము. కాకతీయులకాలమున రాష్ట్రము, వ్యవహార, పరిపాలనాసాకర్మస్థితులననుసరించి, గ్రామము, నగరము, పట్టణము, స్థలము, నీరు, నాడు మొదలగు భేదములతో నొప్పుచుండెడిది. ప్రజాసంతోషార్థమును, బలకోశదులగు ప్తికిని, శత్రువుల పతిఘటించి వారిని భంగపరచి వారి నేవలను వాశనముచేయుటకును, యంత్రాదిసాధనపరికల్పితమైన దుర్గము ప్రధాన రాజ్యాంగము. భారతీయ రాజనీతిలో దుర్గరచన, సంరక్షణములు అతిముఖ్యమై

4 రెడ్డికులనిర్ణయచంద్రిక. పుట 88 89, ఈ శాసనము గవర్నమెంటు శాసనకాళివారిచే ప్రముఖింపబడినట్లు తోచును. ఈ ప్రాచీనరెడ్డి శాసనమింకొకటి రెడ్డికులనిర్ణయచంద్రికలో నీయబడినది. పుట 90.

కాకతీయసంచిక అనుబంధములోకూడ ఈ శాసనపు సకలీయబడినది. పుట 88.

పైయాధారముల ప్రామాణ్యము చాల సంశయాస్పదము. కాకతీయరాజ్యము క్రీ॥ శ॥ 1323 తో అంతమయ్యెనని మనము రూఢిగా నమ్మవచ్చును.

5. ఈవ్యాసము కేసు వ్రాసినపిమ్మట శ్రీ మల్లంపల్లి సోమేశ్వరశర్మగారు 1942 సంవత్సరము మార్చినెల భారతిలో ప్రోలయనాయకుని విలస శాసనోపోద్ఘాత వ్యాసము ప్రకటించినారు. శాసనమందు స్పష్టముగ ప్రతాపరుద్రుడు ఢిల్లీకి బందీగా కొనిపోబడుచుండగా నర్మదాతీరమున చనిపోయినట్లు తెలుపబడినట్లు వారు వ్రాసినారు. దీనినిబట్టి ప్రతాపరుద్రుడు తిరిగి స్వదేశమునకు వచ్చినటులగాని పరిపాలించినటులగాని ఊహించుటకు వీలులేదని స్పష్టము.

నవి. కాకతీయుల కాలములలో గాని మరియెన్నడు గాని దుర్గము సీమాదులవలె రాష్ట్ర విభాగముకాదు. 6 కాకతీయు లీరాజ్యాంగవిధానము ననుసరించియు ఆకాలపు దేశస్థితి గతుల పరిగణించియు, తమ దేశమునందు శత్రుదుర్భేద్యములగు తావులలోను, కొండలపైవైనను దుర్గముల నిర్మించియుండిరి. వారు పరభూము లాక్రమించి రాష్ట్రమును వృద్ధిపరచినపుడు, శత్రుదుర్గముల నాక్రమించుకొని, దుర్గములుగా చేసి తమనాయకుల వశముచేసి, తద్ద్వారా పరిపాలన నడిపుచుండిరి. ఈనాయకులీ దుర్గముల నుండి తమతమ స్వాధీనమందున్న సీమాదుల వేలుచుండిరి. కాకతి చక్రవర్తులకాలమున క్రైలింగరాజ్యమునందు ఇట్టివి డెబ్బదిరెండు దుర్గములుకలవు.7 అవిచక్రవర్తిబంధువులును, ఇష్టులును, ధీరోత్సాహులు నగు సామంతనాయకుల ఆధీనమందుండెడివి. ఈనాయకులు

6. Dr. N. Venkataramanayya observes in his Vizayanagara Origin of the City and Empire page 107. "It is evident that the highest district was Durga: and sima and Nadu came after it".

7. "నానాదుర్భేద్యులైనచేకాధిపతులు" ప్రకాశచక్రవర్తి, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తుతితి vol. 7p.29 మరియు కొలనియాని గణపతి కృతిమైన శివయోగసారమున పీఠికాభాగములో ఆంధ్ర చరిత్రాంశము కనిపియున్నవి. దీనిలో

- క. ఆహవమున వాసుధిపుష్కాహంబులు సదలుపఱచి యొక్కటగొనకే
బాహు త్రిద్యుంబులు సాహనులై మిద్రమాంబు కౌర్మము కరణన్,
 కాకతీయ సంచిక ఆనుబంధము పుట 13. సుభాషి పుట 26.
- సీ. కాకతీయత్రాంబు గాదిలిసుతయైన మయ్యంబు వెండ్లాడి యాధికెక్కె
 ఆదిరిజలకుమాంబులన విలసిల్లెడు కలభామినుల మక్కువ పరించె
 వడిఁ దాగెలీచి డెబ్బదిరెండు ఘనదుర్గములనెల్ల దనబంధువుల నిలిపె.

కాక. సంచిక ఆనుబంధము పుట 14; సుభాషి, పుట 28.

- సీ. ధరిణి పృథాపయద్రవిభుడు..... బాహు త్రి దుర్గనాయకుడు నగుచు
 ఘనముగ నాయుగదావిభింజై చిరిమతిరాయచోహ త్తమల్లుడగుచు
 మాండలికచో హుత్తమల్ల శృంగారుడై వెండియు నిరువత్తుగండ్లచగుచు.

కాక. సం. ఆను. పుట 10. సుభాషి, పుట 34.

లక్షలకొలది కాల్బలములను, వేలకొలది గుట్టపుబలములను నేకరించి చక్కవర్తికి పరభూములకాక్రమించుటయందును, శత్రురాజులు రాష్ట్రమువై నెత్తినచ్చిన ఎదిరించి యుద్ధముచేయుటకును సిద్ధులైయుండిరి. చక్కవర్తి వీరికి నాయకత్వమిచ్చుటచే వీరు ఏటేట ఆతనికి కప్పములు చెల్లించవలసియుండెను. ఇట్టి నాయకులలో ముఖ్యులు ముప్పిడినాయకుడు కొలని (ఇండూలూరి) రుద్రదేవుడు రేచెలఁగుదుగ్గిడు, జాట్టయల్లంక, గొంకారెడ్డి, ముషునూరి ప్రోలనాయకుడు దేసటి ప్రోలయవేముడు, మొదలగువారలు.

కాకతీయరాజ్యము నాశనమైనవెనుక సుమారు 100 సంవత్సరములకు వ్రాయబడిన అనితల్లి కలువచేతు శాసనములో ప్రతాపరుద్రుడు చనిపోయినతరువాత త్రిలింగ దేశములో నేమిసంభవించినదియును వర్ణించియున్నాడు. 8 “ఆప్రతాపరుద్రుడు స్వచ్ఛందమరణమును (స్వేచ్ఛతో మరణమును) పొందగానే త్రిలింగభూమి యవనమతుమాయెను. మహాజలములందు మునిగినభూమి నుద్ధరించిన ఆదివరాహమూర్తివలె, ప్రోలయనాయకుడు యవనోదరస్థమగుభూమిని పైకెత్తి ప్రతిష్ఠించెను. ప్రోలయనాయకుడు చనిపోయినవెనుక కాపయనాయకు డాభూమిని పాలించెను.

8. ఆంధ్రసాహిత్య పరివత్తితిక. సంపుటము 2 పుటలు 106_107.

“తస్మిన్ ప్రతాపరుద్రే స్వేచ్ఛయైవ స్వస్థానం యాతవతి |

అథసా భూచ్యవవ మయా జాతైనాహో, మహామహోమహిమా ||

వరాహవద్వారిధి వారిమగ్నాం ధరామ కేషాయవనోదరస్థాం

సముద్ధ్రన్ ప్రోలయనాయకేంద్రస్తతిః ప్రతిష్ఠాపయతిస్మతవ్యత్ ||

స్వగాత్రితథా ప్రోలయభూమిపాలే విశ్వేశ్వరాజ్ఞా మధిగమ్యగత్వా

అపాలయత్కాపయనాయకేంద్రస్థినియ్య రాజ్యం తరిణి ప్రతాపః ||

అథపంచోత్తర సప్తతినాయక సంసేవ్యమాన పదపద్మః

కాపావనీశ్వరః శ్రీవిశ్వేశ్వర కరుణయా క్షీతిమరక్షత్ |

కుసుమైయ్యైః సమాకృంతాస్తే చాన్యేకాసభూభుజా |

అగ్రహోగాః పునరకాత్తా భూయోభువ మభూషయన్ |

విశ్వేశ్వరాయ వివిధాం ప్రవిధాయ సేవాం యాతే విభాదివిచితత్వద సేవనాయ |

తైనాకాయకైస్సవగరాణ్యధి గమ్యనవైవ్=స్సంక్షి తా గతవిరోధక ధైస్వదేశాః |

తేషాం వేమనరేశ్వరిః క్షీతిభుజాం ధర్మాత్మః నామగృణిః ||

పైలోకములోని స్వేచ్ఛయైవ అనుశబ్దమునకు, బందె (కారాగారము) నుండి విముక్తుడై అని అర్థము చెప్పచున్నారు. అది సరియైనదికాదు. ప్రతాపరుద్రుడు (భీష్మునివలె) స్వచ్ఛంద మరణమును పొందనని మాత్రమే దానియర్థము.

కాసానాయకుడు శ్రీ విశ్వేశ్వరుని ఆనుగ్రహముచే, డెబ్బదియైదుగురు 9 నాయకులచే నేవింపబడుచు, భూమినిసాలించెను. తురుష్కులచే ఆక్రమింపబడిన ఆగ్రహారములను బ్రాహ్మణులకు వునర్దత్తముచేసియు దానముచేసెను. మఱికొన్ని శ్రోత్రఆగ్రహారములను గూడ ఆతడు భూదేవి కలంకారముగ నిచ్చెను. కాసానాయకుడు విశ్వేశ్వరునిపదముల గొల్చుటకై కైలాసమునకేగినప్పిమ్మట ఆ(డెబ్బదియైదుగురు)నాయకులు శత్రునాశనము గులచే తమతమ నగరములకేగి పరిపాలన మొనర్చిరి. వాగలలో వంటవంశోద్భవుడగు వేమనశేష్యుడొకడు.

9. ఈనాయకులసంఖ్య ఎంత? డెబ్బదియెందా? డెబ్బదివీదా? ప్రతాపచరిత్రమునందును, వెలుగోటివారి పంకావళియందునునాయకులు డెబ్బదివీడుగురు. శివయోగసారసీతికలో డెబ్బదివద్దరు. ఈకాసనములో డెబ్బది విడుగురు. ఇందేదియు నిజమని నిరూపించెయితేము.

నావద్దనున్న వెలుగోటివారిపంకావళి వ్రాతప్రతిలో ఈక్రింది నాయకులు చేర్చొనబడినారు.

వారల సంఖ్య 72.

1. కేచర్ర పృసాదిత్యుడు	19. తాడిపత్తి గన్నారెడ్డి
2. మల్లేవపాతుగిడు	20. చంద మల్లారెడ్డి
3. ఆనాచి మల్లేవుండు	21. బాచిబూచారెడ్డి
4. ఆల్లరుద్రదేవుండు	22. గడ్డి మన్నారెడ్డి
5. మురారి మల్లేవుండు	23. బాచిపెంచల మల్లారెడ్డి
6. సంగరాజు	24. బెడదకోట భైరవదేవుండు
7. మేమకూరి రామనాథుండు	25. కోవూరి నాచిదేవుండు
8. ఆమ్మనబోలి రుద్రదేవుండు	26. కాలయముగ్గండు
9. పోమరాజు రుద్రయ	27. కొత్తిని నిశ్యంకుండు
10. నాచిరాజు భీమయ	28. మగదల గణపతిదేవుండు
11. సంచాయ దేవుండు	29. గుండయనాయుండు
12. పోతికంటి మైలు	30. చైతన్యకోట చెన్ను
13. ఇందువారి	31. పట్టవారి బాలయ
14. కొండపత్తి గణపతిదేవుండు	32. కుమారగణపయ
15. దాదినాగదేవుని సమాదేవుండు	33. యల్లెడి బాలయ
16. మహాదేవనాయని సమాదేవుండు	34. గోన కొటారెడ్డి
17. మల్లికార్జుననేండు	35. మల్లారి పోతయ
18. కొలిపాక నాగిరెడ్డి	36. మారయనాహిని

ఈ నాయకులెవరు?

కొందరుచరిత్రకారులు ఆంధ్రదేశములో నాయంకర నాయకవ్యవస్థ కాళతియుల ప్రత్యేకసంస్థయనియును ఇది ప్రవృద్ధమయిన కాళతి రుద్రాంబ ప్రతాపరుద్రులకాలములో ప్రవేశపెట్టబడెననియు తలచుచున్నారు.¹⁰ ఇది పరికాదేనాయనిలోచుచున్నది. ఈ వ్యవస్థ బహుపూర్వమునుండియు ఆంధ్రదేశములోనున్నటుల దృష్టాంతములనేకములున్నవి. చాళుక్యుల కాలములోను నాయకులును నాయంకరములుచుకలవు. ఏపక్షములోను కాళతి రుద్రదేవుని కాలములోను గణపతిదేవుని కాలములోను నున్నటుల సుస్పష్టము.

శా||శ|| 1191 లో కాళతిరుద్రుని అంగరక్ష బొల్లినాయంకలు తనుస్వామి రుద్రదేవ మహారాజులకు ధమువుగాను తను నాయంకములో కాంజకల్యాణ కేశవదేవరకు ధమువుగా 10 వుట్ల క్షేత్రము పెట్టెను. ¹¹ కాళతిరుద్రుడు ఇందులూరి నానగా

37. రుద్రదేవుడు	54. మలు
38. ఎఱ్ఱసాహిని	55. కరణకుమారుడు
39. మచ్చరుద్రదేవుడు	56. గోవులసోచిదేవు
40. వీరభల్లుడు	57. శాగ నాదండు
41. శిశికుంకుడు	58. రాణిక్కదేవుడు
42. పెదకూచి రుద్రదేవుడు	59. గుండయంగండు
43. చినకూచి రుద్రదేవుడు	60. సామిగాజుమేలు
44. ఇందులూరి అన్నమదేవుడు	61. ఆభంగరాజుల తరాయడు
45. ఆప్పక మల్లెవుడు	62. అన్నమదేవుని వెంక
46. చోక (చోడ) దేవుడు	63. ఝంట వెంక
47. కరిదేవుడు	64. గోవులెంక
48. దేవగాజు	67. మాచర్ల నాగువెంక
49. వీరన్న	68. కాటమల్లెవెంక
50. విస్సన్న	69. మంకుగన్న వెంక
51. విశాలాక్షుడు	70. పారువారబ్రహ్మ వెంక
52. వీరకొమ్మయ	71. ఉండవల్లెవెంక
53. వెంక శిశ్యుడు	72. ధిట్టకానువెంక.

వైవారలలో నానాజాతులవారున్నారు. బ్రాహ్మణులు, రెడ్లు, వెలమలు, కాయస్థులు, క్షత్రియులు. వీరలలో చాలమంది చారిత్రకపురుషులుగానే కనుపట్టుచున్నారు. కొందరుగూర్చి కాననాధారములు కలవు. ఈ నాయకులవిషయమై పరిశోధనలింకను జరుపవలసియున్నది.

10. Vizayanagara Origin of the city and the Empire. P.111.
 11. S. I. I. IV Nos. 705· 707; 743 (of the year Saka 1158).

ర్యుని కుమారులు పెదమల్లనకు నాయకత్వమును, చిన్నమల్లనకు కరణికము ఇచ్చినట్లును శివయోగసారములో చెప్పబడినది.

“అనుమకొండపురంబు గాదని యావిభండిల నోరుగ
 ల్లను పురంబు ఘటించి యచ్చటి కచ్చుగా నరుదెంచి య
 మ్మనుజ నాకుడు నాయకత్వము మల్లమంత్రికి చిన్నమ
 ల్లనకు ధారుణిపెద్దసంప్రతి నాతలంబున నిచ్చినన్.” 12

రేచెర్లరుదుర్ని ప్రధాని రాజనాయకుడు, గణపతిదేవునికాలమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధిచెందిన సేనానాయకుడు. గణపతిదేవునికాలములోనే బయ్యననాయకుడు చక్రవర్తి రెండవశరీరమని ఉప్పరపల్లిశాసనమున వర్ణింపబడెను. వీనినిబట్టి మనమీ నాయకవ్యవస్థ కాకతిరుదుర్నికాలమునుండియు నుండెనని యూహింపవచ్చును. 13 ఈ వ్యవస్థ ప్రతాపరుదుర్నికాలములో ప్రధమమున ప్రవేశపెట్టబడినట్లు ప్రతాపచరిత్రమున నున్నటుల శ్రీ డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు వ్రాసియున్నారు. 14 కాని ప్రతాపచరిత్రమున, గణపతికాలమునుండియు ఈవ్యవస్థ ఉండినటులనే వ్రాయబడియున్నది. అందు గణపతిమహారాజనాయకత్వము అనర్హులపైబెట్టుటచే, ఓరుంగంటికోట పంతుణము మొక్కవోయినటులను, అన్నివిధములను అర్హులగువారికేనాయకత్వము ఇవ్వవలెనని నియమముండుట అవసరమనిప్రతాపరుద్రుడు, నిర్ణయించిపద్మనాయకులకు ఓరుగంటికోటపంతుణ మొసగినట్లును చెప్పబడినది. 15

శ్రీవెంకటరమణయ్యగారు తామునుద్రాసుయూనివర్పిటీనిమిత్తము ప్రచురించిన వెలుగోటివారివంశావళిలో రుద్రాంబకాలములో నిది రేచెర్లప్రసాదిత్యునిచే ప్రక్షాళనమున అమలులోపెట్టబడినట్లుతెలుచుచున్నారు. ఇదిసోకాదు. చతురథులగు నాయకులకు

12. కాకతియసంఘిక ఆనుబంధము పుట 12.

13. Hyd. Arch. Series No. 3 Upparapalli Inscription.

14. See Introduction to Velugoti Vari Vamsavali page 4. “But tradition embodied in Pratapacharitam on the contrary gives credit to introducing this reform to Rudramba's grandson and successor Pratapa Rudra.”

15. ప్రతాపచరిత్రము ఆం||సా||ప||ప 7 పేజీ 287 “గణపతిమహారాజు నానావర్ణంబులవారికి నాయకత్వంబిచ్చుటంజేసి బహునాయకంబైయున్నదిగనుక మొక్కవోయెను. ఇందుకు, తగినయుత్తమజాతులువారు గాని నాయకత్వంబునకు అర్హులు గారని రాజుటనియె.”

బలిజ, రెడ్డి, కమ్మ, వెలమ, మొదలగు ఉన్నతశూద్రజాతులకు చెందినవారలకు, మొదట నాయకుడు, నాయకు, నాయక ఇత్యాదిబిరుదము కాకతీయులకు పూర్వమునుండియు వాడబడుచుండెను. రాను రాను క్షత్రియజాతియును, క్షత్రియ సేనానాయకులును గతించగా, ఈ నాయకశబ్దము ఎక్కువగా నానాజాతినాయకులకును వాడుకలోనికి వచ్చినట్లు తోచెడిది. 16 కాకతీయులకాలములో క్రమముగా ఈ వాడుక ఎక్కువై వారియసంతరము విజయనగర సామ్రాజ్యపు రాజ్యాంగములో ఇది సైనిక వ్యవస్థలో ముఖ్యమైన విభాగమాయెను.

ప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి 1323 లో బండిగాకొనబడుటతో కాకతీయరాజ్యమంతమొందినను, రాజ్యాంగపు కట్టుబాట్లమాత్రము సుస్థిముగా నుండెను. కాకతీయ నాయకులు తమతమ నాయకరములలో నుండి, దేశము స్వాధీనములో నుండుకొని పాలించుచునేయుండిరి. ఏలూరు మొదలు సింహాచల పర్వతప్రదేశము ఇందులూరి రుద్రదేవుని పాలనలో నుండెను. ఏరికింద కొప్పలరెడ్లు పితాపురము రాజధానిగా, కొతాము, తల్లిపరసప్రదేశముల నేలుచుండిరి. కొంకణిరాజధానిగా ముమ్మిడినాయకుడును, తోయ్యెట్ల ముఖ్యనగరముగా ముఖనూరి కాపనాయకుని సోదరపుత్రుడు అనపోతరెడ్డియును, రేపల్లి ప్రధానస్థానముగా, ప్రిస్తుతపు భద్రాచలము పాలవంశ ప్రాంతముల ముఖనూరి పోలయనాయకుడును ఆమనగల్లు రాజధానిగా కాపయనాయకుడును నాయకత్వము నెరవేరుచుండిరి. కమ్మనాటిలో చెఱుకువంశపు రెడ్లును, పల్నాటి సీమయందు దేవరినాయకును, తంగెడియందు క్రీగిరినాయకును, వెలనాటియందు సోమయాజుల రుద్రసేనానియును, వద్దమానపురమునుండి గోనవంశపు రెడ్లును, పాకనాటిలో ముప్పిడినాయకుడును, ములికినాడు, రేనాడు, పెన్నాతవాడి, సకలి, ఏఱువ, పొత్తపినాడు, మార్జవాడి మొదలగు దక్షిణాంధ్రదేశభాగములను జట్లయల్లంక, గొంకారెడ్డి గారలును, ఇంకను అనేకులగు నాయకులును కాకతీయ రాజ్యమునందలి ఇతరభాగములను తమ స్వాధీనమందే ఉంచుకొని ఉండిరి. ఓరుగల్టి దుర్గపతన మాత్రమున మహమ్మదీయులకు యావత్కాకతీయరాజ్యమును స్వాధీనము కాలేదు.

16. చాళుక్యరాజ్యాలయన తెలుగుదేశమునెనిం కాకతీయ, రెడ్డి, వెలమ ప్రభువులు క్షత్రియరాజ్య సంస్థానముల నాశనముచేసెడిట్లుల దృష్టాంతము అనేకములు కనవచ్చును. “పుండ్రక్షత్రియ శత్రుణవిధా ప్రోక్షి ప్రకాశ్చేయకాః” అని ప్రతాపరుద్రయము,

దుర్గము స్వాధీనము కాగానే ఓరుగంటికి ఉలుగుఖాను సుల్తానువూర్ 17 అని నామకరణము చేసెను. జియాఉద్దీన్ బాగ్నీ, యహియాబీన్ అహ్మద్ అను మహమ్మదీయచరిత్రకారులు తిలాంగ్ దేశమంతయు క్రీ.శ 1323 లో సుల్తాను స్వాధీనములోనికి వచ్చినటులను, వాసియున్నారు. ఈ వాస్తవము విశ్వాశార్హములు కావు. ఒరంగలు పరిసరప్రాంతములు మాత్రమే మహమ్మదీయుల స్వాధీనములో నుండెనుటకు సంశయింపవనిలేదు. ఓరుగంటికోటనుండి దేశము పరిపాలించుటకు ముక్తయ్యార్లు మేనేజర్లను మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వాసివలె, ఉలుగుఖాను నియమించి ఉండవచ్చును. కాని వానిధికారముచేసిని చెప్పటకు ప్రమాణములు చాలవు. కాశీతీతనాయకులు స్వదేశ, స్వప్రదేశ, స్వధర్మమును పరిరక్షించుట, విశిష్టముగ మేళించి సుల్తాను నియమించిన సేనలను నగ్గుచూచుముగిగొట్టి ముక్తయ్యార్లు దేశమునుండి తరిమివైచిరి. ఆధిపత్య చరిత్రములోనే కాదు. యావద్భారతదేశచరిత్రములోను ఇట్టిసంఘటనకొనెను అపూర్వ సన్నివేశము మరియొకటి లేదనియే చెప్పట అతిశయోక్తికాదు. ఈ సంఘటనకు మూలకారకులు ముఖనూరి పోలయ, కాపయనాయకులను మహావీరులు. వీరిల నామములు వాస్తవమేనగుచున్నవి. వైదికధర్మస్థాపనకును కాశీతీతన రాజ్యమును నిలుపుటకును వీరి బద్ధకంకణులై మహావీరకృష్యముల నిర్వర్తించిరి.

17. Elliot and Dowson Volume II, p. 231-253 "The name of Arangal was changed to Sultanpur and all the country of Tilang was conquered. Officers were appointed to manage the country. five years tribute was taken." Tarikh-i-mubarakshahi, page 96 "The whole Tilang was brought under control and mukhtars and managers were appointed."

18. ఈ పోర్టులయినాయకునిపేరు అరబ్బీ కులవచ్చేటు శాసనము బయలుపడవనకును చరిత్రకారులకు తెలియదు. ఆసత్రాశాసనములో ఈ కులయినాయకుని గురించినవెనుక కాపయనాయకుడు భూమిని పాలించినటుల తెలుపబడినది. కాని ఈ కులంధమేమో తెలుపలేదు. శ్రీ మల్లంకల్లి నోమశేఖరశర్మ గారు ప్రకటించిన కాపయనాయకుల కులంధములలో వీరినంధములు స్వయంభూతలు అని తెలుపబడినది. ఆ శాసనములోనివ పోర్టులయినాయకుని మహమ్మదీయము విశేషము తెలుపబడలేదు. ఇప్పుడు శ్రీ మల్లంకల్లి నోమశేఖరశర్మ గారు మార్చి 1942 నుండి తిప్పి బెంగళునదిలోని పోర్టులయినాయకులను విలసతామృతాశాసనములో ఈ నాయకుని పురుషుని పుత్రాపయ్యుని అనంతముల్కుని రాజ్యలక్ష్మీ సుధరంతులకై చేసిన వీరినేవ, ఉరుగంటికి ఆధిపత్య నాయకయాలకు ఆమోదమును గూర్చుచున్నది ఈ శాసనమును ప్రకటించి క్రీ.శ 1942 నుండి కృష్ణజ్ఞులకు పాలుపడియున్నాము.

మహమ్మదీయులను వీరు దేశమునుండి తరిమివేసినను త్రైలింగసామాజ్యము ఏకచక్రముగా నిలువలేదు. రెడ్డివలమరాజ్యములుగా చీలిపోయెను.

II

పోలయనాయక, కాపయనాయకులు; హిందూధర్మ పునస్థాపనము.

ఈ పోలయనాయక కాపయనాయకులు రెడ్లు. వీరి ఇంటి పేరు ముఖునూరివారు. ఇక వీరల వంశశాసము. తిలింగభూమి యవనాక్కాలము కాగానే హిందువులకు జీవనము దుర్భర మాయెను. ఇదివరలో భరతఖండమందలి రాజులు జగీషువులై పరస్పరము వారాదుకొనుచుండినను, ఈ యవస్థ నెరుగరు. యద్ధములు జరుగుచున్నను జనసామాన్యమున కెట్టి యిబ్బందియు లేకండెను. మహమ్మదీయులు దేశమును కొల్లగొట్టిరి. పశ్చిమను దోచుకొనిరి. కాఫ్లను, దైవదత్తమైన కురాను యదు విశ్వాసములేనివారని, నిర్దోషులగు హిందువుల చంపిరి; హింసించిరి; స్త్రీలనుచెరగొనిరి; దేవాలయములను కూలగొట్టిరి; పూజార్థములగు విగ్రహములను ముక్కలుగ విరుగగొట్టి కాళ్ళతో మట్టివైచిరి. పూజనీయులగు బ్రాహ్మణులను హింసించిరి. వారి యగ్రహారముల లాగుకొని వారి గ్రామములనుండి తరిమివైచిరి. ఈ హృదయవిదారక మగు పరిస్థితి పోలయనాయకుని విలసతావ్రామశాసనమున కవిశోక్తి రముగ ఇట్లు వర్ణించినాడు. 19 “ సాఫులయిన యవనులు బలాత్కారముగా వ్యవసాయము చేసినందువలన పంటపగ్గాయములు లాగుకొనుటచేతి దరిదురులు, ధనికులు అను భేదములేక రైతుల కుటుంబములెల్ల నాశనములయిపోయినవి. ఆమహావిపత్కాలమున, ధనము, భార్య మొదలగు దేనియందును పశ్చిమకు స్వాయత్తతాభావము పోయినది. కల్లుత్రాగవలెను; స్వచ్ఛందవిహారము చేయవలెను; బ్రాహ్మణులను చంపవలెను; ఇది యవనాధముల వృత్తి. ఇంక భూమిమీద పాణిలోకము బంతుకుటెట్లు? ఈవిధముగా రాక్షసులవంటి తురుష్కులవలన వీడినెబడిన త్రైలింగ దేశము రక్షించువారెవరును మనస్సునకుగూడ తట్టక, కార్పిచ్చు చుట్టుకున్న అడివివలె సంరపించిపోయినది.” ఇది తత్కాలమందు

19. భారతీ వృష-ఫాల్గుణము-పుట 311. నేను క్రీశర్మ గారి వాక్యములనే ఇచ్చుట ఉద్దేశించినాను.

స్వయముగా కంటితోచూచి వ్రాసిన కవివాక్యములు ²⁰

వీరల వంశక్రమమిట్టిది. ²¹ పోతననాయకుడు వంశకర్త ఆతనికి పోచ, దేవ, కామ, రాజనాయకులను నలుగురు కమాళ్ళు అందు పోచనాయకునకు పోలనాయకుడు, ఎఱ పోతనాయకుడును పుత్తులు. దేవనాయకునకు కాపనాయకుడు ముమ్మడినాయకుడు అను ఇద్దరు సుతులు. కామనాయకునకు ఇమ్మడిశుడు, దేవనాయకుడు అను వారలు కమారులు వీరలో రాజరెడ్డి నాయంకరము, తొయ్యేలు. ఈ తొయ్యేలు పంస్తుతపు తూర్పు గోదావరి జిల్లా గోవి మన్నె పుతాలూకాయగు చోడవంశములోనిది యనుటకు ఎట్టి సందేహమును లేదు. పోలనాయకుని రాజధాని గోదావరీ ప్రాంత ప్రదేశమున మాల్యవంశ సమీపమున రేకపల్లి అను దేశివ్యవహారనామముగల గ్రామము ²² గణపేశ్వరపు శాశనములో ²³ కాపయనాయకుడు అఱుమనంగంటి పురవరాధీశ్వరుడని తెలుపబడినాడు.

ఈ అఱుమనగల్లే ఆమనగల్లనియు, ఆవనగల్లనియు వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఇది ఇప్పుడు నైజాము రాష్ట్రములోని నల్లగొండ జిల్లా మిర్యాలగూడెం తాలూకాలో నొక గ్రామము ఆ పైశాసనములో “కాపయనాయకేశ్వరుని నిజభృత్యుండైన తుమ్మిడి ఉప్పలపుంబోలు వెంకతన న్వామిమైన కాపయనాయనింగారికి ధర్మముగా దివిగణపేశ్వరునకు క్షేత్రము ఇచ్చినట్లు” తెలుపబడినది. వీనినిబట్టి కాపయనాయకుని నాయంకరము ఓరుగంటికి ఆగ్నేయదిశను కృష్ణా గోదావరి మధ్య ప్రాంతముం దుండెననియు

20. ఇంతిశయోక్త ఉన్నటుల పోచుడు. See. E.D. III, page 365.

The Brahmin must either become a Mussalman or burned.the brahman refused to accept it. The brahman was tied hand and foot and cast into fire” (pile of faggots)and the pile was lighted.”

E D. III, p. 551. “They then struck the idol with an iron hatchet and opened its head.”

E.D. III, p. 559. “They (the muslims) pursued the enemy to the gat and set everything on fire. They burnt down all those gardens and groves. That paradise of idol worshippers became like hell.”

21. J.B.O.R.S. Vol. XX 260-274

22. భారతి మాఘ 1942 పుట 312.

(23) South Indian Inscriptions Vol. IV. No. 950.

వస్తువులు కష్టాజిల్లాలోని గుడివాడ తాలూకా కూడ ఆరిని ఆధీనముననే యుండె ననియును స్పష్టము కాగలదు.

పైసవాసిన దానిబట్టి ఈ సుపరిశ్ఠితమైన మఘనూరి కటుంబపురెడ్డు కాక తీయనాయకులను, వీరిల నాయంతములు కృష్ణాగోదావరీనదుల నాశ్రయించి తిరిగి దేశపు ఆగ్నేయ భాగమునుండెననియును మనమూహించవచ్చును.²⁴

పోలయనాయకుడు మహావీరపురుషుడు. నవలక్షధనుర్ధరాధినాథుడు ప్రతాప రుద్రుడు డివికేగి, తెలుగునీరు యవగాకాంతమై జెబ్బనియిద్దరునాయకులు నాథుడు లేని వారై, వైదికధర్మవైదికు మహమ్మదీయులకు దేశమువశమైన దీనిదశయందు, ధైర్యము గోల్పోతి దేశవర్తిణకు ఆరికు బద్ధకనణిడయ్యెను. చెదరిపోయిన నాయకులను తన నాయకస్వల్పాకీర్తికట చేదీసెను. నాయకుల కందఱును తాను నాయకుడై మహమ్మ దీయుల చీల్చి చెండాకి, వారాశీమించిన ఒక్కొక్క దుర్గుమునుండియు వారలవెడల గొట్టెను. మహమ్మదీయులు వచ్చినవార్తవినిగానే దుర్గాధిపతులు అశ్వభటాకుల ములైన దుర్గుములనదలి భయాకులులై అడవుల పాలగుచుండెరి. "ఆయాతాయనా ఇతి షీతీభుజః శ్చక్షత్వైవ వార్తామహేహా | దుర్గాణ్యశ్చ భటాకులానిసభయా స్త్యక్త్వావనా

24. కాపయనాయకుని నాయంతమునైన ఆయునగలు ఆరిని కాకతీయుల నుపగ్రసేదనేనాను లగు రేచెరై రెడ్లనాయంతము. వీరి కాలము లనేకములు హైదరాబాదురాజ్యములోని అన్నవరము, పిల్లల మట్టి, సోమవరము, నాగులపాడు మొదలగు గ్రామములలో కలవు. చూడుము: తెలంగాణాశాసనములు - పుటలు 35, 37, 39, 40; హైదరాబాదు రాజ్యశాసనాల్ సీరీసు సంపుట 3, పాలంపేటశాసనము. వీరు ఆరుగంటి పులిరేక్కగారి వైకాపానులలో వర్ణంపటివారు. వీరప్రశంస కా. శ. 1157 పునాత కను పడిను. ఈవంశ మేకాణముచేతనో సుదాగింబ కాలయతిరునాతి నశించివట్టాహించవలసియున్నది. కొలవరు చక్రవర్తికాయుల పై రేచెరైవంశమును వెలుగోటివారి మరణమునా భ్రమించియున్నారు. చూడుము - సుభీనారి వంశచరిత్రము, పుట 9. వంశవృక్షముల వివరించిచూచిగా ఈ రెండుకుటుంబములును భిన్నము లనియు, వేర్వేరుకాలపుని ఆనియును గోచరంచును. వెలుగోటివారి మూలపురుషుడు ఆనుమనగంటిలో పంబంధుడు కలడు. వేరేరెడ్డి ఆనుమనగంటిగోత్రవారు. ఆయుర వాటివేగోని కెర కుడు. కాని ఆనుమన గంటిపురువు కాదు. వేరేరెడ్డి వంశాశ్రయి దములభించినసిమ్మట కాకతిగణపతి ఆరినిక "చెన్నువీరిగ లక్ష సీమనిచ్చి".....సల్లలమట్టి వేతాళిగావని వేల్కొనబడెను. వెలుగోటివారి వంశావళి. సుదాగింబ యూని వ్యాజీ పుమాణము. పుట 4) మరయొకచోట రేచెరైపురవరాశిశ్చరుడినికూడ వేరిరెడ్డివంశావళిలో ప్రస్తు తించబడి డెను. (వె. వె. శా పుట 7) రేచెరైరెడ్ల ఆనంతము ఎప్పుడు, ఏసందర్భములో కాపయనాయకున కీ చూపయనగంటినాయంతము లభించెనో తెలియదు. కాపయనాయకుని అనంతము పద్మనాయకు లీ గాయం తిరము శాశ్రమించుకొనిరి.

నాయకరమునకు పోయి స్వతంత్రుని కయ్యెను. చుట్టుప్రక్కల దుర్గముల నాక్రమించి, ధర్మరాజ్యమును స్థాపించి, బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారముల దానము చేసెను. శా.శ. 1252 లోని వర్షేరుళాసనమును, శా. శ. 1254 లోని నెరికంటిళాసనమును, శా.శ. 1257 లోని చీమకుర్తిళాసనమును కాపయనాయకుని స్వహ-ల్లితావాదమును పోషించు చున్నవి. ఆంధ్రదేశము ఢిల్లీనుల్తాను వశము కుండినయెడల పోలకువేముకు పూర్వ సముద్రాధీశ్వరుడననియును, ఏకగాతుస్థాపనాచార్యుడననియును, ఏకసింహాసనాలంకారుడననియును, చెప్పబొనుట తటస్థించియుండదు. చీమకుర్తిళాసనములోని "మమ్మబాదండపరిపాలనమైన సామ్రాజ్యమందు క్రీ.శై. భూమి" అని పేర్కొనబడుచున్నట్లు సామ్రాజ్యస్వతంత్రులను వ్యక్తీకరించును. దాక్టరు నేలటూరి వే.కటరామయ్యగారు కూడ యిట్టియభిప్రాయమునే తమ కొత్తపుస్తకము- The Early Muslims Expansion in South India అనుదానిలో కొంచెము హుద్దిచినారు.²⁸ కాని వాగుత్రిలింగ లో కొన్ని భాగములలో మహమ్మదీయ పరిపాలనము అంతయు ముగిసిన ఊహించినారు. కాని ఆంధ్రదేశములో క్రీ. శ. 1330 వ సంవత్సరమునాటికే యే భాగమును మహమ్మదీయులకు బోలెదేరు. ఓరుగంటి పోరాటమున కాపయనాయకుడు పోరాడించుచుండెను. దక్షిణాంధ్రదేశము పోలకువేముని స్వాధీనుండుండెను. ఈ ప్రాకృతిక పరిపాలనము ఆంధ్రదేశము మహ్మదీయుల పరిపాలనలోనుండటము హుద్దిచెను.

III

కాపయనాయకుని పరిపాలనము.

A. D. 1330—1368.

పోలయనంతరము 29 కాపయ నాయకరిత్యమును వహించి అదిరకాలము లోనే త్రిలింగరూపుని కశ్యపిష్కంబకయిగ జేసెను. ఈయ ఓరుగంటినగరమున

28. "The date on which Prolaya unfurled the standard of revolt is not precisely known. Ferishta places it in 1344 A.D. The rebellion broke out some seven years earlier in 1336--1337 Contemporary evidence clearly indicates that in certain parts of Tilang, Muslim authority came to an end in 1330 A. D." The Early Muslim Expansion in South India—page 1

"Maqbul helds way over eastern Tilang until about 1336, When he was expelled by Kapaya Nayak. — Ibid- page 159-

29. భారతి - పృ. ఫాల్గుణము—పుట 31౦.

రాజ్యాభిషిక్తుడయ్యెననుటకు వుండేహింప వనిలేదు. గణపేశ్వరశాసనములో³⁰ ఈతడు సమస్తరాజ్యాశ్రయిడనియును, సమస్తజనపరివృతాలంకృతుండనియును, పిల్లలమట్టిశాసనములో³¹ “అంధ్రీదేశాధీశ్వరుడనియును” వర్ణింపబడినను, అనుమనగంటిపురవరాధీశ్వరుడని నాయంకల్త్యమును నూచించు వదముకూడ వాడబడినది. కాని ప్రౌలవరశాసనములో³²

తన్మానంతర మంతరంగవిషులో భావప్రభావోదయః
 శ్లాఘ్యుప్రస్ఫుట ధర్మకర్మ చతురః శ్రీకాపవృద్ధీపతిః |
 కాశ్యాం నిశ్వపతేః ప్రసాదమహిమూ ప్రాప్తాఖిలప్రాధవః
 ష్రోణీంతుణదతు దక్షిణభుజస్తంభో జరీజ్యంభతేః
 ప్రతాపరుద్రప్రోతిమప్రోభావః
 శ్రీకాపభూపః కరుణాకలాపః
 అశాదకేషాం భవమద్భుతేశ్శ్రీః
 ఏకోవప న్నేకశిలాసగర్యాం |

ఏకశిలాసగరినుండి తానొక్కడును కాపవృద్ధీపతి భూమిని పరిపాలించుచున్నటుల స్పష్టముగా తెలుపబడినది. కావయనాయకుడు “Wali of Telingana” అని మహాష్వాదీయచరిత్రకారులు వక్కాణించియున్నారు.³³ వీనిసెబట్టి ప్రతాపరుద్రుని అనంతరము కావయనాయకుడే తొలింగభూపాలుడని తెల్లమగుచున్నది. అనితల్లికలువచేరు శాసనములో³⁴ కాపావనిశ్వరుడని యును, ముమ్మడినాయకుని ఆర్యవటశాసనములో³⁵ “ప్రఖ్యాతాంధ్రీనుకతాంబుడసి” యును అభివర్ణింపబడినాడు. ప్రతాపరుద్రునికి వీరభద్రుడను కుమారుడుండెననుటకుగాని, అతడు ఏకోలదికాలమైనను రాజ్యముచేసెనని చెప్పటకు కాని, సరియైన శాసనాధారములు ఇంతివరకును కానరావు. ప్రతాపచరిత్రములోని వీరభద్రప్రోశంస కల్పితగాధయే.

ప్రతాపరుద్రుడు పరిపాలించిన కేశవమంతయు కావయనాయకుని పాలనములో లేదు. యవనసమక్రమణము కాగానే ప్రౌలవర వేముడు అద్దంకిరాజధానిగా రాజ్యము

30. S. I. I. IV, 950.
 31. తెలంగాణశాసనములు, భట 163.
 32. J. B. O. R. S. XX — 272.
 33. Burhan-i-masir, I.A. XXVII, Page 145.
 34. ఆం సా|| ప|| ప|| సం. 2, భట 93—112.
 35. ఆంధ్రభాగతి, సం. 3, పే. 4.

ను స్థాపించి విజ్ఞానించి అనేకదుర్గములు వచ్చించి, బంధుసామ్రాజ్యముగజేసి, అనుజ తనుజ బంధువుల సహాయముతో రాజ్యము చేయుచుండెను. ఆతనిరాజ్యము పంథము మున గుండ్లకమ్మ కుత్తరమున వ్యాపించియుండెను. కాపయస్వాధీ ములో తెలింగాణ మంతయు నుండెను. పంస్తుత్రు గోదావరి కృష్ణాజిల్లాప్రదేశములును, హైదరాబాదు రాజ్యముందలి మెదకనీరు, ఇందూరు, కైలాసకొండ, నల్లగొండ, పారుగల్లు, దేవకొండ, భవనగిరి ప్రాంతములును కాపయరాజ్యములోనివే. కాపయ త్రిలింగరాజ్యమునకు దక్షిణమున కృష్ణానదియును, ఆగ్నేయమున గుండ్లకమ్మయు సరిహద్దులు. కాల తాలాదు రాజ్యమునకును, కాపయపాలితమైన త్రిలింగ ప్రదేశము కను మధ్య గోదావరి నది కొంతవరకును, మంచీరనది కొంతవరకును సరిహద్దులు. చిరకాలమునుండి నేవుణ, కాశీయ రాజ్యములకుకూడ సరిహద్దు లీందులే.

కాపయనాయకుడు — బహ్మనీసుల్తానులు

అలావుద్దీన్ హసన్ షాగాంగు బహ్మనీ అనునాతడు A.D. 1317 లో కాలతాలాదు రాజ్యసింహాసన మెక్కి, కల్లాలయిల నణచివేసి పరిపాలనాగెను. ఈతడు బహుసమర్థుడు. తనరాజ్యమును నలుదిక్కుల వ్యాపింపజేయుటకై అనేకదండయాత్రలు వాగించెను. కాని త్రిలింగ రాజ్యమునంకి నీతడు అచుగుపెట్టుటకు సాధ్యమైచెను. ఈతడు రాజ్యమునకు వచ్చునప్పటికే కాపయనాయకుడు త్రిలింగ ప్రదేశమున స్థిరపడి, శత్రు ళాయంకరుడై యుండెను. ఢిల్లీసుల్తాను మహమ్మదు బిన్ తుఘ్లకుచక్కవర్తి కాపయ నాయకునిచేబడిన పాట్లను, కడగండ్లను అలావుద్దీన్ కు పూర్తిగా తెలిసియుండుటచే ఆతడితనియెడ ఆంధమున బాగరూటడై సుహృద్భావమును వహించియేయుండెను.

అలావుద్దీన్ బహ్మనీరాజ్యమునకు వచ్చిన ఒకటి రెండు సంవత్సరములలోనే సికందర్ ఖాను అను నేనాని నంపి విదర్భ ప్రదేశమును (Bidar) వశపరచుకొనెను. సికందర్ ఖాను విదర్భదండయాత్ర ముగిసినవెనుక కాపయనాయకునికై యేనుగులకొన్నింటిని సుల్తానుకు కానుకగా పంపవలసినదని కోరి, ఉత్తరమువ్యాపింపటలును, అందుపై కాపయనాయకుడు ధయపడి, సుల్తానుకు తనవిధేయతను, అణకవను తెలుపుకొనుచు, పంధివత్సమును వాసి పంపుకొనుచు సికందర్ ఖాను దర్బారుమును కోరెననియును, సికందర్ విశేషసైన్యముతో తెలింగాణ ప్రాంతమునకుగాగా కాపయనాయకుడు వారిని కల సుకొని, గజములను, ధనకలవస్తువాహనములను ఉలుపాలనిచ్చి పంపెననియును

బర్హానిమాసిర్ అను చరిత్రయందు సయ్యద్ అలీ బిన్ అజీజ్ ఉల్లూబ బాలగా యను చరిత్రకారుడు వ్రాసియున్నాడు.³⁶

పైవారలు విశ్వాస్వర్థములుకావు. అలాయద్దీను నీదండయాత్రోనాటికి ఆనగా (క్రీ. శ. 1340-50 నాటికి) కాపయనాయకుని భయపెట్టదగిన బలసంపత్తిలో లేడు. కాపయన్నే హము నేకోరి, తన రాజ్యమునకు తూర్పు దిశనుండి ఒత్తిడిలేకుండ కాపాడు కొనుటకు కాపయతో సంధిచేసికొనెను. కాని క్రీ. శ. 1356 నాటికి సందర్భములు మారిపోయెను. స్థిలమట్టికాపయను బట్టియున, ఫెరిస్తానా తలనుబట్టియు అలాయద్దీను క్రీ. శ. 1357 సంవత్సరమునకు కొలదికా ముఘూర్వము తెలింగానముపై దాడివెడలి,

36 Burhan-i-ma'asir — I.A. 28--145.

"Sikandar khan after his return sent a letter to Kana bayand, who was the Wali of Telingana, asking him to send a present of some elephants for the use of his army. When Sikandar khan's letter reached Kanabayand and he understood the contents, he wrote a reply tendering his *submission*, and sending a written treaty to that effect; he also expressed a great wish to see him. Accordingly Sikandar khan with a large force proceeded towards Telingana and a meeting between the two took place. Kanabayand presented many offerings and was made hopeful of much favour of the king. He sent two elephants and other suitable presents to the king through Sikandar khan. The latter on arrival ... sent the elephants to the Sultan and informed him of the good will of Kanabayand. The Sultan wrote a commendatory letter to Sikandar khan and elevated him to the umbrella; he also conferred royal favour on Kanabayand"

ఈగ్రంథపు అసలు ప్రాత్రాసరియందు 'కాపాయందు', 'కనానాయందు', 'కనానాయందు' అని వైవిధ్యముతో ఈపేరు కనిపెను. ఈగ్రంథముయొక్క బ్రిటీష్ మ్యూజియములోని ప్రాత్రాసరియందు కనానందు అనియును, కనానీదనియును కలదు. తనూ ఉద్దీన్ బార్ఖీ, కన్యానాయకుడనియును, ఫెరిస్తా క్లుప్త నాయకుడనియును ఈపేరే ప్రాసరియున్నాడు. వైకూపముల నన్నిటిని పరిశీలించగా, కాపానాయకుడు కాపానీడు, కాపానీడు అనునామమే మహమ్మదీయచరిత్రకారుల వోళ్ళ ఆక్షరపు తాయమారులచే వైవిధ్యము నొందినట్లు తెల్లము. వారిందరు కాపయనాయక ఉద్దేశించియే వైవిధ్యములగు చేళ్ళను వాడిరి. డాక్టరు కేలటూరి వెంకటరమణస్వామిగారు, తమ Vizayanagara Origin of the City and the Empire Bulletins of the department of Indian History and Archaeology No. 4) appendix C లో 11-176 పుటలలో A note on Kanya Nayak అను వ్యాసమునందు వివరముగా చర్చించియున్నారు.

దేశమును కొల్లగొట్టి, పంటలను నాశనముచేసి, దేవాలయమును భగ్నముచేసినటుల తెలియుచున్నది. ఈవంశయాత్రీ ఇందూరు (ప్రస్తుతపు నైజామాతాదు) కైలాసకోట (దీనినినే మహమ్మదీయచరిత్రకారులు కాలాస్ అనివాడిరి) భువనగిరిరకును వ్యాపించెను. ఫెరిస్తావ్రాతలనుబట్టి కైలాసకోట, ఇందూరు, ఈదంకయాత్రీలో కాపయ నాయకునకును అలాయుద్దీన్ హసన్ షాకును జరిగిన సాధిప్రకారము తెలింగాణమునుండి వీసి, బహ్మనీరాజ్యములో కలిసిపోయినది.³⁷ కాపయనాయకునకు కిరిగి ఇందూరు, కైలాసకోట అలాయుద్దీను శీవితకాలములో లభించలేదు. ఈభాగములు పద్మనాయకుల నాయంకరములై యుండెను.³⁸

డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు కైలాసప్రాంతములు తెలింగాణము నుండి హరింపబడినది — 1357 వ సంవత్సర మైయుండునని తలచుచున్నారు. దీనికి ఫెరిస్తా వాధారముచూపినారు.³⁹ ఇది సరికాదు. ఫెరిస్తా, అలాయుద్దీను కైలాసప్రాంతముల జయించి కలుపుకొనెనని మాత్రమే వ్రాసినాడు; కాని 1351 సంవత్సరములో నని సంవత్సరము తెలుపలేదు. పైనవ్రాసిన పిల్లలవట్టిశాసనాధారమున కైలాసకోటపరిసరము 1357 సంవత్సరమునకు ఆచిరపూర్వమున జరిగినట్లు ఊహించవలసియున్నది. కాపయనాయకును, పద్మనాయకువీరులును ఈకైలాసప్రాంతములు విశ్వప్రయత్నములచేసి తిరిగి ఆక్రమించుకొనియుండిరి. అలాయుద్దీను 1357 సంవత్సరమున కాలముచేసెను. ఈతనియనంతర మీతని పెద్దకొడుకు మహమ్మదుషా బహ్మనీ గద్దె నెక్కెను. ఈతడు తండ్రియంత బలవంతుడు కాదు; సింహాసన మెక్కినక్రొత్తలో కొందరు సేనానాయకులీతనికి వ్యతిరేకులై యుండిరి. కాపయనాయకుని నెదుర్కొని యుద్ధముచేయుటకు తగిన సేన ఈతనికి రాజ్యప్రారంభమున లేకుండెను. అందుచే కాపయనాయకుడు పద్మనాయకుల ప్రోత్సాహమున విజయనగరరాజగు మొదటి బుక్కదేవరాయల సహాయమున ఇందూరు, కైలాసకోట ప్రాంతముల జరిగి క్రీ. శ. 1360 లేక 1361 లో స్వాధీనము

37. Ferishta, Vol. II—293. "He wrested kaulas also with its dependencies from the Raya of war angole with whom he formed a treaty of alliance.

38. L. R. 19. పేజీ 150. సింగమనాయకుని గూర్చి వ్రాయుచు "ఈయన పశ్చిమరాజ్యమును మెకుకూ, కైలాసకోటా ప్రాంతమును కొంతసేమ జాగీరు అనుభవిస్తూఉండెను" —

Ferishta Vol. II, p. 301—304.

39. Velugotivari Vamsavali - Intro. Page 12.

చేసుకొనెను.

కాపయనాయకుడు—పద్మనాయకులు.

పైనవ్రాసినదానినిబట్టి పద్మనాయకులు కాపనాయకునకు హిందూరాజ్య వ్రుస స్సంస్థాపనములో సహాయులై యుండి తెలింగానారాజ్యములో ఆతని లెక్కలై యుండిరి. కాని పరాక్రమశీలురగువారా సిఠిలోనుండుటకు ఇష్టపడలేదు. పోలయవేముడు స్వతంత్రరెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించి విజృంభించుచుండుటకూడ వారి తిరుగుబాటునకు ప్రోద్బలకారణమయ్యెను. అనపోతమాదానాయులతోడి సింగమనాయకుడు కాపయనాయకుని ఓడించినటుల వెలుగోటివారివంశావళిలో ఒకపద్యములో కలదు.⁴⁰ ఈసంఘటనమునకు నన్నిహితకారణమేమో తెలియదు. కాని లింగమనాయుని కాలములో చెప్పబడిన పైపద్యము సంగతము గా లేదు. నిజమని నమ్ముటకు యితర ఆధారమును లేదు. సింగమనాయుని కుమార్తె అనపోతానేడు, మాదానేడు. వీరు తమతండ్రి కృత్యుల జలిపల్లిలో ఓడించి పద్మనాయకునిరుల నందరిని చేరదీసి కాపయనాయకుని అణగతొక్కుటకు వేచియుండిరి. కీ || కృ || 1368-లోనో 1369-లోనో భీమవరమువద్ద వీరు కాపయనాయకుని ఓడించి ఓరుగల్లు వశపరచుకొనిరి. ఈ అంశము అయ్యనవోగిలోని అనపోతానాయుని కీ || కృ || 1369లోని శాసనములోని “సింగమనాయుని అనపోతానాయునింగారు ఓరుగల్లు, శ్రీభువనగిరి, రాజుకొండ, సింగపురము మొదలైన తెనుంగుదేశము..... ధర్మరాజ్యముచేయుచు దిగ్విజయ యాత్రాప్రసంగానను ఓరుగంటి దక్షిణాన అయ్యనవోలుగ్రామచ్చివల్లు వ్రాయబడినవాక్యములవలన నిస్సందేహమగుచున్నది.⁴¹ ఈ శాసనములో అనపోతానాయునికి ఆంధ్రదేశాధీశ్వర బీరువములేదు. ఈ దిగ్విజయ అనంతరమే ఆబిరుదమీతనికి వాడబడినది పైశాసనములోని శ్రీ భువనగిరి, రాజుకొండ, సింగపురము అనపోతానాయుని పైత్రుకదాయమే. కాపయరాజ్యధానియైన ఓరుగల్లుమాత్రము అనతి పూర్వము జయింపబడినది. వెలుగోటివారి వంశావళిలోని ఒకవచనములో “భీమవరమువద్ద కాపానేన్నిచంపి కడ్డనారాయణ, గాయగోవళి, హిందూరాయ సురతాణ బిరుదులు,⁴² అనపోతామాదానీలు తెచ్చినటుల స్పష్టముగా తెలుపబడినది కాపయనాయకునితో తెలుంగాణములో రెడ్డిరాజ్య మంతమయ్యెను. పద్మనాయకు స్వతంత్రరాజ్యచరిత్రము ప్రారంభమయ్యెను. పోలయవేమునివంశ్యులకును, పద్మనాయకు రాజులకును కృష్ణాగోదావరీ పరిసరప్రాంతముల ఆధిపత్యమునకై అర్ధశతాబ్దికాలము పూర్వ. భీభత్సయ్యుద్ధములు ప్రారంభమయ్యెను.

40 వెలుగోటివారి వంశావళి పుట 43 పద్యము 120 లింగమనేనిగూర్చిన పద్యములలో “చెలగి మి ముత్తాత సింగక్షిరీనుండు కాపయనాయకులకు కడనమున—

41. సురభివారి వంశచరిత్రము పుట 36.

42. వెలుగోటివారి వంశావళి పుట 36. ఈభీమవరము పశ్చిమగోదావరిజిల్లాలోనిదికాదు. ఇది తెలుంగాణములోని గ్రామమే.

పంటరెడ్డు—కొండవీటిరాజ్యము

పోలయవేమారెడ్డి

I

1326—1350.

ముషునూరి ప్రోలయనాయకునకు ఆంధ్ర దేశమునుండి మహమ్మదీయుల తరిమికొట్టి, హిందూధర్మ పునస్థాపనము చేయుటలో సహాయపడిన డెబ్బది ఐదరు నాయకులలో వేమారెడ్డి ముఖ్యుడు. యవసంహారణము ముగిసిన వెనుక వేమారెడ్డి స్వనగరమునకు పోయి, దక్షిణాంధ్రమున పూంకి దేశమున రెడ్డిరాజ్యస్థాపనమునకై బద్ధకంకణుడయ్యెను. ఈమహారాజ్యముములో వేమారెడ్డికి చేదోడుగా ఆతనిపోదరులు నల్లరును, మేనమామ నాగసేనానియును ఉండి పొరువ ఊత్సాహ బలవరాక్రమములను చూపియుండిరి. వీరసంఖ్యాకపై న్యముల గూర్చుకొని స్థలదుర్గ గిరిదుర్గముల సాధించి, బహుభూములాశ్రమించిరి.

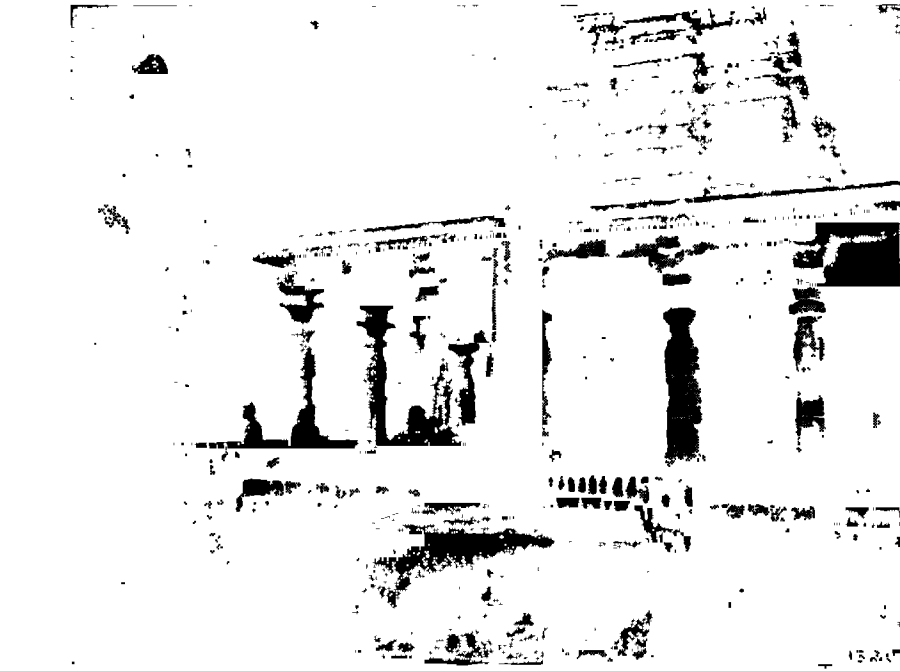
వేమారెడ్డి తండ్రి పోలయ; తాత వేమయ; ఈవేమయయే వీరవంశకర్త. 1 ఈతడే కాకతీయ రుద్రమదేవి కొలువున సైన్యాధిపతిగనుండి కటుంబమునకు చేరు ప్రతిష్ఠ దెచ్చెను. పోలయకూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో నొకడని చెప్పటకు సందియములేదు. ముట్లూరి శాసనమున “పుత్రిస్త స్వభువాద్వి నిర్జితరిపుః ప్రోల ఊమాధీశ్వరః” అని ఈతడు వర్ణింపబడినను, స్వతంత్రుడగు రాజకాడు. ఊమాధీశ్వరత్వ మిక్కడ నాయంకర పాలకత్వమును మాత్రమే సూచించును. ప్రోలయయు వేమయయు ప్రతాపరుద్రుని కాంచీవంశయాగలో పాల్గొనియుండిరనుటకు ప్రోలయవేమని పాండ్య రాయగజసింహ, అప్పయగోపయ దిశాపట్ట సుగామి, 2 ఆలగియవరద శిరిఃఖండన, 3 పల్లవాదిత్య, బిరుదములు తార్కాణములు.

పోలయవేమని మాతాసుఖుడు దొడ్డయ్య సైన్యనాయకుడును, మేనమామ ‘నాగసేనావతి’ యను, 4 క్రీ.శ. 1323లో ప్రతాపరుద్రునికిని, ఫిల్లీసుల్తాను మహమ్మదు బికోతుఘ్లాకు చకోవర్తికిని జరిగిన యుద్ధములలో పాల్గొనియుండిరి. ఓరుగల్టి కోటముట్టసివి విడిపించి ప్రతాపరుద్రునికి జయముచేకూర్చుటకీ రెడ్డి గాజులు ఎన్నిపాటు బడినను, చకోవర్తి దైవోపహతుడగుటచే అన్ని ప్రయత్నములను విఫలములాయెను. విలసతామృతాశసనములో చెప్పినట్లు “భూలోకమునందలి ప్రజ భాగ్యము తంకి పోవుటచేత ఆవీరుద్రమహారాజు రాజనీతియం దప్రతిమానుడైనను, బలాధిఃడైనను, సహాయసంపత్తిగలవాడైనను కడకు ఆతురుస్కాధిపతికి వశుడయ్యెను. 5 కాని ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకుల లోపమేదియనులేదు.

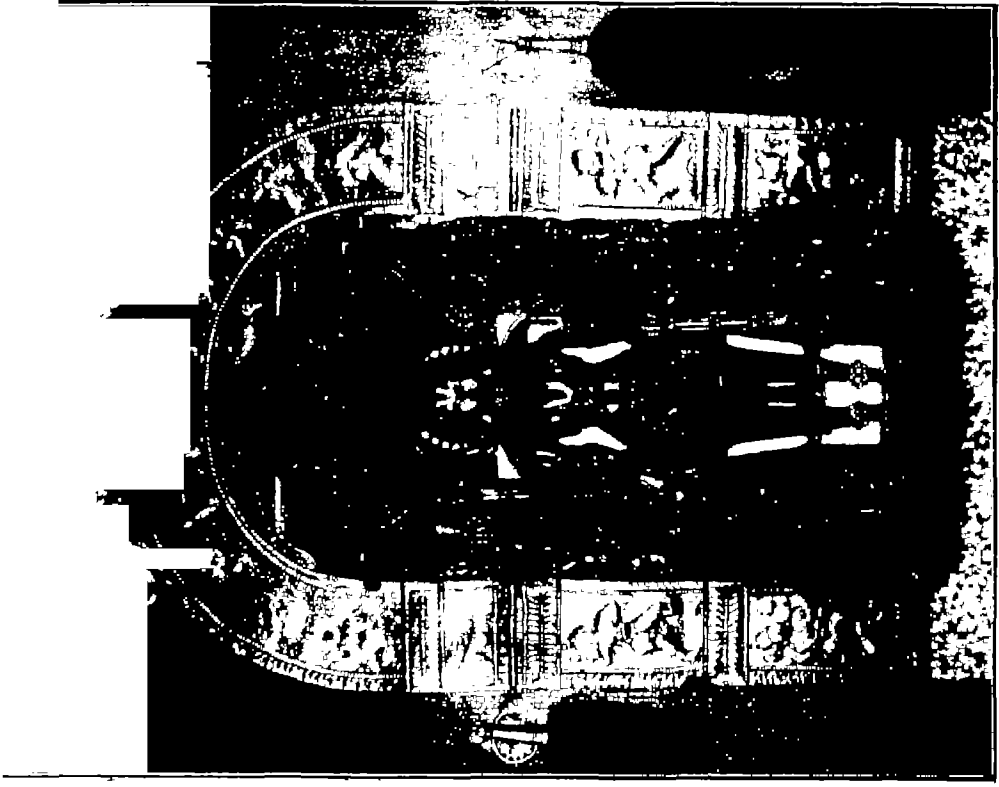
1. ముట్లూరి శాసనము - రెడ్డిరాణి చూ! అనుబంధము 1 పుట 10.
 2. EP. Ind. Vol. 21, pp 271-272. 3. S.I.I. Vol. VI, p. 213.
 5. ముట్లూరిశాసనము - రెడ్డిరాణి Vol. 3, P. 365. చూడుడు అనుబంధము I. పుట 9.
 4. భారతి. పృవ. ఛాణానము. పుట 311

కోదండ దేవాలయములోని ముమ్మసినాయకుడు — లక్ష్మీదాసి.

కొండకొండ లక్ష్మీస్వామివారి దేవాలయము. మండపము - స్తంభములు, శిల్పశ్రవణి.

శ్రీ జగన్మోహినీ కైకవన్పాదము, రాత్రి. (తుమ్మిడి జిల్లా)
 (శ్రీ సమయశంకరుల సాగర్వారాచి గారికి సుందరి కృతజ్ఞతాగ్రాహకములతో.)

పోలయ వేముడు ప్రతాపరుద్రునికి దోహియై తిరుగుబాటానరెన్నా ?

కొండరు చరిత్రకారులు ప్రతాపచరిత్రమందలి గాధల నాధారముచేసుకొని ప్రతాపరుద్రునిచే పద్మనాయకులు అధికముగా గౌరవింపబడిరనియును, రెడ్లు తీసివేతగా చూడబడిరనియును, "అజాతకాః పులనియును" (అనగా రాజుచే గౌరవముచేయబడనివారని) వాగా యగౌరవమునకు ప్రతీకారముగా మహమ్మదీయులవలన లంచమును గ్రహించిరనియును, బ్రాహ్మ్యరెడ్డి ఆధిపత్యమున యద్దభూమిని విడచిపోయిరనియును వ్రాసియున్నారు. మరియు నీ కీర్తిపనిశులలోనే పోలయ వేముడు దోహియై, పంభువుపై తిరుగుబాటానర్చి, ధరణికోటలో స్వతంత్రరాజ్యమును స్థాపించి కాకతీయ రాజ్యము భ్రష్టమగుటకు కారణమయ్యెననియును తలచుచున్నారు.

ఈయూహ యుక్తమైవదికాదు. ప్రతాపచరిత్రలోని బ్రాహ్మ్యరెడ్డికథ నిజమని నమ్ముటకు తగిన చుర్రయ్యెయితర ఆధారమును ఇంతవరకును చూపట్టలేదు. ప్రతాపరుద్రుని కాలములో రెడ్డినాయకులు చులకనచేయబడిరనిగాని, అవమానపరుపబడిరనిగాని నమ్ముటకు తగిన యాధారములేదు. ఓరుగంటిదుర్గనగరక్షణమున నియోగింపబడిన వారిలో అధిపతిభాషాకులు పద్మనాయకులైనను, ఇతరజాతులవారును రెడ్లునుకూడ కలరు. వీరుకాక అనేకులగు రెడ్డినాయకులు రాజ్యమందంతటను చక్రవర్తికి భక్తులై యుండిరి. ప్రతాపరుద్రుని యసంతరిము కాకతీయ రాజ్యసంరక్షణకు బద్ధకంఠులైన పోలయ, కాపనాయకాదులురెడ్డే. కాపనాయకుడు పోలయ కాపనమున "ప్రతాపరుద్ర

6 కాకతీయసంచిక - పుట. 75.

" క్రీ. శ. 1320లో నాంధ్రసామ్రాజ్యనాశమున కంకురార్పణ మొనర్పబడెను. కంపిలపై శీగన ప్రైయ్యులులింకను నురలియుండలేదు. ఇంతలో నుల్కలవలె నుత్తరమునుండి మహమ్మదీయులు దండెత్తి వచ్చుచుండినవార్ల విననయ్యెను. రాజధానిగండుమందుండిన బలములను చక్రవర్తి యుద్దమునకై సిద్ధముచేయుచుండుసమయమున దక్షిణదిశనుండి పోలయవేమారెడ్డి మున్నగువారిలు ధరణికోటలోని స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటింపించుదుర్వార యేలెంచెను. ఇయ్యది ప్రతాపరుద్రుడు పద్మనాయకులయొడచూపిన పక్షపాతమునకును, దమకు గండికోటలో నొచ్చిన పరాధవమునకును రెడ్లొచ్చిన ప్రతీకారము. అతిశక్తియుగ చక్రవర్తి కొన్ని ప్రైయ్యములను ధరణికోటకు బంపెను. కాని పోలయవేముడు బలములను చులభముగ నిర్మించి విమకొండ దుర్గమునుచేరి పరిసరప్రాంతమును నాక్రమించి యధికారము చేయసాగెను.

పుట 77. సామ్రాజ్యము తీవస్కృత్యుసమస్యకు లోనయ్యెండిన సమయమున పోలయవేమారెడ్డి కలజలాంబిన రాజ్యకోశ్రమా మొదటిపర్యవరణము. ఇంతటితో దృష్టిసాందక రెడ్లుసంకాగ్రము ఘోషముగా జరుగుచుండిన సమయమున మత్సరపీఠాచటిదికులై యొకడుస్కార్కము నొనర్చినటుల ప్రాచీన సంకారిత్రిములనుండి తెలియుచున్నది యుద్ధరంగమున కొద్దమును స్వామిభక్తిని లాఘటకు మాటంగ నింకను జక్రవర్తిలయలులోనుండిన రెడ్లు తమ మేధాలయమును వ్యర్థపంచి స్వామివాళనమానొనర్చిరి. పద్మనాయకువీరు లద్వితీయముగ బోరుచు శక్తిసంహారమొంద్యుచుండ, పోలయవేమాదుల స్వాతంత్ర్యప్రకటనము కాటకించి. రెడ్డికలజాల బ్రాహ్మ్యరెడ్డి యాధిపత్యమున కురుప్పులతో కుట్రచేయ మొదలిడిరి. మహమ్మదీయుల నుండి కొంతభవమును గైకొని వారలొకసాటి యుద్ధమునం తాంధ్రుల పక్షమున యుద్ధముచేయకుండుటకై యొద్దంబడిక చేసకొనిరి. "

ప్రతిమ ప్రభావు"డని వర్ణింపబడినాడు. ప్రతాపరుద్రునకు ద్రోహమొనర్చినవాడు తనను గూర్చి ప్రతాపరుద్ర ప్రతిమ ప్రభావుడని వ్రాయించుకొనునా? ప్రోలయవేముడు ప్రతాపరుద్రుని జీవితకాలములో 1320-వ సంవత్సరముననే ప్రతాపరుద్రునిపై తిరుగుతాటావర్చి, ప్రతాపరుద్రుని సైన్యములను ధణికోటలో ఓడించినటుల ఊహించుట కెట్టి ప్రమాణములును మాకు కాన్పించలేదు. ఇది నిజమే యైనయెడల ఎఱ్ఱాప్రగడగాని, వేముడొనర్చిన అగ్రహార దానకృతుల రచించిన మహాకవులుగాని, ప్రోలయవేముని ప్రతాపరుద్రుని జేతగానే వర్ణించియుండును.

ఈ ప్రోలయవేముడు 1345 నాటి మఱారిశాసనమున 'మేచ్చాబ్బి కుంభోద్భవుడని' యను, హరివంశమున ఎఱ్ఱాప్రగడచే "యవనవ్యవబలాబ్బి వ్యాసిఖండార్వవేగుడనియును, వసుంధర నుద్ధరించినవాడనియును, సమదమహోద్ధారుసైన్యడనియును, ప్రతిభట వేదండఖండన ప్రచండడనియును, ఆదియమండలికరగండడనియును, దారి తారాతి దుర్గుడనియును వర్ణింపబడెను. ప్రోలయవేమునితిమ్ముడు మల్లారెడ్డి 'అల్లావదీనాది తుకుష్కు' మలులను జయించినటుల బిశిశాసనము లో కలదు. కాని మఱారిశాసనములోని మేచ్చరాజు 1347 లో రాజ్యమునకువచ్చిన అల్లాఉద్దీన్ బహ్మనీ కాజాలడు. ప్రోలయవేముడు జయించిన మేచ్చసైన్యములు ఢిల్లీనుల్లాను మహమ్మదు బిక్తుల్లుకు చక్రవర్తికి సంబంధించినవే అగుననుటకు సంశయింప పనిలేదు. ప్రతాపరుద్రుడు బందీగా పట్టుకొనబడి చనిపోయినదిగానై ప్రోలయనాయకుడు లేననెత్తిన ఉద్యమములో ప్రోలయవేముడుకూడ నన్నటుల అనెల్ల కలువచేరుశాసనమునకలదు.

ప్రోలయవేముడెప్పుడు స్వతంత్ర రెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించెను?

ఈ రెడ్డిరాజ్యము ఢిల్లీ నుండి పా మహమ్మద్ బిక్తుల్లుకు సైన్యమును వేముడు ప్రోలయనాయకునితో కలసి యుద్ధదేశమునుండి తిరిగివేసినదిరవ్వత స్థాపించబడినది. 1323-వ సంవత్సరమున దీక్షిలెండు మూడు సంవత్సరముల కాలముకన్న ఎక్కువకట్టియున్నటులతోచదు. ప్రోలయవేముడు తననాయకరిమునకేగి తనతండ్రి ప్రోలయ సంపదించిన ద్రవ్యముతో సేలగుూర్చుకొనెను.7 ఆదిని పోల నాయకరి మేదియో నిర్ధారణగా తెలియదు. కొన్ని కొన్ని కారణములచే ఏరు గింకోట, ములికినాడు, వల్లెనాడు, పూంగినాడు, సకలి, యెఱువ, పొత్తసినాడు మొదలగు ప్రాంతముల నేలు మహామండలేక్కరి మండలిక బ్రహ్మరక్షుసగండ పెండార అంటదేవ మహారాజు సామ మొలసి, ఊహించవలసియున్నది. ఈస్వతంత్ర రాజ్యమును స్థాపించుటలో నీవుని ప్రోత్సహించి నడపించినది గంగదేవుడు. ఈతడే

7. మంచాళ్లకానిము "యద్భుచ్చయాన్వర్ణకర ప్రసిద్ధిం లభ్యాన్న మంబాపతిరాబధువ" అను ప్రోలయనుగూర్చిన వాక్యము. ఈశాసనము ప్రోలయవేముని కాలమున రచింపబడినది. ఆనాటికి జనులలో ప్రతిభియున్న ప్రవాదము వివట గ్రహించినాడు. ప్రోలయభాగ్యమునుబట్టి ప్రజలారకు పరుసవేదచే బంగారిమును చేయగలరని నమ్మియుండిరి. ప్రోలయ విశేషకర్తము నార్జించెనని చెప్పటకే సంకేతములేదు.

ఘోడెరాయ గంగ దేవుడని వ్యవహరింపబడుచుండెను. ఈతడు శ్రీశైల తూర్పుద్వార పాలకుడైన తిప్పరాంతకదేవుని భక్తుడు; మహాపాశుపతయోగి; అంబదేవునిమంత్రి; గురువు; రాజనీతివేత్త; మహావీరుడు. ఈఘోడెరాయగంగదేవుడే లేకున్న హొలయ వేముడు రెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించనేలేదు. ఈ రెడ్డిరాజ్యస్థాపనమున కీ పురుషుడు కారణభూతుడని అనేకవర్ణనాణములు కనపడుచుండినను, చరిత్రోక్తారులు గుర్తింప కష్ట మాయెను. హరివంశము ఉత్తరభాగమున దేవయాశ్వాసమున మొదటిపద్యమిట్లున్నది:

శ్రీ పార్వతీభక్త! వ్యాపితగుణ ఘోడెరాయ గంగ గురుశ్చ సా |
స్థాపిత వామాంబ్యసము ద్దీపిత వేమక్షీతీంద్ర దీప్తిదిశేంద్రా || 8

వానిశ్యవారు అచ్చువేసిన హరివంశపు ప్రతిలో, వై రెండవ యాశ్వాసము మొదట శ్రీమాద్యవాంధఃదేశ..... అను పద్యమున్నది. ఆప్రతిలో నాలవ యాశ్వాసము మొదటకూడ ఈపద్యమే స్వల్పమార్పులతో ఇవ్వబడ్డది. కాని దాని లోక అధోజ్ఞాపిక పెట్టబడి, పుటయడుగున శ్రీ వర్ణితేశయను పద్యమివ్వబడినది. రెండవ పాదమున యతిభంగముగుటచే వారోష్టమువచ్చిన మరొక పద్యమునిచ్చి ఎత్తావ్రగడచే వ్రాసినపద్యమును చరిత్రోభాగము కలుగునను భయములేక తీసివేసిరి. రెడకాసన ములలోకూడ ఈఘోడెరాయగంగదేవుని సాహాయము వర్ణింపబడినది. క్రీ.శ. 1845 నాటి ఆతుకూరుకాసనములో⁹ “శ్రీశైలవ త్రినేశ్రాంకో, ధన్యో వేమమహీపతిః | శ్రీఘోడెరాయ గంగాఖ్య గురుపదాబ్జపట్టకః ||” అనియును, దృజ్జవరపుకాసనములో¹⁰ “తేషాం పృథ్విస్తసుహిమా పరపారిజాతః, శ్రీవేమభూమిరమణో జగనోబృగండః | శ్రీఘోడెరాయ గురవర్యవయావిశేషా త్ప్రధీవిం పృథ్వాస్తి సకలామకలంక వృత్తిః ||” అనియును కలదు.

ఎత్తావ్రగడ కంఠోక్తి రెడ్డిసామాంబ్య స్థాపనహేతువు ఘోడెరాయగంగ దేవుని కృపయనియే. ఈఘోడెరాయగంగునిగూర్చి లోకలోరికార్డు సంపుటములలో విశేషముగా కలదు: ఈతనికాసనములు తిప్పరాంతకములో కలవు. నెలందలూరు కైఫీయతులో ఇట్లు వ్రాయబడినది. || “ఘోడెరాయ గంగదేవయ్యగారు తన్నేలిన యంబదేవమహారాజులకు పుణ్యముగానుశకవరుషంబులు 1209 (క్రీ.శ. 1287) అగు నేటి స్వాజితుసంవత్సరములో బహుళ 5 శుక్రవారమునాడు మకరసంక్రమణ పుణ్యకాలమందు అత్తిరాఁడున్న పరుగరామేశ్వరదేవాలయము చుట్టు మంటపము కట్టించి నారికేళవృక్ష ములున్నూ వేయించి, ఆదేవునికి మాన్యమున్నూ యిచ్చి, ఆస్థలమున మహేశ్వరులకు

8. Telugu Academy mss. No. 4535 of Hari Vamsam.
9. Ep. I.Vol. VIII, Page 13. (అనుబంధము 1, పుట II).
10. రెడ్డిగాణి—Vol. III. పుటలు 137-140.
11. Local Records Vol. 45 Page 12.

అన్న సత్యము పెట్టింది, ఇంకా కొన్ని గ్రామములయందు చెరువులు కాలువలు త్రవ్వించి పొత్తపినాటిసీమకు నేలకొలిపించి పొలికాటమరెడ్డి అడుగునకు మున్నెరెండు కొలకట్టించి అత్తిరాలలోవరకు రామేశ్వరుని దేవాలయం గోపురంవద్ద శిలాశాసనం వేయించినారు." ఈతడు కాయసుడనితోచుచున్నది. క్రీ.శ. 1254లోని ఒకశాసనములో¹² కాయస్థ గండ పెండెర గంగనేనాపతిభార్య కమలాంబా కవలయి తనపెరిట కమలేశ్వరుని స్థాపించెనని చెప్పబడినది. వైశాసములోని గంగనేనాపతి ఘోడెరాయ గంగిదేవయ యని మాయభిస్రాయము. వారివశములో ఎత్తాప్రగడ పర్ణించిన గంగిదేవయయి నెలందులూరు కైఫీయతులోని ఘోడెరాయగంగిదేవయయి ఒక్కడే. ఈతడే రెడ్డిసామ్రాజ్యస్థాపకుడు.

'ఘోడెరాయ'లను బిరుదు నేనానాయకులకు-ముఖ్యముగా అశ్వసాహిణులకు చిరకాలమునుండి వాడుకలోనున్నది. క్రీ.శ. 1189 కాలచుర్య భిల్లమునికాలమునాటి ముత్తగిశాసనములో (Ep. Ind. XV. Page 33.) ఆతని నేనాపతి పేయయ సాహిణి ఇట్లు వర్ణింపబడియున్నాడు " ఆయుతక్రీర్ణివినతి శ్రీయుక్తం పట్టసాహిణాధిశ నెనలు, నేయయ సాహిణి ఘోడెరాయం పేశల్ వైత్తతఃధికౌజనరాధేయం " అనియును, "స్వస్తిసమస్తప్రశస్తి సహితం శ్రీమన్మహావ్రధావం. బాహుత్రం నియోగాధిపతి, పట్ట సాహిణాధిపతి, సకలక్షీపతి ఘోడెరాయం పేయయ సాహిణియమ్-దాహాశదేశ ములో 12-వశతాబ్దములో ఇది సాహిణిలకు బిరుదుగా వాడబడుచున్నదనుట వైదానిని బట్టి నిస్సందేహముగా చెప్పవచ్చును.

ఈఘోడియ రాయ గంగి దేవునియొక ఈరెడ్డిరాజులకు విశేషభక్తిగొలిపవములు. ఈగంగ దేవుడొక కైవశీకమును స్థాపించియుండెను. గంగ దేవుని తిర్వాత సీపీకమును ఘోడియ రాయతిప్ర్రురారి జయ్యంగాగు అధిష్ఠించెను. ఈతిప్ర్రురారిజీయంగారి ఆత్మ భవును "రాయగురు పగవేశ్వరం వాధుజనవిధేయ ఘోడెరాయ సకలకళాధామాది బిరుద భాస్వరుండగు" భీమేశ్వరుడు. ఈఘోడియ రాయలు మొదట తిప్ర్రురాంజీయము నందుండిరి. కాని యే కారణముననో కుమారగిరి రెడ్డి రాజులు హే ద్రముఖరాజ్యమును కాటయ వేమా రెడ్డికిచ్చినపుడు కాటయ వేముడు యితిప్ర్రురారిజీయము రాజమహేంద్రవరము కొనివచ్చియుంచెను. ఈతను కాటయవేముని ఆసాసమున చాలపలుకుబడి గలిగియుండి రాజగురువుగనుండెను. ఈతిప్ర్రురారి వశస్తి, శాసనములలోకూడ కలదు. కాటయ వేమారెడ్డి కొడుకుకూతురు అంగిల్లి, యీఘోడియ రాయతిప్ర్రురారిజీయంగారి యును ఘోడియ రాయ పినజీయ్యంగారియును ఆనతిక్రమానను శా.శ. 1345 సంవత్సరమున, మార్కండేయేశ్వరసన్నిధిని బ్రాహ్మణులకు సర్వమాన్యము ధాంవోసెను.¹³ ఈఘోడియ రాయునిపినజీయంగారే, తిప్ర్రురారి కైలాసవాసి కాగానే ఘోడియ రాయభీమేశ్వర నామధేయములో రాజగురువై అనిలెల్లి, వేమ, వీరభద్రారెడ్ల రాజ్యమందు

12. E. R. 304/05 (ss. 1176).
 13. S. I. I. Vol. V, No. 114.

రాజ్యతంత్రము నడపించుచున్నట్లు స్పష్టము. శ్రీనాథుడు తన భీమేశ్వరపురాణములోను, కొమ్మన తన శివలీలావిలాసములోను, ఈ భీమేశ్వర దేవరను విశేషస్తుతి చేసియున్నారు. శ్రీనాథుడు కూడ భీమేశ్వర దేవుని శిష్యుడైనట్లు చెప్పవచ్చును. ఈ భీమేశ్వర దేవుడు పట్టిసక్షేత్రములో స్థిరనివాస మేర్పరచుకొని తనస్థానర్పణనుచుండెను. శివలీలావిలాసములోని

“నిపుణత్వంబున బంస్తుతాపవలయున్ శ్రీవీరభద్రాచలా
గృదిన్యాతత భర్త్యువార్త్యుతల జాగంధీరభద్రా.....
..... సుపూర్ణ భీమేశ్వరున్
తిపువారీంద్రగురూర్త మాత్మభవుని దేవేంద్రకోలాహలుఁ.”

“వీరలవంక గురుఁడను
దానగుణోత్తరుడునగుచు తత్త్వమహత్త
శ్రీరుచి ఘోషియ రాయల దారూఢుడు

భీమ దేశికాధిపుఁడవున్.” అను పద్యము లీతని గురించినవే.

పట్టిసక్షేత్రములో స్థిరనిసభ దేవేంద్రసభవలె రాజులుచుండెను. రాజమహేంద్రవర రాజుల దర్శనార్థమై వచ్చుపండితులు పట్టిసములో భీమేశ్వర దేవుని దర్శనముచేసి పరీక్ష పొందినగాని రాజదర్శనములేదు. ఘోషియ రాయలు వేదశాస్త్రాది సమస్తవిద్యలు నేర్చినవారు. పట్టిసములో వీరు నిరతాన్న దానముచేయుచు శాశువలమతమును వ్యాపింప చేయుచుండెడివారు. తిపురారీయు, భీమయ దేవుడును, నైషికి బ్రహ్మచారులని తోచుచున్నది. “తిపురారీంద్రగురూర్త మాత్మభవునిం—” తిపురారీదేవుని హస్తమస్తకసం యోగమువలన దీక్షినివ్వబడినవాడై నందున కుమారుని కిందనే కవి వర్ణించియుండెను. వీరలాళలమున శైవమతవ్యాప్తికి విశేషము తోడ్పడియుండిరి.

ఈ రెడ్డి రాజ్యమునకు శంకరాపన మెచటరిగెనో తెలియరాదు. 1౫౧౩ నాటి కే వేమఘోషాచారు గ్రామదానములను న్యతంతుడై చేయుచుండెను. మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారి కొండవీటి సామ్రాజ్యమందు అనవేమఘోషాచారులు 1252 (అంగీరస) సంవత్సరములో గౌతమేశ్వరుని ప్రతిష్ఠించి ఘోషాచారులను నర్పించి చెప్పిడి శోకముక టిచ్చియున్నారు. ఇందువేముడు బిలవర్వతము, లేక బిలముకొండ అనగా ప్రస్తుతపు బెల్లంకొండవలకుడుగా చెప్పబడినాడు. ఈ శాసనము మూలము మాకు దొరకలేదు. 1352 నాటికే ప్రస్తుతపు గుంటూరుజిల్లాకుంఠయు ప్రోలయవేముని స్వాధీనములోని వచ్చినట్లుల నెఱికింటి శాసనమువలన స్పష్టము. 1355 నాటి చీమకురి శాసనముచాల ముఖ్యమైనది. అనాటికి వేమునిరాజ్యము “సామ్రాజ్య”మైనది. అనాటికే శ్రీవర్వత అప్పారాబల పర్వతసోపానము నిర్మాణమైనది. వేముడు కుండి, ప్రభా, సహ్యాజా, వరిసర

ప్రదేశముల నప్పటికి ఆక్రమించెను. కలింగ దేశముపై నాతడు ధాటివెడలి, జంతు ర్నాటరాజులను జయించినట్లు, “జంతుర్నాటరాజు హలకల్లోల” అనుతిరుదులు చాలుచున్నవి. అప్పటికి ప్రోలయవేముడు పూర్వసముదాధీశ్వరుడు, ఏకసింహాసనాలంకారుడు, ఏకరాజ్యస్థాపనాచార్యుడు. ఈశాసనమందలి తెలుగువారిత బహు మనోహరముగా నున్నది. వేముడు సగర్వముగా, సవిలాసముగా “మద్భుజాదండ పరిపాలిత మైస సామ్రాజ్యమంఘ శ్రీశైలభూమిని అమృతబోలిసీమలో రామతీర్థం సర్వార్థ గ హారము” గా నొసగితివని దానవత్రీము¹⁴ వ్రాయించియున్నాడు. 1345 నాటి మఠి యొక శాసనమున¹⁵

అస్తేశ్రీ గిరిపూర్వ పాదనికటాదాపూర్వ పాధోఽధేః,
 కుండీతరంగిణీ ముఖయతః శ్రీపూంగినామాంకితః,
 తస్మిన్ భానుర సాధగోవుర వతో : త్పవాలంకృతా,
 నందత్ పారజనా విభాతి నితరామద్దంకి నామాపురీః

శ్రీపర్వతపు తూర్పుపాదము మొదలుకొని తూర్పుసముద్రమువరకును గుండ కమ్మనది కిరువక్కలనగల దేశము పూంగిదేశము. దానికి అద్దంకిరాజధాని. అందు ప్రోలయవేముడు నివసించియుండి రాజ్యముచేయుచుండెను.

రాజధానియే?

ప్రోలయవేముని రాజధాని మొదట అద్దంకియని బహుశాసనములు వాకొను చున్నవి. ఎఱ్ఱాపెగ్గడ వారివంశములో

“తనకు అద్దంకి తగు రాజధానిగా బరాకోమంబున బహుభూములొక్కొంది” అని అద్దంకినే రాజధానిగా పేర్కొనెను. వామనభట్టబొణుడు వేమభూపాలచరితమున తొలింగమను జనపదము కలదనియు, అందు అద్దంకియను పట్టణము కలదనియును, అందు కామస్వపతి నివసించుచుండెననియును, వ్రాసినాడు.

తస్యాంచ పురినివసన్ పురందగ ప్రతిమః పూరితార్థిజనకానుః,
 కామస్వపతి రేకనగరి సర్విశేష మశిషదశేష మవనితాం”¹⁶

ఆవంశమండే ప్రోలభూతి జనించెను. ఈ యద్దంకినుండి అన్నపూర్ణారెడ్డి తండ్రి యనంతరము కొండవీటి దుర్గమును నిర్మించి రాజధాని నక్కడికి మార్చినట్లుల శాసనా ధారము గాన్పించుచున్నది. కాని ప్రోలయవేముని కాలములో రచింపబడిన మంచాళ శాసనములో “సరాజధానిం జగతి ప్రసిద్ధాం శ్రీ కుండినీనామ పురీమత్మత్”

14. Ep. Ind. Vol. 21, p. 271.
 15. E. p. Ind. Vol, VIII. Page 3.
 16. Vema Bhupala Charitra Part 1 Page 17.

దిగంతభూమిశ్వర మాలి మణిమ్యుక్తిద్యోతిత పాదపంకజః.

అని రాజధాని కుండినపురముగా వర్ణింపబడినది. కుండినపురమనగా కొండవీడు.

కోమటిప్రోలయకు ఐదుగురు కమాళ్లని వేమభూపాలచరితమును, పెక్కశాసనములును తెలుపుచున్నవి. వీరలక్ష్మీమము మాచారెడ్డి, కోమటి వేమారెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి, మల్లారెడ్డి. హరివంశమునం దెఱ్ఱాపింగడ మాచ, వేమ, అన్న, మల్లారెడ్డుమాత్రమే వర్ణించినాడు: కాని దొడ్డారెడ్డిని పేర్కొనలేదు. 17 దీనికి కారణమేమియో తెలియదు. ప్రోలయవేమునకు అనపోత, అనవేమారెడ్డును ఇద్దరు కమాళ్లు. కాని హరివంశములో అనపోతారెడ్డిని వర్ణించి, 18 లెదీయూనుజుండు,

దాసంబున గర్జనిసరి, మానంబున పేర్కొననుపమానుడుబుధ స
న్యానచతురుండు ప్రోలయనూనుడు గోమటి సమస్త సులభుడు కరుణన్.

అని యుండుటచే పైపద్యము అనపోతారెడ్డి తమ్ముడు అనవేమారెడ్డిని గురించినదై యుండవలయును. కాని ప్రోలయనూనుడు కోమటి అని స్పష్టముగా నుండుటచే ఈ కోమటి, వేముని తమ్ముడగుచున్నాడు. వేమునకు కోమటియను తమ్ముడుండెననుటకు యాధారములేదు. అనపోతారెడ్డికి 'కోమటి' యని మాత్రమే నామము కలిగిన తమ్ముడు డెననుటకు ఇతరయాధారములేదు. అవతారికా వచనమును పద్యమును పరస్పరవిరుద్ధములుగా నున్నవి. ఈపద్యము ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తులోని మరికొన్ని ప్రశ్నలతో సమాదగా వాగ్వి ప్రతిలోని వారీతినే యున్నది. 19 ఈప్రశ్నలన్నిటిలోను వాగ్విలో పొరపాట వొలీయుండవచ్చును. పద్యములో ప్రోలయ అను పేరు వేమయకు బదులు పడియుండవచ్చును. కోమటియనునది వీరివంశములో సామాన్యముగా పేరి మొదట అందఱకును చేర్పబడు ఆచారము ప్రోలయ, కోమటిప్రోలయ; ప్రోలయవేమయ, కోమటివేమయ; అనవేమయ, కోమటివేమయ; మాచారెడ్డియగు వేమయ, పెదకోమటివేమయ. కాని కోమటియనిమాత్రమే నామకరణము చేయబడుట ఈవంశములో కానము. కావున పైపద్యములోని కోమటి అనవేముని పిన్ననాటి వాడుః పేరైయుండి, ఎఱ్ఱాపింగడచే పైపద్యపాదములో గోహింపబడి యుండును. శ్రీ చిబుకూరి వీరభద్రరావుగారు తమ ఆంధ్రుల చరిత్రములో ప్రోలయవేమారెడ్డికి అనపోత, అనవేమ, కోమటిరెడ్డును ముగ్గురు కమాళ్లుండిననియును, అందు కోమటిరెడ్డి పిన్నవయసుననే గతాసువయ్యెననియును వాసిన్నారు. 20 బహుశః వారాయభిప్రాయమును పైహరివంశపద్యములోని ప్రోలయనూనుడు అనుదాని నాధారముచేసుకొని వాసియుండవచ్చును. ఇది సరికాదేమో! కాసనములన్నిటిలో సూర్యచంద్రివలె

17. వేమపయోగించిన హరివంశము వ విశ్వవారిది. 1926 కూర్పు.
18. హరివంశము పూ|| భా|| అ|| 30.
19. Tel. Ac. Nos. 1921, 2636.
20. ఆంధ్రులచరిత్రము — 3 వ భాగము, పుట 163.

వేమనృపతి కిర్వరు కుమారులని మాత్రమే చెప్పబడినది. అది సరియైనది. కోమటి అన వేముని వాడుకపు సంగ్రహనామమే.

కోమటి పోలారెడ్డి పెద్దకొడుకు మాచారెడ్డి, ఆదిరాజస్వతుల్యచారనిధి యని హరివంశమునందున్న²¹ మహాభిమానియును, శిలాశతినకాశుబంధుడనియును, ధనద పుర ప్రభృతముల జయించినవాడనియును, వేమభూపాలచరిత్రమందున్న²² వర్ణింపబడె ను. ఎఱ్ఱాపెగ్గడ తత్సమకాలపువాడై వేమారెడ్డిపోదరుల నెఱ్ఱిగినవాడు. అతడు బల పరాక్రమములకు ఆస్సారెడ్డిని మల్లారెడ్డిని వర్ణించి, వాఁలు వేమునకు నామాజ్యనిర్మాణమునం దెట్లు సాహాయపడిరో చెప్పి, మాచారెడ్డిని వర్ణించుచు, “ఆదిరాజస్వ తుల్య చారనిధి” యని మాచారెడ్డి ధర్మగుణశీలములమాత్రమే ప్రాధాన్యముగా వక్కాణించుట చూడ మాచారెడ్డి శాంతియుతముగ నెక్కువగా పురాణకాలక్షేపము చేసినట్లు తోచెడిని. మాచారెడ్డి ప్రోలయసంతాసములో పెద్దవాడైనను, వేమారెడ్డి సింహాసన మెక్కుటకు కారణము నామాజ్యము పరాక్రమముచే వేమునకు స్వార్జిత మగుటయే. వేమారెడ్డి పరాక్రమముచే జహుభూము లాక్రమించి, అనుజతనుజశాంధ్రుల కిచ్చెను.

అన్నయ రెడ్డి.

ఈతడు ప్రోలయవేముని తగువాతినాడు. మల్లారెడ్డిగంట పెద్దవాడు. ఈతని గుఱించి ఎఱ్ఱాపెగ్గడ ‘సకల్యాసమర్చితుడు, అన్నదానసంపన్నుడు, బాహుబలరాసి, భవాంఘ్రిసరోజపూజనాసన్నుత తస్మిరాత్ముక, అవసన్నవిరోధి యని వర్ణించినాడు. ఈవైవిశేషణములయందు అన్నయరెడ్డి భక్తిభావము, ధన్యుత్సాహ విశేషించిగోచరించుచున్నవి. కాని అన్నయరెడ్డి షరదుర్గములపై దాడులో వేమునకు విశేషముగ సహాయ పడినట్లును, శౌర్యపరాక్రమములను ప్రదర్శించినవాడనియును ఎఱ్ఱాపెగ్గడ వాగ్దాసెను.

“దైతేయారికి మాటటచేసుల క్రియనొప్ప రెండు జేదోడ వి ఖ్యాతులు తమ్ములు వేద యాతలవతి కన్నవిభుకు మల్లప్రోభుకన్.”

అని విష్ణుబాహుసాదృశ్యమును సూచించుటచే పరాక్రమము వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ అన్నయరెడ్డి ఏయుద్దమునందో వీరమరణము నొందినట్లు తోచుచున్నది. ఈతని పుణ్యమునకుగాను శ్రీశైలమందు మల్లికార్జునస్వామి దేవాలయములోని నందిమండపమునకు సమీపమున వీరశిరోమండపమునది “(వీరమండపమునది)” 1377 సంవత్సరములో అన్నవేమునిచే నిర్మింపబడినది.²³ ఈ వీరమండపమందు వీరులనేకులు మహాసాహసకృత్యముల నొనరించుచుండెడివారు. తలలు, నాలుకలు, గండగత్తెరచే ఛేదించుకొనుచు

21. హరివంశము — పూ. భా. ఆ. 22.
 22. వేమభూపాలచరిత్రము — ఉచ్చాస్యసము 3, పుట 101.
 23. (1) F. R. 20 of 1915.

భక్తిని సాహసమును చూపినారని ఆశాసనమునందే వర్ణింపబడినది. ఈ శాసనము ప్రాచీనమునను తమ్ముడగు అనవేమారెడ్డి కాలములోనిది. శాసనాంతమున తనతండ్రి అన్నయరెడ్డి పుణ్యార్థమై ఈమండపము కట్టించబడెనని కలదు. శాసనశాఖవారు ఈ అనవేముడు చక్రవర్తియైన అనవేముడేయని యభిప్రాయపడుచున్నారు. 24 ఈ యభిప్రాయము సరియైనది కాదు. ఈ శాసనము వ్రాసినది అనవేమచక్రవర్తి ఆస్థానకవి యగుటయు, శాసనాంత్యమున “అన్నవేమయ” చిరుకములు కొన్ని అనవేమారెడ్డికిగల బిరుదములగుటయు ఇది అనవేమారెడ్డిదని చెప్పటకు ప్రోద్బలముగానుండుటచే శాసన శాఖవారును, మరియు తరపరిశోధకులును అట్లభిప్రాయపడియుండవచ్చును. కాని శాసనములో స్పష్టముగా మంటపదాత అన్నయరెడ్డి అమారుడగు “అన్నవేమయ” యని చెప్పబడినది 25 తన తండ్రి, పెదతండ్రి, పినతండ్రిల బిరుదముల నిలిచు వహించుటలో తప్పేమియునులేదు. రాజబంధువులును, మహాసేనాపతులును తమ పంభువుల బిరుదులు తాము ధరించి శాసనములలో వానించుకొనుట అనాటి నాంపందాయము. దీని కనేక దృష్టాంతములు శాసనములలో కనవచ్చును. ఈ అన్నవేమయచక్రవర్తి అనవేమరెడ్డికి ఇష్టుడును, రాజకటుగబములోనివాడును అగుటచే ఆస్థానకవియైన కాలనరస్వతి ఈ శాసనమున వ్రాసెను. ఈతడు రాజమహేంద్రవర, నిరవద్యపురస్థల దుర్గముల నాకొమించి, అనవేమారెడ్డికి జయముల నొసగున్పుయుండెను. ఈ అన్నవేమయను గూర్చి మరెక్కడను క్రింద శాసనములు.

24. (2) G. R. 20 of 1912, part II, page 115.

The statement at the end of the Telugu portion that the Mandapa was built by Annavemaya for the merit of his father Annaya Reddi suggested that he was the son of Vema; he had high regard for his father's brother Anna Bhupa and respected him as his father.

25 ఈ పీఠమంటపము కట్టిన కల్పి పంచభిక్షం మలయ. రామనకుమారుడు, కైవాగమవిహిత. మంత్రదీక్షాపఠకుడు వై పీఠమంటపశాసనము తుదిని ఈ క్రింది సీసపద్యము కలదు.

ప్రపంచ ప్రతిపాదక శ్రీమల్లికార్జునస్వామి దేవాలయమున
 మహానియ్యమగు పీఠమంటపం ఆనేకప్రవిలసిలింబగు పుణ్యస్థలిసోమ
 కట్టించి జగన్బ్రహ్మండ న్నవేమవిభుని... శ్వర ధర్మకీర్తి
 సకలదిక్కులనిండి సాంద్రమై ఆచంద్రతాకనీతి నర్చి తనరక్షణ
 కాంక్షాగమమంత్రదీక్షావిధూతి దంచితాచార్యం దగుచున్న పంచభిక్షం
 రామనకుమారుడు నిర్మ... వంతుండు మల్లశాఖ్యుండు శివభక్తిమార్గరతుండు.

రవోత్సవ సంపుటము. ఆం. సా. ప. పుట 264.

26 రామయ్యపంతులుగారు - అనేకప్ర - అను కల్పమందియో తెలియుటలేదని వ్రాసినారు. అనేకప్ర (అనేకప్ర) అని దీని సుష్ఠురూపము. అనేకశిలలతో గూడిన అని అర్థము.

మల్లారెడ్డి:— పోలయవేముని సోదరు లందరిలోను మల్లారెడ్డి మహా
 వీరుడు. బాహదర్పము గలవాడు. ఈతడును, మేనమామ నాగ నేనానియును
 వేముని నేనానాయకులు. చతుర్విధ దుర్గముల సాధించుటలోను మండలీకుల భూముల్యక్త
 మించి రాజ్యము వృద్ధిచేయుటలోను వీరిసాహాయ్య ముపారము. ఈమల్లారెడ్డి వీరుడేకాక
 విశేష విద్యావంతుడు, వివేచియుడు. ఈతనియందు సమస్తసద్గుణములును మూర్తీభ
 వించియుండెను. పోలయవేముని కీతనియందు చాల ప్రేమ. ఈతడు రాజనీతినిపుణుడు.
 వేమునిరాజ్యము మొదటలో గుండ్రకమ్మ కిరువంకలను వ్యాపించియుండెను; కాని
 తూర్పుసముద్రతీరమంతయు శత్రురాజుల స్వాధీనములో నుండుటచే రాజ్యమున్ని
 దిక్కులను శత్రువులచే చుట్టుకొనబడియుండెను. రెడ్డిరాజ్యము సుస్థిరముగా ప్రకాశింప
 బడవలసినచో తూర్పుసముద్రతీరమువరకును ఈరాజ్యము వ్యాపించియుండుటఅగత్యము.
 ఇది పర్యాలోచించి మల్లారెడ్డి పోలయ రాజ్యస్వారంభములోనే ప్రయత్నముచేసి
 వేముని “పూర్వసముద్రాధీశ్వరుని” చేసెను. ఈ పూర్వసముద్రతీరమునందనేక పర
 దేశములలోను సమస్త దీవులతోను, విశేష బేళారముల నడుపు కట్టణములు కలవు.
 వానిలో మోటుపల్లి ఆదిసములలో సుప్రసిద్ధమైనది. ఈ మోటుపల్లిని శత్రురాజుల
 ద్రోలి వశపరచుకొనెను.²⁶ ఇది 1335 సంవత్సరమునకు పూర్వమే జరిగెను. ఈ మోటు
 పల్లి వశమయినతర్వాత వేముని బాక్కనము నుంకములచే విశేషముగా నిండెను.....
 అనురావతీ శాసనములోని “కడస్సాగర స్తస్యవృథాగ్యో వేమభూపతిః” అను వాక్యము
 స్ఫారకము. ఈరేవుకట్టణమును స్వాధీనపరచుకొనుటకు విజయనగర రాజులు ప్రయత్ని
 ములు చేయుచువచ్చిరి. ఇది రెండుమూడుసారులు చేకుటమారుచువచ్చెను. పోలయ
 వేముని రాజ్యకాలములోనే ఇది తిరిగి పరరాజ్యగతమవగా ఆతని యానంతరము అన
 పోతారెడ్డి తిరిగి దీనిని స్వాధీనపరచుకొని ఒక శాసనము వేయించెను. హరివంశము
 ఈ మోటుపల్లి జయమును విశేషముగా ప్రశంసించియుండెను.²⁷

ఈ ఎత్తాపెగ్గడను మహావిగా గ్రహించి చేదీసి పోషించిన దీమల్లారెడ్డియే.
 ఆతడే శంభుదాసుని (ఎత్తాపెగ్గడను) వేమునికిచ్చెను. ఈవిషయము హరివంశములో
 చక్కగా వర్ణింపబడినది. వేముడు ఎత్తనార్యునితో

“నాతమ్ముండు ఘనుండు, మల్లధినీనాథుండు నిన్నాతతి
 కీతోడకో సముపేతుజేసి యెలమింకేట్టి మాకిచ్చుటం”

కేసి, రామాయణమును చెప్పించినానని చెప్పినాడు. మల్లారెడ్డి గుణగ్రహణపారీగత

26. See Appendix Pages 19, 20.
 27. బాహదర్పమునం ప్రతాపధరణీపాలావలిందోలియం।
 త్సాహోదగ్రుడు మోటుపల్లి గొని సమస్తదీవులను సం
 దోహాణుక దనకిచ్చు నెచ్చెలి సమద్రుం ద్రీతిగావించుచుక
 మాహాత్మ్యంబువహించె చల్లరధినీనాథుండు గాడోడతిన్.

తెలుపుట కిబక్కువిషయమే చాలును. ఎత్తాకెంగడ హరివంశమునందు తిరిగితిరిగి మల్లారెడ్డి ప్రశంసచేసినాడు. మల్లారెడ్డియందు ఎత్తనార్యుని గుణపత్తి సాతము స్పష్టము.²⁸

ఈ మల్లారెడ్డి నాయంకరము కురుములూరి పురమని తెలియుచున్నది. ఈ కురుములూరే కురుములూరను పేరుతో కడపజిల్లాలోని సిద్దవటము తాలూకాలోనున్నది.²⁹ క్రీ. శ. 1352 సంవత్సరములో అల్లూరుద్దికో బహ్మనీ రెండవనారి ఆంధ్రదేశముపై దండెత్తి కొల్లగొట్టెను. ఈ దండయాత్ర విషయ ఎక్కువగా తెలింగణముపై నాగెను. కృష్ణానది దాటి దక్షిణముగా అల్లూరుద్దను వేముని రాజ్యములోనికి కాలిడగానే మల్లారెడ్డి ఆతని విశేషపైవ్యములతో ఎదురుకొని వెనుకకు తరిమివేసెను. ఈ విషయము కల్పవాముల శాసనములో³⁰

వేమాధిపస్యా వరజోపిచ మలభూవల్లభో సౌజగ దేశనులః
అల్లవదీనాది తురుష్కమల్లనో సముల్ల సర్భంగ గణానోవిజజ్ఞే.

అని ప్రశంసించబడినది.

మల్లారెడ్డి క్రీ. శ. 1355 సం॥మునకు కొద్దికాలమునకు పూర్వమే వీరస్వర్ణము నందియుండెను. పోలయ వేమునకిది గొప్పదెబ్బ. మల్లారెడ్డి అత్యుపుణ్యార్థిమై అమరేశ్వరస్వామి గుడిమీద సువర్ణకలశలు అయిదున్నూ పసిండిపట్టమున్నూ కల్పాంతరస్థాయిగా సమర్పించెను.³¹ మరియు ప్రస్తుతపు వంగవోలు తాలూకాలోని చెదలువాడ గ్రామముందు మల్లారెడ్డి రామలక్ష్మణ ప్రతిష్ఠచేసి దేవాలయము గట్టించెను. క్రీ. శ. 1355 సంవత్సరమందు వేముడ గ్రామమునకు రెడ్డినుల్లవరమని తనతమ్మునిపేర

ఉ॥ధా. 7 - 285. శ్రీమల్లచమాపతి వేమాధురి చనితిగ్గ ముఖవామవిచారి

వ్యామాధవిముఖ యచ్చిత వాసూగాంగ పరిత త్వేవాసవసత్త్వై.

ఉ॥ ధా॥ 2 - 189. బహుజలధీవీపాంతరి మహీశ్యోపహిత కనక చుడి మాత్రికా హస్తీ హయావసేహ బహుశతి మల్లంధనీక భక్తికీర్తితా॥

.. 3 - 247. "ధీయు క్షమల్ల రధినీనాయక మంత్రప్రయు క్తి నయపూర్వక కార్యాయత్ర ఖడ్గవిభవ—

.. 5 - 249. రత్నాకరినాయక గుణితోజ్జ్వల రెడ్డిమల్లకాళిత

28. హరి. పూ॥ధా. 2 వ ఆశ్వాసక, 237 - "మల్లచమావరి నిర్వంచక సోదరత్వనిత్యాపాధ్యా-

,, 3 ,, 249 - మల్లచమావరేణ్య సేవితహృదయా"

హరి. ఉ॥ధా. 1 ,, 13

శ్రీమల్లచమావల్లభ, మాసాధిక చతురుపాయ సామర్థ్య నవ త్నామతోజ్జ్వలవైఖవసాచగీ లబ్ధ సఫలసా భాగీర్తిసఖా॥

29. హరి. పూ॥ ధా॥ 198.

సకల దీప్తిపాంతర రత్నకలప, నిరంతవార్చనా కలనారం భక, కురుములూరి పురనాయక మల్లచమావరేణ్య హరివిషేవ్యా.

30. L. R. III-469.

31. S. I. I. Vol VI no. 213.

పునర్నామకరణము చేసి దేవభోగముగా మల్లారెడ్డి ప్రతిష్ఠించిన రామదేవాలయమునకు దేవభోగముగా నిచ్చెను. 32 ఈ మల్లారెడ్డి కుమారుడు పినకోమటి.

నూంకయనాయకుడు : నల్లనూంకయ.

వేముని మాతామహాండు దొడ్డయనాయకుడని చెప్పియున్నాము ఈతని కుమారులు పోతయ, చిట్టయ, నాగయ యనువారలు. వీరిలో నాగసేనాని వేముని దండయాత్రలలో పాల్గొని రాజ్యవృద్ధికి కారకుడై యుండెను. ఈతడు వేముని జీవితకాలములో క్రీ. శ. 1343 కు పూర్వమే వీరచరణము నొందెను. ఈనాగసేనానికి పుణ్యార్థమై నాగపురమని పేరుపెట్టి, ముట్టూరను గ్రామ మప్తభోగసహితముగా జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయూర్యునికి విభోగముగా దానముచేసెను. చిట్టయకుమారుడు నూంకయ; ఈతడుకూడ నాగసేనానితోపాటు వేమారెడ్డి కయ్యములయందు పాల్గొని ఓటమి యెరుగకుండెను. ఈతడు “వేమధాతీపతికి పరమమిత్రుండును, నకలజగజ్జైతుండును, మాతులపీయపుతుండును, అని ఎఱ్ఱాపెంగడచే ప్రశంసినపబడినాడు. ఈ నూంకయ కుమారుడు నల్లనూంకయకూడ విశేషపరాక్రమవంతుడు. ఈ నల్లనూంకయకు వేమారెడ్డితమ్ముడు అన్నారెడ్డికూతురు వేమాంబిక నిచ్చి వివాహము చేసెరి. ఈనల్లనూంకయ కూడ క్రీ.శ. 1370 వ సంవత్సరమునకు పూర్వమే మరణించెను. 33

వేముని కీలము.

రెడ్డిరాజ్యస్థాపకుడగు వేముడు అన్నదమ్ములలో ‘గుణశ్శేష్ఠుడు.’ చిన్నతనమునుండి కాకతీయసేనానయై యుండి, పాదుగ్యప్రయోగముల నొగినవాడు. 34 విశేషించి విలువిద్య నేర్పినవాడు. అనాటికి ప్రయోగములలోనున్న సమస్తశక్తుక్రియలయందు ను పరిచితి గలవాడు. చతుర్విధోపాయప్రజ్ఞావంతుడు 35 మహావీరాన్వితము. త్రిపురాంతక, విశ్వనాథదేవ పాదాంబిందసక్తమానసుడు, మహాశివభక్తుడు.

వేముని కీలమునకు వైదికధర్మస్థాపనము బీజము. అగమశైవము కీలకము. సామాంజ్యస్థాపనమునకు, శీవర్వతేశ భక్తివ్యాపిత ఘోషారాయగంగ గురువర్యుని ఆశీర్వచవము ప్రోద్బలకారణము. ఈతడు రాజ్యస్థాపనముచేయుటకుముందు విశేషకోశ సంగ్రహణము చేసెను. అనాడేమి, ఈనాడేమి కోశదారిద్ర్యమున్నచో ‘సమద మహాద్దామ’ అసంఖ్యానీకసైన్యము లెట్లుప్రోగగును? ఈతని కీకోశాగారాధికారి గా కుమారగిరిరెడ్డి భండారియగు తిప్పయపూర్వుడు అవచిసెట్టి యుండెనుటకు వార విలాసములోని ... “రెడ్డివేమజగతీపతికిన్ పాల్గొనెన యవచిధీమణి” యనువాక్యము

32. N. D. I. III no. 73 (Mallavaram).
33. E.R. 572 of 1925—26, L.R. 12—P. 200.
34. వేమధాతీపతిచరితము. పుట 102.
35. S.I.I. Vol. VI, P- 213.

స్ఫోరకము. వేమభూపాలచరిత్రమందు వామన భట్టభాణు డీనిషయమును గురించి “కమ లాకర ఇవ.....విహితకోశసంగ్రహాశ్చ” అని వర్ణించెను.

వేముడు రాజ్యస్థాపారంభములోనే శ్రీశైల, అహలబల, సోపాననిర్మాణము గావించి, తన ఈశ్వరభక్తిని ప్రకటించుకొనెను. ఈ సోపాననిర్మాణము రెడ్డిరాజుల సమస్తశాసనకృతులయందును ప్రశంసించబడినది. ఈ సోపాననిర్మాణకాల మెవ్వచో స్పష్టముగా చెప్పజాలము. హరివంశములో ఎఱ్ఱాపెగ్గడ ఈ సోపాననిర్మాణప్రశంశ యే చెయలేదు. హరివంశరచనమునాటి కీర్తనము కాలేదేమో. క్రీ. శ. 1335 నాటికి సోపానరచనము పూర్తి అయినట్లు సీమకుర్తి శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. వేముడు అనేక అగ్రహారములను విద్యాభివృద్ధుల కిచ్చెను. వీనిలో ముఖ్యములు:—

వర్వేరుగ్రామము బ్రహ్మభట్లు అను బ్రాహ్మణునకు 1330 లోను, చిట్టమంచి తిమ్మనభట్టు శాస్త్రులవారికి శ్రీశైలభూమిని, అమ్మనబోలిసీమలో రామతీర్థం 1335లో సర్వాగ్రహారముగాను, చీమకుర్తి, భీమేశ్వరం, వులిగొండ, మైలవరం, కొమరిపురం గ్రామములలో కొన్ని భూములు సర్వకూన్యములుగానున్నా, క్రీ. శ. 1344లో యల కూచి వల్లభశివకు మంచాళ్ళ గ్రామము ముఖ్యాగ్రహార దానముగాను, 35 జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయూర్జునకు క్రీ. శ. 1345లో ముట్టూరుగ్రామము ఏకభోగముగాను, కృష్ణానది ఉత్తరపుటొడ్డున ఆతుకూరుగ్రామము అగ్రహారముగాను, 1365లో చెదలువాడ రెడ్డి మల్లవరమును పేరుతో దేవభోగముగాను దానమిచ్చెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి దాన మిచ్చిన విప్రాగ్రహారములు మైచ్చులపసారి చివవి అనేకములు తిరుగ ఉద్ధరించి వున ర్దానములొసర్చెను. చెరువులు గుఱ్ఱు ప్రతిష్ఠించెను. సత్రములు, చలిపందిళ్ళు, లోబలు నిధులు నిలిపెను. హేమాద్రి దానఖండముతో చెప్పిన దానములన్నియు నిర్వర్తించెను. వేముడు మహాశైవుడైనను విష్ణుగాథలయందు హేచ్చు గాచిగలవాడు. రామాయణము, హరివంశమును నిత్యమును వినచుండెడివాడు. తత్కథాప్రసంగమతి 36 వేముడు చుట్టపు మేరువు, సోదకులు, మాతులుడు, మాతుల పుత్రులు వికందరను సామాజ్య మునందు ముఖ్యపదవులయందుంచి వారలను తనసోహగముచే వశపరచుకొని సామాజ్య భారము నిర్వర్తించుచుండెను. ప్రజలయందీతెడు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి వారి కేయపాయము రాకుండ కంటికి రెప్పవలె గాచుచుండెను.

వేముని రాజ్యాంగము.

వేముడు గిరిదుర్గముల నాక్రమించి వాటియందు తనబంధువులను సైన్యములతో నుంచి పాలించుచుండెను. క్రొత్తదుర్గముల నిర్మించెను. మంచాళ్ళ శాసనమందు వేముడు

35. ముఖ్యాగ్రహారమనగా పాశోహిత్య, యాజకత్వ, ప్రభుత్వ, జ్యోతిస్సార, హేమమద్యో పరీక్షా, సామద్యో, శేఖక, యాజమానములకెడు భోగావకములతోను, నిధినిక్షేప, జలాశ్మసార, అక్షణ ఆగామి, సిద్ధసాధ్య, మన అద్వైతజన్మలతోను, స్వామ్యదానాధికారములు కలిగిన గ్రామదానము.

36. హరివంశము పూ. భా. 7—249.

చౌసీతీదుర్గముల నిర్మించినట్లు చెప్పబడినది. ఈ దుర్గములలో అశ్వ, గజ, భటులనుంచెను. కాకతీయ సామ్రాజ్యమందలి ఇతర కట్టబాట్లన్నియు సుసీరముగ నేమండెను.

వేముడు—కావయనాయకుడు.

ప్రౌలయనాయకుడును, కావయనాయకుడును, ప్రౌలయవేముడును, ఇతరనాయకులును కలసి మహమ్మదీయుల నాశనమొనర్చినతరువాత ప్రౌలయవేముడు స్వనగరమున కేగి స్వతంత్ర రాజ్యస్థాపనకు అంతురార్పణ మొనర్చెనని ఇదివరలో వ్రాసియున్నాము. వేముడు క్రమక్రమముగా రాజ్యమును వృద్ధి చేయుచు, గుండకమ్మ కిరుప్రక్కలను కృష్ణానదికి దక్షిణముగాను, శ్రీశైలమునకు తూర్పుభాగమునను రాజ్యమును వ్యాపింపజేసెను. తెలింగాణమంతయు ఆంధ్రసురత్రాణుడగు కావయనాయకుని ఆధిపత్యముననే యుండెను. కావయ ఒరంగలునుండి తెలింగాణమును, వేముడద్దంకినుండి దక్షిణాంధ్రదేశమును పరిపాలించుచుండెరి. వీరిద్దరును వారి జీవితకాలములలో ఒకరినొకరు ఎదుర్కొని యుండలేదు. రెండు రెడ్డిరాజ్యములును స్నేహభావముతోనే ఉండెను. ప్రౌలయవేముడెన్నడును కావయనాయకుని లెంక కాదు. తురుష్కుల తరిమివేయుటలోకూడ ప్రౌలయనాయకుడు కావయనాయకుని ఆధిపత్యమును ఆంగీకరింపలేదు. ఒకేఉద్దేశముతో యిరువురును పాటుపడిరి. ప్రౌలయ కావయనాయకుల నాయకత్వమున ఆపనిని నెరవేర్చిరి. అంత మాత్రమున ప్రౌలయవేముడు కావయనాయకుని లెంక యని చెప్పట సచుంజనముకాదు. చీమకర్తి శాసనములో 'ఏకరాయ స్థాపనాచార్య, ఏక సింహాసనాలంకార' యను విశేషణములు ప్రౌలయవేమునికి వాడబడినవి. వీనియర్థము కొంచెము మరుగుగా నున్నను డాక్టరు వెంకటాచలయ్యగారి వ్రాసిన విశేషణములు ప్రౌలయనాయకునికి వర్తించునని వ్రాసియున్నారు. అతియుక్తముకాదు. ఆశాసనమందలి విశేషణములన్నియును ప్రౌలయవేముని కన్యాయించునవియే. ఏకసింహాసనాలంకారుడు వేముడే. ఏకరాయ స్థాపనాచార్యుడును వేముడే.

శాసనములలోని ఏకరాయుడు ప్రౌలయవేమునికంటె భిన్నుడని వాదించుట కవకాశమున్నది. ఏకసింహాసనాలంకారు డొకడును, ఏకరాయు డొకడును వేరనుటకు ఉపపత్తి లేదు. ఏపక్షములోను ఏకరాయుడు ప్రౌలయనాయకుడు కాదు. ప్రౌలయనాయకుడు సింహాసన మధిష్ఠించలేదు. పరిశురామునివలె ఆతడు, దేశము నిర్వచనముగాకేసి ధర్మార్జనతత్పరుడై రాజ్యభారమును కావయనాయకుని వశముజేసెను.

వేముని బిరుదములలో "కృష్ణవేణి గోదావరీమహానదీ తటీద్వయస్పృష్ణ దేశానే కాగ్రహార" దాతయని కలదు. ఈ కృష్ణవేణి గోదావరీనదీ తటీద్వయమధ్య కేళ సుస్పృడు కావయనాయకుని స్వాధీనములోను, కావయనాయకుని సన్నిహితలంఘుల స్వాధీనానుభవములోను ఉండెను. ప్రౌలయవేము డీదేశముపై దండెత్తిన, ఆతనికిని కావయ

37. Vide The Early Muslim Expansion in South India, p. 173.

కును సంఘర్షణము కలిగియుండెడిది. దొరకినంతవరకును వేముని దానశాసనగ్రామము లన్నియును కృష్ణకు దక్షిణభాగములోనివే. కృష్ణాగోదావరీనదీతటద్వయ మధ్యదేశ ములోని దేదియును లేదు. బహుశః వేమువరశాసనములో చెప్పినట్లు ప్రతాపరుద్రునిచే నివ్వబడి, మైచ్చపరిపాలనములో అవహరింపబడి, వేమునచే ఉద్ధరింపబడిన కృష్ణా గోదావరీమధ్యదేశమునందలివి యీ యుగ్రహారము లైయుండును. కాని తాను పరిపాలించు దేశము లోని యుగ్రహారము లెంతమాత్రమును కావు.

చీమకు ర్షిశాసనములోని కలింగరాయ మానమవసుర్దన, మునియరాయవేంట కాఠ, వొడ్డియరాయ నిర్దూమధామ, జంతుర్నూటరాయహల్లకల్లోల, బిరుదములు చరిత్ర కాదులను, వేమునినిజయములగూర్చి మభ్యుపరచుచున్నవి. వేముడు క్రీ.శ. 1335 నాటికే తూర్పునముద్రీత మంతయును, ఒరిస్సాలోని కటకమువరకును గజపతులనోడించి ఆక్ర మించుకొనెనని కొందరు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. ఇది నిజముకాదు. పైబిరు దములలో కలింగరాయ మానమవర్దన, జంతుర్నూటరాయ హల్లకల్లోలయను బిరుద ములు వేముడు కాకతీయసేనానాయకుడుగా నున్నపుడు జరిగిన కళింగదేశ దండయాత్ర లకు సంబంధించినవి. పైవానిలో కళింగరాయ మానమవర్దన, ఒడ్డియరాయ నిర్దూమధామయను రెండుబిరుదములను, ఒరిస్సా గాజులను గురించికావు. ఈ ఒడ్డియరాయడు, కటకము రాజధానిగాగల ఒరిస్సా దేశప్రభువుకాడు. కాకతీయ శాసనములోని, ఒడ్డియ రాజదిశాపట్ట వొడ్డియరాయ దళవిఘ్న, బిరుదులును, కాకతీయ నాయకుల బిరుదాఘ్నల లోని ఒడ్డియబలశాసనాధీశ్వర “వొడ్డియదేశసప్తాంగహరణ”, “వొడ్డియ దేవుని సర్వదళవిఘ్న వొడ్డియదేశాధి సామంత గర్వావహరణ” బిరుదులును, కళింగదేశమును ఏలిన ఓడ్ర రాజులవికావు. కపిలేశ్వర గజపతి క్రీ. శ. 1435 సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కువరకును, కళింగమును గాంగవంశజులగు రాజులు పరిపాలించుచుండిరి. వీరిలోకడవటివాడు నాల్గవ భాష దేవుడు. ఈకళింగ గాంగవంశజులకు “ఒడ్డె”రాయలని సంజ్ఞలేదు. వీరిలగూర్చి శాసనముల లోగాని, కావ్యములలోగాని, కళింగరాయలనియే వ్యవహారము. కపిలేశ్వర గజపతి నాటి నుండియు ఒడ్డెరాజ్యము ప్రారంభమైనది. ఈతని కాలమునుండియే ఒడ్డెరాజ్యమని కళింగ రాజ్యమునకు పేరు వచ్చినది. అంతవరకును ఒడ్డెరాజ్యము లేనేలేదు. ప్రకృతశాసనమందలి ఒడ్డెరాయలు పేరు. కడపజిల్లాలోని సిద్ధవటము తాలూకాలో ఈ ఒడ్డెరాజుల శాసనము లనేకములు కలవు 38. ఈ ఒడ్డెరాజులు చాలపరాక్రమవంతులు. వీరు రెడ్లయినట్లు నిదర్శన ములు కనుబడుచున్నవి. వీరిరాజ్యము ఘండికోట రాజ్యములోని భాగమయి ఉండెను. వీరు అంబదేవుని సామంతులయి, ప్రతాపరుద్రదేవునిపై తిరుగుబాటానర్పుటచే, ఆతడు

38 L. R. 18-183 “ఒడ్డెప్రభువు బ్రహ్మచరిత్ర ఆన వొడ్డిప్రభువులు ఆస్థానము రాజధాని కట్టవలెనాడు—”

నంవత్సరప్రాంతమున ఘండికోట రాజ్యముపై దండెత్తి అంబదేవుని, ఆతనిసామంతులలో నివారగు ఈ వొడ్డిప్రభువులను ఓడించెను. ఆనాటినుండియు, ప్రతాపరుద్రుడును, ఆదాడిలో పాల్గొనిన సామంతనాయకులును. “వొడ్డియరాయ దిశాపట్టవైరి,” “వొడ్డియరాయ దళ విఫాల బిరుదముల” ధరించుచు వచ్చిరి. పైకారణములబట్టి చీమకుర్తి శాసనములోని ఒడ్డియరాయ నిర్మామథామ యనునది, వేముడు ప్రస్తుతపు కడపజిల్లాలోని సిద్ధవటము తాలూకా నాక్రమించుకొని, వల్లూరు రాజధానిగానున్న వడ్డెరాజుల నాశనముచేసి, ఈబిరుదము ఆర్జించెను. ఈవేముడు మహానదివరకును దిగ్విజయయాత్ర చేసిననిగాని, గాంగవంశపు రాజులను ఓడించెనుటకుగాని ప్రమాణములేదు. శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు, “కటకాధిపతియైన గజపతి దండెత్తివచ్చినపుడు దోర్నర్పమున వానినెదుర్కొని కృష్ణానదీ తటమున నోడించినట్లు ఆంధ్రులచరిత్రముల వ్రాసియున్నారు 39. వీనికాధారము హరివంశములోని,

బహుళ వాయుగజేంద్ర స్ఫారనేనానహస్య
 ప్రహతకాటక రాష్ట్రభ్రష్ట విధ్వంసంప
 ద్గ్రహణపరమ ధన్వోదగ్రీధాటీ భటశ్రీ
 మహిత జయవిజృంభా మంజురాజ్యోపలంభా||— 40

వీరభద్రరావుగారిందలి “ప్రహతకటక, రాష్ట్ర” యనుపదముల యర్థమును సరిగా చేసుకొనలేదని చెప్పవలసి యున్నది. కటకమనగా రాజధాని. కటకమను నగరముకాదు, రాజధానులనుండియు, రాజ్యములనుండియు వెడలగొట్టబడిన శత్రురాజుల సంపదలు గ్రహించిన దాడులుగలవాడు, వేముడని ఎఱాపెగడగాను వ్రాసియున్నారు. పైపద్యము కటకముపైగాని, కటకరాష్ట్రముపైగాని వేముడు దండెత్తినట్లు చెప్పటకు ఆధారముకాదు. కళింగగజపతి ప్రోలయవేముని కాలములలో ధరణికోట వరకును దండెత్తెనని వ్రాయుటకు, ఏయాధారమును లేదు. ప్రోలయవేముని రాజ్యమునకు కృష్ణయే ఉత్తరపు సరిహద్దు. కావయనాయకుడు భీమవరమువద్ద రేచెర్ల అనపోత, మాదానాయలచే ఓడింపబడి చంపబడిన తరువాత తెలింగాణము వారల వశమయ్యెను. కృష్ణాగోదావరీ మధ్యదేశమందున్న కావయసామంతులను జయించి వశపరచుకొనుటకు, రేచెర్ల రాజులు ప్రయత్నించి దాడుల చేయమొదలిడిరి. ప్రోలయవేముడి నాటికి స్వర్ణస్తుడయ్యెను. అనపోతారెడ్డి రాజ్యమునకువచ్చి, కృష్ణాగోదావరీ మధ్యదేశము రెడ్డిరాజ్యములో కలుపుకొనుటకు సైన్యములగూర్చుకొని దండెత్త ప్రయత్నించుచుండెను. అంతటనుండి కీల నంవత్సరములు, అనపోత, అన్న వేమూ రెడ్లకాలమంతయు, పద్మనాయకులతో, ఈప్రదేశములో ఘోరమగు పోరు సంభవించెను.

39 ఆంధ్రుల చరిత్రము- 3వ భాగము పుట 145.
 40 హరివంశము పూ||కా||అ 198.

పోలయ వేముడు—బహ్మనీనుల్తానులు.

క్రీ. శ. 1347 లో అల్లాఉద్దీను బహ్మనీమా, దౌలతాబాదులో రాజ్యమును స్థాపించెను. ఈ రాజ్యమునకు తూర్పుసరిహద్దు కాపయవరిపాలితమైన తెలింగాణరాజ్యము అల్లాయుద్దీనుకును, కాపయనాయకును మొదటలో నఖ్యమే—కాని అల్లాయుద్దీను రాజ్యమందు స్థిరపడినతరువాత తెలుగుదేశముపై రెండు దండయాత్రలనొనర్చెను. ఈ రెండవ దండయాత్ర అల్లాయుద్దీను స్వయముగా నడపియుండెను. ఈ దండయాత్ర ఒక సంవత్సరము వట్టిననియును, అందాతడు, యావదాంధ్ర దేశమును కొల్లగొట్టిననియును, మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాయుచున్నారు.⁴¹ ఈ దండయాత్ర క్రీ. శ. 1357 లో జరిగి యుండునని కొందరు చరిత్రకారులు, తలచుచున్నారు. వేమారెడ్డితమ్ముడు మల్లారెడ్డి అల్లాయుద్దీను నెదుర్కొని రెడ్డిరాజ్యమునుండి తరిమెనని ఇదివరలోనే వ్రాసియున్నాము. వేమనకును అల్లాయుద్దీనుకును సంఘర్షణ మీదండయాత్రలోనే. మల్లారెడ్డిపొల్లొనిన యుద్ధములుకూడ ఇప్పటివే. ఈ దండయాత్ర క్రీ. శ. 1357 లో జరిగెననుటకు ఆధారములేదు. 1357 లో జరిగినది అల్లాయుద్దీను కర్నాటక దండయాత్ర. మల్లారెడ్డి 1355 సం॥కు పూర్వమే చనిపోయియుండెను. అమరావతీశాసనము మల్లారెడ్డి చనిపోయినతర్వాత వేయించబడినదే. మల్లారెడ్డి పోరినయుద్ధములు 1355 పూర్వమే అయిఉండవలెను. ఈ దండయాత్రలో అల్లాయుద్దీను భువనగిరివరకును తెలింగాణరాజ్యము ఆక్రమించుకొనెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. వేముని రాజ్యములోని దేభాగమును అల్లాయుద్దీనుకు సంక్రమించియుండలేదు. పోలయ వేముని జీవిత కాలములో, రెడ్డి రాజ్యముపై తిరుగ మహమ్మదీయుల దండయాత్ర రాలేదు

వేముడు—విజయనగర రాజులు.

విజయనగర రాజ్యమందు వేముని సమకాలికుడు మొదటిహరిహర రాయలు పాలించుచుండెను. వీరిరువురును మైత్రీ పాటించియేయుండిరి. వేముని రాజ్యము కృష్ణానది మొదలు కందుకూరువరకును వ్యాపించియుండెను. ప్రస్తుతపు నెల్లూరి జిల్లాలోని దక్షిణభాగము రెడ్డిరాజ్యములో చేరి యుండలేదు. శాసనములలోగాని, కావ్యములలోగాని, వేమునకును హరిహర రాయలకు నెట్టియుద్ధములుగలవని చెప్పబడియుండలేదు. హిందూ స్వతంత్రతనుపోషించుటకై పుట్టిన ఈ రాజ్యములు రెండును, బహ్మనీరాజుల నెదిరించుటలో కలసిమెలసి యుండెను. డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగారు వేముని యవసానదినములలో రెడ్డిరాజ్యములోనిదగు, వినుకొండ క్రీ. శ. 1352 సం॥ర మునకు పూర్వమే బుక్కరాయలు తన రాజ్య

41 Burhan l. masir.—l. a. 28—152

ములో కలుపుకొనెనని వ్రాసియున్నారు. దీనికొరకెట్టియుద్ధములును జరిగినట్లు లోచదు. ఈ విషయమింకను విచార్యము. 42

II

అనపోతారెడ్డి—క్రీ. శ. 1850—1870

ప్రోలయవేమారెడ్డి స్వర్ణస్థుడుకాగా అతని పెద్దకొడుకు అనపోతారెడ్డి, అద్దంకిలో సింహాననమొక్కను, హరివంశ రచనాకాలమునాటికే యీతడు యువరాజుగ నుండినట్లు ఈ క్రింది పద్యమువలన స్పష్టము:

వితతయువరాజ విభవోన్నత పోతయసైన్యనాథ నయమూర్గస మీ

హిత సంతతసేవావిలసికవుత్ర శ్రీ సమృద్ధ శివగుణసిద్ధా.1

ఈతడు యువరాజుగనుండి రాజసీతీయు, తంత్రుని, తండ్రినుండియు, దండనీతీయు యుద్ధకౌశలమును పినతండ్రి మల్లారెడ్డి, మేనమామ నాగారెడ్డి, మేసమామ కొడుకు నూంకమరెడ్డనుండియు నేర్చి విశారదుడై యుండెను. ఈతనివశమునకూడ, కొన్ని సైన్యములుంచబడి, దాడులలో నడుపబడుచుండెను. అనపోతారెడ్డి మహావీరుడగుట లోకములో “వీరాన్నపోతవృషతి” యని పిలువబడుచుండెను. అనపోతారెడ్డి పితృకృమాగతమైన రాజ్యము చిన్నది. ఈ రాజ్యము వృద్ధిచేయుభారమును, శోశమును వృద్ధిపరచుకొను భారమును ఈతనిపై బడెను. ప్రోలయవేముడు నయమూర్గసంపన్నుడు గావున, రాజ్యము సుస్థిరముగ చేసుకొనువరకును కృష్ణానదికి ఉత్తరభూభాగమును వశపరచుకొనుటకు ప్రయత్నించలేదు కృష్ణాగోదావరీనదీద్వయ మధ్యప్రదేశమాతని రాజ్యములో చేరియుండలేదని ఇదివరలోనే వ్రాసియున్నాము. అన్నపోత అన్నవేము లీభాగమునుజయించి తమ రాజ్యములో కలుపుకొని పాలించుటకు ప్రయత్నములుచేసి తుదకు జయముగాంచిరి. వీరిరువురొనర్చిన యుద్ధములన్నియు ఈప్రదేశముకొరకే.

అనపోతారెడ్డి మొదటి దండయాత్ర.

గద్దెనెక్కిన మూడునాలుగు సంవత్సరములలోనే, అనపోతారెడ్డి బహుశసైన్యములగూర్చుకొని, కృష్ణదాటి, కావయనాయకుని సామంతులతోపోరి గోదావరీతీరమువరకును దండయాత్రసాగించెను.

42 Triveni Vol. VI No. 3 page 278. "The Reddis and the Raays Vizianagara-origin of the city & Empire Page 124.
1 హరి—ఉత్తర—9—280

అనపోతారెడ్డి రాజ్యమునకు రాగానే చేసిన మార్పులలో మొదటిది, రాజధాని అద్దంకికి మార్పుట. తన తండ్రినాట అద్దంకి రాజధానిగా నుండినను, కొండవీడుకూడ ముఖ్యమైన దుర్గముగా నుండిదనియును, అందుండికూడ ప్రోలయవేముడు రాజ్యపాలన మొనర్చుచుండి ఉండవచ్చుననియును ఇదివరలో వ్రాసియున్నాము. అనపోతారెడ్డి రాజ్యము పశ్చిమమునకు విస్తరించుటకు సావకాశము లేదు. అక్కడ సంగవంశపురాజులు, ఆనెగొందినుండి రాజ్యము చేయుచు, తూర్పునకు తమ రాజ్యమును విస్తరింపచేయుటకు ప్రయత్నించుచుండిరి. ఉత్తరమునకు కాపయనాయకుని కిందనున్న తెలింగాణముండును; కాన ఆదిక్కునకు రెడ్డిరాజ్యము విస్తరింప వీలులేకుండును. ఈశాన్యముగా తూర్పు సముద్ర తీరము మొదలుకొని సింహాచలమువరకు సుగల దేశము చాలభాగము మండలేళ్ళకు లక్కిందనుండును. పారలు, వారలలో కలపించుచుండిరి. కాన కృష్ణా గోదావరీద్వయ మధ్యభాగము జయించి స్వాధీనపరచుకొనుటకు ప్రయత్నములు చేయుట ఆవశ్యకమాయెను. అద్దంకి చిన్న నగరము. అందు బలమైన దుర్గము లేకుండును. పరరాజులకు దుర్గము గు, గిరిదుర్గ మొకటి రాజధాని స్థానముగ నుండి, బలముగ రక్షింపబడవలసియుండును. అట్టి దుర్గము కొండవీడు. అనపోతారెడ్డి కొండవీటి దుర్గమును బలపరచి, కొత్తదుర్గముగ చేసి రాజధానినక్కడకు మార్చివేసెను. సున్యమాపురపు శాసనములో² ఈ విషయము స్వాభావికముగా వర్ణింపబడినది.

తతోన్న వేమ నృపతిః । పటుః పాలన కర్మణి ।
 అపాలయ త్త న్యపుత్రః । తదం తేంద్రో వసుంధరామ్ ॥
 కొండవీడుం రాజధానిం సచిత్రామకల్యయత్ ।
 దృష్ట్యాత్వస్తాపి వైచిత్ర్యమభూద్యస్యోః స్వవిస్మయః ॥
 ఉచ్చైశ్చోవతుల్య బలైస్తురంగైః కల్పదుగ్రమాభైశ్చ వ దాస్యవరైః ।
 రంభోపమానై రమణీజనైశ్చ । సాభాతి భూమావమరాతీవ ॥
 సోన్నవోత నృపస్వేన నిర్మితాయాం పుష్టితః ॥
 కుర్వహీ మాద్రిదానాని చిరంభవమ పాలయత్ ॥

పైశ్లోకములలో “అన్న వేమనృపతిః” అనుచోట, అన్నపోతనృపతిః అని ఉండవలెను. తరువాత శ్లోకములో అన్న పోతనృపతియనియే యున్నది. అనపోతారెడ్డి దుర్గమునకు బలమైన ప్రాకారములు నిర్మించి, దుర్గమును యంత్రోపరికల్పితముగా చేసెను. దుర్గములోని గ్రామము రమణీయముగా చేసి, నివాసయోగ్యముగా చేసెను. కొండవీడు దుర్గము “పరరాజ్య, పరదుర్గ పరవైభవశ్రీల తెగనాడునదై, ‘ముగ్గురు రాజులకును’ మోహంపు యురిత్రాజై కొన్ని శతాబ్దములు వెలసెను. కొండవీడు పాడువడి నేడుకూడ తన ప్రాచీన వైభవమును చాటు

చున్నది. కొండవీడు రాజధానిగా మార్పుటచే, అనపోతారెడ్డి నిర్మింపజేసిన తూర్పుదేశము జయించుటకు బయలువెడలుటకు అవకాశము కలిగెను. అనపోతారెడ్డి రాజనీతి కౌశలము చూపుటకు ఈకొండవీటి దుర్గ నిర్మాణ మొక్కటియే చాలును.

క్రీ. శ. 1855 సంవత్సరములోనిది ద్రాక్షారామ శాసనము మొకటికి ఈతని విజయముల ప్రశంసించునదిగా ఉన్నది—అందీతడు 'ద్వీపజేతా' యని ప్రశంసించబడినాడు. ద్వీపజేత యనగా, కోసనీమను జయించినవాడు. ఈదండయాత్రవలన విశేషఫలమేమియును రాలేదు. అనపోతారెడ్డి ఈ ప్రదేశమును సుస్థిరముగా తన రాజ్యభాగముగా చేయవలెనన్న, కాపయనాయకుని జయించవలసి ఉండెను. కాని ఆతడు తనసామంతులైన రేచెర్ల పద్మానాయకుల ఒత్తిడివలన తెలింగాణమువదిలి రాలేకుండెను. అనపోతారెడ్డి చేసినపనులలో మొదటిది మోటుపల్లి రేవునుగూర్చిన సంస్కరణములు. ఈమోటుపల్లి ఆదినములలో మహాప్రసిద్ధి కెక్కిన రేవుపట్టణము. వివిధ ద్వీపాంతరములనుండి వ్యాపారమీ రేవు ద్వారా జరుగుచుండెడిది. ఈపట్టణపు సుంకములు రాజ ధనాగారమును నింపుచుండెడివి. కాని ఏకాగ్రణముననో సాయాత్రికులు ఈ రేవును వదిలిపోవుచున్నట్లు కనుపడుచున్నది. దానివలన వ్యాపారముతగ్గి, సుంకాదాయము విశేషముగా తరిగిపోయెను. క్రీ. శ. 1858 సంవత్సరములో అనపోతారెడ్డి మోటుపల్లికి విజయంచేసి, సాయాత్రికుల బాధలువిచారించి, ధర్మశాసన స్తంభమెత్తెను. 3 ఓది అనపోతారెడ్డి రాజ్యచాలనా కౌశలమును ఘోషించును. ఈధర్మశాసన మెత్తించుటలో సోమయామాత్యుడను మంత్రివిశేష శ్రద్ధ వహించెను. 4 ఈధర్మశాసనము, మోటుపల్లి కాపురంపచ్చే ఎర్తకలకునూ, వ్యవహారంనిమి త్తమైవచ్చే కరపట్టాల ద్వీపాంతరాల వ్యవహారులకున్నూ చేయబడినది. ఏవర్తకులు మోటుపల్లికి వచ్చినను వారిని గౌరవించి మన్నించుటకును, వారిసెప్పుడను మరయొక తావునకు పోకుండగ ను—వారేయూరికి పోయెదమనిని, వారి నాటంకపెట్ట కుండుటకును, వారే యూరినరకు చెచ్చినను తమ విచ్చలవిడినమ్మకొని, కావలసినచోటులకు నరకు కొని పోవుటకును వారినేవిధముగను అడ్డుపెట్టకుండగను అనపోతారెడ్డి అభిహయ స్రమిచ్చెను. అవుత్రికమను పన్నును, సుంకాదాయమును మానివేసెను. బంగారమునకు సుంకము తీసి వేసెను. భగ్నమునలై ఓడలోనినరకులలో పూర్వాచారము ప్రకారము కొంతపుచ్చుకొనుట కేర్పాటుచేసెను. వైవర్పాటులనుబట్టి ప్రోలయవేముని కాలములో సుంకమర్యాద చాలకతినముగ నున్నట్లును, సుంకముల వసూలుచేయుటలో బేహారులను రాజనియుక్తులు

3 మోటుపల్లి, కాపట్లకు 17 మైళ్ళ దూరమున నముద్రతీరముననున్నది. దీనిని అనపోతారెడ్డి శాసనములో "మొక్కవ్యాయపుర"ను అనగా మొక్కపురమని పిలవినాడు. కాకతీయ గణపతి శాసన మొకటి మోటుపల్లిలో కలదు. See Epi. Ind xii 188 దానియందు ఈపట్టణముపేరు "దేన్నయ క్కండపట్టణమనికలదు. (E. R. 605 of 1909) (V. R. Vol. II Guntur-Bapatla. 106 ఇందు దేనియ్యుగొండపట్టణమనికలదు" E. R. 606 of 1909 లో కలాగరమని పిలువబడినది. దీనిసామాన్యము మోటుపల్లియే. మార్గోపోలో అను యాత్రికుడు దీనిని 'మొట్టి'యని పిలవినాడు.

4 See appendix page 19-20

చాలబాధపెట్టు చున్నట్లును ఊహించవలసియున్నది. రేవు పూర్వమువలె వృద్ధిపండుట కయి అనపోతా రెడ్డి వివేక్షణముపడెను. ఈయేర్పాట్లఫలితముగా నముద్రవ్యాపారము ద్వీపాంతరములతోను, హిందూ దేశమందలి ఇతర రేవువట్టణములతోను, విరివిగా పెరిగెన నుటకు సం దేహము లేదు. కుమారగిరి రెడ్డి కాలమునాటికిది పెచ్చు పెరిగి అవచితిప్పయవంటి కోటీశ్వరులు తెలుగు దేశమునందుండిరి. ఈసముద్రవ్యాపారము యొక్క ఉచ్చస్థితి శ్రీనాథుడు హరవిలాసములో వర్ణించినాడు. రెడ్డిరాజుల ఆర్థికస్థితి యనుకూలముగనుండి బాక్కన మెప్పుడును నిండి యుండుటకీ వ్యాపార మాధారమై యుండెననుటలో అతిశయోక్తి లేదు.

అనపోతారెడ్డి-రేచెర్లపద్మనాయకులు.

అనపోతారెడ్డి జీవితమంతయు వీరపద్మనాయకులతో పోరాటములలో గతించెను. ఈ రేచెర్లపద్మనాయకులు కావయనాయకుని సామంతులు. వీరలనాయంకరములు తెలింగానా (North West భాగమునందు) లోని కైలానకోట, ఇందూరు మొదకుప్రాంతముల యందుండెను. వీరు కావయనాయకుని విజృంభణము సంహించజాలక ఆతనిపై తిరుగుబాటానర్పిరి. ఈతిరుగుబాటానర్పినవారిలో ప్రధముడు ఎత్తుదాబోనాయని కొడుకు సింగభూపతి ఈసింగభూపతి బహుప రాక్రమసంతుకు. ఈ రేచెర్లపద్మనాయకులు క్షత్రీయ సామంతులపై దాడివెడలుచు వారలనాశనముచేయుచు వారలనాయంకరముల నాక్రమించు కొనుచుండిరి. వెలుగోటివారి వంశావళియందు ఈయెఱదాచానాయని సింగడు కదనమున కావభూపతి గెల్చినటుల చెప్పబడినది. 5 ఇది యేనంపత్తనమోచెప్పజాలము. కాని రెడ్డి, వెలమలమధ్య కలహాగ్ని, రాజుచునే యుండెను. ఎత్తుదాచానాయని సింగడు చింతపల్లి సింగమనాయని భావనుఱిదిని క్షత్రీయులు జల్లిపల్లికోటలో బంధించియుండగా విడపించుటకై, (సింగానాయకు) జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించియుండగా క్షత్రీయుల పోతాహముచే తంబళబొమ్మ జియ్య మాయోపాయమున పొడిచిచంపెనట. ఈవగదీర్చికొనుటకై సింగానాయనిపుత్రులు, అనపోతానాయకును, మాదానాయకును, జల్లిపల్లిపై దండెత్తి క్షత్రీయకులమును, పశురామునివలె నిక్షత్రముగాజేసిరి. ఈజల్లిపల్లియుద్ధము “శార్వరి కార్తికశుద్ధ పక్షమునయని వ్రాయబడినది. 6 ఇది క్రీ. శ. 1361 అయిఉన్నది. ఇది వెలుగోటివారి వంశావళిలోని విషయము. ఇది ఎంతవరకు నత్యమో తెలుసుకొనుటకు తగిన ఇతరయాధారము లేవియును ప్రస్తుతములేవు. కాని పద్మనాయకులు విజృంభించి తెలింగాణములో కావయను లెక్కచేయనటుల వీనిని బట్టి స్పష్టపడుచున్నది. ఇదివరలో కావయనాయకుని నాయంకరము అనుమనగల్గని వాసియున్నాము. ఈ అనుమన

(5) ప. సం పుట 43

(6) ,, పుట 23

గల్లు జల్లిపల్లయుద్ధమయినతర్వాత అనపోత మాదానాయకులు “బ్రాహ్మణోత్తముల కగ్రహారంబులిచ్చి, చక్రవరము నొకరాజు భట్టుకగ్రహారంబుగా నొసగి యనుమగల్లు పాలించిరనియును,” “అనుమనగంటి పురవరాధీశ్వరులనియును,” వంశావళియందు గద్య వ్రాయబడినది. 7 వీనినిబట్టి వారు కాపయనాకుని నాయంకరము నాక్రమించుకొనిరని స్పష్టము. ఇంతటనుండి కాపయనాయకునకును, అనపోతమాదా నాయకలకును స్పష్ట హెచ్చయ్యెను. చివరకు కాపయకును వారికి భీమవరముపద్ద ఘోరసంగ్రామము నడచెను. అందు కాపయనాయకుడు హతుడయ్యెను. తెలింగాణపు రెడ్డిరాజ్యము పద్మనాయకుల వశమయ్యెను. వారు కాపయనాయకుని “ఆంధ్రదేశాధీశ్వర, ఖడ్గనారాయణ, గాయ గోవాళ, హిందూరాయసరత్రాణాది” విరుదముల ధరించి తెలింగాణము పాలింప నారంభించిరి 8 ఇది కీ. శ. 1315 లేక 1366 సంవత్సర ప్రాంతముల జరిగియుండును. అప్పటికి అనపోతారెడ్డి నుమారు 15 సంవత్సరములకాలమై పరిపాలనము నల్పుచుండెను. ఇప్పుడు కృష్ణాగోదావరీ ద్వయమధ్యదేశమునకయి, అనపోతనాయకు మాదానాయన లతో, అనపోతారెడ్డికి పోరు సంప్రాప్తమయ్యెను. అనపోతారెడ్డి సైన్యముతో కృష్ణదాటి విడిసియుండగ మాదానాయకు సైన్యముతో మీదబడెను. వెలుగోటివారి వంశావళి యందు అనపోతారెడ్డి యుద్ధముచేయకయే పారిపోయెనని వర్ణింపబడినది.

“వాడె సింగయమాదకు వచ్చెవేగ
 బొలు తెండని రవుతులు చీక బోతె
 భీతి నన్నపోతారెడ్డి బిరుదులన్ని
 వీటిబోవంగ దన్నాలకోటబయట” 9

మరియొకదారి తిరిగి ధరణికోటవద్ద అనపోతారెడ్డికిని పద్మనాయకులను యుద్ధము జరిగెను. దీనిలో అనపోతారెడ్డి గజ, హయ, రథాదిసాధనములన్నియును హతమాయెను. అనపోతకు ప్రాణములకై పారిపోయెను. ఇదియును వంశావళిని బట్టియే తెలియు చున్నది.

దన్నలకోటముందర మదగ్రామిలోద్ధతి గంగదారి సం
 పన్నబలుండు సింగజనపాలుని మాదకు రెడ్డిపోతనిక
 బన్నిననేనలు దునిమిపాఱగదోల” —ననియును
 ...మాధవాధిపునిధాకక భీతివిభ్రాష్టసా ధనుడై దన్నలకోట

యొద్ద ననపోతారెడ్డి మానంబుసి గ్గును బోనాడి రయంబునక బాతె 10
 వనియును వాయబడినది. వీని సత్యమింకను విచార్యము. కాని రెడ్లకును, పద్మనాయ

- (7) ,, పుట 21
- (8) ,, పుట 36
- (9) ,, పుట 80
- (10) ,, పుట 80

కులకు కృష్ణా గోదావరీ మధ్య ప్రదేశమునకు జరిగిన యుద్ధములలో రెడ్డి డిపోయరని యను ఊహించవచ్చును. ఇంతమాత్రముచే రేచెల్లపద్మనాయకులకు ఆరాజ్యము లభించలేదు. అనపోతారెడ్డి 1688 వ సంవత్సరమునాటికే దివిసీమ, గుడివాడ విషయము ప్రస్తుతము బందర తాలూకా ప్రదేశములను ఆక్రమించుకొని పాలించుచుండె ననుటకు నిదర్శనములు కలవు. శాలివాహనశకము 1280 సంవత్సరమున అనపోతారెడ్డి కొల్లూరి గ్రామమునకు అన్నవోలపుర మని పేరుపెట్టి, బౌద్ధామ్మలకు సర్వాగ్రహారము ధారవోసెను. ఈ కొల్లూరు మలాపహానదీతీరమున నున్నటుల వ్రాయబడినది. ఈ మలాపహానదీతీరమందలి గ్రామములు మరిగొన్ని యితరప్రభువులచే ఇంతకు పూర్వమందును పరమందును గూడ దాన మివ్వబడినవి. సుప్రసిద్ధపరిశోధకులు ఈ మలాపహానది ఏది, యను విషయమున భ్రమపడుచున్నారు. అన్నపోతారెడ్డి స్వభావాబలముచే జయించిన ప్రదేశములోని దీనిదియును, గ్రామమును గావున దీనియునికి నిశ్చయించుట అవసరము.

మలాపహా, మలాపహారి, మలఘ్ని అను పేళ్ళతో వ్రదహరింపబడిన దీ యేటు. ఇప్పు డిది కనపడదు. కాపయనాయకుని గురజ శాసనములో దత్తగ్రామము పోలవరమీ మలఘ్ని నదీతీరమున నున్నటుల వర్ణింపబడినది. పై శాసనములోని గ్రామ సీమాలిహ్నములలో సరిహద్దు గ్రామపు పేరు వేరొకటిలేదు. తుప్పలు, డొంకలు, పొదలు మాత్రమే సీమాలిహ్నలుగా తెలుపబడ్డవి.¹¹ ఈ శాసనమును ప్రకటించిన నోమశేఖర శిల్పిగారు, తమ సంపాదకీయవ్యాసమందు మలఘ్ని యనునది కృష్ణా, గోదావరీ, గుంటూరి మండలములలో గాని నైజాము మండలములో గాని లేదనియును, కోటిపల్లిదగ్గరగా ప్రసహించు గౌతమీశాఖ "మాతృగమనాపహారి" యను పేరిటిదనియును, అదియే మలఘ్ని యనియును వ్రాసినారు. తత్సమీపమున వెచుకగా అమలాపురము తాలూకాలోని ముమ్మడిపాసమీపమున గోదావరీరేటమున పోలవరము కలదనియును అదియే శాసనోదాహృతమైన పోలవర గ్రామ మనియును వ్రాసిరి. కోటిపల్లిదగ్గర నదికి గౌతమీ యనియే వ్యవహారము. స్థలపురాణములో దాని మాహాత్మ్యము వర్ణింపబడినది మాతృ గమనాపహారి యని గౌతమీకి విశేషణము. అచ్చట స్నానము మాతృగమనాపహారి దోషహరము. నదిపే రది కాదు.

అనపోతారెడ్డి పై శాసనములోని దత్తగ్రామము మలాపహానదీతీరమందలి గోదూరి గ్రామము. దీనికి సరిహద్దు గ్రామములు సంకనిపల్లి విన్నకోట కనుమెర్ల, పొట్టి

11. J. B. O. R. S. 20 — 260-274.

సాడు, కలువపూడి, గురుంజకొడు, చాలవత్తి, వట్లూరిగ్రామములు, కృష్ణాజిల్లా, గుడివాడ తాలూకాలోనివి. గురుంజ, గురజ; పులవత్తు, పులిసాడు; నంకనివల్లి, నంకరణ పురము; సంజీవాములేక మలాపహారి గుడివాడతాలూకాలోని యేఱు ఊహించవచ్చును. డాంకేఱు, వన్నేఱు దీనిలోనికి ప్రవహించు గడ్డలు. పెదకోమటివేమారెడ్డి తమ్ముడు మాచారెడ్డి బంక మల్లయ్య అను బ్రాహ్మణునికి ఏకమూరు అను గ్రామము దానము చేసెను. ఈ ఏకమూరు నూజవీడుతాలూకాలోనిది. ఈ శాసనములో ఏకమూరు మలాపహారిణి భీమరధ్వంత్రర్వేడి సంస్థితమని చెప్పబడినది. ఈ మలాపహారిణి యను, భీమరధియును కలసినవనియును వీనిమధ్యనున్న ఖ డమందు—అంతర్వేదియందు—ఏకమూరు కలదనియును ఊహించవచ్చును. అసంతామాత్యుడు భోజరాజీయములో తనమూరు పెరుమగూరు అనియును, అది కృష్ణవేణి, భీమధీనదీత్రయాంతర్వేదిలో నున్నదని చెప్పినాడు. భీమరధికూడ కృష్ణాజిల్లాలోని ఏతే. కృష్ణ కానకట్ట కట్టబసినతరువాత భీమరధి, మలాపహారుల పూర్వస్వరూపములు మారి కాలువలైనివి. భీమరధి, భీమకాలువ, అనుపేరుతో మురుగుకాలువగ నున్నది. కోడూరు, జజ్జవరము, గురజవిన్నకోట పుల్లెటిసమీపమున నుండుటచే, పుల్లెరు మలాపహారికుని గుర్తింపవచ్చును. అనవేముని దృఙ్జవంపుశాసనములో ఈమలాపహారి ప్రశంస కలదు. దృఙ్జవరము మలాపహారీతటమందు కలదు. “మలాపహారీతటే కుర్తీదేశే, గ్రామోయమేధతే” మలాపహారి ఒడ్డున కుర్తీదేశము దీగ్రామము వర్తిల్లుచున్నదని వ్రాయబడినది. ఈ గ్రామపరిహార్దులలోని పెరిశపల్లి గుడివాడతాలూకాలోనిదే. కాపవరమును, దగ్గుంబల్లి, దగ్గుమిల్లియు అచ్చటివే. తాపఱ్ఱు, బెజవాడగట్టు కృష్ణాజిల్లాలోనివే. దీనినిబట్టి కోడూరు గుడివాడతాలూకాలోనిదని చెప్పట కె.తిమాత్రమును సందేహింపవలెదు. ఈ ప్రాంతము అనపోతారెడ్డి పరిపాలనకిందకు వచ్చియుండెను. ధణికోటలోని పరాజయములవల్ల అనపోతారెడ్డికి రాజ్యభంగ మేమియు కలుగలేదు. పద్మనాయకుల కీప్రదేశములరువాతకూడ నెన్నడును స్వాధీనము కాలేదు.

అనపోతారెడ్డి — చోడభక్తిరాజు.

అనపోతారెడ్డికి కృష్ణా గోదావరీవ్యయ మధ్యదేశము అంతయు స్వాధీనము కాలేదని వ్రాసియున్నాము. ఆనాటికి ఈప్రదేశము పాలించుచున్న సుప్రసిద్ధ మూడలికవంశములు తిరిగి తిరిగి అనపోతారెడ్డిని యెదుర్కొని గొప్పయుద్ధములు చేయుచు వచ్చిరి. ఈ మండలికవంశములలో ముఖ్యములు మూడు, నాలుగు కలవు.

వస్త్రపు పడమటిగోదావరిజిల్లాలోని భీమవరము తాలూకా, నూజివీడు తాలూకాలను, జిల్లినీమయును ఉండిరాజుల వశమునం దుండెను. ఏరు సూర్యవంశపు కుటీయులు. హరితసగోత్రులు. రావులపర్తిశాసనముందు¹² వీరి రాజధాని కూరివరపట్టణమున¹³ చెప్పబడినది. ఇది నూజివీడు తాలూకాలోని గ్రామము. దేవరాజు ఈ వంశ మూలపురుషుడు.

ఏరు చోడులతో సంబంధబాంధవ్యములు కలిగియుండిరి. చోడభక్తిరాజుకుమారుడు అన్న దేవుడు, శ్రీ చక్రవర్తి కుమార్తెయును, పినయుండి రాజు సోదరియునగు ఇరు గాంచికను వివాహమాడెను¹⁴ ఈ చక్రవర్తి క్రీ. శ. 15 1382 లో రాజ్యము చేయుచున్న ఉండిశునకు (పెదఉండ్రాజునకు) ఎట్టిజ్ఞాతియో తెలియటలేదు. బహుశః ఈతడు యుండి రాజు, పినతండ్రికొడుకై యుండవచ్చును. రావులపర్తిశాసనము పెదఉండిరాజు, వెంగు అను వారలచే ఇవ్వఁడి తద్దానపత్రిక వారల స్వహస్తాక్షరముల కలిగియున్నది. రాజమహేంద్రవర మ్యూజయమునందలి శాసనములో అనదేవుని భార్య ఇరుగాంచిక పినయుండిభూపుని తోబుట్టవనియున్నది. ఈపినయుండి సహాయముతోనే అనదేవుడు కాంకణపర్తి యుద్ధములో కన్నడరాజునేనలను వధించెను. ఈఉండ్రాజులవీరినే, ఉండ్రాజవరము, ఉండిశపురమిత్వాది నామాంతరములుగల గ్రామములు వెలసి నేటికి వారల కీర్తిపరిష్కలను వ్యాపింపచేయుచున్నవి. ఏరు స్వతంత్రులై వైరి జన భయంకరులైన మాండలికులుగా నుండిరి. వీరిపదేశమును చిరకాలమునుండి పరిపాలించుచు, నిడుదవోలి చక్రవర్తులతోను, ఏఱువ భీమునివంశ్యులగు చోడలతోను సంబంధములు కలిగి బలవంతులై ఇప్పటి పడమటి గోదావరిజిల్లా కృష్ణాజిల్లాలోని భాగములను, అనగా నూజివీడు, ఏలూరు, భీమవరము తాలూకాలు వశమందుంచుకొనిరి. ఈ ఉండిరాజులు పెదగోటమల్ల రాజవేశ్యాభుజంగ, యోధసందిమేరు, అన్నదాస దీక్ష గుర్వాడి

12 కూరివరపట్టణము నూజివీడు తాలూకాలోనిది. ఇది మాండలికుల రాజధానిగా చిరకాలము నుండి, ఉండిపట్టుతోచుచున్నది. కవయోగి సారములో ఇందులూరి అన్నియదేవుడు, వీరిధర్మత్రిలోవింకెల్లు కూరివరమున గన్నయరక్షడుండి జిల్లినీమను పరిపాలించుచున్నట్లు వ్రాసినాడు. కాకతీయసంఘిక ఆసుబంధము పు. 14 కూరివరము, ఉండికి నామాంతరమేమోయని వీరిధర్మత్రాపుగారు సందేహపడినారు. కూరివరము నేరు ఉండి, నేరు.

13. (ఆంధ్రులచరిత్రము, vol. 3 page 19) M.E.R. Part II-1917-18. C.P. No. 16
 14. J. A. H. R. S. vol. 1 page 172—189; G. P. Nos. 26—42—46
 15. M. E. R. Part II (1917 & 18) C. P. 16

విరుదులగలవారు ఈ ఉండికులు. శంకరభక్తులు. పరమశైవులు రావులవర్తికి ఉండేక
వురమును చేరిడి ఈ ఉండిరాజుచే గ్రామము శా 1804 కలో దానవివ్వబడినది. ఈ
వంశమువారు సుమారొక అర్థశతాబ్దకాలము కొండ వీటిరెడ్డిరాజులకు పక్కలోని బల్లె
మువలెనుండిరి. వీరిని జయించువరకు గోదావరీ వర్యంతదేశము కొండవీటిరెడ్డుకు స్వాధీ
నము కాలేదు.

నిరవద్యవురము లేక నిడుదవోలు. నిడుదవోలురాజధానిగా మానవ్యసగోత్రీకు
లగు చాళుక్యులు తత్పరిసరప్రాంతముల పరిపాలనచే చిరకాలమునుండి చేయుచుండిరి. వీరు
విశేషరాజ్యము ఏలకపోయినను, వీరికి ఆంధ్రదేశమున గౌరవము మొందుగనుండెను.
ఈవంశములోని ఇందుశేఖరుని కుమారుడే వీరభద్రుడు. ఈ వీరభద్రుడే కాకతిరుద్రమ
దేవిభర్త. ఈతడు యువపయస్సులోనే మరణించెను. ఇందుశేఖర మహారాజునకును
ఉదయమహాదేవి: బుట్టిన కుమార్తె-చాళుక్య వీరభద్రునిచెల్లెలయిన-అన్యమాంబాదేవి,
కొనమండలాధిపత్యు హైహయవంశజుడును అగు భీమరాజు భార్య వీరికుమారుడే
కొనగణపతి. తిరిగి కొనగణపతి దేవునకు, నిడుదవోలిచక్రవర్తి మహాదేవరాజు కూతు
రైన ఉదయమహాదేవినిచ్చి సంబంధము కలుపుకొనినారు.¹⁶ పోలయ వేమారెడ్డి, అన
పోతారెడ్డికాలములో, ఈ మహాదేవరాజు నిడుదవోలినుండి రాజ్యముచేయుచు, వారల
నెదుర్కొనెను.

కొనహైహయలు:—వీరు నిడుదవోలిచక్రవర్తులతో సంబంధులు. ఫలవంతమగు
కొన చిరకాలము హైహయవంశకల స్వాధీనములోనుండెను. క్రీ. శ. 1256 లో అన
పోతారెడ్డి కొన జయించినపుడే హైహయలపై విజయము సాధించియుండెను¹⁷ కాని
సమూలముగ ఇంతమాత్రమున వెటికివేయబడలేదు.¹⁸ వీరిలో చివర పరిపాలించినది
కొనగణపతిగా కనుపట్టుచున్నాడు.

ఏఱువచోదులు: - భక్తిరాజు:

రెడ్డిరాజ్యము తూర్పున విస్తరించుటకు సుమారు యాభై సంవత్సరములు అడ్డు
కొన్న దీ ఏఱువచోడవంశము. వీరి వంశకర్త ఏఱువభీముడు. ఈతనికే నల్లభీముడని

16. కొంప సాకాశనము—తెలింగానా కాసనములు—Page. 80-82.

ఆంధ్రులచరిత్రము—కాకతీయయుగము—vol. V-(1936) పుట 467-469.

17. S. I. I. vol. V. Nos. 121; 122; 123; 124; 125; 127;

18. S. I. I. vol. IV. Nos. 1387.

నామాతరము. 19 వీరి వంశపువట్టు కడవనుండలములోని ఏఱువ ఇప్పు డీయేఱువగ్రామము నశించిపోయినది. ఇది కమ్మనాటికి పశ్చిమభాగమునను, అనగా కడపజిల్లాలోని బదివేలు, సిద్ధవటము తాలూకాలలోను, కర్నూలునుండలములోని మార్కాపురం తాలూకాలలోను చేరియుండను. కడపజిల్లాలోని పోర్టుటూరి తాలూకాలలోని ఏఱువనే తెము పూర్వపు ఏఱువకు సమీపమున నుండేనని ఊహించవచ్చును. ఈ ఏఱువమాండలికులు సూర్యవంశపు కుత్తియలు; కరికాలచోడుని వంశజుని వీరి వంశవంశస్తులు. మనకు వొంకిన కంద్యకొలను, రాజసుహౌందోప మ్యూజియం శాసనములలో వీరికూటస్థులు వైసవాసిన ఏఱువభీముడును నల్లభీముడు. ఈతని తండ్రి పేరు తెలియలేదు. చాటువచ్చుములలో విశేష అవదాన్తులిపాతుడైన మైలమభీముడును, నల్లభీముడు అనబడు ఏఱువభీముడును ఒక్కరేయని నేనొకప్పుడు అభిప్రాయపడితిని. శ్రీవ్రభాకర శాస్త్రులవారుకూడ అట్టిఅభిప్రాయమునే వెలిపుచ్చిరి. కాని భక్తిరాజు కంద్యకొలను శాసనమును పఠించిన టి. యన్. రామచంద్రకొంగారును, సుప్రసిద్ధచరిత్రకారులగు డాక్టరు నేటూరి వెంకటరమణయ్యగారును దీనిని శంకించియున్నారు. అనదేవుని రాజసుహౌందోప శాసనములో ఏఱువ భీమభూపాలుని తండ్రిపేరుగల రాగిరేకు పోయినది. వారికి భాగములో “యుద్ధాంగణమును చనిపోయిన ఆ వీరవరునిభార్య అన్నమాంబ; ‘జాతి సమోంధ వదేఱువ భీమభూపతి’ వారలపుసుడు ఏఱువభీముడు” అని యందు టచే ఏఱువభీముడు అన్నమాంబానుతుడని బలవత్తమైన యూహ పొడముచున్నది. ఇది కరియైవచో ఏఱువభీము డన్నమభీముడుగను; కాని మైలమభీముడు కాబాలగు. మైలమభీముడుకూడ ఏఱువరాజవంశములోనివాడే. ఈతనితల్లి మైలమడేవి శాసనముకటి. శా. శ. 1043 నాటిది దాక్షిణ్యరామడేవలయమున కలదు. ఈ శాసనమును బట్టి ఆకాధర్తపేరు ఏఱువతోండయరా జయినట్లు తెలియుచున్నది. అందు “సమధిగత పంచమహాశబ్ద, మహానుండలేశ్వర, వీరమాహేశ్వర, కోడూగుపురవరేశ్వర, సూర్యవంశోద్భవకులతీతి, కాస్యవిగోత, కరికాలాస్వయాది సమున్నతస్థి” సహితులని ఏఱువతోండని బిరుదావళి కలదు. ఈతడు పశ్చిమచాళుక్యచరిత్రయగు త్రిభువన మల్లుని నామంతుడు. నల్లభీముడును నామాంతరిము కలిగిన ఏఱువభీమునకీతోండనికిని ఎట్టి సంబంధముకలదో నిర్ణయంప వీలుచిక్కలేదు. చోడవంశవ్యాసమునందు వడ్డాది శ్రీ రామ

19 చోడభక్తిరాజు కంద్యకొలను శాసనములోని వంశావళియును, అనదేవుని రాజసుహౌందోప శాసనములోని వంశావళియు పోల్చిచూచిన, ఈ విషయము తెలియవచ్చును

చంద్రమూర్తి “అన్నెమాంబ ఏఱువతోండయరాజుల రెండవ భార్యయనియును, మైలమ మొదటి భార్యయనియును, నల్లభీమ, మైలమభీమ, ఏఱువభీమ నామములో కేవల క్తి సంకేతములనియును వ్రాసి, యుపపత్తులను చూపినాడు.²¹ కాని వీరియూహ సరియైన దనుటకు ప్రస్తుతమున్న ప్రమాణబలము చాలదు. మైలమభీమ, నల్లభీములు వేరని చెప్పటయే సమంజసమనియును, రామచంద్రన్, డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగార్ల అభిప్రాయములు సరియని ఒప్పుకొనవలసియున్నది.²² ఏరివంశవృక్ష మీకొందివిధముగ నున్నది.

=అన్నెమాంబ

నల్లభీముడి నెడి ఏఱువభీముడు = పోలింబిక

దామన్యపాలడు = లక్ష్మీ

సోమభూపతి = సూర్యాంబిక

గంగాధరుడు = ఇరుగాంబిక. ఈ ఇరుగాంబిక సోమవంశపు కామరాజు కుమార్తె;

భక్తిరాజు లేక కామరాజు = అన్నెమాంబ

[వెంగభూపాలుని సోదరి.]

అనదేవుడు = ఇరుగాంబిక. పినయండిరాజు సోదరి; శ్రీ చక్రివర్తి కుమార్తె.

వీరభద్రుడు.

ఇందు వంశకర్తగా పేర్కొనదగిన ఏఱువభీముని సాహస, పరాక్రమములు చాలువు లందు వర్ణితమైనవి. తాళ్ళపొద్దుటూరునందలి శాసనములో ఈ ఏఱువభీము డొక్క ధాటివిజృంభణమున వీసరినాడును, చక్రిగొట్టమును, మన్యమును, వడ్లకేలియయును, వేంగి, కలింగాది మండలముల జయించినట్లు చెప్పబడినది.²³ ఈ దేశములను ఏఱువ

21. ఆం నా. ప. ప. 29, పుట 77, 84

22. చిక్కలీమ, మైలమభీము లొక్కగు కాదు. వేర్వేరువంశములలోని పురుషులు. చూడు- శ్రీరామచంద్రమూర్తిగారి చోడవంశము. ఆం నా. ప. ప. 20—77, 84.

,, 30—112, 115.

23 కామరద్యమంజరి. పుట 92. ఇందులోని పాఠమునకును కీర్తి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి రాటుపద్య మణిమంజరి (2 వ భాగములోని 59) పద్యమునకు పాఠమునకును కొంచెము వ్యత్యాసము కలదు.

భీము దేవుడు యేసంకృతమున జయించెనో చెప్పటకు ఆధారములు చాలవు. పశ్చిమ చాళుక్య సామంతుడైన ఏఱువతోండని కాకతీయులు జయించి, ఏఱువ విషయమున కాకతీయులు తమ సామ్రాజ్యములో కలుపుకొనియున్నారు. కాకతీయనాయకులలో 'ఏఱువతోండ గోధూమ ఘట్టనకురట్ట' యని గోన గన్నారెడ్డికిని, "ఏఱువభీముని సప్తాంగచూరకాం" యని పలచెళ్ళవారికిని, "ఏఱువరాజు రాజ్యస్థాపనాచార్య" యని ఏఱుకూరివారికిని, "ఏఱువతోండభూపతి తలగుండుగండ" యని నిడిమానివారికిని బిరుదులు గలవు. ఈ యేఱువ, బ్రహ్మరాక్షస గండపెండేర గంగయసాహిణి మహామండలములోనది.²⁴ గంగయ్యసాహిణిని కాకతిగణపతి దేవుడు నిర్మించి, మండలాధిపతిగ నితరునించెను. గంగయసాహిణి సామంతులగు ఏఱువమాండలికులు బహువరాక్రమవంతులై ఆనేకలగు నాయకుల పై ఆధికారులై యుండిరి.

తూర్పు దేశ కాకతీయుల చక్రవర్తుల విజయయాత్ర అనగా వేగి, కళింగ, మన్నె రాజ్యములు తూర్పు దేశవిజయయాత్ర ఏఱువమండలికులు ప్రధానస్థానమును వహించినట్లు తోచెడిది. ఈ యేఱువ భీముడు హూడ కాకతీయరు ద్రమ దేవి కాలమున నుండెనని ఊహించవచ్చును. ప్రతాపరుద్రమని జెబ్బ దేవుడు నాయకులని వర్ణింపబడిన వారిలో కొందరు యేఱువ రాజులైన సామంతులు గానున్నట్లు తోచుచున్నది. ఆరవెల్లి నాయకులు ఏఱువతోండని దక్షిణ భుజాదండులనియును, పెంపాలివారు, ఏఱువరాజ్య మూలస్తాభులనియును, కొమర వెల్లివారు ఏఱువరాజు మూలస్తాభులనియును, ఏఱువతోండ దక్షిణభుజాదండులనియును, బిరుదులు వహించినారు. అలఘుచర్ల వద్ద నాయకుల బిరుదావళిలో, ఏఱువ రాజులకు, ఒక పల్లవరాజునకును జరిగిన యుద్ధము వర్ణించబడినది. "పల్లవుండను రాజు, ఏఱువ సింహాసనంబునకెత్తినడచిన, ఏఱువరాజు తమ అలఘుచర్ల నాయకవర్గంబుల బిలపించి, కడనంబున క్రొవ్విచి, తురంగంబుల... ఆయుధప్రవీణులై పంచమహాశబ్దంబులతో పురంబు వెడలి, యుద్ధనన్నద్దులై తలపడి, భద్రగజంబులు కయ్యంబున కెవరినట్లు సింహంబులు పోరాటంబునకు చేరినట్లు, బిండొరులమీద తమదంకంబులెత్తి మొత్తిన తుత్తునియలై శరణంబు వేసిన గాచి పల్లవులబిరుదులు గైకొని, తమ్మొలిన ఏఱువరాజు సముఖంబున బెట్టి విన్నవించిన, ఆనృపాలుడు మెచ్చి యిచ్చినబిరుదంబులు"—అలఘుచెర్ల వారానాటినుండియు, ఏఱువ రాజ్యస్థాపనాచార్యులని బిరుదువహించులు.

24 L. R. VII, 80. అంబదవుడు "గండికొట, మలికినాడు, రేనాడు, పెన్నాకవాడి, పెదకొల్లు, సకలి యేఱువ పాత్రునాడు" మొదలగు దేశములు పాలించినట్లు వాగ్దానినది.

చిరి. కాని తరువారె ఎప్పుడో, ఏఱువసించాసనమునుండి ఈ చోడులు వెడలగొట్టబడి నారు. ఈ ఏఱువ భీముడు చూట వద్దవారాకులవలన సూహరింపబడినట్లు వారి బిరుదులోని ఏఱువ భీముని శిశుచ్ఛేదనయను బిరుదువలన తోచుచున్నది. జూపల్లివారి ప్రశస్తిలోని

ఏఱువసి హాసనమన
కేరచాలింపరాజు నిలసలేమునన్
కేరువున కిలిమిబలిమి
శూరలనిన్నెన్నియెన్న జూపల్లిచెన్నాన్

పద్యముబట్టి ఏఱువవిషయము చోడల వాస్తవములలోనుంచి జూపల్లి పద్మవారుకులచేతు లలోనికి వచ్చినదని నిస్సంశయముగా చెప్పవచ్చును. ఏఱువ భీముని యుగంతము ఆతని వంశస్థులు కృష్ణా గోదావరీ మధ్య దేశమునందు మండలికలై యుండి, 1323 సంవత్సరములోని విప్లవములో, స్వల్పములైరి. అతేకాని వారి కేఱువనో ఏఱువ భీముని యుగంత రము ఎట్టిరాజ్యమును లేదు. భక్తిరాజు కింద్యకొలను శాసనములోకాని, రాజమహేంద్రవరశాసనములోకాని, భక్తిరాజుకు పూర్వపువారెవరును ఏరాజ్యమును పాలించినటుల చెప్పలేదు.

భక్తిరాజు విజయమాలు:—కామరాజు అనెడి భక్తిరాజు తనపేరిట కామపురి యనెడి నగరమును నిర్మించెను. ఈ కామపురివర్ణన విశేషముగా రాజమహేంద్రవరశాసనమున చేయబడినది. ఇది బహుశః ఎల్లవరము డివిజన్ లోని కామవరముయందును²⁵ భక్తిరాజు రాజ్యవిస్తీర్ణము ఎందును కాస్పించుటలేదు. కాని భక్తిరాజు టమాణ్డ అనడేవుడు మన్నము, వెసనాడు, వేంగరాడు, మలయము, భీమవోలిసీమ, తూర్పునాటి అగ్రహారాల సహితమున సమస్తభూమి²⁶ యను ఏలేను. భక్తిరాజు కాలము లోకూడ ఈభూమియే ఈచోడులవశమునందెనుట నిర్వివాదము. భక్తిరాజు మహావీరుడు. యువవయసుననే గులపూడి సమీపమున ఇతడు బొగ్గరాడి యువనులను జయించెను. తూర్పుదిక్కున గజపతిని పంచనాగ్లనర్త నోడించి, కొప్పలపతికి పట్టముగట్టెను.

25. చూడు — ఈసంచికలోని కొప్పలవంశము వ్యాసము — పుటలు 145-162
26. కళింగసంచిక పుట-632 to 635
27. నేను అనడేవుని రాజమహేంద్రవరపు శాసనము ఆంధ్రప్రదేశ్ పరిశోధకమండలివారి పత్రికలో ప్రకటించి విప్రదిడి కామవరపుకోటయని ఊహించితిని. కాని అది సరికాదేమో అని తోచుచున్నది.

సింగభూతలపతిని భరణిపాటిసమీపమున కొల్లెను. డబరుభాను మొదలగు యవనులను పేడకొండపురివద్ద జయించెను; వీరాన్న వోతనృపతిని, నూరవరసమీపమున క్రీడయందు వలె, వినోదముతో నిర్జించెను.

బొగ్గరాదియవనులెవరో తెలియరాకున్నది. ఈ యవనులను భక్తిరాజు చిన్న వయసుననే జయించెననుటచే, ఈవిజయము 1323 సంవత్సరము తర్వాత తుఱ్ఱుకు చక్రవర్తిపైననుటకు సందేహములేదు. ఈ యుద్ధము జరిగిన స్థలము గులపూండి సమీపమున నున్నదని చెప్పబడినది. ఈ గులపూండి ప్రస్తుతపు పడమటి గోదావరిజిల్లాలలోని నూజవీడు తాలూకాలోనిది అని చెప్పవచ్చును. ఈ గులపూడి ఏఱువ సమీపగ్రామము కానేరదు. ఏఱువభీమునికాలములోనే ఏఱువవిషయము అన్యాయక్రాంతమై పోయియుండెనని పైన వ్రాసియున్నాము. భీముని కుమారుడో, పోతుడో, గోదావరిసమీప ప్రాంత దేశము మాండలికత్వము సంపాదించియుండును.

భక్తిరాజు పంచధర్లవద్ద జయించిన గజపతి కళింగరాజగు మూడవ నృసింహ దేవుడో (1323-1352) లేక ఆతని కుమారుడగు మూడవ భానుదేవుడో (1353-1378) నిశ్చయముగ చెప్పజాలము.²⁸ కొప్పలవారి రాజ్యము పితాపురము మొదలు సింహచలము వరకును వ్యాపించియుండెను. కొప్పలకావయ 1338 మొదలు 1360 వరకును, ఆతని కుమారుడు పోలయ 1361-1363 వరకును పరిపాలించియుండిరి.²⁹ ఈ కొప్పుల వంశ్యులలో రెండవకావయ మిగులసమర్థుడు. ఈతడు చనిపోయిన తరువాత నీతనికుమారుడు పోలయనాయకుడు రాజయ్యెను. బహుశః ఈసమయములో, కళింగరాజగు మూడవ భానుదేవుడు కొప్పులవారి రాజ్యముపై దండెత్తిరాగా, భక్తిరాజు సహాయముతో, కొప్పల పోలయనాయకుడు పంచధారాంగణమున కళింగ గజపతిని జయించి యుండును. అనదేవుని శాసనములో భక్తిరాజు గజపతిని జయించుటయేకాక కొప్పలపతికి పట్టాభిషేకమొనర్చినట్లు కూడ చెప్పబడినది. ఇది క్రీ. శ. 1361 ప్రాంతమున జరిగియుండవచ్చును. ఈ యుద్ధములో గజపతికి కోరుకొండ రెడ్లు సహాయము చేసెనని చెప్పటకు ప్రమాణము లేదు. కోరుకొండ రెడ్లు కొప్పలవారి రాజ్యమునకును, భక్తిరాజు రాజ్యమునకును మధ్యనుండుటచే, వారిరువురకును వ్యతిరేకముగ కళింగునకు సహాయమునకు పోవుటగాని, కొప్పలవారిపై దాడి వెడలుటగాని సంభవించదు. ఆతరు

28. కళింగ సంచిక పుట— 632 టు 637.

29. చూడుము— ఈ సంచికలోని “కొప్పలరంకవను వ్యాసము— పుటలు 145—162.

ణములో భక్తిరాజు కొప్పలపతులు కోరుకొండ రాజ్యమును నులభముగ ఆపోసనము పట్టెనుండురు. మంచికొండ రెడ్లకును, కొప్పల రెడ్లకును విరోధమున్నట్లు చెప్పట కెట్టి యాధారమును లేదు.

భక్తిరాజు—సింగభూపతి.

భక్తిరాజు, భరణిపాటిపురీసమీపమున యుద్ధమందుజయించిన 'సింగభూతలవతి' ఎవరు? ఆకాలమందు 'శింగ' నామధేయులు ఇద్దరుండిరి. వారిలో ఒకరు 'రేచెర్లాన్వ' యులు. రాచకొండ రాజధానిగా ఎఱదాచానేనివుత్సలైన సింగనాయనివారు. రెండవ వారు మంచికొండ గోత్రీజులు. కోరుకొండ రాజధానిగా, ఉభయగోదావరీ మధ్య దేశములైన చెంగర, కురవాట, కోన, పానారములను పాలించిన ముమ్మిడినాయకుని తమ్ములు సింగనాయకులు. ముమ్మిడినాయకుడు ఒక తమ్ముని సింగయనాయకుని కోటి గ్రామమందును, మరియొక తమ్ముని గంగయనాయకుని తాడిపాకయందును నిలపి తాను కోరుకొండయందుండి రాజ్యపాలన సాగించుచుండెను. ఆర్యవట శాసనములోని³⁰

కోట్వ్యాంపురి శ్రీ సుభగోరు కోట్వ్యాం సతాడిపాకే సుకృతైకపాకే|

యథాకృమం తాపనుజేనిధాయ తాభ్యాం సమేతోవసుధాం ప్రశాన్తే||

ఈ సింగయనాయకుడు శాశ 1290 సంవత్సరమున సుప్రసిద్ధ ఆయుర్వేదవైద్యుడగు వరహితాచార్యునికి, అక్కలపూడియను గ్రామమునకు ముమ్మిడిసింగవరమని పేరుపెట్టి అగ్రహారముగా నొసగెను. ఈసింగవరపు తెల్లలు శాసనమునం దివ్వబడినవి. ఇది రాజమహేంద్రవరం తాలూకాలోని గ్రామము. వంగలపూడి యస్తేటునకుచెంది ఇప్పటికిని సింగవరమని పిలువబడుచున్నది. ఈ కోగుకొండనాయకుల శాసనములబట్టి వీరు ఇతర దేశములపై దాడివెడలినట్లుగాని, శౌర్యసాహసములు చూపినట్లుగాని కనపడదు. కొప్పలరెడ్లకును వీరికిని విరోధమున్నట్లు చెప్పటకు కారణములు లేవు కొందరు చరిత్రకారులు, ముమ్మిడినాయక సింగయనాయకులు కొట్టాము (ప్రస్తుతము తునిడివిజన్) వరకును గల కొప్పలవారి రాజ్యము ఆక్రమించుకొనుటచే వైరమేర్పడినదని అభిప్రాయపడుచున్నారు.³¹ ఇది తప్పటూహ. సింగయనాయకుడు "కోట్వ్యాంపురి" యందుండి రాజ్యముచేయుచుండెనని వ్రాయబడినది. ఈ "కోట్వ్యాంపురి" అనగా కొట్టా

30. అంధ్రభారతి—సంపుటము 3—పుట 4 Ep. Ind. XIII—259

31. E.P. Ind. XXVI page 24.

మని వారభిప్రాయపడియున్నారు. కీర్తిశేఖరగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు కూడ కోట్యాంపురిని కోట్యాములో సరిపెట్టినారు.³² ఇది యుపాంగతము. కొట్టామునుండి సింగనాయకుడు ఎన్నడును పరిపాలన జరుపలేదు. కోటియనునది రాజమహేంద్రవరపు తాలూకాలోని గ్రామము. కోటి అనుదానికి సప్తమీ ఏకవచనము “కోట్యాం” శాసనములో పురియునునది ‘పురా’ అని ఉండవలయును. “కోట్యాంపురా” అనగా కోటియను నగరమందు అనియర్థము. ఈ కోటి సింగయనాయకుని రాజధాని. దానమిచ్చిన సింగవరముకూడ రాజమహేంద్రవరపు తాలూకాలోనిదే. కోటికి దగ్గరదే. శ్లోకము లోని “సతాదిపాకే నుకృతైకపాకే” అను సప్తమ్యంతములుపైన వ్రాసినదానినే దృఢపరచుచున్నవి. విభక్త్యంతమును పేరిలోనిభాగముగా వీరభద్రరావుగారు పొరపడియున్నారు. శాసనములో ‘కోట్యాంపురియని లేదు.’ కోట్యాంపురియని స్పష్టముగా నున్నది. కొఠాముకును ‘కోట్యాంపురి’ కి శబ్దసాదృశ్యమైనను లేదు. పైరెంటిని నొకటిగా ఊహించుటకు అవకాశమేమియు లేదు. పొరపాటువలన కొప్పలవారి కొఠామునుండి సింగయనాయకుడు పరిపాలనము చేసినటుల ఊహించుట కవకాశము కల్గెను. కొఠామెన్నడును కొయిగొండరెడ్ల స్వాధీనములోలేదు. మంచిగొండ ముమ్మిడినాయకుడు, భక్తిరాజునకును ఎట్టివైరమును ఉన్నటుల గాని యుద్ధములు జరిగినటులగాని ఎట్టి యాధారమును లేదు. భక్తిరాజు స్వర్జించిన సింగభూతలపతి, మంచిగొండసింగయకు కాడని సుస్పష్టము. ఇక అప్పటి రెండవ “సింగభూతలపతి” రేచెర్ల ఎఱదాచానాయని కొడుకగు సింగనాయుడు. ఈతడు బహు పరాక్రమవంతుడు. ఈతడు బహుశః క్రీ. శ. 1320 మొదలు 1360 వరకును తెలింగానమునందు రాజుగొండను పాలించుచుండెను.³³ ఈతని వీరకృత్యములను వర్ణించు పద్యము లనేకములు వెలుగొటివారి వంశావళిలో కలవు. ఈతడనేక దాడులు దిగ్విజయార్థమై చేసెను³⁴ ఈతడే మొదట ముసునూరి కాపయనాయకునిపై తిరుగుబాటుచేసెను. “కాపభూపతిని కదనమున” సింగనాయకుడు గెలిచినటులనె వంశావళిలో చెప్పబడినది. ఈతడు కృష్ణాగోదావరీద్వయ మధ్యదేశముపై చేసిన దాడులలో, భక్తిరాజునకును ఈతనికిని సంఘర్షణము పొడకు, భరణివాటివద్ద భక్తిరాజుచే జయింపబడియుండును.

32. ఆంధ్రుల చరిత్ర—సంపుటము—3—పుట 123.
 33. V.V.C. Introductions page 10. The beginning of Anapota and mada's reign is given as 1360.
 34. V. V. C. పుట 16. చూడము పద్యములు 55, 56, 57, 58, 59.

అనపోతారెడ్డి - భక్తిరాజు. భక్తిరాజు వీరాన్నపోతనృపతిని సూరవరమువద్ద జయించె. ఈ వీరాన్నపోతనృపతి ఎఱదాచానాయని సింగని కమారుడు అన్నపోతానాయదా? లేక పోలయవేముని కమారుడగు అనపోతారెడ్డియా? అనపోతానాయడు గోదావరీపర్యంత దేశమును ధాటియాత్రచేసినటుల ఆధారములు లభించుటలేదు. అనపోతారెడ్డి క్రీ.శ. 1855 నాటికే శోనహైహయములను జయించినటుల కలదు. తరువాతకూడ ఈతడు పునఃపునః గోదావరీపర్యంత దేశమునై దాడులజరిపెను. ఈతరువాతదాడు లేయేసంవత్సరములలో జరిగినదిని చెప్పటకు ఆధారములులేవు. అనపోతారెడ్డి శాసనములలో ప్రత్యబ్ధమును ఈతడు ప్రతిపక్ష దేశములను జయించుటకు దాడినల్పుచున్నట్లు వ్రాయబడిన వాక్రాలు సత్యదూరములుకావు. కావున భక్తిరాజు సూరవరప్రాంతములను ఉండిరాజుల సహాయముతో నెదురుకొని ఓడించిన దీరెడ్డి అనపోతునే.³⁴ సూరవరము ప్రస్తుతపు నూజివీడుతాలూకాలూ ఉన్నది. ఇది చిరకాలమునుండి దుర్గముగానుండెను. శివయోగ సారములో “వేగిధరిత్రిలో విలసిల్లు నక సూరవరమునా దనపురవరముచేసి” అన్నయదేవుని రుద్రుడు పరివాలన చేయుచున్నట్లు చెప్పబడినది.³⁵

భక్తిరాజు క్రీ. శ. 1867 నాటివరకు జీవించియుండెను.³⁶ ఆతని జీవితకాలములో అనపోతారెడ్డికి గోదావరీపరిసరప్రాంతము లెంత ప్రయత్నించినను స్వాధీనముకాలేదు. చోడులు, హైహయములు, ఉండిశులు, నిడుదవోలు చక్రవర్తులు కలసి రెడ్డివిజృంభణము సరికట్టిరి. అనవేమారెడ్డికాలములో గాని ఈ గోదావరీప్రాంతములు రెడ్డిరాజ్యములో భాగములు కాలేదు. అప్పడుకూడ వీరు విశేషకలవరము కలుగజేయుచుండిరి. కాటయవేముడు, అల్లయవీరధర్మలు, శ్రమించి ఈప్రాంతములు సుస్థిరముగ రెడ్డిరాజ్యములో ఉండునటుల చేసిరి.³⁷

35 మభాషి—!—32 కాకతీయసంచిక—అనుబంధము పుట—14

36. L. R. II—210.

37. చత్వారి యివోతభూతలపతి క్విరానకాతీన్ బలా
 దా కృష్ణాతటిని తటాద్భువ మవత్యా గౌతమీ సోత్రితః ।
 ఆవిఃభ్యాదిత యత్కవీంద్ర పచనం తస్యావదాన్తుతే ।
 ప్రకృబ్ధు ప్రతిపక్షదేశ జయన స్తకూర్వోపక్షాయతే॥

ఈశ్లోకము కొన్నియపోహలను కల్పించుటకు కారణమైంది. ఇందలి ఆకృష్ణాతటిని తటాద్భువమవత్యా గౌతమీ సోత్రితః అను వ్యాఖ్యన కల్పించును నిజమని భ్రమించి అనపోతారెడ్డి కృష్ణాతటమునుండి గౌతమీతర

అనపోతారెడ్డి ధర్మములు.

అనపోతారెడ్డి తండ్రివలెనే ధార్మికుడు. రాజ్యమందలి ముఖ్యపదవులలో బంధు జనులను స్నేహితులను ఉంచి రాజ్యతంత్రమునడపెను. దీనినే శాసనములలో “రాజ్యం ప్రాజ్యం సుహృద్భోజ్యం యః కరుణేఠీనా” మ్మని వ్రాయబడినది. యవనులచే అపహరింపబడిన అగ్రహారముల పునర్దానముచేయుటయేగాక తాననే గ్రామముల బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చెను. ఇతడు ప్రస్తుతపు తెనాలితాలూకాలో కొల్లూరు గ్రామమును అనేక బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారదానముచేసెను. ఈ శాసనము పూర్తిగా మసక లభించలేదు. ప్రతి గ్రహీతలలో యర్చయవ్రగడ గారికి “తాడినగరపు పొలమున ఇరువుట్టి 57 వేమూరి పొలాన 57 బెరసి కేసరిపాటి 50 ఖండిక.” ఈ ఎఱ్ఱు పెగ్గడ గారు శంభుదాసుడేమో యని సందేహముకలుగుచున్నది. ఈ శాసనము శా. శ. 1386 (1364) సం॥ం లో బయలుదేరినదని తోచుచున్నది. అయినచో ఎఱ్ఱు పెగ్గడ అప్పటికి వృద్ధుడై జీవించి యుండవలెను. అనపోతుని యాస్థానము కవులతోను జ్యోతిష్కులతోను ధర్మశాస్త్ర వేత్తలతోను వేద వేత్తలతోను పండితులతోను నిండియుండెను. అనపోతుని యాస్థాన విద్వాంసుడు బాలసరస్వతి. ఈతని శాసనకావ్యముల పెక్కింటిని ఆతడే రచించెను. అనపోతారెడ్డి యనంతరముకూడ ఇతడు జీవించి అన్నవేముని యాస్థానమునకూడ అలంకరించెను. శాసనముల చివర “అన్నపోతనరేంద్రస్య విద్వాన్ బాలసరస్వతిః అకరోదా కరోవాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం! అని వ్యాసేశివాడు.

కృష్ణజిల్లాలలోని గుడివాడతాలూకాలోని ఉప్పగల్లు పూర్వస్థపాలుకచే చిరకాలముక్రింద యపహరింపబడిన టుగ్రహారము. అనపోతారెడ్డి ఆ గ్రామమును పూర్వపు టగ్రహారికులకు తిరిగి యధాంశముగా ధారవోసెను. వినుకొండసిను

మువరకు రాజ్యమును పాలించినటుల చారిత్రకాంశ మిండున్నట్లు కొందఱు హింపించుచున్నారు ఇదిసరికాదు. ఆపక్షములో శ్లోకములో “అవింధ్యాత్” అని మాటకు అన్వయ మెట్లు? దాని యర్థమేమి? అనపోతారెడ్డి వింధ్యపర్వతమువరకు పాలించినది చారిత్రాత్మకముగ నిజమా? పైశ్లోకము ఆర్థమిది:- కపింద్రులు అనపోతారెడ్డి కురకార్యముల స్తుతించునందర్భమున, “ఆతడు వీరులగు శత్రువుల జయించి “అకృష్ణాతటిసీ తటాత్ ఆగౌతమీ స్మృతసః, అవింధ్యాత్ భవమవతి” “కృష్ణాతటము మొదలు గౌతమీతీరపర్యంతమును, వింధ్యాద్రి పర్యంతమును భూమిని పాలించుచున్నాడను” వాక్యములు, ప్రతి సంవత్సరమును మారన శత్రు రాజ్యముల జయించు నానిచే (అనపోతారెడ్డిచే) పూర్వపక్షము చేయబడుచున్నది” తాత్పర్య మేమనగా అనపోతారెడ్డి ప్రతిసంవత్సరమును శత్రురాజ్యముల జయించుచుండెను.

లోని నాగశ్యమును గ్రామమును శా. శ. 1278 లో “అనపోతయరెడ్డిగారు కంభంపాటి కొండు శాస్తులుంగానికి అలవణం అకరంగా సర్వాగ్రహారంగా ధారాగ్రహీతం” చేసెను.³⁸ కొడితాడిపట్టుకును గ్రామమును శా. శ. 1286 (1364) జమ్మలమడక పురుషోత్తమసోమయాజికి దానమిచ్చెను. దొరికిన శాసనములనుబట్టి వీనిని గుర్తింప గల్గితిమి. ఇంకను అనేక గ్రామముల దానమిచ్చినట్లు ఆంధ్రదేశమున తత్తల్ స్థానికుల లో ప్రవాదము కలదు. ఈతడు మంత్రియను ధాన్యవాటీ దుర్గాధిపతియును అగు కేతయ మల్లవేమ శౌరిచే అమరేశ్వరదేవరను శా. శ. 1283 లో పునఃప్రతిష్ఠాపనము చేయించెను. ఈ అమరేశ్వరదేవాలయము 1323 ఆస్మాతమున తుఘ్లకుచక్రవర్తి సైన్యముల చేతనో క్రీ. 1357 ప్రాంతమున అల్లాముద్దీను దండయాత్రలోనో నాశనము చేయబడి, దేవునివిగ్రహము భగ్నముచేయబడియుండును.

అనపోతారెడ్డి—అనవేమారెడ్డి.

అనపోతారెడ్డి రాజ్యమునకు రాగానే, అనవేముని యావరాజ్యమునకు పట్టము గట్టెను. అనవేముడు రాజ్యభారములో కొంతభాగము తానుకూడ వహించి అన్నగారికి యుద్ధములయందును, పాలనమునందును సహాయుడుగానుండెను. అనపోతారెడ్డి తండ్రి కాలములో యావరాజ్యమునకు పట్టముగట్టబడి, రాజనీతియం దసమాన్యప్రావిణ్యము గల పినతండ్రి మల్లయరెడ్డియొద్దను అనేకులగు మహామంతులయొద్దను రాజ్యతంత్ర శిషితుడాయెను.³⁹ శాసనములలో ఇతనికి “పటుఃపాలన కర్మణి” యని విశేషణ మువయోగింపబడినది—సార్థకమే వినుకొండ, బెల్లముకొండ, కొండవీడుదుర్గముల నితడు శత్రుదుర్గములు గారచించెను. ఇదియొకటియే ఈతని నీతివేత్తృత్వమునకుచాలిన ఉదాహరణము. 1323 నాటి విప్లవములో దేశములో కృషియు వాణిజ్యమును నశించి పోయెను. మహమ్మదీయ సైన్యములు పంటపైరులను నాశనమొనర్చియు, అపహరించి యు, కర్షకుల గ్రామముల వరకురామప్రీతి గావించియు, వారిస్త్రీల నగౌరవరచియు, గ్రామస్థుల జీవితమును దుర్భరముగ నొనరించిరి. కర్షకులు ప్రాణాగ్రహణకై అడవులకు పోయిరి. వణిజుల ధనధాన్యములు, వస్తువులు, రత్న రాసులు బంగారమునెల్ల కొల్ల

38. కొల్లూరి అగ్రహారదానసంకల్పమున ఈతడుకూడ అమహాజనులకే నేమానిలో 15 పుటు, శాడి నగరి పాలించుటకూ 35 పుట్ల క్షేత్రమును, అన్నతోకూడ దానమొనర్చుట వీరల సామ్రాజ్యకృత్య మును చెప్పుక చెప్పుచున్నది.

గొట్టిరి. అందుచే అనపోతారెడ్డి వాణిజ్యమునకును, తద్వారా కృషికిని వునఃప్రీణము పోసెను. బేహారులకు ఉపద్రవములనుండి అభయహస్తమిచ్చెను. వైదిక, స్మార్త, శ్యాతివ, ఆయుర్వేదాది విద్యలకు ప్రోత్సాహమిచ్చెను. అందుచేతనే ప్రజారంజకత్వముండెను.

అనపోతారెడ్డి మంత్రీలు.

మల్లనమంత్రి. అనపోతారెడ్డికి రామాచంద్రుడ వంశములోని మల్లన మంత్రిగా నుండెను. ఈతనినిగూర్చి విశేష మేమియును తెలియదు.

సోమయ్యమంత్రి. ఈసోమయ్యమంత్రియే మోటుపల్లిరేవు నభివృద్ధిలోనికి తీసుకొని వచ్చుటకు కారణభూతుడయ్యెను.⁴⁰ మోటుపల్లిరేవులో ఎగుబడిదిగుబడి పరకలవిషయ మయిచేయుడిన మర్యాదలీతనిచే ఏర్పాటుచేయుబడి అనపోతారెడ్డిచే ఆమోదించబడి నవి. ఈతడీఏర్పాటులన్నిటిని చెక్కించి శాసనసంఘము వేయించెను.

కేతయమల్లినాథవేమన. ఈవేమనంగారు అనపోతారెడ్డి కులకృమాగతమైన మంత్రిసేనాపతి. ఈ మంత్రిసేనాపతిపదవి ఆనాడు, రాజ్యాంగములో చాల ముఖ్యమైన పదవి. వీరు దుర్గాధ్యక్షులై విశేష అశ్వగజభటుసైన్యముల నాయకులై యుండిరి. “అనుజతనుజబంధువులగు” రథినీనాథులతో సమానమైన గౌరవప్రపత్తు లీవేముని తండ్రి మల్లినాథునికి ప్రోలయవేముడిచ్చెను. ఈతడు వేమునికి జయలక్ష్మీవ్రాదుడని యును, రాజ్యధురంధురడనియును, ఈశాసనములో వర్ణింపబడినాడు.⁴¹ ఈమల్లినాథునికి లక్కాంబికాయందు జనించిన కుమారుడు వేమన. ఈతడు అనపోతారెడ్డికి కుడిభుజము. ఈతడు అల్లాయుడైన బహ్మనీదండయాత్రలో పాల్గొని, వారలను ఓడించి తరిమి కొట్టెను. ఈతడు ధరణికోటదుర్గమును పాలించుచుండెను. కృష్ణగోదావరీద్వయ మధ్య దేశమందలి దండయాత్రలన్నియును ఈవేమనంగారి అధ్యక్షతను జరిగినవే. అను రేశ్వరుని వునఃప్రీతిస్థాపన ఈతనిచే చేయబడెను. అండితనికి ప్రోలయవేమారెడ్డి బిరుదము లన్నియును నాడబడినవి. ఈతడు బ్రాహ్మణుడు కాడు. తనను వేమకౌరి యని వ్రాయించుకొనెను. శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు ఈ కేతయమల్లచమూ పతి నియోగిబ్రాహ్మణుడైమోయని శాసనములో కృతసోమపానయని వ్రాయబడి

40. అనుబంధము—పుట 20.
41. S. I. I. Vol. VI—111—114.

యందుటచే నందియము కలుగుచున్నదని వ్రాసినారు.⁴² కాని ఇది నిజముకాదు. శాసనములో పురోహితకృత సామపాన అనియున్నది. ఈతడు చతుర్థవంశజుడైన మహామంత్రి నేనాపతి. అమరావతి శాసనములో ఈతడు విశేషముగ వర్ణింపబడినాడు. అనపోతారెడ్డి యాదరణమున ఆశాసనమున వెలసినది. అందీతనిగురించి

అనపోత మహీశ బాహుదండః

ప్రధితారాతిని కాయకాల దండః॥

భువికేతయ మల్లవేమశౌరి న్నదయం

రక్షతిరమ్య ధాన్యవాటిం॥

అని చెప్పబడినది. ఇది యుక్తమే.

III

అనవేమారెడ్డి.

1370-1385

అనపోతారెడ్డి యనంతరము, ఆతని తమ్ముడు అనవేమారెడ్డి, పైతృకమగు సింహాసనమెక్కిను. ఈ అనవేమారెడ్డి ధర్మవేమన యని విశేషముగు కీర్తినిగడించిన వాడు. అనపోతారెడ్డి రాజ్యము చేయుచుండగానే, ఈతడు యావరాజ్యమునకు వట్టము గట్టబడినట్లు దొరుచున్నది. అనపోతారెడ్డి కుమారుడు కుమారగిరి పిన్నవయస్కుడగుట దక్షుడగువాడు సింహాసన మధిష్ఠించనిచో రాజ్యమందు విప్లవములు కలుగునని ఎంచి అనపోతారెడ్డియే ఆతని మరణకాలమున ఇట్టి ఏర్పాటు మంతుల ఆలోచనతో చేసి యుండెనని యూహించుట కవకాశము కలదు. ఈతడు కుమారగిరిని ద్రోహముచేసి గద్దెనెక్కిననియును, ఈతనికి సింహాసన మెక్కుటకు హక్కులేదనియును కొందరు చరిత్రకారులు తలచుచున్నారు.¹ ఈయూహ భ్రమమూలకమే. అనపోతారెడ్డి చనిపోవునాటికి కృష్ణా గోదావరీ మధ్యస్థాంత దేశము ఆతని స్వాధీనములో నుండెనని యును, కాని రాజద్రోహాలు పితూరీల లేవదీసి, దేశమునందు అలజడిపుట్టించిరనియును

42. అం—చ III—page 167.

1. Ep. Ind. 26—page 27 F. note I.

అట్టివానిని అనవేముడు అణచివేసి ఆ అవకాశమును తీసుకొని రాజ్యము అపహరించె ననియు తలంచుచున్నారు. అనపోతారెడ్డి కీదేశము స్వాధీనమై తిరిగితిరిగి రాజద్రోహ ముచే తిరుగుబాటులుకలిగినవను సిద్ధాంతముతప్ప. ఈదేశము అనపోతారెడ్డి కెన్నడును స్వాధీనమై ఆతని పాలనమందు లేదని ఇదివరలోనే ఋజువుపంచియున్నాము. కావున దేశములోని అరాజకస్థితిని ఆధారముగా చేసుకొని అనవేముడు భ్రాతృవృద్ధికి ద్రోహ మొనర్చి సింహాసనమెక్కేనను సిద్ధాంతము ఆంధ్రదేశమునేలిన మహాధర్మపృథ్విలలో అగ్రోసరుడగు అనవేముని కీర్తికి అకారణకళంక మాసాదించుట. ఇదియే నిజమైనచో కుమారగిరి శాసనములలో అనవేముని ప్రశంసయే యుండక వును. కాని కుమారగిరి అను పటితిశాసనములోని,²

హేమాద్రి దానాభరణోన్నతస్య తస్య క్షీతీకస్య సదావభూతాం

శ్రీ యన్నపోతక్షీతిపాన్న వేమమహేశ్వరా శాశ్వత ధర్మలోకా.

పైశ్లోకములో యన్నపోత, యన్నవేమనరేండ్రిలు శాశ్వత ధర్మలోలురని కంఠోక్తముగ చెప్పబడినది. బాలుడగు తనను వంచించి గద్దె నపహరించిన ద్రోహి నిట్లు కుమారగిరి తన తండ్రితో నమముగా ధర్మతత్పరుడని వ్రాయించియుండునా? కాటయవేముని శాసనములలో అనవేముడు 'సుజనుడని' వర్ణింపబడినాడు.³ కాటయ వేముడు సామాన్యుడు కాడే. తన స్వామిని ద్రోహమొనర్చినవానిని సుజనుడని వ్రాయించునా? పెదకోమటివేముడు తనకూరిమి పినతండ్రి అనవేముడు "విశ్లోత్తరుం డన్న వేమభూపాలుండని" చెప్పెనే!⁴ ఆపాశములో నెవ్వరును అనవేముని రాజ్యా పహార్యుని చెప్పలేదే! శ్రీశైలశాసనములోని రాజ్య రమూరమణీస్వయంవర లబ్ధ నాయకయను వాక్యమున కపార్థము కల్పించుకొని కొందరు చరిత్రకారులు ఈఅపనింద కల్పించియున్నారు. ఆవాక్యమున్న శ్లోకమిది:—

“సోయం భ్రాతృరనంతరం, నిజమహాభారం వహన్ పైతృకం|

రాజ్యశ్రీ రమణీస్వయంవరపతి శ్రీయన్న వేమప్రభుః

పూర్వం మేచ్ఛన్వపాల కైరపహ్మతాన్ శిష్టాగ్రహారాన్ బహున్

దాతుం కాతుకవానుదారచరితో, జాగర్తి లోకోత్తరః|

ఈశ్లోకము అనవేముని శాసనములు చాల వానిలోకలదు.⁵ ఇందులో వ్యంగ్యముగా

2. J. A. H. R. S. XI—pages 191—213.

3. J. A. H. R. S. XI—page 209.

4. J. T. A. Vol. IX—319—328.

5. మామమకృష్ణవకం శాసనము appendix—page 29. Ep. Ind. XXI—27.

తన అసత్యాకార్యమును చెప్పనటుల గ్రహించుట విరుద్ధము. తండ్రి తునంతరము పైత్యుకమగు రాజ్యభారమును వహించుచు, రాజ్యరమచే అనవేముడు స్వయముగా వరింపబడెను. పైత్యుకమనిచెప్పటచే, రాజ్యము తాను క్రమవ్రకారము వహించినటుల స్ఫురకమగుచున్నది. సింహాద్రి పర్యంతము దేశమును తాను సులభముగా జయించి వృద్ధిచేయుటచే రాజ్యరమారమణి స్వయముగా వరించినటుల అతిశయోక్తిగా చెప్పబడినది. పైగా అనవేముడు లోకోత్తరుడని చెప్పబడినది. దీని తాత్పర్యము అనవేముడు దొంగతనముగా రాజ్య మెత్తుకొనిపోయెననియా? ఇది యపార్థము. అన్నకమూరులు చిన్న వారైయుండగా తమ్ములు యశావరాజ్యాభిషిక్తులై అన్న యనంతరము రాజ్యమున కువచ్చు ఆచారము చిరకాలమునుంచి కలదు. కోరుకొండపాలించిన ముమ్మిడిరెడ్డి ఆనంతర మాతనితమ్ముడు సింగారెడ్డి రాజ్యమును పాలించెను. సింగనితరుపాతనే ముమ్మిడిందుగని కమాభ్యు రాజ్యమేలిరి. ఇది పరిపూర్ణాయానుసారమే అయియున్నది. ఇంద్రసందర్భముకాని అన్యాయముగాని యేమియును లేదు.

అనవేమారెడ్డి రాజ్యమునకువచ్చిన ఒకటిరెండుసంవత్సరములకాలము అన్న గారు ఒప్పజెప్పిన రాజ్యమంతయు సుస్థిరముగా జేసుకొనుటలో గడచిపోయెను. అనవోతారెడ్డికి సాధ్యముకాని గోదావరీపర్యంతప్రదేశమునందలి స్వతంత్రులగు మండలేశ్వరుల నిర్మూలముగా నొనర్చి తద్దేశముల స్వాధీనము చేసుకొనుటకు ఈతడు సంకల్పించి బహుళసైన్యముల శూర్పుకొని డా.శ. 1294లో దాడి బయల్పెడలెను. కృష్ణానదీ ముఖ ద్వారమందలి దివిసీమను అనవోతారెడ్డిజయించియుండెను. కాని తరువాత ఆతనికాలము లోనే దివిసీమ పద్మనాయకుల స్వాధీనమయినట్లు తోచెడిని. అందుచే నాతడు మొదట నీదివిసీమను జయించి, ముందుసాగెను. శూంపరపట్టణము రాజధానిగానున్న యుండిరాజులను, కామవరము రాజధానిగానున్న భక్తిరాజును, నిరవద్యపురపుకొట స్థానముగాగల చాళుక్యరాజులను ఈతడు జయించి రాజమహేంద్రవరదుర్గమును ముట్టడించెను. నిడదవోలు, రాజమహేంద్రవరదుర్గములు భేదించబడెను. తరువాత హైహయలు జయించి జలదుర్గమగు కోణసీమ స్వాధీనపరచుకొనెను. ఈతరుణముననే వస్త్రులపు రాజవోలు తాలూకా (దానికానాడు పానారసీమయని పేరు) కూడ వశపర్చుకొనెననుటకు సందేహములేదు. ఈసందర్భములోనే చంద్రగ్రహణసమయమున ఆతడుతనచెల్లెలు వేమసాని పుణ్యార్థము కోణసీమయందలి సదుపూరు గ్రామమును వేమవరమని పేరుపెట్టి డా.శ. 1290లో బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి, తామ్రకాసనము వేయించెను. అనవేముడు ఈ దాడిలో తాను రాజమహేంద్రవరమున నిలచిపోయి, తన దండనాయకుడగు చెన్నమ

నాయని రాజమహేంద్రవర పూర్వదేశమును జయించుటకై పంపెను. ఈతడు మొదట పితాపురము రాజధానిగా నేలుచున్న కొప్పలనాయకుని నాయకుని జయించి ఆతనినే అనవేమారెడ్డికింద మండలాధిపతిగా నియమించి, సింహాచలమువరకును జయించుటకై సాగిపోయెను. కొప్పలనాయకుని జయించుటచే కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యము పితాపురము (కొప్పలవారి) కొఠాము, ఎలమంచిలి కళింగమువరకును వ్యాపించెను. సింహాచలప్రాంత దేశమానాడు మత్స్యవంశ్యులగు రాజుల పరిపాలనలో నుండెను. వీరి రాజధాని శారదా నదీతీరమందున్న వడ్డాది. ఇది ఇప్పుడు విశాఖపట్నంజిల్లా చోడవరం తాలూకాలో చోడవరమునకు సుమారు 10 మైళ్ళదూరముననున్నది. చిరకాలమునుండి ప్రసిద్ధినిగన్న మాడములకుపోవుమార్గమీ వడ్డాదిమీదనుండియే. ఈమత్స్యవంశీయులు చిరకాలమునుండి ఈరాజ్యమును పాలించుచుండిరి. ప్రసిద్ధిగన్న సింహాచల మీరాజుల రాజ్యములోనిదే. వీరు చిరకాలమునుండి కళింగరాజుల సామంతులుగా నుండిరి. వీరిరాజ్యము కళింగరాజ్యమునకును త్రిలింగరాజ్యమునకును మధ్యనుండుటచేతను, త్రిలింగరాజ్యముసింహాచల పర్యంతముననున్నకము చిరకాలము నుండియుండుటచే వీరికి కళింగరాజులవల్లను, త్రిలింగరాజులవల్లనుకూడ ఒత్తిడికలుగుచుండెడిది. వీరుతరచుగ ఉభయరాజ్యాధిపతులతోను మైత్రితో మొలగుచుండిరి. కొప్పలరెడ్లు ఈమత్స్యవంశపురాజులనోడించి జయించిరనికాని, మత్స్యరాజ్యము వీరిపాలనములో నుండెనని చెప్పటకుఆధారములేదు. వీరుసింహాచలస్వామికి దానముచేసిన అందలాపల్లి గ్రామము, మత్స్యరాజ్యములోనిదికాదు. ఈ గ్రామము ప్రస్తుతపు నరసీపట్నం తాలూకాలోనిది—కొప్పలవారి పరిపాలనములోనిది.

క్రి॥ క॥ 1375 సంవత్సరములో అనవేమారెడ్డి కాలములో ఈ మత్స్యరాజ్యము వీరార్జున దేవుని పరిపాలనలోనుండెను. చెన్నమనాయకునకును అర్జున దేవునకును యుద్ధము జరిగియుండును; కాని చెన్నమనాయకుడు గెలచినట్లు ఊహించుట కవకాశములేదు. బహుశః చెన్నమనాయకునకును వీరార్జున దేవునకును సంధియైయుండును. చెన్నమనాయకుడు శా॥క॥ 1297లో సింహాచలస్వామికి దానమిచ్చినభూమివీరార్జున దేవునిచేబడసెను. ఆ శాసనములో “ శ్రీమాన్ చెన్నమనాయకో గుణనిధిః భూదేవ దేవద్యమః శ్రీమీనాస్వయ మేదినీశ తిలకోః సంప్రాప్య వీరార్జునాత్ | గ్రామం శ్రీకరమగ్రహారమకరోత్తం గోటివాడాభిదం ” అనియును “ అనవేమయ రెడ్డి ప్రధానివారణదానులకొడుకు చెన్నమనాయుండు తనకు ఒడ్డాది ఆర్జున దేవరాజుచే బడసిన ఊరు, గొట్టివాడం.....ఆరువుల్ల జలక్షేత్రము వెల్టెను.”... మఱిన్ని అనవేమయ రెడ్డిగారు తమకు అభిష్టార్థసిద్ధికి

6 and 7. S. I. I. VI No. 785.

గాను.....పెట్టితిమి”.....అనవేమారెడ్డి పేరితోనుతన పేరితోను దానమిచ్చి నవాడు చెన్నమనాయకుడే. తానువిజయియై వీరాస్థును నోడించిన బడ్డాదిరాజ్యమున కధి పతి అనవేమయ యగును. వీరాస్థునునిచే గ్రామము “పడయుట” అనవసరము. అనవేమారెడ్డివలననే గ్రామము పడసియుండును. బడ్డాదిరాజ్యమును సింహాచలపర్యంత దేశమును అనవేమయరెడ్డికి లభించలేదనుట నిశ్చయము. కొందరు చరిత్రకారులుః కొన్ని శాసనములలోని⁸

“ శ్రుశైలాదాసింహుశైలం తతః క్షాంధత్తో ధర్మేణాన వేమకీతీకః ”||

వాక్యము ఆధారంగా గొప్పి “అనవేమభూపాలుడు కందుకూరు మొదలుకొని విశాఖపట్టణము మండలములోని స్నిహాచలము పర్యంతమును జయించి పరిపాలించెనని అభిప్రాయ పడుచున్నారు. ఇది సరికాదు. పైవశ్లోకములోని సీమానిర్ణయము స్థూలారుంధతీ న్యాయముగా చేయబడినదైనను కావచ్చును. లేక కవుల అత్యుక్తియైనను కావచ్చును.

ఈ అనవేమారెడ్డి పరిపాలనకాలమున కళింగ దేశమునునాలుగవనరశింహ దేవుడు పరిపాలన మొనర్చుచుండెను. ఈతడు క్రీ॥శ॥ 1379 సంవత్సరములో రాజ్యమునకువచ్చి క్రీ॥ 1414 వరకును రాజ్యము జేసెను.¹⁰ బడ్డాదిరాజులీతని సామంతులనుటకు ప్రమాణములకలవు. ఈ నరసింహదేవుని భార్య పార్వతి మహాదేవి శా॥శ॥ 1328 సంవత్సరమున నృసింహస్వామికి భూదానముచేసి శాసనము వేయించెను. “కళింగ దేశమందున, అనక పల్లి, నావులపల్లి, పిళినకవాడ, ఏడువాక నడుమను, ముమ్మడివాడ క్రయంగావించి” దానముచేసినట్లు వ్రాయబడినది. దీనినిబట్టి అనకాపల్లివరకును గల దేశము నాల్గవనరశింహుని పాలనముక్రింద ఉండెనని యూహించుట న్యాయము. కళింగాధిపతి భార్య అనవేమారెడ్డి గారి రాజ్యములోని గ్రామముకొని దానమివ్వవలసిన అవసరమేమి? భర్తరాజ్యములో కొనుటకు ఊళ్ళేలేవా? శా॥ శ॥ 1299 (1377 A D) లో కళింగపరీక్ష పాత్రధర్మ దానజీయన అధికారమందు శ్రీనరశింహదేవరకు బడ్డాది అర్జునదేవరాజు, తన కిష్టార్థ సిద్ధిగా భోగముపెట్టెను. ఈ అర్జునదేవుని కూతురు పూరసానిగాణికూడ అప్పడే ఒక నిబంధమేర్పాటుచేసెను.¹¹ ఈ కళింగపరీక్ష సువేసిద్ధమైన కళింగరాజ్యాంగములోని యధికారి. ఈతడు నాల్గవ నరసింహుని యధికారి. అర్జునదేవుడు కళింగసామంతుడు గానిచో ధర్మదానజీయన అధికారమందు భోగమేర్పాటుచేసెనని చెప్పటలో అర్థమేమి?

8. ఆంధ్రులచరిత్రము III page 174.

9. హ్యూనుపురపు శాసనము. — L. R. III — 234. S.S. (1304).

10. కళింగసంచిత్రపుట 635.

11. S. I. I. VI. No. 876.

అనవేమారెడ్డికొన్న దును సింహాచలప్రాంత దేశముకాని, ఒడ్డాదిరాజ్యముకాని స్వాధీనముకాలేదనియు, పైమన్యమాపుర శాసనములోని, సింహాద్రి పర్యంత మేలెనను మాటల నాదరణీయములు అప్రామాణికములనియు చెప్పటకు రెడ్ల శాసనాధారములే కలవు.

కుమారగిరిరెడ్డి కీ॥ క॥ 1385 లో రాజ్యమునకువచ్చెను. ఆ సంవత్సరమునే ఈతడు దిగ్విజయము నొనర్చుటకు ప్రయత్న మొనర్చి, తన అక్క పెనిమిటియును, సామ దానభేద దండోపాయ తంత్ర ప్రవిణుడును, తన రాజ్యనిర్వహణ దక్షుడును అగు కాట యవేముని మహాదండనాయకునిగా నియమించి ఆతనితో ఇట్లు చెప్పెను:

“ ఉదీచ్యా దాక్షిణాత్యశ్చ ప్రతీచ్యాశ్చ మహీశ్వరాః
 ఆచరంతి సదామైత్రి మస్మాభిరతి కాతుకాత్ |
 తస్మా త్సింహాద్రి పర్యంత ప్రాచ్యా ఏవ మహీశ్వరాః |
 కేతవ్యాస్త స్మహీపాలా నధునా జయలీలయా ”

మనకుత్తర, దక్షిణ, పడిమటి దిక్కులనుండు రాజులు మనతో సదా మైత్రిని సాటించు చున్నారు. కావున సింహాద్రి పర్యంతముననున్న తూర్పునాటి రాజులిప్పుడు మనచే జయింపబడవలసియున్నారు. ” 12 ఈనాటికి రాజమహేంద్రవరపురాజ్యముసుస్థిరముగా కొండ పీఠిరెడ్లచేతులలోనున్నది. కుమారగిరిరెడ్డికేతవులని చెప్పినరాజులు తూర్పునాటి రాజులు ఎలమంచిలి కళింగులు, ఒడ్డాదిమత్స్యరాజులు, బంతిఱునాటిగంగ రాజులు, వీరఘోట్టము, నప్తమాడియములు, బారవా, దోంతి మన్నెరాజు, కళింగరాజు మొదలగువారు. వీరిని జయించి కొండపీఠిరాజ్యమును సామ్రాజ్యముచేసి, ప్రోలయవేముని మహాద్దేశము ఫలింపజేయుపని కుమారగిరిరెడ్డి చేయుటకు సంకల్పించి కాటయవేముని నియమించి తన ఏకవ్రతుని ఈ దండయాత్రలో పాల్గొనుటకు పంపియుండెను. కావున సింహాద్రి పరిసర ప్రాచ్య దేశము అనవేమారెడ్డి జయించి ఏలెననుట అనమంజసము. ఈ దేశము జయింపబడలేదు. జయింపబడి వాస్తవ్యులము కాలేదు. ఈ గోదావరీ పరిసర ప్రదేశములు 1374, 1376 సంవత్సరములలో నిష్కంఠకముగా అనవేముని రాజ్యములోనికి వచ్చెను. కాని ఏఱువచోడులుమార్త్రము కామవరమునుండి రామవరపుదుర్గమునకు రాజధాని మార్చుకొని అనవేమునికిలోబడకుండిరి. అనవేముడు రాజమహేంద్రదుర్గమున అధ్యక్షుని నిలిపి తిరిగి కొండపీఠు చేరెను.

12. J. A. H. R. S. XI 203, 204.

అనవేముని రాజ్యపాలనము.

అనవేముడి దిగ్విజయమైనతరువాత ఏయద్ధయూత్రలను సాగించినటులకనపడదు. కొండవీటినుండి రాజ్యము “ప్రజాతోషకారి”యై వరిపాలించుచుండెను. ఈతని సభలు కవులతోను గాయకులతోను, వందిమాగదులతోను, బహుదేశపాలకులతోడను నిండియుండెను. విద్యలు పోషింపబడెను. ఈతని పేరొలగము వానపల్లిశాసనమందీవిధముగా వర్ణింపబడినది :

కేచి ద్వేషాధిపత్యం కతిచనశిబికాచామ రచ్చత్రోశోభాం
కేచిద్రాజ్యం స్వకీయం కతిచన విభవై ర్గ్రహారాను దారాణా |
విందం తే లోకరక్షా విధిమహిష మహాభాగధేయేన్న వేమ
క్షోణీపాలే సభాయాం సకలగుణనిధౌ రత్నసింహాసననే||

మోటువల్లి రేవునుండి వర్తకము విరివిగా సాగుచుండెను. నానాద్వీపాంతరములనుండి వర్తకులు సామగ్రిల గొనివచ్చుచుండిరి. నానాదేసి బేహారులకును వేమునిరాజ్యము స్థానమయ్యెను. దేశమందు అలజడులు తగ్గి శాంతి వచ్చెయ్యెను. శాంతియుతమగు పాలనము రాగానే ధనభాగ్యములును, పాడిపంటలును పొచ్చయ్యెను. విదేశ బేహారములవలన ధన, కనక, వస్తువాహనమాణిక్య గాణిక్యములు ప్రజల కిబ్బినవి. బౌద్ధసము పూర్తిగా నుండెను. మనసు సుఖమునుగోరు అవకాశము లభించెను. కస్తూరీ, కుంకుమ ఘనసార నంకురుద హిమాంబు, కాలాగరు, గంధసార ద్రవ్యంబులు కుప్పతిప్పలుగా తెప్పించి రాజునకిచ్చుచుండిరి. అనవేముడువిద్యారసికుడు. వాత్సయనాదులు కామశాస్త్రజ్ఞులు తెల్పినట్లు కవి, గమకి, వాది, వాంశిక, వైతాళికాదులకు నుత్సాహ మతిశయిల్లునట్లుగా అతడు వసంతోత్సవముల జరుపనాంభించెను. అందు అర్చులకుఅతడు ఆమితదానముల ప్రతిసంవత్సరమును చేయుచుండెను. ప్రజలందరీతనిని “ వసంతరాయుడని ” పిలుచుచుండిరి. ఈ వసంతోత్సవములో కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము, మొదలగు వస్తువులు విరివిగా వాడబడుచుండెను. ఆనాడా వసంతోత్సవములకు రాజధానికి నానా దేశములనుండియు ప్రజలు వచ్చుచుండెడివారు. ఒకకవి యిట్టి వసంతరాయుని వర్ణించినాడు:—

సప్రోలమంబా తనయః కృతార్థో వసంతకాలీం ప్రకీర్ణముర్వ్యాం |
కస్తూరికా కుంకుమ గంధసార హిమాంబు కర్పూరముఖైశ్చకార |
వసంతరాయశ్చ వసంతకేళౌ కస్తూరికా రేణుచయూంబువాహః |
క్షీప్తం హిమాంభో ఘనవర్ష ధారాః కర్పూరఖండాః కరకావికీర్ణాః|| 13

ఈవసంతోత్సవమునే ఈతని తరువాత కుమారగిరి ఇతోధికముగా సాగించినాడు.

అనవేముడు - వీరశిరోమండప నిర్మాణము.

అనవేముడు ఆగమశైవాచార తత్పరుడు. ఇతని కులదైవతము త్రిపురాంతకదేవుడు. రెడ్డిరాజ్యము 'త్రిపురాంతక దేవేనదత్తమ్మ' నికదా ప్రతీతి. క్రీ.శ. 1377 లో అనవేముడు శ్రీశైలయాత్ర వెడలి అచ్చట వీరశిరోమంటపమును నిర్మించెను.¹⁴ ఈ వీరశిరోమండపమునందు అనేకవీరులు వీరశివభక్తియుక్తులైతలలను, నాలుకలను గండకత్తెరతో కత్తిరించుకొని పెంటనేకైలాసమునుపొందుచుండిరట. ఈవీరశిరోమంటపము అన్నవేమూరెడ్డి తనతండ్రి అన్నయ రెడ్డిపుణ్యార్థమయికట్టించెను. పోలయవేముని కాలమున సాతాళగంగకు సోపానములుకట్టిన పంచబిక్షం రామలింగమీ వీరశిరోమంటపంకట్టెను. కాని అన్నయ రెడ్డి అనవేముని తండ్రికాడు. తండ్రితమ్ముడు. ఈవిషయము కొంచెము గూఢముగా నున్నది. నడువూరి శాసనములో¹⁵ తన "స్వసుఖపుణ్యార్థం" సోదరిపుణ్యార్థమయి నడువూరి గ్రామమును ఆగ్రహారదానముచేసినట్లు అనవేముడు వ్రాయించినాడు. ఈ సోదరి "వేమసాని" లేక వేమాంచిక పుణ్యుడగు అన్నయ రెడ్డి కొమార్తె. ఈమెను పైశాసనములో అనవేముడు తనసహోదరిగానే వ్రాయించినాడు. వీనినిబట్టి ఈ అన్నవేముని చిన్నతనమునుండియు అన్నయ రెడ్డి పెంచియుండనేమోయని బలవత్తరమగుఊహ కలుగుచున్నది. లేనియెడల యిట్టి ప్రేమకును భక్తికిని అన్నయ రెడ్డియు వేమసానియు ప్రాత్రులై యుండరు. అన్నవేమూరెడ్డి ఎంత సాహార్ద హృదయుడో ఈ శాసనములు చెప్పక చెప్పవున్నవి.

తస్యాన్న వేమచంద్రస్య లక్ష్మీరివ సహోదరీ
 శ్రీనల్లనూంకస్య మహిషీ విష్ణుతేజసః |
 వేమసానీతి విఖ్యాతా నప్తసంతానశాలినీ

నిత్యం హేమాద్రి కల్పోక్తదానరీవ్రతివిధాయినీ |
 ఎంత ప్రేమ భక్తి గౌరవముల ప్రకటించుచున్నవో పైశ్లోకములు! ఈమెయే వేల్పూరి రామేశ్వరదేవునికి ధర్మములుచేసి శాసనము వేయించినదని ఇదివరలోనే చెప్పియుంటిమి.

అన్నవేముని కవులు.

అనవేముని కవితారసితను పొగడుచోటుశ్లోకములు, పద్యములు పెక్కులుకలవు. ఆతని యాస్థానియందు, బాలసరస్వతి—అనపోతారెడ్డి విద్వాంసుడు—విద్యాధికార

14. A. R. 20/1915.
 15. Ep. Ind. III-287.

పదవియం దుండెను. ఇమ్మడి లంకశాసనకృతిపతి త్రిలోచనాచార్యుడు కూడ గొప్ప కవియే. ఇతనికి శారదావల్లభుడను బిరుదుకూడగలదని తోచుచున్నది. తన కవిత్యమును గూర్చి ఆతడు ఇట్లు చెప్పకొనినాడు:

మహానట జటచ్చటా నటనమందాసీ
 కలకర్ణిత కంఠ వోజవిజృంభి వాగ్గుంభనః |
 కవిః కవికలోద్భవో భువన భవ్యదివ్యోదయ
 శ్చివాగమవిశాదో జయతి శారదావల్లభః ||

కాని వీరు రచించిన శావ్యములేవియు ఇంతవరకును దొరకలేదు.

అనవేమారెడ్డి—మంతు్రులు—దండనాయకులు.

అనవేమారెడ్డికి కులకృమాగతమైన మంత్రిశ్రేణులుండిరి. వారి రాజనీతినిపుణతచే ఆతని ప్రయత్నములు అనాయాసముగా సిద్ధించుచుండెను. అట్టివారిలో మావిండి పెద్దన్న యొకడు. ఈ మావిండిమంతు్రులు చిరకాలమునుండి ఈ రెడ్డికొల్లులో యుండిరి. వీరి మూలపురుషుడు పెదతూర్కన.¹⁶ తత్సంతానకృమయున “వికృమసింహపురి సింహాసనా ధ్యాసియైన” చిటిపెద్దనజన్మించెను. ఈతనికుమారుడు మామిడన్న. మామిడన్నమంత్రికి పెద్దన, వీరభద్ర, మారన, నామన యను నలుగురు కుమాభ్యు. వారిలో పెద్దన విద్యా బుద్ధులలోకూడ మిగిలిన మంతు్రులకంటె పెద్దయే. ఈతడుఅనవేమారెడ్డికి దండనాయకు డును మంత్రియునుకూడ. ఈతడు “అనవేమాధిప రాజ్య భార భరణవ్యాపార దక్షుడని” ప్రశంసింపబడినాడు. ఈతని కుమారుడు సింగనామాత్యుడును పెదకోమటి వేమారెడ్డి ప్రధానమంత్రి సింగన యన్నలు. వేమన్న ప్రెగడన దండనాయకులు. కుమారగిరి రెడ్డి కొల్లు వీల సింగనామాత్యుడు వదలెనో తెలియదు. అనవేమారెడ్డి మరియొక మంత్రి ఇమ్మడిందు¹⁷ లోహితగోతు¹⁷డు. మల్లయమంత్రి కుమారుడు. సకలార్థవేది. గొప్ప పరాకృమవంతుడు. సమస్తశాస్త్రువేది. ఈతనిగూర్చి వానపల్లి శాసనములో

“సీతేమంత్రిశ్వరో, విద్యాగోష్ఠీషు విబుధాగ్రణీః|

మిత్రింహితోపదేశేషు భూభుజా మిమ్మడిశ్వరః|| అని చెప్పబడినది. ఈ ముమ్మ డిందునకు అనవేముకు శాశ్శ|| 1500సంవత్సరములో ఇప్పటిగోదావరీమండలములో రాజ మహేంద్రవరముతాలూకాలోనిదై యుండుఇమ్మడిలంకఅను గ్రామమును దానముచేసెను. ఇమ్మడిందు¹⁷ దాగ్రామములో సగము తానుంచుకొని మిగిలిన సగభాగము బ్రాహ్మణు లకు దానముచేసెను. అనవేముని దండనాయకు లందరిలోను మిన్న అల్లాడరెడ్డి.

16. శ్రీశాధని నైవధము I-20-44.
 17. Ep. Ind. III-59-66.

అలాడరెడ్డి.

ఈతడుకూడ అనవేముని మంత్రి సేనాపతియే. ఈతనిని అనవేముడు రాజమహేంద్రరాజ్యమును జయించుటకును, పాలించుటకును ఏర్పరిచియుండెను. ఈతని శక్తి సామర్థ్యములవలననే తూర్పునాటి దేశము రెడ్డిరాజ్యములో భాగమయ్యెను. ఈతనిని గూర్చి రాజమహేంద్ర రెడ్డిరాజ్య చరిత్రములో విశేషములు తెలువబడును.

మూలగూరమ్మ.

కొండవీటిరెడ్ల కుల దేవత మూలగూరమ్మ. ఈమె దేవాలయము గుంటూరుజిల్లా నలైనపల్లి తాలూకాలోని అమీనాబాదు గ్రామమందున్నది. ఈపంట దేవత రెడ్ల కీమె యెడల భక్తి ఆధిక్యము. తూర్పునాటిసీమలలో పొందిన జయమునకు అనవేముడు మూలగూరమ్మను క్రీ.శ. 1377 లో దర్శించి ఆమె యంగరంగభోగములకు కోటభూమిలోని పడిదరము, మూలగూరు, అమ్మనపల్కలూరు అను మూడు గ్రామముల ధారపోసెను. ఈశాసనములు ఉసికి మొదట శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు స్థానికచరిత్రలో కనిపెట్టి కొత్తే లక్ష్మణరావుగారికి చూపగా¹⁸ వారాశాసనమును సవ్యాఖ్యానముగా ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికలో ప్రకటించిరి.¹⁹ అది ఆసమగ్రము. శాసనమునందలి రెండు సీప పద్యములను మాత్రమే స్థానికచరిత్రల సంపాదకులు అందువ్రాసిరి.²⁰ ఈశాసనములోని పద్యములు పెదకోమటిరెడ్డి కాలములో రచింపబడి చెక్కబడినవి. కాని శాసనోత్కర్షణ కాలము ఈ పద్యములలో లేదు. అది తరువాతిపంక్తులలో నుండుననుటకు సందేహము లేదు. మొదటి సీపపద్యపాదమున స్థానికచరిత్రపాఠమున తప్పకలదు. అపద్యమిది:—

శాశాబ్దములు నహస్రమును యిన్నూట లొంబై యొనిమిదియు ననుభవ్యసంఖ్య
గలిగియొప్పురెడు నలవత్సరంబున మాఖమాసము పున్నమాదినమున
విశ్వోత్తరుండైన వేమభూపాలుండు దన కులస్వామిని కమ్మతకిరణ
రేఖావతంసమూల గూరమ్మకు నఖిలజగన్మాత కంగరంగ
భోగసంసిద్ధికై ధారపోసి యిచ్చె
గ్రామములు మూడు శ్రీకోట భూమియందు
పడిదరము మూలగూర మ్మనపల్కలూరు
దానఖచరేందు డాచంద్ర తారకముగ.

18. L. R. Vol. 48 page 86.

19. ఆం. సా. ప. ప. 9_319_325.

20. కృంగారశ్రీశాధము-అనుబంధము-పుట 19. ఈ క్రిందివిధముగా శ్రీ ప్రభాకర కామ్రులవారు వ్రాసివారు, “ఈశాసనము వమీనాబాదుకు పోయి నేనే పఠింపించి దచ్చితిని. అది కొండ

ఈపద్యమునం దనేక తప్పలు కలవు. దీని సరియైన పాఠమును శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిలవారిచ్చి యున్నారు.²¹ ఇందలి “విశ్వోత్తరుండైన వేమూపాలుండు” అనుమాట లక్ష్మణరావుగారిని భ్రమపెట్టి ఈశాసనకాలము శాలివాహన శకము 1298 లోనిదని యును కాలమిదియే యనియు వారికి తోచించినది. సరియైన శాసనపాఠము “విశ్వోత్తరుం డన్న వేమూపాలుండు”. ఈవిషయము శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు కనిపెట్టినారు. శా.శ. 1298 లో తన కూరిమి పినతండ్రి విశ్వోత్తరుండన్న వేమూపాలుండు చేసిన గ్రామ త్రయ దానమును తరువాత నెవ్వడోతాను క్రమపరిపాస్త రాజ్యసింహాసనాధ్యక్షియై స్థిరపరచి వానికిసర్వమాన్యత నొసగెను. శాసనములోని పద్యములయభిప్రాయము పెద కోమటివేముడు శాసనమునువ్రాయించి చెక్కించెననుట. నవత్సరము, శాసనము అరిగి పోవుటచేదోరుకలేదు. పైపాఠపాటువలన లక్ష్మణరావుగారు పెదకోమటి రాజ్యప్రారంభ కాలమును గూర్చి “ఈశాసనమునుబట్టి కొత్తగా తెలిసిన విషయమేమన క్రీ. శ. 1400 బహుకాలము పూర్వమే క్రీ.శ. 1377 లోనే పెదకోమటి వేమూరెడ్డి కొంత దేశమునకు ప్రభువుగ నుండెను. కొంతవీటిరాజ్యమునకు రాకపూర్వమే దానధర్మాదులుచేసి శాసన ముల వేయించుచుండెను. కొండవీటికివేరురాజులున్నను ఈవంశమువారుకూడ సామ్రాజ్య సింహాసనాధ్యక్షి రాజాధిరాజపరమేశ్వరాది బిరుదుల ధరించుచుండిరి.” అనివ్రాసిరి. ఇదిసరియైనసిద్ధాంతము కాదు. అపపాఠము ననుసరించి చేసిన రాధాంతము. పైశాసనము శా.శ. 1298లో వేయబడినదికాదు. పెదకోమటి వేముడు కుమారగిరిరెడ్డి అనంతరము క్రమపరిపాస్త రాజ్యసింహాసనాధ్యక్షియై రాజాధిరాజ పరమేశ్వరాది బిరుదములధరింప వర్త తకలిగిననాడు వ్రాయించబడినదీ శాసనముకాని అనవేముని రాజ్యకాలము వ్రాయించ బడినది కాదు. పెదకోమటివేముడు మూలగూరమ్మకు భువనమోహనమును ఆభ్రంశమ మునుఅగు గుడియు, గోపురము, ప్రాకారములును తిరిగి కట్టించినపుడు పినతండ్రి దాన మును తిరుగ తన శాసనములో నిమిచ్చి చెక్కించెననుటకు సందేహము లేదు. ఈశాసనోద్దేశ్యము అనవేముని దానమును అంగీకరించి స్థిరముచేయుటయే.

మీద గుడికడ శాశనంపై చెక్కబడి యున్నది. ఇకవదిబంతులున్నవి రిక్క బంతులు స్పష్ట ముగా చెక్కబడినవి. అవి యిటువంటివంటివికలదు. రెండు పద్యములు. 11¹/₂ బంతులు అక్షర ములు పంపంపనఁ చెక్కబడినవగానేకొంత కొంత చదువదగియుండుటచేఁ దెలిసికొనగల్గి నాను. అందు పదితరము, మూలగూర, కలకలూర గ్రామముల సీమాచిహ్నములు వ్రాయబడి నట్లు కొంతకొంత చదువుటచే తెలుసుకొనగల్గినాను. విశ్వోత్తరుండన్న వేమూపాలుండు అని స్పష్టముగా గానబడుచున్నది. ఆరెండు వీకపద్యములును ఒకనిచే చెక్కబడినవే పెద కోమటి వేమూరెడ్డి వాటివే అనవేముని భక్త్యమును చెప్పవచ్చు.

21. కృం. క్రీ—అను—పుట 19.

అనవేముని శీలము.

కొండవీటి రెడ్లందరిలోను అనవేమూరెడ్డి ధర్మాత్ముడని ప్రఖ్యాతి యావద్యారత దేశమున గడించెను. హేమాద్రి దానకాండములను చెప్పిన ధర్మముల చేసెను. నిస్సీమ భూదానములను అగ్రహార దానములను క్షాత్రాధ్యక్షులకు చేసి విద్యలను పోషించెను. ఈతడును తండ్రితాతలవలెనే అగమశైవాచారతత్వమును శ్రీశైలకుమారాచలవంచారామములందు తనపేరితో నిత్యనైవేద్యములగు కట్టక నేర్పాటుచేసెను. ఈకాలపు రెడ్లందరు కాశీవిశ్వేశ్వరభక్తులు. అనవేమూరెడ్డికూడ శ్రీకాశీవిశ్వేశ్వరున కనేభోగముల దత్తము చేసెను. ఈతడు శైవాచారతత్వుడని విష్ణుదేవములేడు. శ్రీకూర్మమందును సింహచలమందును కూడ భూదానాదికముల కావించెను. అంతమాత్రము బాహ్యుడంబరమేకాదు. నిత్యమును అరుణోదయ, తపనోదయ, సంగవ, మధ్యాహ్న, సాయంకాల, అర్ధరాత్రుల నెడి కట్కాలములందును శివపూజనయు భక్తుడతడు. అనవేముడుకూడ వీరాన్నవేమనృపతియని పేరొందిన రాజు. యుద్ధములం దీతని ధైర్యసాహసము లనన్యములు. అందుచేతనే ఈతడు “కురికానహయాడని” పరింపబడినాడు.

IV

కొమరగిరిరెడ్డి 1385—1407.

అనవేమూరెడ్డి అనంతరము అనపోతారెడ్డి కుమారుడు కొమరగిరిరెడ్డి క్రీ॥ శ॥ 1385 సింహాసనమెక్కెను. ఈతడు తల్లిపేరు మనుమూంబిక. కుమారగిరిశ్వరుని ప్రసాదమువలన జన్మించినవాడగుటచే కుమారగిరియని ఈతనికి నామకరణము చేయబడెను. ఈతనికి సింహాసనమెక్కనాటికే ఒకకుమారుడు, ఆతనికి తనతండ్రిపేరు ‘వీరాన్నవోతు’ అని పెట్టెను.

సుప్రసిద్ధులగు కొందరు చరిత్రకారులు ఈతడు సింహాసనమెక్కటకు చాల శ్రమపడెనని తలచుచున్నారు. శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు¹ “అనవేమూరెడ్డి అనంతరము కొమరగిరిరెడ్డికి తనకొండవీటిపైతృకరాజ్యమంత సుకరముగ వశముకాలేదు. ధర్మరాజునకు కృష్ణదేవిధమున రాజ్యమును సంపాదించి యిచ్చి యతనిని సింహాసనమున గూర్చుండబెట్టెనో అట్లే కాటయవేముడు కొమరగిరిరెడ్డిపాలిటి కృష్ణుడయి యతనికి రాజ్యము సంపాదించి యతనిని సింహాసనమున గూర్చుండబెట్టెను. క్రీ॥ శ॥ 1391 పూర్వము కొమరగిరిరెడ్డిశాసనములు కానరాకపోవుటకు ఈరాజుకీయ ఖోధములే కారణమయియుండును. కొమరగిరిరెడ్డి పరిపాలనము సుస్థాపిత మొనరించుటకు కాటయవేముడు చాల దండయాత్రలు సాగించి పెక్కుయుద్ధము లొనరించినట్లు కన్న

1. ధాత్యనంతరాది సంఘిక, పుట 266.

ట్టును." వ్రాసినారు. పైనవ్రాసినది యధార్థమైనట్లు తోచదు. కొమరగిరిసింహాసన మధిష్ఠించుటకు అడ్డంకులేదిక్కునుండి వచ్చినదియును వారు తెలువలేదు. కొమరగిరిశాసన రాహిత్యమును పురస్కరించుకొనియు కాటయవేముని తొత్తరముడిశాసనము² లోని

“సింహాసనే నిధాయా సౌకుమారగిరి భూధరం
అతేజయ న్నహాతేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజ్ఞం”

కాటయవేముడు కుమారగిరిని సింహాసనమందుంచి శ్రీకృష్ణుడు ధర్మ రాజునువలె ప్రకాశింప జేసెను, అను వాక్యములవలనను, పైయభిప్రాయమునకువచ్చిరని ఊహించుచున్నాము. కాని అనుపఠితీశాసనము³ బయలుపడకపూర్వమే దక్షిణసింహాదేశసంఘటములలోని కొమరగిరిమంతులు దండనాయకుల శాసనముల⁴ పరిశీలించినచో కొమరగిరి స్తుతి ముగా సింహాసనమందుండి పూర్వ ద్విగయయాత్ర సాగించుచుండెనని చెప్పవచ్చును. అనుపఠితీశాసనము ఆంధ్రోత్తిహాస మండలి పత్రికలో ప్రకటింపబడినతరువాత సందేహమునకు తావేలేదు. రెడ్డిరాజ్యమునకు ఉత్తర, దక్షిణ, పడమటి దిక్కులరాజులు కుమారగిరితో కాతుకముతో అత్యంతమైత్రి నెరపుచుండిరని ఆశాసనమువలన తెలియుచున్నది. ఇట్టివీరలలో నెవ్వరివద్దనుండియు భయమునకుసావకాశము లేనేలేదుకదా. పైత్రుకమగు సింహాసనమును కొమరగిరి ఏవిధమైన చిక్కులులేక నుకరముగనే అధిష్ఠించెననుట నిర్వివాదాశ్చము. కాటయవేముని తొత్తరముడిశాసనములో “సింహాసనే నిధాయా”ది అంశములు మున్ముందు విమర్శింపబోవుచున్నాము.

పోలయవేమునికాలమునుండియు రెడ్డిరాజ్యము పూర్వసముద్రము తూర్పు హద్దుగాను శ్రీశైలము దక్షిణసరిహద్దుగాను, ఉత్తరమున సింహాచలము సరిహద్దుగాను విస్తరింపజేయు ఆశయము తీవ్రముగా నున్నటుల శాసనములలోని స్తుతిపూర్వకములగు వదానముల వర్ణనలబట్టి తెలియుచున్నది. ఈయాశము ననుసరించియే అనపోత, అనపోతు రెడ్డు తమ రాజ్యమును విస్తరింపజేసిరి. కుమారగిరిరెడ్డికి సింహాద్రివ్యంతము రాజ్యము వ్యాపింపజేయు భారము పైబడెను. “తస్మా త్సింహాద్రిపర్యంత ప్రాచ్యావవ మహేశ్వరః కేతవ్యాః” అను నిశ్చయమాతనికి కలిగెను.

కుమారగిరి రాజ్యమునకు రాగానే తనప్రియకుమారుని వీరాన్నపోతును యశావరాజ్యాభిషిక్తుని చేసి ఆతనికి కౌమారభక్తికై సింహాద్రిపర్యంత దేశమును జయించి

2. Ep. Ind. IV—318.
 3. J. A. H. R. S. XI—202—205.
 4. S.I.I. V—nos. 155 (of A.D. 1385) Vol VI—no. 781 (of A.D. 1386),
 5 “అధరస్మై కుమారాయ యావరాజ్యవిభాసితే”—J.A.H.R.S. Vol. XI, 203
 మండలివారి పత్రికలోనిపాఠము సరియైనదికాదు.

యివ్వగోరెను. అందునిమిత్తమై తన యప్ప దొడ్డాంబిక భర్తయును, సామ్రాజ్యనిర్వాహకుడును, చతుర్విధోపాయనీతిప్రవీణుడును, మహాప్రభావుడును ఆగు కాటయవేముని పిలచి, దిగ్విజయప్రస్థానమునకు ఆజ్ఞ యిచ్చెను. కాటయవేముడు కొండవీటినుండి బయలుదేరి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి, నగరికొటలోని శ్రీ వేణుగోపాలస్వామికి తాను విజయియై వచ్చినయెడల గ్రామ మర్పణచేసెదనని మొక్కుకొని, బహుళ సైన్యముల గూర్చుకొని తూర్పునాటిరాజులను జయించుటకు బయలుదేరెను. ఈ సంగతులు క్రీ. శ. 1385 లోనే జరిగియుండును. ఆ సంవత్సరము శ్రావణ బహుళ సాద్యమి నాటిదైన కాటయవేముని భూదానశాసన మొకటి పాలకొల్లి, కీ. రారామేశ్వరుని దేవాలయములో కలదు.⁶ అందు కాటయవేముడు “జగనొబ్బగండ, కేళాదిరాయ, ఆనియమండలీకరగండ, జగదగోపాల, భుజబలభీమ, పాండ్యరాయగజసింహ, సంగ్రామ ధనంజయ, పల్లవత్రణయన, పల్లవాదిత్య, జగరక్ష శాది బిరుద మహోన్నతము” డని వర్ణింపబడినాడు.

ఈ దేవసందర్శనము రాజమహేంద్రవరము కాటయవేముడు వెళ్ళుచున్నపుడు త్రోవలో చేసినదయియున్నది. క్రీ. శ. 1386 సంవత్సరములో కార్తికమాసంలో తన యిష్టార్థసిద్ధియగుటచే సింహాద్రినరసింహ స్వామికి నిత్యమున్ను ఒకదండ వనమాల, పెట్టుటకు చేసిన దానమైయున్నది.⁷ ఇం దీతడు ‘కొమరగిరిరెడ్డి ప్రధాని’ అని చెప్పబడినాడు.

కాటయవేముని తూర్పునాటి దండయాత్ర.

ఈ తూర్పునాటి దండయాత్రనుగురించి విశేషాంశములనుగురించి తెల్పు శాసనములు దొరకలేదు. ఏయే దుర్గముల నాక్రమించినదియును మాత్రము కాటయవేముని “కుమారగిరిరాజీయ” వ్యాఖ్యానతారికలో చెప్పబడినది.

“ధాటి ఘోటి ఖురాగ్రత్మటిత గిరితటే తుత్రి మొల్లేటిదుర్గం |
 నుర్భేదం వజ్రికూటం జితవతిరథ సా, రామగిర్వాఖ్యదుర్గం |
 ఖ్యాతం వీరఘోటం గలితమస్మహుదాం వీ. సన్నా హర్షాభ్యక్యాం |
 కన్నా కిమ్మూరుసంజ్ఞం దలితరిపుబలే దుర్గమం బెండపూండిమ్!”

ఇందు చెప్పబడిన దుర్గముల నిర్దేశము చేసినయెడల కాటయవేము దేవరిని జయించెనో యే దేశమును స్వాధీనపరచుకొనెనో తెలియును. పైన చెప్పబడినవానిలో వజ్రికూటము, కిమ్మూరు, బెండపూడి దుర్గములు ప్రోల్నాటిలోనివి. అవి ఇప్పటి పెద్దాపురంతాలూకా

6. S. I. I Vol. V, No. 155.
 7. S. I. I, VI, No. 781.

తుని డివిజనులలో కలవు. బెండివూడి చిరకాలమునుండి ప్రసిద్ధిచెందిన దుర్గమకుగు దుర్గము. దీనిని స్వాధీనపరచుకొనుటకు కాకతీయరాజు లెంతశ్రమపడినదిని చెప్పు కథ యొకటి స్థానికచరిత్రలలో కలదు. తరువాత కాకతీయు లీర్థుర్గమును బలపరచి, పెద్ద సైన్యము నందుంచిరి. 8 మొల్లెటిదుర్గముకూడ ప్రోల్నాటిలోనిదే. ఇవ్వుడిది చోడవరం తాలూకాలోనున్నది. 'మొల్లెడి' యను కొందరిపాత మవసాతము. ఈ మొల్లెటిదుర్గము చిరకాలము ప్రసిద్ధమైనది. క్రీస్తు 17 శతాబ్దమువాడగు ఏనుగు పెదలక్ష్మణకవికుల్యా మహాత్మ్యములో పెద్దాపురసంస్థాన వర్ణనలోని యా క్రిందిపద్యములో మొల్లెటిదుర్గము పేర్కొనబడినది.

వీరికాపురి, కొమ్మూరు, బిక్కవోలు |
 తునియు గొత్తాము మొల్లెరు ఘనలనేలె |
 వల్సవాయ తిమ్మభూపాల వరుసినుతుడు |
 రాజమాత్రుండె రాయవరాజశౌరి||

ఈపైదుర్గములన్నియును కొప్పలవారి రాజ్యములోనివి. ఆనాడు పితాపురము రాజధానిగా పంచభార్లవరకునుగల ప్రదేశము—అనగా ఇప్పటి పెద్దాపురం తాలూకాలోని కొంతభాగము, తునిడివిజన్, నర్సిపట్నం తాలూకాలోని కొంతభాగము, ఎలమంచిలి తాలూకాలోని కొంతభాగము—కొప్పలరెడ్డు పరిపాలించుచుండిరి. వీరిరాజ్యము రాజమహేంద్ర రెడ్డిరాజ్యమునకు పరిపాదు. క్రీ. శ. 1385లో ఈ కొప్పలరెడ్ల రాజ్యాధిపతి ప్రోలయనాయకుడు. ఈతనిని కాటయవేముడు జయించి, రాజ్యమును కొమరగిరిరాజ్యములో కలిపివేసెను. ఈ దండయాత్రలో కొప్పలరెడ్డు నిర్మూలమైనట్లు తోచెడివి. 9

వీరఘోటమని ప్రాశ్లోకములో పేర్కొనబడినది శాసనములలో వీరకూటమని యును, వీరకూటమనియును, వీరంగొట్టము వీరగొట్టమును ప్రేరతో కనబడుచున్నది. ఇది కలింగదేశమందలి ముఖ్యమగు అంతర్భాగములలో నొకటి. ఈ వీరకూటమును భారద్వాజగోతులగు ఊత్రియులు చిరకాలమునుండి పాలించుచుండిరి. శాసనములజట్టి క్రీస్తు శకము 1350 మొదలు 1400 వరకును పురుషోత్తమరాజును, నరసింహరాజును, పురుషోత్తమరాజును పాలించిరి. ఈ రెండవ పురుషోత్తమరాజునకు సాభాగ్య రాజు, నరసింహరాజును ఇద్దరుకుమారులు. వీరలలో సాభాగ్యరాజు రాజ్యమును క్రీ. శ. 1400—1420 వరకు పాలించియుండెను. కాటయవేముడు వీరకూటముపై దాడి వెడలినప్పుడు పైసచెప్పినవారలలో రెండవపురుషోత్తముడు పాలించుచుండెను. కాటయవేముడు ఈతని దేశములో కొన్నిదుర్గములను జయించి స్వాధీనపరచుకొనియుండెను.

8. L.R. 19, page 84.

9. కొప్పలవంశమున వ్యాసమును ఈ సంచిక 145—162 పేజీలలో నున్నది. చూడుడు.

వీరకూటరాజ్యమంతయు కాటయవేమునకు లోబడినట్లు తోచదు. ఈవీరకూటపు రాజులు స్వతంత్రులై క్రీ. శ|| 1420 వరకును పరిపాలించుచున్నట్లుల శాసనాధారములు కలవు. 10 ఈ వీరకూటపు రాజులలో కోందరి శాసనములలో మానవ్యస కులజులనియును, విష్ణు వర్ధన బిరుదాంకితులనియునుకూడ కలదు. వీరకూటపుదాడితో విజయయాత్ర చాలించు కొని సింహాచలస్వామిని దర్శించి, కాటయవేముడు తిరిగి కొండవీడు క్రీ. శ|| 1387లో చేరియుండును.

పైశ్లోకములో రామగిరియను దుర్గముకటి కాటయవేముడు జయించినట్లుల చెప్పబడినది. ఇది యెక్కడిది? డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు తమ వెలు గోటివారి వంశావళిలోని ఉపోద్ఘాతములో ఈ రామగిరి తెలింగాణములోనిదనియును, కాటయవేముడు దీని నాక్రమించుకొనుటచే రెండవ సింగనాయనికిని ఆతనికిని వైర మేర్పడెనని వ్యాసినారు. 11 ఆ వైరముసంగతి అటుంచి రామగిరి తెలింగాణములోనిదా యని పరిశీలింతము. రామగిరిదుర్గమిప్పుడేపేరుతో నున్నదియును స్థలనిర్దేశము వారు చేయలేదు. కాటయవేముడు తెలింగాణముపై దాడిచేసినట్లుల చూపు శాసనాధ్యాధా రము లేమియును మాకు తెలిసినంతవరకు లేవు. పైన వర్ణింపబడిన దాడి “ప్రాజ్ఞవృషతుల”పైన యనియును, రాజమహేంద్ర సింహాద్రి మధ్య దేశముపైననియును అనువటితి శాసనములో స్పష్టముగానున్నది. పైశ్లోకములోకాని, శాసనములలోకాని పేర్కొనబడిన దుర్గములు రాజ్యములు తూర్పునాటివేకాని తెలింగాణములోనివికావు. అట్టిసితిలో రామగిరిదుర్గమును తెలింగాణములోనికి కొంపోవుట ఉచితముగాదు. ఇది వర్ణిస్తుతపు తూర్పుగోదావరిజిల్లాలోనే యుండవలెను. ఈ రామగిరిదుర్గ వింతవరకును ప్రకాశముగాక దాగియున్నది. దీనియునికి తెలసుకొనుట రెడ్డిచరిత్రమునకుముఖ్యమై యున్నది. ఇది ప్రస్తుతపు రామవరపుదుర్గమని చెప్పబడుచు తూర్పుగోదావరిజిల్లాలో చోడవరంతాలాకాలోనున్న కుగ్రామము. గవర్నమెంటువారి గ్రామపట్టికలలో ఇది కనపడదు. రాజమహేంద్రవరమునకు 20 మైళ్ళదూరములో నున్నది. ఇది యీనాడును దుర్గమము. దీని ప్రాచీనపు ఘనతను చూపు చిహ్నములు శిథిలావస్థలో కలవు. ఇదివన దుర్గమును, గిరిదుర్గమునుకూడ. ఇదియే అనదేవచోడుని ముఖ్యపట్టణము. దీని నాక్రమించియే ఆతడు రెడ్డను అనేకసార్లుడించి, క్రీ. శ|| 1416 ఆప్రాంతమువరకును వారలకు ప్రక్కలో బలైమొయుండెను. ఈ దుర్గప్రకాశన లోకల్ రికార్డులలో కలదు. 12 అనదేవ

10. S. I. I. Vol. VI. nos. 961; 988; 989; 999; 1101.
11. V.V. Madras University Publication. Introduction page 17 “Rama. giri one of the forts subjugated by Kataya Veema was included in Telingana”
12. L. R. 60 page 37. “అటుతరువాత నూర్జయవంశోద్భవుడైన.....చూచారాజ రామ వరపు దుర్గమందు పట్టణమును ముప్పయి సంవత్సరములు రాజరికం చేసినాడు. తర్వాత ఈయనకుమాడుడు అన్నదేవ భూపాలుడు రామవరపట్టణం పట్టాభిషిక్తుడై భీమవంశస్థుని గోదావరితీరం మొదలుకొని తూర్పుగోదావరితీరం రాజరికం చేసినాడు, తరువాత నేనిదిదేశం రెడ్లవారి స్వాధీనం అయినది.

చోడుడు సింహాసనమెక్కినపుడు వేయించిన శిలాశాసనమొకటి రాజమహేంద్రవరములో నుండెను. దానినకలు మొకటి సర్వేయర్లు లోకలోకార్డులలో భద్రవరచి యున్నారు. దానిలోకొక రామచరపుదుర్గము అనవేమచోడుని దుర్గమని స్పష్టముగా గలదు. 13 కాటయవేముడు పైనవ్రాసిన శ్లోకములో ఈ రామగిరిదుర్గమునే భేదించినటుల వ్రాసినాడు. అన్యముకాదు. తాత్కాలికముగా కాటయవేముడు గెలచినను అన్న దేవచోడుడు లొంగలేదు. తరువాత 80 సంవత్సరములు కాటయవేమారెడ్డి అల్లాడరెడ్డి, వీరభద్రారెడ్డి వీనినిజయించి పంపాఠించుటకుపట్టినది. 14 ఈదుర్గము తెలింగాణములోనిదికాదు. వెలమరాజులకు దీనితో సంబంధములేదు.

కొమరగిరిరెడ్డి పరిపాలనము.

రాజమహేంద్రవర సింహాచల మధ్యప్రదేశము కాటయవేముడు, అల్లాడరెడ్డి సహాయముతో జయించి కొమరగిరికి సమర్పించెను. ఈ పూర్వరాజ్యమునకు రాజమహేంద్రవరము రాజధాని. కొమరగిరి దీనిని తన ప్రాయపుత్రుడు అనపోతారెడ్డికి యశావరాజ్యము పట్టుకట్టెను. కాటయవేముడు కొండవీటినుండి మహామంత్రిగా రాజ్యతంత్రము నడపుచుండెను. అనపోతునకు రాజమహేంద్ర రాజ్యపాలనములో మంత్రి నేనాని - అల్లాడరెడ్డి. అనుపతి శాసనములో గజపతి మత్తద్విపముల కొమరగిరికి అర్పణ చేసినట్లు చెప్పబడినది. ఇది అతిశయోక్తి యనియే భావించవలసియున్నది. పై విజయముతో కొమరగిరిరెడ్డికి పరరాజ్య ఆశ్రయముండలి అపేక్ష వీడిపోయెను. ఆతనికి తన చుట్టునున్న రాజులందరితోను మైత్రియేయుండెను. ఒకరిరాజ్యముపై నొకరికి ఆశలేదు. చతుర్విధోపాయసంపన్నుడగు ఆతనిరాజ్యముపై ఇతరులకు కన్నెత్తికూడ ఏలులేదు. కాని డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు, తాము ప్రకటించిన వెలుగోటి వంశావళ్యుపోద్ఘాతములో¹⁵ తెలింగాణములోని భాగమైన రామగిరిదుర్గమును కాటయవేముడు సాధించుటచే రెండవ సింగానాయనివారి యాగ్రహమునకు గురియైనదనియును అందుచే సింగానాయని కొడుకులు దాళానాయకుడు, మాదానాయకుడు, కొమరగిరిరెడ్డి నవమానవరచి రనియును, విశ్వేశ్వరకవి చమత్కారచంద్రికలోని ఒక శ్లోకములో సింగానాయనిని గౌతమీపరివర ఝద్రరాజులకును యుద్ధము జరిగినట్లు తెలుపుచున్నదనియును, ఈ ఝద్రరాజులు, కొమరగిరిరెడ్డియును తద్భ్రత్యగణమనియును సింహాచలములోని సింగానాయని శాసనమునుబట్టి వెలమరాజు లీరెడ్డిరాజ్యముపై క్రీ. 1607 ఆ ప్రాంతమున దాడిపెడలిననియును, గజపతి కుమారగురులు సంధి గావించుకొని రనియును

13. L. R. II—210. “నకలదేవాది బిరుద అన్నదేవ భూపాఠండు రాంవరపు పట్టణమందు పట్టాభిషిక్తుడగుచున్నా..... ఇచ్చిన శిలాశాసనము”
 14. ఈ విషయము రాజమహేంద్ర రెడ్డిరాజ్య చరిత్రయందు విపులముగా వ్రాయబడినది.
 15. V. V. pages 17—18.

వ్రాసియున్నారు. ఇదివరలో మేము రామగిరిదుర్గము తెలింగాణములోని భాగముకాద నియును, అనవేమచోడుని రాజధాని దుర్గమునియును ఋజువుచేసియున్నాము. అందుచే డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగారు ప్రతిపాదించిన యుద్ధకారణము మృగ్యమగుచున్నది. కీ॥ శ॥ 1387 సంవత్సరపు సింహాచలశాసనమునుబట్టిమాత్రమే కుమారగిరిపైనను గజపతిపైనను సింగానాయకు డండ్లెత్తిపట్టాహించ వీలులేదు. ఆశాసనములో డండ యాత్ర ప్రస్తావితము. అది స్వామిని దర్శించి వేయించిన సామాన్య దానశాసనమని చూపట్టుచున్నది. ఇక మిగిలినది విశ్వేశ్వరకవి చమత్కారచంద్రికలోని - శ్లోకము అది యిది:

నిషిద్ధసంభవో యథా:—
 సామోల్లాసిని పారసీక నృపతౌ సంధాను సంధాయకే |
 కన్యారత్న నమపణాత్ గజపతౌ నంబంధ గంధస్పృశి |
 రైచేలాన్వయ శాజ్ఞాణం నరపతిం ద్రష్టుంరణేసాహసం |
 సంభావ్యం సహిగౌతమీ పరిసరతుద్రా కుమాభృద్దనే |
 ఏవం విధనాయక సంరంభ సహన సాదరాత్ తుద్రాక్షియేషు(న)
 సంభావ్యమితి నిషేధా నిషిద్ధసంభవః | 16

విశ్వేశ్వరకవి రెండవ సింగానాయుని ఆస్థానకవి. ఆతని నాయకునిగా చమత్కార చంద్రికయను అలంకారగ్రంథము రచించెను. నిషిద్ధసంభవమను అలంకారమున కుదాహరణమీ శ్లోకము. వైశ్లోకము తాత్పర్యమేమన

చతుర్విధోపాయములలోని సామోపాయము నాశ్రయించి సంధినికోరు పారసీకరాజుగాని, కన్యారత్నమునిచ్చుటచే సంబంధగంధము తగిలిన గజపతిగాని, రేఖుర్ల గోత్రముం దుద్భవించిన రణసాహసుడైన సింగానాయుని శాజ్ఞాణి చూచుటకు సంభావ్యము తగినది; కాని గౌతమీపరిసరముల నున్న చిన్నక్షత్రియరాజులకు, చూచుట సంభావ్యమా? చూచుట సంభావ్యము కాదు.

డా॥ వెంకటరమణయ్యగారు దీనినిబట్టి గజపతితో యుద్ధముఐరిగెననియును, అందాతడు ఓడననియును, పిల్లనిచ్చి కాజీచేసుకొనెననియును తలచుచున్నారు. ఈ యూహలకును బలవరచు చారిత్రాకాధారములు ఏమియును లేవు. వైశ్లోకములోని విషయములు

16. Velugotivari Vamsavali. Introuduction page 17, 18.
 ఇది నావిద్వమున్న చమత్కారచంద్రిక తాటాకుప్రతిలోని పాఠము. దీనిని వెంకటరమణయ్యగారు వ్రాసిన శ్లోకమునకును స్వల్పపాఠభేదములు కలవు.

యదార్థములైనచో బహ్మాసీ సుల్తానుతో సింగనాయకు యుద్ధముచేసి గల్పెనని యును, నారు సంధికోరుకొన్నట్లును, చారిత్రకాంశముగా చెప్పవలెను. కాని వెంకట రమణయ్యగారు అంతదూరముపోలేదు. పైశ్లోకమును దాని లక్షణమును కలపి చదివినట్లయిన గోదావరీ పరిసరమందలి చిన్నక్షత్రియరాజులు లక్ష్యముగా గ్రహింపబడగా దా రమణయ్యగారు వారలలో కొమరగిరిరెడ్డినికూడ గ్రహించుట న్యాయముకాదు. గాత్రమీ పరిసరమందు రాజ్యముచేయుచున్న చిన్నక్షత్రియరాజ్యములు ఆనాడు రెండే కలవు. ఒకటి ఉండ్రాజులది; రెండవది అనదేవచోడునిది. వీరు కుమారగిరి బ్రతికియుండగా రెడ్లకు లోబడలేదు. తూర్పుకేసములు మొదలుకొని సముద్రమువరకును గల గోదావరీలోయ కుమారగిరికి లోబడియుండెననుదానికి ఆధారములేదు. పోలవరము తత్పరిసర మస్యప్రాంతములు భీమవోలుసీమ, వీనరినాడు, కాపరినాడు, మన్నెము, అనదేవుని పాలనలో నుండెను. ఉండ్రాజుల స్వాధీనములో వస్తుతవు పడమటి గోదావరిజిల్లాలోని కొన్నిభాగములు స్వతంత్రములుగా నుండెను. ఈ తుద్రక్షత్రియులతో కుమారగిరిని కలవుటకు అవకాశములేదు. వారు అతని సామంతులు కారు. ఏవిధముగా చూచినను సింగనాయకు కుమారగిరితో క్రీ॥ 1387 ఆ ప్రాంతమున యుద్ధముచేసెననుటకుగాని ఓడిపోయి పంధి గావించుకొనెననుటకుగాని పైశ్లోకము ఆధారముకాదు. అనపర్తిశాసనములో కుమారగిరి తనతో దక్షిణ, ఉత్తర, పశ్చిమ దేశపురాజులు అతికాతుకముతో మిత్రులయినట్లు వ్రాయించుకొనగా చరిత్ర శాంశములన్నియు దానికి బలమగుచుండగా పైశ్లోకములోని మారుమూల ఆలంకారమునకు లక్ష్యముగానిచ్చిన సందేహోస్పదములగు అత్యుక్తులకు విశేష గౌరవమిచ్చి, కుమారగిరిరెడ్డి పౌరుషమునకు కళంక మారోపించుట న్యాయముకాదు. కుమారగిరికిని వెలమలకును విరోధమున్నట్లుగాని, యుద్ధములు జరిగినట్లుగాని చెప్పటకు సరియైన ఆధారములు ఇంతవరకును లేవు.

కుమారగిరి-గజపతులు.

కుమారగిరికాలమున కళింగ దేశమును నాలుగవ గాంగ నృశింహ దేవుడు పరిపాలించుచుండెను. ఈతనినాటికి గాంగరాజ్యము ఓడదళలోనుండెను. గాంగరాజ్యమందలి దక్షిణభాగములు రెడ్లకొనించుకొనదొడగిరి. క్రీ॥ శ॥ 1399 సంవత్సరములో గజపతి—నాలుగవ నృశింహ దేవు—రాజమహేంద్రరాజ్యముపై విశేష సైన్యముతో దాడిచేసెను. కుమారగిరిరెడ్డి కుమారుడు వీరాన్నపోతు గజపతిని “వివారణగిరి”ముందు ఎదుర్కొని గొప్పయుద్ధములో ఓడించెను. ఈయుద్ధమునందు వీరాన్నపోతునకు గొగ్గ

యనాయకునికుమారుడు దేవనాయకుడు చాల శౌర్యముతో పోరాడినట్లు తోచెడిని. 17 ఈ విహారణగిరి ఎక్కడిదో తెలియదు. బహుశః యిప్పటి పెద్దాపురం, తుని దివిజన్ల లోనిదై యుండవచ్చును. ఆటకొండ అనుదానికో తిరుగుడుమెట్ట అనుదానికో “విహారణగిరి” సంస్కృతీకరణము. ఈ యుద్ధానంతరము దేవనాయకుడును వీరాన్నపోతరెడ్డి యును సర్వవరభావ నారాయణస్వామిని దర్శించి దాశశాసనముల వేయించిరి. 18 ఈ యుద్ధములో గజపతి ఓసిపోవుటచే కాటయవేయి, అలాడవేయి, వీరభద్రారెడ్డి, క్రమముగ చిలకనముద్రమువరకును ఆకొమ్మించుకొని రాజమహేంద్ర రెడ్డిరాజ్యమును విస్తరించిరి. కపిలేశ్వర గజపతి రాజ్యమునకు వచ్చువరకును వీరిభాటికి అడ్డంకిలేకుండెను.

కొమరగిరి—విజయనగర రాజులు.

విజయనగర రాజ్యమందు కొమరగిరి నమకాలీనుడు రెండవ హరిహర రాయలు. వీరిరాజ్యము రెడ్డిరాజ్యమునకు దక్షిణ, పశ్చిమములలో వ్యాపించియుండెను. నెల్లూరు జిల్లాలోని ఉదయగిరిదుర్గము వీరి రాజ్యములోనిదయియుండెను. 19 విజయనగర రాజులు క్రమముగా ఉత్తరపుదిశ రెడ్డిరాజ్యముపై ఒత్తిడి కలుగజేయుచుండిరనుటకు సందేహము లేదు. అనవేముని రాజ్యాంతికాలమందును, కొమరగిరిరాజ్య ప్రారంభకాలమందును, (కీ॥ 1385—1390 మధ్య కాలమందు) విజయనగరాధీశులు రెడ్డిరాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చినటుల వారల శాసనములబట్టి ఊహింప గును. 20 ప్రోథ దేవరాయలు అడ్డంకి రాష్ట్రములోని వరచూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణునికి దానమిచ్చెను. మోటుపల్లి పట్టణములో సుంకముల విధించు శాసనమొకటి దేవరాయలది కలదు. త్రిపురాంతకమందు కూడ కిరలశాసనము లీనాటివి కలవు. వీనినాధారముగా చరిత్రకారులు త్రిపురాంతకమును అడ్డంకియుకూడ కొమరగిరిరాజ్య ప్రారంభకాలములోనే పోయెనని తలచుదున్నారు. కాని అనుపఱతి శాసనములోను, యితర శాసనములలోనుకూడ శ్రీశైల త్రిపురాంతకములు కుమారగిరిరాజ్యములోనివిగా చెప్పబడుటచేతను, కాటయవేయిదు విజయనగరాధీశులతో సంబంధగంధము కలిగినట్లు శాసనములబట్టి తెలియుచుండటచేతను దాక్షిణాత్యులైన నృపతులు తనతో అత్యంత మైత్రితో మెలగుచుండిరను కొమరగిరి వాక్యములవల్లను, త్రిపురాంతకమువరకునుగల దేశము రెడ్డిరాజ్యములోనుండి నష్టపో

17. S. I. I. Vol. VI—no. 1.

18. L. R. II—page 258.

19. L. R. 46—277. ఊ. 1265 (స్వభాసు సంవత్సరములో ఉదయగిరిదుర్గము చూపణ ఒడయ స్యాధిసమండుండెను).

20. Nellore Inscriptions Vol. I; page 1, A.R. 270/1905; L.R. 42 p. 422-423

లేదని ఊహించుట కవకాశము కలదు. ఈ విషయమును గూర్చి తగిన ఆధారములు లేవు. ఇంకను విమర్శింపఁగలియున్నది.

కొమరగిరి — కుమార అన్నపోతు.

కొమరగిరికి ఏకైకపుత్రుడు - అనపోతారెడ్డి. తాతవలెను మహాపరాక్రమవంతుడని చెప్పబడినాడు. తండ్రి కీతనియందు విశేష ప్రేమయని వేరే చెప్పవలెనా? తాను రాజ్యాభిషిక్తుడు కాగానే ద్రాక్ష రామభీమేశ్వరుని కుమారునితో దర్శించి, ఆతనితోడ పై నీడుకొని తులాపురుష దానము చేసెను. క్రీ. శ. 1390 కి ఆతనికి యావరాజ్య పట్టాభిషేకము చేసి, దిగ్విజయాకాంతమైన సింహాద్రిపర్యంత రాజమహేంద్ర రాజ్యము ఆతనికి ఇచ్చెను. ఆ సందర్భములోనే రాజమహేంద్రవరపు కోటలోని గోపినాథ దేవరకు అనువతిగ్రామమును అనపోతారెడ్డి, కాటయవేముల ప్రేరేపణచే దానమిచ్చెను. ఈ అనపోతు క్రీ.శ. 1399 లో గజపతిని ఓడించిన ట్లిదివరలోనే వ్యాసీయు న్నము. తరువాత నీరడెప్పడో ఆకాలమరణము చెందెను. ఇది బహుశః క్రీ.శ. 1406, 1406 ఆస్మాంత ల జరిగియుండెను. ఈ దెబ్బ తిన్నతర్వాత కుమారగిరి తేలలేదు. క్రమముగా క్రీ.శ. 1407 ఆస్మాంతమున చనిపోయెను.

కొమరగిరి - కాటయవేముడు.

కొమరగిరికిని కాటయవేమునకును గల సంబంధము ఈ రెడ్లచరిత్రములో ఓక ఆపూర్వసన్నివేశము. శాసనములను, కుమారగిరిరాజీయములోని శ్లోకములను సమన్వయము చేసుకొని, ఆలోచించినకొలదిని వీరల బంధుమైత్రి ఆశ్చర్యమై తోచుచుండును. కాటయవేముడు కొమరగిరిని పెంచి పెద్దవానిని చేయుటచే పితృతుల్యుడు; విద్యాబుద్ధులు, సాధుణ్యము నెరిగిందుటలో గురుకల్పకుడు; స్వామిహితైకపరుడగు మహామంత్రి; చతుర్విధోపాయనయజ్ఞుడగు మహాసేనాని; రాజ్యపాలనాదక్షుడగు అమాత్యుడు; సమస్తశాస్త్ర సంపన్నుడగు వ్యాఖ్యాత. వీనిని సర్వథా దృష్టియందుంచుకొని కొమరగిరి కాటయవేమునియెడల గౌరవానురాగములతో నుండెను. అసపత్రిశాసనములోని “చతుర్విధోపాయ నయప్రవీణం, సామ్రాజ్యనిర్వాహ మహాప్రభావం! స్వస్టుః పతిం కాటయవేమ భూపం రాగాదవాదీదతి గౌరవేణ” అన్న వాక్యము సార్థకము. కాటయవేమునకు కొమరగిరియందు ఎంత వాత్సల్యము! ఎంత స్వామిభక్తి! కొమరగిరి ఆచంద్రాస్కంధస్థాయిగా ఆంధ్రావని నిలిచియుండుటకు యెన్ని దానములు చేసినాడు! ఎన్ని కొమరగిరిపురములు వెలయింపచేసినాడు!

కొమరగిరి కాటయవేమునకు, ఆతడు తనకు చేసిన సేవకుగాను, ఆతని పరాక్రమమునకు రాజమహేంద్రవరగిరిముఖమైన రాజ్యమును ఇచ్చివేసెను. దీనికి చరిత్రకారు లితనిని పరిపరివిధముల నిందించిరి. శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు, “కుమారగిరి రెడ్డి యెన్ని వసంతోత్సవములు గావించి యెంతకీర్తి గడించినను, విద్వాంసుడై విద్వాంసుల బూజించి, విద్వాంసులచే స్తుతు ల్పొందగించినను, తండ్రికాతలు పోయినమార్గమున పోక రాజ్యమును విభాగించి, మేనమామిదికి రాజమహేంద్రవర రాజ్యము నొసంగుట సర్వానర్థములకు మూల మయ్యెను. గావున నా కార్య మవివేకకార్య మపిపించుకొనక మానదు.”²¹ అని సామ్రాజ్యవిభాగమును గర్హించియున్నారు. కాని కొమరగిరి చేసిన దానిలో గర్హింపదగినది లేదు. ఏలనన, కాటయవేముడు స్వపరాక్రమమువలన సంపాదించిన ఆతని దేశము ఆతని కిచ్చుటలో విశేషమేమి? పైత్రొకమగున దెద్దియను కాటయవేముని కివ్వలేదు. రాజ్యవిభాగమువలన రాజ్యాంగబలహీనత కాలేదు. కాటయవేముడు చివరవరకును కొమరగిరిని తన స్వామిగానే ఓర్వకొనియున్నాడు. రాజమహేంద్రరాజ్యము స్వతంత్రరాజ్యము కాలేదు. కొండవీటిరాజ్యముపకు లోబడియే యుండెను. కుమారగిరి కుమారుడును, కాటయవేముని కుమారుడును బ్రతికి యున్న యెడల ఈ రెండు రాజ్యములకు వైర మేర్పడుటకు అవకాశమే లేకపోయియుండును. వా రివ్వరు చిరజీవులై యుందురని ఆశించియే వా రీసనిచేసిరి. దైవము మరొకవిధముగ తలచు నని వా రనుకొనలేదు. ఈ విభాగమునకు కాంక్షము కొమరగిరికి కాటయవేమునియందు గల ప్రేమయే కారణముగాని అన్య మేమియునుకాదు.

ఇదివరలో చరిత్రకారులలో చాలమంది కొమరగిరి జీవిత కాలములో కొడుకు అనపోతారెడ్డి చనిపోవుటచే పెదకోమటివేమారెడ్డి సింహాసనమునకు సన్నిహిత వారసులయి రాజ్యమాతనికి పోవుట కాటయవేమునకు సహింపతానిదయ్యెననియును, కాటయవేముడు తానే సింహాసనము ఆక్రమించుకొనుటకు ఆశించెననియును, దానికి పెదకోమటివేముడు తగయిదా చేసెననియును, అందుచే తునితగవుగ కొమరగిరిరాజ్యమును రెండుముక్కలుగ చేసెననియును వ్రాసియున్నారు.²² ఈ యాహా కుమార అనపోతారెడ్డి చనిపోయినతరువాత రాజమహేంద్రవర రాజ్యదానము జరిగిన దని తలచుట. ఇది అసంగతము. కుమార అనపోతారెడ్డి క్రీ.శ. 1399 వరకును బ్రతికి

21. ఆంధ్రుల చరిత్రము, Vol. III — 193-194.
 22. Trirevani Vol. VI—279—280 Velugotivari Vamsavali Introduction page 19.

యుండెనని, సర్పవరపు భావనారాయణస్వామి ఆలయముపైనున్న ఆలయశాసనమునబట్టి యిదివరలోనే నిర్ణయించియుంటిమి. “ కుమారగిరి భూనాథోయస్మై వికృమతోషితః ” అను రాజ్యదానశ్లోకము శా॥శా॥ 1315 క్రి॥శ్లో॥ 1315 నాటి కాటయవేముని గోపవరశాసనములోనేయున్నది. ఈశాసనము ప్రవర్తింపబడిన 4 సంవత్సరములు కుమార అనపోతారెడ్డి బ్రతికెనని చెప్పటకు ఏమియు ఆక్షేపణలేదు. అట్టిస్థితిలో ఆతడు చనిపోయిన తర్వాత రాజ్యవిభాగము జరిగెననుట సరికాదు. హేతువుకూడ వివర్ణనీయమే. 23

కొమరగిరి మరణము.

కొమరగిరిరెడ్డి క్రీ॥శ్లో॥ 1400 మరణించెనని శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారును²⁴ క్రీ॥శ్లో॥ 1403 వరకును పరిపాలించినటుల డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారును వ్రాసియున్నారు.²⁵ బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు “కొమరగిరి 1400, 1404 వరకు రాజ్యమేలెను” అని వ్రాసియున్నారు²⁶ వీరియుద్దేశప్రకారము “ఆతడు (కొమరగిరి) అటుతర్వాతకూడ నాల్గయి దేండ్లు జీవించినట్లున్నాడు” అని రాజ్యచ్యుతిని నూచించియున్నారు. శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారుకూడ “ కొమరగిరిపాలనము క్రీ॥ 1400 లో ముగియుచున్నది. కాని యితడు క్రీ॥ శ్లో॥ 1402 వరకయినను జీవించియున్నటులు శాసన ప్రమాణము కలదని వ్రాసియున్నారు.²⁷ మేమీ యభిప్రాయములతో నేకీభవించము. కొమరగిరి క్రీ॥ శ్లో॥ 1399లో జీవించియున్నటుల సర్పవరములోని గొగ్గయ దేవనాయకుని శాసనమువలనను, క్రీ॥ శ్లో॥ 1402లో జీవించియున్నటుల తాళ్లూరి సాతానిమఠములోని భండారు శేట్టిపర్భువు శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. తాళ్లూరిశాసనములోని “స్వస్తి శ్రీకవరమంబులు 1324 అగునేటి చిత్తభాను సంవత్సర పుష్య బి నాడు మకరసంక్రమణ పుణ్యకాలమందును కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డిగారి ఆనతిని కొమరగిరి రెడ్డింగారికిని వారిదేవులకును శాశ్వతమైన కీర్తి సుకృతములు కలుగునట్లుగా...” “స్వస్వామినః తద్వనితా జనస్య యశో, ధనశాశ్వత ధర్మహేతోః॥ అను వాక్యములనుబట్టి కొమరగిరిరెడ్డి జీవించియున్నట్లు గోహించవచ్చును. కొమరగిరిరెడ్డిభార్యల ప్రకంపయున్నదికాని అనపోతారెడ్డిమాటలేదు. బహుశః అనపోతారెడ్డి అప్పటికి చనిపోయియుండవచ్చును. ఇట్టి

23. J. A. H. R. S. Vol. XI page 212.

24. ఆంధ్రులచరిత్రము—III—193.

25. వెలుగోటివారి కంకావళి—ఉపోద్ఘాతము — పుట 19.

26. కృంగారశ్రీనాథుడు—పుట—61.

27. ధాత్య—సంవత్సరాది సంచిక—పుట—285.

చాక్రములే సర్పవరములో గాక 1327 నాటి మరియొక శాసనమందున్నవి. వానిను దాహతింతును. “శకవరుషంబులు 1327 అగు నేటిసాధికావ సంవత్సర నిజఆపాథ శుద్ధ గ బుధవారం కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డింగారు తమస్వామి కొమరగిరిరెడ్డింగారికిన్నీ అమ్మంగాళ్లకున్నూ వుణ్యమవునట్లుగా” వసంతరాయమంటపము కట్టించెను.²⁸ ఇ దలి “క్రీస్తుకృతమవునట్లుగా” వుణ్యమవునట్లుగా అనుమాటలు జీవించిన వారినిగూరించి చెప్పననియే అయివున్నవి. మధురపూడి శాసనములో²⁹ కాటయవేముడు “తనస్వామి కొమరగిరిరెడ్డిగారికి అక్షయసుకృతమానట్లుగా దానముచేసినది శక 1327 సం. క్రీశక 1405లోని శాసనమునుబట్టికూడ కొమరగిరి అప్పటికి జీవించి రాజ్యముచేయుచుండెనని ఊహించవచ్చును. కొందరు “అక్షయసుకృతమనుమాటలు మరణించినవారినిగూర్చి వ్రాయుదురని అభిప్రాయపడుచున్నారు. అది సరికాదు. అనేకశాసనములలో ఈ పదము బ్రతికియున్నవారలగూర్చి వ్రాయబడినది. చూడుడు. సర్పవరములోని శాసనములో³⁰ కడియం మంచినేని.....తనకు స్వామియయిన కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డిగారి కొమారుడు కొమరగిరిరెడ్డిగారికిని, వారి దేవులకున్నూ అక్షయసుకృతమానట్లుగా.....శక 1336లో శిలామండపము కట్టించెను. అనాటికి కాటయవేముని కుమారుడు బ్రతికియున్నట్లు ఇతర శాసనాధారము కలదు. శాశక 1328, క్రీశక 1406 లోని మరియొక శాసనములో³¹ కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డిగారికిన్నీ, వారి దేవులకున్నూ, కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డిగారి కుమారుడు కొమరగిరిరెడ్డిగారికిన్నీ వారి దేవులకున్నూ అక్షయసుకృత మానట్లుగా దాక్షిణ్యరామ భీమేశ్వరస్వామికి తీరుచుట్టుమాలె కట్టించినట్లు గలదు. అనాటికి కాటయవేముడును అతని కుమారుడు కొమరగిరియును బ్రతికియున్నారనుట నిర్దిష్టము. కావున కొమరగిరి క్రీశక 1405 తరువాత నెప్పడో చనిపోయియుండునని యూహించుట సమంజసము.

కొమరగిరి కీలము.

ఈతడు భోగైకవ రాయణు డనియును, వారాంగనాచింతితబుద్ధియనియును, అసమర్థు డనియును, వీరుడు కాడనియును, ఈతనిమూలమున రెడ్డిరాజ్యమునకు వినాశకాలము దాపురించెననియును, చరిత్రకారులు బహుగా ఈతనిని గర్హించివ్రాసినారు.³²

28. L. R. II—258.
 29. L. R. 19—111.
 30. L. R. II—125. శృంగార శ్రీనాథము-అనుబంధము-పుట-8.
 31. E. P. Ind. IV—page 390.
 32. Triveni, Vol. VI—page 299. Anavema ... was succeeded by his incompetent nephew Kumaragiri who was more at home in the company of

ఈ యూహలు సరియైనవి కావు. కొమరగిరివేయించిన శాసనములు నిన్న మొన్నటిదాక దొరకలేదు; అవియైనను కొద్ది. ఈతనినిగూర్చి కాటయవేముని కుమారగిరిరాజ్యము లోని ప్రశస్తిశ్లోకములవలనను, శ్రీనాథుని హరవిలాసములోని కొమరగిరి వసంతోత్సవ ముల వర్ణనవల్లను పండితుల కెక్కువగా తెలియును. అవది తిప్పయ నుగంధభాండ గార అధ్యక్షులను ప్రశంసించువట్ల వసంతోత్సవముల వర్ణించెను. దానినిబట్టి కుమారగిరి భౌగోళికపరాయణు డగుట యుక్తము కాదు. కాటయవేముని మాళవికాగ్నిమిత్ర వ్యాఖ్యలోని

“భాగ్యంనామ సమగ్రమీదృశ మతిన్నైవైకపాత్రో యతో
 వీరం కాటయవేమ ముద్ధత రిపుభ్యంనే నియుజ్యస్వయమ్
 నిత్యం నందతి నర్తనైంభినవైః కాంతైర్వసంతోత్సవైః
 సంతానాభ్యుదయైః కుమారగిరిభూపాలో నృపాలోత్తమః—

అను శ్లోకము స్వోత్కర్షరూపమగు కాటయవేముని వీరత్వమును, రాజ్యపాలనదక్ష త్వమును, కొమరగిరిభాగ్యమును, వైభవమును, సప్తసంతానశాలిత్వమును మాత్రమే సూచించును. అంతేనేకాని కొమరగిరి నిత్యము వారాంగనానాట్యములతో ఆనందించు వాడని, మిగతా యేపనీ చూడలేదను చారిత్రకాంశమం దిమిడియున్నటుల గ్రహించుట న్యాయముకాదని మాయభిప్రాయము. ఇట్టివానిని అనుసరించి కొమర గిరియెడల పూర్వచరిత్రకారులు దుర్భ్రమ చెందినారు. కొమరగిరిపాలనకాలము ఆంధ్ర దేశచరిత్రములో గొప్పఘట్టము. కొమరగిరి విద్యావగర రాజులతోను, బహ్మనీకుల్తాను లతోడను, వెలమరాజులతోడను చెలిమి పాటించియుండెను. వారితనిపై ఎత్తిరాలేదు. కొమరగిరి వారలపై పోలేడు. దేశము నిరుపద్రవ మగుటచే లలితకళలు విస్తరించెను. వసంతోత్సవములు, కవిపండిత పరీక్షలకును, సంభావనకును సమయ మయ్యెను. కొమర గిరి ఆంధ్రప్రజల ప్రేమకు పాత్రుడయ్యెను. ఆతని నాట్యశాస్త్రుపాండిత్యము, అభినయ విద్యకు ప్రోత్సాహక మయ్యెను. “జయతి మహిమా” ఇత్యాదిశ్లోకము కొమరగిరి వేశ్యాలంపటు డగుటను తెల్పునది యనువారల యభిప్రాయము మాకు సమ్మతము గాదు. కొమరగిరివీరుడు. అనపర్తిశాసనములో ఆతడు ప్రతాపాభరణుడని చెప్పబడి

scholars and dancers than among his solidiers. The task of defending the kingdom fell upon his brother-in-law and minister, Katayavema.”

శృంగారశ్రీకావ్యము, పుట 80. ఆంధ్రులచరిత్రము. పుట—194

Vizianagara—Origin of the City and Empire — page, 125. “The decline of the Reddi kingdom began with the accession of Kumaragiri.”

నాడు. కాటయవేముని కొమరగిరి పురశాసనములో³³ ఆతని ప్రతాప మిట్లు వర్ణింపబడినది.

యస్యాస్తాం విజయే సమస్తవిదితౌ శ్రీకైల సింహచలా ।
 స్తంభే పశ్చిమపూర్వ దిగ్విభజన వ్యాఖ్యాన వైజ్ఞానికా ।
 త్వంగతౌర్వ తురంగ నిఘ్నర ఖరశ్రేణీ కృపాణ ।
 హేతుస్ఫూర్తచ్ఛందకరాజ రాజిత లిపిస్తామాంకితాదిత్యకా ।

గృహరాజసాధము.

కొమరగిరి అనేకములగు లీలాగృహములు నిర్మించెను. తాను నివసించుటకై గృహ రాజసాధము నెడి మహానాస్తితమైన ప్రాసాదము నిర్మించెను. దీనిప్రతిభ ఆనాడు దేశ దేశములు వ్యాపించెను. కొండవీటికైఫీయతులో “ఈకోమటికి వశ్చిమం హద్దు అను కని గృహరాజ మేడదిబ్బ” అనినీ “రెడ్లవారు ప్రభుత్వంచేసే కాలమందు కోమటి వేమారెడ్డిగారు వంటిస్తంభంమేడ కట్టించి, తమకు యిష్టమైన ఆదిలక్ష్మి, కామేశ్వరి అమ్మవారికి సింహాసనస్థానముగా నేర్పరచి”...అనినీ ఉన్నది. గృహరాజ సాధము పెదకోమటివేమారెడ్డిచే నిర్మించబడినట్లున్నది. అప్పటినున్న ఆధారములముబట్టి³⁴ శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు దీని నంగీకరించిరి.³⁵ ఆంధ్రేతిహాసమండలివారి పత్రికలో ప్రకటింపబడిన కాటయవేముని శక. 1330 సం॥రపు కొమరగిరిపురశాసనమునుబట్టి ఈగృహ రాజసాధము కొమరగిరిచే నిర్మింపబడినట్లు స్పష్టముగా చెప్పబడినది. పెదకోమటివేము డీగృహరాజసాధమున తాను రాజైనతరువాత నివాస మేర్పరచుకొన్నట్లును, సంతాన సాగరశాసనములోని ఈక్రింది శ్లోకమువలన తెలియుచున్నది.

“అశ్రాంతం గృహరాజసాధ నివసల్లక్ష్మీ కరాభ్యంతర ।
 క్రీడాం భోరుహ తాళవృంత నటన ప్రస్తావవిస్ఫూర్తితః ।
 వాయుః కేసరవాసనా సురభితో యస్యార్థించితామణేః ।
 ద్రా గాచామతి దాన కేలిటనితం స్వేతాంభసాం జాలకమ్ ।”

VI. పెదకోమటి వేమారెడ్డి. 1407—1420

కొమరగిరిరెడ్డి కిర్తి శేషుడు కాగా, ఆతని సన్నిహితజ్ఞాతియగు పెదకోమటి వేముడు

33. J.A.H.R.S. Vol. XI, page 209.
 34. లీలాగృహక కనకరత్న మ యైరనేకాః । ప్రాకాద మున్నకేశిక గృహరాజసంజ్ఞకః ।
 J.A.H.R.S, Vol, XI, 209-210. 35. కృంగారకీర్తిసాధము, పుటలు 106.120.

కొండవీటి సింహాసన మెక్కెను. కొమగిరి జీవితకాలములో నీతనికి రాజ్యము కలదా యని ఒకవివాదము విద్వాంసులలో నేర్పడినది. ఇది ఫిరింగిపురపు మూలగూరమ్మ గుడి పైని శాసనపు అపసాతముపైని శ్రీ కొండవీటి రావుగారు చేసిన వ్యాఖ్యానముపై నేర్పడి నది. కాని కొమరగిరిరెడ్డి కాలములో నీతనికి స్వతంత్ర రాజ్యముండెనని యూహించు తుట ఆధారములులేవు. పెదకోమటి రెడ్డి తండ్రి మాచారెడ్డి కాలమునుండియు వీరికి కొన్ని “స్థలములు” భుక్తికై యివ్వబడి, వారల స్వాధీనములో నుండెనని ఊహించు తుట కవశాళముకలదు. పోలయవేముడు “పరాక్రమమున బహు భూమిలాక్రమించి, అనుజ తనుజ బాంధవ మిత్రోజనులకిచ్చె” నని హరివంశమునందు కలదు. ఇట్టి ప్రప్ర దాయము అనాటి భారతీయ రాజ్యాంగములో కలదు. వేమభూపాల చరితమందు ఇట్టి యూహను బలపఱచు వాక్యములు కలవు. పోలయవేముని అన్న మాచారెడ్డిని గూర్చి “ధనదత్తర ప్రభృతీనిశాఖా నగరాణి” అనగా ధనదత్తరము లేక చందవోలు, నగరము లను జయించి నాడనియును, “భువన భారముద్వహన్” అనుటచే సామంతరాజ్య మేలె ననియును, ఊహించవచ్చును. అందే, పెదకోమటి రెడ్డినిగూర్చి, “తరఃక్రమేణ గుణ శ్చేష్టోద్వికేవతః పాలయిత్ బభూవ చతుర్ణవశేఖలా యాధరాలక్ష్మః..... పెద్ద కోమటింద్ర ఇతి రాజనికరా వదాతచరితో తాజరాజ ప్రభావోరాజా-” అని చెప్పటచే పెద్దకోమటిరెడ్డి కూడా, తన తండ్రి సామంతరాజ్యమున కేలికై నట్లుహించవచ్చును. పెదకోమటి వేమారెడ్డి కొండవీటి గద్దెనక్కడ పూర్వమీ సామంతరాజ్యము పాలించె నని చెప్పట సమంజసమేయగును. పెదకోమటి వేమారెడ్డి రాజ్యమునకు వచ్చినతరు వాత తనతమ్ముడగు మాచారెడ్డికి కొండపల్లి స్థలమిచ్చెను. దీనినిగూర్చి బలిశేపల్లి శాస నములో “తస్యానుకో వేమన్యవస్య మాచక్షి తీశ్వరో లబ్ధమహీవిభాగః శ్రీ కొండపల్లిం నిజరాజధానీంకృత్వాను భదీవ్యతి ధర్మధుర్యః” 1 ఇందు వర్ణింపబడిన మహీవిభాగము బోవచారికముగా గ్రహింప వలసినదే.

పెదకోమటి వేముడు కొండవీటి రాజ్యమెపుడెక్కెననునది చాలచిక్కగు అంశ ముగా నున్నది. కొండరు చరిత్రకారులు మూరగిరిరెడ్డి జీవితాంతపు కాలములోనే పెదకోమటివేముడు రాజ్యమాక్రమించెనను వాదముకలికలదు. 2 దీనినిసాధించు ప్రమా ణములు మాకు కనబడలేదు. మూలగూరమ్మ కొండవీటిదనున్న శాసనములోని 3

1. శృంగార శ్రీనాథుడు అనుబంధము పుటలు 10-11.
 2. ఆంధ్రుల చరిత్రము—విభా. పుట 196. 3. శృంగార శ్రీ అనుబంధముపుట 19.

“క్రమపరిపాస్త్ర సామ్రాజ్య సింహాసనాధ్యక్షి యై యఖిల రాజాధిరాజ

పరమేశ్వరుండాజిపార్థుండు పెదకోమటన్న వేమాధీశుడు.....”

అనుమాటలు ఈతడు కుమారగిరి పరిపాలనముచేయుచు కాలధర్మము నొందినతర్వాత, క్రమపరిపాస్త్ర సామ్రాజ్య సింహాసనాధ్యక్షియైనట్లు స్పష్టము చేయుచున్నవి.

పెదకోమటి వేముడు—కాటయ వేముడు.

కుమారగిరి జీవితకాలములోనే రాజుచు హేంద్రాచలముఖరాజ్యమును కాటయవేముని కిచ్చివేసెనని ఇదివరలోనే వ్యాసియుఁటివి. ఈ రాజ్యమును జయించి ఆక్రమించిన వాడు కాటయవేముడు. కొమరగిరి ప్రధానిగానే దీనిని జయించెను. ఇది కొండవీటి రెడ్డి రాజ్యములోని భాగమే అని చెప్పవలెను. కాని కుమారగిరి దీనిని కొండవీటి రాజ్యములో నుండి వేరుపరచెను. కొండవీటి సామ్రాజ్యములో తిరుగ దీనిని కల్పకొనుటకై పెదకోమటి విస్తారముగ సైన్యముల గూర్చుకొని రాజుచు హేంద్రాచల రాజ్యముపై దండెత్తెను. కాటయవేముని వియ్యంకుడును, రాజుచు హేంద్రాచల రాజ్యవర్షనేనాధిపతియునగు అల్లడరెడ్డి వేముని సైన్యములను రామేశ్వరమువద్ద నడుర్కొని, ఓడించెను. ఈ విజయ ప్రస్తావము అల్లడువేముని కోరుమిల్లి శాసనములోను కొమ్మన శివలీలావిలాసములోను కలదు. “హత్యాకోమటివేను సైన్యనికరంభాయోపి రామేశ్వరాలి” అని 4 ఈ యుద్ధములో కోమటివేముని సైన్యములు నిశ్చేషముగ ఖండింపబడెను. కోమటివేముడు వెనుకకుమరలిపోయి తిరుగ రాజుచు హేంద్రాచల రాజ్యముపై కన్నెత్తి చూడలేదు. రాజుచు హేంద్రాచలరాజ్యము కతునిష్కంటకమయి స్థిరపడెను.

పెదకోమటి వేమారెడ్డి కాలమునాటికి తెలింగానములోని వెలమరాజ్యము బలిష్ఠముగాలేకండెను. వీరిరాజ్యము పశ్చిమమున గుల్బర్గా మహమ్మదీయరాజ్యపు ఒత్తిడిచేతను దక్షిణపుతూర్పుపెల్లల విజయనగర కొండవీటి రాజ్యముల ఒకపడిచేతను విస్తరించలేకండెను. పెదకోమటి, ఫిరోజుషా బహ్మనీసుల్తానుతో మైత్రినెరవుచుండెను. వెలమరాజులకును ఫిరోజుషాబహ్మనీకిని సంఘర్షణమేర్పడెను. ఇట్టిస్థితిలో కుమారవేదగిరి కొండవీటిపై దండెత్తెను. అందు వేమువోడిపోవుటయు, వేముని తమ్ముడగు మూచారెడ్డి తలగొట్టి కుమారవేదగిరి “తమ్ముపడిగమున” బెట్టుటయు సంభవించెను. 5 ఈ యవమాన

4. Ep. Ind. XIII—241.

5. ఆ కొమారవేదగిరివేద యనవేమరెడ్డి తమ్ముని మూచారెడ్డినిగొట్టి తమ్ముపడిగానబొందించిన వా యనవేమారెడ్డి వీనవేదగిరినేనిజుంకి తమ్ముకడిగానబొందించెను.

మును భరింపలేక పెదకోమటి వేమారెడ్డి గొప్పసైన్యముతో వెలమరాజ్యముపై దండెత్తి క్షమార వేదగిరినేని జంపి అతని తలతమ్మపడిగానబెట్టించెను. 6 వెలమలు పెంటనే ప్రతికారముచేయుటకు శక్తిలేక వేదయుండిరి. ఈ కలహముంతటితో ఆగక కొండవీటి రెడ్డి రాజ్యభగ్నమునకు కారణమయ్యెను.

పెదకోమటి ఈవిజయానంతరము కొండవీటనుండి శాంతియురముగ రాజ్యము చేయనారంభించెను. వేముడు రెడ్డిరాజులందరికంటెనురసికడు. స్వయముమహావీ. పండితుడు. అలంకారశాస్త్రునేత్ర. సంగీతశాస్త్రుజ్ఞుడు అందుచేతనే.

మాదామణిర్నృపాణాం దుర్బుదపరివంధి శిఖరిదంభోలిః
సర్వజ్ఞచక్రవర్తి పెద్దకోమటి వేమధూపతిర్జయిః॥

అను శ్లోకము దేశదేశములవ్యాపించెను. ఈతని విద్యారసికతను గ్రహించియే విద్యావగరరాజుల ఆస్థానియందలి వామనభట్టబాణుడీతని నాశ్రయించెను. రసికకు శాస్త్రుననే శ్రీనాథుడీతని ప్రాబ్రుచేరెను. గృహరాజసాధము సరస్వతీమందిరమాయెను. దేశములనుండియు పండితులు కవులు విద్యాపరీక్షణలనొంది నమ్మాంతులగుచుండిరి. ఈపండితులు వాంఛ్యులు భివృద్ధికిస్ఫూర్ణములుగదా! వేముడు సాహిత్యచింతామణియను అలంకార శాస్త్రుగ్రంథమును, సంగీత చింతామణియను సంగీత శాస్త్రుగ్రంథమును, వీరనారాయణచరితమును భాణమును శృంగారదీపికయను అమరుకావ్యనాఖ్యానమును, హాలుని సప్తతిలలో నూరు ప్రాకృతగాధలకు వ్యాఖ్యానమును రచించెను. ఇది చూడ, వేమునియాస్థానమున దేశభాషయగు తెలుగుకంటె దేవభాషయగు సంస్కృతమునకే ప్రాముఖ్యత అయినట్లు తోచుచున్నది. వేముని యాస్థానకవి వామనభట్ట బాణుడు. శ్రీనాథుడు ఆస్థానవిద్వాంసుడు; విద్యాధికారి. శ్రీనాథుని తెలుగుకవితాచమత్కృతిని ఆకాలమందలి రాజులు మెచ్చియుండరా? ఉన్నచో వారేల అతని కృతిభర్తలు కాలేష? ఏకాంఠమున కాశీఖండ భీమఖండములవంటి మహాకావ్యములకు మంత్రులే పోషకులైరి? వారవిలాసమువంటి ఉత్తమకావ్యము ఆవచితిప్పయసెట్టికి ఏల అంకితము ఆయెను? చాళుక్యరాజురాజు ప్రారంభించిన దేశభాషాపోషకత్వము, కాలతీయులనా

6. పెదకోమటివేమనకును మాచారెడ్డికిని రామలక్ష్మణులకిద్దరకునగల సౌభ్రాతృత్వముగఁదనితోచెడిది.

వేమధిపోమచ విభుశ్చనందనా । శ్రీ కోమటింద్రస్య గుణైకసంశ్రయా ।

ఘోషాకమోదర జన్మవాంఛమా । ధూయోపతీర్ణాశివ రామలక్ష్మణా ।

అను అలపాటి కాసనములోని మాటలు సార్థకములు.

డును, రెడ్లనాడును, వెలమలనాడును అంతరించినది. వీర సంస్కృతమునే యాదరించిరి. వీరిమంత్రులు, దండనాయకులు సామంతులు, దేశ భాషనాదరించిరి. కాళిదాస భవభూత్యాదులతో పోల్చుటకై ననువీలులేని వాచునుడుకవియని ప్రగల్భించుటయును స సంస్కృతప్రాకృతములలో అనేకులగు మహాకవులకద్దియైన శ్రీనాథుడు “విద్యాధికారి శ్రీనాథోపేత శ్రీవేమభూపతే;” అని చెప్పకొనుటయును నేడు మనకువింతగా తోచవచ్చును. అది సంస్కృత సాహిత్యముయొక్క ప్రతిభ. తిరుగ కృష్ణ దేవరాయలు కాలమువచ్చువరకును, దేశ భాషా ప్రాధాన్యము గుర్తింపబడలేదు.

వేముడు మహాదాసముల ననేకములజేసెను. అనేకాగ్రహారముల పాత్రులగు శాస్త్రుపండితులకిచ్చెను. వైద్య శాస్త్రమునుపోషించెను ఆయుర్వేద శాస్త్ర పారంగతుడు వరహితునివంశమందుజన్మించిన భూలోకధన్వంతరియగు భాస్కరాయునికీపొన్నుపల్లె వేమవరము శాశ 1326 లో దానమిచ్చెను. పెరియవిళ్ల మునిమనుమడునుభట్ట భాస్కరాయునిమనుమడును విళ్ల యాయునికొడుకును అగు సింగనామాత్యునికి పొన్నుపల్లెను దానమిచ్చెను. ఈ పెరియవిళ్ల కూడ, ఆస్టాంగమగు ఆయుర్వేద శాస్త్ర పారంగుడు. వైగాళివభక్తుడు. కర్మ బ్రహ్మమీమాంస, పఠజలీ మహాభాష్య, న్యాయ శాస్త్రముల నభ్యసించినవాడు. మరయొక అగ్రహారపతిగ్రహీత పెద్దియజ్వ శ్యాతిష శాస్త్రుపండితుడు. బ్రహ్మ సిద్ధాంత, సూర్యసిద్ధాంతముల నభ్యసించినవాడు, త్రికాలవేత్త. ఈతడు వేముని వలన శాశ 1326 సంవత్సరము కల్వపాముల గ్రామమును పడసెను. కాలినామాకళ 1341 సంవత్సరమున గంగాధర శ్యాతిషికుని పెద్దకుమారుడును బ్రహ్మ సూర్య సిద్ధాంత వేదియునగు రామచంద్ర శ్యాతిషికునకు రుద్రీవరమగ్రహారముగాచేసి అందు 30 ఖాగముల నీరనికిచ్చెను. 7

తండ్రి తారలవలెనే వేమారెడ్డికూడ పాశుపతీశైవమునందభినివేశము కలవాడు. వేమారెడ్డి తమ్ముడు మాచారెడ్డి పాలగుమ్మి శ్రీకంఠగురు శిష్యుడును, పంచాక్షరమంత్ర వరుడును అగు పోతనార్యునకు బల్లెపల్లి నగ్రహారమునిచ్చెను. వేముడు స్వయము శాశ 1327 సంవత్సరమున శివరాత్రి పుణ్యకాలమున, పినపాడు గ్రామమును, శ్రీశైలమున శంకర దేశికునకు అగ్రహారమిచ్చెను. ఈ శంకరగురుని వంశమువారిప్పటికిని పినపాటి యందున్నారనియును, తిక్కటారాధ్య సంతతివారనియును శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రులువారు వ్రాసియున్నారు. వేముని మంత్రి మామిడిసింగనామాత్యుడు “శ్రీగురు శంకరమాని దయాగారవ నిత్యవర్ధితాన్వయుడు” పైశంకర దేశికుడును ఈ గురుశంకర

7. వేమునికుంత్రీయగు సింగనామాత్యుడు క్రీ.శ 1418 లో సోమసిద్ధాంతమునకు క్యాఖ్యురచించిన, కాలిమహాకావణి.

నూనియును ఒక్కలేయనుటకు సందేహములేదు. వేముని ఆస్థానకవి నామన భట్ట బాణుడునుకూడ శైవమతాభిమానయే! వీరనారాయణ చరిత్రనునడి వేమభూపాల చరిత్రములో నాతడు వింధ్యవాసినీ దేవాయానమున, పెదకొమటి వేముని సర్వోపకరణ సమగ్రముగా పూజను వివ్రలముగా వర్ణించెను. 'జయమహాదేవి—జయతు విభురాదికా సాలికః—జయతు భైవతంత్రమ్—' ఇత్యాదివాక్యములపట్టి, వేముడును, వామనుడును కూడా కాసాలికభైవతంత్రోపాసకులని నిరభ్యంతరముగా చెప్పవచ్చును. లేనియెడల చక్రవర్తి విజయవంశస్థి గూర్చిన గ్రంథములో ఈ వివ్రలవర్ణన మనావశ్యకము— వేమునికీర్తనలు లేనిది వ్యాసీయుండిడు—విద్యాధికారియుగు శ్రీనాథుని శైవమతాభి నిష్ఠ తను గూర్చి వేరేచెప్పవక్కరలేదు. అయినను వేముడు సమస్తమతసహనము కలవాడు. కల్వసాముల అగ్రహార ప్రతిగృహీత పఠను విష్ణుభక్తుడు—

ఆతనివర్ణముటిది:—

“తారాబ్రహ్మ తత్వార్థస్తాసింఘదళమేచకం
లక్ష్మీనానుచరంధామ రామాఖ్యంయస్యదైవతం”

అలపాటి వేమరాగ్రహార ప్రతిగృహీత విశ్వేశ్వర విద్వాంసుని తండ్రి కాసామ గ్రహ దక్షుడగు లక్ష్మీనరసింహ మంత్ర సిద్ధుడు పొట్లపాటిని అగ్రహారముగ వడసిన, పసి పాటి రామచంద్ర సోమయాజి, “బ్రహ్మవిద్వాంసుడు”. వేముడు పోషింపని విద్యలేదు. గౌరవించి ధనముసగని పండితుడులేడు; ఆదరింపని కవిలేడు; అయితాన్న దానము నకు ఏర్పాటుచేయబడని దేవాలయము లేదు. ఈ శ్లోకములచూడుడు:

శ్రీశైలేస్థిర మూలతామపగతోవృద్ధి కుమారాచలే
పంచారామ తవేపతాననుషచూ సింహాచలేంద్రేతరః||
శ్రీకూర్మే పురుషోత్తమే కనుమితాయద్ధర్మ కీర్తిరతా
కాశ్యాంవిశ్వపతేః పురః ఫలశీత నిత్యోపహారోచితా||
కావేర్యాం త్రిపురాంతకే జయపురే కాశీపురే గోకులే|
పంచారామపురీషు పట్టసపురే మూర్కండ శంభో. పురే
గంగాసాగర సంగమేషు నిరతం శ్రీ కొండవీటిపురే
చాళుక్యమయుతాన్న దాన నిరత శ్రీ వేమభూపప్రభుః—

ఆతనిగుణముల నొకకవి ఇట్లు వర్ణించెను:—

“శ్రీ తపోషణ రిపుశోషణ
బుధతోషణ సత్యభాషణాదిగుణాన్|

కథలే కళరథరామః
 ప్రాగ్ద్యకలాతు కోమటివిభవేనుః॥”

ఇట్టివేముని కథానాయకునిగా చేసి నామనభట్టు కాణుడు వేమభూపాల చరిత్ర మగు గద్యకావ్యమును బాణుని కాదంబరీకావ్య శైలివనుపరింది వ్రాసెను. వాస్తవ చారిత్రక విషయములను వదలి, యీ కవి ఆభూత కల్పనలతో యీ గ్రంథమును నింపి యున్నాడు. ఇంకలి దిగ్విజయవర్ణన కాళిదాసుని రఘువంశ కావ్యముందలి రఘుమహారాజ దిగ్విజయ వర్ణనను పోలియున్నది. పెదకోమటి వేముడట్టి దిగ్విజయయాత్రను చేసినటుల చారిత్రకాధారములు ఏమియును లేవు. వేమారెడ్డి కాశీయాత్ర చేసినపంక ర్భమును పురస్కరించుకొని ఛప్పన్న దేశాధిపతులను జయించివట్టు అసత్యకల్పన చేసి నాడికవి. అయినను వేమభూపాల చరిత్రమందు చరిత్రకారులకపయోగములగు కొన్ని విషయములు కలవు. అందుచే దానిలోని ముఖ్యాంశముల నిచ్చుచున్నాము—చతుర్థ వర్ణమందు, కృష్ణాగోదావరీ వదీగర్భితమగు త్రిలింగ దేశమును కామాభిధానుడిగు రాజ అద్దంకి రాజధానిగా పాలించుచుండెను. అతని మహావంశమందు పిన్నవయసువనే రాజ్యమును వహించిన “పోలు” లను రాజువుట్రెను. అతడొకనాడు మృగయాకుతూ హాలియై అరణ్యమునకు వెడలెను. అందు అశ్చర్యచూషయైన వారిణము నొక దానినిచూచి దానిని తరుముకొనివెళ్లి, వెళ్లి, ఒక ఉద్యానవనములో నొకసుందరాంగిని చూచి ఆనందించుచుండగా, తన విదూషకుడు ఒక రాక్షసునిచే పీడింబడి కేటవేయగా రాజాతని విడిపించుటకు వెళ్లి, తిరిగివచ్చునరికి ఆ సుందరాంగి కానరావోయెను. మరునాడు తిరిగి రాజ ఆ ఉద్యానవనమున వెడకుచుండగా తనకు చిత్రఫలకమొకటి కంటబడెను.

ఆ చిత్రఫలకము వెడకుచు వచ్చిన పరిచారికను ప్రశ్నించి తానుకొరివ సుందరాంగి విక్రమసింహ పురీపాలకునకు స్కంధుని వరమువలను జన్మించిన కుమారైయసి* యును, అనంతాంబికా నామధేయ యనియును తెలుసుకొనెను. పోలుడు ఆ కన్యకకు పాణిగ్రహణమును కోరుచు సందేశము పంపి, ఆమెను వివాహమాడెను. ఆమె యందాతనికి మూచ, వేమ, దొడ్డ, అన్న, మల్లారెడ్డ నడు వినుగురు పుత్రులు కలిగిరి. అందువేమారెడ్డి ధనుష్కృతా మగ్రగణ్యః పాణ్డగ్యప్రయోగకుశలః శృతపాఠకృత్వా యనియును, అగనోబ్యగండడనియును, రూపనారాయణుడనియును, “యవన మహాప్రలయార్ణవమధ్య పతిత” యగు వసుంధరనుద్ధరించినవాడనియును పెరుశురామునివలె క్షత్రియకులముల నాశనము చేసినవాడనియును వర్ణింపబడెను. మూచారెడ్డికి రెడ్డిపోత, పెదకోమటిప్పనాగేం

* కాశీనిలాస మద్యకాలయూవ ప్రచురించబడిన వేమభూపాల చరిత్రములో విక్రమసింహపురి రాజు పేరు “భూకతి” అనియును, కుమారైయ అనంతాంబిక యనియును కలదు. ఇవి సరియైన పాఠములనితోడదు.

దుగ్రిలనెడి ముగ్గురుకమారులు, అందు శేషుడు కాకపోయినను గుణశ్శేషుడగు పెద్దకోమటి రెడ్డి రాజయ్యెను. ఆతడు యవనకుల కాలకూట కబలనమహాకాలుడు. ఆతినిభార్య అనంతాంబి. ఆతినికి చిరకాలము సంతానములేకపోగా, ఇందునారాధించి వేముడను పుత్రుని బరసెను. ఆవేమునకు మూడవసంవత్సరములోనే అక్షుంశిక్షయాయెను.

పెద్దకోమటివేముని తమ్ముడు మూచారెడ్డి "వర్ణవ్యవహార నిర్ణయనిపుణుడనియును, వడ్లగుప్రియోగ కుశలుడనియును, రంజిత వ్రాకృతియనియును, ధర్మబలచారితుడని యును, సాహిత్య సంగీత జీవాతువనియును, విణావేణునాదన ప్రధనునంప్రదాయి తుని యును, విద్వంసుని ఘ్న ణనికవుడనియును, శంకరచరిణ సరసీకుహ పరిషత్పరణు డనియును" వర్ణింపబడినాడు. ఈ మూచారెడ్డి సహాయముతో పెద్దకోమటివేముడు భూమిని పరిపాలించుచుండగా శరత్కాల మాసన్నమాయెను. ద్విజము కతూహలియై వేముడు ప్రస్తానభేరి మోయించెను. వేముడు ఆహవకోలాహల మనెడి ఏనుగునెక్కి, విశేషమగు సైన్యముతో విడలి తూర్పుపముద్రీతరమున విడిసెను. అచ్చటకు ద్వీపాంతర వర్తులగు రాజులు "యానసాత్రోపనీతములగు కనకమణి ఘుస్మణ కర్పూరకస్తూరికా తమరివాల చండనాడులగు ధనముల కానుకల గైకొని కిలింగ దేశముపై వెడలెను. కిలింగ రాజు మహేంద్రగిరిపైకి పారిపోయెను. తరువాత అంగదేశమును జయించి వంగ బంగాళముల జలదుర్గములపైకి సాగెను. ఈ వంగబంగాళములు ఆనాడు నావికాసైన్యమునకు పేరుపొందినట్లు తోచుచున్నది. వీనినికూర్చి గంగాసంగత సాగర జలదుర్గ దృప్తహృద యులనియును, నౌసాధనులనియును భట్టబాణుడు వర్ణించినాడు. వీరిని వేముడు నౌకా యుద్ధములో జయించెను. గంగాసాగరముందు మహాదాసముల ననేకముల తేసెను. అచ్చటనుండి కక్షీణదిశకు మగలి కాంచిసాగ్రించెను. పాండ్యుల నోడించెను. నేతువు దర్శించెను. తామ్రవర్ణి నదిని దాటి కేరళ దేశముల బట్టుకొనెను. మలయమునతిక్రమించి హిమాలయములగణములను, గూర్జరసారాష్ట్రములను జయించెను. సోమనాథుని దర్శించెను. పశ్చిమ తీరమునుండి పారశీక దేశమును జయించి, తువనులను, తురుష్కుల నోడించెను. సింధునది దాటి హూణ, కాంభోజ, కాశ్మీర, కేకయ, కక, మద్ర, బాహ్లిక దేశముల జయించెను. అంతలో వేసవి పమిపించెను. అంత హిమాలయ ప్రాంతముల పార్వ తీయ బలముల నోడించి వేముడు పృథ్వీ గమనోన్ముఖుడాయెను. వింధ్యాటని ద్వారా పచ్చుచు నిసాడుల నోడించి, వింధ్యనాసిని దేవాలయమువద్ద విడిచిసేసి, ఆనుహాదేవికి శైరవతంత్రీ సమగ్రస్వయంకువరివస్య గావించెను. దాక్ష రామభీమేశ్వరునిదర్శించి, పెద్ద కోమటివేముడు తిరుగ తన స్వవిషయమును సగరమును చేరుకొనెను.

వేమభూపాలచరితముందు, వామనభట్టబాణుడు అతిశయోక్తులతో వేమునిజయముల వర్ణించినాడు. ఇందు చారిత్రకముగా నిజమయిన అంశములేవియును లేవు. రఘువంశములో కాళిదాసు రఘుమహారాజు ద్వీజయవర్ణనల మనసున నిడుకొని, వేముని జయవ్రోశ త్తని గూర్చెను. పెదకోమటివేడుడు చేసిన కాశీ, రామేశ్వరాదియాత్రో నాధాంముగా గైకొని, ఈ కల్పనల నాతడు కనియిండవచ్చును. వామనభట్టబాణుడును, శ్రీనాథుడును గూడ ఈ కాశీయాత్రోలో నాటికతో వెళ్లి యుండుదురు. కొండవీటి రెడ్డుకాశీవిశ్వేశభక్తులు.

పెదకోమటివేమారెడ్డి ధర్మకీర్తిలత శ్రీశైలులో వేరుకొని, కేమారాచలములో వృద్ధినంది, పంచారామములలో ఎగబాకి పన్నెంచి, సింహాచల, శ్రీకూబ్బ, భువనేశ్వర మముల క్రుష్టించి, శ్రీ కాళికా విశ్వేశు సన్నిధిని సత్యోపహారోచితము కలిపెను.

వేమునిమంత్రులు.

పెదకోమటి వేమునివంశములలో మహాప్రజ్ఞావంశుడు మూమిడిసింగామాత్యుడు. ఈతడు భాగదాజనగోతుండు, వీరిపూరికలలో కటికెద్దన్న నల్లరినాయకుడుగా కర్ణింపబడినాడు మూమిడిన్న అరిసిమాడు. శివాచారిత్రపురుడు, ఈరికి నల్లరు కుమారులు—కెద్దన్న వీరిభద్ర మారన్న నామనార్యులు.

అందుపెద్దన, “అనతారాతివసుంధారాభరణ సప్తాంగోపహారకీయా ఘనపరంభ విప్రభమాణశతుదోః ఖర్జుర్ద్వితీయార్జునుండన వేమాధిపురాజ్యభార భరిణవ్యాపారకటేండు—”

ఈపెద్దననుపంపిండుడగు అల్లాడమంత్రికుమారై తల్లమాంచిననునివాహమాడెను. వీరికి వేమున్న, శ్రీవెగ్గడ, సింగనార్యుడు అను ముగ్గురుకుమారులు. అందు సింగన మంత్రి, పెదకోమటి వేమునికండనాయకుడు. మహాప్రధాని. ఈతనికి “త్రిభువనరాయ వేశ్యాభుజంగుడినియును” కడనగాండీనియునియును, జగనొబ్బగండదనియును చిరుదు లుండెను. ఈతడు నుపంపిండ్ల న్యేపితికడు, ఇతడు సోమసిద్ధాంతమను జ్యోతిషసిద్ధాంత గ్రంథమునకు గూడారదీపియును వ్యాఖ్యానము కీర్తిక 1418లో రచించెను. అందుచే తనే శ్రీనాథుడీతని “పంచాంగస్థిర మంత్రోత్తర కళాప్రధుండని” డిభయాంధ్రకపోధకముగ వర్ణించెను. ఈతడు వేమభూపతి మహాసామోజ్యోతిషుని. “యవనాధీశ సభానిరంకశ వచోవ్యాపార పారంగుతుడనుటచే” అరిచితురుష్కపారిసి మొదలగు భాషలలోపండితుడై యుండెనుటస్పష్టము. ఈతడును శ్రీనాథునివలెనే శైవాచారసంపన్నుడు. శ్రీగురు శంకరమానిషయా గౌరవనిత్యపర్థితాస్వయుడు. ఈ గురుశంకరుడును పినపాటికాపసము లోని శంకరగురుడున బిక్కరే. సందేహములేదు. ఆశ్లోకమిది.

87. చూడు కృపారక్రీకాధను:—

అగ్రీకృతకృత్యాంగోత్రో శ్రోత్రోజుభావణం | సప్తాచక్రయాభ్యుదయో పాత్రోకామిడిమంత్రీణః |
తనతో పెద్దకార్యస్య క్రిన్వసిః తోవహాయకాః | పెదకోమటి కేమంత్రిమంత్రీణోతనశ్రీమతా
శ్రోత్రోత్వ్యానిరాఘటపాల సర్వస్యకాసరకృత్యనో | సింగయామాత్యుల్రేన భునితాః పిత్రేషా
క్రియతే సోమసిద్ధాంతవ్యాఖ్యా గూడారదీపికా |

దాదా కోమటి వేమనామ స్వపపతిః పాత్రం గురుః శృంగర
 స్థానంచే త్వివచాడు రత్రేతు కవిశ్శీనాథ భట్టారకః
 శాలశ్చ చ్చివనాత్రి త్రణ్య సమయ స్సాక్షీ మహాన్ శ్రీగిరి
 శ్శ్రీయః కిం సతువర్ణ్యతేను | వి భిశ్శృణ్వంతు తచ్ఛాసనమ్ |

బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలవారు, ఈ శంకరగురుని వంశమువారు, ఉద్భటారాధ్య సంతతివారనియును. వినపాటియం దిప్పటికిని గలరనియును, శృంగార శ్రీనాథములో వ్రాసినారు - వారి కింది శ్లోకము కూడ వినపాటి శాసనములోనిదే యని యిచ్చినారు.

శాశాబ్దే గిరినేత్ర విభుకేసం వత్సరే పార్థివే
 మాఘేస్మిన్ శివరాత్రి వ్రణ్య దివసే శ్రీ వీరనారాయణః
 తస్మై శంకర దేశికాయ విదుషే భావ్యానదీ ప్రోక్త తే
 గ్రామం శ్రీ వినపాడు ముత్తమమదా దాచంద్రీ మూతారకమ్ |

సింగామాత్యుని శ్రీనాథు డీవిధముగా వర్ణించినాడు -
 అరుదార నివేదితాగ్రహారములతో నాందోభిశా చ్చత్రే చా
 మర కల్యాణ కళాదికాది బహు సమ్మావర్ణా - చిహ్నాంబు లా
 కర మొప్పారంగ వేమ భూవరుని చేతంగాంచె సామ్రాజ్య సం
 భరణ ప్రాధు డమాత్య సింగడు నయ ప్రాగల్భ్యగ ర్వోన్నతిన్ |

—♦ సంతాన సాగర నిర్మాణము. ♦—

పెదకోమటి వేమని భార్య సూరమాంబ. ఈమె శృష్టానదీ తీరమంకలి ధాన్య వాటిత్రురపాలకుడగు గన్నమనాయని కుమార్తె. ఈమె సంతానసాగర మను పెద్ద తటాకము నొకదానిని త్రవ్వించి క్రీ. శ. 1410 వ సంవత్సరమున ప్రతిష్ఠ చేసెను. శ్రీనాథుడొక శాసనమును రచించినాడు. ఈ శాసనము ఫిరంగిపుర గ్రామములోని వీరభద్రస్వామి దేవాలయమున కెదురుగానున్న శిలా స్తంభముపై చెక్కబడి యీ భర్షమును ప్రకటించుచున్నది

—పెదకోమటి వేమా రెడ్డి - లింగానాయకుడు.—

ఇదివరలోనే, పెదకోమటి తమ్ముడు మాచారెడ్డికి చేసిన యవమానమును సహించ లేక ప్రతీకారముగా వేముడు కుమార వేదగిరినేని చంపి ఆతని తల తమ్ముపడిగమున బెట్టివట్టు వ్రాసెయ్యాన్నాము. వెలమలు ఆనాటికి తిరిగి ప్రత్యపకారముచేయు సీతిలో లేరు. రెడ్డుకును, బహుసీనుహమ్మడియ రాజ్యమునకును మైత్రియుండి పరస్పర సహాయము చేసుకొనుచుండిరి. ఫిరోజుబాబుచక్కనికి, వెలమల లెలంగాణమునుండి తరిమి వేసి ఆ రాజ్యము తా నాక్రమించుకొనవలెనని తలంపు డిండెను. ఆందుచే వెలమలు ఫిరోజుబాబు మిఠుండగు పెదకోమటి వేమునిపై దండెత్తి, ఓడించి రెడ్డిరాజ్యమును బల సీనముగా నొనర్చుటకు ప్రయత్నించి భగ్నమనోంధులైరి. విజయనగర రాజులు రెడ్డి రాజ్యమును కబళించి తమ రాజ్యమును వృద్ధిచేసుకొను ఉద్దేశ్యముతో నుండిరి. ఈ

శతాబ్దపు రాజకీయతంత్రమునకు, ఈ మూడురాజ్యముల స్వర్ణలే కీలకము. చివరకు విజయనగర హిందూరాజ్యమా? లేక బహునీయ రాజ్యమా? దక్షిణ హిందూస్థానమునా క్రమించి పరిపాలించవలసినకను, సమస్య ఏర్పడెను. క్రమక్రమముగా విజయనగర రాజ్యము బలిష్ఠమాయెను. వెలమ, రెడ్డిరాజ్యములుండుటకు తావులేక, నశించిపోయెను.

వెలమలు వేదివేది, లింగమనాయని నాయకత్వమున రెడ్డిరాజ్యముల నోడించుటకు సంఘించిరి. ఈ లింగమనాయకు వెలమరాజు లండరిలో మహా పరాక్రమ వంతుడుగా శాన్పించును. ఈతని గూర్చి వెలుగోటివారి వంశావళిలో ఆనేక స్తుతి పద్యము లున్నవి. ఈతడు, చలమచర యుద్ధములో కన్నడల గెలచినట్లును, "గంగ కాడని" గోదావరీ ప్రాంతమందలి "బోయగము"ల గెల్పినట్లును, తురుష్కల బారద్యోలివట్టుకు, కూడ అందు వర్ణింప బడినది. ఈతని ఇతర జయముల నీ పద్యము వర్ణించుచున్నది-

హెమ్మాకడేవులి నేపార జూటూరి నూరునిపాళము ధారుణీశు
 గోవర్ధనుని సోకు దేవభూవల్లభు దెగుపఠెండువరాయ దేవవృపతి
 అప్పచి చనాక యా రాఘవుండును, యేచి విఠలదేవు రాచవార్షి
 తిరుకులేందుని ఆన్న దేవశ్రీనాథుని వీరాదిగాగల విభులతోలి
 చంపి జయము చేకొనియె చాళుక్య భూపాల వికలితుండు సింగవిభుని మాకు
 సమరమందు గెలుపు సంచెట పిన్నని విభవ సంగమాకవిభుని లింగా!
 మరథాను గెల్పినాడవు సరవరు ధట్టింది పంచినాడవు మున్నే
 సరిరాజుల దోలినాడవు సరియెవ్వరు నీకు మాక జనపతి లింగా!

పై పద్యములయందలి అంశము లెల్లను సమస్వయమునకు కుదురవు. కాని, లింగమనేడు మహావీరుడని మాత్రము గుర్తింపవచ్చును. ఈ లింగమనేడు పిన్న వయసుననే, పండ్రొండవ యేటనే, పెదకోమటి వేమారెడ్డిపై నత్తి వచ్చెననునది వమ్ముటకు వీలులేదు. ఈతడు యుక్తవయసులోనే పెదకోమటివేముని నోడించి, ఆతని తలగొట్టి, తమ్ము పడిగ మున బెట్టెను. రెడ్డిరాజ్యము సంతను సంక్షోభింపజేసెను. ఈ ధాటి కొండవీటితో నాగలేడు. రాజమహేంద్రవరము వరకును పోయినది. వేమవీర భద్రారెడ్డుగూడ నీతడు జయించెను. పై వెలుగోటివారి వంశావళిలోని-

"వేదగిరినేని తమ్ముకు లింగమనేడు ద్వాదశ వర్షములవాడై యుండి, తన బంధువర్గములహిత పరిజనంబుల గూర్చుకొని యమరులకు వెక్కసంబగు యుద్ధంబు చేసియన వేమారెడ్డిని గొట్టి తమ్ము పడిగానబొదిగించి, సింహతలాట చిరుదు ను, తనచేతశ్రీనాథు డడిగిగొంతు బోయిన సందికంత పోతురాజును కఠారిని బుద్ధుకొనెను."

అను వాక్యమువలన లింగమనేడు పెదకోమటివేముని రెండు సార్లొడిచినటుల స్పష్ట పడుచున్నది. మొదటిసారి వేము డోడిపోయినపుడు 'సందికంత పోతురాజు' ను చూర

గొనవట్లను, అందుపై శ్రీనాథుడు వచ్చి తనను వేడుకొనగా తిరిగి యిచ్చివేసి వట్లనూ, రెండవసారి పెదకోమటివేముని చంపి, తిరుగ ఆ జయ ఖడ్గమును లింగమునకు వారించి నట్లై వై వాక్యములలో స్పష్టముగానున్నది ఏవరిస్థితులలో రెండుసారులీ రెడ్డి, వెలమ రాజ్యములకు యుద్ధము జరగెనో వివరించుటకు తగిన సాధనపడెత్తి యిచ్చుటలేదు.

శ్రీచిలుకూరివీరభద్రరావుగారు పెదకోమటివేముని లింగమునాయుడు చంపినట్లు వమ్మలేడు. కాని వెలుగోటివారిపంశాశిలోని ఆంశమునిజమని సమ్మటకునావకాశము కలదు. పెదకోమటివేమునిగూర్చి చరిత్రకారులందరూ భూషించియున్నారు. ఈతని పరిపాలనము ప్రశంసనీయుముగనుండెను. ఈతని పరిపాలనము గురించి శ్రీచిలుకూరివీర భద్రరావుగారువ్రాసిన దానినడపారించుచు, ముగించుచున్నాము. “పెదకోమటివేము ఖాసాలుని పరిపాలనము సర్వవిధములచేత స్లాఘాపాత్రముగానున్నది. ఆతడు మిక్కిలిస మర్దుడు ప్రజావంతుడు. ఆతనిమంత్రులెల్లరు ప్రజావంతులు బాహుబలప్రేమసంపత్తి కలవాడగుటచేత శత్రురాజులెవ్వరెన్ని విధముల దివరాజ్యమాక మించుకొనవలయునని వాంఛించినను వైరులపరాజతులగావించెను. కొత్తసుంకములవేయక ప్రాంతాధికారులనేబలపరచి సుంకములను రాజుట్టచుండెను. ఆర్యమతము వర్ణాశ్రమధర్మములను ప్రోత్సహించెను.”

VII రాచవేమారెడ్డి. 1420—1428

పెదకోమటి వేమారెడ్డి ఆంధ్రరాజు, ఆతనికమారుడు రాచవేమారెడ్డి కొండవీటి సింహాసనమునధిష్ఠించెను. ఈనాటికి కొండవీటిరాజ్యము, చాలసశించెను. వెలమరాజులను, విద్యానగరరాజులను, రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజులను, కలభించగామిగిలిన దేశమునకు నీతడు వీరకయ్యయ్యెను. ఈతడు హేమాద్రిదానచింతామణియనియును, ఆరి రాతను జనువశంకరడనియును అజిఘ్లనుండనియును, వర్ణింపబడినాడు. ఈతడు వీరుడుగాని, విద్యారసికడుగాని కాడు. ఈతడుచేసిన మహాకార్యము సంతానసాగరమునకు కాలువత్రొవ్వించుట. ఈని క్రీ.శ 1416 లో అనగా తనతండ్రిజీవితకాలములోనే జరిగెను. ఈకాలువనేరు జగనోబ్బగండకాలువ. శ్రీనాథుడిసందర్భమున ఈక్రిందికాసన కృతిరచించెను.

“కాకాబ్దుములు సహస్రంబునుమున్నుంట ముప్పదియేడునుయొప్పుమిగుల |
 మహానీతుడైన మస్మధవత్సరంబున మఖమాసమునంబూర్ణి మూదిసముస |
 హేమాద్రిదానచింతామణి యరిరాయజనువశంకరుండా జిఘ్లనుండ |
 సమదారిరాయనేశ్యా భుజంగుండువేమయరాచవేమన క్షౌవరుండు |
 దల్లిసూరాంబదే సముత్పన్నమగుచుంబరగు సంతానవారిధివరుసగాంగ |
 నాలయూగిరివాహినుల జగనోబ్బగండకాలువ ఘటించెనాతారకముగాంగ |

కొండవీటి కండ కిలలి ననుసరించిచూడగా ఈరాచవేమన ప్రజారంజకుడై నట్లుతోచదు. ఈతడు ప్రజలబాధించెను. త్రుటిపన్ను విధించెను, బలిజనాయకునొకడు ఈత్రుటిపన్ను కారకు రాచవేమననుబొడిచి చంపెను. ఈతనితోకొండవీటి రాజ్యమంతమయ్యెను.

రెడ్డి పదో త్పత్తి వికాసము.

కుందూరి ఈశ్వరదత్తు, బి. ఎ. (కాకినాడ)

వికాసమునంజయులై, వితరణరాధేయులై, విజ్ఞానధారేయులై, విరాజిల్లిన రెడ్డిభూపల్ల భులచరిత్రలోనివివిధవిషయములు, వెల్లడించుటకు ముందుగా, రెడ్డిపదోత్పత్తివికాసమునుగూర్చి చర్చించి, సత్యమైన చరిత్రను తెలుసుకొనుట మనప్రధమకర్తవ్యమై యున్నది. ఈ పరిశోధన, చరిత్రకారులకే కాక సారస్వతమునకు సత్యంతోపయుక్తమైన సంగతి యని నామనవి.

౧. ఆంధ్రసారస్వతము - రెడ్డిపదము.

(ప్రాచీనాంధ్రకావ్యములలో నీరెడ్డిపదము 'రట్టసి', 'రిడ్డి', 'రెడ్డి', 'రడ్డు' అనురూపములను చాల్చి యున్నది. అందుకు ఈదిగువ ప్రమాణముల నిశ్చయము.

౧ మల్లికార్జున పండితారాధ్యక్షత శివతత్త్వసారములో

క|| పూజంపుడు పూజంపుడు

పూజంపుడు శివుని భక్తి పూజంపుడు మీ

కోజ సెడి నడవకుండుడు

రాజులు రట్టశు నగుట రాజైతికిన్.

పద్యము ౨౦౦.

౨. కృష్ణ దేవ రాయకృతాముక్తమాల్యదలో.

ఆ ౭; ప. ౧౯.

తే|| ఆనిన లాఠుగఁ గోల్పోక యతఁడు రడ్డు

రాజుఁ గనునని కొదయుఁ దీర్చుంక పుగిడి

యంతపరియును లై ప్రజ కలికి పాటి

పోత వాఁడును నడపొట్లు వొడిచి చనియె.

౩. రామకృష్ణకవి సాంకుశ్యమాహాత్మ్యములో

ఆ ౩; ప. ౭౫.

క|| ఎడ్డతనపుఁగై నేతల

రడ్డులు నడచిరి పుగస్సుకబ్బాకముగా

గడ్డులు చిక్కిఁ గట్టం

బడ్డమహాశక్తి దివ్యధీవంబునకున్.

౪. మల్లారెడ్డిప్రణీత శివధర్మోత్తరములో

ఆ ౧; ప ౬౦.

తే|| రడ్డికేటలు తిప్పాపురంబు నియలఁ

బొడలు లింగాపురంబును బోతసాని

పలెయును, మిఁచఁ గఁటిచె ధివ్యశక్తి

ప్రబల మా యన్న కామిరెడ్డిఘనఁడు.

గీ. తంజావూరి రఘునాథరాయల రామాయణమునందు, ఆ. ౨; ప. ౧౩.

ఉ॥ కష్టరభోగి కంటకము గవ్వన నే కడియు స్ఫుటించి మే
ల్లప్పటులట్లు మారగల తోరపు చచ్చుము త్పలంగా
గొప్పకదాని కైడి జిగుత్తు పుటుంగరము ల్కరంబులన్
దిగ్భయ రచ్చనేయుడకు రెడ్డిదొర ల్మి హెచ్చ నచ్చటన్.

౬. చేమకూర వేంకటకవి సారంగధరచరిత్రములో, ఆ. ౨; ప. ౧౧౮.

తే॥ నినుంగలయు భక్త లోపగాఁ దనఁగనేల ?
లోల భుజమున నిడి కున్నఁ దోలవాఁడు
అన్య యననేల రాజాన రెడ్డియానో
నాటి కిపుడేమి? రారాచె? యేటి కలఁప?

వై నుదాహరించిన రెడ్డి, రడ్డు, రడ్డి ప్రయోగాలు యతిస్థానములో నున్న వానిని చూపి నాను. ఈ దినములలో ప్రయోగాలు చూపుమంటే, యతిస్థానంలోగాని, ప్రాసస్థానంలోగాని చూపకపోతే, త్రోసివేస్తారను తలంపుతో నాకు తెలిసినంతవఱకు, యతిస్థానంలో నున్న పదములనే నుదాహరించినాను. అట్టి స్థానంలో లేని ప్రయోగాలు సారస్వతములో పరశ్చతము లున్నవి. వాని నన్నిటిని నేకరపుపెట్టుట చ్యోత చరణ మవుతుంది.

“రాజు-రట్టళ్లు”, “రాజు-రడ్డు”, “రాజు-రడ్డి”, “రెడ్డిదొరలు,” అను ప్రయోగాలు అధికారవాచకములని స్పష్టముకదా! ‘రట్టడి’ పదమె రానురాను ‘రడ్డు’ ‘రడ్డి’, ‘రెడ్డి’ యై సారస్వతమున కెక్కినది. రట్టడి పద చూయ్యమున పదముడని శతాబ్దముననుడి వాఙ్మయమున కనబడదు. “రట్టడి-రెడ్డి” పదములు శివతత్వరచనాకాలమైన పండ్రెండవ శతాబ్ది నాటికి పర్యాయపదములుగ వాడుకలో నున్నట్లు ప్రబలమైన శాసనాధారమును చూపుచున్నాను.

ఈశాసనము చరిత్రకును సారస్వతమునకును అత్యంత ప్రయోజనమైనది; మరియు రెడ్డిపదోత్పత్తి వికాసములో నొక ఘట్టమును నిరూపించుచున్నది. అది యేదనగా రట్టడియ; రెడ్డియు నొక్క-వాచకమును స్ఫురింపచేయుటయు, నవి పర్యాయపదములుగ ద్యోతకమవుటయు నై యున్నది. ఈశాసనము గుంటూరు జిల్లాలోని ఎఱ్ఱబాలెము గ్రామములోనిది, పండ్రెండవశతాబ్దికి చెందినది. శాసనకర్తయైన ఎఱ్ఱమరట్టడి, తన తలిదండ్రుల ధర్మవునకు గాను దానశాసనము వ్రాయించియిచ్చెను. ఇతడే శాసనపద్యభాగములో ఎఱ్ఱమరట్టడిగాను గద్యభాగములో ఎఱ్ఱమరెడ్డిగాను వాగొనబడినాడు; చూడుడు.

ఎఱ్ఱబాలెము శాసనము*

౧ శీ ధరునకు గోత	౧౩ స్తి స(ళ)క వవణంబు
౨ ధ్ధనధూధరసా (ధ్ధ)	౧౪ లు ౧౧౫ (౩*) గుణే
౩ (స) నో(గ)భుజాన	౧౫ (౦) టి కాత్తిక బహు
౪ వనా (నా) ర (నే) యు (న)	౨౦ ల పంచమి గు
౫ న నమ్యతమను	౨౧ రువారం నాండు
౬ ధూధరునకు చాకి	౨౨ కలిగండ్ల ఎఱ్ఱ(మ)
౭ నకలధూతాత్మన	౨౩ రెడ్డి ఉండకల్లి
౮ కును తమత్తి	౨౪ యనంతళయ
౯ ద(డు)లకు మాడ్చి	౨౫ న దేవరకు ఆఖ
౧౦ డికి బాలసాని క	౨౬ ండ దీపమునకు
౧౧ తిమ్మకొండ గా వి	౨౭ నిచ్చిన మోదలు
౧౨ కులవతి నెఱ్ఱ	౨౮ ౨౫ దీనిం కేకాని
౧౩ మరట్టడి గొమ	౨౯ కుప్పన బోయుం
౧౪ తొప్పంగ దివ్య	౩౦ డు తన పుత్ర
౧౫ కెట్టె గోత్రము	౩౧ పవిత్రీకం నిత్య
౧౬ కెలుగను స్వ	౩౨ న గ నెయి పోయం
	౩౩ గలవాండు *

౨. రట్టడికము - రడ్డికము - రట్టడము.

'రట్టడి,' 'రెడ్డి,' 'రడ్డి' పదములు తద్భావార్థవిహితముగా 'ఇక,' 'రిక' ప్రత్యయాలతో చేరి, 'రట్టడికము,' 'రడ్డికము,' 'రడ్డికము' ఒకప్పుడు 'రట్టడము' అను వివిధరూపములతో, ఆంధ్రవాఙ్మయములోను, ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములలోను ప్రయోగములు కనబడుచున్న శాసనములలోని ప్రయోగములు ప్రత్యేకముగ ననుబంధమునందు పరిశీలించ నగును. మనము 'రట్టడికము,' 'రడ్డికము,' 'రట్టడము' అనుపదములనర్థము గ్రహించుకొన్నప్పుడు "రడ్డి," "రెడ్డి" పదముల ర్థము సులభముగ తెలుసుకొనవచ్చును. సారస్వతములో 'రెడ్డికము' ప్రయోగమును ఈ దిగువ చూపుచున్నాను.

* ఈ శాసనపునకలు దశువోనిచ్చిన మదరాసు ఎసిగ్రాఫికల్ డిపార్టుమెంటువారికి నేను కృతజ్ఞుడను.

“విప్పర్ల గోత్రేశ్వరుండును, వీరనారాయణ కేవలదేవ సాశ్వ మల్లిఖార్జునదేవ ప్రముఖకొంకణ ఘోరర
అంజన, ప్రచందాట్టలారిధంజనకీచాపరితోషిక కరికాంతోదత్త చావరద్యులు వైరికజాంకుశ
 మహాదిరుండును, శరణాగతరతుండును, గుబ్బటి...రాయ పాణిమహీపాల ధంజన..... దీయారకాది
 వివిధకులవిరుదధుర్యంకును, చోళశత్రుక గాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్యుండును, నగు తాపతి కొండారాయ
 విభంకు పులికాలి యెట్టిద పులితోలుపక్కరదిగురు రెడ్డికంబును గలిగి గాజ్యంబు నేతు...”*

చందికాపరిణయములోని యుదాహరణము ననుసరించి 'రెడ్డిక' మనగా నొక యధి
 కారవదవియని యాశంక మగుచున్నది. ఇక శాసనములలోనున్న ప్రయోగసందర్భములను పరి
 శీలించుము. తెలుగుభాగములోని 'రట్టడము'నకు సంస్కృతభాగములో 'రాష్ట్రకూట' మని
 శాసనలేఖకుడు, దేశ్యపదమైన 'రట్టడము'నకు 'రాష్ట్రకూట' మనే గీర్వాణసూపమును వ్రాసెను,
 ప్రయోగ సందర్భములుబట్టి ఈ 'రట్టడికము'న కర్ణము, అంగ్లపరిభాషలో ఫీఫ్ (Fief)
 అను పదమునకు సరివచ్చునని నాయూహ. కొంత భూభాగమును గుత్తగా ననుభవిస్తూ,
 దానిపై న స్వాధికారములను జెల్లించుకొన నొక యార్థికపదవియే 'రట్టడ' మని తెలుసుకొన
 వచ్చును. 'రట్టడికము'న కధికారి 'రట్టడి' రట్టడియె భావార్థమున 'రట్టడిక'మయ్యుచుంది. అప్పుడు
 రట్టడి పదమునకు, నొక గ్రామముపైగాని, గ్రామకూటములపైగాని, తద్ద్రామ్యాధికారమును,
 ఆపదవిని, ఆకాశాచిని, అష్టభోగ నల్వినంపదలకో† ననుభవించుట లేక వహించుట యని
 ప్రస్తుతమా చున్నది.

* ఎలకూచి కాలసరస్వతికృత చందికాపరిణయములో (అనుదిగ్రము) p. 629, Vol. II of
 'A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts'. Madras.

† (పాచీనాంధ్ర) శాసనములలో భూదాన ధర్మశాసనములందు, అష్టభోగనల్వినంపదలనియు, అష్ట
 భోగ స్వామ్యములనియు, అష్టభోగతేజ స్వామ్యములనియు, నెనిమిది స్వత్వములు జేర్కొన బడినవి. అవి
 ౧ నిధి, ౨ నిక్షేప, ౩ జలము, ౪ పాషాణ, ౫ అక్షిణి, ౬ ఆగామి, ౭ సిద్ధ, ౮ సాధ్యములు. శాసనపరి
 శోధకులు వైపదముల కాంగ్లభాషలో నీయర్థముల నూచించినారు.

- అష్టభోగ స్వామ్యము=Enjoyment of the whole or the eight products of an estate
- నిధి=Treasure Trove
- నిక్షేపము=Property deposited in land
- జలము=Waters and their source
- పాషాణాలు=Minerals
- అక్షిణి=Actual privileges
- ఆగామి=Prospective rights
- సిద్ధము=The land cultivated
- సాధ్యము=The produce of such kind

3. రట్టడికము - రాష్ట్రకూటము.

(ప్రాచీనాంధ్ర) శాసనములలోని సంస్కృతభాగమునందలి 'రాష్ట్రకూట' ఐదవ యోగము తెలుగు భాగములలోని 'రట్టడిక' మనే దేశ్యపదమునకు సంస్కృతి యని తెలుసుకొన నగును. (ప్రాచీనాంధ్ర) శాసనములుగాని, ఆంధ్ర) సారస్వతమునుగాని మనము పరిశీలించినప్పుడు, మన దేశములో దేశ్యశబ్దములకు గీర్వాణసంస్కారముచేసి, సారస్వతమునకును, శాసనముల లోనికిని, తత్పదముల నేర్పించుచుచ్చి, హెచ్చుగా నుండెనని తేటపడగలదు. ఉదాహరణము లందులకు వందలకొలది నియ్యవచ్చును, కాని, వినోదార్థము కొన్ని టిని వివరించుచున్నాను

- పిష్టపురము=వీరపురము
- డాకిరేమి=ద్రాక్షారామము
- బెజవాడ=విజయవాడ
- ఓరుగల్లు=ఏకశిలానగరము
- చిలుకనముద్రము=కీరాంభోనిధి
- కందుకూరు=స్కందపురము
- నిరుమానూరు=నైరామనము
- కర్నూలు=కందనవోలు
- పెనుగొండ=ఘనశైలము
- ఆర్కేలనాడు=షట్పహస్రదేశము
- సల్లి=చాళుక్య
- రొంపిచెఱువుపల్లి=పంకతటాకగ్రామము
- మూల్ ఖేడ్=మాన్యఖేటము

దేశ్యపద మేమో తెలియనిసందర్భములో సంస్కృతరూపమును జూచి, దేశ్యపదమును గ్రహించుట దుర్బలకార్యమని మనవి చేయుచున్నాను. సంస్కృతపదమునకు మక్కికి మక్కిగా అర్థము చూచుకొంటే, కొన్నిటికి మాత్రము సులభసాధ్యముకాని, తెనుగులో పర్యాయ పదములు రెండు మూడున్నప్పుడు, ఇక మనకు దారియు తెన్ను గనబడదు. ఓరుగల్లునకు ఏకశిలానగరము, రొంపిచెఱువుపల్లికి పంకతటాకగ్రామము, గుడికి బారెడెచ్చుతగ్గుగ నరి పోవును. కాని డాకిరేమికి ద్రాక్షారామము, పిష్టపురమునకు వీరపురము మొదలగువాటికి అటు కుదరదు. పైని సూచించిన పట్టికలో చిలుకనముద్ర)పదమునకు కీరాంభోనిధి యని సంస్కృతరూపమును చూడుదు. ఇక్కడ చిలుకకు కీరమును, నముద్ర)మునకు అంభోనిధి

యనియు, పదసమ్మేళన కుదరినది. అది తెలిసినవారికే కరతలామలక మవుతుంది. ఇక తెలియనివారికో? ఈపదము మన రెడ్డిచరిత్రమునకు సంబంధించినది. సంస్కృతముద్రములలో చిలుక నముద్రము కన్నదీ విన్నదీ కాకపోవడంచేత, గ్రంథకర్తకుగాని లేఖకునకుగాని చిత్తభ్రంశము చేకూరియుండవచ్చునని యెంచి, ముద్రాపకులు శ్రీనాథమహాకివి కాశీఖండకృతిలో, యతికి భంగము కలుగనియకుండా, కీరాంభోనిధి యను చరిత్రాత్మకమైన ఒక పెద్దతటాకమును (ఇది గంజాము జిల్లాలోని రంభ యనే గ్రామమున కెఱుగునున్న పెద్ద ఉప్పనీటిసరస్సు) క్షీరాంభోనిధియని దిద్దివేసినారు. ఇంతమాత్రాకా కారణము దేశ్యరూపమైన చిలుకనముద్రమునకు శ్రీనాథుడు కీరాంభోనిధి యని గీర్వాణావతార మిచ్చి, పద్యపాదములోని కెక్కించుటయు, పైని మనవిచేసుకొన్నట్లు పాలనముద్రము విన్నమాట కాబట్టి, కీరాంభోనిధి క్షీరాంభోనిధి యనియే యుండనోవునని పండితమృగ్యులు తలపోయుటయునై, పర్యవసానము చరిత్రము గంగపాలు చేయుటయు నై ఉన్నది. శ్రీనాథుని కాశీఖండములోని ప్రథమాశ్వాసములో ౫౨ యా పద్యమును జనువుకొన్నచో ముద్రాపకులు చేసినమార్పు తప్పని యొప్పుకొనక తప్పదు.

శా॥ ఔరా! యల్లయరెడ్డి దొడ్లపసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
 భేరిభాంకృతి ఘోరఘోషమున నిర్భేదించె నొడ్డాది, శృం
 గారంకోటయు లోతుగడ్డయును నుద్ధాటించె నత్కొద్దతిన్
 కీరాంభోనిధితటంబునన్ నిలిపె దిక్పరూజుముస్తంభముల్.

ముద్రితప్రతిలో నేటివఱకును క్షీరాంభోనిధియనియే యున్నది. సంస్కృతరూపమైన రాష్ట్రకూట పదము ననుసరించి రాష్ట్రకూటపదముల యర్థముల చూచుకొని, తెఱుగున నున్న రట్టడికము, రట్టడము అనే పదముల అర్థమును గ్రహింపవచ్చునేమోయని యూహించెదము. సంస్కృత నిఘంటువులలో 'రాష్ట్ర,' 'కూట,' పదములకు నీయర్థము లున్నవి.

రాష్ట్ర=రాజ్యము, కొంతభూభాగము. (Realm; Region)

కూట=సమూహము, ఇల్లు, అపవాదము, మంత్రాంగము రాశి, అగ్రము. పైపదముల యర్థమునకును, రట్టడ, రట్టడిక పదములకు మనము మొదట చేసుకొన్న యర్థము నకును సమన్వయము కుదురదు.

రట్టగుట్టు - రట్టగుడి - రాష్ట్రకూటుడు.

'రట్టడము'నకు సంస్కృతరూపము 'రాష్ట్రకూటము'. అలాగే 'రట్టడి'కి సంస్కృతరూపమున

‘రాష్ట్రకూట’, ఈ రత్తిడి పదమే, ఏడెనిమిది శతాబ్దములందలి తెలుగు-చోడుల శాసనములలో రత్తిగుట్టు, రత్తిగుడి, యను రూపములను దాల్చియుండెను.*

అనుబంధమును చూస్తే, ఈ ‘రత్తిగుట్టు,’ ‘రత్తిగుడి,’ పదములే ‘రత్తిడి’ పదమునకు పూర్వ రూపములనినీ, ఈ రత్తిగుడి పదమే న్యనహారమున రత్తి+ఉడయై, రానురాను రత్తిడ, రత్తిడ, రత్తిడి, రత్తిడి యై చివరకు కడవటిపదమె వాడుకలో కెక్కినది. ‘రత్తిగుట్టు,’ ‘రత్తిగుడి’ పద మొక సమాసము. రత్తి+గుట్టు లేక రత్తి+గుడి యని పదములకూడిక. ఈ రెండుపదముల కర్థము మనము గమనించితిమేని, ‘రాష్ట్రకూట’ పదమునకును, రత్తిడము, రత్తిడికము, రత్తిడి, రత్తిడి పదములకు అర్థమును మనము సులభముగా గ్రహింప గలుగుదుము. అప్పుడు మొదట మనము రత్తిడి పదమున కిచ్చిన అర్థముతో నవిబోవుటయు సంభవించును. రత్తి, గుట్టు, గుడి యనునవి దేశ్యపదములు, పైపదముల కర్థము నిఘంటువుల ననుసరించియు, శాసననివేదికలబట్టియు నీదిగువ నిచ్చుచున్నాను.

రత్తి = reign, kingdom, empire, country, realm.
(Pali-English Dictionary by Rhys Davids and William Stede)

రత్తి = kingdom, realm, country, district, land.
Pali-English Dictionary by Childers.

గుట్టు } = A guardian; a town watchman, the chief constable.
గుట్టిక }

Pali-English Dictionary by Rhys Davids and William Stede.

గుట్టు = Lease or lessee
Epigraphia Indica, Vol. VIII, p. 138 N

తెనుగులో ‘గుట్టి’ పద మియ్యగమున నిప్పుడులేదు కాని, గుత్త యనే రూపమును దాల్చి, పైయర్థముననే ఉన్నది

గుత్తి }
గుత్తికై } = A contract; a monopoly of Tenure; an exclusive right to sale or supply of
గుత్తికై } any commodity; Farm; Rent; an income of variable amount sold or let out
గుత్తికై } for a fixed sum.
గుత్తికై } (A Kāśīmir Glossary by K. Narasinga Rao; Glossary of Revenue Terms and
phrases by Wilson)

* “Rattagudi is an historic title largely used in the epigraphs under reference. Its significance as indicated by the context appears to justify our correcting it with the latter Sanskrit word *Rāshtrakūṭa* which has been explained in the sense ‘the head

పైన వివరించిన 'రట్ట', 'గుట్ట' అను రెండుపదముల కర్థమును సమన్వయించుకొని, 'రట్టగుట్ట', 'రట్టగుడి' పదమునకర్థము పరిశీలించుము. 'రట్టగుట్ట' అనగా, కొంతభూమిని గుత్తగా గొని, దానిపై సర్వసత్వముల ననుభవించు నధికారియని నిర్ణయించుకొనవచ్చును. 'రట్టడ' మనగా కట్టబడిమాన్యము స్థితి, (Feif) 'రట్టగుడి' యనగా రట్టడమున కధికారి, లేక రట్టడ మనుభవించువాడు ఒక విధమైన పాలెగాడు మొఖాసాదారు (Feudatory) [ఈరట్టగాడ్లు కటుంబినులు అనగా కావులు లేక వ్యవసాయదాగు (Peasants or cultivators) వీరి ముఖ్య వృత్తి వ్యవసాయము]

కటుంబిను లెవరు ?

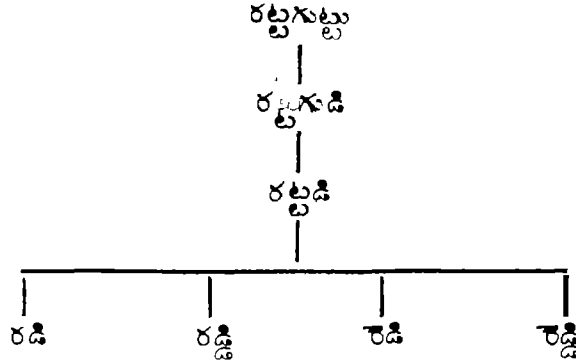
కటుంబిక పదమున కర్థము మనము ఈనందకర్ణములో పరిశోధించ వలసియున్నది. పూర్వచాఖ్య, గాంగశాసనములలోను, మఱికొన్నిటిలోను, దేశీయుల సంబోధించుచు వ్రాయించిన ఘట్టములలో "విషయనివాసినః కటుంబినః", లేక, "విషయనివాసినో రాష్ట్ర కూటప్రముఖాః కటుంబిన స్పర్వా సమాహూయ" యని రాష్ట్రకూటప్రముఖులగు కటుం బినుల ప్రశంస కలదు. ప్రాకృతభాషలోని, 'కటుంబికపదమే సంస్కృతభాషలో 'కటుంబిన్' పదమయ్యెను. కటుంబిన్ పదమునకు భూస్వామి, సేద్యకాడు అనియే యర్థము. *

నిఘంటువులో స్థితివంతుడు, భూస్వామి, కటుంబములో పెద్ద, కావు, వ్యవసాయదారుడు అని యర్థము లున్నవి పై శాసనములలోని సంబోధనకర్థము విషయ నివాసులైన రాష్ట్రకూట ప్రముఖులగు భూస్వాములు లేక వ్యవసాయదాగు అని యర్థము. కొన్ని శాసన ములందు కటుంబినః పదమునకు బదులుగా 'కర్షకాః' అని పర్యాయపదప్రయోగ ముండుట చేత, కటుంబినపదము వ్యవసాయదారునే నిర్దేశించుచున్నదని నే నూహించు చున్నాను. రాష్ట్రకూటులనగా రట్టడముల కధికారులగు రట్టడ్లు అనియు, రాష్ట్రకూట ప్రముఖు లనగా రట్టడిశ్శేషులనియు స్పష్టము కాగలదు. వీరు కటుంబినులు. కావున రాష్ట్రకూట రట్టడి పద ములు వృత్తివాచకములు. వృత్తితోకూడ నధికారమును సంక్రమించుటచేత తరువాత శాస నములలో నేమి, సారస్వతములో నేమి ఈరట్టడిపదము నధికారవ్యోతకమై చూపట్టుచున్నది.

man of a village'. The following other variants of *Rattagudlu* are also found in the Chōla records of the Cuddapah district (1) *Rattedlu*. (2) *Rattagutta*, (3) *Rattadlu*" *Epigraphia Indica*, Vol. XI, p 343.

* A man of property, a land-lerd, the head of a family, a peasant, a cultivator. *Vide Pali-English Dictionary by Rhys David and William Stedē.*

రెడ్డి పదో త్పత్తి వికాసము సీక్రిందివిధముగ నిర్ణయించుట కిప్పుడు వలనుపడుచున్నది.

రెడ్డి గుట్టు, రెడ్డి గుడి, రెడ్డి పదములె రాష్ట్ర కూట పదమయ్యెను. రాష్ట్ర కూట పదము రెడ్డి గుట్టు కాలేదు. రాష్ట్ర కూట పదములోని రాష్ట్ర + కూట పదములకును, రెడ్డి గుట్టు పదము లోని రెడ్డి + గుట్టు పదములకును పరస్పర సంబంధము సంపూర్ణముగా లేదు. 'రెడ్డి' పదమునకు రాష్ట్ర పదము సంస్కృతరూపము. రెంటిని అర్థములో సమన్వయము కలుగుచున్నది. కాని గుట్టు పదమునకును, కూట పదమునకును, అర్థములందు వ్యత్యాసమున్నది. కావున రాష్ట్ర + కూట పదముల కర్థము సంపూర్ణముగా తెనుగు రెడ్డి + గుట్టు పదములయర్థములతో సమన్వయింపజేయుట సమంజసము కాదు.

రాష్ట్ర కూట పదమునకు శాసనపరిశోధకు లిచ్చిన యర్థము.

“రాష్ట్ర కూట ప్రముఖా కటుంబినః” అను సంస్కృతవాక్యభాగమునకు, శాసన పరి శోధకులు ఆంగ్ల భాషలో “House-holders Viz, the heads of provinces” అని తర్జుమా చేసిరి. అనగా గృహస్థులగు రాష్ట్రములయొక్క పెద్దలు లేక నాయకులు అని వారి నూచన. వారు వ్రాసిన యర్థము అనందర్థము, అసంపూర్ణము, అని స్పష్టముగా చెప్పగలను. “కటుంబినః” పదమునకు గృహస్థులని యర్థము నందర్థముగా లేదు ఇచ్చట సేద్యకాండ్రు, వ్యవసాయదార్లు అనియే యర్థము చెప్పవలసి యున్నది.

శాసనపరిశోధకులు రాష్ట్ర కూట పదములోని రాష్ట్ర కూటులు అను రెండు పదముల కర్థము గలిపి, రాష్ట్రము లందలి పెద్దలు అని భావించుకొని, వీరిని వ్యవసాయదారులని యూహించుకొనుట సమంజసముగా నుండదని యెంచి 'కటుంబినః' పదమునకు గృహస్థుని భావము కూడ కలదు కావున, వారిచ్చిన రాష్ట్ర కూట పదార్థమునకు నందర్థానుసారముగా గృహస్థులనర్థమే కటుంబినలను పదమున కిచ్చిరి. కొన్ని ఉదాహరణముల నిచ్చుచున్నాను.

౧. నర్వలోకాశ్రయ శ్రీ విష్ణువర్ధన మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర, పరమభట్టారక, పరమబ్రహ్మణ్య, కర్ణాటక విషయనివసినో రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ కుటుంబినిః ఇత మజ్జాపయతి॥

"The illustrious Vishnuvardhana, the king of great kings, the supreme master, the supreme lord, the most pious one, thus issues his command to the house-holders viz., the heads of provinces, who inhabited the district of Kanderuvai".

౨. నర్వలోకాశ్రయ శ్రీ విష్ణువర్ధన మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వరః పరమభట్టారకః, పరమబ్రహ్మణ్య శ్రీ వీరచోడదేవః గుద్దవాటివిషయ నివాసినో రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ కుటుంబిన స్వర్వాన్ సమాహూయ మంత్రీ పురోహిత సేనాపతి యవరాజ దైవారికసమక్ష మిత్థ మజ్జాపయతి॥

The illustrious Vishnuvardhana having called together all the householders, viz., heads of provinces etc. who inhabit the district of Guddavati, thus issues his commands in the presence of ministers, the family priest, the commander of the army the heir-apparent and door-keeper*

వారు రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ అను పదములోని రాష్ట్రకూటపదమునకు రాష్ట్రముల నాయకులు, రాష్ట్రములోని పెద్దలు అని యర్థమును జెప్పి, ప్రముఖాన్ అను పదమును భాషాంతరీకరణములో వదలివేసిరి. ఈతబ్బిబ్బుల కంతకును కారణము రాష్ట్రకూట పదమునకత్పత్తి యన్వేషింపక పోవుటయే. రట్టగుట్టు, రట్టడముల కర్థము తెలిసినప్పుడు, వీటి సంస్కృతావతారమైన రాష్ట్రకూటపదభావముదరవగాహముకాదు. "రాష్ట్రకూటప్రముఖాన్ కుటుంబినిః" అను వాక్యమునకు సరియైనభావము, కర్ణాటకై న రట్టడిశ్రేణులు, వేక రెడ్డి ప్రముఖులు అనియే.

ఈ సందర్భమున వై. ద్యాపండితుడు (C. V. Vaidya) వ్రాసిన హిందూ దేశచరిత్రలో, పూర్వ చాళుక్యులను గూర్చి వ్రాయు సవసరమున, రాష్ట్రకూట పదమును గూర్చి ఆయన వ్రాసిన విషయము చదువరులు తెలుసుకొనవలసియున్నది. ఆ పండితుడు చేసిన చర్చవల్ల శాసనపరిశోధకులు, రాష్ట్రకూటపదమున కిచ్చిన యర్థము దుష్టమని స్పష్ట మవుచున్నది. శ్రీ వై ద్యాపండితుడు, రాష్ట్రకూటుడనగా గ్రామాధిపతి యనియు, మహారాష్ట్ర దేశమందున్న దేశపాండ్య, దేశముఖ్ అను పదవికి త్యుమైనదనియు, వక్కాణించి, తుదకు రాష్ట్రకూటుడనగా శుక్రమును వనూలుచేయు నుద్యోగి యని నిరూపించిరి.*

* South Indian Inscriptions, Vol. I, pp. 35, 46, & 60.
 * C. V. Vaidya's History of Medieval India, Vol. I, pp. 306-307.

"Now the word 'Rāshtrakūṭapramukhān' is singular in these Eastern Chālukyan grants and is not found in any of the grants of ancient kingdoms of India. What does it mean? It is translated as 'Heads of Provinces' in the *Indian Antiquary*. But this is not quite acceptable. A *vishaya* is the lowest division and above it comes *rāshtra* or *bhukti* and so on. The word '*rāshtra*' too occurs in these grants, e. g., Kramā *rāshtra* and apparently shows a division larger than *vishaya*. Rāshtrakūṭa originally means heads of provinces but *rāshtra* cannot come under *vishaya*. Of course we have a district due to the fact that '*Rāshtrakūṭa*' is not the name of a family as many think or thought, but it is the name of an office and is an exact equivalent of the modern 'Dēshmukh' or 'Dēshpāṇḍē' (Head patil or Head writer). They are the higher officers of the District not the Taluk However, whether Rāshtrakūṭa indicates Mahāratta people or not, this word Rāshtrakūṭa occurring in the Eastern Chālukyan grants throws full light on the origin of the name of Rāshtrakūṭa and shows that it means nothing more than a revenue official like the Dēshmukh of the modern days".

శ్రీ వై ద్యాపండితుడిచ్చిన యర్థము కొంతవఱకు సరిగా నున్నది. రాష్ట్రకూటపదము, వృత్తివాచకమును, నధికారసూచకమునై, రెండును మేళవించిన యొక స్వల్పగ్రామాధిపత్యమును నిర్దేశించుచుండెను.

పూర్వచాళుక్య శాసనములలోని రాష్ట్రకూటపదము-రాష్ట్రకూటరాజవంశము.

పూర్వచాళుక్య శాసనములలోని రాష్ట్రకూటపదమును, రాష్ట్రకూట రాజవంశములోని వంశవాచకమైన రాష్ట్రకూటపదమునొక్కటికావు. పూర్వచాళుక్యులకును, రాష్ట్రకూటులకును పరస్పరయుద్ధములు తొమ్మిదవశతాబ్దమునుండి ప్రారంభమయ్యెను. చాళుక్య స్వపాలులైన సరేంద్రమృగరాజు, విజయాదిత్యుడు, చాళుక్యభీముడు, రాష్ట్రకూట భూపాలురగు గోవిందరాజు, ఆమోఘవర్షుడు, కృష్ణరాజు ఒకరితో నొకరు పోరాడుచుండిరి. చాళుక్యుల రాజ్యముపై, రాష్ట్రకూటులు దండెత్తి రాకపూర్వమే, చాళుక్యరాజులు రాష్ట్రకూటుల వంశోధించుచు వ్రాసుచిన శాసనము లున్నవి. చాళుక్యశాసనములలోని రాష్ట్రకూటులు విషయనివాసులై, సామంతులైన యధికార వర్ణమునకు చెందినవారు. చాళుక్యులతో కలహించుచుండిన రాష్ట్రకూటులు, రాజవంశజులై, మాన్యభేటమును రాజధానిగా మహారాష్ట్ర దేశమును పాలించిన విషయానంతర దేశాధిపతులైన వైరిపీఠులు. వీరికి చాళుక్యులశాసనములలో రట్టులుగ పేరిడిరి. చాళుక్యస్వపాలుడైన సరేంద్రమృగరాజు గాంగులతోడను, రాష్ట్రకూటులతోడను వండ్లండు సంవత్సరములు సంగ్రామము నల్పి, నూటయెనిమిది శతకాలయములను నిర్మించినట్లు, మొదటి అమృరాజు గుంటూరు శాసనములో నున్నది. ఆ శాసనములోని ఈ క్రింది శ్లోకమును జూడుడు.

శ్లో॥ గంగరట్ట బలై స్సార్థమ్ ద్వాదశాబ్దా నహర్నిశమ్
 భుజార్జితబలం ఖడ్గసహాయో సయవిక్రమైః!
 అష్టోత్తరం యుద్ధశతం యుధ్వా శంభోర్శుచలయాన్
 తత్రంఖ్యయా ఒకరో ద్వీరో విజయాదిత్యభూపతిః¹ !

శ్లోకములోని రట్టపదమే రాష్ట్రకూటులను సూచించుచున్నది. మొదటి అమ్మరాజు యొక్క ఏడూరు శాసనములో గుణగ విజయాదిత్యుని తర్వాత రట్టులు లేక రాష్ట్రకూటు రాజులు ఆంధ్ర దేశ మాక్రమింప యుత్సించినట్లును, వారిని చాళుక్యభీము జోడించి రాజ్యా యాధుడయినట్లును వర్ణింపబడినది.² పూర్వ చాళుక్యరాజుల శాసనములలో పేర్కొనబడ్డ రట్టులు, రాష్ట్రకూటురాజులని డాక్టరు ఫ్లీటు (Dr. fleet) దొర వక్కాణించి యున్నాడు.³ అదియునుగాక, పూర్వచాళుక్యరాజైన రెండవ అమ్మరాజు విజయాదిత్యుని సామంతుడును, నతవాటిసీమాపరిపాలకుడును అయిన కాకర్త్యగుండన వ్రాయించిన ఒక శాసనములో తనవంశమునుగూర్చి “సామస్త వాడ్డి సంజ్ఞకుల మాసీల్” అని చెప్పుకొని, తనతండ్రి ఎఱ్ఱయ రాష్ట్రకూటు డైనట్లును, తాతగుండియ రాష్ట్రకూటుడైనట్లును వ్రాయించెను. తానుగూర్చి “గుండ్యనార్య, కాకర్త్య గుండ్యననామధేయః” అని వ్రాయించుకొనెను. ఈ శాసనముల లోని రాష్ట్రకూటుపదము జాతి లేక వంశవాచకముగా ప్రయోగింప బడలేదని స్పష్టము ఈ శాసనమునుగూర్చి, ఆంధ్రచరిత్ర చతురాననుడు సూతనముగా వ్రాసి ప్రకటించిన కాకతీయాంధ్రయుగ చరిత్రములో వేటొక సందర్భములో చర్చించి యుండెను.⁴ రాష్ట్ర

1 ప్రథమచాళుక్యభీముని ఆస్థలి శామ్రాజాసనము ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక సం ౧౧౦ పుట ౨౪౬ ఈ శాసనసంపాదకులైన శ్రీరామయ్య పంతులుగారు, పైని వివరింపబడిన శ్లోకమును, ఉపోద్ఘాతములో వ్రాసిరి,

2 “The rāṭṭas mentioned in the grant were Rāshṭrakūṭas themselves”. *South Indian Inscriptions*, Vol. I, p. 37.

3 “The rāṭṭas here spoken of, are the wellknown Rāshṭrakūṭas of Malkhed of whom the reigning kings were Guṇḍa III at the beginning of the reign of Vijayāditya II and Amōghavarsha I later on”. The Eastern Chronology by Dr. Fleet, vide p. 101 of *Indian Antiquary*, Vol. XX.

4 కాకతీయాంధ్రయుగ చరిత్రము. పు. ౨౩—౨౪.

“The chiefs of a subordinate family called ‘Sāmantavoḍḍi’ are here mentioned The first of these was Guṇḍiya-Rāshṭrakūṭa; his son was Eriya-Rāshṭrakūṭa and his son by Vandyamāmba was Guṇḍanārya, also called Kākātya Guṇḍyana. At the instance of the chief was granted to the Brahman Dōmana the village Mangallu on the occasion of the summer solstice”. Para 24 of *Madras Epigraphical Report for 1916-17*, Amma II.

కూటపదము ఉద్యోగవాచకమని గ్రహింపవలెను. ఇంతవఱకు గ్రహించిన విషయమేమనగా చాళుక్యుల శాసనములలోని రాష్ట్రకూటపదము జాలివాచకము కాదనుటయే. అది వృత్తివాచకము. ఉద్యోగనూచకము. తూర్పుచాళుక్యులు రాష్ట్రకూట రాజవంశజులను రట్టులనుగాను, విషయనివాసులగు రట్టడిశ్రేణులను రాష్ట్రకూటప్రముఖులనుగాను శాసనములలో వ్యవహరించిరి. ఈ రాష్ట్రకూటపదముల రెంటికిని అక్షరసామ్యమే కాని అర్థసామ్యమేమియును లేదు.

రెడ్డి —నాయకపదములు.

రెడ్డిపద మధికారార్థమున సహితమువాడుకలోనున్నట్లు పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి కొన్ని తెలుగు శాసనములబట్టి తెలియుచున్నది. ఉదాహరణముగ నీక్రింది రెండు శాసనములు చూపుచున్నాను.

౧

శ్రీ మమ్మత్తుర్థవంశేస్మి న్నూకనార్యవ్య నందనః |
 ఆనీ ద్వీరవరెడ్డి రితి విఖ్యాతో వినయాకరః |
 తస్య లక్ష్మీనమానాయాం లక్ష్మ్యాంబాయా మభూ త్సుతా |
 సతీ నూరమదే ఏందువదనా వనితో త్రమా |

శ్రీ మమ్మమామండలేశ్వర ఒడ్డాది జయంతి రాజగొడుగు అర్జునదేవనిదేవి యైన శ్రీ మద్రాక్షారామమున పెదమున్నాంటి ప్రేకేటి వీరపనాయకుని కూతులు నూరమదేవి.

౨

శ్రీ మచ్చాత్తుర్థవంశేస్మి న్మల్లినాయకనందనః |
 ఆనీ శ్రీ భీమరెడ్డితి విఖ్యాతో వినయాకరః |

పై రెండు శాసనములలో మొదటిదానిలో సంస్కృతభాగమున వీరవరెడ్డిని తెలుగు భాగమున వీరపనాయకుడుగాను, రెండవదానిలో మల్లినాయకుని కుమారుని భీమరెడ్డిగాను పేర్కొనడం పరిశీలించినపుడు రెడ్డి —నాయక పదములు సమానార్థముగ వాడుకలో నున్నట్లుగాహింపవచ్చును. *

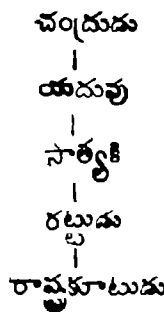
* South Indian Inscriptions, Vol. IV, Nos. 1043 and 1178.

రెడ్లు—రాష్ట్రకూట వంశము.

రెడ్డికులనిర్ణయచంద్రిక యను గ్రంథములోనూ, పట్టమట్ట సోమయాజికృత సూత్ర సంహిత కావ్య పీఠికలోనూ కాకతీయ మహాదేవ రాజసామంతుడును, కల్యణోలని పురాధీశ్వరుడును, ఇమ్మడి దేవరంగారిపుత్రుడునగు ప్రోల రెడ్డి దండనాయకుని శాసన మొకటి ప్రకటింపబడి ఉన్నది. ఆ శాసనము శా. శ. ౧౨౨౮ యగు అక్షయనంపత్తుర చైత్రశుద్ధ పౌర్ణమీశుకృ వారమునాడు శ్రీ హంపీ నృసింహదేవరకు అలంకారముగ రజితకవచము సమర్పించి వ్రాయించిన శాసనము. శాసనములోని వంశానుక్రమము ఈ దిగువ నిచ్చుచున్నాను.

- బ్రహ్మ — మరీచి — కశ్యపుడు — సూర్యుడు — వైవస్వతుడు —
- ఇత్యుకుడు — రఘుమహారాజు — అజమహారాజు — దశరథుడు —
- రాముడు — కుశుడు — నభుడు — పుండరీకుడు — క్షేమధన్యుడు —
- సుమిత్రుడు — విశ్వావసుడు — రాష్ట్రకూటుడు — ఇమ్మడి దేవ రెడ్డి — ప్రోల రెడ్డి

పై వంశానుక్రమమును వ్రాయించుకొన్న రెడ్డివముఖుని, శాసనకర్తయైన కవిశిరో మణిని వేనోళ్ళ పొగడినా తనివి తీరదు. ఇట్టి వంశానుక్రమములు, శాసనప్రశస్తులు, చరిత్ర కాదులకు కొత్తలుకావు. పురాణపురుషులనూ, నవగ్రహాల్ని జోడించి, తమ పుట్టు పూర్వోత్తరాలు తెలుసుకొనుట దుర్లభమవడంచేత, ఆశీతులైన కవిరాజులచే వంశానుక్రమణికలు వ్రాయించి, పురాణములు, ఖగోళశాస్త్రము, చరిత్రమును, కలగావులగము చేసినన్యాయమైన చరిత్ర వృత్తాంతము గోదావరిలో కలిపెడి చాకచక్యము మన రెడ్డిమండలీకుని నొనటనే బ్రహ్మ వ్రాసియుండలేదు. అట్టి వంశానుక్రమములు ప్రతి రాజవంశమునకునూ గలవు. రాష్ట్రకూటాస్వయ రాజశిఖామణులు తాము యదువంశమున సాత్యకినంతిలో వాడైన రాష్ట్రకూట నంతివారమని చెప్పుకొనిరి. మన రెడ్డినాయకుడు ఇత్యుకువంశములోని రాష్ట్రకూటుని వంశములోనివాడనని చెప్పుకొనెను. రాష్ట్రకూటరాజుల వంశానుక్రమ మీక్రింది విధముగ నున్నది. *

* The Early History of the Deccan, p. 85.

రాష్ట్రకూటులు రథికులు అను లెగవారుగా నుండి, వారు క్రమక్రమముగా బలదర్శ శౌర్యములచే, వీరభోజ్యములగు రాజ్యములను సంపాదించి, పరిపాలకులై, రాష్ట్రకూటులను ప్రాధాన్యమును దాల్చిరి. * కుటుంబినులైన రాష్ట్రకూటులు, మొదట రట్టగుడు తర్వాత రాష్ట్రకూటులైనట్లే, రాజవంశమువారైన రాష్ట్రకూటులు మొదట రథికులై, రట్టులై, తర్వాత రాష్ట్రకూటులైరి. రట్టుడు రాష్ట్రకూటుడు ఒక పురుషుని నామములు గావు. అవి ఒక జాతిపేర్లు.

ఈరెడ్డిపదము క్షత్రియవాచకమగు రాట్టబ్బభవము కాదు. రాట్టబ్బభవమైన తేడు ఆతేడుశబ్దపరిణామమైన పదమును గాదు. క్షత్రియోచితమైన దేశాధిపత్యము, రెడ్డివాచ్యులైన నరపాలుకు పహించినంతమాత్రాన, వీరు క్షత్రియులని యూహించుటయు, ఆయూహ కనుగుణముగ, రెడ్డిశబ్దము రాట్టబ్బపరిణామమని ప్రతిపాదించుటయు సత్యమైన చరిత్రీకు ప్రతిబంధకమైన దని మనవి చేయుచున్నాను.

ఇంతవరకు వ్రాసిన సిద్ధాంతమును సంక్షిప్తముగ జెప్పి, వ్యాసమును ముగిస్తాను. ఏడెనిమిది శతాబ్దములలో ఆంధ్రదేశములో రట్టగుడ్లు లేక రట్టగుట్లు అను లెగవారుండిరి. వీరె రట్టగుట్లైరి. వీరు రట్టడము లనుచిన్న భూభాగముల కధికారులై, వానిని గుత్తగా ననుభవించుచుండిరి. ఆ కాలమునందు రట్టడములనునవి ఒకవిధమైన ఆర్థికసంస్థలు. ఆరట్టడములు వీరు అప్పభోగస్వామ్యములు గలిగి అనుభవించు చుండిరి. వీరి ముఖ్యవృత్తి మొదట వ్యవసాయము. రట్టడముల కధికారులు రట్టగుడు, రట్టులు రెడ్డుఅయిరి. మహారాజులు భూదానశాసనముల వ్రాయించినప్పుడు, ఈరట్టడివముఖులను, లేక రాష్ట్రకూటువముఖులను రావించి వారిననుక్షముననే, దానముల ధారపోసే ఆచార ముండెడిది. వీరు విషయ నివాసులలో పలుకుబడి కలవారు. వీరికి అధికారములు సంక్రమించి గామ, లేక విషయాధిపతులై, తర్వాత రట్టడ సంతతివారై బాహుబలశౌర్యములచే మాండలికులై, స్వాతంత్ర్యమును పహించి, క్షత్రియోచితమైన ప్రజాపాలనము జరచంజకముగ సాగించి, ఆంధ్ర భూమండలము నందఖండ యశమును జెంది, కీర్తికాయలైరి. ఇప్పుడీరెడ్డి పదము వృత్తివాచకముగా కాక, జాతివ్యోతకమై ఆంధ్రదేశములో వ్యవహరింప బడుచున్నది.

* The House and Nationality of the Rāshtrakūṭas of Malkhed: Proceedings of the All-India Oriental Conference, Patna, pp. 65-73.

అనుబంధము.

పదము	ప్రయోగము	శాసన కాలము	ప్రమాణము
రట్టగుడి	<p>మాత్పిడుగు రట్టగుడ్లు</p> <p>కురుమారి రట్టగుడ్లు</p> <p>అరవళమహేంద్ర రట్టగుడి</p> <p>వల్లవ రట్టగుడి</p> <p>చల్కిరట్టగుడి</p> <p>రాజేంద్ర చోళదేశ రట్టగుడి</p> <p>కొమ్మయరట్టగుడి</p>	<p>వడవ శతాబ్దము లేక ఎనిమిదవ శతాబ్దము.</p>	<p>Epigraphical Collections No. 384 of 1904</p> <p>Epigraphical Collections No. 337 of 1905</p> <p>Epigraphical Collections No 798 of 1917</p> <p>Epigraphical Collections No. 400 of 1904</p> <p>do. do.</p> <p>Epigraphical Collections No. 295 1922</p> <p>(ఇది కన్నడశాసనము)</p>
రట్టోటి	<p>ప్రాలమ రట్టోటి</p>	<p>886 (శా.శ)</p>	<p>No. 675 of stone inscriptions copied in 1917 (కోటపాడు-కర్నూలుజిల్లా)</p>
రద్దోడి రాదోడు రాదోడ్డి	<p>వంకియరద్దోడి</p> <p>చాముల్ల రాదోడు</p> <p>ఘొల్లియరాదోడ్డి</p>	<p>పదియవ శతాబ్దము</p>	<p>పొదిలి శాసనము-32</p> <p>నెల్లూరి జిల్లా శాసన సంపుటములు</p>
రట్టోడి	<p>రట్టోడి కాపులు</p> <p>మన్నియసామిత్వమెల్ల రట్టోడ్డుకు</p>	<p>డిటో</p>	<p>కందుకూరు శాసనము. 67</p> <p>నెల్లూరు జిల్లా శాసన సంపుటములు</p> <p>శక్తివర్మప్రభుబంధుశాసనము ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక సంపుటము, 3. సంచిక 4.</p>

పదము	ప్రయోగము	శాసన కాలము	ప్రమాణము
రట్టడి	<p>భీమరట్టోడి రట్టోడికి ఏనుకూకలు</p> <p>శ్రీభీమేశ్వర మహాదేవరయా నదీనిక సాక్షి. క తెప్పన విట్టప రట్టడియుంబోనిరట్టడియుం నడ కుదురిసురపరట్టడియుం అస్తవురి అయితమ రట్టడియుం</p> <p>గుడ్లవాదినాంటి కడులనాంటి దుగ్గూదికి రట్టడికము. ముందటి రట్టడు శ్రీభీమేశ్వర మహా దేవర పరియలమున</p>	<p>పదియవ శతాబ్దము</p>	<p>S.I.I., Vol VI, No. 115. గురిందగుంట శాసనము J.A.H.R. Society, Vol. I, Part II, p. 82.</p> <p>గొంక రాజు శాసనము S.I.I., Vol. IV, No. 1174</p> <p>S.I.I., Vol IV, No. 1288.</p>
రట్టడికము	<p>యంగిరట్టడి ఎఱుయమ రట్టడి</p> <p>కమ్మనాణ్ణిలోని చిలగ్గరమున రట్టడి</p> <p>గుద్దవాది నాణ్ణిఃడలు నా... నపల్లి రట్టడికము నాలవుచాలు</p> <p>గుద్దవాది నాంటి ఃడల నాంటి దుగ్గూదికి రట్టడికము</p>	<p>1080 (శా. శ.)</p> <p>1084 (శా. శ.)</p> <p>1022 (శా. శ.)</p>	<p>No. 114 of Stone Inscriptions copied in 1917.</p> <p>S.I.I., Vol. VI, No. 168.</p> <p>do do No. 1029.</p> <p>do do No. 1288.</p>

పదము	ప్రయోగము	శాసన కాలము	ప్రమాణము
	శ్రీ భీమేశ్వరమహాదేవరకు పట్టమొడ్డు మడవలి నూంకాండి యైన మగధరాయ జేపోలు నాల్గొం దమరత్తడికమున కవడ్డ రత్తడికమున ఆలమువకు	1044 (శా. శ.)	S. I. I. Vol. IV No. 1250.
	మహేశ్వర దేవర దేవదాసమైన పేల్వూరిం రత్తడికము	1044 (శా. శ.)	do. do. No 1248.
	రత్తడికము పోతి గోహించ్చి అప్పభోగ సర్వీసంపదలతో	1075 (శా. శ.)	do. do. No. 1186.
	అణ్ణమూరి రత్తడికములతోం అప్పభోగ సర్వీసంపదలతో		
	మావిడ్డివాడ మా రత్తడికము వలయుచుట్ట ఆలము ఏనువుట్లు నేల	1037 (శా. శ.)	do. do. No. 1323
రత్తడికము	శ్రీ భీమేశ్వరమహాదేవరదాసమైన పండ్రువాడ ఆలము రత్తడికము అప్పభోగ సర్వీసంపదలతోంగూడ తేవటి నివేద్యమునకు నిచ్చితిమి	1175 (శా. శ.)	do. do. No. 1371.
రత్తడికము	బెణ్ణవాడ రత్తడికమును	1087 (శా. శ.)	do. do. No. 737.

పదము	ప్రయోగము	శాసన కాలము	ప్రమాణము
రెడ్డి	శ్రీమహాదేవరకు ఊడపరడి మలిరెడ్డి	1198 (శా. శ.)	S. I. I. Vol IV No. 768
	ప్రొలిరెడ్డి	1217-18 A. D.	శాసన సంపుటములు. కావలి No 31 నెల్లూరి జిల్లా
	సూరపరడి. పోలిరెడ్డి	1053 (శా. శ.)	S. I. I., Vol. IV, No 762
	వీనిజయమావిండి నబ్బరెడ్డి	1054 (శా. శ.)	do do No. 667
	బొల్లిరెడ్డి కొడుకు సూరపరడి	1112 (శా. శ.)	do. do. No 790
	బ్రహ్మరెడ్డి కొడుకు అమరిరెడ్డి	1125 (శా. శ.)	do. do. No 791
	కాకతిరాజ్య నమఘకం డైన రేచరుదిరెడ్డి	1184 (శా. శ.)	do. do. No. 1117
	ప్రొలిరెడ్డి	1278-74 (A. D.)	ఒంగోలు No. 101 నెల్లూరి జిల్లా శాసన సంపుటములు.
	ప్రొలిరెడ్డి-నూరపరడి-దివిరెడ్డి	1094 (శా. శ.)	S. I. I., Vol VI, No. 125
	కేతమరెడ్డి-బాదిరెడ్డి	1041 (శా. శ.)	do. do. No. 173
రెడ్డి	కేతిరెడ్డి-ముత్తిరెడ్డి	1058 (శా. శ.)	S. I. I., Vol. IV, No 762
	అసీత్రీభవ రెడ్డితి విఖ్యాతో విస యాకర:	1174 (శా. శ.)	do. do. No. 1178

పదము	ప్రయోగము	శాసన కాలము	ప్రమాణము
	ఆసీద్వీరప రెడ్డిరతి విఖ్యాతో విన యాకరః	1174 (శా. శ.)	S. I. I. Vol. IV No. 1043
	కొమ్మి రెడ్డికి తమతల్లినుర సానికి తమ అన్న పోలి రెడ్డికి	1162 (శా. శ.)	do. do. No. 733
	మాంకి రెడ్డి తమతండ్రిమన్నేనికి	1204 (శా. శ.)	do. do. No. 756
	కామి తెడ్డి-నన్నవ రెడ్డి	1244 (శ్రీ. శ.)	O. 67 Nellore Inscriptions (ఒంగోలు)
	దేశి రెడ్డి-బమ్మి రెడ్డి- పెరుమాం డి రెడ్డి-పిన్నమ రెడ్డి	1290 (శ్రీ. శ.)	O. 99 Nellore Inscriptions (ఒంగోలు)
	మయిలార రెడ్డి	1424 (శ్రీ. శ.)	O. 104 Nellore Inscriptions (ఒంగోలు)
రాష్ట్ర కూట ప్రముఖాన్ కుటుంబినః	దిమిల విషయ కల్పకొండ గ్రామాధివాసినః కుటుంబినః	682 (శ్రీ. శ.)	ప్రథమవిష్ణువర్ధనుని చీపురుపల్లి శాసనము. <i>Indian Antiquary</i> , Vol. XX, p. 15.
	గొమ్మలూరునామ గ్రామ మధి వాసతో రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ కుటుంబిన స్వర్వాన్	}	మొదటి విజయాదిత్యుని శాసన ములు. <i>JAHRS.</i> , Vol. V, pp. 51-56.
	దినకాడునామ గ్రామ మధి వాస తో రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ కుటుంబిన స్వర్వాన్		
	(వాది విషయ) నివాసినో రాష్ట్ర కూట ప్రముఖ (ః) కుటుంబినః		నరేంద్రమృగరాజగు రెండవ విజయాదిత్యుడు (శా. శ. 716.

పదము	ప్రయోగము	శాసన కాలము	ప్రమాణము
	కండేరువాటి విషయ నివాసినః సర్వార్థ కుటుంబినః స్రుమా హూయేతాం		764) S.I.I., Vol. I, p. 33. మొదటి అమ్మరాజు <i>Indian Antiquary</i> , Vol. XIII. p 52.
	అత్తిలి విషయ నివాసినో రాష్ట్ర కూట ప్రముఖా కుటుంబినః	814 (శా. శ.)	ప్రథమ చాళుక్య భీముని అత్తిలి తామ్రశాసనము ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక సంపుటము ౧౧ నంచీక ౬
రాష్ట్ర కూట ప్రముఖాన్ కుటుంబినః	వెలనాండు విషయ నివాసినో రాష్ట్ర కూట ప్రముఖా కుటుంబినః		రెండవ అమ్మరాజు. Amma II <i>Indian Antiquary</i> Vol. XII, pages. 91-92.
	సానునవర విషయ నివాసినో రాష్ట్ర కూట ప్రముఖా సర్వార్థ సమాహూయ		రెండవ భీముడు. Bhima II <i>Indian Antiquary</i> Vol. XIII page 213.
	అత్తిలి నాణ్ణు విషయ నివాసినో రాష్ట్ర కూట ప్రముఖా న్కుటుంబినః సమహూయ		శక్తివర్మపభువణ్ణు శాసనము ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక. రెండవ వాల్యూము పుట 410
రాష్ట్ర కూట ముఖా స్సర్వా కర్షకా	అపిచ॥ నదీ మధ్యే జనపదే గ్రామవత్తతి సమ్మితే । రాష్ట్ర కూట ముఖా స్సర్వా కర్షకాః...		S. I. Inscription. Vol. IV No. 1150.

* శ్రీ రెడ్డి రాజ ప్రశస్తి.

మహాకవి, కాళ్యూరి హనుమంతరావు పంతులు.

- కా॥ విద్యచ్చిత్త సరస్తరంగవలభీ (పేంఖస్మరాళంబు, ప్ర)
 జ్ఞాద్వీవుండగు కట్టమంచి కవి లింగారెడ్డి విద్యానిధి
 గద్వాలాజ్యరమానుష క్తయగు లక్ష్మణంబ స్మహారాణి, ను
 ద్యద్విశ్రాంత యశోధనంబు లిడి పద్మాక్షుండు గాపాడుతా॥
- సీ॥ ఆంధ్రసామ్రాజ్యభవ్యప్రతాపోగ్రీవ | హ్నిచ్చటాభినవపాణింధమములు
 సమదనశోషముష్కరతురుష్కావనీ | శాంబుద ప్రలయ జఃఝానిలములు
 శత్రుధరాధవ సాధబద్ధధ్వజ | భగ్న కార్యక్రియాపాటవములు
 యవనవరాంతఃపురాంగనాజనబాష్ప | నిర్ఘ్నరవ్రజధారుణీధరములు॥
- గీ॥ ధణధణంధణ ధణధణధణ మహోగ్ర | పటహనిన్యనన ర్తిత ప్రధనవిజయ
 రెడ్డి ధాతీతలేంద్ర భూరిప్రతాప | బాహుఖడ్గంబులకుఁ జేతుఁ బ్రినవపూజ॥
- సీ॥ కుంకుమజలధులగుంకలు నవరించి | నెత్తురు ప్రోద్దుల నెరులు విడిచి
 నొనట సింహారంపుటనలు బొట్టుగఁ దీర్చి | చిందుచుంగుల శావీచీర గట్టి
 కన్నె మోదుగ పూలకచ్చు కొప్పునఁ గూర్చి | రాగధాతువుల పారాణి పూసి
 యొడలెల్ల రతనంపుఁ దొడవులఁ గీలించి | యిసిరింత చూపులఁ గునుమ వెట్టి॥
- చ॥ చండకరవాలకీల లీరెండఁ గాయఁ | గలుష రివుకంఠరక్తదుగ్ధములు గోలి
 దశదిశారంగతలములఁ దాండవించె | దళిమఁ గొని రెడ్డిభూప ప్రతాపలక్ష్మి॥
- సీ॥ ఊహార వెలయించి రుడురాజమాళికి | స్ఫటికోపలస్నిగ్ధభవనచయము
 నర్చన కర్పించి రంబికాధవునకు | ఖండికల్ మాస్యముల్ గ్రామసమితి
 సభిషేక మొనరించి రలికలోచనునకు | నిర్మితపుష్కరణీజలముల
 నిరుప్రోద్దుఁ బూజించి రిందురేఖాజాటు | ఒంతివువ్వుల బిల్వపల్లవముల
- గీ॥ నందులోఁ బుట్టి యందుల కాసవడకఁ | బుట్టుసావుల కెద రోసి మోక్షసరణి
 జనిరి శివభక్తిచరితార్థజన్మ లగుచుఁ | బరమభాగవతులు రెడ్డిధరణిపతులు॥

* 9—4—39 తేదీని జరిగిన రెడ్డిరాజ్య వర్ధంతి ఉత్సవములో చదివిన పద్యములు (సంపాదకుడు.)

- ఉ॥ పండితులై, కవీంద్రులయి, బంధురసత్కృతు లంది, పంకరా
ణ్ణండలితో నమర్త్యమహిమ స్విలసిల్లిరి, భూనభోంతరా
జాండము కీర్తినర్తకి కొనంగిరి, యర్థులు వేడకండ గా
గొండని పిల్చుచుం బసిడికొండల నిచ్చిరి రడ్డిభూపతుల్ ॥
- సీ॥ వేదాంగవేత్తలవేదరిమి నశించె । వైశేషికుల నెవ్వ వదలిపోయె
శబ్దశాస్త్రజ్ఞులసంతాపమడుగంటె । భాష్యకర్తలతేమి పలుచ నయ్యె
నంగీతశాస్త్రులబెంగ రూపా రెను । పారాణికులదుఃఖభరము దొలంగె
తత్వవాదులబీదతన మారుమూడయ్యె । లింగధారులపాలు పొంగి పారలె॥
- గీ॥ బహుకళాపోషకులు రెడ్డివంశస్థులు । పన్ను బండెలు లేకుండఁ బండునట్టి
యగ్రహారము ల్మాన్యంబు లడిగినన్ని । కోరుకొనునట్టి నీమలఁ గూర్చుకతన॥
- సీ॥ అగ్రహారములలో నాందోళికల నెక్కి । యెఱ్ఱిన యెచ్చోట నీరువాఱె
గస్తూరిలో మన్ని కనకంబులో నాడి । శ్రీనాథుఁ డెచ్చోట సిగులఁ దూగె
పాశెంబులం గాంది పైడియందలమెక్కి । సూరస యెచ్చోట సుఖముఁ జెందె
పల్లెలు మాన్యము ల్బుడసి భోగములతో । గారన యెచ్చోటఁ గలిమిఁ బొదలె॥
- గీ॥ నెచటఁ గవితావధూటి యిడేరి నగల । కులుకుతోఁ జౌధశృంగారముల నఱింఱె
నట్టి రెడ్డి స్మృతాలరాజ్యప్రశస్తిఁ । దలఁప జలుకల్లుమని మేను ఫులకరించు॥
- సీ॥ భారతఘంటంబుఁ బట్టి యశోజోల । నన్నయ్య యూగిననాటిచోటు
కవితాశ్వరాజంబు కాలినంకెల లూడ్చి । శ్రీనాథకవి చరించిన ధరితి
గౌతమీతీర మార్కండేయ శశిమాళి । రక్షకంబైన యాత్మాస్థలంబు
నుడికారమునఁ బేరువడిన యాంధ్రకవిత్వ । తుణిమితల్లికిఁ బురిటియిల్లు॥
- గీ॥ వేచుభూపాలదోశ్చౌర్యవీరవిజయ । ఖడ్గధారాణిటి త్కాంతిఁ గనిన నెలవు
సకల సంస్కారకృషులకు జన్మదూమి । హృదయములనుంపుఁ డీ రాణ్ణాశౌండ్రపురము॥
- గీ॥ ఆంధ్రమునఁ బుట్టి యాంధ్రంబునంపుఁ బెంగి । ఆంధ్ర రాజ్యంబుఁ బొలింది యశము గనిన
రెడ్డి వంశజులార ? యినడ్డ గొనక । ఆంధ్ర రాష్ట్రంబు పట్లఁ దోడగుడు మాకు॥

“పంట - దేశటి మహాన్వయము.”

వడ్డాది అప్పారావు.

అంధ్ర ప్రదేశ్‌లో నేలిన ప్రసిద్ధ రాజవంశములలో పంటరెడ్లు మిక్కిలి ప్రకృతి చెందిన వారు. మొదట అడ్డంకి రాజధానిగాను, తరువాత కొండవీడు రాజధానిగాను పరిపాలించిన ప్రోలయ వేమాదులున్నా, కాటయ వేమారెడ్డి అనంతరము రాజమహేంద్రము రాజధానిగా సింహాద్రిపర్యంతభూభాగమును ఏలిన అల్లయవీరభద్ర, వేమారెడ్లున్నా, పంటవంశస్థులని గ్రంథములందు చెప్పబడినారు. ప్రోలయ వేముని మంచాళ్ళ తామ్రశాసనము(1) లో విష్ణు పాదపద్మములనుండి చతుర్థవర్ణము వుట్టినదని చెప్పి,

“తద్వంశజాతామల పంటరెడ్డి కులామృతాంభోనిధి పూర్ణచంద్రః ।
ప్రోలాభిధః.....”

పంటరెడ్డికులమందు ప్రోలుడు వుట్టినట్లు వర్ణించినాడు. ఆశాసనమండే మరియొక చోట “శ్రీమన్మహా పంటరెడ్డి వంశార్ణవ పూర్ణచంద్రః”(2) అని ప్రోలుడు పేర్కొనబడినాడు. ఎఱ్ఱాప్రగడ హరివంశములో, కృతిపతివంశవర్ణనానందర్పములో,

“పంటకులస్వామి ప్రఖ్యాతు డౌర వేమయపితామహు డనుమాన్యతయును”(3)

అనియును మరియొక చోట,

“శ్రీమత్పంటకులాంబుధిసోమ”(4)

అనియును చెప్పినాడు.

శ్రీనాథుడు కాశీఖండములో వీరభద్రారెడ్డిని ఆతని వంశమును వర్ణించుచు (5) “పంటాస్వయ” “పంటకుల” “పంటవంశపావనా” అని వ్రాసినాడు. వీటినిబట్టి “పంట”

- (1) రెడ్డిరాణి సంపుటము 1, సంచిక 6, పుట 179.
- (2) రెడ్డిరాణి సంపుటము 1 సంచిక 6 పుట
- (3) హరివంశము-నావికృ ప్రతి-(1926)-పుట 4, 22 పద్యము.
- (4) హరివంశము, పూర్వభాగము-అశ్వాసము 8, పద్యము 1.
- (5) కాశీఖండము - నావికృ ప్రతి (1916) ఆశ్వా 1-25; 1-32; 1-56 2-167; 4-286; 6-310
7-262.

శబ్దము జాతిపరముగానున్నా, అన్వయ, కుల, వంశ, శబ్దములు పర్యాయపదములుగా నున్నా వాడబడినట్లు స్పష్టము. ఇట్లే ఈపంట శబ్దము వ్యక్తిగతముగా ఉపయోగించబడినది. విజయనగరచక్రవర్తి, రెండవ దేవరాయలమహాసామంతుడగు మైలారెడ్డి దానశాసనములలో(6) “పంట మైలారెడ్డి” యనినీ కాకతీయ గణపతిదేవమహారాజు కాలమునాటి మరియొక శాసనములో “పంత బొల్లిరెడ్డికి కొమ్మాసానికిం బుట్టిన మల్లిరెడ్డి”(7) అనినీ ప్రయోగాలు కలవు. వీటికి పంటకులములో వుట్టిన మైలారెడ్డి, బొల్లిరెడ్డి అనియే అర్థము చెప్పవలెను. పై ఉదాహరణములనుబట్టి 13, 14 క్రైస్తవశతాబ్దములనాటికి ఈ పంటశబ్దము రెడ్లలోని అవాంతరశాఖ లేక కులమును నిరూపించుటకు వాడబడుచున్నట్లు తెల్లమగుచున్నది. కాని, విమర్శనాద్వైతంలో కొంచెము పరిశీలించినట్లయితే, ఈశబ్దము మొదట నుంచి, కులవాచకము కానట్లు ఆసమానించుటకు తగిన ప్రమాణములు కనబడుచున్నవి. దక్షిణహిందూదేశ శాసనసంపుటలలో ఆరవదానియం దీశాసన మున్నది.(8) •

“కొట్టియదొన త్రిభువనమల్ల శ్రీకేశవదేవరకు అఖణ్డదీపమునకుపెట్టిన మేంకలు ర్శక. పీనిం జేకొని పంట మాదెన బోయుండు తనవుత్రాసుపవిత్రికము అఖణ్డదీపమునకు నిత్యమానెండునెయి పోయంగలవాండు”.

పై శాసనములోని “పంట మాదెన బోయుడు” గొల్లబోయు డని స్పష్టము కదా! ప్రతి దేవస్థానమునకు సంబంధించి ఇట్టి గొల్లవారు దీపదాతలవల్ల గొత్తైలను, మేకలను, మోదాలను గ్రహించి, నిత్యదీపమునకో, అర్ధదీపమునకో నెయ్యి పోయు ఆచార మున్నట్లు, శాసనపాఠకు లెరిగిన విషయమే ! పై శాసనములో ‘పంట’ శబ్దము వంశమునుగాని కులమునుగాని తెలుపదు. అయినను, ఇంటిపేరై యుండవచ్చునని సంశయింపవచ్చును. మరియొక శాసనమున(9) ఇట్లున్నది.

“స్వస్తి శ్రీ శకవక్షాంబులు
 1089 గునేటి మాఘ బ
 హుళ ౧ ఆదిపారమున, శ్రీ
 మన్మహామండలేశ్వర పంట దేవ
 చోళ మహారాజులకు వుణ్యముగ.....”

(6) *Epi. Ind.*, Vol. XIV; *N. D. I.* Vol. I—149.
 (7) తెలంగాణ శాసనములు పుట 68 సంఖ్య 28.
 (8) *S. I. I.*, Vol. VI, p. 641. ss. 1075.
 (9) *N. D. I.*, Vol. I. p. 344.

వైశానములోని “దేవచోళమహారాజు”, నుప్రసిద్ధ చోడవంశస్యుడు. ఈ చోళులశాసనము లనేకములు నెల్లూరు మండలమున కలవు (10) వీరట వంశప్రకృతి ఈ క్రిందివిధముగా ఉన్నది:—

స్వస్తి చరణ సర
 సిరుమా విహిత విలా
 చన, త్రిలోచన ప్ర
 ముఖాఖల ప్రిథివీ
 శ్వరకారిత కావేరీతీర
 కరికాలకులరత్న ప్రదీ
 వాహిత కుమారాంకుశ

శ్రీ మన్మహామండలేశ్వర.....చోడ మహారాజులు”

వీరు కరికాలవంశజులైన చోడులు(11) “పంట్లదేవచోళ మహారాజు” లోని పంట శబ్దము ఇంటిపేరున్నా కాదు. జాతిపేరున్నా కాదు. ఈ చోడ మహారాజులకు ఇంటిపే రున్నట్లు శాసనములలో ఎక్కడనూ కనపడదు. దేవచోళమహారాజు ‘పంట’ దేశమునకు మహామండలేశ్వరుడు అని సమన్వయము చేసుకోవలెనని నాయూహ. “పంట్ల మాదెన బోయుండు” అన్నచోట కూడా ‘పంట’ నాటికి చెందిన మాదెన బోయుండు అనియే అర్థము. నాడీభేదమును సూచించు పదమే కాలక్రమమున ఇంటిపేరుగ గాని, జాతిలో అవాంతరభాగమును సూచించు పదముగా గాని మారవచ్చును. శాసనములో, కమ్మనాటి ద్విజులు “కమ్మద్విజులుగానూ”(12) కమ్మనాటి కోమల్లు, “కమ్మకోమల్లు” గానూ(13) చెప్ప బడినారు. అట్లే “పంట్ల” దేవచోడమహారాజును పేర్కొనబడెను.

వైవానిని బట్టి “పంట” మొదటినుండియు జాతిపరముగా ప్రయోగించబడి ఉండ లేదనినీ, 10, 11 శతాబ్దులలో, దేశమును స్ఫురింపచేయు శబ్దమనినీ, 14, 15 శతాబ్దు లనాటికి రెడ్లలో, అంతశ్శాఖను తెలియచేయు సంజ్ఞ గా, రూఢమై, శ్రీనాథాదులచే ఉప యోగించబడినట్లున్నా మనము ఊహింపవచ్చును.

(10) N. D. I., Vol. I, p. 387; N. D. I., Vol. II, p. 517; S.I.I., Vol. VI, No. 624; S.I.I., Vol. VI, Nos. 608; 610; 606.

(11) రెడ్లు చోడులే యిన్న సిద్ధాంతమునకు వైసశీ నిర్దిష్ట శాసన మార్గారమా ? అన్న అం శము ఈ సంచికలో శేరికచోట చర్చించి యున్నాను.

(12) S.I.I., Vol. No.

(13) S.I.I., Vol. IV, No. 1012.

“ పంట దేవత ”

శ్రీనాథుడు తన భీమేశ్వర పురాణములో తత్కృతిభర్త బెండపూడి అన్నామా త్యుని ప్రభువైన, అల్లయవేను, వీరభద్రుల వంశావతారవర్ణనము చేయుచు,

“కైటభదైత్యవైరిపదపంకజముం దుదయంబు నొందె మి
న్నేటికి భూతధాత్రీకిని నెంతయు నచ్చిన తోడబుట్టువై
హాటకగర్భముఖ్య నిఖిలామరమాళి మహామణిప్రభా
పాటలవర్ణమైన యొక పావనవర్ణ ముదీర్ణనంపదన్ ”

ఆపుణ్యవంశంబునిఖిల ప్రపంచంబునకు నాధారంబై ప్రవర్తిల్లె. అందు బద్మనాయకులన వెలమలనఁగమ్మలన సరివర్ణన, పంటవర్ణన, బహుప్రకార శాఖోప శాఖా భిన్నంబులైన మార్గంబులం ద్రిమార్గగంగాప్రవాహంబుంబోలె గోత్రంబులెన్ని యేనియును జగత్ప్రవృత్తింబులై ప్రవహించుచుండఁ గల్పంబు లతిక్రమించి మన్వంతరంబులు జరిగె యుగంబులు సరికడచి వత్సరంబులు చని కాలచక్రంబు లతిక్రమించుచుండఁ జతుర్థకుల మాళిమండనంబై కీర్తివిహార ఘంటాపథంబైన పంట దేవత మహాన్వయంబు బాకనాటి జేశంబున భద్రవీరంబు నధివసించి, సింహవిక్రమనగర, దువ్వాడు, గండవరాది పట్టణం బులు నిజనివాసంబులుగా భృలతాదిష్టాష్టాదశ ద్వీపాంతరాభులగు భూపాలగ్రామణులన్ త్రొలింగభూమండలాఖండులులను బోలయ వేమాన్నపోతాన్నజేమ కుమారగిరీశ్వ రాదులం బూజ్యసామ్రాజ్య వీరస్థులం గాంచె తత్రంబంధ బాలధవంబునఁ, వసుంధరాభార ధౌరంధర్యంబునం గంధసింధుర ఘటాకూట కపట కిటి కచ్చపావతార నారాయణ భుజంగభూధరంబులకు జోడై.....అల్లాడ భూవల్లభుండు రాజమహేం ద్రంబు రాజధానిగా సింహాద్రి పర్యంత.....భువన మండలంబుఁబరిపాలించె(14)” నని చెప్పియున్నాడు.

14 పై పంక్తులు భీమేశ్వర పురాణము, శ్రీకృష్ణలీల అన్నపూర్ణమ్మగారి రెండవకూర్పు పుస్తకము (అధ్యాయ 1-31, 83) నుండి ప్రాయోగింపబడినవి. కాని అందు “పంట దేవత” కి బదులుగా “పంట” అనియు ఉన్నది. ఈవ్యాసములో నే నిచ్చిన పాఠము శ్రీ 31 ప్రభాకరకాశ్మీగారి ‘శృంగారక్రీడాధము’నుండి. పుట 148. శ్రీకృష్ణులవారే ప్రాప్రతిలోని “భూతధాత్రీ” అన్న దుష్టపాఠము సురరించి ఇప్పుడు నేనిచ్చిన భూతధాత్రీ...అన్న పాఠము ఇచ్చివారు. భీమఖండత్ర అచ్చుప్రతి ఆయోమముగా నున్నది. సరియైన పాఠములలో భాషాధారకు లెవ్వరైనా అచ్చుకేయించిన, పాఠము కృతజ్ఞులగుదురు.

వైవాక్యములలో ఒక విశేషము చూపట్టుచున్నది. “అప్పుణ్యవంశ” మందు పద్మ నాయకులు, వెలములు, కమ్మలు, నరినర్లు వంటర్లు జన్మించిరని కొన్ని ఉత్తమ శూద్రుల ముఱు చెప్పుచు, రెడ్లను చెప్పలేదు. తన పోషకులైన రెడ్లను ప్రప్రథమముననే పేర్కొనవలసియుండనే? తరువాతనైనను, చతుర్థకులమాళిమండనంబైన పంట దేనటి మహాస్వయము పాకనాటి దేశంబున భద్రవీరం బధిష్ఠించి యుండెనని చెప్పిన కాని రెడ్లను శూద్రులలో ఒక అవాంతరశాఖగా తెలిపి ఉండలేదు. ‘పంట దేనటి’ శూద్రులలో నొకటిగా వర్ణించియున్నాడు. శ్రీనాథు డిచ్చట మాత్రమే “పంట దేనటి” మహాస్వయము రెండు శబ్దములను కలిపి వ్రాసెను. “దేనటి” యన్నది విడిగా కూడ వంశ, జాతి, గోత్ర పరముగా శాశీఖండములో మూడవ అశ్వాసము ప్రథమ పద్యములో వాడబడినది.

“శ్రీమదేనటివంశ

(గ్రామణి, మూర్ధాభిషిక్త కంఠీరవ-

.....వీరభద్ర స్వపాలా”

ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ హరివంశములో,

(శ్రీసాధక సుచరిత్రా)..... దేనటివేమా, నమస్త ధీరలలామా(15)”

అంధ్రచరిత్ర చతురాసన శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు ఈ దేనటి శబ్దవిచారణచేయుచు, ఈ క్రిందివిధముగా వ్రాసినారు.

“వేమారెడ్డి యింటి పేరు దొంతివారని స్థానిక చరిత్రములందును, న్యూయర్ టెక్ససులగువారి గ్రంథములయందును పేర్కొనబడియుండెను, గాని వేమారెడ్డి యింటి పేరు దొంతివారు కాదు. ఇతడు దేనటి వంశమున జన్మించినవాడు..... వీరి యింటి పేరు దేనటి వారని, వీరు పరిపాలించిన యాంధ్రవాఙ్మయముననే స్పష్టపరుపబడి యున్నది. కొండవీటి రాజ్యమును పరిపాలించిన వేమారెడ్డి వంశమువాడను, రాజమహేంద్రరాజ్యమును పాలించిన అల్లారెడ్డి వంశమువాడను జ్ఞాతులదియు నొక్క వంశమువారే యనియు శంభుదాస ప్రణీతమైన హరివంశమువలనను, శ్రీనాథకవి ప్రణీతములైన భీమఖండ శాశీఖండములవలనను స్పష్టముగా తెలియుచున్నది”(16)

(15) హరివంశము—భా.భా, అశ్వా 9-1. (వావిళ్ళ మద్రాసు 1926).

(16) అంధ్రచరిత్రము—8 వ భాగము, పుట 183.

శ్రీ వీరభద్రరావుగారు “దేనటి వంశగౌమణి” అన్నచో, వంశశబ్దమునకు ఇంటి పేరు అర్థమని ఊహించినట్లు అగపడుచున్నది. మరియు “దేనటి వేమా” అన్నదానిలో దేనటిశబ్దము వేమశబ్దమునకుముందు ఉండుటచేకూడ వారిఊహకు బలకరమగు హేతువుగా గ్రహించినట్లు కూడ కనబడుచున్నది. “వంశ” శబ్దమునకు తెలుగు దేశములో “ఇంటి పేరు” అని వ్యవహరించు కబ్బార్లము ప్రసిద్ధము కాదని నాయభిప్రాయము. శ్రీనాథుని వాక్యములు నందేహమున కవకాశమిచ్చుచున్నవి. “దేనటి వేమా” అన్ననంబోధనము “రెడ్డివేమ”(17) “రెడ్డిమల్ల”(18) “రెడ్డి వేమవిభుడు”(19) “రెడ్డి భూపాల”(20) “రెడ్డియల్లయవీరా”(21) అన్న వానివంటివే. ఇందులోని మొదటిమాట తప్పక ఇంటి పేరు చెప్పవలెనను విధిలేదు. “కోమటి వేమా” “అన్నమ వేమా” “పొలయ వేమా” మొదటి మాటలు ఇంటి పేరును చెప్పునా? ఈ దేనటి శబ్దవిచారణచేయుచు, శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగా రిట్లు వ్రాసినారు.(22) “అల్లాడ రెడ్డి భార్య యనవేమనృపాలుని కొడుకుకూతురని పూర్వము కొందఱు వ్రాసిరి. శ్రీమాన వల్లి రామకృష్ణకవిగారు శివలీలావిలాసమును జూచి కూతుకూతురు గాని, కొడుకుకూతురు గాదని తొలుత గుర్తించిరి. అల్లాడరెడ్డి వంశ్యులు ననవేమారెడ్డి వంశ్యులు వియ్యాలవారను తలపు దీనిచే తొలగిపోయెను. శ్రీ వీరభద్రరావుగా రావల నారెండు కుటుంబముల వారును దేనటివారనియు నొక్క యింటివారనియు గుర్తించిరి. దేనటి యనునది యొక యింటిపేరో లేక యొక తెగకుఁ బేరో యని నాకిక్కడ సంశయ మున్నది.” అని తుదిని సంశయమును వెల్లడించినారు. శ్రీ శాస్త్రులవారి సంశయమునకు తావు కలదు. మనకు తెలిసిన వాజ్మయమునుండి, దేనటి యింటిపేరుగ వాడబడినట్లు స్పష్టముగా చెప్పజాలము.

అల్లాడరెడ్డికి పుత్రుడును, వేమవీరభద్రారెడ్డికు సోదరుడును అయిన నిశ్చలకొమ్మ నామాత్యుని శివలీలావిలాసములో

“ఉ! అందు జనించి మించిరి సమగ్రనిరూఢిఁ గ్రమక్రమంబున
మందరధీరు లాగత సమస్తవిచారులు సంతతప్రజా
నందన కార్యకారులు గుణస్ఫుటహారులు ధర్మరక్షణ
మందవీచారు లంగజితమారులు దేనటు లత్యుదారులై”.

(17) హరికంఠ—పూర్వ-అశ్వా 1-32

(18) హరికంఠ—ఉత్త-5-249.

(19) కాశీ—1-89.

(20) కాశీ—8-218.

(21) కాశీ—6-1.

(22) శృంగారశ్రీవాసము—త్రుట 290.

పై పద్యములో 'అందు' అనగా విష్ణుపాదమునందు, విష్ణుపాదమునండి నాలుగవ జాతి పుట్టినదనియు, అందు దేనటులు జనించినదియు చెప్పబడినది. చతుర్థవర్ణమందు, రెడ్డి వంశము గాని, పంట వంశము గాని పుట్టినదనినీ, అందు "దేనటి" యింటిపేరు గలవారు జనించినదనినీ కవి చెప్పలేదు. నాల్గవజాతి శాఖయగు దేనటివంశ ముద్భవించినదనే స్ఫురణ ఎక్కువగా పైపద్యమునందు కలుగుచున్నది. "దేనటులు" అన్న బహువచనము కూడా, జాతివాచకస్ఫురణకు సహకారి యగుచున్నది. శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ కవుల చరిత్రములో (23) శివలీలావిలాసమును గూర్చి వ్రాయునందర్భవములో "కృత్రివతి వంశజులు కొండవీటి రెడ్డివంశజులవలెనే దేనటివారు" అని వ్రాసి పైపద్యమును ఉదాహరించిరి. శ్రీనాథునిజీవితము వ్రాయువట్ల "అల్లాడరెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారనియు, దేనటివారనియు గూడ నుండియుండును" అని వ్రాసిరి. ఒక్క కటుంబమునకే రెండు యింటి పేర్లు ఉండునను సమన్వయము యుక్తిదూరము. ఇంటిపేర్లు గ్రామనామములుగా తరచుగా గలవనియు, దేనటి గ్రామనామ మనియు చెప్పుపక్షములో కూడా ఒక్క కటుంబము రెండు యింటి పేర్లతో వ్యవహరింపబడుననుట, అనుభవవేద్యమున్నూ కాదు. సమంజసమున్నూ కాదు. కొండవీటి దండకవిలెయందు అల్లాడరెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారని వ్రాయబడినది. పరంపరాగతమగు ఆసాంప్రదాయము తప్పని చెప్పుటకు తగిన ఉపపత్తులు లేవు. దొంతి యను గ్రామము కలదు. పంటరెడ్లు 'దొంతి' అను ఇంటిపేరు గలవారిప్పటికిని కలరు. దేనటి యింటిపేరుని చెప్పుటకు ప్రమాణబలము చాలదు.

దేనటు లెవరు ?

రెడ్లవంశవర్ణాదికమును గూర్చి విచారణచేయుటవనరమున ఈశబ్దము ప్రాచీనశాసనములలో ఎక్కడనైనను కలదేమో యని వెదకగా, కొన్నిట దొరకినది. తఱచిచూచిన కొద్దియు ఈశబ్దము నిఘాంథార్థము కలదని సంచయించితిని. పరిశోధనకు సత్యమే యరమావధి కావున సత్యాన్వేషణవిమర్శనకై నాకు తోచిన యభిప్రాయముల వెల్లడించుచున్నాను. గుంటూరుజిల్లా, నరసారావుపేట తాలూకా, కొణిదెన గ్రామములోని శ్రీ శంకరస్వామివారిదేవాలయములోని యీదిగువ శాసనము కలదు. (24)

(1) "స్వస్తికీమన్మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్లదేన పొత్తపిచోడ మహారాజుల యేలెడి భూమియైన కమ్మనాట్టి రాచకొడ్కులు, మందట్లు నూకనాయకులు, మొట్టవాడ గుట్టికత్తి రాచకొడ్కులు, దేనట్లు నూకనాయకులునై కూడి, శక వర్షములు

(23) కవులచరిత్రము సంపుట 1. (1917 ముద్రణము.) పుట 589.

1069 అగు నేటిపాపవిమల పాడ్యమియు గురువారము సుత్రరాయణ సంక్రాంతినాడు శ్రీ కొట్టదొన కేశవ దేవరకు నిచ్చిన కాన్కి యూరయాకయు నుల్వరిపాదికయు నిచ్చితిమి”...

త్రిభువనమల్ల దేవ పా త్రపిచోడడుకమ్మనాటికిని, గుండిక త్తికిని, మొట్టవాడకును ప్రభువు. (26) కొట్టదొన ఆతని రాజధాని. కేశవ దేవర ఆపట్టణములోని ప్రధాన దైవతము. కమ్మనాటి రాచకొడుకులును, మందట్లును, నూకనాయకులును, గుండికట్టు మొట్టవాడలోని రాచకొడుకులు, దేనట్లును, నూకనాయకులును కలసి, శ్రీ కేశవ దేవరకు, “ఊరయాకయు, ఉల్వరి” పాదికయు గాని నిబంధముచేసి ఆచంద్రితారాముగా నిచ్చిరి. ఇచ్చట ఉల్వరి కాన్కెలు పన్నులు. ఇట్టి పన్నులను ప్రతివారును విధించి చాలరు. చక్కవర్తులు, రాజులు, రాజపురుషులు, మాండలికులు ఇట్టి పన్నులను విధించి, దేవస్థానములకు నిచ్చు ఆచారము కలదు (26) అట్లే సుప్రసిద్ధము లైన “గణములు” ఆయముల విధించి దేవుళ్ళ అంగరంగభోగములకును, హవిర్బల్యర్చనలకును, భూపదీపనై వేద్యములకును, కట్టడచేయుట పూర్వమర్యాదయై యున్నది. ఆయాగణములపరిపాలనకు లోనైనవా రా “సమయముల” విధిగా పాటించెడివారు. (27) ఇట్టి శాసనములు దక్షిణ హిందూస్థానమం దంతటను కలవు. (28) గ్రామమందలి జనులందరూను కూడి ఇట్టి ఆయముల దేవాలయములకు ఇచ్చుట గూడ గలదు.

పై శాసనములో రాచకొడుకులు, నాయకులు, దేనట్లు, మందట్లు, వంశనామముల గానో, ఇంటి పేర్లుగానో, జాతివాచకములుగానో, ఉద్యోగనూచకములుగానో ఒకేవిధముగ అన్వయించవలెను. ఒక పదము వంశపరముగను, మరియొక పదము గృహపరముగను గ్రహించుటకు న్యాయములేదు. నాయకులు అనగా నాయక అను ఇంటి పేరు గలవారని వమన్వయించవచ్చునా? లేక రాచకొడుకులు అనగా ఒక వంశముని చెప్పవచ్చునా? అట్టి యర్థము లీ ప్రకరణనందర్భమున కుదరవు. ఇవి కుటుంబనామములుగా ఊహించినచో, నాలుగు కుటుంబములవారు రాజ్యములోని ప్రజలపై పన్నులు వేయుట ఎట్లు సాధ్యవదును? పైనాలుగు పదములును అధికారములను తెలుపుపదములు. నాయకుడు అనునది పూర్వకాలమున, సైనికోద్యోగి యనునర్థమున విశేషించి వాడబడుచుండెను. నాయకులు రివెన్యూ ఉద్యోగస్థులుగ కూడ నుండిరి. అట్లే ‘మందడి, దేనటి’ కూడ.

(24) S. I. I. Vol. VI. No. 639.
 (25) S. I. I. Vol. VI. No. 644.
 (26) do. do. No. 635; 637.
 (27) do. IV. No. 935.
 (28) Ep. Car. VII. St. 118.
 ,, V. pt. I B. 177.

పై శాసనములో కమ్మనాటిలోని మందడ్లును, గుండికట్టు, మొట్టవాడలలో “దేశట్లును” పేర్కొనబడిరి. మందడిపేరుతో వ్యవహరింపబడెడి కొందరిశాసనములు దొరకి యున్నవి. ఆశాసనములను పరీక్షించినపుడు కూడ ఈశబ్దమునకు మొదటి యర్థము ఒక ఉద్యోగి. యని స్పష్టపడును. “మందడ్లు” అనగా అశ్వసాహిణులు అని నాయూహ. మందడి యనగా శబ్దరత్నాకరములో గుట్టపుశాల యనియు, మందడిడు అనగా గుట్టపు వాడు అనియు అర్థములు ఇవ్వబడినవి. మందడిడు శబ్దమునకు బహువచనరూపము మంద డీడ్లు. ఇదియే కాలక్రిమమున మందడ్లు అయి ఉండవచ్చును. ఈ మందడిడు శబ్దమునకు ‘సాహిణి’ అని అర్థము చెప్పవచ్చును. ప్రాచీన సైనికవ్యవస్థలనుగూర్చి ఇంకను చాలా పరి శోధన జరుగవలసి ఉన్నది. ఈపైశబ్దము సైనిక వ్యవస్థకు చెందినది. సేనలో అశ్వబలము, గజబలము, శాల్బలము అను మూడు భాగములు ఉండెడివి. అశ్వగజబలములు, అశ్వసాహి ణులక్రింద గజసాహిణులక్రిందను ఉండెడివి. “నాయకుడు” అన్నది సామాన్యపదము. సైనిక ఉద్యోగి నాయకుడని వ్యవహరింపబడెడివాడు. ఈసాహిణులకు, నాయకులకు జీత బత్తెములకై రాజు గ్రామము లిచ్చెడివాడు. శాసనములలో ఈసాహిణులు తరచు కన వత్తురు. ఒక శాసనములో(29) “కాకిత గణపద్దేవమహారాజు ప్రధాని గజసాహిణి” అని కలదు. ఇట్టివి ఇంకను అనేకములు గలవు భాస్కర రామాయణములో అరణ్యకాండకృతి పతి “సాహిణిమారుడు”. శ్రీ పీఠేశలింగము పంతులుగారు, కవిజీవితములలో “ఈతనిది సాహిణి వంశము” అని వ్రాసినారు. వారియభిప్రాయ మేమో బోధపడుటలేదు, సాహిణి మారుడు గుట్టపువాడని కథకూడ కలదు. ఇట్టి సాహిణులే మందడ్లు.

తరతరములనుండి, కులక్రిమాగతమైన ఉద్యోగములనుబట్టి లోకవ్యవహారములో నిర్దిష్టతకు, వ్యక్తినామమునకు, పౌరుషనామమును కూడ చేర్చుట, తెలిసినదే. వంశవరం పరా, కరణీకము చేసినవారు ‘కరణం’ వా రగుదురు; భాల్బము (పూర్వమీమాంసాశాస్త్ర) మున కుమారిలభట్టుమతము) బోధించు ఉపాధ్యాయులు ‘భాల్బం’ వా రగుదురు. ఉపా ధ్యాయపదవియం దున్నవారు ‘ఒర్పుల’ ‘వర్పుల’ వా రగుదురు. అట్లే మందడి యన్న

(29) S. I. I. IV. 978; 979.

N. D. I., Vol. III. page 1083. గజసాహిణి రుద్రనాయకులు.

Do. Do. page 1128—

S.I.I., Vol. IV, No. 1217. అశ్వరసకండనాయకుని సాహిణి గొన్ని పెట్టికొడుక్కు
కల్లంసాహిణి.

ఉద్యోగము గాని దేవతీ యన్న ఉద్యోగము గాని పరంపరాగతమైనపుడు పూర్వపునంగఠి మరచి లోకులనోళ్లలో ఇంటిపేరుగ మారవచ్చును.

గవర్న మెంటు శాసనశాఖవారు 'మందడ్ల'ను పేర్కొను శాసనములను కొన్నింటిని సేకరించియున్నారు. శాసనశాఖ రిపోర్టులలో, మందడి ఒక కటుంబము పేరని సూచించి నారు(20)

పైన ఉదహరించిన శాసనములలోని కటుంబము నాలుగవ బాటిది. ఇందు మూలపురుషుడు మట్టడు. ఆతడు మందడిగా వర్ణింపబడలేదు. కొండపడుమటివిషయ మునకు దుర్జయవంశజుడైన మండనిదయవలన ప్రభుత్వము సంపాదించిన ప్రోలడు మాత్రమే మందడి, తంగెడ గ్రామములో మరియుక శాసనములో ఈ కటుంబములోని కొండపనాయ కుడు వర్ణింపబడినాడు.(31) ఈతనిది ఫణేంద్రకులము, విష్ణువంశము, పెనుగొండాస్వయము. మణినాగపురమునకు ప్రభువు. ఇందులో నీ "పెనుగొండాస్వయము"నకు పెనుగొండగ్రామి వాస్తవ్యుడనికాని, యింటిపేరు కలవాడనికాని చెప్పవలసి యున్నది ఈతడు 'నాయకుడు' మందడి. ఈ రెండు పదములును ఉద్యోగసూచకములు.

గుంటూరిజిల్లా పలనాటి తాలూకాలో మరియుక శాసనములో మందడి యొకడు పేర్కొనబడినాడు. ఈతడు మందడి శ్రీవినాయకుడు. తనస్వామి, దోరయ బేత

(30) Ann R-p for Epigraphy for Southern Circle 1932-1933 page 74. In an epigraph which comes this year from Vaddavalli, in Sattenapalli Taluk (No. 342) dated S. S. 1078 figures a Mādāya Sani, the wife of Mandadi Kondapa Nayaka of Tanarumbariti. See also Ann. Report for Epigraphy 1908. p. 77 general remarks. "A pillar at Sattenapalli Tq. (No. 7 of 1908) contains a Sanskrit inscription in Telugu alphabet of local chiefs belonging to the Chaturthakula. The earliest of them was Matta. His son was Konda, Gadi-kotamalla; his sons were Nāva, Prola, and Matta. Of these Prola or Mandadi Prola obtained the chieftainship of the Giripaschima District, through the favour of Manda of Durjaya family. His brother was maṭṭa or Mandadi Maṭṭa nayaka. He became a subordinate of the Velanati chief Gonka II son of Choda. Maṭṭa bore the titles of Gadikota malla and called himself lord of Tanarumbariti. He built the temple of Trikōṭīśwara at Velantur in the Kondapadumati District. The pillar bears on the other faces five other inscriptions registering grants to the same temple by members of the same family or their subordinates ranging from S. S. 1055 to 1091.

(31) Ann. Rep. Epigraphy (Southern Circle) 1925-26. (c) No. 397.

భూపాలుని అనుమతితో ఈతడు బిజ్జేశ్వర, ముద్దేశ్వర, రేవేశ్వర దేవరలను ప్రతిష్ఠించివేసిన దీశానము (31 a) ఇతడు మారట్ల గోత్రీకుడు; హైహయరాజ్యప్రతిష్ఠాచార్యుడు; మల్ల ప్రోలుపురవరాధీశ్వరుడు; శ్రీకాళాలని కేశవదేవర దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుడు, ఇత్యాదిగా వర్ణింపబడినాడు. శాసనశాఖవారు ఇతడు పై కొండపనాయకుని కుటుంబమువాడని అభిప్రాయపడుచున్నారు. అది యుక్తము కాదు. కొండపనాయకుని గోత్రము మారట్ల గోత్రము కాదు. ఇద్దరును వంశభేదముచేతను, గోత్రభేదముచేతను భిన్న కుటుంబములవారనుటకు వంశయము లేదు. భిన్నజాతులవారు కూడ అయిఉండవచ్చును. ఇరువురును మందట్లు, ఇదియే వారిరువురకును సామ్యము. సామాన్యముగా గ్రామరట్లట్లు మాత్రమే శాసనములలో కనవత్తురు. కాని ఇతడు మాహిష్మతీ దేశరట్లజి, వైవర్ణననుబట్టి, మందడి కుటుంబనామము కాదనియు, ఉద్యోగనూచకమనియు గ్రహింపవచ్చును. ఇంకను ఏమైన సందేహమున్న యెడల, ఈక్రింది శాసనమును విమర్శించినచో మందడి, గ్రామనామముగాని, కుటుంబనామముగాని, వంశనామము గాని, జాతినామము గాని కాదని స్పష్టపడగలదు. (31b) వెలనాటి గొంకరాజుల అమాత్యు డొకడు, “కొమ్మ” లేక “కుమార” నామధేయుడు కలడు. ఈ కొమ్మన శ్రీవత్స గోత్రీకుడు; బ్రాహ్మణుడు. ఒరిగాండి రేమన మనుమడు. రేమన రాజేంద్ర చిహ్నములను పొంది కమ్మదేశాధిపతిగా నియోగింపబడెను. నకలాగమపాఠగుడు దోణు డాతని కుమారుడు. ఈ దోణుని కుమారుడైన, కొమ్మన నెయ్యటిగొంకరాజు అమాత్యుడై, తండ్రిపేరు కొండ పడుముటి విషయములోని నారాయణవేరి గ్రామమున దోణసముద్రమును చెరువును తవ్వించి, కుమారేశ్వరస్వామిని ప్రతిష్ఠించెను. ఈ శాసనమునందలి స.స్కృతభాగమున కొమ్మడు, కొమ్మనామాత్యు డనియు, కొమ్మనపెగ్గడ అనియును ‘ఒరిగాండి వల్లభు డనియు’ వర్ణింపబడినాడు. శాసనమందలి తెలుగుభాగములో, ఈతడు “మందడి కొమ్మనపెగ్గడ” యనినీ “మందడి కొమ్మనామాత్యు” డనినీ చెప్పబడినాడు. ఈ కుటుంబపు పూర్వనివాసము ఒరిగాండి గ్రామము. అదియే వీరి యింటిపేరగుట, ఆదిపురుషుడు “ఒరిగాండిరేమన” యని పేర్కొనబడిన విధమునుబట్టియే నిర్ణయించవచ్చును. ఇందుకు ఇంకొక ఉపపత్తికూడా

(31 a) *Ann. Rep. for S. I. Epigraphy—1930—31*

(B) No. 316 page 47; part II. para. 20.

(31 b) *Ann. Rep. for S. I. Epigraphy—1932—33; (b) No. 314. and 317. part II. para 13.*

కలదు. “ఒరిగాండి పురవలేశ్వరు” డని వర్ణించబడిన, సోమనామాత్యుడు, భారద్వాజ గోత్రీకుడు మఱియొకడు కలడు. (31 c) ఈతడు దత్తైవపెగ్గడ కొడుకు (31 d.) దీనినిబట్టి ఒరిగాండి పురవలేశ్వర, ఒరిగాండి వల్లభ శబ్దములకు, ఒరిగాండి ప్రభువులర్థమనుటకు వీలు లేదు. ఒరిగాండి యింటిపేరుగలవారని మాత్రమే చెప్పవచ్చును. తాతయింటిపేరు ఒరిగాండి వారనియును, మనుమని యింటిపేరు మందడివారనియు, చెప్పినమర్థించుటకు న్యాయము లేదు. అట్లు యింటిపేర్లు మారుటకు చాలా పురుషాంతరములు గడవవలె ననుట లోక సిద్ధము.

వై కొమ్మనపెగ్గడ శాసనములో అమాత్య, పెగ్గడ, మందడి, సమానార్థద్యోతకము లనుట సిద్ధాంతము. ఈశాసనములో నిస్సందేహముగా ‘మందడి’ గృహ గోత్రీ జాత్యర్థ నూచకముగా ఉపయోగింపబడలేదు. మందడి అనగా ఒక ఉద్యోగి అన్న నిగమనము ప్రాప్తించుచున్నది.

అట్లే “దేనటి” అనునది కూడ అధికారద్యోతక మగుశబ్దము. శ్రీకూర్మ దేవాలయములో ఈకీంది శాసనము పరీక్షించినయెడల దేనటిశబ్దార్థము (32) స్పష్టపడును.

“శాశాబ్దానాంతు గణితే వ్యోమభూశశిసోమకే
 సామ్యవారేతు పంచమ్యాం శుక్తే చైత్రస్య పక్షకే
 కొల్లారాఖ్యే పురాగామే ప్రాభూ దెలపదేనటిః
 తత్పుత్రో ఘుడ్యనో నామ గోంకభూప చముపతిః
 తత్పుత్రోః కులదుగ్ధాల్లి వర్ధనే పూణ్ణచంద్రీమాః
 కులోత్తుంగాంక వీరస్య పృశ్చీశస్య చముపతిః
 ఆచా భటగణేగణ్యః పుణ్యః శ్రీమా నెలపనాయకః
 వత్తేతే యావ దింద్యకే తావ త్కాలింగ దేశకే,
 పితరుద్దిశ్య ధర్మాత్థం ప్రాదా ద్దీప మఖండకం
 అస్మై శ్రీకూమనాధాయ పూన్వకోటి నివాసినే.....”.

ఈశాసనము శకాబ్దములు 1110 నాటిది. దీని యర్థ మిది: పూర్వము కొల్లారా నెడిగ్రామ

(31 c) S. I. I. Vol. IV, No. 1180.
 (31 d) S. I. I. Vol. IV, No 1179.
 (32) S. I. I. Vol. V. No. 1338.

మందు, ఎఱవదేనటి పుట్టెను. ఆతని కమారుడు ఘుడ్యన; గోంక్కరాజు చమూపతి; ఆఘుడ్యనకుమారుడు ఎఱవనాయకుడు. కులోత్తంగమహారాజు చమూపతి; భటగణములో మొదట ఎన్నదగినవాడు; పుణ్యుడు. ఆతడు కూర్మనాథువకు తండ్రి నుద్దేశించి అఖండ దీపదానము చేసెను.

ఈ శాసనమును జాగ్రత్తగా పరిశీలించుము. ఇందు మూలపురుషుడు ఎఱవ దేనటి కుమారుడు ఘుడ్యన చమూపతి; మనుమడు ఎఱవనాయకుడు; తాతపేరును, మనుమని పేరును ఒకటియే. దేనటి, నాయక, చమూపతి శబ్దములు సమానార్థకములుగా నుపయోగింపబడినట్లును, ఉద్యోగమును తెల్పునవి యనియు విస్పష్టమే కదా! “దేనటి” వంశమును తెలిపితే మనుమని పేరునకును, కుమారుని పేరునకును చేర్చబడి యుండవలసినదే. ఛందో భంగమని శరీకించుటకు కూడ ఏలు లేదు—“ఎఱవదేనటి” “ఎఱవనాయక” ఏది యైనను ఒకటే. “దేనటి” పేరులోని భాగమే ఐతే మనుమడు తప్పక ఎఱవదేనటి అనియే పిలువబడియుండును ఇంటిపేరైనను, మిగతా వంశస్థులందరకును శాసనమందు చేర్చబడియే యుండును వైకుంఠంబములోని పురుషులందరును చాళుక్యులకడ సైనికోద్యోగములయందున్నారు. ఒకరికన్న ఒకరు ఎక్కువ అధికారపదవిని పొందినారు. ‘దేనటి’ సైనికవ్యవస్థకు చెందిన ఉద్యోగము, సేనాధిపతికన్న చిన్నది. దాక్షిణ్యరామగ్రామములోని భీమేశ్వరాలయములో “దేనటి” మరియుక శాసనము కలదు. (కీకీ)

“జయతి వినయవర్తీ శ్రీ బుద్ధవమ్యాశ్రమః ।

.....

తద్వంశజే వ్యధ గుణ వ్రజసంయుతేషు
 గచ్ఛత్ప్వనేక ధరణీ జనవల్లభేషు
 శ్రీకొణ్ణ్య దేనటి రభూ ద్విపులేషు తేషు
 శ్రీదుజ్జయాస్వయలసద్దహరత్న దీపః
 కండ్రీవాడి విషయం చ సకొండః
 కోనరాష్ట్రమలభద్ధలితారిః
 రాజలాంఛనమున్నత ముద్య
 దాజిభీమధరణీశ్వర రత్నాత్ ॥

.....

తస్మాత్ ఖ్యాత విచారశ్చ జాతః పోతః సుతోత్తమః ।
 బాదః పశుపతిగుండః ఇత్యాను స్తనయా స్తతః ।
 తత్రాసీన్మహాసీయ కీర్తిలలితా కందాల వాలోల్లసత్సౌ
 జన్యాది మహాగుణైకవనతిః శ్రీకోనపోతః కృతీ
 జిత్వా య శ్రీకలింగ వల్లభ మహారాజేంద్ర చోదాయ
 వై ప్రాచా ద్దుజ్జయవంశ రాజతిలకః కాలింగ గణ్డద్విపాన్ ॥
 యః కులోత్తుంగచోడస్య కారుణ్యేనాలభద్విభుః
 వేంగీంద్రీనామధేయం చ, వేంగీగ్రామసహస్రీకం
 తస్య శ్శ్లోః మహాతేజా రాజరాజస్వపోత్తమః.....”

పైశాసనము శా.శ. 1070 ప్రాంతములది. దుజ్జయవంశమందు బుద్ధవర్మ పుత్రుడు. ఆతనివంశములో “కొండ దేవటి” పుట్టెను. ఆ కొండడు, రాజభీమునివలన రాజలాంఛనము లతో కూడిన కోనరాష్ట్రమును పొందెను. ఆతని కొడుకు పోతడు. ఆతని తమ్ముడు భీమ పరాక్రముడైన భీమడు. భీమనికి రాయడు, కొండడు, గండడు, కేతడు, పోతడు, బాదడు, పశుపతి, మండడు అనెడి కుమారులు కలిగిరి. అందు కోనపోతడు, అనేక మహాకార్యములు చేసినవాడు; త్రికలింగవల్లభుని జయించి కాలింగ గండద్విపముల రాజేంద్రచోడునికి కొనివచ్చెను. కులోత్తుంగుని కారుణ్యమువలన వేంగీదేశాధిపతియై వేంగీగ్రామసహస్రమును పొందెను. ఇందు వంశకర్త కొండడు మాత్రమే దేవటి. మిగతా వంశ్యులందఱును చాల పెద్దపదవులందిరి. వారు చాళుక్యులవద్ద సైన్యాధిపతులై, రాజలాంఛన నమేతులై, సామంత రాజులై యుండిరి. పైన చెప్పిన భీమడు మహామండలేశ్వరుడు; కోనకండ్రీవాడి దేశాధిపతి; ఆతని శాసనములు మఱికొన్ని కలవు.(34) అం దీతడు మహామండలేశ్వరు డని వర్ణింపబడినాడు. “దేవటి” పేరునకు చేర్చబడియుండలేదు. ఇది వంశనామము గాని గృహనామము గాని అయినయెడల, తప్పక పేరునకు చేర్చబడియుండును. కొండడు మాత్రమే దేవటి పదవియం దుండెను. తరువాత వారు చమూపతులైరి. అందుచే వారు దేవట్లుగ చెప్పబడక, చమూపతులుగనే చెప్పబడిరి.

(34) S. I. I. Vol. IV No. 1151. See also No. 103 of S. I. I. Vol. VI. where a desaṭi Pāṇḍa is mentioned.

నల్లారిజిల్లాలోని మరియొక శాసనములో నిట్లున్నది:—

స్వస్తి శ్రీ శకవర్షంబులు 1110 అగునేంటి కీలక సంవత్సరంబున ఉత్తరాయణసంక్రాంతిని పాకనాటిలోని విగుఱథ కి దేసంగులు నల్ గఱుల కాపదేసహి,
 కొడుకు ప్రోర దేసహి తలాఱ ప్రోలినాయకునికి”

ఇందులో ‘దేసహి’ అన్నపదము “దేనటి”కి రూపాంతరము. ఇందలి కాపదేసహి, ప్రోర దేసహులు, జాతిచే దేసంగులు, ఇంటిపేరు నల్ గఱులవారు. ఉద్యోగముచే దేనట్లు. తలాఱ ప్రోలినాయకునికన్న తక్కువ ఉద్యోగస్థులు కనుకనే ప్రోలినాయకుని ధర్మార్థము దానముచేసినారు. “నల్లారిశాసనములలో “అతుకూరి దేశాటి” (34) యని వ్యక్తినామము దేనటి (దేశాటి) కనబడుచున్నది.

పై ప్రయోగములను పరిశోధించగా ‘దేనటి’ వంశమును గాని, కుటుంబమునుగాని తెలువదనినీ, ఉద్యోగ మయియుండు ననినీ బలవత్తరమగు అనుమితి కలుగుచున్నది. ఇకను, ఈయనుమితి బలపడుటకు నమాకారులగు కొన్ని యంశములను పరీక్షింతము:

“దేనటి” శబ్దముతో నజాతీయములైన కొన్ని శబ్దములు.

దేశ్య, దేసి, దేశి, సెట్టి, దేశాయిచెట్టి, దేనటి, దేసహి, దేశాయి ఇత్యాది పదములు పూర్వశాసనములలో కనపడును. ఆవురాతనవు సంస్థలు నశించినపుడు, ఈశబ్దములకు అర్థము నులభముగా గోచరించునా? దేశిశబ్ద మొక అధికారమును తెలుపును. “దేశిమారి నాయుడు” (35) “దేశిప్రధానీ దుగ్గిసెట్టి: చక్కగొట్టవు మహాప్రధాని దుగ్గిసెట్టి” (36) “కషాయవంచకే దేశిద్దాకానమధ్యే వ్యవేదయేత్” (37) “తథా నమస్త శ్రీధ మ్మహాదేశ్యా శాకంభర్యాం లవణకొటకం ప్రతివింశోపక మేకం దత్తం” (38) అని తొమ్మిదో, పదో శతాబ్దాలనాటి శాసనాలలో “దేశి” ఉద్యోగమని తెలుపునట్టి, ప్రయోగములు కలవు. “దేశాయి” (దేశాధికృత) రెవిన్యూ ఉద్యోగ మున్నది తెలిసినదే. ఇప్పటికి “దేశాయి”

(34) a) N. D. I, Vol. III page 1350.
 (35) S. I. I, Vol. IV No. 679.
 (36) S. I. I, Vol. IV No. 1223.
 (37) Ep. Ind. Vol. II page 179.
 (38) Ep. Ind. Vol. II page 124.

అను ఉద్యోగము వ్యవహారములో ఉన్నది. కొంద రీదేసటి, దేశసెట్టి, పదముల వికృతి యందురు. సెట్టి శ్రేష్ఠశబ్దభవము. అమరనిఘంటువులో “శ్రేష్ఠః పుష్కలః సత్తమః” అని కలదు. ఆప్రే నిఘంటువులో శ్రేష్ఠః = The president of a mercantile or other guild అని యున్నది. గణముఖ్యుడు అని దీనియభిప్రాయము. చాలకాలమునుండి సెట్టి, కోమట్లను తెలు వుపదముగా వాడబడుచున్నది. కాని విమర్శించి చూచినచో ఈశబ్దమునకు గణముఖ్యుడు భండారి, (treasurer) నాయకుడు అను అర్థములు కనబడుచున్నవి. “చోడ గోంక్కరాజు సెట్టి, ముమ్మడి భీమావారమున అయ్యపరడ్డి కొడుకు రడ్డిచూంక్కన(89) ఇచ్చట సెట్టి యనగా భండారి. మరియొక శాసనములో, “భండారి కొండపరడ్డికొడుకు పోతిరడి” అని కలదు. ఉత్తరార్కాడు జిల్లాలో ప్రతి తాలూకాకును దేశాయిచెట్టి అని ఒక అధికారి ఇప్పటికిని కలడు.(40) ఈ ఉద్యోగము ‘justice of the peace’వంటిది అని Thurston వ్రాసి యున్నాడు. ఈ దేశాయిచెట్టి ‘బలిజ’ కులస్తుడు. పద్దెనిమిది వర్ణములవారిపైన అధికారము చెలాయించును. నేరస్తులను విచారణచేసి దండనవిధించును. ఈతనితీర్పులు కంపెనీనర్కారు వారు కూడా ఆమోదించేవారట.

10 మొదలు 14-వ శతాబ్దమువరకును ‘వీరబలంజి’ గణమొకటి దక్షిణ హిందూ స్థానమున నుండెడిది. వీరలశాసనములు తెలుగు, కన్నడ, తమిళ దేశములయందు పెక్కు లున్నవి. వీరు వీరబలంజి ధర్మపరిపాలకులు. బలంజి శబ్దము వణిజ శబ్దభవము. వీరబణిజ గలని బణంజిగలని వీరవణిగలని వీరు వ్యవహరింపబడెడివారు. వీరు అహిచ్ఛత్రీపురము నుండి, దక్షిణమునకు వచ్చిరి. వీరి ప్రధానస్థానము అయ్యవలె దీనినే ఇప్పుడు ‘ఐహోల్’ Aihole అందురు. వీరినిగురించి శాక్తరు బార్నెటుగారు ఇట్లు వ్రాసినారు:—(41)

“There was a vast organisation of associated traders which about the 12th and 13th centuries had spread a net work over the greater part of Southern India and Ceylon and perhaps even further and which beginning with simple commerce and thence developing an elaborate social and semi-military system, strikingly recalls Vīra Vālanjigar our East India Company. These were the Vīra Banajus, as they were called in Canarese or as they were styled in Tamil. The name signifies ‘valiant merchants’ and is therefore similar to our gentlemen adventurers... They claimed to have come originally from Ahicchatra, but their central body was at

(39) S. I. I., Vol. IV, No. 1139, S. S. 1061.
 (40) Thurston Castes & Tribes, Vol. II, p. 121; see under Dēśayī.
 (41) Page 98 of Vol. II of Dr. B. A. Saletore’s “Social and Political Life in the Vijayanagar Empire”.

Ayyavōle, the modern Aihole which was the seat of their Board of Directors, consisting of a council of 500 members".—The ancient Tamil Township and Village. Quoted from foot note 1 on p. 98 of Vol. II of Dr. B. A. Saletore's *Social and Political Life in Vijayanagara Empire*

వీరి వర్ణనలనుబట్టి వైశ్యులుగానున్నారు. వీరి దైవతము కమలావాసవీకన్యకాపరమేశ్వరి. కాని వీరు చిల్లరబేర మమ్మకొను వర్తకులు గారు. రాజ్యాంగమునందు ముఖ్యస్థానములలో వీరుండిరి. క్షమాఖడ్గముచేతనే కొద్దిభక్తువును జయించెడివారలైనను (41) రణరంగరాములు, నీతిరాజ్యవిభవులు, అనీతిరాజ్యదూరులు. ఛప్పన్నదేశములయందును 'ప్రభుముఖ్యులు'గా ఈదేశ "సెట్టి" ఉండెడివారు. గవర, గతి సెట్టి, సెట్టిగుత్త, అంకకార, వీర, వీరవనిజ, గండిగ, గావుండ, గావుండస్వామి ఇత్యాది ప్రభేదము లీగణమందు కలవు. (42) పట్టణములలో (నముద్రీవ్యాపారము చేయునవి పట్టణములు) 'సెట్టి పట్టణస్వామి' యను ఉద్యోగముండెడిది. (43) మండలమునకుగాని, రాజ్యమంతటికిగాని "పృథ్వీసెట్టి" ఒక ఉండెడివాడు. ఈ "పృథ్వీసెట్టి" రాజ్యమందలి వర్తకసంబంధమైన యావద్విషయమున కధికారియని చెప్పవచ్చును. ఈ "సెట్టి", "సెట్టిపట్టణస్వామి", "పృథ్వీసెట్టి" పదవులు ఉద్యోగములు. మొదట వైశ్యులు ఈయద్యోగములయందున్నను కాలక్రమమున ఇతర జాతు లీపదవుల నాక్రమించెను. తెలుగుదేశమునందీ వీరబలంజగణము విశేష పలుకుబడి గలిగి, రాజ్యాంగమందు చాల ఉన్నతస్థితియందుండెను. ఇప్పుడు వైశ్యులెవరును బలిజల మని చెప్పుకొనరు. బలిజశాఖవారు తెలుగుదేశమందు అనేక ప్రభేదములతో, ఉత్తమ శూద్రీవంశములకు చెరచినవారుగా నున్నారు. ఈ 'పృథ్వీసెట్టి' పదవి యెట్టిదో ఈ క్రింది శాసనములవలన స్పష్టము కాగలదు.

వేమ, వీరభద్రాచార్యులు అనంతరము రాజమహేంద్రాబాద్, విజయనగర చక్రవర్తి ప్రాధికారముల పాలనలో కొద్దికాలమున్నది. ఆచక్రవర్తి ప్రధానినొకనిని, రాజమహేంద్రాబాద్ పాలకునిగా ఏర్పరచెను. దాక్షిణ్యము భీమేశ్వరాలయమున లతడు వేసిన శాసనములో ఇట్లు కలదు (44)

(41) *Epi. Car.* VII S. K. 1:8.

(42) *S. I. I.* IV No. 794.

(43) *Epi. Car.* II No. 335 p 143.

(44) *S. I. I.* Vol. IV No. 1375 (Ss. 1366.)

“శ్రీ వీరప్రతాప ప్రవృత దేవరాయ మహాసభాన రాజమహేంద్రీ పురవరాధీశ నాగభూపాలపుత్రీ కోటిశంకర బిరుదాంకిత మూరురాయరగండ మల్లభూపాలసేఖర నిజహిత శ్రీమత్పులియ మాకోకలు గండ పంచముల గోత్రీ పెద్దినాయక మ్మారమాం బికాపుత్రీ దేవాంబికామనః కమలమిత్రీ బలంజెధమ్మ ప్రతిపాలకుండైన పుధివీసెట్టిం ...గారైన అంక్క తెలుంగరిసెట్టింగారు...”

ఈతడు 'అంక' తెలుంగరిసెట్టి. రాజమహేంద్రీ పురవరాధీశుడు. “పుధివీసెట్టి”. అట్టి యీతడు రాయవరము మొదలగు స్థలపెక్కండ్రనమావేశమున కధ్యక్షుడై శ్రీమేశ్వర తిరువాకిటనున్న ద్రాక్షారామ బలంజెవారికి “విరాళంపన్ను” నర్వమాస్యము చేసెను. ఈ “పుధివీసెట్టి” దేశమున కంతకును పెద్ద ఉద్యోగస్థు డనటకు సందేహమా?

చాగివారు కాకతీయసామంతులై నాతవాడి, విజయవాటినిషయములక్రీస్తు 12, 18 శతాబ్దులలో పరిపాలించిరి. గుడిమెట్టలోని మూలస్థాన మల్లిఖార్జునస్వామికి కొన్ని ఆయ ములను వీరబలంజ పరిపాలకులగు ఈ సంఘము మహామండలేశ్వర చాగి దోరయ రాజులకు ధర్మార్థముగా ఇచ్చెను. ఇందీ దోరయరాజులు “పుధ్వీసెట్టి” మహామండలేశ్వర చాగిదోరయ రాజులని ప్రశంసింపబడెను. (45) ఈశాసనము ప్రకటింపబడలేదు. ఆంధ్రులవాణిజ్యచరిత్ర మున కీశాసనము మిక్కిలి ఉపయోగకరమైనది. దీనినిబట్టి ‘సెట్టి’ ‘పుధ్వీసెట్టి’ యుద్యోగ ములని సిద్ధాంతకరించవచ్చును. మహామండలేశ్వరుడే “పుధ్వీసెట్టి” దేశ, దేశములకును, దేశ సెట్లుండెడివారు. ఈపదము ఏలా వాడబడినదిన్నీ వైన ఉదహరించియే ఉన్నాను. దేసి, సెట్టి, దేశసెట్టి, దేశాటి, దేనటి, దేనహి, దేశాయి పదముల పరీక్షవలన దేనటి మొదట అధికారమును తెలుపు పదమే యని సువ్యక్తమగుచున్నది.

(45) Ann. Rep. S. I. Epi. 1934-35.
(B) Nos 277-278. Part II. Para 33 S.s. 1162.

“...registers a gift of certain toll incomes made to the temple of Mulasthan-Mallikharjuna at Gudimetta by several trade-guilds and commercial bodies for the merit of Mahamandaleswara chagi Doraya Raja entitled Prithvi Setti and of chagi ganapanya. It is stated that these commercial bodies among are mentioned Ubhaya nānā dēsis, Gavares, mummari dandas, had assembled together in a mahanadu for making the gift specified above.”

దేనటి గ్రామనామమా !

‘వెలుగోటివారి వంశావళి’ లో ‘దేనట్లవారి’ బిరుదుగద్యమున్నదనియును, అందు ‘దేనట్లపురవరాధీశ్వరు’ అని కలదనియు, వారు రెడ్లనియు బ్రహ్మకీర్తి వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు నాతో చెప్పియున్నారు(46) ఇట్టి పేర్లుగల ఊళ్ళనేకములు కలవు. బావట్ల, తాడుట్ల, పిలుట్ల, పిరాట్ల అను గ్రామములు కలవు. ఆయా యింటి పేర్లవారిప్పటికిని ఉన్నారు. పిలుట్లవారు పిలుటివారు కాలేదు. పిరాట్లవారు పిరాటివారు కాలేదు. నాద్యశ్యమునుబట్టి ‘దేనట్లవారు’ దేనటివారు కాగూడదేమో! శూద్ర గోత్రములలో ఇట్టి ఊరి పేళ్ళు కలవు. మారట్లగోత్రము, వేనట్లగోత్రము, ఆరట్లగోత్రము, వల్లుట్ల గోత్రము ఇత్యాదులు. ఇవి యేవియు మారలేదు. దేనట్లనుండి దేనటిరూపము వుట్టుటకు ‘దేనట్ల’ ‘దేనట్లు’ అని భ్రమించి, అది బహువచనరూప మని భ్రమించి, దానికి ఏకవచనరూపము దేనటి అని కల్పించి ఉండవలెను. వెలుగోటివారి వంశావళిలోని ‘దేనట్ల’ వారు ఏకాలమువారో నిర్దిష్టముగా నాకు తెలియదు. బహుశా 12, 14 శతాబ్దాలనాటివారు కావచ్చును. దేనటిఅన్న రూపమును, దానికి సంస్కృతమున ఏకవచనరూపము దేనటి: అని క్రీస్తు 11 శతాబ్దమునాటికే యున్నది. అంతకు పూర్వమే దేనట్ల, దేనట్లు, అయి, తరువాత, దేనటి కావలెను. అట్లయినదనుటకు శాసనప్రమాణము ఉన్నట్లు నాకు తెలియదు. దేనటిగ్రామనామము కాదు. పండితులు దీనిని పరిశోధింతురు గాక.

దేనూరిరెడ్లు, దేనట్లా !

రెడ్లలో అనేక అవాంతరభేదములు కలవు. పాకనాటి, పంట, వెలనాటి, రేనాటి, మొరస, పల్లె రెడ్లు, నాడీభేదమునుబట్టి ఏర్పడినభేదములు. గోటేటి, ఓరుగంటి, పెదకంటి, కుంచేటి, మోటాడి, దేనూరిరెడ్లు, నివాసగ్రామములబట్టి ఏర్పడిన భేదములు. దేనూరు పురమని స్పష్టము. దేనూరిరెడ్లు, దేనటిరెడ్లు కానేరరు. ఊరు ఔపవిధక్తి కళబ్దము గాన దేనూరి యగును; దేనటి ఎన్నడును కాదు. దేనూరు కావులును, రెడ్లును కలరు. ఈ దేనూరు కళబ్దము, దేవాశూరశబ్దజన్యమని కొందరు చెప్పుచున్నారు. అట్టి వ్యుత్పత్తి సరియనితోచదు.

(46) ఈ అంశము సుప్రసిద్ధచరిత్ర పరిశోధకులైన మ. రా. శ్రీ ముల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు వారికి చూపినట్లును కూడ శ్రీ శాస్త్రిగారు నాకేర వ్రాసినారు. వారి రివ్యూరకు కృతజ్ఞుడను.

పంటరాష్ట్ర మెచట నున్నది ?

వైన 'వంట' దేశమును యాపించుశబ్ద మని సిద్ధాంతకరించితిమి. ఈపంట నాడు లేక రాష్ట్ర మెచట నున్నదిన్నీ పరిశీలించెము. నెల్లూరి తెలుగు చోడరాజుగు తమ్ముసిద్ది కొంచిలోని అరుభాళపెరుమాళ్ళ దేవాలయములో క్రీస్తు 1205, 1206 సావత్వమున వేసిన శాసనములో ఇట్లున్నది. (47)

.....సఖలు సమస్త సామ్రాజ్యాయ నెల్లూన్నెగరే
 కృతాభిషేకః శ్రీగణ్డగోపాల శ్రీ దేవీవీరసూతి
 మ్మన్మసిద్ది మహారాజాన జ్జా తమ్ముసిద్ది
 మహీపాలః పాలయ న్నఖలానుణ్ణవాంబరామ్ |
 దేవాయాస్మై హాస్తిశైలేశ్వరాయ
 స్ఫాయద్భూమ్న సారయోగ్యే శకాబ్దే
ద్ధిమ్ పంటరాష్ట్ర ప్రధానమ్
ప్రదాత్ గ్రామం ముట్టియంపాక్క నంజ్జామ్ |

శ్రీ గండగోపాల శ్రీ దేవీపుత్రుడును, మనుమసిద్దిమహారాజు తమ్ముడును అయిన తమ్ముసిద్దిమహారాజు నెల్లూరునగరమున, సమస్త సామ్రాజ్యభిషిక్తుడై, రాజ్యమును పాలించుచు హాస్తిశైలేశ్వర దేవరకు 1127 శకాబ్దములునాడు (క్రీస్తు 1205—06) పంట రాష్ట్రమునకు ప్రధానగ్రామముగు ముట్టియంపాక్కను దానముచేసెను. ఈతమ్ముసిద్ది మరొకొన్ని శాసనములనుబట్టి ఎఱ్ఱసిద్దికొడుకని తెలియుచున్నది. ఎఱ్ఱసిద్దియే వైశాసనమందలి గండగోపాలుడు. ఈతడు మనుమసిద్ది జీవితకాలములోనే ఆతని నమ్మతితో రాజ్యాభిషిక్తుడై పరిపాలించినటుల కనపడుచున్నది. పంటరాష్ట్రము క్రీస్తు 18-వ శకాబ్దములో ఈతని పరిపాలనలో నున్నది. అంతకు పూర్వము ఈపంటదేశము 'దేవచోడమహారాజు' పాలనలో క్రీస్తు 1167-68 ప్రాంతముల నున్నటుల వైన స్థిరపరచి యున్నాము. (48) ఈ శాసనములబట్టి

(47) Epi. Ind. Vol VII. page 154. ఈ శాసనములో పంటరాష్ట్ర ప్రధాని యున్నదని. ముద్రసిద్ధ చరిత్రపరిశోధకులగు శ్రీ దాక్టరు శేటూరి దేవకటరాజయ్యగారు దయతో నాకు తెలిపి, వారి కిందుకు నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుడను.

(48) N. D. I. Vol I. Darsi 38.

పంటరాష్ట్రము వన్నెండు, వదమూడు శతాబ్దాలలో వాడుకలో నున్నది. నల్లూరి చోడుల రాజ్యాంతర్యాగము. తర్వాత ఏకారణముననో 'పంట' వ్యవహారభ్రష్టమైనది. 'ముట్టియంపాక్క' ఎక్కడ నున్నదో తెలుసుకొన్నయెడల పంటరాష్ట్రము ఎచ్చటిదో తెలియగలదు. 'ముట్టియంపాక్క' ముట్టెంబాక అనుపేరుతో నల్లూరిజిల్లా గూడూరితాలూకాలో ఉన్నది. (49) ఇది పంటరాష్ట్రప్రధాన మని చెప్పబడినది. కాబట్టి ఈ ముట్టెంబాక చుట్టును ఉన్న దేశము పంటరాష్ట్ర మనుటకు సంశయింప పనిలేదు. ఈ పంటరాష్ట్రము చాలకాలము తమిళచోళులపరిపాలనలో ఉన్నది. తమిళరాజ్యములో ఇది జయగోండచోళమండలములో అంతర్యాగము. దీనిని పట్టెనాడని వారు వ్యవహరించినటుల అగపడుచున్నది. 'పాంకనాండు' అరవములో ఎట్లు 'పాక్తినాడ'యినదో అట్లే 'పంట' నాడు 'పట్టె' నాడును తరువాత 'పడై'నాడును అయి 'పంట' తెలుగులో కాలక్రమమున రూపుమాసిపోయి ఉండవచ్చును. విజ్ఞాలు ఈవిషయమున పరిశ్రమింతురని కోరుచున్నాను.

పై చర్చవలన ఫలితమేమన?

(1) "పంట" - రాష్ట్రము. పంటరెడ్లు స్వదేశమును, విజగీషువులై వీడి, పోయినతరువాత రాష్ట్రమున వ్యవహారభ్రష్టమై కాలక్రమమున శ్రీనాథునినాటికి వంశార్థమున రూఢమయ్యెను. పంటరెడ్లు రెడ్లలో ఒక అవాంతరభేదము.

(2) "దేనటి" ఒక ఉద్యోగము. ఈయర్థము క్రమముగా నశించి, శ్రీనాథుని కాలమునాటికి, ఇదియును వంశార్థముననే వాడబడు చున్నటుల కన్పట్టుచున్నది. పంటరెడ్లలో కొన్ని కుటుంబములవారు దేనట్లని చెప్పుకొనుచున్నట్లు కనపడుచున్నది. ఇంటిపేరుగా వాడబడుచున్నట్లు నిర్దిష్టముగాలేదు శ్రీనాథుడు 'పంటదేనటి మహాస్వయ' మని గుడిగుచ్చి సామాన్యముగా అన్వయపరముగ వాడియున్నాడు. శ్రీనాథునాటికి వాటి ప్రాచీన అర్థస్ఫురణ వాడుకలో కలుగుచున్నట్లు తోచదు.

* రెడ్డి జయంతి.

మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, కవిసార్వభౌమ క్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి

- క॥ శ్రీకరుఁ డత్యుత్తమవిధ, వాకరుఁ డగునాదిదేవుఁ డచ్యుతుఁడు శుభ
 క్లోకఁడు కరుణాన్వితుఁ డై, రేకెత్తంజేయుఁ గాక రెడ్డిజయంతిన్.
- ఉ॥ రెడ్డి యనంగ సర్థ మది తేఁ డని చెప్పఁగ వచ్చు సట్టి శ్రీ)
 రెడ్డివిభుప్రతాపమును రెడ్డిప్రభుత్వము రెడ్డిదానమున్
 రెడ్డియశంబు చాటుచును రెడ్డిజయంతి వచించు, వేలుపుం
 గిడ్డులు రెడ్డివా రనుచుఁ గేరుచుఁ బద్యము లే వచించెదన్.
- సీ॥ నకలవిద్యారసనంగ్రహణంబునఁ బలికెడు కట్టశబ్దంబె సాక్షి
 తను దూఱువారిసేఁ దా దూఱుఁ డనుటకుఁ బరఁగెడు మంచిశబ్దంబె సాక్షి
 నత్యవాక్షిరతుండు నజ్జనుం డనుటకు నింబైన రామశబ్దంబె సాక్షి
 శివభక్తిభరితుఁ డై చెన్నమీఠెడు ననువాసికి లింగశబ్దంబె సాక్షి
- తే॥ సుకవిజనులను బాలింప ఖోటి నైన, వలతి యనుటకు రెడ్డిశబ్దంబె సాక్షి
 అట్టి సుజనైక వేద్యుఁడు నసఘుఁడైన, పురుషవద్యునిఁ గొనియాడఁ బోలదొక్కొ!
- క॥ ఆతండు రెడ్డివంశ, ఖ్యాతుఁడు పండితుఁడు వానికడ రెడ్డివిభు
 త్యాతతచారిత్రకథన్, జేతోమోడంబ కాని చెప్పం గలమే.
- తే॥ నాకును బ్రభాకరునకు నానాటినుండి - తాతమనుమలవరున యశా; దానివలన
 జంకుచుంటిని బద్యముల్ చదువుటకును - గాని కొళికుఁ దలఁచి నేఁ గడఁగితి నిటు.
- ఉ॥ పోలయవేమరెడ్డి మును భూపరిపాలన మాచరించునాఁ
 డాలిముఁకలై తురక లాహవభూమి నెమర్చ వారలన్
 గాలునివీటి కంచియు నిఁకం గలవారలఁ బాఱఁదోలి తా
 నేలఁ బ్రజన్ బ్రబంధపర మేశ్వరముఖ్యుల నక్కవీంద్రులన్.
- తే॥ వసుధ నద్దంకియు నమరావతియుఁ గోరు - కొండ గద్వాలయును దోమకొండదొట్టి
 పట్టణ రెడ్డిప్రభువులు ప్రతిభఁ గనిరి - రాణలెనఁగఁగ నుర్వరా రాజ్య మేలి.
- తే॥ నూటయేఁబది వర్షముల్ మేటు లగుచు - రాజ్యమేలిరి యారెడ్డిరాజవరులు
 వారిసిరు లెల్ల దేవళపాలు విప్ర) - బృందములపాలయ్యె నావేళయందు.

* 8-1-89 తేదీనబరిగిన రెడ్డిరాజ్య వర్ధంతిఉత్సవములో చదివిన పద్యములు (సంపాదకుడు).

- క॥ అనితల్లి రుద్రాదేవియు - పనితామణు లయ్యు రాజ్యపాలనవిధులన్
 ఘనకీర్తి గాంచి మించిరి - ఘనులగు పూరుషులకంటె గడు నబ్బిముగన్.
- తే॥ వేమనయుఁ గోనబుద్ధుఁడు వీరభద్ర - కవి కుమారగిరియులోని ఘనచరితులు
 రెడ్డివంశమునం బుట్టి తేఁడు లగుచుఁ - గవులు నై చాల విఖ్యాతిఁ గాంచి రవుడు.
- మహానాథుఁడై, అనవేమారెడ్డిముఖ్యుల్ హరునమునఁ దిలింగావనీభాగ మెల్లన్
 ఘనదోర్దర్పం బెలర్పన్ గయికొని విమతుల్ కాందికీకత్వ మొందన్
 బని తానంతాచ్చకీర్తిన్ బడసి నిజమహీపాలనం బొప్ప విద్వ
 జ్ఞులం బోషించి విద్యుల్ జగతి నిలిపి రెంచంగ నర్వప్రజాభుల్.
- అ॥ కొండవీటిరెడ్డికుంజరంబులు బహు - దేశసమరవిజయదీపితు లయి
 కవుల నాదరించి కావ్యంబులం గాంచి - రాజ్యమేలి రాదిరాజులట్లు.
- సీ॥ అన్న, వేమారెడ్డి యధ్యక్షుఁడై ప్రజాపాలనాదికమును బరపుచుండ
 బెండపూ డన్నయ పెగడ యై రాజ్యతంత్రం బెల్ల నేర్పున నడపుచుండఁ
 గవిసార్వభౌముఁడు ఘనుఁడు శ్రీనాథుఁడు వరకృతు లిడి కీర్తి నెరపుచుండ
 శివుఁడు మార్కండేయుఁ డవిరళానుగ్రహమున సిరుల్ దయచేసి పోయిచుండ.
- తే॥ శ్యామలాంబయుఁ దోడునీ డై మెలంగ - ముళ్ళగూరి మహాశక్తి ముదముఁ బెంప
 రాణ్యహేంద్రమునం దుండి రాజ్య మేలెఁ - బ్రతిభ నల్లాడ శ్రీవీరభద్రాదేవి.
- శా॥ దేవబ్రాహ్మణభక్తితత్పరుఁ డుమాదేవీప్రియాంఘ్రిద్వయీ
 సేవాసాదిత్యైభవుండు సుకవిశ్వేమంకరం డుల్లస
 ద్భావుం డై తగు వీరభద్రుఁ డిచటన్ భద్రాసనాసీనుఁ డై
 శేవన్ రాజ్యము నేయుచున్ దెలుగు వాసింగాంచఁ జేసెన్ ధరన్.
- తే॥ అతఁడు స్ట్రైచ్చాపహృతములొ నగ్రహార -ములను వెండియుఁ బడసి విపుల కొనంగు
 టది యొకఁడ కాక మఱియును నగ్రహార-ములను బెక్కు లొనంగ విద్యలను బ్రోవ.
- శా॥ దాక్షారామమునందు భీమవరచుం దాయాప్రదేశంబులన్
 లక్ష్మింపందగు దేవతాలయము లెల్లన్ రాణ్యహేంద్రంబునన్
 సాక్షాదింద్రులు నాఁగ నొప్పినఘనుల్ క్రూమండలాఖండలుల్
 లక్షల్ వెచ్చముఁ జేసి కట్టి రవి పోలం జెప్పవా వారలన్.
- ప॥ ఎప్పుడో రెడ్డిరాజులు రాజ్యలిరని చెప్పు టేమిటి కిప్పుడును.

- సీ| హైదరాబాదున సభికారి కొత్వాలు ప్రధితుండు వేంకటరామరెడ్డి యుద్దేవలిన్ లక్ష లొప్పఁ బింగళికులప్రభవుఁ డావెంకటరామరెడ్డి మునగాలపురి రాజపూజితుండును గుణ రత్న నాయని రంగరావురెడ్డి కడపపురంబున ఘనుఁడు మేధాశాలి మేటియా కోట్రెడ్డి కోటిరెడ్డి మణికోండలో రాజమాన్యుఁడు ధన్యుఁడు వరతెటిరెడ్డి గోపాలరెడ్డి నెల్లూరుపురమున నెరదాత రేబాలరాయండు పట్టణిరామరెడ్డి అనపర్తి నౌదార్యఖనియు భూస్వామి ద్వారంపూడి వరవంశరామిరెడ్డి బుచిరెడ్డిచాలెమన్ పురిఁ గృష్ణరాయలన్ సౌజ్ఞనందిన రామచంద్రరెడ్డి తిన్నపెల్లి సుగుణోన్నతుండును బ్రభుసన్నతుండు కొమారసామిరెడ్డి రాయవరంబునఁ బ్రధితయశుం డయి జానొందు మల్లిడి నర్తిరెడ్డి చిత్తూర సత్రభుశ్రీష్టుఁడు వలివేడు ప్రభువై తలిర్చెడురాజరెడ్డి ఆదోనిపురమున ననఘుండు ఘనుఁడు నై తభుకొత్తుచుండెడు తమ్మిరెడ్డి
- తే| మటియు దీచాలదివ్వెగ్రామమున రామి - రెడ్డి కవికోకిలము, రామిరెడ్డి సుకవి వరుఁడు యానాదిరెడ్డి గోపాలరెడ్డి - మొదలయిన రెడ్డివొర లిప్పు పొదలుచుండ్రు.
- సీ| శ్రీ గౌతమీపవిత్రీకృతక్షేత్రము రాజమహేంద్రునిరాజధాని శ్యామలాంబామహాశక్తి రక్షితము శ్రీ రాజమహేంద్రునిరాజధాని దక్షిణకాళికాస్థలసమాభిఖ్యము రాజమహేంద్రునిరాజధాని నన్నపార్యాదికవృష్ణతిస్థానము రాజమహేంద్రునిరాజధాని
- తే| సార్యభామునివెనుక తత్వములు వాసు - దేవుఁడును వ్యాసుఁడును లింగ మావల వను రాయఁడును లోనికవులకుఁ బ్రతిభఁ గూర్చి-రాజలెడు రాణ్యహేంద్రునిరాజధాని.
- డి| కాటయవేమరెడ్డినుడిగట్టిన కాటవరంబునందు నే నాఁట నెసంగియుండుటను, నాగురుకావ్యము నాతఁ డొందుటన్ బాటిగ రాణ్యహేంద్రమును బాలనకేసిన వీరభద్రుండఁగ మేటి మదీయభావుకుఁడు మేలు దలంచి వచింతు నిత్ర్రితీగ.
- చ| సురుచిరరాణ్యహేంద్ర) పరిశోధకమండలివార లెంతయే నిరతపరిశ్రమంబున ననింద్యములైన చరిత్రీభాగముల్ పరిపరితులన్ దెలిపి వండితపామరవందనీయులై పరఁగుదు రంచు నేనిపుడు పల్కెద వారల మేలుఁ గోరుచున్.

కొప్పల వంశము.

వడ్డెడి శ్రీరామచంద్రమూర్తి, ఎం. ఏ., బి. ఇ. డి.

పదునాల్గవ శతాబ్దారంభమునకు దక్షిణ హిందూ దేశమున గల ఆంధ్రులదగు కాకతీయ సామ్రాజ్యము మహమ్మదీయ దండయాత్రాఫలితముగా క్షీణించుట కారంభించెను. ధనకాంక్షయు, దక్షిణాపథపు రాజులలో ఐకమత్యము లేకపోవుటయుజేసి అల్లాయుద్దీను ఖల్జీ అతని దండనాయకుడు మాలిక్ కాఫర్, తుగ్లకు వంశీయుడగు జునాఖానులు, దక్షిణ హిందూ దేశముపై దండెత్తి దానిని పూర్తిగా కొల్లగొట్టిపోయిరి. కాకతీయ సామ్రాజ్య విచ్ఛిన్నమునకును, రెడ్డిరాజులు తిరిగి ఆంధ్రసామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకును మధ్య ఆంధ్రుల చరిత్ర, చరిత్ర నిర్మాణమునకు, సరిపడు గ్రంథాధారములు, శాసనాధారము లున్నను, యింతవరకు సరిగా నిర్మింపబడలేదు.

కాకతీయసామ్రాజ్య వినాశనమైన తర్వాత ఆంధ్రదేశమును కాకతీయ సామంతులు పంచుకొని చిన్న చిన్న నాయకవంశములు స్థాపించి ఆంధ్రదేశమును పాలించుట అనితల్లి కలవచేరుశాసనము¹ ననుసరించియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు² వ్రాతల ననుసరించియు మనకు తెలియుచున్నది.

అనితల్లి కలవచేరుశాసనము ననుసరించి కాకతి ప్రతాపరుద్రుడు స్వర్ణమునకేగిన పిమ్మట 'త్రిలింగ దేశము యవనులచే నాక్రమింపబడియుండ, సముద్రములో మునిగి యున్న భూమండలము నాది వరాహవతారుడగు నారాయణు డుద్ధరించినట్లు యవనోదరస్థ మగు నాంధ్రదేశమును పోలయనాయకు డుద్ధరించెను. పోలయనాయకుని యనంతరము కావయనాయకుడు రాజ్యమొనర్చి తురుష్కులచే నవహరింపబడిన యగ్రహారముల మరల బ్రాహ్మణుల కిచ్చుటయేకాక కొత్తగాకూడ ననేకాగ్రహారములు దానముచేసెను. అంత గొంతకాలమునకు కావయనాయకుడు కాలధర్మమునొంద నాతని గొలుచుచున్న డెబ్బది యైదుగురు నాయకులును త్రిలింగ దేశమును విభజించుకొని యొక్కొక్కొక్కొక్క భాగము

1. Jour. Tel. Acad Vol. II pages 93—112.
2. Briggs: Ferista Vol. I P. 427; Elliot and Dowson Vol. III. P. 245.

నేలసాగిరి³. ఈ కావయనాయకునే మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు కృష్ణనాయకుడని⁴ యు, కన్యానాయకుడని⁵ యు వ్యవహరించిరి. ఈతడే ఆంధ్రసురత్రాణ⁶, ఆంధ్రదేశాధీశ్వర,⁷ అఱు మనంగంటి పురవరాధీశ్వరు⁸ డగు కావయనాయకుడు.

పైన వర్ణింపబడిన పరిస్థితులకు పూర్వమే కాకతీయ సామంతులుగానుండి గోదావరీ కలింగ మధ్యభాగముల పరిపాలన సంపాదించి స్థిరత్వమేర్పరుచుకొన్న రెడ్లవంశముగు కొప్పలవంశము శక 1259 నాటికి కాకతీయసామ్రాజ్యవినాశము నవకాశము చేసికొని స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించుకొని నేటి తూర్పుగోదావరి, విశాఖపట్నపు జిల్లాలపై వితాపురము రాజధానిగా నేలసాగెయ. ఈకొప్పలవంశపు చరిత్ర క్లుప్తముగా వర్ణించుటయే యీవ్యాసముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము. ఒక శతాబ్దపుకాలము గోదావరీ కలింగమధ్య భాగముల నవిచ్ఛన్నముగా పాలించిన యీ రెడ్లవంశపు చరిత్ర మనకింకను సరిగా తెలియదు.⁹

కొప్పల వంశము

ఈ వంశపుచరిత్ర తెలిసికొనుటకు మనకుగల శాసనాధారముల నీక్రింద పొందుపరచుచున్నాను. మొదటిది శ్రీమతు సోమయదేవ దివ్య శ్రీపాదపద్మారాధక సకలాదిభక్తుల పాదోదక ప్రసాదోపజీవి' పగమెచ్చుగండ కొప్పల ప్రోలయ, అతని చెల్లెలు ముప్పసాని, తమ్ములు దొడ్లదేవర, నగనబోయండును కలసి తమతాత కొప్పమారెడ్డికిని, తండ్రి నారెబోయనికిని, తల్లి కొమ్మసానికిని, దమ అన్నలు కొఱ్ఱుపుపాటి ఎఱపోతి నాయునికి, డొంకైన మార్చేనికి ధర్మార్థముగా బెజవాడ మల్లేశ్వర దేవరకు యిచ్చిన అఖండదీపముల దెల్పు శాసనము¹⁰. శక 1186 విభవ సంవత్సర మాఘ బహుళ చతుర్దశీ గురువారమునా డివ్వబడినది. మనకు లభించినశాసనము లన్నిటియందును యిదే ప్రాచీన మయినది. దీని ననుసరించి మనకీక్రింది వంశవృక్షము లభించుచున్నది.

3. Jour. Tel. Acad. Vol. II p. 95.
 4. Briggis. Ferista Vol. I p. 427.
 5. Elliot & Dowson Vol. III p. 245.
 6. Ep Ind. XIII p. 259 ff.
 7. Telingana Inscriptions p. 163.
 8. S. I. I. Vol. IV No. 950.
 9. శ్రీ మల్లంపల్లిసోమేశ్వరశర్మగారిదివరక యీ విషయముపై ఆంధ్రీతిహాస పరిశోధక మండలి వారి ప్రామాణిక పత్రికలోను, రెడ్లరాజీపత్రికలోను కొంతవరకు చర్చించియున్నాడు.
 10. S. I. I. IV No. 765.

కొప్పమారెడ్డి

నారెబోయడు = భార్య కొమ్మసాని

కొమ్మపుసాటి డొంకెన పగమెచ్చుగండ ముప్పసాని దొడ్డదేవర సగనబోయండు
 ఎరపోతినాయడు మార్చేడు కొంపల
 పోలినయ్యండు.
 (శాసన దాత)

వీరింటి పేరగు కొప్పల గ్రామనామముగా కనబడుచున్నది. కొప్పలు గ్రామ మొకటి గుంటూరుజిల్లాలో నున్నది.¹¹ ఈశాసనమునుగూర్చి చర్చించుటకు పూర్వము శాసనదాత పొగడిన సోమయ దేవుడెవరో నిర్ణయించ వలసియున్నది. ఈసోమయదేవుడు కొలని సోముడని పేరుగాంచిన, ఇందులూరి పెదమల్ల విభుని కుమారుడైన సోమమంత్రీ కాని వేరొకరుకారని మన కాకాలపు రాజకీయపరిస్థితులు వలన తెలియును.

ఈ శాసనకాలమునాటికి కాకతీయ సేనానులు వేంగీదేశపాలకులగు వెలనాటి చోళులను కళింగరాజులను జయించి సింహాధిపత్యంతభూములను కాకతీయసామ్రాజ్యమున కలుపుటకు చాల ప్రయత్నములు చేయుచుండిరి. కాకతిగణపతి సేనానులగు రాజనాయకుడు, మల్లల హేమాద్రిరెడ్డి, జాయవనాయక, ఇందులూరి సోమమంత్రీలు వేరు వేరుగా కళింగముపై దండెత్తి దానిని వశపరచుకొనుటకు చేసిన ప్రయత్నములు వారి శాసనముల¹² వలనను, ఇతరగ్రంథములవలనను తెలియుచున్నవి. కాకతీయ సేనానులలో కళింగవిజయమునకు ముఖ్యులు ఇందులూరివంశీయులు. వీరిలో సోమమంత్రీ, అన్నదేవుడు, రుద్రదేవుడు ముఖ్యులు. సోమమంత్రీ కాకతి గణపతిదేవుని ప్రధానమంత్రీ యనియు, దండనాధుడనియు, ఓరుగంటికి తూర్పుభాగమున నుండెడి దేశములనే గాక కళింగములోని భూములను గూడ జయించెననియు శివయోగసారమున¹³ వర్ణింపబడినాడు.

11. List of villages of the Madras Presidency p. 107.
 12. Hyderabad Arch. Series, No. 3. p. 16; *Ep. Ind.* III, p.84. శివయోగసారము.
 13. సుభాషి, Vol. I, p. 25.

చ॥ ఇల ఒహుసైన్యముల్ కొలువ నేకశిలాపురి తూర్పుదిక్కునం
 గల రిపుభూములెల్ల గొని గర్వముమై (నరి) కాడిమండలీ
 కుల నవలీల దోలి (నరి) గోగులనాడును గొల్నివీడునా
 వెలసిన దుర్గముల్ గొనుచు వేగమె గౌతమి దాటి యిమ్ములన్.

క॥ మాడియు రెండుంగొనియా,
 డాడెడి వన్నెండు మన్నియములు నొడిచి తా
 నాడె కళింగసీమకు
 గూడిన భువిగొనియె సోమకులముఖ్యు డొగిన్.

పైశాసనములోని సోమయదేవుడీ ఇందులూరి సోమమంత్రి¹⁴ కాని వేరొకరు కారని నిర్ణయించుటచే మనకు శాసనములోని చాల విషయములు సుబోధకము లగుచున్నవి. ఇందులూరి సోమమంత్రి నాశ్రయించి అతని మెప్పువడసిన యీకొప్పులవంశములోని 'వగ మెచ్చు గండ' పోలయను, సోమమంత్రి తాను జయించిన కళింగభూభాగమును రక్షించుటకు పితాపురములోనుంచి యుండును పోలయశాసనము ననుసరించి మనకాతనియన్నలు ఎఱపోతినాయుడు, మార్నేడులు 'కొంక్నేస'లకు పాలకులుగా నగపడుచున్నారు. కొర్నిపాడును¹⁴ గ్రామము గుంటూరిజిల్లాలోను, డొంకుని¹⁵ అను గ్రామము గంజాం జిల్లాలోని ఉదయగిరి ఏజన్సీలోను కనపడుచున్నవి. అందుచే ప్రథమమున గుంటూరి జిల్లాలోనుండి దానిని జయించుటకు ఇంద్రులూరి సోమమంత్రి వచ్చినప్పు డాతని నాశ్రయించి యాతని మెప్పువడసి, గుంటూరిజిల్లాలోని కొర్నిపాడునకు ఎఱపోతియు, నేటి గోదావరి విశాఖపట్టణపుజిల్లాలపరిపాలన పోలయయు, గంజాంజిల్లాలోని డొంక్నేసవద్ద మార్నేడును పరిపాలకులుగా నియమింపబడియుండురు. కాకతీయసేనానులు గంజాంజిల్లా వరకుజయించి యుండిరనుటకు రాజనాయకుని విజయములు¹⁶ మన శాసనమును బలపరచుచున్నది.

కొప్పులవంశచరిత్ర తేలువు రెండవశాసనము ఆంధ్రీమండల మందలి గోదావరి కళింగ మధ్య భాగమును పితాపురము రాజధానిగా పరిపాలించుచు శక 1259వ సంవత్సర

14. List of Villages in the Madras Presidency P. 105.
 15. ibid Page 27.
 16. ibid Hyderabad Arch. Series No. 3 P. 16.

మున నామయ నాయకునిచే యివ్వబడిన దోనేపూడి శాసనము. 17 దీని ననుసరించి నామయ నాయకుని తండ్రిపేరు పోలయ యనియు తల్లిపేరు చోడమాంబ యనియు, తాత“పగమెచ్చుగండ” “ప్రత్యర్థి గర్వనిర్వాహణ” బిరుదాంకితుడగు కొప్పులకావయ నాయకు డనియు తెలియుచున్నది.

బెజవాడ శాసన దాత కొప్పులపోలయకును, దోనేపూడి శాసన దాత నామయ నాయకుని తాత కావయ నాయకునికిని, పగమెచ్చుగండయను బిరుదముండుట చేతను, యిరువురి కాలమును దగ్గరగా నుండుటచేతను “పగమెచ్చుగండ” “ప్రత్యర్థి గర్వనిర్వాహణ కొప్పులకావయ నాయకుడు” పగమెచ్చుగండపోలయ కుమారుడని యూహించుట కేయాటంకమున్నట్లు కనబడదు. ఈశాసనమువలన కాకతి గణపతి దండనాధుడిండులూరి సోమసుంత్రిచే పితాపురమున తమ ప్రతినిధిగా స్థాపింపబడిన పోలయ, అతని కుమారుడు కావయయు, కూడ కళింగ దేశమును పూర్తిగా వశపరచుకొనుటకు కాకతిరుద్రాంబ ప్రతాపరుద్రుల కాలమున పంపబడిన సేనానులకు సహాయము చేసి వారి మెప్పుపొంది, “పగమెచ్చుగండ” లనియు, “ప్రత్యర్థి గర్వనిర్వాహణ” లనియు బిరుదావధులు సంపాదించి కాకతీయ రాజప్రతినిధులుగా గోదావరి కళింగ మధ్యభాగమును పాలించిరని యూహించ వలసియున్నది.

ప్రతాపరుద్రుని యసంతరమువరకు యీ కొప్పులవంశములకు స్వతంత్రరాజ్య మేర్పరచుకొనుట కవకాశము చిక్కలేదు. దోనేపూడి శాసనదాత నామయనాయకుని కాలమునకు మహమ్మదీయ దండయాత్రాఫలితముగా కాకతీయసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్న మాయెను. అల్లాయుద్దీన్ ఖిల్జీసేనానాయకుడగు మాలిక్ ఖాపర్, తుగ్లక్ వంశీయుడగు జనాఖానులు, దక్షిణహిందూ దేశమునకు వచ్చి కొల్లగొట్టి కాకతీయసామ్రాజ్యమును పూర్తిగా నాశనముచేసి మహమ్మదీయదండనాయకుల సచ్చటచ్చట దేశ సంరక్షనార్థ ముంచి వెడలిపోయిరి. ఈపరిస్థితులవలన కాకతీయసామంతు లందరు తమచే పాలింపబడు దేశములో స్వతంత్రరాజ్యముల స్థాపించి, మహమ్మదీయ దండనాయకుల దరిమి హిందూ నాగరికతను రక్షించిరి. అట్టివారిలో తెలింగానమును రక్షించిన మునునూరి పోలయ అతని అన్న కుమారుడు కావయనాయకుడును, కోరుకొండరాజధానిగా నేలిన ముమ్మడి

నాయకుడును, కొండవీటి రాజ్యము పాలించిన దేవటి ప్రోలయవేమారెడ్డియు, రాచకొండ రాజ్యము నేలిన వెలమరాజులును, విజయనగరసామ్రాజ్య స్థాపకులగు హరిహర బుక్క-రాయసోదరులును గోదావరీ కళింగ మధ్యభాగముల వశపరచుకొన్న కొప్పులనామయకుడు ను ముఖ్యులు నామయనాయకుడు అతని దోనేపూడిశాసనమువలన కీ॥ శ॥ 1887 నాటికి స్వతంత్రుడై గోదావరీ కళింగ మధ్యభాగము పరిపాలించుచున్నట్లు మనకు తెలియుచున్నది. ఈనందర్పములో అనితల్లికలవచేరు శాసనములోని కొన్ని విషయములను చర్చించవలసియున్నది. అనితల్లిశాసనము ననుసరించి త్రిలింగ దేశమంతయు ప్రోలయ నాయకుని అనంతరము కాపయనాయకుని పరిపాలనలోనుండి అతని మరణాంతరము, అతని చేతికిందనుండెడి డెబ్బదియైదుగురు నాయకులకు వశమైనదని తెలియుచున్నది. కాని ప్రోలయనాయకుడుగాని, కాపయనాయకుడు గాని త్రిలింగమంతయు కాకతీయ సామ్రాజ్య వినాశనమయినతర్వాత ఏకఛత్రాధిపత్యముగా పాలించలేదు. వారు మహమ్మదీయుల బారినుండి రక్షించిన దొక్క తెలింగానముమాత్రమే.

దీనికి కారణము కొప్పుల నామయనాయకుడు గాని అతని తరువాతవారు గాని తాము త్రిలింగ దేశము రక్షించినట్టియు, అఱుమనంగంటి పురవరాధీశ్వర, ఆంధ్ర సురత్రాణబిరుదాంకితుడైనట్టి కాపయనాయకునికి భృత్యులమని ఎచ్చోటనుచెప్పుకొనలేదు. కాపయనాయకుని గణపవరము శాసనమువలన¹⁷గాని, ప్రోలవరపు శాసనమువలన¹⁸ గాని, పిల్లలమఱిశాసనమువలన¹⁹ గాని, అతనికి గోదావరీ కళింగమధ్యభాగముపై అధికారమున్నట్లు కనపడదు. కాపయనాయకునికి గల ఆంధ్రదేశాధీశ్వర, ఆంధ్రసురత్రాణ, బిరుదములు అతని నాయకత్వమున కాకతీయుల ముఖ్యసేనానులందరు కలసి మహమ్మదీయుల నరికట్ట ప్రయత్నించిననుటకన్న ఎక్కువ అర్థమునుస్ఫురింపజేయజాలవు. ఏలయన మహమ్మదు బీక తుగ్లక్ కాలమున తిరుగుబాటు చేసెనని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు ప్రాసిన 'కృష్ణ నాయక' కన్యానాయకుడే ఈఆంధ్రసురత్రాణకాపయనాయకుడైన అతని తిరుగుబాటుకీ॥ శ॥ 1886 కి పూర్వము కాజాలదు.²⁰ క్రీ॥శ॥1837లోని కొప్పుల నామయనాయకుని దోనేపూడి శాసనము గాని క్రీ॥శ॥ 1860 నాటి కొప్పులకాపయనాయకుని శాసనముగాని ఏరు తెలిం

17. S. I. I. IV No. 950.
 18. J. B. O. R. S. XX. P. 260.
 19. Telingana Inscriptions P. 163.
 20. Indian Culture Vol. V. P. 135. ff.

గానాపాలకుడగు కాపయనాయకునికి సామంతులని తెల్పుటలేదు. అందుచే మనకు దోనే పూడి శాసనదాత కొప్పులనామయనాయకుడు ప్రధమమున కొప్పులవంశములో స్వతంత్ర రాజ్యమును గోదావరీ కళింగ మధ్యభాగమున స్థాపించి పితాపురము రాజధానిగా పాలించె నని తెలియుచున్నది.

కొప్పులవంశపు చరిత్ర తెలుపు మూడవ శాసనము పోలక్షోణిపతి సింహచల శాసనము.²¹ దీని ననుసరించి పోలయతండ్రి కొప్పులనామయ యనియు, తాత ప్రోలయ నాయకుడనియు, ముత్తాత కృష్ణాగౌతమ వాహినీ పరివృతంబైన గుద్రావాటిశ్వరుడగు కాపయ యనియు తెలియుచున్నది. ఈ శాసనము లోని చివర భాగము కొంత పోయినది. ఉన్న దాని ననుసరించి మనము చివర శాసనదాత భార్య పేరు చెప్పబడినట్లు తెలుసుకొను చున్నాము.

“మధు ద్విషః శ్రీఠివ మానిసీ యా మహేశ్వర
స్యాజని.....గుణైస్తైః |

ఇది కాక శాసనము యొక్క కాలము దెలుపు భాగములో “విభవ శరదిశాకే ఖేందు.....” అని యుండి మిగిలిన భాగము పోయినది. దీని ననుసరించి శాసనకాలము యొక్క శక సంవత్సరము మొదటి రెండంకెలు పోయినవి. ఆఖరి రెండంకెలు 10 అని తెలియుచున్నది. ఇది దక్షిణ హిందూ దేశ శాసనసంపుటి ఆరవ వాల్యూములో 823వ నెంబరు శాసనముగా ప్రచురింపబడినది. 823 వ నెంబరు గలిగి వైశాసనము వ్రాయబడిన చోటనే వ్రాయబడిన యింకొక శాసనము ననుసరించి, శ్రీ మల్లంపల్లి సామశేఖరశర్మ గారు వ్రాసినట్లు, వైశాసనములో పోయిన భాగములు పూర్తి చేయవచ్చును. ఈ శాసనము శక 1310 క్రా. త్రిక కృష్ణ నప్తమీ గురువారమునాడు కొప్పులయ్యంగారి దేవులు ముప్పనూ దేవిచే యివ్వబడినది.

పై రెండు శాసనములు ఒకేస్థలమున చెక్కబడియుండుటచేతను, రెండిటియందును దానమివ్వబడిన గ్రామమందలాపల్లి యగుటచేతను పోలక్షోణిపతి శాసనమున శరదృతు వనియు, ముప్పనూ దేవి శాసనమున కార్తికమాసమని యుండుటచేతను రెండు శాసనములు ఒకే కాలమున పోలక్షోణిపతి యతని భార్య ముప్పమ కలసి వేసిన శాసనములని యూహింప వలసియున్నది. ఇంతియే కాక శాసనకాలము మొదటిదానియందు శక సంవత్సరపు ఆఖరి

21. S. I. I. Vol. V No. 822.

రెండంకెలు 10 అగుటచేతను, ముప్పనూడేవిశాసనము శక 1810 అగుటచేతను పోల
క్షోణిపతి శాసనములోపోయిన అంకెలు 18 అనియు, శాసనకాలము శక 1810 అనియు
గ్రహించుచున్నాము. శాసనమునం దివ్వబడిన విభవ సంవత్సరముకూడ సరిపడుచున్నది.
మనకు దోనేపూడి, సింహాచలశాసనముల ననుసరించి యీక్రింది వంశవృక్షములు
లభించుచున్నవి.

దోనేపూడిశాసనము.

(Ep. Ind. IV p. 356)

గొప్పల కాపయ

పోలయభార్య చోడమాంబ

నామయనాయకుడు శక 1259

సింహాచలశాసనము.

(S. I. I. VI No. 822)

గొప్పల కాపయ

పోలయ

నామయనాయక

పోలయ శక 1810

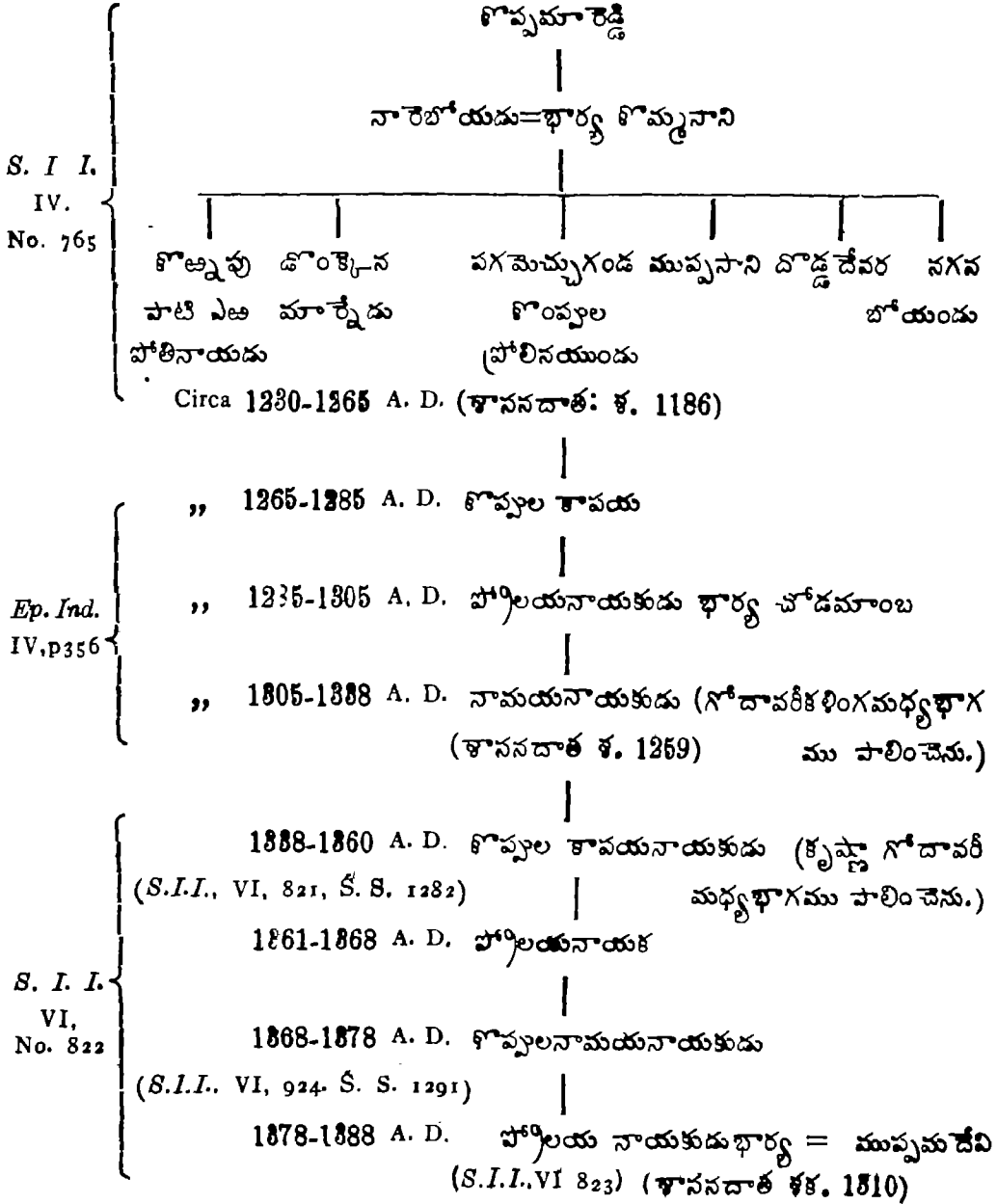
సింహాచలశాసనదాత తండ్రిపేరు, దోనేపూడి శాసనదాతపేరు ఒకటే యగుటచే
తను రెండిటియందును నామయనాయకులతండ్రితాతలపేర్ల రెండిటియందును ఒకటేయగుట
చేతను రెండుశాసనములందలి పేర్లును ఒకరివేయని భావము ప్రధమమున పొడమకపోదు.
కాని యీక్రింది కారణములవల్ల రెండు శాసనములలో నివ్వబడిన పేర్లు ఒకరివి కావని
స్పష్టముగా తెలిసికొనవచ్చును.

పైరెండు శాసనములు తండ్రిగొడుగులవని యూహించినచో శక 1283 లో సింహా
చలములో దానముచేసిన కాపయనాయకునికి²² గొప్పలవంశములో సరియైన స్థానముగు
పడదు. వారి రాజ్యవత్సరములు సరిపడవు దోనేపూడి శాసనములోని గొప్పలకాపయ,
పగమెచ్చుగండ, ప్రత్యర్థిగర్వనిర్వాహణ బిరుదాంకితుడు మాత్రమే సింహాచలశాసనమం
దలి కాపయనాయకుడు కృష్ణాగౌతమవాహినీపరివృతంబైన రాజ్యాధిపతి.

అందుచే సింహాచలశాసనములోని కాపయదోనేపూడి శాసనదాతయగు నామయ
నాయకునికుమారు డనక తప్పదు. అప్పుడు శక 1283, శక 1291 లో²³ శాసనము
లిచ్చిన కాపయ నామయనాయకులకు గొప్పలవంశములో సరియైనస్థానము కలుగుచున్నది.
అప్పుడు గొప్పలవంశ మీక్రింది విధముగా నిర్ణయింపబడుచున్నది.

22 S. I. I. VI. No. 821
23. S. I. I. VI. 924.

కొప్పల వంశవృక్షము

II

రాజకీయ పరిస్థితులు.

కొప్పలవంశవృక్షము నిర్ణయించునందర్భమున వీరెట్లు ప్రథమమున కాకతి గణపతి ప్రధానులలో ముఖ్యుడగు సోమమంత్రీ నాశ్రయించి, ఆతని మెప్పువడసి రాజ్యము సంపాదించిరోచర్చించియున్నాము. పగమెచ్చుగండ కొప్పల ప్రోలయయు, ఆతని కుమారుడు పగమెచ్చుగండ ప్రత్యర్థిగర్వనిర్వాహణ^{23-a} కొప్పలకాపయయు, ఆతని కుమారుడు ప్రోలయయు, కళింగము జయించుటకు కాకతీయగణపతి, రుద్రాంబ, ప్రతాపరుద్రుల కాలమున పంపబడిన నేనానులకు సహాయముచేసి గోదావరీ కళింగ మధ్యభాగమును కాకతీయసామంతులుగా పాలించియుందురు.

ప్రోలయనాయకుని కుమారుడు నామయనాయకుని కాలమునాటికి వీరు స్వతంత్రముగా రాజ్యపాలన చేయుచున్నట్లు నామయనాయకుని దోనేపూడి శాసనమువలన మనకు తెలియుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని మరణాంతర మిది జరిగినదని మన మిదివరకు చర్చించియున్నాము. నామయనాయకుని దోనేపూడి²⁴ శాసనము శక 1259 నాటిదగుటచేతను, పగమెచ్చుగండ ప్రోలయనాయకుని బెజవాడ శాసనము²⁵ శక 1186 నాటిదగుటచేతను, పగమెచ్చుగండ కొప్పల ప్రోలయయు, ఆతని కుమారుడు కాపయయు, ఆతని కుమారుడు ప్రోలయయు, వానికుమారుడు నామయయు కలసి పదమూడవ శతాబ్ద మధ్యమునుండి క్రీ. శ. 1338 వరకు పాలించియుందురు.

కొప్పుల కాపయ

(Circa 1338—1360 A. D.)

క్రీ. శ. 1326 ప్రాంతముల కాకతీయ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమగుటచే తెలింగాన ప్రాంత మంతయు ముసునూరి ప్రోలయనాయకుడును,²⁶ కృష్ణానదికి దక్షిణపార్శ్వమందున్న

^{23-a} బెజవాడ కాపయవార ప్రోలయకు పగమెచ్చుగండ విజయమందుటచేతను, దోనేపూడి కాపయవార నామయనాయకునకు పగమెచ్చుగండ ప్రత్యర్థి గర్వనిర్వాహణవిరుదములుండుటచేతను, ప్రోలయనుండి నామయవరకు యావిరుదావకులు వంశపారంపర్యముగ కచ్చినవయి యుండునని నాయూహ.

24. Ep. Ind. IV p. 356.
 25. S. J. I. IV No. 765.
 26. J. B. O. R. S. XX p. 260.

కొండవీడు, వినుకొండ రాజ్యముల నాక్రమించుకొని అద్దంకి రాజధానిగా ప్రోలయవేమారెడ్డియు,²⁷ ఏకశిలానగరమునకు దక్షిణభాగముపై శ్రీశైలనగరమువరకును రాచకొండ, దేవరకొండ రాజధానులుగా రేచెర్ల సింగమనాయకుడు,²⁸ గండికోట, పెనుగొండ, మొదలగు రాజ్యముల హరిహర, బుక్కరాయ సోదరులును²⁹ స్వతంత్ర రాజ్యముల స్థాపించుకొన్న నమయమున కొప్పులనాయకుడు కూడ స్వతంత్ర రాజ్యమును స్థాపించెను. క్రీ. శ. 1323 ప్రాంతముల కాకతీయ రాజ్యముపై దండెత్తి వశపరచుకొని, రాజమహేంద్రవర ప్రాంతమంతయు వశపరచుకొనిన తుగ్లకువంశీయుడగు జనాభాను రాజమహేంద్రవరప్రాంతము పాలించుట కొకపాలకుని నియమించి యచటి దేవాలయమును వరీపు సాలార్ ఉల్వీ అనువానిచే మసీదుగా మార్పించెను.³⁰ ఈపాలకుని కొప్పుల కాపయనాయకు డోడించి గోదావరీ కళింగ మధ్యభాగమును వశపరచుకొని పితావురము రాజధానిగా పాలించదొడగెను.

దోనేపూడిశాసన మిచ్చిన సంవత్సరమే అతని రాజ్యసంవత్సరములలో నాఖరుదిగను ఆసంవత్సరప్రాంతముననే అతనికుమారుడు కాపయనాయకుడు రాజ్యమునకు వచ్చి రేచెర్ల సింగమనాయనితో పోరి ఓడినట్లును ఈక్రిందివిషయమునుబట్టి తెలుసుకొనవచ్చును.

వెలమనాయకు డగు లింగమనాయకు అనపోతారెడ్డిని చంపి యతని కటారిని గొని వచ్చినప్పుడు, అనపోతారెడ్డి కుమారులు తమ తండ్రి కటారిని తిరిగి తీసుకొనివచ్చుటకు శ్రీనాథుని బంధననియు, అతనిచే లింగమనాయనిపై చెప్పబడిన పద్యములలోని దను³¹ ఈ క్రిందిపద్యము ననుసరించి మనకు కొన్ని నూతనవిషయములు తెలియుచున్నవి.

ధాత్రి నీ ముత్తత తాతెట్టదాచాఖ్యుఁ
 డెలమితోఁ బాండుల దళము గెల్చెఁ
 జెలగి తాతకుఁ దాత సింగక్షి తీశుండు
 కావభూపతి గెల్చెఁ గదనమునను

27. ఆంధ్రులచరిత్రము మాడకభాగము పేజీ 6.
 28. Ibid P. 6.
 29. Ibid P. 6.
 30. Sewell: Lists of Antiquities Vol. I, P 22.
 31. కురళివారి కంశచరిత్ర పుట 68.

దట్టించి మితాత తండ్రి మాధవన్నపుం
 డన్నపోతారెడ్డి నాజఁ దునిమె
 విజయియై మితాత వేదగిరిందు
 దిక్కులఁ దనయాజ్ఞ దీటుకొలిపె
 మెఱసి లోక మెఱుఁగ మితండ్రి మాధవ
 క్షావరుండు గెల్పె గన్నడీలఁ
 దొడరి చెలమచెర్లదుర్లంబు గొంటీవు
 ధరణిలోన లింగసరవరేణ్య.

ఈపద్యమున లింగమనాయని తాతకు తాత సింగక్షి తీశుకు జయించిన కాప భూపతి యెవరో మనము నిశ్చయించవలసియున్నది. ఈ సింగభూపతి ఏకశిలానగరము నకును శ్రీశైలమునకు మధ్య గల భూభాగమును పాలించిన రేచెర్ల సింగమనాయడు. ఈతడు కాకతి ప్రతాపరుద్రుని చివరలోజలలోనుండి క్రీ.శ. 1344 వరకు రాజ్య మేలె ననియు, యితని కుమారుడు అనపోతనాయడు క్రీ.శ. 1344 నుండి 1380 వరకు రాజ్య మేలెననియు చరిత్రచతురానన చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు నిశ్చయించియున్నారు.⁸² ఇక యీ సింగభూపతి కడనమునగల్గిన కాపభూపతి యెవరో నిశ్చయించవలసియున్నది.

కొప్పల నామయనాయకుని కుమారుడును క్రీ.శ. 1388 మొదలు 1360 వరకు కృష్ణా గోదావరీ మధ్యభాగము నేలెననియు సింహాచల శాసనము⁸³న చెప్పబడిన కొప్పల కాపయనాయకు డొకడు. ఆంధ్రీసురత్రాణ ఆంధ్రీదేశాధీశ్వర అఱుచునంగంటి పుర వరాధీశ్వర బిరుదాంకితుడును తెలింగానాస్రొంతము నంతయు పాలించిన కాపయనాయకు డొకడు. ఈతని శాసనముల ననుసరించి క్రీ.శ. 1345 నుండి 1357 వరకును పాలించినట్లు తెలియుచున్నను, యితడు క్రీ.శ. 1386 స్రొంతములకు తెలింగాన మంతయు మహమ్మ దీయుల పాలననుండి లాగికొనినట్లు నిశ్చయింపబడుటచే⁸⁴ యీనిర్లయము సరియైనయెడల యితడును రేచెర్ల సింగమనాయకునికి సమకాలికుడగుచున్నాడు. అందుచే రేచెర్ల సింగమ

82 ఆంధ్రీ చరిత్ర: మూడవభాగము పుట 20.

83. S. I. I. VI No. 822.

84. Indian Culture Vol. V p. 135 ff.

నాయు డోడించినవాడు తెలింగానమును పాలించిన కాపయనాయకుడో, కృష్ణా, గోదావరీ మధ్యభాగము నేలిన కాపయనాయకుడో తెలుసుకొనవలసియున్నది.

తెలింగానా పాలించిన కాపయనాయకుని మొదటి శాసనము³⁵ క్రీ.శ. 1845 నాటి దగుటచేతను, ఆనాటి కప్పుడే శ్రీ వీరభద్రరావుగారి పరిగణనము ప్రకారము³⁶ రేచెర్ల సింగమనాయకుడు మరణించి అతని కుమారు డనపోతానాయకుడు రాజ్యాభిషిక్తుడగుటచేతను, రేచెర్ల సింగమనాయకుడోడించినవాడు కాపభూపతి యని యుండుటచేతను, సింగమనాయునిచే ఓడింపబడినవాడు కొప్పల కాపయ కాని తెలింగానము పాలించినవాడు కాడేమో యని నందియము పొడముచున్నది. తెలింగానము రక్షించుటకును, మహమ్మదీయ నేనాసుల దరుముటకును నకల ప్రయత్నములుచేయుచున్న అటుమనంగంటి పురవరాధీశ్వర కాపయ నాయకుడు యితర నాయకులతో న్నేహముచేయ నుత్సహించునే కాని రేచెర్లసింగమ నాయునితో విరోధము తెచ్చుకొనుటకు ప్రయత్నించడు. ఇంతియే గాక సింహచల శాసనమున³⁷ కొప్పల కాపయ 'కృష్ణాగౌతమ వాహినీ పరివృతంబైన' భూభాగమున కధి పతియని వర్ణింపబడినాడు. ఇతని తండ్రి నామయనాయకుని ఆఖరి శాసనము³⁸ క్ర. 1258 నాటిదగుటచేతను ఇతని సింహచలశాసనము³⁹ క్ర. 1282 నాటిది మనకు లభించుటచేతను, ఇతని రాజ్యకాలము క్రీ. శ. 1838 నుంచి 1860 వరకు వ్యాపించెనని చెప్పవచ్చును. ఇతడు రాజ్యమునకు వచ్చిన మొదటి నాల్గయిదు సంవత్సరములలో తన తండ్రి నామయ నాయకుడు సంపాదించిన గోదావరీకలింగమధ్యభాగమగు రాజ్యమును వ్యాపింపజేయు నుద్దేశముతోడను, ఆనాటి దేశములోగల అరాజకము తన కనువుగా నుండుటచేతను, దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలుదేరి కృష్ణానదివరకు గల భూభాగమును జయించి యుండును. ఈదండయాత్రాసందర్భముననే రేచెర్ల సింగమనాయునితో కృష్ణానదీప్రాంతముల నెచ్చోటనో యుద్ధము తటస్థించుటయు, కొప్పల కాపయ ఓడుటయు సంభవించి యుండును.

35. J. B. O. R. S. XX p. 260.

36. ఆంధ్రప్రదేశ్ కృష్ణానది ప్రాంతము పే. 20.

37. S. I. I. VI. No. 822.

38. Ep. Ind. IV p. 356.

39. S. I. I. VI No. 821.

కాపయనాయకుడు సంపాదించిన రాజ్యము చాలకాలము కొప్పులవారి పాలన క్రింద నున్నట్లు కనపడదు. ఏలయన కీ). శ. 1340-1350 మధ్య ఆంధ్రదేశస్థితి పూర్తిగా మారిపోయెను. ఒకవైపున తెలింగాన మంతయు కీ). శ. 1345-1357 మధ్య వశపరచుకొని,⁴⁰ చెంగర, కురవాట, కోన, వానారాష్ట్రముల కధిపత్యయైన మంచికొండ ముమ్మడి నాయకునకు తన సోదరి కూతురు నిచ్చి వివాహముచేసి,⁴¹ అతనికి కోరుకొండ రాజ్యము సంపాదించుకొనుటకు సహాయము చేసిన, అఱుమనంగంటి పురవరాధీశ్వరుడు తన రాజ్యమును విస్తరించుటకు ప్రయత్నించుచుండెను. మరొకవైపునుండి కొండవీటి రాజగు వేమారెడ్డి నువ్వసిద్ధ సేనానులును, తన కాత్మబంధువులును యగు అన్నారెడ్డి, మల్లారెడ్డి, అన పోతారెడ్డి సహాయముతో “బమ్మకుండి, కృష్ణవేణ్ణా, గోదావరీ మహానది తటద్వయ” మధ్యదేశమంతయు జయించుటకు విఫలప్రయత్న మొనరించు చుండెను.⁴² వేమారెడ్డి అమరావతీశాసనములో⁴³ “మాద్యస్మన్నైస్సపాలతూలపవన” అని వర్ణింపబడుటచే యీతడు కళింగప్రాంతములకు దండయాత్రకు వచ్చె నని కూడ యూహించ వచ్చును. వేరొకవైపున నేటి పశ్చిమ గోదావరిజిల్లాలోని తణుకు, భీమవరము తాలూకా లనగా లంకసీమలో కొంత భాగమును, ఝల్మిసీమనుపాలించు ఉండ్రాజుల⁴⁴ తో సంబంధ బాంధవ్యములు నెరపి మన్నెము, కానరనాడు, వేగినాడు, మలయము, భీమవ్రోలిసీమల రాజ్యపాలనచేసిన చోడవంశీయులగు భక్తిరాజు⁴⁵ అతని కుమారుడు అన్నదేవుడు రాజ్య విస్తీర్ణముకై ప్రయత్నించుచుండిరి. వీరందరు ఒకరితోనొకరు పోరాడుచు, మహమ్మదీయుల పారదోలి ఆంధ్రదేశమున సామ్రాజ్య ప్రయత్నమునకై పోరాడుచుండిరి.

అందుచే కొప్పుల కాపయనాయకుడు ‘కృష్ణాగౌతమవాహినీ పరివృతంబైన’ రాజ్య మేలెనని ప్రోలయనాయకుని సింహాచల శాసనమున చెప్పబడినది నిజమైనను అది కొలది కాలముమాత్రమే యుండెననియు, అతని చివరరోజులనాటికి గోదావరివరకుగల రాజ్యము

40 S.I.I., IV, No. 950; J.B.O.R.S., XX, 260; Telingana Inscriptions, p. 163.
 41 Ep. Ind., XIII, p. 259 ff.
 42. ఆంధ్రప్రదేశ్ చరిత్ర. మూడవభాగము పే. 146.
 43. Ibid p. 147.
 44. Ibid p. 190.
 45. Bharati ప్రజోత్పత్తి. ఆంధ్రమాసము. Also Local Records, Vol. II p. 210.

నితరు లాక్రమించియుందురనియు పైనవర్ణించబడిన పరిస్థితులమూలమున తెలిసికొన వచ్చును.

గొప్పలకాపయనాయకుని ఆఖరిశాసనము క్రీ॥ శ॥ 1860 నాటి దగుటచేతను^{45-a}, అతని మనుమడు నామయనాయకుని శాసన మొకటి క్రీ॥ శ॥ 1869⁴⁶ నాటి దగుటచేతను, గొప్పలకాపయనాయకుని కుమారుడు పోలయనాయకుడు క్రీ॥ శ॥ 1861 మొదలు 1868 వరకు పాలించెననియు, అతని కుమారుడు నామయనాయకుడు క్రీ॥శ॥ 1869 నుండి ఇంచు మించు 1878 వరకు పాలించెనని యూహించవలసి యున్నది.

కాపయనాయకుని చివర రోజులలోనో, పోలయనాయకుని కాలముననో, గొప్పల వంశీయులనహయముతో చోడభక్తిరాజు గజపతిని ఓడించినట్లు భక్తిరాజు కుమారు డగు అన్న దేవచోడునిశాసనము⁴⁷ వలన మనకు తెలియుచున్నది.

“ప్రాచ్యంచ గొప్పలపతి ర్దిశియేన పంచధారాంగణే గజపతిం జయతాభ్యషేచి” యని పైశాసనమున చెప్పబడినది. ఇంటియేకాక భక్తిరాజు గులపూండివద్ద బొగ్గరాది యవననాయకులను, భరణిపాడువద్ద సింగభూపతిని, పేడకొండవద్ద దిబారుఖానుని, నూర వరమువద్ద వీరాన్నవోతస్వపతిని జయించినట్లు చెప్పబడియున్నది.⁴⁷

ఈ గొప్పలపతి యెవరో గజపతి ఎవరో మన మిప్పుడు నిశ్చయించ వలసియున్నది. చోడభక్తిరాజు శాసనమొకటి శక 1277 నాటిది⁴⁸ మనకు లభించుటచేతను, అతని కుమారుడగు అన్న దేవుని మొదటి శాసనము శక 1389⁴⁹ నాటిదొకటి మనకగపడు

45-a S. I. I. VI 821.

46 S. I. I. VI 924.

47 J. A. H. R. S. Vol. I. P. 183.

48 భారతి, ప్రత్యోత్పత్తి, ఆషాఢ.

49 అన్న దేవుని యీశాసనము లోకలోకార్ధ్యులెండవ వాల్యూములో 210 వ పుటలో కాపీచేయ బడినది. అందు ఈశాసన సంవత్సరము శక 1259 పరాధవ సంవత్సరమని త్రాయబడినది. శక 1259 ధాత ఈశ్వర సంవత్సరములగును కాని పరాధవ సంవత్సరము కాజాలదు. పరాధవ సంవత్సరము శక 1289 లో వచ్చినది. అందుచే శాసనమున నిర్వచనము శక 1259 శక 1289 గా దిద్దుకొనవలసియున్నది. శక 1259 అయినచో అన్న దేవునికాలము తండ్రి భక్తిరాజు కాలముకన్న ముందగుచున్నది. అందుచే యీ శాసనకాలము శక 1289 కాని 1259 కాజాలదు.

చుండుటచేతను భక్తిరాజు కీ॥ 1855 నుంచి 1867 మధ్యనన్న వాడని తెలియుచున్నది. ఈ కాలమున కళింగమును పాలించిన రాజు మూడవ భానుదేవుడు. ఈతడు కీ॥ 1852-78 వరకు కళింగమును పాలించెను. ఇతని కాలమున 'ఓరిస్సాదేశము బెంగాలు నవాబగు షాముద్దీన్ ఇలియాస్ చేతను, విజయనగరాధీశుడగు బుక్కరాయలచేతను, ఫిల్లీ చక్రవర్తి నుల్తాను ఫిరోజ్ పాచేతను,' ముట్టడింపబడి చాల క్లిష్టపరిస్థితులకు లోనయ్యెను.⁵⁰ ఈ క్లిష్టపరిస్థితుల నవకాళము చేసికొని కాపయ నాయకుడు గజపతి రాజ్యములపై దండెత్తుటచేతనో, విజయనగరాధీశు డగు బుక్కరాయల దండయాత్రాసందర్భమున కొప్పులవంశీయు లతనికి సహాయముచేసినను కోపముచేతనో కీ॥ 1855-1867 మధ్య భానుదేవుడు, నేటి నర్వసిద్దితాలూకాలలోని దగు పంచధార్లవరకు దండెత్తివచ్చెను. ఈ దండయాత్ర కొప్పుల కాపయ మరణానంతర మయియుండును. గజపతి నదుర్కొన తనకు సహాయముచేయుటకు కొప్పుల ప్రోలయ చోడభక్తిరాజుసహాయ మపేక్షించుటచే ఇరువురును కలసి భానుదేవు నోడించి సింహాచలపర్యంతభూములను తిరిగి గజపతివద్దనుండి తీసికొనినట్లు ప్రోలయనాయకుని మనుమడగు ప్రోలయనాయకుని శాసనమువలనను,⁵² అన్న దేవుని శాసనమువలనను తెలియుచున్నది. ఈవిజయమునే వర్ణించుచు అన్న దేవుడు తన తండ్రి ప్రాగ్దిశను పంచధారయుద్ధమున గజపతి నోడించి కొప్పులవతిని సింహాసన మెక్కించె నని చెప్పుకొనెను.

కీ॥ 1868 - 1878 వరకు పాలించిన నామయనాయకునిగూర్చి మన కేమియు తెలియుట లేదు. ఈతని శాసన మొకటి⁵¹ శక 1291 నాటిది. మనకు లభించుటచేతను, ఇతని కుమారుని శాసనము శక 1810 నాటిది యీవంశపు ఆఖరిశాసనముగా ఈక్రింద వర్ణింపబడిన పరిస్థితులవలన కనబడుటచేతను, నామయనాయకుడు కీ॥ 1868 మొదలు 1878 వరకును, ప్రోలయ కీ॥ 1878 నుంచి 1888 వరకును పాలించిరిని తెలియుచున్నది.

కొప్పులప్రోలయయు అతనిభార్య ముప్పమయొక్కయు శక 1810 నాటి శాసన ములు రెండు మనకు లభించుచున్నవి.⁵² వీటినిననుసరించి మనకు ప్రోలయయు, అతనిభార్య

50. కళింగదేశచరిత్ర పే. 884. (అంధ్రోరివాస పరిశోధక కుండలివారి ప్రచురణమా.)

51. S.I.I., VI, No. 924.

52. S. I. I. VI Nos. 822 and 823.

ముప్పమయు సర్వసిద్ధి తాలూకాలోని అందలాపల్లి గ్రామము సింహాద్రినాథునికి నమర్పించినట్లు తెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి చూడ శాసనదాతతాత పోలయనాయకుడు గజవతిని జయించి వశపరచుకొన్న రాజ్యమంతయు శక 1810 వరకు కొప్పలవంశీయులపాలనలోనే యుండినట్లు తెలియుచున్నది. లేనియెడల పంచధార్లనమీపమున నున్న అందలాపల్లిని పోలయ సింహాచలనాథుని కిచ్చుట సంభవింపదు.

కొప్పలవంశీయులలో ఆఖరివారగు పోలయనాయక నాయనాయక ప్రోలయ నాయకులకాల మంతయు యుద్ధములతో సరిపోయినది. ఏలయన ఉత్తరమున భక్తిరాజ నహాయముతో పోలయనాయకుడు గజవతిని జయించి కళింగమువరకుగల తన రాజ్యమును నిలుపుకొనునరికి దక్షిణమునుండి కొండవీటిరాజుల దండయాత్ర లారంభ మాయెను. వారిలో బౌద్ధముఁడును కొండవీటి సామ్రాజ్యస్థాపకుఁడునగు పోలయవేముని కాలమునుండియు వీరు గోదావరీపర్యంతభూముల నాక్రమించుకొనుటకు విఫల ప్రయత్నములు నలుపుచుండిరి. పోలయవేమునికి గల 'బౌద్ధాకంఠీకృష్ణవేణ్ణా గోదావరీ మహానదీ తటద్వయ తస్కంధ్యదేశదత్తానేకాగ్రహార'^{52a} 'కళింగరాయమానమదమర్దన, మన్నియ రాయమృగవెంటకార, వొడ్డియరాయ నిర్ధామధామ'^{52b} మొదలగు బిరుదములు గోదావరీపర్యంతభూముల నాక్రమించియుండునని సూచించుచున్నవి. పోలయవేముని కుమారుడగు అనపోతారెడ్డి కీర్తి శక 1856 లో ద్రాక్షారామభీమేశ్వరున కిచ్చిన దానము ఆసంవత్సరమువరకు గోదావరీపర్యంతభూములన్నియు కొండవీటిరాజులపాలనలోనే యున్నట్లూహించవచ్చును. కాని ఆసంవత్సరప్రాంతములనే చోడభక్తిరాజు అనపోతారెడ్డి నోడించి యుండును.^{52c} అనపోతారెడ్డితమ్ముడు అనవేమునికాలమున తిరిగి రాజమహేంద్రవరమువరకును జయించిన ట్లాతనిశాసనమువలన తెలియుచున్నది.^{52d} అనవేముని తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చినవాడు కుమారగిరి. ఇతనికాలమున ఇతని సుప్రసిద్ధసేనానాయకుడును, భావమరదియు యగు కాటయవేమారెడ్డి సింహాద్రిపర్యంతభూముల జయించుటకు శక 1807 మొదలు దండయాత్రలు చేయుచున్న ట్లాతనిశాసనములవలన తెలియుచున్నది. ఇతనిది శక 1807 నాటిదొక శాసనము పాలకొల్లులోను,⁵³ శక 1808 నాటిదొకటి

52a. S. I. I. VI, No. 243.
 52b. Ep. Ind. XXI. 272.
 52c. J. A. H. R. S. I. P. 183. line 26.
 52d. M. E. R. 20 of 1915.
 53. S. I. I. V No. 155.

సింహాచలములోను,⁵⁴ శక 1810 నాటిదొకటి సర్పవరము⁵⁵లోను లభించుచున్నవి. వీటి ననుసరించి ప్రోలయనాయకుని శక 1807-1808 మధ్య కాటయవేము కోడించెడియుండును. కానిశక 1810నాటి ప్రోలయనాయకునియొక్కయు అతనిభార్య ముప్పమా దేవులయొక్కయు సింహాచల శాసనములలో తాము కొండవీటివారి సామంతులమని చెప్పుకొనకుండుటచే, శక 1808 - 1810 మధ్య తిరిగి స్వతంత్రుడయ్యెనని యూహింపవలసియున్నది. శక 1810 నాటికి ప్రోలయ పూర్తిగా స్వతంత్రులగుటచేతనే కాటయవేముడు తిరిగి శక 1810 లో బయలుదేరి గోదావరి కళింగ మధ్యభాగముల జయించుటకు బయలుదేరవలసివచ్చి యుండును. కుమారగిరి అనవర్తిశాసనము⁵⁶ ననుసరించి శక 1812 నాటికి సింహాచల పర్యంతభూములను కుమారగిరి కుమారుడగు అనపోతనాయనిపేర రాజమహేంద్రవరము నుండి కాటయవేముడు పరిపాలించుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. శక 1813 లో పితాపురములో కాటయవేముడు కుంతీమాధవస్వామి ఆలయమునకు ప్రాకారము నిర్మించెను.⁵⁷

అందుచే ప్రోలయనాయకుని శక 1810 లో కాటయవేముడు పూర్తిగా నోడించుటయు, కొప్పలవంశము నశించుటయు, గోదావరీకళింగమధ్యభాగమును కుమారగిరి ప్రతినధిగా రాజమహేంద్రవరమునుండి పాలించుటయు తటస్థించినవి.

ఈవిధముగా నించుమించొక శతాబ్దపుకాలము గోదావరీ కళింగ మధ్యభాగము పాలించి మహమ్మదీయుల దండయాత్రలనుండియు, గజపతుల దండయాత్రలనుండియు ఆంధ్రదేశమును రక్షించి కాపాడినది కొప్పలవంశము.

కాటయవేముని దండయాత్ర తరువాత వీరు నేటి కొట్టాము ప్రాంతముల రెడ్లసామంతులై కాలము గడిపియుండురు. శక 1526 నాటి శాసనముకటి “ఖులీపాదుషాగారి పంపుస ఆశ్వారాయనింగారు కొప్పలవారి కొతామును” సాధించెనని తెలుపుచున్నది.⁵⁸ దీని ననుసరించి చాలకాలమువరకు కొప్పలవంశీయులపేరు కొట్టాము ప్రాంతములనుండి, ఆభాగము కొప్పలవారి కొతామని వ్యవహరింపబడియుండును.

54. S. I. I. VI No. 781.

55. S. I. I. V No. 7.

56. J. A. H. R. S. Vol. XI p. 191.

57. Ep. Ind. IVp. 328.

58. Local Records Vol 49 p 175. S. I. I. V. No. 1260.

అవచి తిప్పయసెట్టి.

ఆంధ్రుల నాకావ్యాపారము.

కొమరవోలు వెంకటసుబ్బారావు, బి. ఏ.

ప్రాచీనాంధ్రాన్నత్యమును జాటు నాగరక చిహ్నములలో దివ్యావనధములు వాణిజ్య వ్యవహారములు హాసము విస్మరింపరాని ముఖ్యాంశములై యున్నవి. ఏతద్విషయమై చర్చించునడ దక్షిణభారతమునకుఁ గాంచీదామమువలె నొప్పారు పంపాతీరమునఁ గాంచీ నగర మొకటిమనకుఁగోచరించును. అందుగల యేడువాడలలో (1) శివకంచీ, (2) విష్ణుకంచీ, (3) జైనకంచీ ముఖ్యములైనవి. శివకంచీలో నేకామేశ్వరుఁడు, కరిగిరిశ్వరుఁడు, కామాక్షి మున్నగు దైవతములయొక్కయు, విష్ణుకంచీలో శ్రీవరదరాజస్వారుయొక్కయు, జైన కంచీలో మహావీరునియొక్కయు దేవాయతనములు గలవు. ఇవి కాక యింకను కొన్ని బుద్ధవిగ్రహములును, జైనవిగ్రహములును జైనకంచీలో శిథిలావస్థయం దున్నవి. ఆయా యి చారిత్రక చిహ్నములను, బ్రాచీనగాధలను విచారించినచోఁ బూర్వము జైవము, వైష్ణవము, జైనము, బౌద్ధము మున్నగు మతశాఖలు స్వీయప్రాధవములను సుప్రతిష్ఠితములఁ గావించుకొనుటకుఁ గాంచీక్షేత్రమును యుద్ధభూమిఁ గావించికొని పరస్పరమేయే విధముగాఁ గలహించినవో వికడము గాఁగలదు. ఈనగర మాముష్మికనంపదల నొడఁ గూర్చు పుణ్యక్షేత్రమే కాక, యస్యదేశములతో నాంధ్రులు సలిపిన వాణిజ్యవ్యాపారము లకును ముఖ్యస్థానమై యుండినట్లు మన కనేక చారిత్రక తారాణములు లభించుచున్నవి. ఆంధ్రరాజ్యస్థాపకుల కవలంబనములై, యాగర్భశ్రీమంతులైన వణికుంగవు లెందఱో పూర్వ మానగరమందు నివాసముండిరి. కావేరీవల్లభులును, నుభయరావలులును, గిష్కింధాచలకీర్తిదావినోదులును, నయోధ్యాపురాధీశ్వరులును నగు నావైశ్యకులమువార లందఱకును దిరుకచ్చినంబి కూటస్థుఁడు.

అంగుళిస్ఫోటనమున నాశ్రమహరిణముల బెదరించినకతమున, దుర్వాసమహా మునిచే శపింపఁబడిన తుంబురుఁడను గంధర్వునియంశమున నుద్భవించి, వీరశైవవ్రతస్థుఁడై పట్టినవ్రతము సెల్లకుండినఁ దిరుబాసగా వర్తిల్లి, మాయామహాయోగియై తన్నుఁ బరీక్షింప నేతెంచిన మహేశ్వరునకుఁ బుత్రమోహము వాటింపక కన్నకొడుకును గూరగ వండిపెట్టి యాతని మెప్పించి, యాతనియనుగ్రహమునఁ దన బంధువులైన కంచీ యేడు

పాడలవైశ్యకులమువారలకును, నఖల జీవరాసులకును, జీవన్ముక్తి సమార్జించిన మహాత్ముడు చిఱుతోండనంబి. ఆతని చరిత్రమే శ్రీనాథవిరచిత హరవిలాసమున మొదటి రెండాశ్వాసములందును వర్ణితమయ్యెను.

తిప్పయసెట్టి వంశక్రమము.

ఈకాంచీపురవైశ్యవంశములలో బేరెన్నిక గాంచి, కొండవీడు రాజధానిగా బాలించిన రెడ్డిరాజులకు బాప్తై విలసిల్లిన వణిగ్వంశ మవచివారిది. అవచి వంశస్థులు కౌండిన్యసగోతులు. వారిలో జరిత్రీకుఁ దెలిసిన మూలపురుషుఁ డవచి పావాణిసెట్టి. ఇతఁడు సింహవిక్రమపట్టణశ్రేష్ఠుఁడనియుఁ దన్నగరితచంద్రశేఖరపదాబ్జవందనానందితాత్ముఁ డనియు వర్ణింపఁబడినాఁడు. నేఁడు నెల్లూర వేంచేసియున్న శ్రీమూలస్థానేశ్వరుఁడే నాటి చంద్రశేఖరస్వామి కానగును. పావాణిసెట్టి సుతుఁడు దేవయసెట్టి. వివేకనిరంజనుఁ డైన రామనాథ యోగీశ్వరునిపాదసేవ నేసియు, రెడ్డిసామ్రాజ్యసంస్థాపకుఁడగు పోలయ వేమారెడ్డికి బాల్లంబనమై యుండియు, వీరమాహేశ్వరవ్రతనిష్ఠాపరుఁడై జీవనము గడపియు, దేవయసెట్టి పితృజగత్ప్రసిద్ధి వడసెను. ఆతఁడు శంకరభక్తకోటి కొనరెడు మృష్టాన్న దానములఁ జేసి యవచివంశ మప్పటికే సుప్రసిద్ధమగు వైశ్యవంశముగాఁ బేరెన్నిక గాంచెను- దేవయసెట్టికి మాచాంబయందుఁ దివురారి (త్రిపురాంతకుఁడు లేక తిప్పయ), తిరుమలనాథుఁడు చామిసెట్టియు నను మువ్వురు తనయు లుద్భవించిరి. అందు క్షేప్రుఁడగు త్రిపురారి లేక తిప్పయసెట్టియే శ్రీనాథవిరచితమగు¹ హరవిలాసప్రబంధమునకుఁ గృతి నాయకుఁడు. తిప్పయ పిన్ననాట మహాప్రధానియగు పిల్లలమట్టి పెద్దన్నకు శిష్యుఁడై

1 "హరవిలాసము" నాకుఁ దెలిసినంతవఱకు నిప్పటికి మువ్వురచేఁ బ్రచురింపఁబడి యున్నది. (1) కీర్తి కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రకృష్ణరావుగారు (2) కీర్తివావిళ్ళ శంకరేశ్వర్లుగారు (3) శ్రీ శేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు. దారుకావనవిహారములోని కొంత యశ్టితభాగము మాత్రము మచిలీపట్టణము శృంగారగ్రంథమాలచారు ప్రచురించినట్లు తెలియుచున్నది. ఆభాగము బ్ర. శ్రీ శేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన కీర్తిదాళిరామ పీఠికయందుఁ బ్రచురింపబడియున్నది. హరవిలాసమునకు మూలతాళపత్రప్రతి యొక్కటే తంజావూరుపుస్తకభాండాగారమునఁబడినదని బ్ర.శ్రీ.ప్రభాకరశాస్త్రి గారు నాకు బాసీయున్నారు. శ్రీ వడ్డాది అప్పారావుగారు S, No 5-1-35, R. 104 సంఖ్య గల రెండు ప్రతులను ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో చూచి పాశాంతరములను నేకరించి నాకు దయచేసివారు. ఇంకను మూలప్రతులను సంపాదించుటకై ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. దొరకినచోఁ బాశాంతరములఁ బ్రకటింపఁగలను.

యాతని గురుత్వమున నక్షరశిక్షయు, దైవమార్గనంపన్నతయు, వివేకపరిపాటియు నభ్యసించెను. తండ్రి నానాద్యీపములతో వర్తకముఁ జేయుచుండఁ దానాయోడలకాధిపత్యము వహించి, స్వయముగ నాయాద్యీపాంతరదేశముల కేగి యందఁడు దొరకు వాణిజ్యోచిత వస్తుసామగ్రియు, నౌకాశ్రయములును మున్నగు విషయముల గుర్రెఱిఁగి తదనంతరము వర్తక వ్యాపారము తన హస్తగతమైనప్పుడు దానిని మెలకువతో నడపుటకుఁ దగిన విజ్ఞానమార్జించికొనియుండెను. తిప్పయసెట్టి, భార్య యన్నమదేవియుండు మాచన, విశ్వనాథుండు, చినమల్లుండు నను కుమారులఁ గాంచెను. హరవిలాసమునుండి యవచివంశమునుగూర్చి తెలియఁదగిన ముఖ్యాంశము లివ్వియే. దేవయసెట్టియుఁ దిప్పయసెట్టియు నీవిధముగ రెడ్డిరాజులప్రాభవమునకుఁ గారకులై వారియశముఁ గొంతలోఁ గొంతఁ బరచికొనుటకుఁ బాత్రుత వహించియున్నను, దత్పూర్వులు గూడ ప్రసిద్ధులై యుండిరి హరవిలాసపీఠికవలన మనకుఁ దెలియుచున్నది. అవచి తిప్పయసెట్టి తనతండ్రి వైపువారును దల్లివైపువారును నగు తాత లెన్నెన్నో ఘనకార్యములఁ గావించినట్లు

1 మా లిని॥ తిరుమలవిభు రామాధీశ్వరైకాగ్రజస్వా
పరమగురు సపర్యాప్రాధ రామానుజస్వా
చిరపరిచిత అంకా సింహాశక్తిపథూమి
సరసిరుహాభివృద్ధి సుభ గోత్రాగ్రామి
“హరవిలాసము”

2 కట్టించె నొక తాత కంచిహర్మ్యంబులు
హరిదాంకనూరికామ్రపతికి,
బాలార్క మనియెడు పద్మరాగముఁ దాచె
నొక తాత కంచివాయకుని నాళి,
నొక తాత కట్టించె యోజనత్రయదీర్ఘ
తరతటాకాంభోధిఁ దిరువకూరఁ,
గాతరిఁ గట్టించెఁ గార్వావరాముఁ
నుల్పి నోడఁడు మెచ్చ నొక్క తాత,

3 ప్రతిదినముఁ గ్రురపుడీపములు జేయు
త్రతముగా నొక్క తాత యీశ్వరున కొనుఁగ
నిఖిలలోకప్రసిద్ధ వాణిజ్యవంశ
ధరులు మాతాత లుధియగోత్రములవారు.

చెప్పకొని యున్నాడు. ఏయేకార్యము లెవ్వరెవ్వరికిఁ జెందునో చెప్పజాలము కాని యొక తాత కంది⁴ యేకామనాధునకు గుఱ్ఱు, గోవురములు గట్టించెను. ⁵ ఒక తాత బాలార్కమనియెడు పద్మరాగమణిని శ్రీ వరద రాజస్వామి బొడ్డునఁ బొదిగించెను. ⁶ ఇంకొక తాత తిరువప్పుర యోజనత్రయదీర్ఘమైన వముద్రమంతచెఱువుఁ ద్రవ్వించెను. పౌత్ర దినము మహేశ్వరునకుఁ గర్పూరపుదీపములు వేయు వ్రతముగా నొక తాత కైంకర్యముఁ జేసెను. ⁷ వేరొక తాత చోడరాజులకాలములోఁ గార్వాసరాసులలోఁ గావేరినది కట్టు

4 కంది యేకామనాధునియను మిక్కిలి కుండరమైనది. దానిలో నేటికి నలసాఠి కిప్పు చాతుర్యము తెల్లడించు చిన్నము లనేకములు గన్నట్టునున్నది. అందుముఖ్యమైనది వేయికొక్కకుండపము. ప్రాచీనమున నాలుగువైపుల రాతిలోనే యందచుక్కలులేని గొలుసులతో రోరణములు చెక్కబడినవి. కొన్ని చోట్ల నివి కిథిలమైపోయినను బురాతనవైభవమును దలపించుచు తక్కినచోట్ల దోరణములింకను ప్రలాడుచున్నది.

5 ఈపద్మరాగమణి సుమారు కుంభకుళాయయంత పరిమాణము గలిగి నేడును కంది శ్రీ వరద రాజస్వామి సాధనమున కలంకారమై యున్నది. ఏకేట జరుగు బ్రహ్మోత్సవశుభములండు మాత్రమే యీమణిని హరిమున గ్రుచ్చి, స్వామివారిబొడ్డునకుఁ దాండ్లనట్టులుగా నలంకరింతురు. తెనుఁగునాఠులు “బొడ్డున మాణిక్యము తెట్టుకొనిపుట్టుట”ను నానుడి కలదు. దాని కొజన్మశ్రీమంతుఁడని యర్థము. తిప్పయతాతనాటి కి నానుడి యాచరణలోనే యున్నదన్నచో నది భాషలో నవతరించి యేనాఁడైనదో, దానినిపట్టి యాంధ్రమయైకవ్యవ్యవస్థలము లెంత ప్రాచీనములైనవో యూహించడగును.

6 ఈ చెఱువు నేటికినిఁ దిరువప్పురం గాన్పించుచున్నది.

7 ఈ చోడరా జెవరో యేకామనాఁడో తెలిసికొనవలసియున్నది. ఆత్మకూరి విష్ణుదేవాలయమున దొరికిన బమ్మినాయకుని దానకాసనములో వంకావలి దిగుదములలో “కారితకావేరితర కరికాంబులత్తుప్రదీప” అని యున్నది.

Nellore inscriptions Part I. p. 253.

(ii) తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణములో కృత్తికతి వంకావతారవర్ణనమున,

కా| చేసేతంబృథివీతు అందుకొనఁ గాకీ సింధు వోయంబులం
 జేసెం మజ్జన ముంగుటంబున హరించెం బల్లవోర్వీతు ను
 లాసం తొండఁగ ఫాలలోకనము లీతంకటం గావేరం పో
 లాసాధ్యాభివదిజ్జుఱుండు కలికాల మృవిభుం దల్పుండే.

నిర్వచనోత్తర రామాయణము. ప్రతిపా 26.

(Footnote continued on next page)

కట్టించెను. ఇట్లవచివంశమువారు సుప్రసిద్ధవాణిజ్యవంశధరులై రెడ్డిరాజులకాలమునందు
కాక కీర్త్యూర్వ్యాంధ్రీరాజవంశముల కాలములయందును వెలసియుండి రని తెలియు
చున్నది.

తిప్పయసెట్టి గుణగణములు — పోధవము.

శ్రీనాథుఁ డీతనిఁ “ద్రిపురాంతక దేవదివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుండును, బరమసా
ధకుండును, — గవలభవోరువంశావతారుండును, ధర్మద్రావిడబిరుదాధారుండును, — నుజ్జన
విధేయుండును, గర్వూరవసంత రాయుండును, — బ్రతిదినసమారాధిత పరమేశ్వరుండును,

(Footnote continued from previous page.)

(iii) ఇంతియే కాక నవవోళచరిత్రమున నిట్లున్నది.

“తెలగొప్ప ఛప్పన్న దేశాధిపతులు
గరికాతవోడధూపయనాజ్ఞ మైఱిపి
కరికురగాండోళిక చభంబుతను
బలతెంచి యాసార్యభౌముని గాంచి.

• • • • •
తన యేలు పట్టణాంతరమునఁ గలుగు
వారును తమతమ కంతు నిత్యంబుఁ
గూరిమి దప్పక కొడువ గానిక
కావేరినది గట్టఁగా నచ్చువారు
భావింపఁ జోడధూపాలునియాజ్ఞ.

నవవోళచరిత్రము. అ. 1.

ఈ యుదాహరణములబట్టి కావేరినది కర్ణుకట్ట కట్టించినవాఁడు గరికాతవోడుఁడని తెలియు
చున్నది. కాని యాతఁడు రాళ్ళు, మన్నము, లోహమునున్న గువానితోడనే దానిని నిర్మించెనని నవవోళ
చరిత్రమునం దున్నది. కార్వాసరాకుంతలో గావేరిని గట్టించుటయే శోధింపకలసియున్నది. గోదావరి
కానకట్ట కట్టినప్పుడు కొటకాదోరగారు రాళ్ళు, మన్నము, నీమెంటు మొదలగువానిని నేయుటకు
ముందుగా మొట్టమొదట నాలుగుకొళ్ళుగలకొయ్యగుట్టముతను దయారుచేయించి వానికేఁ జీరవోని అడవి
తీగలను జాట్టించి నీటిలోనికి దింపించెననియును, నిప్పుకున్న యానకట్టకుఁ బునాది యా కొయ్యగుట్ట
ముతనయనలే యనియు గోదావరియానకట్ట చరిత్రమునం దున్నది. అట్లే కావేరిని గట్టినప్పుడు కూడ
మాదిబస్తా లెంచునకైన నుపయోగింపఁబడినవేమో! వానిని తిప్పయతాత సరసరా జేసెనేమో! ఆతఁడు
చేసిన పోహయ్యమునుబట్టి వారివంశస్థులకుఁ గావేరితీరిని విడుదలు లభించియుండవచ్చును. శ్రీనాథుఁ
డీవిరుదాక్షాసు చూరదిలాసకునఁ దిప్పయసెట్టి బహువారములు వాడియున్నాఁడు.

మాణిక్యసింహాననాధీశ్వరుండును, — దానధర్మపరాయణుండును, నిమ్మడిగరుడనారాయణుండును, — నిజకీర్తి శాసనస్తంభాయమాన దిగంతదంతావధుండును, నభయద్రావిణుండును, — వశీకృతనిభలభూభుజుండును, సతతత్యాగధ్వజుండును, — వినిర్మలకులశీలుండును, పాండ్యరాజకందుకకీర్తిద్రావిలోలుండును, — గవిజనస్తోత్రీపాతుండును, గొండిన్య గోత్రీపవిత్రుండును, — జతుష్షష్టివిద్యాభూమియు, నయోధ్యానగరస్వామియు” నని యంత్యనియమ బద్ధముగా మిక్కిలి సొంపుగా వర్ణించినాడు. ఇందలి విశేషణములం దధికార్థగోచరమైన దొక్కటియుఁ గానరాదు. “ధర్మద్రావిడ”, “ఇమ్మడిగరుడనారాయణ” “కర్పూరవనంతరాయే” త్యాదిపదము లతిశయోక్తులుగాఁ బైకొని దోచినను నిజముగా నవి యట్లు కావు. ఏలన తిప్పయసెట్టి కొమరగిరి వనంతస్పృహలువలన నాందోళికాచ్చత్రచామరతురంగాది రాజ్యచిహ్నములు వడసినవాఁడు. మహారాజుల కుండెడు బిరుదచిహ్నము లన్నియు వారి యనుయాయులు, సామంతులుఁ గూడ ధరించుట నాటి యాచారమగుట శ్రీనాథుండు కొమరగిరికున్న బిరుదము లన్నియును తిప్పయసెట్టికొని గూడ వాడుటలోఁ దప్పులేదు. ఇంతకును దిప్పయసెట్టిని సామాన్యఁ డగు వైశ్యమాతునిగా మనము దలపోయరాదు.

శ్రీనాథుఁ డీతని యైశ్వర్యమహిమానుభావములఁగూర్చి చేసిన ప్రశంస జాగ్రత్తగాఁ బరిశీలించినచో నానాటి ప్రసిద్ధ నరపాలుర కనల్పమగు ధనమును వారివారి యవసరము లకై బరాతముచేసి యిప్పించుచుఁ దిప్పయసెట్టి యందఱకును దలలోని నాలుకవలె మెలఁగుచుండెనని విశదము కాఁగలదు. ఈతఁడందువలననే కొమరగిరి క్షమారమణకుంజరునుగంధ తాలాధ్యక్షుఁడే కాక హరిహర రాయ ఫేరొజితహాగజాధిపాదుల మన్నన లందినవాఁడును, పాండ్యరాయ కందుకకీర్తిద్రావిలోలుండును, నయోధ్యానగరస్వామియోయసఁ బరఁగిన వాఁడును, గిష్కింధాచలకీర్తిద్రావిలోలుండును గూడ నయ్యెను. పండువాణ్ణి రాధాదిపట్టణ

8 “స్వాతంత్ర్యముకొఱకు బెనఁగులాడి విజయమొందిన యానెగొంది సామాన్యస్థలము గాదు. ఇదియే పూర్వము రామాయణకాలమును మహావీరులగు వాలిబ్రాహ్మణులు రాజ్యముచేసిన గిష్కింధ యని తెలియబచ్చెను. ఈప్రాంతములందున హంపీసరస్సు మున్ను రామలక్ష్మణులకొత్తధ్య మొనఁగిన కబరీనివారు ముగు ఫంపాసశోభరమని గొప్ప యైతిహ్యము కలదు.”

విజయనగరసామ్రాజ్యముందలి ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రము పే. 4.

ఇచ్చటనే ఋశ్యమూకాది, మాతంగపర్వతము లను పేర్కొనఁ గిరులు గూడఁ గలవు. తిప్పయ నాటి కీరీతమును రెండవ హరిహర రాయలు పాలించుచుండెను, ఆతనికి ధనసాహాయ్య మొనర్చుచు నాప్రాంతములందరక్షణఁ జేసియుండుటచే శ్రీనాథుండు తిప్పని గిష్కింధాచలకీర్తిద్రావిణ్ణుని యని ప్రశంసించి యున్నాఁడు.

ముల యధిపతు లవచి త్రిపురాంతకుని యానపాత్రములు సింహళ ద్వీపక్షేత్రముల నుండి కొనివచ్చిన రత్నాంకురములను హాళిఁ దాల్చుచుండిరి. “కరదీపదాన బిరుదాభరణఁ డనియుఁ” “గావేరీశుఁ డనియు, నీతఁ డనేక భంగులఁ బేర్కొనబడినాఁడు. రాజ్యచిహ్నములు వడసి ఛేదివితీలు కాలి దివిటీలు వేయించుకొనుచుండుటఁ జేసి మొదటి బిరుదమును, “కార్పాసరాసుల” తోఁ గావేరి శాసించిన వాని వంశమునఁ బుట్టినందున రెండవ బిరుదమును నీతని కాభరణములయ్యెనని గ్రహింపవగును. ఇట్లు హరవిలాసమున వర్ణింపఁబడిన యంశములందుఁ గించిత్రైస సతిశయోక్తిలేని జీవితము నడపిన తిప్పవ్యసైన్య యానాటి నుప్రసిద్ధచారిత్రక వ్యక్తులలో నొక్కఁడై నేటికిని మన మచస్సుల నాక్షణ్యముచున్నాఁడు. అంతియే కాని కొంచుట వ్రాసినట్లుగా ధనలోభమున శ్రీనాథుఁడు పాత్రోచిత్రము వాటింపక సామాన్యుఁడగు కోమటిసెట్టిని సార్వభౌమమునిగా వర్ణించె ననుట మిక్కిలి దూష్యము. శ్రీనాథుఁడు చారిత్రకవిషయముల వర్ణించు సుదర్భమున సత్యంతజాగరూకుఁడు. తదితర కవుల గ్రంథములకంటె శ్రీనాథుని గ్రంథములు చారిత్రకాంశముల నేరుకొను ఘట్టున సత్యంత విశ్వసనీయములు. ఆతఁడు మిథ్యాలంకారావగుంఠనములతోఁ గప్పివైచి చారిత్రకాంశముల నగోచరములుగాఁ జేయఁడు. శ్రీనాథవిరచితములగు గ్రంథముల కిదియే విశిష్టత గల్పించుచున్నది.

కర్పూరవసంతరాయ బిరుదము—వసంతోత్సవములు.

తిప్పనికిఁ గర్పూరవసంతరాయ బిరుదము గూడఁగలదు. పై నుదహరించిన వచనముందేకాక యీక్రింది పద్యమునఁ గూడ శ్రీనాథుఁడీ బిరుదమును వాడియున్నాఁడు.

కం. సర్పకటకాంఘ్రిసేవక !
 కర్పూరవసంతరాయ ! కావేరీశా !
 దర్పితరిపుగర్వతమో
 హర్పతి ! సౌకర్యదక్ష ! యంబురుహాక్షా !

హర|| ఆ 2. ప 144

అనవేమారెడ్డికిఁ గూడ “వసంతరాయ” బిరుదమున్నను ముఖ్యముగాఁ గొమరగిరి రెడ్డికి నాతని సుగంధశాలాధ్యక్షుఁ డగు తిప్పనికి మాత్రమే వసంతోత్సవముల కీర్తి మిక్కుటముగా లభించినది. దీనికి ముఖ్యకారణము హరవిలాసమే. ఆ కృత్యియే లేకున్నచోఁ గొమర

గిరిరెడ్డి చేయు వసంతోత్సవముల దిప్పడే నిర్వహించు చుండెను విషయము లోకము నకు దెలియకపోయి యుండును. 9 ఈ బిరుదము ధరించినవాడగుటేకాక సందర్భాం తరమున గూడ గొమరగిరిరెడ్డి వసంతరాజనియే వ్యవహరింప బడెను. అతనిచే రచింప బడిన నాట్యశాస్త్రము కుం గూడ “ వసంతరాజీయ ” మనియె నామకరణము గావించ బడెను. దీనిబట్టి గొమరగిరిరెడ్డికి 10 వసంతోత్సవములన్న నెత్తవీతియో సులభముగా వ్యక్తమగుచున్నది. ఆయా యుత్సవముల నిర్వహణమునకు దిప్పయ యెంతగా సాయ మొనర్చుచుండెనో యీ క్రింది పద్యము చెప్పక చెప్పుచున్నది.

“ చ. హరిహరరాయ ఘోరజిహ్వసురధాణగజాధిపాదిభూ
 వరులు నిజప్రభావ మభివర్ణననేయం గుమారగిర్యధీ
 శ్వరుని వసంతవై భవము సర్వము నొక్కడ నిర్వహించు మా
 తిరుమలనాధ సెట్టికిని ధీగుణాధిటికి నెవ్వరీడగున్.

హర|| పీ|| ప 23.

(9) “ ప్రోక్తం వసంతరాజీన కుమారగిరిభూభూతా
 నామ్నా వసంతరాజీయం నాట్యశాస్త్రం యదుత్తమం ”

కాటయవేముని కాకుంఠలవ్యాఖ్య.

(10) వసంతోత్సవము. ఋతువక్రమాలింగితములై, మానవజీవితాభ్యుదయకారకములగు నమ యాధిష్ఠానశక్తులను బ్రసన్నములు గావించుకొనుటకై ప్రాచీనులేర్పఱచిన ప్రకృతిపూజాభేదములలో వసంతోత్సవ మొకటి. దేశాంతరాచార భేదములచే నెయ్యది వెక్కు తెఱఱగులుగా దోచుచున్నను వాని కన్నిటికిని బ్రకృతి దేవతారాధనమే ముఖ్యలక్ష్యముగ గన్పట్టు చున్నది. ఈ యుత్సవమే వైతోత్సవ మనియు, సువసంతక మనియు, హోలికోత్సవ మనియు, వదనోత్సవమనియు నిట్లనేక విధములుగా నిర్వచింపబడు చున్నది. స్థలాంతరాచార వ్యవహారములంబట్టి యా యుత్సవముల నిర్వర్తించుటలో లౌకిక తంత్రములందు నేడివచ్చేదము లేర్పడియున్నవి. కాని యీ యుత్సవములతి ప్రాచీనములైనవి. ఆస్యదేశములందునైతము వేరురూపముల నిది యాచరణయం దుండుట వలన ననాతనార్థకాతులందే యిది నెలకొని యుండి నట్టూహింప నగును.

శ్లో|| వైతోత్సవే నకలలోకమసానివాసమ్
 కామం వసంశమలయాద్రిమరుత్సవాయమ్
 రత్యానహర్ష్య పురుషః ప్రవరాజ యోషిత్
 సా భాగ్యరూపసుత సౌఖ్యయతానదాస్యాత్||

ద్వీపాంతర వ్యవహారములందు గడిచేరిన కోమటి బిడ్డకు వసంతోత్సవ మత్యంతా కర్షకముగాఁ జేయవలయునన్నచో నెచ్చుటెచ్చటినుండి యేయే యపురూపములగు వస్తు సామగ్రి తెచ్చి సమకూర్చుకొనవలయునో బాగుగాఁ దెలియును. కావున “ నమ్మహారాజునకుఁ బ్రతిసంవత్సరము వసంతోత్సవమునకుఁ దగిన కస్తూరి కుంకుమ ఖరీదా సంతకుండు హిమాలయ కాలాగ్రుని గంధసారప్రభృతి సుగంధద్రవ్యము లొడఁగూర్చియుఁ జేసిసంహతవాయి హు రుమంజి జలనోగిప్రభృతి నానాద్వీపనగరాకరంబులగు ధనకనక వస్తువాహన మూకీక్యం

అని భవిష్యత్పురాణమందు చెప్పఁబడియున్నది. వసంతుని తోడను, మలయాంఘరితోడను గూడి నకలలోక మనోవర్తియైన మన్మథుని రతీదేవితోఁ గూడ నర్పించిన పురుషులు శ్రీలు రూపనుతసాఖ్యసాభాగ్య యుతులై యుండురని వచింపఁబడినది.

“ సువసంతో మదనోత్సవః తత్ర నృత్రగీత
వాద్యస్యాయాః క్రీడాః షితామహిమాన్యః
క్రీడాః దేశ్యా ఆహ ”

అని సువసంతకమును గూర్చియు

“ మదనోత్సవై మదనపరిపూజనమ్ ”

అని మదనోత్సవమును గూర్చియు,

“ హాలాకాఫాలున పూర్ణిమాయాంశృంగ కాది ముక్తేన
కింశుకాది కుసుమరాగాంభ సాశ్చ, వరస్పరోక్షణమ్
మిధఃపటవాన ప్రక్షేపశ్చ ”

అని హాలాకోత్సవమును గూర్చియు వాత్సాగ్యయనుని కామనూత్రములకు, యశోధరుఁడు వ్రాసిన జయమంగళవ్యాఖ్యలో నిర్వచింపఁబడినది.

చైత్రశుద్ధ ప్రతిపత్తునుండి నవమివఱకు వసంతోత్సవములను జజివవలసినదిగా భర్తసింధు నిర్ణయసింధువులు గూడవిధించుచున్నవి ఈతొమ్మిది వండుగ రేలనే వాసంత నవరాత్రముల యందురు. ఈయత్సవమునఁ బ్రతి దినమును నృత్యములు, నాట్యములు, పాటకచేరీలు మున్నగు వేడుకలు బహుళముగా నెరఱుచుండురు. ఇట్లు చైత్రప్రతిపదముతోడనే వాసంతనవరాత్రము లారంభమగుచుండ భర్తసింధుకర్త డోలాపూర్ణమాసిని గూర్చి వ్రాయుచు ఫాలుణకృష్ణప్రతిపదమే వసంతారంభోత్సవ దినమని నిర్ణయించినాఁడు. ఆనాఁడు మానవుఁ డుదయముననే లేచి త్రైలాభ్యంగ నాడులు గావించికొని, గోమయముచే నలికిన గృహాంగణమున శుక్లవస్త్రము నాసనముగాఁ జేసికొని పూజ్యులుండై కూర్చుండి, నువాసినచే వందనము, తిలకము నీరాజనమునొంది, చందనలిప్తమగు చూతకుసుమమును భక్షింపవలయును. పిమ్మట రక్తాశోక పాదపముక్రింద మదనపరికృతి పూజచేయవలయును. తరువాత భర్గుండ మోదుగు పూలతో సిద్ధముచేసిన వసంతరసము పిచికారులతోఁ జల్లుకొనుట, బుక్క జల్లుకొనుట మొదలగు మన్మథోద్దీపనములగు వేడుకలను గావింపవలెను. ఊయెల పున్నమనాఁడు డోలాగతుండగు గోవిందుని దర్శించు నరుండు వైకుంఠమును బొందునని చెప్పఁబడినది.

బులు తెప్పించి” యిచ్చుచు నాయుత్సవములకగు వ్యయమంతయుఁ దానే భరించుచుండు వాఁడు. ఆ యుత్సవసమయములందు కవి నైగమికనాదివాంశికవైతాళికారు లనేకు లరు దెంచుచుండువారు. ఆయర్థిజనుల కపరిమితముగ స్థర్రాసుల గుప్పించి ధీరుఁడు నుదారుఁడు, గంభీరుఁడు, సదాచారుఁడని ప్రఖ్యాతి కెక్కినవాఁ డవచిత్రపురాంతకుఁడు. ఇట్లు చక్రవర్తులు గూడ మెచ్చునట్లుగ నుత్సవముల నిర్వహించుచు సామాన్యుఁడగు బచ్చు బేరగానికి సాధ్యము గాదు. దీనివలన తిప్పని యసమానముగ వాసికతయుఁ గల్గవైవర్ణ్యమును వ్యక్తమగును. వసంతోత్సవములకై మాణిష్యములతోఁ జూడఁ గాణిష్యమును గూడఁ దెప్పించిన తిప్పని

“ సరాం దోలాగతం దృష్ట్యా గోవిందం పురుషోత్తమం
 సాల్సన్యాం త్రయతో భూత్వా గోవిందస్య పురం ప్రజేత్ ”

పంగ దేశమున నీ పున్నమనాఁడు కృష్ణవిగ్రహము నూయెలలో నుంచి జనులు పూజింతురు. ఇట్టి యుత్సవము కేవలము జీవనోల్లాసకరములగు వేడుకలఁ జేసికొనుటకే యుద్దేశించఁబడియండఁ గొన్ని తావులందీ పండుగుపేరట నతి హేయములును జుగుప్సావహములునగు కార్యములను గావించుటాచారమై యున్నది. కొన్ని ప్రాంతములందు వీధులలో జను లొండొరులవై దుమ్ముపూసికొందురు. వచ్చిబూతులతో నొకరొకరిఁ దిట్టుకొందురు. ఇట్టి వచ్చిబూతులు తిట్టుకొన్ననే కాని హాలికయను పండుగ రక్కసి కృప్తి పడదని కాస్త్రములు చెప్పచున్నవి. కొన్ని ప్రాంతములందు వారపరితలను రప్పించి వారిపై వసంతము గుఱిప్పురించి యనహ్యకరములగు వనులఁ గావింతురు. ఈ పండువునాఁడు స్త్రీల కడ్డలేని స్వేచ్ఛ యాచారమిచ్చుచున్నది. ఆనాఁడు స్త్రీలు గుంపులుగాఁ గూడి యొంటరికఁబోవు మగవారినిఁ బడఁ ద్రొంచి మొగమువైసి గలాచు వులిమి యూపిరి తిరుగకుండ వసంతము గుఱిప్పురించి పొడిపోవుదురు. వారి నేమనుట కానాఁడు వీలులేదు. కొన్ని ప్రాంతములలో నీయుత్సవరాత్రులందు ముక్కరులగు జనులు గృహస్థుల యిండ్లలో దూటి భక్ష్యభోజ్యముల దొంగిలించుకొని పోవుదురు. వీధులందు మన్యుధుని పటము వహింతురు. ఇంక నెన్నో హేయములగు వనులఁ గావింతురు. హరవిలాసమునను, నితర గ్రంథములందును జేయఁబడిన వర్ణనముల నవలోకించినచో నాకాలమున వారు చేయు నుత్సవములందుఁగూడ నీదురాచారము లున్నట్లే వ్యక్తమగును. కొమరగిరిరెడ్డి యొనర్చిన వసంతోత్సవములు, నిజప్రాభవ ప్రకటనార్థమును, కవి నైగమికనాది వాంశికపరితోషార్థమును, నిజవిలాసజీవన ప్రయోజనార్థమును నిర్వహించఁబడెననుట నిస్సంశయము. ఇట్టియుత్సవములను పూర్వరాజన్య లనేకులు చేయుచుండిరి. వానిఁగూర్చి వాత్సాన్యయన కామ నూత్రి వ్యాఖ్యానకర్త యిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. “ ప్రాచీనులగు భారతీయ రాజవరులీ యుత్సవసందర్భ ములందే పండికగోష్ఠులను, కాస్త్రవిచారణలను, నాటక ప్రదర్శనములను జరుపుచుండెదవారు. మొత్తము మీద నీయుత్సవమున నంగీతకము ప్రధానము వికత్సూచకముగ వసంతరాగమని యొక రాగముఁగూడ కేళికర్తలు గావించినారు.”

మహాకవి కాళిదాస కృతమగు కాకుంఠలయన నాటవయంకమున మధుమాసాగమనోత్సాహవివకలైన తరిచారికలు కామనేవార్చనముకై చూతాబ్జుతావనయముఁ జేయఁబోగాఁ గందుకి యన్న మాటలు.

రసికతను గణింపక, క్షీణితే శ్రీ వీరేశలింగముపంతులుగారు శ్రీనాథుడు కోమటిసెట్టిని “లలనాజనతార్కుమలక్షునిభా” యనియు “సంబురుహాక్షా” యనియు ధనలోభమున వర్ణించెనని యాక్షేపించిరి. కోమటిజాతియం దందమైన వ్యక్తి జన్మించుట కలదా యని వారి దృఢానుమానమై యుండవచ్చును. లేకున్న “బహువత్సరములు” బ్రదికిన తిప్పెడెట్లు తిరిగి లలనాజనమన్మథుఁ డయ్యెనని యైన వారనుమానించి యుందురు. ఏదెట్లైనను తిప్పని రసికతను వారు గుర్తింపలేదనియే నాయూహ. ఇంతియేకాకు. “దర్పితఃపుగర్వతమోహ ర్పతి” యను విశేషణముఁ గూర్చికూడ వారాయేసిచిరి. కోమటికి పౌరుష మెక్కడిదని కాబోలు వారి యనుమానము. ఇదియు నవిచారితమనియే నా విశ్వాసము. ఏలన నానాఁడు దక్షిణభారతమునఁ బడమటి తీర మోడదొంగలకుఁ బ్రసిద్ధి వహించి యుండెను. సముద్ర మధ్యమున నోడదొంగల వలన నపాయములూ నాఁటివర్తకు లెఱుంగనివికావు. కనుక స్వప్రాణధనరక్షణమునకై ప్రతినాకాయజమానియుఁ గొంత సిబ్బందినిఁ దన యోడపై నుంచుకొని యుండెను. అవసరసమయములం దుపయోగించుటకై వారును సత్ప్రవిద్య నేర్చుకొని యుండెడివారు. తిప్పయసెట్టి చిన్నతనమునుండియు నొకలకు స్వయముగా యాజమాన్యము వహించి బర్మానుండి పాఠశాలము వరకును గల సముద్రముపైఁ దిరిగి

“మాతావదాత్మజ్ఞే! దేవేనప్రతిష్ఠితే వనస్తాత్సవ త్వమామ్రకలికాభంగమారభసే.”

శకంతలా విరచా దోమాయమానమానసుఁడై దువ్యంతుఁడు వనంశోత్సమును నిషేధించినాఁడనికూడ నాతఁడు పిమ్మటఁ దెలిపియున్నాడు.

భోజని రత్నావళి వర్ధమాంకమున వనంశోత్సవ క్రీడలు విఫలముగా వర్ణించఁబడి యున్నవి. ఇంతియకాక సంస్కృతకావ్యసాహిత్యాలందు కవీంద్రులచే మిక్కిలి మన్నననొందిన దీ వనంశోత్సవము దీనిశృంగార రసాశ్రయత్వమే యింతగా దీనికిఁ గావ్యములయందు బ్రవేశము గల్పించినది. ఆంధ్రచక్రవర్తులీ యుత్సవము నతిశీలముగా నాదరించిరి. కొమరగిరి రెడ్డియే కాక యాతని నమకాలికులగు విజయనగర రాజులును వారితరువాతఁ దద్వంశ్యుఁడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలును నీ యుత్సవము నాదరించిరనుటకు “హరి హరరాయ” యను చారవిలాసపద్యమును నీ క్రింది పద్యమును నిదర్శనములు గాఁగలవు.

కం. ప్రితివర్ష వనంశోత్సవ
 కుకుకాగత సుకవినికరగుంభిత కావ్య
 స్ఫురిరోమాంచవిశంకిత
 శకురాంతఃపురవధూప్రసాదనర సి కా.

పౌలిహతావహరణము.

వర్తకవ్యాపారము జేసెను. అట్టివారికి నాముగరిడీలు నేర్చుకొనుటవసరమై యుంటున్న నాతడును, సోదరుడగు చామిసెట్టియుఁ దప్పక సంగరవిద్య నేర్చియే యుండును. కనుకనే శ్రీనాథుఁడు వారిని “సంధాభార్గవు!” లనియు “దర్పితరిపుగర్వతమోహర్పతు” లనియు వర్ణించెనని నా యభిప్రాయము కవుల వాక్యములం కతిశయోక్తలుండుట సహజము. అన్నియు నతియొక్తులే యని వారివాక్యములఁ ద్రోసివేయుట విచారితిము.

తిప్పయ—వీరశైవము.

తిప్పయసెట్టి యెంతటియైశ్వర్యవంతుఁడో యంతటి దైవభక్తి సంపన్నుఁడును, నంతటి వితరణశాలియు, నంతటి విద్యావంతుఁడును. “చాముండాపరమేశ్వరీవరకృపాసంవర్ధితైశ్వర్య” యని వర్ణింపఁబడుటచే నీతని యెడల దైవభక్తియు నైశ్వర్యమును బరస్పర దోహదములయ్యెనని తెల్లమగును. “వీరశైవసమయవ్యాపారపారీణతాసామాన్యప్రతిభావనిర్వహణదీక్షుఁ” డనియు “హరచరణస్మరణపరిణతాంతకరణుఁ” డనియును “సర్వకటకాంఘ్రిసేవకుఁ” డనియు “నుమాపతిపాదారవిందమధుకరమని” కూడ నీతఁడు వర్ణింపఁబడియున్నాఁడు. కాని తాను శైవుఁడైనంత మాత్రమున నాతఁడు వైష్ణవులయెడల నిరసనభావముతోఁ బ్రవర్తించలేక. “శైవవైష్ణవ సమయదీక్షావివేక ధన్యమానసు లుభయ గోత్రములవారు, నా యభీష్టం బొకఁడు పిన్ననాటనుండి పరమమాహేశ్వరాచారభక్తి పథ” మని యాతఁడే చెప్పినవాక్యముచు బరిశీలింపఁగా నీతనిపూర్వులు కొందఱు వైష్ణవభక్తి పరులును గొందఱు శైవదీక్షులు నని బోధపడుచున్నది. ఏకామ్రనాథునకు హర్ష్యములు గట్టించిన తాతలే కంచి శ్రీ వరదరాజస్వామికి బొడ్డున మాణిక్యముఁ బొదిగించినారు. ఇష్ట దైవమేదైనను సర్వమతములందు సామరస్యముతోడనే యవచి వారు వర్తించిరి. ఆ యిలువడి దప్పక తిప్పయ తాను మహేశ్వరభక్తుఁడై యుండియు, శైవప్రబంధములఁ గృతినందియు “శీలితభారత రామాయణాది భవ్యపురాణుఁడు” ను “లక్ష్మణాగ్రజనుధాసిక్తాక్ష రాలాపుఁడు” నయ్యెను. ఇంతకును మతవైషమ్యములును, రాజవైషమ్యములును వైశ్యులు గూడ మనములంకంచుకొని తాము శైవులైనందున శైవులకు మాత్రమే సరకు విక్రయించి వైష్ణవులను వెలిబెట్టినచో బేరము సరిగా సాగదుగదా! అందువలననే శ్రీనాథుఁ డీతని “యుగంధరచాణక్యనీతిగతినిపుణుఁ” డని యుగ్గడించినాఁడు. కొమరగిరి క్షమారమణుని సుగంధశాలాధ్యక్షుఁడగుటయే కాక హరిహరరాయ ఘోరజిశహసురధాణ గజాధిపపాం డ్యాధిపులకుఁ బండువాణిల్లి రాధాదిపట్టణముల యధిపతులకుఁ గూడ నీతఁడు కూర్చిచెలి

కాండై యుండెనని మున్నే చెప్పియుంటిను. వీరిలో కొమరగిరికి స్నేహితులును, శత్రువులును ననేకులు గలరు. కాని తిప్పయ్య కందఱు స్నేహితులే. రాజవైషమ్యములకు జోటి చ్చినచో వ్యాపార వ్యవహారము లెట్లభివృద్ధి నొందును? దీనిబట్టి తిప్పయ వాణిజ్యనీతి ము కు జక్కగఁ దెలియును.

ఈతఁడు స్వయాముగ రచించిన గ్రంథము లేవియో మనకుఁ దెలియవుగాని “వాణీ నఖముఖముఖురితవీణానిక్వాణనిభకవిత్వఫణితి” గలవాఁడని శ్రీనాథుఁడీతని వర్ణించి యున్నాఁడు. కవియైనను గాకపోయినను భారతరామాయణాది భవ్యపురాణముల నాసక్తితోఁ బఠించినవాఁడని చెప్పఁబడుటచే వాణియు వాణిజ్యము నీతనియెడల సమానకటాక్షమునెరవు చుండెనని యూహింపవచ్చును. తన తాతలవలెనే యీతఁడుగూడ శిల్పము నభిమానించె ననుటకు సాకిరిగా నేటికి నీతఁడు గట్టించిన దేవాయతన నిర్మాణములు గోచరించుచున్నవి. ప్రసిద్ధమగు కాళహస్తి గోపురమున కడుగున నీతఁ డొక పాతాళగుహను కట్టించెను. నేఁడందులోఁ బాతాళగణపతి యను దైవతము బ్రతిష్ఠింపఁబడి యర్చింపఁబడు చున్నాఁడు. ఇట్లు నిరతిశ యైశ్వర్యసంపదలతోఁ బాటు నిరుపమానమగు దైవభక్తియు బ్రాహ్మణభక్తియు, వితరణగరిమయు, రాజపూజ్యతయు వివేక పరిపాటియుఁ దన్నయాచితముగ వరింప, రెడ్డి రాజులకుఁ బ్రాలుంబన యష్టియై, యాంధ్రనాకా జీవనమునకుఁ బట్టుగొమ్మయై చారిత్రక పురుషుఁడై పేరొందిన యీవణిక్కులతిలకము మనకెల్లరకు వందనీయుండగు చున్నాఁడు.

తిప్పయ్య సెట్టి—నాకావ్యాపారము.

11 ఆంధ్రుల నాకాజీవనచరిత్రముఁ పఠిశోధించుపట్టున 14, 15 వ శతాబ్దములలో మనకు ముఖ్యముగ గోచరించువ్యక్తి తిప్పయ సెట్టి. “శ్రీ పర్వతసోపానస్థాపకవేమక్షి తీశ సామ్రాజ్యశ్రీవ్యాపారముఖ్య” యనుటచే వణిగ్వ్యాపారమునం దవచివంశమువారు కొమరగిరిరెడ్డి కాలమునందేకాక రెడ్డిరాజ్య స్థాపకుఁడగు దేసటి ప్రోలయవేముని కాలము

ఆంధ్రుల నాకాజీవనచరిత్ర మతి పొందిన మైనది. తొల్తొల్ల నైతిరేయిచాగ్నిహోమమునందుఁ జేర్కొనఁ బడిన యీవిషయము తరువాత బయలు వెడలిన పురాణాదులందుఁ గూడఁ బ్రకాశింపఁబడినది. మనుస్మృతియం దోడలకేపుల గుఠించియు నావికల యజాగ్రీతకు నభరాధములఁ గూర్చియు నభరాధ కుల్యములు నిధింపఁ బడినవి. స్కాందపురాణాంతర్గతమగు సత్యనారాయణవ్రతమున సాధువను వర్తకుఁడు నాకావ్యాపార మాచ రించుచుండినట్లు వ్యవరింపఁబడి యున్నాఁడు. రఘుమహారాజు కైత్రీయాత్రకు వెడలినప్పుడు వంగదేశా ఢీకులు నాకలతో నాతని నెదుర్కొనగా వారి నొడిచి యచ్చోట నారాజు బయనంభముల నెలకొల్పినట్లు

నందును సంతకు ముందును బ్రసిద్ధి వహించినవారని తెలియుచున్నది. వీరు బేహారమాడు సరకులు ప్రధానముగా రత్నములు, సుగంధద్రవ్యములును. ద్వీపాంతరములనుండి పద్మ రాగాది మణులను, ఘనసారాది సుగంధ ద్రవ్యములను, శాలి ధాన్యములను, గంధ సింఘు రములను, తురంగములను చౌకధరలకుఁ గొనివచ్చి మారు బేరములకు హిందూ దేశమున వారు విక్రయించుచుండెడివారు. తన్ములమున వారికి లభించు లాభముగూడఁ గొలదికి మించినదిగా నుండెను. అర్థలకుఁ బ్రచుర వితరణము లొసఁగి “ కీర్తి బేహారమాడు ” నంతటి లాభమే వారికి వర్తకములమున లభించుచుండెననిన వారొనర్చు వర్తకమే కొఁదినుండెనో నిఁపఁ దగును.

కాలిదాసు రఘువంశమున వర్ణించి యున్నాఁడు. (IV - 38) అలెగ్నాండరు సింఘునది దాటుటకు హైందవు లచే నిర్మించబడిన నాకలనే వినియోగించెను. కొటియ్యండర్థశాస్త్రమునందు నాకాశాఖనుగూర్చి విపులముగా వ్యాసియున్నాఁడు. మగధదేశము తరువాత బౌద్ధమతమును విశేషముగా నాదరించిన దాంధ్రదేశము. బౌద్ధ సారస్వతమునందు నాకాయాన ప్రళంస యతిమాతృముగాఁ గలదు. “ దాతఘాతువంశ ” మను బౌద్ధమత గ్రంథమున రాజకుమారుఁడగు దంతకుమారుఁడు రాజపుత్రికయు నాతని దేశరియగు హేమాచల దేవియు బుద్ధునిదంతములఁ దీసికొని యొడఁకెక్కి సింహళద్వీపమునకుఁ బాఠిపోవుచుండగా వారెక్కినయొడ వజ్రాల దిన్నెకడ మెట్టనెక్కినని వర్ణింపఁబడినది. ఈ వజ్రాలిదిన్నె కృష్ణానది ముఖద్వారమున నున్న ధరణి కోటయే యని ఫెర్గూసన్ వందితుఁ డూహించుచున్నాఁడు. భోజనరవతివ్రణితమైన యుక్తికల్పతరుగ్రంథము నందు రత్నాశ్వగజవరీక్షాది విషయములు రాజ్యాంగసీతి మున్నగు విషయములతోఁ బాటు నాకా నిర్మాణ శాస్త్రముగూడఁ జేర్పఁబడియుండెను. నాకానిర్మాణమున కుపయోగపడు కలవ, వాని పరిమాణములు మున్నగు విషయములు వానియందుఁ జర్చింపఁబడినవి.

“ నముద్రము మీదనే పృథ్వీకము పృథ్వియము చేయుటకు నిర్మింపఁబడిన యొడల యడుగు భాగము నందలి చెక్కల నొకదాని కొకటి యతికించునప్పు డినువఁకుల నుపయోగింప రాదనియు నట్లుపయోగించినచో నాయొడలు నముద్రమధ్యముననుండు నయస్కాంతవు శిలలచే నాకర్షింపఁబడి బ్రద్దలైపోవుననియు భోజుఁడు హెచ్చరించెను ” (ప్రాచీనాంధ్రనాకాదేవనము పుట 8.)

సుప్రసిద్ధములైన యమరావతి ధరణికోట సాంచీ స్థూపములందలి చిత్తరువులలోను శిల్పవ్రీక ర్చనములలోను నజంతా చిత్రములందును తార్కర్యతోఁ గట్టఁబడి నవియుఁ దెడ్లతోఁ దొక్రియఁబడు చున్నవియుఁ జాక్కాని ద్రివృచున్నట్లున్న మనుష్యులతోఁ గూడియున్నవియును నగు చిత్రవిచిత్ర ములైన చిత్రములు గలవు. క్రీ. పూ. 200 నఁ1 మొదలు క్రీ. శ. 250 వరకు నాంధ్రీకుషాను యుగమున గ్రీకు రోము చీనా యీజిప్టు మున్నగు దేశములతో నాంధ్రీదేశము వ్యాపారము చేసె ననియు రోముక దేశమునుండి యమితముగ నాంధ్రదేశమునకు బంగారునాణెము లంపఁబడెననియును ఆర్. సి. వెల్ న్రాసియున్నాఁడు. ఆంధ్రదేశమున గుడివాడ, ధరణికోట ప్రాంతములలోఁ బ్రాచీనాంధ్రీ నాణెము లనేకములు దొరకినవి. ఈ నాణెములపై రెండు కొయ్యలుగల చెద్ద యొడల చిత్రము ముద్రింపఁ

ఇక వారి వర్తకస్థానములన్ననో బహు దేశవ్యాప్తమై యుండెడివి. హరవిలాస వీరికాభాగములోని పద్యములలో నవచివారు వర్తకముచేయు రేవుపట్టణము లనేకములు పేర్కొనబడియున్నవి. ఈ పద్యముల నచ్చువేయుటలో పూర్వము హరవిలాస గ్రంథమును ముద్రింపించిన ప్రకటనకర్త లాయాయి పట్టణ నామములను దమకు దోచినట్లు మార్చి యున్నారు. ఇటీవల బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిచే బరిష్కృతమై “యానంద ముద్రణాలయము” వారిచే బ్రకటింపబడిన హరవిలాసశ్రీతి యందాయా పట్టణ నామము లకు గొన్ని పాఠాంతరములు ప్రకటింపబడినవి. ఈ విధముగా శ్రీనాథకవి బేర్కొనిన పట్టణములేవైనా నిర్ణయించుటకు వలనుపడకున్నది. కావున నిప్పటికి దొరకిన హరవిలాస గ్రంథపు దాటాకు ప్రతులలోని పద్యములను యథామూలముగా నిం దుదాహరించు చున్నాను. దానినిబట్టి పరిష్కర్తలువానియందు జేసిన మార్పుల బాతకులు గుర్తింపనగును.

బడి యుండెను. అస్యదేశములందలి భాషావిపులకును భ్రాతృసాంధ్ర భాషావిపులకును సాదృశ్యముండుట వలన నాయాదేశములలో వాణిజ్యము సాగించుచు బాహ్యాంధ్రవర్తకు సాంధ్రులైనందు బ్రకటింపబడిన యక్షరతత్వజ్ఞు లాహించుచున్నారు. బర్మాదేశమునందు సువర్ణభూమియని ప్రఖ్యాతిగాంచిన పెగుదేశమున ‘మక’ భాషలోని యక్షరములు ప్రాచీనాంధ్ర ివలెనే యున్నవని పరిశోధకులు కనుగొనినారు. “మక” జాతిశ్రీలకును సాంధ్రులకును జరించిన వారలు “తలైంగ” లేక “తైలింగ” లని పిలువబడు చున్నారు. నాకాయానము నముద్రవాణిజ్యము కళింగరాజకుమారులు తప్పక యభ్యసించవలసిన విద్యలుగా నుండెనని శాసనములవలన చెలియుచున్నది. (Vide Hunter's Orissa Vol. 1 page 183) కళింగదేశము నుండి వలసపోయిన కళింగులే సుమత్రా జావా ద్వీపములలోని “క్లింగు” లని దరిత్రకారులు విశ్వసించు చున్నారు. సుమత్రా జావా ద్వీపములలో దొరకిన రెండు శాసనముల బట్టియు నచ్చటి కొండలపై కెక్కబడియున్న హిందూరాజుల పాదములును, గొన్ని సంస్కృత శ్లోకములనుబట్టియు బూర్వము పూర్ణవర్ణయను పల్లవరాజీద్వీపములను జయించెనని పరిశోధకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. (Vide Rawlinson Inter-course with India of the Western World page 139) ఇటీవల సుప్రసిద్ధచారిత్రక పరిశోధకుడగు Dr. H. G. Quaritch Wales పండితుడు నయాము, కాంబోడియా, మలయా ప్రాచ్యారత ద్వీపములు మున్నగు వానిలో పర్వతనము గావించి బహుపరిశోధనలు నడపి “The birth of Greater India” యను కీర్తికక్రింద ననేక వ్యాసములు వ్రాసి యాంధ్రులయ ధారతీయలయ నాకాశీవన చారి త్రమునం దనేకామూల్యనాత్మ విషయముల వెల్లడిచినారు. ఆ యాదీవులం దాంధ్రుల నాకాశీవన ప్రాచీన తను దెలుపుచు వారిట్లు వ్రాసినారు.

“The type of the script used in the earliest inscriptions found in Malaya and the other Indian colonies tells us that in the fourth and fifth centuries A. D. the Indian colonists seem to have set sail from the land between the Krishna and Godavari Rivers; but later when Pallava rule reached its heights, the ports of embarkation seem to have been further south. The Mahabalipuram (Seven Pagodas) near Madras was perhaps the chief one”

The Illustrated weekly of India— June 11, 1939 P (13)

ఇట్లు తెలుగువారల నాకాశీవన పరి ప్రాచీన మైనదని తెలిసికొననగును.

S. 5—1—35 వాక్రపతి ఓరియంటల్ లైబ్రరీ 12 వ ఫుట.

నీ. పంజారం గర్వార పాదపంబులు దెచ్చె
 జలనోంగి బంగారు మొలక దెచ్చె
 సింహశంబున గంధసింధురంబుల దెచ్చె
 హారుముంజి బలు తేజిహారుల దెచ్చె
 గోవ సంశుద్ధసంకుమదద్రము దెచ్చె
 నాపగట్టాణి ముత్యాలు దెచ్చె
 భోటగస్తూరికా..... దెచ్చె
 జీనిజీనాంబరశ్రేణి దెచ్చె

గీ. జగదగోపాలరాయ వేశ్యాభుజంగ
 పల్లవాదిత్య భూదాన పరశురామ
 కొమరగిరిరాజ దేవేంద్రకూర్మిహితుండు
 జాణజగజెట్టి దేవయచామి సెట్టి.

మ. తరుణాశీరిత వాయి గోవరమణాస్థానంబులం జందనా
 గరుకర్పూరహిమాంబు కుంకుమరజః కస్తూరికాద్రవ్యముల్
 శరధిం గప్పలిజోగుప (వ) ల్లివలికాసమ్మాస్త్రదప్పించునే
 వ్యరియైవైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్ప ండల్పుండే యిమ్మహిణ్.

ఈ ప్రతిలోనే పీఠికలో నెం 7 రు వచనములో ' జలనోగి ' కి బదులుగా ' జోణంగి ' యని కూడ గలదు.

R. 104 — వాక్రపతి.

పంజారం గర్వూర పాదపంబు దెచ్చె
 జలనోంగి బంగారు మొలక దెచ్చె
 సింహశంబు.....ంధురంబులం దెచ్చె
 హారుముంజి బలుతేజి హారులం దెచ్చె
 గోవ సంశుద్ధసంకుమదద్రము దెచ్చె
 యాంప గట్టాణి ముత్యంబు దెచ్చె
 బోటా గస్తూరికా.....లు దెచ్చె
 చీనిచీ నాంబరశ్రేణి దెచ్చె

గీ.

.....

మ. తరుణా శీరి తవాయి గోవరమణా స్థానంబులం జందనా
 గరుకర్పారహిమాబు కుంకుమరజకస్తూరికా ద్రవ్యముక
 శరధిం గప్పలి జోంగువల్లివలి (లె) కాసమ్మాన్లదప్పెంచునే
 పుర్ణిమై వైశ్యకులోత్తముం డ వచితిప్పం డల్పుడే యిమ్మహిన్.

మొదటి పద్యము మొదటి చరణములో 'బంగారు' నకు బదులుగా 'బన్నీ' రని కూడ నుండనగునని 12 బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు తలచుచున్నారు. తిప్పయనా కా స్థానములఁగూర్చి ప్రశంసించఁబడిన పద్యములు మఱికొన్నిటి సిదిగువ నుదహరించుచున్నాను.

గీ. పండువాణ్ణిరాధాదిపట్టణముల
 యధిపతులు మాళిఁదాల్చురత్నాంకరమ్ము
 లవచిత్రిపురాంతకా నీతయానపాత్ర
 సింహశద్వీపమండిత క్షేత్రజములు.

శా. వ్యాపారిప్రవరాస్వవాయ గణనీయప్రీతిగంభీరస
 ల్లాపానందిత విశ్వ ! విశ్వభువనాలంకార ! లంకాదిక
 ద్వీపానీతసువస్తు తర్పితసమాధేయాఖలక్షాప ! వి
 ద్యాపాండిత్యవివేక ! నిత్యకృతకృత్యా ! బంధుచింతామణి !

శా. శంకాతంకవిహీన విక్రమకలాసాకల్యవిజ్ఞాన ! సా
 హంకారోరు వివేకవిక్రమ ! సురాహారాహితస్పర్ధిని
 స్సంకాశోజ్జ్వలకీర్తివిభ్రమ ! మహాసంకల్పకల్పకమా !
 లంకాశంకరశైల మధ్యవసుధాలంకార భవ్యక్రమా.

12 పూర్వప్రకటితములగు కారవిలాసములలో లేని యీ క్రొత్తవిషయములను మొదటఁ గనుఁగొన్న వారు 11 వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు. ఇంకను వారిచేఁ బరిష్కరింపఁబడిన కారవిలాస మచ్చుపడక పూర్వమే వారు నాకీవిషయములను చెలిపినారు. అటుపైఁ కీ వ్రాడాది అప్పారావుగారు ఓరియంటల్ లైబ్రరీ లోని మూలపాఠములను వ్రాసికొనివచ్చి నాకు దయచేసినారు. వైపట్టణములలో 'వంజార' యనునది 'కాంబోడియా' దేశములోని దని కీర్తిమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు గుర్తించినట్లుగా శాస్త్రిగారునాకు వ్రాసి యున్నారు. ఇందులకీ మువ్వరకు నేను కృతజ్ఞుఁడను.

మాలిని. మృగమదఘనసారోన్నేలనా సంప్రయోగ
 ప్రగుణితహిమపాతప్రౌఢకేళీవిహారా !
 యగురుఘుస్పృణ పంకవ్యాప్తిగంధాంబుగంధ
 సగితదిగవకాశా ! దాసవిద్యానిధీశా !

మాలిని. తిరుమలవిభు చామాధీశ్వరై కాగ్రీ జన్మా !
 పరమగురు సపర్యాప్రౌఢరామానుజన్మా !
 చిరపరిచిత లంకాసింహాశద్వీవభూమీ !
 సరసిరుహ భవ్రూరుస్తంభగోతాగ్రీగామీ !

కం॥ ఆపుణ్యశ్లోకుచకును మాపతి పాదారవిందమధుకరమునకుఁ
 ద్వీపాంతరమండలి కాభూపాలక మానసియపురుషార్ధనకున్.

ఈ పై పద్యములం దుదాహృతము లయిన యాయూ స్థానములను గుర్తించినచో నవది తిప్పయ వ్యాపారయాసపాత్రము లెంతమేర సముద్రమునఁ గుమ్మఱుచుండెనో తేట తెల్లముగాఁ గలదు.

పంజాబు:—ఉత్తరహిందూస్థానమునందలి యొక పెద్ద రాష్ట్రము. హిమశైలానీతభాతు ద్రీవ్యములు, సుగంధపు దినుసులు, మున్నగునవి యిచ్చట లభించును. సింధునదీ ముఖ ద్వారమున నోడలులోనికి బ్రవేశింపవచ్చును.

బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు హరవిలాస పీఠికా పద్యమునఁ ‘పంజాబు’ నకు బదులుగా ‘పంజార’ యను పాఠమే గ్రహించిరి. శ్రీసోమశేఖరశర్మగారు ‘పంజార’ యను పట్టణము కాంబోడియా దేశమున గుర్తించినారని శాస్త్రిగారు నాకు వ్రాసియున్నారు. కాంబోడియా దేశమున నేటివరకును శాలివాహనశకమునే వాడుచున్నారు. దీనిఁబట్టి యాంధ్రులీదేశముతోఁ బ్రాచీనకాలమునుండియు సంబంధముగలవారని తెలియుచున్నది. కాని కాంబోడియాదేశమునఁ ‘బంజార’ యను పట్టణమున్నట్లు నాకు గోచరింపలేదు. ‘పంజార’ కర్పూర పాదరసములకుఁ బ్రసిద్ధివహించి యుండినట్లుగా పద్యపాదము వలన మనకుఁ దెలియుచున్నది. కాంబోడియాదేశమునఁ గర్పూర పాదరసము లున్నట్లు గ్రంథ గ్రంథేతర సాక్ష్యములేనియుఁ గాన్పించుటలేదు. ఇంతియకాక హరవిలాస పద్యోదాహృతమైన యీ కర్పూర పాదరసములు శర్మగారు తలంచినట్లుగాఁ గాంబోడియా దేశములోనివి కావేమో యని కూడ సందేహము గలుగుచున్నది. ఈ క్రింది పద్యముల జూడుదు.

శా|| ఆయావేళల మానిభార్యలు గృహవ్యాపార లీలాభవ
 త్కాయక్లేశములు జ్ఞగింతురు లసత్కూర్పూర రంభాతరు
 ఛాఢయా శీతలచంద్రీకాంత మణిపాషాణప్రదేశంబుల
 వాయువీరణం బచ్చకప్పురముపై వర్షింపనక్కానలోన్.

హరవిలాసము. ఆ 5 ప 36.

సీ. పొరలెత్తి ఘనసార తరువులఁ దనుదాన
 తొరగిన పచ్చకప్పురపు సిరము

మనుచరిత్రము. ఆ 2 . ప. 55.

పై రెండు పద్యము లాయాకావ్యములలో హిమవన్నగము వర్ణించుఘట్టములలోనివి. దీనివలన నాయా కావ్యరచనా కాలములందు హిమవన్నగ ప్రాంతములలో ఘనసార తరువులు, విశేషముగా నుత్పత్తి యగుచుండెనని యూహించుటకు బ్రబలమగు నవకాశములు లభించుచున్నవి. కావున ఘనసారోత్పత్తి కెన్నడును ప్రకాశిలేని కాంబోడియాదేశముకంటె నాపదము హిమవత్పర్వతపాదశాయి యగు పంజాబునకే వర్తించునట్లుగఁ దలచుట సమంజసముగా నుండునని నాయభిప్రాయము. సుమత్రాద్వీపమునఁ గూడ కర్పూరపు చెట్లు విరివిగాఁ బెరుగును. ఈ పట్టణమక్కడిదైనను గావచ్చును.

జలనోగి లేక జోణంగి :—ఇది సుమత్రాద్వీపమునందలి “పలకబంగ్” అని నేనూ హించుచున్నాను. “జలనోగి బంగారు మొలకఁదెచ్చి” యని పద్యపాదమున నున్నది. అన్య దేశములనుండి దిగుమతియగు నినుపగిట్టు సామానులను దేశాంతర్భాగములనుండి బంగారు సిరమును తెచ్చి యిచ్చి తద్వీపవాసులు విలిచిఁకొనిపోవుచుండురని చరిత్రజ్ఞులు వ్రాయుచున్నారు. 13 అవచి తిప్పయసెట్టి యాంధ్రదేశమునఁ దయారయ్యెడి లోహశిల్పసామగ్రి నీతీరుగ విక్రియించి బంగారు మొలకలను దెచ్చుచుండెడివాఁడని యూహింపవచ్చును.

13. “Indigo, saltpetre, sulphur, arsenic, brazil-wood the bread-friut tree, pepper, cassia, camphor, benzoin, coffee, cotton, cabbage-tree and the silk cotton tree are the produce of Sumatra and the forests contain, many valuable species of wood. Tin, iron, copper and lead are found but the mines are not worked so as to render them productive. Gold dust is brought from the interior to the seacoast where it is bartered for iron tools and other articles of European manufacture” Universal Gazetteer Page 977.

3. సింహళము:—మన్నారుజలసంధిచే హిందూ దేశమునుండి వేఱుచేయఁబడి దక్షిణ భాగముననున్న పెద్దద్వీపము. ఇది నానావిధజంతు సంతానమునకును నందును మదపుట్టెన్గులకు మిక్కిలిగను బ్రసిద్ధివహించిన ద్వీపము. 14 “సింహళంబున గంధసింధురంబులఁ దెచ్చె” నని పద్యపాదమున చున్నది. మహావిల్ల గంగయను గొప్ప నదీ ముఖద్వారమున నాశలులోనికి బ్రవేశింపఁగఁను.

4. ఆంప లేక జాఫ్నా:—సింహళద్వీపమునఁ గల రేవుపట్టణములు. అవచివారి యోడ లిచ్చటిముండి యాణిముత్యములు గొంపోయెడివి. సింహళద్వీపమున మత్యము లుత్పన్నమగు చుండెననుట కనేక తార్కాణములు గలవు. 15 ప్రాచీనకాలమునుండియు సింహళము నుమ త్రా జావా బోర్నియా మున్నగు ద్వీపములతో నాంధ్రవర్తకులు వాణిజ్యము గావించిననుట కనేక తార్కాణము లున్నవి. సుప్రసిద్ధ విదేశయాత్రికుఁడైన పాహియాను హిందూ దేశము నుండి సింహళము మీదుగా సముద్రమార్గమునఁ జీనాదేశమునకుఁ బ్రయాణము చేయుచు మార్గమధ్యముననున్న జావాద్వీపమున హిందువులను విశేషముగఁ జూచితినినియు, దానెక్కిన యోడనడపినది కూడ బ్రాహ్మణులే యనియు, నొకప్పుడు తుపాను రాగా వారందఱు నాశ్రామిణికుఁ డా యోడపై నుండుటచే వారావిపత్తునకుఁ బాల్పడవలసివచ్చినదని చింతించి యాతని మార్గమధ్యమున దింపివైచి వెడలిపోవుట కుద్యమించి రనియు వాసియున్నాఁడు.

5. “హరుమంజి బలు తేజి హఱులఁ దెచ్చె” —పాశ్చాత్య దేశములోని ‘ఆర్కుజ్’ పట్టణ మనియు, బర్మాదేశము నందలి “హర్మంజి” పట్టణమనియు, నీహరుమంజిని రెండు విధము లుగా గుర్తింపవచ్చును. రెండవిధములుగా నిరూపించుటకును, సమాన బలముగల కారణము లున్నవి. మొదట “నార్కుజ్” అని గుర్తించుటకుఁగల కారణముల వివరింతును.

14. “Of the animal tribes, this island is famous for its elephants, which are more esteemed than any others in India” Universal Gazetteer Page 488.

15. “The kingdom is on a large island extending from East to West fifty zozanas and from North to South thirty. Left and right from it there are as many as 100 small islands distant from one another ten or twenty le. but all subject to the large island. Most of them produce pearls and precious stones of various kinds. There is one which produces the pure and brilliant pearl—an island which would form a square of about ten le. The king employs men to watch and protect it, and requires three out of every ten such pearls which the collectors find—called the Mani pearl or bead. Mani is explained as meaning “free from stain”. It is a symbol of Buddha and of his Law. The most valuable rosaries are made of Manies—

Fahien’s travels—translated by James Legge—Page 101.

పారశీక దేశ ముత్తమాశ్వములకుఁ బ్రసిద్ధి వహించినది. ఆ దేశమునుండి హిందూ దేశమునకు గుఱ్ఱములు పంపబడుచుండెనని పూర్వము హిందూ దేశమును సందర్శించి పోయిన రాయబారులు, యాత్మికులు వ్రాసియున్నారు. 15 వ శతాబ్దమున విజయనగర చక్రవర్తుల కడకుఁ బారశీక చక్రవర్తిచే రాయబారిగాఁ బంపబడిన యబ్దుల్ రజాక్ తన “ మల్లూస్ — ఉస్ — సలయిదస్ ” అను చరిత్రగ్రంథమున నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

“హర్షజు ఆరాజ్యమునకు ముఖ్యనగరము, అది గొప్ప రేవు పట్టణము. దానికి జెరూన్ అని మఱియొక పేరుగలను. నేనీనగరమున హిందూ దేశ ప్రయాణమునకుఁ బూర్వము రెండు మాసములుండవలసి వచ్చెను. నేను వ్యాపారినేమో యనియు, సులకమీయక పారిపోవఁ దలఁచిన వాడనేమోయనియు రేవు సుంకాధికారులు నన్ను త్వరలో వెడలనీయక పరీక్ష చేయ సాగిరి. నాపరివార మందఁడైన గుఱ్ఱములను, మనుష్యులెక్క జోఁగులో నుంచవలెదని యాగుఱ్ఱముల నొకకప్పలియొందును. నాపరివారమును మఱియొక యోడలోను నెక్కించిరి. ఆరీతిగా రెండు నౌకలలో నేనును నాపరివారమును పయనమైతిమి.

* * *

మా యేలిక సుల్తానుమా—రుఖ్—ఖాకానీ—సయిద్ నృపాలుడు కల్చికోట నగరాధీశున కుత్తమాశ్వములను మేలైన జరీయంగీలును, కుళ్ళాయిలును మొదలైన యమూల్యములగు నుడువులను సువత్సరాది పండుగునాఁడు కానుకగాఁ బంపెను.”

విదేశయాత్మికులు—ప్రాచీనాంధ్రదేశము. పుటలు 136—141.

“వనాయుజాః పారసీకాః కామోఞ్చాబాష్టికాహ్వయాః” అని యమరమున పారసీక దేశమునుండి దిగుమతియగు హయములకుఁ బ్రత్యేక నామ మీయఁబడినది. ఇత్యాది కారణములచే పారసీక దేశమునుండి గుఱ్ఱములు భారతదేశమునకు దిగుమతియగుచుండె ననియును,

పద్యపాదములోని ‘యావగ’ యను పూర్వపాఠమును గ్రహించి నది యని యర్థము జేసికొని దానిని శుక్తి మతీనదియని భావరాజు కృష్ణరావుగారు తమ ప్రాచీనాంధ్ర నాకావీవనములో నిరూపించియున్నారు. కాని మూలపాఠము ఖిన్నముగా నుండుటచేతను. శుక్తిమతిలోని శుక్తిత్వము కవిసంప్రదాయ బద్ధమును, కేవలపురాణాత్మకము నగుటచేసియు నావాదము సరిగాదని తోచుచున్నది. ‘కట్టాణి’ శబ్దములోనివర్తలత్వము, స్వచ్ఛత్వము, పాహియాను చేసిన ‘మణి’ శబ్దవాఖ్యానమునకు సరిపోవుచున్నది. వీనిబట్టి చూచినను ‘యాంప’ ఖాస్సాయే నని తలఁచుటకు మఱింత బలీయమగు కారణమేర్పడుచున్నది.

తదేశమున ముఖ్యమగు రేవుపట్టణమైన “యూర్పుక్” హరవిలాసమునందలి “హారుమంజి” యనియు నూహింపవచ్చును. ఇంతియేకాక హారుముంజి శ్రీనాథుడు నాతని తరువాతి కవులును ముత్యములకుఁ గుఱ్ఱపుడీచులకుఁ గూడ బ్రసిద్ధివహించిన స్థానముగాఁ దమతమ గ్రంథములందుఁ బేర్కొనియున్నారు. 16 కావున మనము నిరూపింపబోవు పట్టణముగూడ ముత్యములు, కళ్ళెములు జీనులు, మున్నగు గుఱ్ఱపు సామానులకుఁ బ్రసిద్ధి వహించియుండవలయును. “ఆర్పుక్” పాఠశాలసంఘశాఖయొద్దను నున్న రేవుపట్టణము. ఆసింధుశాఖలో ముత్యము లతివేలముగా నుత్పత్తి యగుచున్నవని చరిత్రజ్ఞులు వ్రాయుచున్నారు. పాఠశాల దేశము తోలుపనులకుఁ గూడ మిక్కిలి ప్రసిద్ధి వహించియున్నది. ఈ కారణములఁబట్టి హరవిలాసమునందలి “హారుమంజి” “ఆర్పుక్” గావచ్చును.

కాని బర్మాదేశములోని “హార్మంక్” యను రేవుపట్టణముగూడ నిన్నిలక్షణములను గలిగియుండుటేకాక “యూర్పుక్” లో లేనియనునాసికసంజ్ఞ నెక్కువగాఁ గలిగియున్నది. హరమంజి తేవాయిసదీతీరమున బంగాళాఖాతమునకుఁ దూర్పుభాగమునటెనెస్పిరిమ్ రాష్ట్రముననున్న యొక రేవు పట్టణము.

16 నీ|| పాలుపొందగ విభూతి బొట్టు నెన్నొనలివైఁ దళుకొత్తుచెమట కుత్తలపడంగ
 సొగసుగాఁ బూదండ జోపిన కీల్గొప్పబాటఁగా నొకచేత నరుదుకొనగ
 బిగిచన్నుఁగవమీద బిరునువయ్యెదఁచెంగు దిగజాటి శివనూత్ర మగువడంగ
 ముక్కన హారుముంజిముత్యాల ముంగర కమ్మవారెఱిమీద గంతులిడఁగ
 కానుజవ్వాడ మెట్టియల్ గదిసి మ్రోయఁగమ్మవిలుకాని చాళువా బొమ్మయనఁగ
 మెల్లమెల్లన సింహాద్రిమీదకేగ కన్నెపూఁబోడి యగ సాలెవన్నెలాక్షి.
 శ్రీనాథుని చాటువు.

నీ|| పచ్చని హారుముంజి పనివాగె వక్కెర, పారసివల్లంబు పట్టమయము
 రాణమొప్పారు పైతాణంబుసింగిణి, తళుకుల కోరల తరకనంబు
 మిఠాపసిండి వరుంజు మొహదాకెలంకుల తావుగుజ్జరినేఁత కేవడంబు
 డాకెలంకులసిరాజీకరా చురకత్తికుఱఁగట గ్రొవ్వాడి గొరకలపొది
 వీలికుంఠెతలాటంబుపేరఱంబు, పుణుల మొగముట్టి వన్నెసాహిణి యొకండు
 కర్తయెదుటికిఁ గొనివచ్చె గంధవాహ బాంధవంబగు నొకమహాసైంధవంబు
 మను. ఆ 4 వ 28.

ఇందు పేర్కొనఁబడిన దేశములనుండి యాయావస్తువులు దక్షిణ భారతమున దిగుమతియమ్యోదీవి.
 హారుమంజి:—కళ్ళెములు — సిరాజీ— కత్తులు—పారసి (పారశీకము)—పట్టగంఠలు; పైతాణము—
 ధనుస్సులు, పాణములు గుజ్జరి (గుజరాతి) కత్తులకు, బూయారంగులు— సింధుదేశము—గుఱ్ఱములు.

ఈ పట్టణప్రాంతములందు పూర్వము కొన్ని యడవిజాతి గుట్టముల యస్థిపంజర భాగములు దొరకెననియు, సవి మంగోలియా దేశములో దొరకిన వనియుఁ బ్రపంచచరిత్రజ్ఞులు వ్రాసియున్నారు. పూర్వాంధ్రరాజులకుఁ బెంకెగుట్టములను లొంగదీయుట వేడుకగ నుండెడిది. అంతియేకాక యావేడ్కను వాకి బిరుదచిహ్నములలో నొకటిగాఁ బ్రకటించుకొని యున్నారు గూడను. 17 ఈ యుత్సాహము దీర్చుకొనుటకై యన్యదేశములనుండి యాంధ్రరాజులు పెంకెగుట్టములను దెప్పించుకొనుచుండిరని తెలియుచున్నది. ఇట్టి విషమహాయము లకేకాక బర్మాదేశము బ్రసిద్ధములగు నితరజాతి గుట్టములకుఁగూడఁ బేర్వడసియున్నది. అచ్చటి “మాను” జాతివారలు మేలురకపు పోసీలను బెంచుచుండును. 18 బర్మాతీరము లందు నాణిముత్యముల నుత్పత్తిచేయు రేవులుకూడఁ జాలనున్నవి. 19 ఈ కారణములబట్టి, “హురుముంజి” బర్మాదేశములోని “హర్మంజి” కూడఁ గావచ్చునని సందియము గల్గుచున్నది. కృష్ణస్వామిఅయ్యంగారు, సుబ్రహ్మణ్యఅయ్యరుగారు, భావరాజు కృష్ణరావుగారు మొదలగు పరిశోధకులు దీనిని పాశ్చాత్యదేశమునందలి “యూర్పుజ్” నగరముగనే గ్రహించినారు, బర్మాదేశముతో నాంధ్రులు చిరకాలమునుండి వర్తకము సాగించుచుండి యున్నట్లనేక ప్రమాణము లున్నవి. పూర్వమునఁగల రామ్రాయను ద్వీపమున సముద్రపుటొడ్డున నిసుకలోఁ గూరుకొనిపోయిన యొకయోడలోఁ గొన్ని యాంధ్రనాణిములు లభించెను. వానిలోఁగొన్ని చాళుక్యరాజులలోఁ బ్రసిద్ధుడగు శక్తివర్మవిగను, మఱికొన్ని యాతని కుమారుడగు రాజరాజనరేంద్రునివిగను గన్నట్టెను. 12, 13, 14 శతాబ్దములలో దక్షిణభారతదేశమునఁ దూర్పుతీరము ముత్యముల నేరుటకును బడమటి తీరమోడ దొంగలకుఁచు బ్రసిద్ధి వహించి

17 “స్వప్తికీ మన్మహామండలేశ్వర బాహుత్తరిని యోగాధిపతివీరావతార, అతివిష మహాయారూఢ ప్రాధరేఖావంత” అలుపల ఖాటి ఆంజనేయస్వామి యాలయశాసనము—త్రిపురాతి దేవ మహారాజునుగూర్చి వాడఁబడినది.

Nellore Inscriptions Part I P. P. 283.

18. “The shans produce the finest breed of ponies known in any part of the Indian Empire”.
Geography of India, Burmah & Ceylon by Henry F. Blandford P. P. 197.

19. The pearl oyster fishery is carried on in the Aru islands, Burma, the Persian Gulf, the Red Sea, Ceylon, along the coasts of North Queensland, North Eastern Australia and of West Australia, at New Guinea, and Pearl islands, on the Bay of Panama.

యుండెను. తూర్పుతీరమునగల యాంధ్రముండలము బర్మాపడమటి తీరముతో ముత్యముల వర్తకము విశేషముగా సాగించుచుండెను. ఈకారణములబట్టి “హారుముంజి” బర్మాదేశమునందలి “హర్షంజి” కూడఁ గావచ్చునని నేనూహించుచున్నాను.

6. గోప:—కొంకణతీరమునగల బోర్నూగీసువారికిఁ జెందిన యొక పెద్ద రేవుపట్టణము. ఇచ్చట సంకుమదము మున్నగు సుగంధద్రవ్యములు దొరకుచున్నట్లు శ్రీనాథుడేకాక తదితర కవయిత్రులుగూడ వర్ణించియున్నారు.²⁰

7. బోట లేక బోట:—భూటాన్ భారతదేశమున నుత్తరభాగమున నేపాల దేశము సమీపమున నున్నది. ఇచ్చట దొరకెడి రీతిగాఁ గస్తూరిమృగము లింకెచ్చటను దొరకవు. కస్తూరికాపుటకోశముల నవచి తిప్పయ యిచ్చటనుండి దిగుమతి చేసికొనెడువాఁడు.

8. చీని లేక చైనా:—చైనా సుగంధద్రవ్యములకును సన్న నేతపరిశ్రమకును నాడే గాక నేడును బ్రసిద్ధివహించియున్నది. ఇచ్చటనుండి యవచివారి యొడలు చీనాంబరములఁ గొంపోయెడివి.

9. తరుణా:—పారశీక దేశపు రాజధానియగు లెహోన్. సుగంధపు దినుసులలో వర్తకముచేయు నత్తరు సాహేబు లిందుచాలమంది నివాసముచేయుచున్నారు. ఇచ్చటనుండియే యందగత్తెలగు బానిసలను, పారశీక యువతులను గూడఁ గొనితెచ్చి యవచి తిప్పయ్యసెట్టి కొమరగిరిరెడ్డికి గాణిక్యముగా సమర్పించుచుండువాడు.

10. శీరి:—సిరియా—ఇది ఆసియాలోని టర్కీ దేశమునగల యొక పెద్ద రాష్ట్రము. పట్టు, మాది, ఉన్ని నేత పరిశ్రమలకుఁ, బంజూ ద్రవ్యములకుఁ బ్రసిద్ధి వహించినది.

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు “తరుణాశీరి” యను దాని నేకపదముగా గ్రహించి దానిని బర్మా దేశములోని లెనెస్సెరిమ్ రాష్ట్రముగా నిరూపించినారు. కాని బర్మా దేశములోని యారాష్ట్రములోనివే యగు వర్తకస్థానము లనేకములఁ జెప్పి తిరిగి చరిత్రచర్చణముగా శ్రీ నాథుఁడు దానినే స్థూలముగాఁ బ్రవచించెననుట నాకంత సమంజసముగాఁ దోచుటలేదు.

²⁰ విరులుంకెనొక రామ వివరించినస్మీటఁ, బదసచ్చి గోప జవ్వాజిఁ జమిరి.

11. తవాయి:—బంగాళాఖాతమునకుఁ దూర్పుభాగమున నున్న యొక రేవుపట్టణము. తేవాయినదీ ముఖమున దీనిఁ జేరనగును. ఇచ్చటకీఁ జేరుటకు మార్గమైన బంగాళాఖాతము తుపానులతోను సముద్రోపద్రవములతోను నిండియుండును.

12. రమణ:—బంగాళాదేశము నందలి డక్కాయను పట్టణసమీపమున 'రమ్నూ' నుండి యుండవచ్చునని యూహించుచున్నాను. 'రమణ' యను ప్రాతగామముకటి డక్కాలోఁ గలదు. డక్కా సన్న సేత పరిశ్రమకుఁ బ్రసిద్ధిపహించినది. ఇతరులు దీనిని బర్మాతీరమునఁగల రామ్నియను ద్వీపమై యుండవచ్చునని తలఁచుచున్నారు.

13. షండువా:—పాద్యువా. హుగ్లీ తీరమునగల పెద్దపట్టణము. బౌద్ధయుగమున నిదియొక పెద్దవర్తక స్థానమని పేర్వడసెను.

14. రాఘ:—బొంబాయి రాజధానిలోఁ గాంబేయఖాతమున కనతి దూరమున "రాఘ" అను పేరుగల పట్టణముకటి కలదు. రసపుత్రస్థానమున నీపేరుగల పట్టణములు కొన్నికలవు. హరవిలాసమందలి రాఘ వీనిలో నేదియో యొక్కటై యుండవచ్చును.

15. ఢిల్లీ:—సుప్రసిద్ధము.

అవచితివ్యుయసెట్టి యానపాతము లేయేరేవుపట్టణములకును దేశములకును బ్రయాణించెడివో వాని చరిత్రము క్లుప్తముగాఁ వివరింపఁబడినది. ఇంకొక్క యంతర్దృష్టాంతముతో నంధ్రజాతి యస్వజాతులవైని వ్యాపారరీత్య నిడచిపెట్టిన శాశ్వతమైన నాగరకముద్ర లెంత ప్రభావవంతములై నవో మనకుఁ దెలియఁగలదు.

రెండు దేశముల వ్యుత్పత్తి ప్రవాహము లొకదానితో నొకటి, వ్యాపారము వలన గాని, జనుపరాజయముల వలనగాని, సంఘర్షణము నొందినప్పుడు, వారి యాచారవ్యవహారములలోను భాషాపరివర్తనములందును, తదితర మతసాంఘిక వ్యాప్తులుందును పరస్పరముగా ననేక రీతులుగా వినియము జఱుగుచుండును. ఈ కుండమార్పు లన్నిటిలోను భాషాప్రచార మతి ముఖ్యమైనది. ఆంధ్రదేశ మన్యదేశములతో సౌకావ్యాపారము జఱపిన కారణమున ననేక భాషలలో సౌకాశీవన పరిభాషలు మన భాషలోఁ ప్రవేశించినవి. ఆంధ్రుల సౌకావ్యాపారము క్షీణించిన కొలఁది నాపరిభాష లొక్కొక్కటే భాషలోనుండి భ్రష్టములైపోయినవి. నేఁడొక్కటియు నట్టిది కానరాదు. ఇటీవల సుప్రసిద్ధాంధ్ర పరిశోధకులగు చిలుకూరి నారాయణరావుగా రతి ప్రయాసమున నట్టి పదముల సేకరించి యొకచోఁ

బ్రకటించి యున్నారు. వాని చరిత్రము నరసింహా నాంధ్రదేశ మెన్నెన్ని సముద్రాంత దేశములతోఁ బూర్వము వర్తకము సాగించెనో మనకుఁ దెలియఁగలదు. వాని నన్నింటి నిక్కడఁ బరిశోధించుట నతిస్మరమగును గావున హరివిలాసమున దొరకిన కొన్నిపదములకు మాత్రమే దిజ్ఞాత్రముగా వ్యాఖ్యానము గావించెదను.

(1) కప్పలిజోఁగు:—జావాదేశపు భాషలో మనుష్యులెక్కఁ నోడకు “జోంగ్” అని పేరు. జావాదేశము లవంగములు, జాపతి మున్నగు పరిమళ ద్రవ్యములకుఁ బేర్పడసి చిరకాలమునుండి యాంధ్రవర్తకుల యాత్రోయాత్ర వ్యాపారముల కాకరమై యుండుటఁజేసి కాలక్రమమున “జోంగ్” “జోఁగు” గా మారి తెలుఁగులో మనుష్యులఁ గొంపోవు నొకయని యర్థమిచ్చు పదమయ్యెను. గుఱ్ఱములు నేనుఁగులు మున్నగు జంతువులను, సరకులను గొంపోవు నోడకుఁ గప్పలియనిపేరు.

(2) చీనాంబరము:—సన్నని రవసెల్లాల నేతకు హిందూదేశము వలెనే చీనాదేశమును నెన్నికఁ గాంచినది. అచ్చటినుండి మంచు తెరలవంటి పట్టునూలు పావడలను గొని తెచ్చి హెచ్చు ధరలకమ్మి వర్తకులు లాభముఁ జేసికొనుచుండువారు. చీనిచీనాంబరము లనగా మనభాషలో సన్నని బట్టలనుటకుఁ బర్యాయపదమైనది. దీనినిఁబట్టి యనాదినుండియు చైనాదేశముతో నాంధ్రులు పట్టువస్త్రముల వ్యాపారము విశేషముగ సలుపుచుండిరని తెలియనగును.

(3) ఖుషి, సామాన్, నురథాణ:—ఈ మూడును సుద్దూభాషలోని పదములు. నిరంతము నరబ్బీపారశీక దేశములతోను భారతవర్ష మునఁగల తదితర తురుష్కరాజ్యముల తోను వ్యాపారసంబంధము గల్గియుండుటచే నాయా వస్తువులతోఁ బాటిపదములు గూడ మన భాషలోనికి దిగుమతియయ్యెను.

(4) తవాయి:—సముద్రోపద్రవము—తవాయితీరమును జేరు మార్గము సముద్రోపద్రవ భూయిష్టమైనది. పూర్వము తుపానులు గాలివానలకు వాడఁబడుచుండిన యీమాట యిప్పుడు చిన్నచిన్న కలహములకు, హానికరములగు ఛనులకు వాడఁబడుచున్నది.

(5) దేహారము:—ఇది యొక హిందీపదము. జైనుల దేహాలయము లేక హిందువుల దేవాలయమని దీని యర్థము. పూర్వము హరివిలాసమును ముద్రింపించిన పరిష్కర్తలు దీని నర్థములేని పదముగా భావించి, “ధీనిధిసెట్టినాబి తన దేహారము” దనుటకు బదులుగా “దేహమునందని” దిద్దివైచినారు. కొండాకవోఁ గాశీఖండమునఁగూడ నీపదమును శ్రీనాథుఁ

ఉపయోగించినాఁడు, హిందీభాష మాట్లాడు ప్రాంతములతో సంబంధముఁ గలిగియుండుట చేతనే మనకీపదము లభించినది.

ఇట్లే యింకను బెక్కుమాటలు కాలక్రిమమున వ్యాపారసంబంధమున నన్యభాషల నుండి యాంధ్రభాషలోఁ బ్రవేశించి యిట్లు గట్టుకొనెను. వానిని మహాకవులుగూడఁ బ్రయోగించి యున్నారు. అట్లే దక్షిణభారత భాషలలోని పదములును హీబ్రూ మొదలైన భాషలలోనికి వణిజ్య సంబంధమునఁ బ్రవేశించెను. సువర్ణభూమిలోని యనేక భాషల లిపులకును బూర్వాంధ్ర భాషాలిపికిని సత్యంత సాదృశ్యమున్నది. పూర్వాంధ్ర వర్తకులే మన లిపి నాయాదేశముల బ్రవేశపెట్టెదరిని చరిత్రజ్ఞులు విశ్వసించుచున్నారు. ఇన్ని యన్య భాషాపదములు మనభాషలోను, మనభాషలోని పదము లన్యభాషలలోను, సామాన్య పదములుగా నాఁటికే యైపోయినవన్నచో, నావిధముగా నొక్కొక్కపదము భాషలో స్థిర స్థాన మాక్రమించుకొనుట కెన్నెన్ని యేండ్ల చరిత్ర మనుభవించెనో దానిబట్టి యెన్ని యేండ్లుగా నిట్లెడతెగని వర్తక మాంధ్రు లన్యదేశములతోఁ జేయుచుండిరో యూహింప నగును. శ్రీనాథుఁడు, ఎఱ్ఱాపెగ్గడ, మున్నగు నాకాలపుఁ గవుల కావ్యములందును నౌకా యానమునుండి గ్రహించిన పోలికల సతివేలముగా నుపయోగించి యున్నారు. ఆకాలమున రెడ్డిరాజులు ద్వీపాంతర వాణిజ్య వ్యవహారముల పైని విధింపఁదగిన శుల్క మర్యాదలఁ గూర్చి వేయించిన శాసనములుగూడ మనకు లభించినవి. సాగరుఁడు వారికి కరడుఁ డనగాఁ బన్నుల నొసఁగువాఁ డయ్యెనని పోతంపింపఁబడినది.²⁰

20. చ|| కవి కవితాభిలాస ముఖ గహ్వర మోడయు జిహ్వాత్రైధ్య హృత్పవనఁడు పీలికాఁడు మృదుభాషలు రత్నము
మాతృ వర్తకుని కైవడి నీకు విశేష నక్కుతుల్
 గవయఁగ నెచ్చె నీవలనఁ గావ్య సుఖ స్థితు లిచ్చుఁ గావురిక.

శివరా. ఆ 1 ప 6.

మార్తాండుండు కొండ్రుక్కం జిక్కి కడలి మొగ యక్కలిం దగులువదిన జోగునుం జోలె నెదురు నడవ పురలం బజవలేక చీకాకవడియున్నవాఁడు.

కాశీ. ఆ 2. 98.

ఇట్లు పూర్వార్థుల నిత్యజీవితమందు నాకాయానమొక మహాస్థాన మాత్రమింఱు కొని యుండెను. అతియేకాదు, అది కవీంద్రుల కుపమానముల నొసంగునంతటి యుచ్ఛదశ యందుఁ గూడ నుండెను. ఇట్టి నాకాజీవన చరిత్రమునకెల్ల నాకాశదీపమువలె శ్రీనాథుని పుణ్యమా యని, యాంధ్రుల హృదయములందు మినుకు మినుకు మనుచున్న యవచి తిప్పయ సెట్టిని గఱచించి యాంధ్రులలోకమెల్ల గర్వింపవలసియున్నది. తిప్పయ నాలుగురాజ్యముల రాజులను వశంపదులనుగాఁ జేసికొని చక్రముఁ దిప్పిన మహా చారిత్రక వ్యక్తి. ఆతని యోడలు వివిధ ద్వీపాంతరములనుండి కప్పురపుఁ దిప్పలతోఁ బాటు ధనరాసులఁగూడఁ ద్రవ్వకొనివచ్చి యాంధ్రదేశమున విరియఁ జల్లుచుండెను. ఆతని నొకల యాతాయాత వ్యాపారములచే పూర్వ సెన్నెడో కాకతీయులనాఁడును సంతకుఁ బూర్వమును తెలంగాణమున నొకాస్థానమైయుండి కాలవశమున విస్మృతమైన మోసలపురము లేక మోటుపల్లి తిరిగి తల యెత్తి ప్రాముఖ్యము వహించెను. ఆతఁడు బర్సా పారశీకములనుండి కొని తెచ్చు గుఱ్ఱములు తిరునల్వేలి జిల్లాలోని కెయిల్ (కయాల్) రేవుపట్టణమున దిగుమతి యగుచుండెను, ఆతని కాలమున నాంధ్రనౌక లేడే పట్టణమునకును నాఫ్రికా తీరముననున్న బాంజిబాక్ ద్వీపమునకునుగూడఁ బోవుచుండెను.

క॥ భవజలరాశి దాఁటునెడ భావజ వాయువు వీచినం దవః
 ప్రవహాణముల్ సమున్నతసువర్ణవహుఃకరవర్ణతాపాలిం
 బవలిన దీనతావికలభావము నొందిన మౌనినావిక
 ప్రవరుల భావచిత్తముల వ్రాసినవారు కపోత పాలికల్.

నై.వ. ఆ. 7 ప. 152.

ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా? — క్రీడాభిరామము
 క॥ సకల ద్వీపాంతర ర
 త్సుకలాప సంతరాఝనాకలనారం
 భక కురుమలూరి పుర నా
 యిక మల్లకమూ వరేణ్య హరి నితద్యా. హరివంశము
 'రత్నాకరనాయక' హరివంశము.
 'కరదస్సాగరస్తస్య' (పోలయ కేమారెడ్డినిగూర్చి)

South Indian Inscriptions Vol VI P. 112

పిడంబులుముడి వడ బెడలించి ఒడసిధిలో నడయాడుదుందిన యోడలతో వీడు

కోడాడు రథంబులును.

ఉ॥ హరివంశము. చ॥ ఆ॥ 213.

తిప్పయసెట్టియానపాత్రములు.

సముద్రముపై నింతటి దూరప్రయాణములు గావింపఁ గలుగుటకుఁ దెలుఁగువారి నొక లతి బలిష్ఠములై యుండవలయును. అట్టి బలిష్ఠములగు నొకలను నిర్మించుటకు గోదావరి జిల్లా లోని రాజమహేంద్రవరము బాచీనకాలము నుండియు మిక్కిలి ప్రసిద్ధివహించి యుండె డిది. 13 వ శతాబ్దములో నాంధ్రు లుపయోగించు నొకలనుగూర్చి మార్కోపోలో యిట్లు వాసియున్నాడు. “ఆయోడలు మిక్కిలి పెద్దవిగ నుండెడివి. ఒక్కొక్క యోడను 150 మొదలు 300 వఱకును బనివాంఛు సడపుచుండిరి. ఒక్కొక్కయోడయందు రమారమి 6 వేల మిరియపు బస్తాలను వేయుచుండిరి. పెద్దయోడలతో రెండు మూడు చిన్న నావలు గూడఁ బయనమై పోవుచుండెను. నేటి స్త్రీమర్ల వలెనే ప్రతినొక స్త్రీకొను సవసర సమయ ములం దుపయోగించుటకై 10 చిన్నపడవలను వేలాడదీయుచుండిరి. పెద్ద నొకలందు వర్తకుల యుపయోగార్థము 60 గదులవఱకును నిర్మింపఁ బడియుండెను. ఓడయొక్క లోపలి భాగము 13 భాగములుగా విభజింపబడి యొక కానునుండి మఱియొక కానులోనికి నీరు చొరకుండునట్లు దట్టమగు చెక్కలతో నమర్పబడి యుండెను. ఇట్టి కానులుండుటవలన నోడ యేభాగమునకైన దెబ్బ తగిలినప్పుడా భాగమొక్కటియే హానినొందును గాని యోడకంత టికి నపాయము వాటిల్లదు. ఇట్టి విశేషము లనేకములు మార్కోపోలో తన గ్రంథమున వాసియున్నాడు.” 21

14 వ శతాబ్దమున హిందూ దేశమునుండి మహమ్మదు తుగ్లకుయొక్క రాయబారిఁ జీనాదేశమున కరిగిన “ఇబన్ బటుటా” యచునాతఁడును, 15 వ శతాబ్దమునఁ జీనాదేశము నుండి వంగదేశాధీశ్వరునొద్దకు రాయబారిగ వచ్చిన “నికొలిడి కొంటి” యచునాతఁడును “మార్కోపోలో”వలెనే దక్షిణభారతీయుల నొకావర్తకమునుగూర్చి యభివర్ణించియున్నాఁడు. 14 వ శతాబ్దమున నరబ్బీ పారశీక దేశములనుండి యేటేటను రమారమి 10,000 గుఱ్ఱములు దిగుమతి యయ్యెడివనియు, దక్షిణ హిందూస్థానమునందలి వణిజులం దొక్కొక్క డొక్కొక్క యోడ 15000 బంగారు నాణెముల విలువచేసెడు 40 యోడలతో వర్తకము చేయుచుండె ననియు వీరి వాతలవలన మనకుఁ దెలియుచున్నది. తిప్పయసెట్టి నొకలగూర్చి వర్ణించు నందర్భమున శ్రీనాథుఁడు “శరభిం గప్పలిజోగు” లని పేర్కొనుటచే నిట్టి మహాయానపాత్ర ములు, మనుష్యులను గొంపోయెడివి, సరకులను బశువులను గొంపోయెడివి, మున్నగు రక

21. మసకీ దారిద్ర్యమేల పుట 131

ముల నౌకలాతని కెన్నోకలవని యూహింపవచ్చును. తాళపత్ర గ్రంథమున “వల్లివలికా” యను శబ్దములుగూడ నీ సందర్భమున శ్రీనాథునిచే వాడబడియున్నవి. కాని నౌకాపరి భాషలో వానికేమర్థమున్నదో యింకను విచారించవలసియే యున్నది. మొత్తముమీఁదఁ దిప్పయసెట్టికూడ “నికోలిడికొంటి” పేర్కొన్న 40 యోడల యడమానులలో నొక దొడ్డ సాహుకార్తై యుండనోపురు ఆతని నౌకలుపైఁ జేయబడిన వర్ణణమున కనురూపముగా నుండి యుండనోపురు.

వాణిజ్య శుల్కములు

పూర్వాంధ్ర నౌకాచరిత్రమున బహు ప్రాచీనకాలమునుండియు మోటుపల్లి యను రేవుపట్టణము మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించియుండెను టోలమీ, పెరిప్లస్ గ్రంథకర్తలచేఁ బేర్కొనబడిన మసాలియాపురము గుంటూరుమండలములో బాపట్ల సమీపమున సముద్ర తీరముననున్న మోటుపల్లి (మోసలపురము లేక ముకుళపురము) యేయని చరిత్రకారులు నిర్ణయించినారు. 24 రవసెల్లాలకు, సద్దకపు గుడ్డలకు సున్నితమైన మల్లునేతలకు నీ పట్టణము ప్రాచీనకాలమునుండియుఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంచియుండెను. ఆంధ్రరాజులు పూర్వమునుండియు నీ రేవుపట్టణము నభిమానించి యత్యంతోఁచ్ఛస్థితికిఁ గొనివచ్చిరి. కాకతీయులు, రెడ్డిరాజులు విజయనగరాంధ్రరాజులు నీ పట్టణము వర్తకస్థానముగాఁ జేయుటకు మిక్కిలి ప్రయత్నించిరి. క్రీ. శ. 1244 లో కాకతి గణపతి దేవమహారాజును, క్రీ. శ. 1368 లో ననభోతారెడ్డియు, క్రీ. శ. 1390 లో దేవరాజవొడయలును నీ మోటుపల్లికడ దిగుమతి యెగుమతి సరకులపై విధింపనగు సుంకములఁ గూర్చి శిలాశాసనములఁ బ్రతిష్ఠించిరి. వారివారి శాసనార్థములఁ బరిశీలించినచో నొకరు విధించిన శాసనముల నొకరు తొలగించియుఁ గ్రోత్త వానినిఁ గూర్చియు, నట స్థిరనివాసము గల్పించుకొనువారికి భూదానాదికములగు సమపాయములఁ గల్పించియు నిట్లనేక విధములుగా వర్తకుల నా రేవుపట్టణమునకు రావించుకొనుటకై యత్యంతాభిమానముతోఁ గృషి సలిపినట్లు మనకుఁ గోచరింపఁ గలదు పైని వివరించిన మూడు శాసనములలో గణపతి దేవమహారాజు శాసనమును ఎసిగ్రాఫియా ఇండికాలోఁ

24. ఆచరి తివ్వుయ్యపెట్టినిగూర్చిన వ్యాసమున సంతగా సవనరము గాదట మోటుపల్లి చరిత్రమును వివరించుటలేదు. దానినిగూర్చి తెలిసికొనఁ గోరువారు ప్రాచీనాంధ్ర నౌకాచరిత్రము, సాంఘికచరిత్రము జూడవచ్చును.

బ్రాహ్మణ్యశాసనశాఖవారే ప్రచురించెడియున్నారు. మిగిలిన రెండుశాసనములింతవరకు వారిచే బ్రకటితములు కాలేదు. అంద నపోతారెడ్డి శాసనమును శ్రీ భావరాజు కృష్ణరావుగారు తమ ప్రాచీనాంధ్ర సాకాజీవమునందును, శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు తమ యాంధ్రుల చరిత్రమునందును బ్రకటించెడియున్నారు. కాని వారి పాఠములు సరిగాలేవు. కొన్ని వాక్యముల కన్వయము సరిగా గుఱురదు. కొన్ని మాటల కర్థము తెలియుటలేదు. కొన్నింటికి వారొనర్చిన వ్యాఖ్యానములు తిన్నగాలేవు. ఈ శాసనము పూర్వాంధ్రుల సాకా జీవనచరిత్రలో ముఖ్యమైనది. రెడ్డిరాజుల రాజ్యాంగనాకకు ధ్రువ తారవంటిది. వారి యాస్పత్ర్యము స్మరించు పట్టన దీని ప్రశంస తప్పక చేయదగిన దగుటచే బ్రాహ్మణ్య శాసన శాఖవారినుండి యాశాసన మూలప్రతిబింబమును దెప్పించి దానితో నింతవరకు బ్రకటింపఁ బడిన పాఠములను దైఫారువేసి చూచితిని. అవి మూలపాఠమున కత్యంత భిన్నములుగా నున్నవి. అందువలనఁ దచ్చాసన ప్రతిబింబమునకు సరియైన పాఠమును నిండు బ్రకటించు చున్నాను. 25

1. స్వస్తిశ్రీ శకవషకాంబు	14. వారము వారు ఎప్పుడు మరి
2. లు ౧౨౦౦ అగునే	15. ఒక తావునకుం బోయేమన్నా
3. టి విళంబి సంవత్సర	16. ను కాంపనిపటక అనిపిపు
4. శ్రావణశుద్ధాష్టమిశ్రీమ	17. చ్చువారము ఏవూరి సరకు
5. తు అనపోతయ రడిం	18. దెచ్చినాను తమ విచ్చలవిడి
6. గారు మోటు పలికింగా	19. సంమివలసిన [చో] టకుం
7. ంపువచ్చి వ్యవహారులకును	20. గొనువారు గాని వేరొక
8. వ్యవహారం వచ్చి కరపట్టాల	21. —పల్ ననిసరకు అడ్డపె
9. దీపాంతరాల వ్యవహార	22. ట్రము చిరాను [వవ]
10. కునూ యిచ్చిన ధరం మ—	23. డము పరదేశి వ్యవహారు
11. సన స్తంభము మోటుపలిని	24. లకును అపుత్రికమును...
12. —వరుకాంపు వచ్చినాను	25. కదాయమును మానితిమి.
13. వారిమన్నించి పెద్దగొని ఉండు	26. బంగారు నుంఖము

25. శాసనమూల ప్రతిబింబము నడుగ గానే వంపినందులకును, దాని ప్రతిబింబమును నా వ్యాసముతో నీ సంచికలోఁ బ్రకటించుటకును ననుమతి నొసంగిన శాసనశాఖ వారి కెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

- 27. మానితిమి గంధమునకు ...
- 28. బడి సుంఖము పూవేళ్ల మరి
- 29. యాదలోను మూంటను
- 30. ఒకటి మానితిమి. తేలికసర
- 31. కులకును మడిసుంఖా
- 32. పూవే మయ్యుడ
- 33. కృమాననే కొనువారము యీ
- 34. కృమానుకు సవకమయిన
- 35. వారును
- 36. వారికిలాను అభయ
- 37. హస్తముగాని స్తిమి!
- 38. జయతినయవి
- 39. శాలః ప్రత్యహందా
- 40. నశీలః ధృత బుధ శ
- 41. రిపాలః సంగడి ర
- 42. క్షపాలః అహిత
- 43. వనకృశాను వేకమ
- 44. భూపాల సూనుః | ను
- 45. X లిత మహీశః సో
- 46. స్నవో తక్షితీశః | శాకా
- 47. బ్రే గగనేభ సూయ్యుః

- 48. గణితే తీరే మహం
- 49. భోనిధేః ప్రఖ్యాతే ము
- 50. కులావ్వా ఏ పురవరే
- 51. శ్రీ సోమమంత్రీశ్వ
- 52. రః మయాదా మక
- 53. రోజ్జ గజ్జన నుతాం సా
- 54. యాత్రికాణామిమా
- 55. ంకీతి వేమయ అన్నవో
- 56. తన్వపతేరా చంద్రమా
- 57. తారకం! అనవోత
- 58. మహీపాల శాసనోత్కి
- 59. ణా భూషణం స్తాపిత
- 60. శ్యాసన స్తంభస్సమయామాత్యే—
- 61. ధీమతా || శ్రీ ||
- 62. అనుస్యూ.....తజమా
- 63.అన్నపోత
- 64. మహీపతేః||
- 65. అకరోద్యావదా
- 66. దిత్యకారకం.
- 67.శ్రీ....

కా క తి గ ణ ప తి దే వు ని శా స న ము క్రీ. శ. (1244)

- 135. తేనానేన శ్రీ గణపతిదేవ మ
- 136. క్షారాశేన సకల ద్వీపాంతరీ
- 137. పదేశాంతర పట్టణేషుగతా
- 138. గతం కుర్వాణేభ్యః సాంయం

- 139. త్రికేభ్య ఏ వమభయశాస
- 140. నం దత్తం పూర్వరాజానః
- 141. పోత పాతేష్వ్యదేశాద్దేశాం
- 142. తరప్రవృత్తేషు దుర్వాతేన సమా

- 143. పతితేమ భగ్నేష్వ తీర్థసంగతే
- 144. మచ సంభృతాని కనకకణ్ఠుర
- 145. గ రత్నాదీవస్తూ సకలాని
- 146. బలాదప హఠంతి | వయమ
- 147. పి పాశే భ్యోపిగరీయోధ
- 148. సమితి సముద్రయాన కృత
- 149. మహాసాహసే భ్యస్తేభ్యోక్తు ప్తశు
- 150. లాకద [౨]తేకృప యాకీర్యైధర్మా
యచ
- 151. సర్వోపితీరామ ఇతి! తచ్చుల్క-
- 152. పరిమాణం ఏక్కుమటిడిగుమ
- 153. టిని ముప్పయింటను ఓక్కటి
- 154. శ్రీగంధము తులాము ఓక
- 155. టికి 1 గ ౧౨ 1 కర్పూరమునకూ
- 156. చీని కర్పూరానకూ ముత్యాల
- 157. కూవేల 1 గ౧కి ౨|| ౩ పంసీరు

- 158. దంతము జవాదికర్పూరతై
- 159. లము రాగి తగరము రి [నే]
- 160. య సీసము పట్టు నూలుప
- 161. వడము గ్రంధ్య ద్రవ్యాలకూ
- 162. నువేల 1 గ౧కి ౨౧-మిరియా
- 163. లవేల 1 గ౧కి ౩ ||—పట్టు వల్ల
- 164. వానికిన్ని స్వరూపము ఓకటికి
- 165. ని ౨శి || పొంకలు లక్ష ౬?౬
- 166. ని 1గ ౧౨3 | వట్ వప్త్యాదికై కా
- 167. దశశత సంఖ్యే క్రోధినామ్నిశ
- 168. కవ్వే | మోట్టుప్పల్లభిధానే
- 169. [దేశ్శూయ] క్రోడ పట్టణా మహ
- 170. [తి] (గ)ణపతి దేవః కీర్యైస్థాపిత
- 171. [వాశ్చా] సనస్తభం | కలికా
- 172. ల కర్దమస్థలదనాది ధర్మా
- 173. వలంబ యస్తి మివ...||౩

దే వ రా జ వై డ య లు శా స న ము క్రీ. శ. (1890)

స్వస్తిశ్రీ శకవరుషంబులు ౧౩౧౨ అగు నేటి దుర్ముఖసంవత్సర మాఘశుద్ధ ౧ శుక్ర వారము స్వస్తిశ్రీ మస్మహారాజాధిరాజరాజ పరమేశ్వర హరి హఠరాయ కుమారదేవ రాయ వైడయలు మోటుపల్లికి యిచ్చిన ధర్మశాసనము. వోడదిగిన సరకులకు సుంకాలు మోటుపల్లి పట్టణ మయాదలు ఎప్పటికి ఎన్నిసరకులు దిగిన అయిదులెళ్ళి ఆయం పసిడికవ్వటి దిగుమతి సరకులకు గ్గరిశ్శవకటింటికి యెనిమిది సుంకములు రాజకరుకను ఆరు వల్లలు. యేబడి పగడాలకట్టకు అయిదురూక

లున్న అడ్డిగ. పడమటల్లతాపు లు సేయించేవారికి తోపుమీద వెలచేసి యెనిమిదిచేసి తరుగు నూటికి రూకనుపెట్టి అయాలకుజారి పదింటికి ఒక్కటి ముద్రీసరు కునకు రెండుకాసులు, పొన్నూరి వెల్లపచ్చడా లకున్ను ఈ మర్యాదను సన్నచీరెకు సారూ పానకు నాలుగుకాసులు కయికాలచీరెకు సారూపానకు కాసు రొళ్ళము రాచవారు కొని అందు మూడవపాలు దేవరాజవైడ యలు బడగుదురు.

పై శాసనముల వలన కాకతీయులు, రెడ్డిరాజులు, విజయనగర బ్రాహ్మణులు మోటు వల్లిని వర్తక స్థానము గావించుట కెంతసాటుపడిరో మనకు జక్కగాఁ దెలియుచున్నది. పూర్వ రాజులు సముద్రోపద్రవముల మూలమున భగ్నమై యొడ్డువట్టిన యోడలలోని కనకకరితురగ రత్నవ్రాభృతి ద్రవ్యములను బలవంతముగా నపహరించెడువారు. కాని శ్రీ గణపతిదేవ మహారాజు కీర్తికొఱకును ధర్మము కొఱకును, తమ పాణములకంటె ధనమునే యమూల్యముగా నెంచి, సముద్రయానము సాహసమున కొడంబడిన వారిపై దయగలవాఁడై క్లుప్తశుల్కము గాక తక్కిన సర్వము విడచిపెట్టి ఎవ్వారి సరకులను వారికే యధీనము గావించెను. ఆ శుల్కము దిగుమతి యెగుమతులన్నింటను ముప్పదింట నొకటి

1. శ్రీగంధము తుల మొక్క టికి నొక వరహా పావుపణము.

2. వరహా విలువగల (దేశవాలీ) కర్పూరము, చీనీకర్పూరము, ముత్యాలకు నొకొక్క టికి ముప్పాతిక మువ్వీసము పణము.

3. ఒక వరహా విలువగల పన్నీరు, జవ్వాది, దంతము, కర్పూరతైలము, రాగి, తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడములు, సుగంధద్రవ్యములు, రిసేయ-వీనిలో నొకొక్క టికి, పణముపైన పాతికమువ్వీసము.

4. వరహా విలువగల మిరియాలకు ముప్పాతిక మువ్వీసము.

5. పట్టుబట్టల మూటలకు స్వరూపమున కొక్క టికి నయిగు పణములపై నరపణము.

6. లక్షపోకలకు నొక వరహాపైన మూడు పణములును, క్లుప్త శుల్కము నిర్ణయింపబడెను.

గణపతిదేవుఁ డిట్లు శుల్కముల విడనాడియు, వర్తకులఁ బోత్సహించియు మోటు వల్లిని బ్రసిద్ధమగు రేవుపట్టణముగఁ జేయుట కెంతయో ప్రయత్నించెను. ఈతని కుమార్తె రుద్రాబ కాలమున వచ్చిన మార్కోపోలో యీ రేవులోనే దిగి దానిపాముఖ్యతను శ్లాఘించి యుండెను. కాకతీయుల యనంతరము రెడ్డిరాజు లాంధ్రదేశమునకుఁ బ్రభువులైరి. రెడ్డిరాజ్య స్థాపకుఁడగు పోలయ వేమారెడ్డి తన సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డిని బంపి మోటు వల్లిని వశపఱచుకొనియెను. ఎఱ్ఱాఁడెగ్గడ హరివంశమున నీసంగతి నిట్లు ప్రశంసించియున్నాఁడు.

శా| బాహుదర్పమునం బ్రీతీవధరణీ పాలావళిం దోళి, యు
 త్నావాదగుండ్రు మోటుపల్లిం గొని సప్తద్వీప సద్వస్తు సం
 దోహంబు దనకిచ్చు నెచ్చెలి సముద్రం బీతిం గావించుచుక
 మాహాత్మ్యంబు వహించె మల్లరధినీ నాధుండు గాఢోద్ధతిన్

ఈతని కాలమునందే యవచి దేవయసెట్టియు నాతని కుమారుండు తిప్పయసెట్టియు, వాణిబ్య వర్ధకులగు నుప్రసిద్ధ చారిత్రక పురుషులుగా వెలసియున్నట్లు శ్రీనాధుని హరవిలాసము వలన మనకుఁ దెలియుచున్నది. పోలయవేముని తరువాత ననపోతారెడ్డి రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁడును మోటుపల్లిని వర్తకస్థానముగాఁ జేయుటకెంతయో ప్రయత్నించెను. కాకతీయ సామ్రాజ్యనంతరము తగిన సంరక్షణము లేమిచే వర్తకులు మోటుపల్లిని విడచి పోయినందున నా రేవుపట్టణము క్రమక్రమముగా, బ్రాముఖ్యమున క్షీణించిపోవుచుండెను. వేమారెడ్డి మోటుపల్లి నాకామించుకొనెనన్నమాటయేకాని దాని నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చు ప్రయత్నమేమియుఁ జేసినట్లు కాన్పించదు. కనుక నీ యంశము లన్నింటిని దలపోసి యనపోతారెడ్డి తిరిగి మోటుపల్లికిఁ బూర్వపు తృప్త్యము సేకూర్చుటకు నభిలషించి తత్కార్యమునకుఁ దగిన మార్గముల నన్వేషించి, తనకుఁ బ్రీతినిధిగ మోటుపల్లిని బాలించుచుండిన సోమయామాత్యు నొక యభయశాసనము బ్రకటింప నాజ్ఞాపించెను. తదాజ్ఞానుసారముగా నాతఁడు ౧౨౦౦ యను విళంబి సంవత్సరములో నొక శాసనము ప్రకటించెను. నేటికిని మోటుపల్లి వీరభద్ర యాలయమున మంటపస్తంభముపై నది లిఖింపబడి నిలచిఉన్నది. ఈ శాసనము సంస్కృతాంధ్ర భాషలందేకాక, యరవమందుఁ గూడఁ బ్రకటింపబడి యున్నది దీనివలన మోటుపల్లిలో నాంధ్రవర్తకులేకాక తమిళవర్తకులు గూడ నుండినట్లు తెలియఁగలదు.

ఈ శాసనములమున మోటుపల్లికి కాపురమువచ్చు వ్యవహారులకు (అనగా వర్తకులకు), నన్యదేశ ద్వీపాంతరవర్తకులకు నిచ్చిన స్వామ్యములు, సదుపాయము లేమనగా— మోటుపల్లికివచ్చు వర్తకులను మన్నించి, పెద్దచేసి వారికి భూములనిచ్చి వసతులఁ గల్పించి, సర్వవిధములగు వర్తకమర్యాదలను సడపువారము. వారి యిచ్ఛానుసారముగా మఱియొక

తావున కెప్పుడు పోవుదుమన్నను మోటుపల్లియేవారికిఁ గాణాచియని యడ్డుపెట్టక గౌరవించి వంపువారము. ఏయూరి సరకు లెవరు తెచ్చుకొన్నను వారి యిష్టానుసారముగా వారమ్ము కొనుటకును, పరదేశములకుఁ గొనిపోవుటకును ననుజ్ఞ నిచ్చువారమేకాని, యాటంకములఁ గల్పింపము. గుఱ్ఱపుజీనులు, సొమ్ములు, మత్తాలసరములు, పవడములు, ఈ మూడుసరకుల నన్యదేశములనుండి దిగుమతి యగునప్పు డపుత్రికసుంకము వనూలుచేయుట మానివేసితిమి. బంగారుపైని సుంకము తీసివేసితిమి. గంధమున కెగుమతి సుంకము, పూర్వమర్వాదలలో మూట నొకటి మానితిమి. స్వదేశమున తయారగుచున్న సరకులకు మొట్టసుంకములను మాత్రము పూర్వమర్వాదల క్రమాననే కొనువారము—అని యన పోతారెడ్డి ప్రకటించెను.

ఇట్లనేక సౌకర్యములఁ గల్పించి వర్తకులను మోటుపల్లికి రావించుట కనపోతారెడ్డి యెంతయో ప్రయత్నించెను. ఈతని పిమ్మట రాజ్యమునకు రావలసిన కుమారగిరి బాలుఁ డగుటచే నితని సోదరుఁడగు ననవేమారెడ్డి ప్రజాపాలనము గావించుట తటస్థించెను. క్రీ. శ. 1380 వ సంవత్సరములో నాతఁడు మరణించుటచే బాలుఁడగు కుమారగిరి రాజ్యభారము వహించెను.

అనపోతారెడ్డి గావించిన నిరంతర కృషివలన మోటుపల్లి మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికి వచ్చినట్లే మన మూహింపవచ్చును తిప్పయ్యసెట్టి చేసిన నౌకావర్తక బాహుళ్యమును గమనించినచో సుగంధ ద్రవ్యములు, గుఱ్ఱములు, మున్నగు సరకులు దిగుమతియగుటకు నాంధ్ర మండలమున నేదోయొక పెద్దరేవు పట్టణమా కాలముననుండి తీరవలయును గదా! దానిని మోటుపల్లియే యని నిరూపించుటకు నసంఖ్యాకములగు నాధారములు గన్పించుచున్నవి. అన పోతారెడ్డి వర్తకులకు సహాయముల గల్పించి మోటుపల్లికి రావించి యొక విధముగా నాంధ్రుల నౌకావర్తకము నభివృద్ధిచేసి యుండగా శామరగిరిరెడ్డి ద్వీపాంతర నద్యస్తు సందోహములు దిగుమతియగుటకు మిక్కిలి యవసరములగు పరిస్థితులఁ గల్పించి మఱియొక విధముగా నౌకాజీవమునకు దోహదము గావించెను. స్వయముగా విలాసజీవనుఁడు. ప్రతిసంవత్సరమాతఁడు నిర్వర్తించు వసంతోత్సవములకు ద్వీపాంతరములనుండి యవురూపములగు సుగంధద్రవ్యములు గావలసియండెను. ఈ భారమంతయు నాతఁడు తిప్పయ్యసెట్టిపైని వైచె

ను. ఎంతసరకు తెప్పించిన నంతసరకును విడుదలచేయుటకు వసంతోత్సవాద్యవసరములును, నంతసరకును కొనుగోలుకాతా వ్రాయుటకొక మహారాజుగారి ఖజానాయును, దొరకి నప్పుడు వ్యవహారమంతయు కోమటిబిడ్డయైన తిప్పయ్యసెట్టి చేతిలో నున్నప్పుడు నిజ నడుగ వలయునా? ఇష్టము వచ్చినట్లు లాతఁడు సరకుఁ దెప్పించెను. ఇష్టమువచ్చినట్లు ఖర్చుపెట్టెను. ఇష్టము వచ్చినట్లు ద్రవ్యము వెదజల్లెను. దేశమానాఁడు వైభవముతో వెల్లివిరిసెను. ఆంధ్ర దేశమానాఁడు స్వర్ణమణిమయ మండితమై, సుగంధద్రవ్యసురభిళమై, దేవతల రాజ్యమును గూడ ధిక్కరించెనేమోగదా! ఈవిధముగా కొమరగిరి రెడ్డియాంధ్రుల నావికవాణిజ్యమును పెంపొందించెను. దీని కాతని తారుణ్యమే కారణము. ఆతని రాజ్యము సరిగా జరగిన నాంధ్రుల వర్తక మింకను సెంతగా నభివృద్ధి సందెడిదోకాని, యాతనికి బాంధవుల వలన యలజడులే విశేషమయ్యెను. ఆవల పెదకోమటి వేమారెడ్డి యప్పుడే పరాక్రమ వంతుడై యీతఁడు రాజ్యము సేయుటకుఁ జూపొవకుండెను. దీనిఁబట్టియు స్వయముగ విలాసజీవనుఁడగుటచేతను గుమారగిరి రాజ్యమునకు వచ్చిన కొత్తలో నితరరాజుల విజృంభణమును తన పూర్వులవలె నరి కట్టఁజాలకపోయెను. అందువలన నితరరాజులు తమ సామ్రాజ్యములను విస్తరింపఁజేసికొనుటకు మంచి తరుణము లభించెను. విజయనగర పాలకుఁడగు రెండవ హరిహరరాయలు తన రాజ్యము నుత్తరమున విస్తరింపఁజేసి మోటుపల్లిని స్వాధీనము గావించుకొని కుమారుఁడగు దేవరాజువొడయలును దనకుఁ బ్రీతినిధిగా నానగరమును బాలింప నియమించెను. కావున కుమారగిరికాలమునాటికి మోటుపల్లి రెడ్డిరాజుల యధీనమునుండి తొలగిపోయెను. ఒకసారి కాటయవేమునిబంపి మోటుపల్లినఁ వశపఱచుకొనుటకుఁ గొమరగిరి ప్రయత్నించెను గాని విఫలమనోరథుఁడయ్యెను. అనపోతారెడ్డివలెనే దేవరాయప్రెడయలును, మోటుపల్లిలో నొక ధర్మశాసనము వర్తకశుల్క పరిమాణముల నిర్ణయించుటకై ప్రకటించెను. కొత్తగా మోటుపల్లి నాక్రమించుకొనినవాఁ డగుటచే నచటివర్తకులకుఁ దన వలన నుపద్రవములు దోపకుండుటకై యాతఁడు మొట్టమొదట నీశాసనముఁ బ్రకటించి వారి కభయహస్తము నిచ్చెను. అనపోతారెడ్డి దిగుమతి సరకులపైని విధించిన సుంకములను దేవరాయలు మార్చెను. బంగారముపై ననపోతారెడ్డి మానియుండ నీతఁడు దానికై దవ పాలాయము నిర్ణయించెను పగడాల కనపోతారెడ్డి మానినసుంకము నీతఁడు తిరుగ విధి

చెను. ఏబది పగడాలకట్టకయిదు రూకలును నరరూకము సుంకము చెల్లింపవలసి యుండెను. ఎగుమతి సరకులపై గొన్ని నూత్నశుల్కముల బేర్కొనెను. రత్నకంబళములను వెలచేసి మొత్తపువెల నెనిమిది భాగములు గావించి నూటికొకరూక తఱుగుపెట్టి మిగిలినవెలమీద పదింటికొకరూక సుంకము విధించెను. పొన్నూరువెల్ల పచ్చడాలకు రెండేసికాసులు సుంకము విధించెను. సన్నచీరలకు స్వరూపమునకు నాలుగు కాసులును, పట్టునూలుచీరకొక్క కాసును విధించెను. వసూలైన మొత్తములో మూడవపాలు దేవరాయ ప్రాశయలు బడయుచుండు వాడు. ఇట్లు మోటువల్లి నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చుట కాంధ్రీరాజు లందఱు బ్రయత్నించిరి. వారి ప్రయత్నముల నీశాసనములు వేయి ముఖముల నుద్ఘోషించుచున్నవి. వారిషిమ్ముట యాంధ్రుల నౌకావర్తక మాండ్లయుల హస్తగత మైనప్పటినుండి సంపూర్ణముగా నది నాశనమే యైనది. ఇంతటి పూర్వవైభవముగల యాంధ్రుల నౌకావ్యాపారము నేటి కీవిధముగాఁ బరిణమించుటఁ దలఁచికొని యే యాంధ్రుఁడు కన్నీరు నింపకుండును.

“పశ్చిమ దేశ సముద్రాధిదేవత ప్రాటక్సముద్రాధి దేవతను నిర్మూలించిన విధముకంటె హృదయ విదారణమగు విషయ మింకొకటి లేదు”

“‘డిగ్బి’ మ న కీ దా రి ద్యో మే ల”

రెడ్డిరాజుల కాలమున నాంధ్రుల నౌకావ్యాపారమునకు దిప్పయసెట్టి నాధారదండమై నిల్చినవాడు. ఆతని కాలమునుగూర్చి బహు తీవ్రమగు వివాదములున్నవి గాని యీవ్యాస మిప్పటికే దీర్ఘమగుటచే నా యంశముల నిచటఁ జర్చింపక విరమించుచున్నాను. రాజుకాకు న్నను రాజ చిహ్నములఁ బడసి రారాజులకంటె మిన్నగా జీవించి దేశమునంతటిని సుగంధ ద్రవ్య సురభిశముగను, సంపత్నమేతముగను గావించి, కవులబోషించి, యాశీతుల మన్నించి, వసంతోత్సవములచే నెల్లజనుల మనస్సులం దనురాగరసమును వెల్లికొల్పి, యన్య దేశములతో గీర్తి బేషణమాడి, చరిత్ర నలంకరించిన యవచి తిప్పయసెట్టివంటి వైశ్యవరులచే తిరిగి యేనాఁ డాంధ్రుల నౌకాజీవనము పునరుద్ధరింపఁబడునో యని యాశించుచు నింతటితో సెలవు గైకొనుచున్నాను.

రెడ్డిరాజులనాటి సాంఘిక చరిత్ర.

ఆస్ట్రేలియా, విక్టోరియా అంబటి మార్కెట్ న్యూస్ పేపర్, ఏప్రిల్ 1, 1891.

సుమారు క్రీ.శ. 1320 నుండి 1450 నుండి వరకు అద్దంకి, కోరుకొండ, కొండవీడు, రాజమండ్రి, కందుకూరు మున్నగు నాంధ్రీనగరరాజములు రాజధానులుగా నాంధ్రీదేశమున బాలించిన రెడ్డిరాజులనాటి సాంఘికకాళికారాజ్యముల విస్తృతములై చరిత్రకాలముగా వేద్యములు గాకున్నవి. కాన నాటియాంధ్రీదేశమందలి సాంఘికాద్యనేకపరిస్థితులంకూర్చి నాచేనైనకొలదియెలుపల బూనితిని.

1. సంఘము:—ఆనాటిహైందవసంఘమునందన్ని కులములవారు వారివారి శక్తి సామర్థ్యములబట్టియు, తెలివితేటల ననుసరించియు, నధికారముల, గౌరవపదవుల బడయుచుండిరి. రెడ్డికులజుడైనను, ప్రోలయవేముడు తన బాహువరాక్రమమున బహు భూములక్రమించి కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించెను. వయసున నతనికన్న పెద్ద యైనను, అతనియన్న మాచవిభుడు తనతమ్మునివలననే రాజ్యము వడయ గలిగెను. ప్రోలయవేమునితమ్ముడగు మల్లారెడ్డియు తనశక్తిసామర్థ్యములచే దనయన్నకుదోడ్పడి నదేగాక, కందుకూరుయందు రాజ్యము నెలకొల్పెను. కుమారగిరి యనంతరము కొండవీటియందు బెదకోమటివేముడును, రాజమహేంద్రవరమును కాలయవేముడును, అతని యనంతర మల్లారెడ్డియు రాజులగుట, వారివారి శక్తి సామర్థ్య వివేకాది గుణగుణములబట్టి గాని, యన్వయొన్నతిబట్టి కాదు. రెడ్డియందే కాక, వైశ్య బ్రాహ్మణులునుగూడ పెక్కురు వారివారి శక్తిసామర్థ్యాదుల ననుసరించియే యున్న తాధికారముల నుదగల్గిరి. వైశ్యులగు అవచిదేవయ, తిప్పయ, చామయ, తిరుమలయ్య మున్నగువారు కొండవీటిరాజులయొద్ద సచివులై, రాజకార్యదురంధరులై వన్నెకెక్కిరి.¹ 1393వ సం॥లో కోరుకొండరెడ్డిరాజు ముమ్మిడినాయకుడు మృతినొంద, అతని కుమారుడు బాలుండగుటచే నారాజ్యకార్యములను సింహాద్రిసెట్టి, ఓబిలిసెట్టియు నను వైశ్య శిఖామణులు నిర్వహించిరి. బెండపూడి అన్నయమాత్యుడు, క్రీ.శ. 1500 వ సం॥ వరకు వైశ్యులై నను మొదటివాడు రాజమండ్రియు, రెండవవాడు రాజకవియు నగుట వారివారి వివేకవిజ్ఞతలబట్టికాని వేఱుకాదు. ఆకాలమందు వర్తమానకాలమున సంఘసంస్కారు

1. Local Records of Mackenzie, Vol. 19, Pp. 107.

లచే హేతుముగా 'వచిక'య' మని దూషింపబడు 'అరణము' (అనగా నల్లని కిత్తివారిచ్చు భూమి, సొమ్ములు, మున్నగు బహుమతులు) వాడుకయం దుండెను. కుమారగిరిరెడ్డి తన చెల్లెలగు మల్లాలబసు కాటయవేమున కిచ్చి, యామె కరణముగా నామెభర్తకు రాజసుహౌద్రుల రాజ్యము నిచ్చెను. అటులనే అల్లాడరెడ్డి ద్వితీయ పుత్రుడగు వీధదారెడ్డికి, కాటయవేముని పుత్రులుగు అనితల్లి నిచ్చి పనాహముఁ జేయుటచే రాజసుహౌద్రులమునకు వీధదారెడ్డి రాజయ్యెను. ఆకాలము దలి అల్లుడైన బాధగూర్చి "వెలయాలు, శిశువు, నల్లుఁడు, నిలయేలిక, యాచకుండు నేగురు ధర్మోఁ గలిమియు లేనియుఁ దలపరు....." అని కాటయవేముని సుబోధించి చెప్పబడిన యొకచాటువు జాటుచున్నది.

ఆకాలమున జారత్వము మిగుల ప్రబలియుండెను. యతియగు ముమ్మిడి శాంత య్య దప్ప దక్కిన శ్రీనాథుని వివిధగ్రంథభర్తలందు 2 కామినీకాములు గానివారెవ్వరును లేరు. శ్రీనాథుఁడు కస్తూరికాదానాదు లడుగుటయందును, మహాపుణ్యక్షేత్రముగు ద్రాక్షారామ వర్ణనమందును, ద్రాక్షారామభీమేశ్వరస్తుతియందును, భీమేశ్వరపురాణ కృతిభర్తయగు బెండపూడి అన్నయామాత్యుని వర్ణించుటయందును, శృంగారరసమును విచ్చలవిడి గురిపించుటఁ జూడ నక్కాలమున జారత్వము మిగులఁ బ్రబలియుండుటయే కాక, అది యొక ప్రతిష్ఠావహమును, పురుషుల కొక వర్ణనీయముగు గుణవిశేషముగా నన్నిక కెక్కియుండనేమో యని తోచుచున్నది.

3 శా|| కాంచీకంకణతారహారకటకగ్రైవేయభూషావళుల్
 లంచంబిత్తురు దూతికాతతికి... బెండపూడన్నన్
 .కవయం బ్రార్థించి లోలోపలక
 .పల్లెలబురి పౌధేమబింబాననల్.

బట్టి, రాజమంత్రియు, బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, శివభక్తుఁడును, , భీమేశ్వరపురాణకృతిభర్తయు నగు బెండపూడి అన్నయా మాత్యునియు, యతనిఁగవయఁగోరి పల్లెలఁ, బట్టణములఁగల ప్రాధక్రీలు

జము.....రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద.....సింగనామాత్యవరుఁడు—
 శృంగారనైషధము-ప్ర|| 9 పద్య.
 జనతాయుషలక్ష్మణిభా—ద్వితీయాశ్వాసంతపద్యము—హరవిలాసము.
 షిశ్వరపురాణము.

తామై కాంచీకంకణాద్యనేకాభరణములు లంచము లిచ్చుచుండిరనియు, నాలంచములు గొని వారికార్యము నెవ్వేర్చుచుండిరనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాలమందువలె ఆకాల మందును, తిరునాళ్లు మూత్రాస్థలములు నిట్టియసభ్యతల కాలవాలములుగానుండినవి. శృష్టా తీరముననుండు శ్రీకాకుళ స్వామితిరుణాళ్ళు, ద్రాక్షారామక్షేత్రము నిట్టివిగావర్ణింపఁబడినవి. ప్రబంధలక్షణములనైనఁ బాటింపక భీమేశ్వరపురాణమున ద్రాక్షారామపురవర్ణనమందు శ్రీనాథు డాక్షేత్రమందు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాదులెవ్వరు లేనట్లుగా నొక్క సానిజాతివారిని మాత్రమే వర్ణించియుండుటఁ జూడ నక్కాలమున నట్టిమూత్రాస్థలము లీసానులకీ, వారి జారత్వమునకుఁ బట్టుగొమ్మలై యుండియుండవలెనని మనకుఁ దట్టక మానదు. మీదుమిగుల 5 “దక్షపురిసాని కూతులఁ దవిలినాడు| విశ్వలోకకటుంబి భీమేశ్వరుండు” అని జారత్వ మొక మహద్దణవిశేషముగా ద్రాక్షారామభీమేశ్వరునికే యూరోపింపఁబడెను.

కాళికాది శక్తి దేవతల జాతరలు జరుగుచుండుటయు, నాదేవతలకు “గొటీయులు, మేకపోతులును, గొమ్ముపోతేళ్ళను” బలులిచ్చుటయు వాడుకగానుండెను. అట్టివాడుక బ్రాహ్మణేతరజాతులయం దెక్కువ విరివిగా నుండుటచే గాబోలు, పల్నాటికమ్మవారి ప్రోత్సాహముచే శ్రీనాథుడు రచించిన “పల్నాటి వీరచరిత్రమున” ఈజాతరలు, జాతర లందలి బోసగావళ్ళు, కుంభము, దున్నపోతుల బలులు మున్నగువానిఁగూర్చిన వర్ణనలు జేయఁబడినవి. “తిరుజోణము, పణ్యారము” అను నైవేద్యవిధానములుగూడ అప్పటి దేవతారాధనమందు వాడుకగానుండెను.

శ్రీనాథుడు తన కాలమం దెంతయో ప్రజాసామాన్యమునకు, అందు ముఖ్యము గా పల్నాటిజనులకు ప్రీతికరములుగా నుండిన వినోదవిశేషములఁగూర్చి వర్ణింపఁగోరి కాబోలు తన పల్నాటి వీరచరిత్రమందు కోడిపందెములు మున్నగు ద్యూతములు, జాతరలు, వీరపూజలఁగూర్చి విరివిగా వర్ణించియున్నాడు. అట్టైయుండినచో రెడ్డిరాజుల కాలమందును, కాశీయులకాలమందువలె ప్రజలు వివిధద్యూతకీడాలోలురై యుండి రనవలెను.

ఆకాలమందు బంధువులయం దనురాగము, నన్నదమ్ములందు సౌభ్రాతృత్వము

4. పల్లభాభ్యుదయము.
5. భీమేశ్వరపురాణము.

మిగులఁ గొనియాడదగినది. శ్రోలయవేముఁడు తాను సంపాదించిన రాజ్యమును, “తన యనుజతనుజబాంధవమిత్రజనుల” కిచ్చుటయు, నతని రాజ్యసంపాదనమం దతనితమ్ముల తనికి సాయపడుటయు, రాజమహేంద్రవరపు రెడ్డిరాజులందును, 7వేమారెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, తమసోదరుఁడగు వీరభద్రారెడ్డికి ప్రియగానుంటయు నిందుకు ప్రబలనిదర్శనములు. రాజులందఱే కాదు, 8వర్తకులందు నట్టి సాభాగ్యత్వము వెలయుచుండెను. వైశ్యశిఖామణియగు నవచి తిప్పయ్యసెట్టి కతని మొదటితమ్ముఁడగు తిరుమలసెట్టి రాచకార్యములు నిర్వహించియు, రెండవతమ్ముఁడగు చామిసెట్టి వ్యాపారనిర్వహణమందుఁ దోడ్పడియు తమ సాభాగ్యత్వము నెఱిఁగిరి.

2. ప్రజాసామాన్యము:— ఆకాలమందు సామాన్యప్రజలు, ముఖ్యముగా మెట్టభూములుగల రేనాడు, పల్నాడు మున్నగు నాంధ్రమండలములందు మిగుల నిరాడంబరజీవనములై, యమాయకులునైయుండిరి. అందు బ్రాహ్మణులుగూడ జొన్నన్నము, జొన్నకలి, జొన్నబలి, జొన్నపిసరు, సజ్జలఅన్నమునే తీనుచుండిరి. ఇప్పటి పల్లెలందు వలె ఆనాటిపల్లెలందును విస్తృతభోజనము, కుండలవంటకము, కొంచె విల్లు, పనులగాటికి ప్రక్కన మంచముపై పడక, చద్దియన్నము భుజించుట వాడుకయందుండినవి. కాని పట్టణములందు ధనికులుగా నున్నవారు ముఖ్యముగా సన్నన్నము, అరిసెలు, బూరెలు,

6. తనకు నద్దంకి తన రాజధానిగా బ । గ్రామమున బహుభూము లాక్రమించి యనుజతనుజబాంధవమిత్రజనులకిచ్చె । నెమరు యెవ్వారు వేమమహీశ్వరుండు.

కం. సర్వధురీణ.....మల్లచమూవర । నిర్వంచక సోద రత్వ.....హరివంశము—ఎఱ్ఱాపైగడ.

7 గీ॥ రాజరఘురాము లల్లాడరమణతునులు.....
 వేమభూవల్లభుండును వీరవిభుఁడు
 నన్నదమ్ములు హలియను హరియఁబోర
 —భీమేశ్వరపురాణము

కా॥ బౌరా! యల్లయరెడ్డివొడ్డపనుభాధ్యక్షుండు.....
నిలిపె దిక్కిమాజయస్తంభముల్
 —నిశ్చంక కొమ్మనామాత్యుని కివలీలాభిలాసము

8 గీ॥ తమ్ములిద్దలు తనయాజ్ఞ తలధరించి । యన్నిదీవులఁ జచ్చు లాభార్థకోటి యరులకు నిచ్చి కీర్తి బేహారుమాడు నవచి త్రిపురాంతకుఁడు.....
 —పూరవిలాసము

పాయసములు, వడలు మున్నగునవి భుజించుచుండిరి. విన్ననమంత్రివంటి భాగ్యశాలురు శ్రీనాథునివంటి కవీంద్రుల పంక్తిని హేమపాత్రాన్నము భుజించుచుండిరి. బియ్యము, తిలలు, పెసలు, బెల్లపుచెఱకు, జొన్నలు, సజ్జలు, మినుములు, మున్నగు ధాన్యములు బండింపబడుచుండెను. బెల్లము, నూనె, చింతపండు, ఖండశర్కరలు, నెయ్యి మున్నగు నితర భోజ్యవస్తువులు దయారుచేయబడుచుండెను. కడలీఫలములు వట్టణములందు భోజన సమయమున వాడుచుండిరి. తాంబూల మొక గౌరవసూచకముగా నివ్వబడుచుండెను. రాజులు బ్రాహ్మణభక్తులై, హైందవమతోద్ధరణకుఁ గంకణపాణులగుటచే బ్రాహ్మణుల గ్రహారములఁ బడసి, మాణిక్య్యాంగుళీయకాద్యనేకాలంకారములతోడ అగ్రహారములందు విరాజిల్లుచుండిరి. వైశ్యులుగూడ రాజాదరణచే వాణిజ్యము వృద్ధిగాంచ ధనాధికులై, శైక్య దాసములు గావించుచు, కవిపోషకులై, రాజసచివులై కీర్తికెక్కియుండిరి. “అగ్రహారములు విద్యాతపోవృద్ధవిప్రుల కిచ్చె” అని శంభుదాసుఁడు పోలయ వేమునిఁ గూర్చి పల్కినవాక్యముఁబట్టియు “ధరియింపనేర్చిరి దర్భపెట్టెడువేళ్ళ లీల మాణిక్యాంగుళీయకములు.....బ్రాహ్మణోత్తము అగ్రహారములయందు వేమభూపాలుఁ డనుజన్ము వీరభద్రు ధాత్రీనేలింప” అని రాజమహేంద్రవరపు రెడ్డిరాజులఁగూర్చి శ్రీనాథుడుపల్కిన పద్యముఁబట్టియు, నాటిరాజులకున్న బ్రాహ్మణాదరణ తేటతెల్ల మగుచున్నది.

“కొమతారచెరువులు గుళ్ళు పోడిష్టించి.....నిధులు నల్లండ్లును నిలిపె దోటలు సత్ర | ములు చలివిందరల్ వెలయఁబెట్టె” అని శంభుదాసుఁడు పోలయ వేమనఁగూర్చి చెప్పిన మఱియొక పద్యపాదమువలన రెడ్డిరాజు లెంత చల్లగా రాజ్యము చేసిరో ప్రజల కెంత హాయి, నెమ్మది నొదవించిరో విశదమగును. అట్టి నెమ్మదిగలవారగుటచేతనే ప్రజలు తండోపతండములుగా శ్రీశైలాదిదుర్గమక్షేత్రములకు యాత్రోలు విరివిగా జేయుచుండిరి. అట్టియాత్రోకుల సౌకర్యార్థము, శ్రీశైలమునుండి పాతాళ గంగవఱకును, అపాలాబిల నృసింహక్షేత్రమునుండి దిగువవరకును సోపానముల బోలయ వేముడు గట్టించెను. అట్లు యాత్రోకులు నిరాఘాటముగా, నెమ్మదిగా యాత్రల కేగుచుండుటచేతనే శ్రీశైలమందలి జంగమమఠాధికారులు లక్షాధికారులై శ్రీనాథుని వంటి కవిశ్వరులఁ బోషింపగల్గిరి. అంతవిరివిగా బ్రజలు శ్రీశైలాదిదుర్గమక్షేత్రయాత్రలు సాగించుచుండుటఁజూడ నాకాలమందు మార్గములందు దాడిదోషిళ్ళు, క్రూరాకరణ్య

మృగభాధలు, పరరాజుల దాడిమున్నగునవేవియు లేకుండనని తెలియపగును. అట్టి సుకరములు, సుగమములు, నిరపాయములు నగు మార్గములుంటచేతనే శ్రీనాథాదులు కొండవీటినుంచి యోరుగంటికి, అక్కడనుండి విజయనగరమునకు, నందుండి రాజమండ్రి మున్నగు స్థలములకు రాజాదరణార్థము, కవిత్వపరిదర్శనార్థము విచ్చలవిడి ప్రయాణములు సాగించగల్గుచుండిరి. అట్టి నిరపాయమార్గసహాయమువలననే అవచిదేవయ్య, తిప్పయ్యవంటి వర్తకులు పంజారతోడను, సింహళముతోడను వ్యాపారముజేయగల్గిరి.

ప్రజ లిట్టి నెమ్మదినేకాక, నకలనంపత్నమ్మిచ్చే విరాజిల్లుచుండిరనుట కెన్ని యేని నిదర్శనములు గలవు. దూర దేశములనుండి చందనాగరుకర్పూరహిమాంబుకుంకుమ రజశిశుూరికాది సుగంధద్రవ్యములును, చీనీనాంబరశ్రేణులు, నాణిముత్యాలు మున్నగు భోగ్యవస్తువులు విరివిగా దెప్పించి యవచి తిప్పయ్యవంటి వర్తకులు వ్యాపారము సాగించుచుండుట యొక కుమారగిరిరాజుకొఱకుగానే యైయుండదు. పల్లెలవారు, హీనకులజులు కాకున్నను, మధ్యతరగతి పట్టణవాసులైనను బెక్కు రట్టి ద్రవ్యములు వస్తువులు విరివిగాఁ గొని నిత్య ముపయోగించుట వాడుకయందు లేకున్నచో నట్టివర్తక మంత విరివిగాఁ జరిగియుండదు. కనక నాకాలమందు పట్టణవాసులు మిగుల భోగలాలసులై యుండిరనుటయం దావంతయు సందియములేదు. ఇంతియేకాదు. ఆకాలమున 10“దాక్షిణ్యరామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరోభామినీ | వక్షోజద్వయకుంభికుంభము లపై వాసించునది” కస్తూరి; బ్రాహ్మణోత్తములందు కల్పింపనేర్చిరి.....కస్తూరికా వుండ్రోకముల నొసల; “అక్షయ్యంబగు కస్తూరికాభిక్షాదానము”లే శ్రీనాథునివంటి కవీంద్రు లాశించుచుండిరి. ఛాందసులగు అగ్రహారపుబ్రాహ్మణులే “జన్నిదముల మోలఁ దారహారములు ముత్యాలసరులు” నవరించి, “శిఖల, నెన్నడుములఁ గమ్మని కొత్త చెంగలవ్విరులు చెరువంగనేర్చిన” యాకాలమున, శృంగారనిధులగు స్త్రీ లెట్టి భోగలాలసులై యుండిరో! నగరము లట్టి వర్తకస్థానములచేతను, అనేక నగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత వివిధారామములచేతను, నకలనంపదైవోపేతములై విరాజిల్లుచుండుటఁ గాబోలు అందుండి శ్రీనాథుడు పల్నాటియందలి పల్లెలకేగినపుడు “అంగడి యూరలేదు, వరియన్నములేదు, శుచిత్వమేమిలే దంగనలింపుగారు ప్రియమైన వసంబులు లేవు... దాత లెన్నంగను సున్న.....”అని వాపోయినాడు. 11“ఆతత భక్తినివద నహర్ని

10 తెలుగురాయని శ్రీనాథుడు కస్తూరి వేడిన పద్యము.

11 హరవిలాసము.

శముల్ ఘృత ఖండశర్కరా | పాతముతోన పూపములు పాయనముల్ గదళీఫలం
బులుక్ స్ఫీతముగాగ నన్నమును” శ్రీనాథునివంటి శంకరభక్తికోటికి బెట్టెడు దాత
లుండు కొండవీటినగరిమునుండి పోయినవానికి పల్నాటిపల్లెలందు దాతలు సున్నగాక
మతేమగుదురు? పట్టణము లట్టి భోగభాగ్యములకు, శృంగారిములకు, వైభవములకు
బెన్ని ధానములై యుండఁ బల్లెలు పాప మిప్పటి పల్లెలఁబోలె మిగుల హీనదశయు
దుండెను. బ్రాహ్మణపురోహితునికే పల్లెలందు దోసెడు కొంపెలో బసులతోక్కిడి
మంచము, పాసిన వంటకంబు, మాసిన గుడ్డలు, వంటకుండలు, రాసెడు కట్టెలే గతియై
యుండ నిక యితరపల్లెల ప్రజయొక్క శుచిత్వముఁగూర్చికాని, జీవనదశఁగూర్చికాని
చెప్పబనియేమున్నది. 12“ చిన్న చిన్న రాళ్ళు చిల్లర దేవుళ్ళు, నాగులేటిసీళ్ళు నావరాళ్ళు,
సజ్జజ్జోన్నకూళ్ళు సర్పంబులును దేళ్ళు, పల్లెనాటిసీమ పల్లెలూళ్ళు” అను శ్రీనాథునిపద్యము
వలన నానాటి పల్లెల హీనదశయు, పల్లెటూరివారి దీనదశయు విశదముగాఁ దెలియు
చున్నది.

అట్లున్న నీపల్లెటూరివారు మిగుల నమాయకులై, నిరాడంబరజీవనములై యుండిరి.
అందువలననే శ్రీనాథునివంటి రసికుడు 13“ రసికుడు పోషడు పల్నా! డెసగంగా రంభయైన
నేకులు వడకున్ | వసుధేశుడైన దున్నును ! కుసుమాస్తుం డైన జొన్నకూడే కుకుచున్”
నని యన్నాడు. ఏకలువడకు పల్లెటూరి స్త్రీలు రంభలైనను, ‘దాక్షిణ్య రామపురవిహార
వరగంధర్వాప్సరోభామిసీ వక్షోజంబుల’ కస్తూరికావాసనల యాఘ్రాణానుభవము గల
శ్రీనాథునివంటి రసికుని కింపుగాని యంగనలగుటం దబ్రమేమి? పరమఛాండసులగు
“నగ్రోహారపు బ్రాహ్మణులుగూడ ముత్యాలహారములు వేసి, చెంగలవ్వి విరులుఁ జుట్టి,
కస్తూరిపుండ్రములఁజెట్టి, యహర్నిశము నెయ్యి, చక్కెర, పాయనము, కదళీఫలా
దుల మెక్కుట నిత్యముగాంచు శ్రీనాథునికి, దున్నుటయే వృత్తిగాగల్గి, జొన్నకూడే
యాహారముగాగల పల్లెటూరి ప్రజలు వసుధేశులైననేమి, కుసుమాస్తుం డైననేమి,
రసికులుగా గన్నట్టుదురా?”

అట్లయినను కవులు ఖండకావ్యములు, శతకముల రచించుట కవుడవుడే ప్రారం
భించుటచేఁ బ్రజాసామాన్యమందు విద్యాభిరుచి కలిగినట్లు దోచుచున్నది. కవియు,

12 శ్రీనాథుండు పల్నాటికి పోయినపుడు చెప్పిన చాటువు.

13 Ibid

బహుషట్కర్మవేత్తయును, భాషావిశారదుడును, 14వాగ్వాదనివుడును, లౌకిక విజ్ఞానసంపన్నుడును పురాణాగమజ్ఞాననిధియు నగు శ్రీనాథుడు కోమటివేము నాస్థానమున విద్యాధికారియై పండితులకపుల పరీక్ష జేయుచుండెను.

ఆకాలమందు పన్ను లెగగొట్టునట్టి నేరస్థులకు మన కీనాడు తెలియని కొన్ని విధములగు దండనలు వాడుకయందుండినవి. 15^వనగరవీధుల నెడకెదురుగా నూరే గించుట, నల్లనిగుండు భుజమున మోయించుట, కాళ్ళకు సంకెళ్ళువేయుట, ముంజేత వెదురుగొడియ నునుచుట” మున్నగునట్టివి. ఈదండనలు శ్రీనాథునికి బొడ్డుపల్లెను గుత్తుకు దీసుకొని ఫలము కృష్ణానది వఱదలవలనఁ బోయి పన్ను చెల్లించలేనపుడు గలిగినవి.

3. మతము:— రెడ్డిరాజులు మొదటినుండియు ముఖ్యముగా శైవులు. అందులోఁ గొందఱు కొంతకాలమునకు వైష్ణవులైరి. శైవులైనను రెడ్డిరాజులు వైష్ణవద్వేషము లేనివారు. విష్ణ్వాలయాదరణగూడ గలవారు. పోలయవేముడు 18శ్రీశైలదేవాలయ మందువలె అహూబిలస్మసింహక్షేత్రమునందు యాతికుల సౌకర్యార్థము సోపానములఁ గట్టించెను. 171410 వ సంవత్సరములో కాటయవేమునిభార్య మల్లాంబిక రాజమహేంద్ర వరమున మార్కండేయశివాలయమునుఁ గట్టింపగా, నామెభర్త 1405 లోనే నర్పవరము భావనారాయణస్వామి దేవాలయమందు వసంతరాయమండపముఁ గట్టించెను. పెద కోమటిభూపాలుఁడు శైవుఁడగు శ్రీనాథునిఁ బోషించెను. పార్వతీపరణయాది శైవ గ్రంథముల రచింపించెను. వీరు శైవులైనను వైష్ణవమతసహనాదరణలఁ గల్గియుండి రనుట నిర్వివాదాంశము.

18కోర్కొండ రెడ్లు మొదటిశైవులైనను, ముమ్మిడినాయకునికాలమందు వైష్ణవులైరి. ఆతనికాలమునందే లక్ష్మీదాసి యను నొకవేద్యచే కొర్కొండపురమున పరాశర

14 విద్యాధికారి శ్రీనాథో వీరశ్రీవేమభూపలే: — ఫిరంగిపురశాసనము & పొన్నుపల్లిశాసనము.
15 సీ|| కవిరాజకంఠంబు..... నెదురెండ.....
నగరివాకిట నుండు నల్లగుండు..... — మొకస్థివారివారి స్థానికచరిత్రము.
16 కం|| శ్రీపర్వతసోపాన | స్థాపకుఁడు..... — హరవిలాసము.
శ్రీశైలే..... సోపానవీధిం శుభాం..... — మల్లాంబికయొక్క తొత్తరమూడిశాసనము.
17 Ibid & L. R., Vol. 2, p. 237.
18 ఆంధ్రులచరిత్ర—Part III.

నృసింహమూర్తియాలయము గట్టబడెను. ఎటులైన నేమి, రెడ్డిరాజులు హైందవమతో ధారకులు. కాకతీయుల రాజ్యము విచ్చిన్నమైనపుడు హైందవమతసంరక్షణార్థము ప్రోలయ వేముడు నూతనముగా రెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించినవాడు గాన “అగ్రహారములు విద్యా తపోవృద్ధవిప్రుల కిచ్చి యజ్ఞకర్తలు” గఁ జేసెను. రాజాదరణ గల్గిన యాకాలమందు విప్రుల కేమిఁకొఱత? యజ్ఞములకు లోభమేమి? ఇదంతయు రెడ్డిరాజులయొక్క హైందవమతాసక్తికి, బ్రాహ్మణభక్తికి నిదర్శనము. యజ్ఞము లొనర్చుటయం దాసక్తి మంత్రులకు గూడ నుండినట్లు తెలియుచున్నది.¹⁰ కందుకూరి కోమటిరెడ్డికి మంత్రియైన కొమ్మనామాత్యుడు గొప్ప వేదవేదాంగవిదుడై, యజ్ఞములు గావించి సోమయాజి యయ్యెను. 1430 సంవత్సరమునందు యజ్ఞేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠించెను.

హరివిలాసము, శివలీలావిలాసము, కాశీఖండము, భీమఖండము, శివరాత్రినుహా త్యము మున్నగు శైవగ్రంథరచన యాకాలమందే చేయబడి యప్పటి యాంధ్రదేశ మందలి శైవమతప్రాబల్యముఁ జాటుచున్నది. అయినను శంభుదాసుఁడు గూడ రామా యణము, హరివంశము, అఘోబిలక్షేత్రమహాత్యము మున్నగు వైష్ణవమతప్రాధాన్యత గలగ్రంథములు గూడ రచించెను. అట్టి హరివంశమునకు శైవమతానుయాయయైనను ప్రోలయవేముఁడు భర్తయాయెను; అఘోబిలక్షేత్రమహాత్యమును విని కాబోలు నతడాక్షేత్రమందు సోపానములుగట్టించి, వైష్ణవభక్తులకు, వైష్ణవక్షేత్రయాత్రీకులకుగూడ తనరాజ్యమున స్థానాదరణలున్నవని చాటెను. అయినను శ్రీశైలమందలి జంగమ మతాధికారులు లక్షాధికారులుగాను, కవిజనపోషకులుగా నుంటఁ జూడ రాజాదరణయే కాక, అధిక జనాదరణగూడ గల్గి శైవమతమెక్కుడు ప్రబలదశయందుండినట్లు రూఢిగాఁ దెలియుచున్నది. కాని యప్పటి మతాధికారులు కేవలము మతముపేరిట తమ తమ హక్కులకు, నుదరపోషణకుగాఁ బెనగులాడువారుగాక తమధనఘనతలను, శిష్యులను, తెలివితేటలను, హైందవమతోద్ధరణార్థము, విద్యాపోషణార్థము, నూతనహిందూరాజ్యనిర్మాణార్థము వినియోగించిరి. శ్రీశైలమతాధికారులు శ్రీనాథకవినిపోషించుటయు, నతనిచే శైవమతవ్యాప్తికై శివరాత్రిమహాత్యమును వ్రాయించుటయు, శంకరపీఠాధిపతియగు మాధవవిద్యారణ్యులవారు విజయనగరసంస్థానాభివృద్ధులకుఁ గారకుండగుట నిందుకు తార్కాణము. ఇట్టి మతములకేమి, ఎన్నియో వైష్ణవవైష్ణవాలయములకేమి, తదాలయార్చకులకేమి, రెడ్డి రాజులు పెక్కుదానము లొనర్చిరి. వారేకాక వారిభృత్యులు, భార్యలు, బిడ్డలు తమ

తమ యజమానుల యొక్కయు, క్షత్రాతల యొక్కయు, తండ్రిల యొక్క పుణ్యము నకుగాను వివిధ దేవాలయములకుఁ బెక్కు దానము లొనర్పిరి. 20వోలయ వేముడు తనతమ్ముడగు మల్లారెడ్డికి పుణ్యముగా నమరావతీనగరమందలి యమరేశ్వరాలయ శిఖరమునఁ బసిండికలశము స్థాపించెను. 21కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డి 1391లో భీమవరపు మండే నారాయణస్వామి యాలయమునకు, దదాలయార్చకునికిఁ బెక్కు దానములు గావించెను. 22ఈ వేమారెడ్డి భృత్యుడగు కడియం మాచినేనిగారు వేమారెడ్డి కుమారు డగు కుమారరెడ్డి కక్షయనుకృత మానట్లుగా ద్రాక్షారామ భీమేశ్వరుని కాస్థానశిలా మండపముఁ గట్టించి తన దైవభక్తియు, స్వామిభక్తిగూడఁ బ్రకటించెను. కాటయ వేముని భార్య మల్లంబిక పతిహితముగా రాజమహేంద్రవరమున మార్కండేయేశ్వరాలయముఁ గట్టించెను. ఆయాలయమునకు సంబంధించినవాడై యుంటచేఁగాబోలు నృసింహశాస్త్రియనువాని కామె మల్లవరమను గ్రామమును దానమిచ్చెను. 23ఈ మార్కండేయశివాలయములోనే 1423వ సంవత్సరమందు వీరభద్రారెడ్డి భార్య అతీని తల్లి, మార్కండేయశివనన్నిధిని దేవబ్రాహ్మణ షేత్రములమీది పన్ను తీసివేసెను.

ఈరీతి రాజులు, రాజసంబుధులే కాక, ధనాధికులుగానుండిన వైశ్యులుగూడ పెక్కుదానములు గావించి వారి మతాశక్తియు, దైవభక్తియుఁ బ్రకటించిరి. 241382 వ సంవత్సరమునఁ బోలిశెట్టియను వైశ్యుడు తనతండ్రి పుణ్యమునకుగాను రాజమందిరి నగరేశ్వరస్వామి గుడికి స్తంభదానముగావించెను. 251393 లో కోరుకొండయందు ముమ్మడినాయక పుత్తుని రాజ్యకార్యనిర్వాహకులుగానుండిన సింహాద్రిసెట్టి, ఓబిలిసెట్టి అను వైశ్యద్వితయము కోరుకొండయందలి శ్రీరంగరామాలయమందలి విమానమండప మును, గోపురములను గట్టించిరి. 261404 వ సంవత్సరమున పెనుకొండవాసియగు వీరగిరిశెట్టియను వైశ్యుడు కొండవీటినగరేశ్వరాలయమునకు స్తంభ దానము గావించెను.

20 ఆంధ్రులచరిత్ర—Part III.

21 L. R., Vol. II, p. 235.

22 Ibid, p. 124 and 222.

23 సురవిప్రక్షేత్రకరం మార్కండేయేశ సన్నిధే.....

—అనితల్లియొక్క కలువచేఱుకాసనము.

24 L. R., Vol. 2, p. 211.

25 L. R., Vol. 19. p. 107.

26 L. R., Vol. 23, p. 283.

—Kondaviti Inscriptions

271431 వ సంవత్సరమున గంగమల్లిశెట్టియను కోమటి దాక్షిణ్యరామ రుద్రేశ్వరునికి శిలా నిర్మితమైన గుడికట్టించెను. ²⁸ ఈ దేవాలయములందప్పకు నిత్యనైవేద్యదీపారాధనలను, తీరుబోణములను, వజ్రాకరములును వాడుకయందుండెడివి. ఈమామూలుపూజలకైనగర కట్టణియనునది యుండెడిది. దానిననుసరించి కొంత బియ్యము, మూడుమానికెల పెసలు, రెండుశేర్లన్నర చింతపండు, నెయ్యితవ్వెడు, బెల్లమువీశెడు, మినుములుఅడ్డెడు, నూనెమూడు మానికెలుగా భీమవరపు మండే నారాయణస్వామి యాలయమున కేర్పాటుగానుండెను. ఇట్టి నగరికట్టణినే 1391లో నితరదానములతో బాటు కాటయవేమారెడ్డి యా దేవాలయమున దానమిచ్చెను. సాధారణముగా దానముల గ్రహించుటయే యలవాటుగల బ్రాహ్మణులుగూడ తమకు రాజులవలన గల్గిన వృత్తి గృహారామక్షేత్రాదులెల్ల తిరిగి దైవార్పితముగ దానము జేయగల్గిన యుక్కాలమందలి దైవభక్తి, త్యాగభక్తి, మతానభక్తి నెంత కొనియాడిన దనివిదీరును? ²⁹ 1430వ సంవత్సరమున లింగమథట్టు అను బ్రాహ్మణుడు, తనకు 'అల్లాడరెడ్డి వేమారెడ్డి (వీరభద్రారెడ్డి అన్న) వలనగల్గిన వృత్తి గృహారామక్షేత్రములు దాక్షిణ్యరామ భీమేశ్వరార్పితముగ నిచ్చివేసెను. అదే వత్సరముననే అదేస్వామికి గౌతమజ్యోషి యను మఠీయొక బ్రాహ్మణుడుగూడ అల్లాడరెడ్డి వేమారెడ్డివలన దానము గల్గినదెల్లయు దానము గావించెను.

4. రాజులు, రాణులు:— పైన నుడివినరీతి రెడ్డిరాజులు మొత్తముపైన శైవ మతానుయాయులైనను, తదితరమతములయెడ నహనభావము గలిగియుండిరి. శైవ కవులైన శ్రీనాథాదులనే కాక హరిహరోపాసకులగు నెఱ్ఱాప్పగొండ మున్నగువారి గూడఁ జేరఁదీసిరి. శ్రీశైలాది శివాలయములకు, నహూబిలమాది విష్ణుక్షేత్రములకుఁ బెక్కు దానములు గావించిరి. కవులఁ బోషించుటయేకాక, తాము గూడ కవులై యెన్నియో గ్రంథముల రచించిరి. కుమారగిరిభూపాలుడు వసంతరాజీయమును రచించెను. అతని బావమరది కాటయవేముడు, కౌళిదాసు నాటకములకు వ్యాఖ్యానము రచించెను. పెదకోమటివేముడు 'శృంగారదీపిక' యను 'అమరుక' వ్యాఖ్య రచించెను. తాము కవులై, కవిజనపోషకులై, వారి సచివులకు, సంబంధులకు, మతాధికారులకు, వర్తకులకు గూడ మార్గదర్శకులయిరి. అవచి తిప్పయ్య, మామిడి సింగన, బెండవూడి

27 L.R., Vol. 2, p. 175.
 28 Ibid, p. 235 & 241.
 29 L. R., Vol. 2, p. 124—125.

అన్నయామాత్యాదులు ముమ్మిడి శాంతయ్య, కాటయవేమ, అల్లాడ వేములు, దొడ్డా రెడ్డి మున్నగు రాజబంధువులును, కవిపోషకులుగా నెన్నదగినవారు. అందు మామిడి సింగన, కాటయవేముడు గ్రంథముల గూడ రచించిరి.

ఇంతియేకాక యప్పటిరాజులు ప్రజాహితకార్యపరాయణులు. పోలయవేముడు చెఱువులు, గుళ్ళు ప్రతిష్ఠించెను. తోటలు, సత్రములు గట్టించెను. చలివిందరలు జెట్టించెను. నగరోపకంఠములు నారామములు వేయించెను. ³⁰రాచవేముడు జగనొబ్బగండ కాలువ ద్రవ్వించెను. ³¹కందుకూరిరెడ్లయందు శ్రీగిరిరెడ్డి గొప్ప చెఱువులఁ ద్రవ్వించెను. ఇతని మంత్రి యగు కొమ్మన సోమయాజియు, నతని పుత్రులును, కందుకూరు, కొవ్వూరు చుండిగ్రామముల నమీపమున నస్యాభివృద్ధికి వలయు చెఱువులు, బావులఁ ద్రవ్వించిరి. శ్రీగిరిరెడ్డి పుణ్యమునకుగా నతని పెద్దతమ్ముడు రాచవేమన యనువాడు కందుకూరిలోని జనార్ధనస్వామిపేర నొక చెఱువును బెద్దపూడి గ్రామమున 1398 వ సంవత్సరమునఁ ద్రవ్వించెను.

రాణులందుఁ గూడ కొందఱు ప్రజాహితకార్యము లెన్నియో నొనర్చిరి. ³²పెద కోమటివేమునిభార్య సూరాంబ సంతానసాగర మనుచెఱువును ద్రవ్వించెను. ³³వీరభద్రారెడ్డిభార్య యగు ననితల్లి పరహితాచార్యుడను పరహితపరాయణుఁడగు వైద్యవరేణ్యునకు భూదానము గావించి వైద్యవృత్తినిఁ బోషించెను.

మాచర్లవీయవతారమే ద్రాక్షారామమందలి భవనమోహిని చిన్నపోతిరాజులిట్టి వారగుటచేతనే కాబోలు, భారత్విమోక్ష ప్రతిష్ఠాపహగుణముగా నానాడుఁ బరిగణింపఁ బడెను. ³⁴భీమేశ్వరుఁడే సంతతము దేవవేశ్యాభుజంగుడై యుండినకాలమందు రాయవేశ్యాభుజంగులైన కాకున్న రాజులప్రతిష్ఠకు లోపమురాదా?

30రాచవేముక్షాపయండు | తల్లి సూరాంబచే సముత్పన్నమగుచు | బరగుసంతానవార్ధకి పరువ గాగ | నొలయు గిరివాహినుల జగనొబ్బ గండ | కాలువఘటించె ఆమీనాబాదు శాసనము—శ్రీనాథ విరచితము. 4

31 ఆంధ్రులచరిత్ర—Part III.

32 ఫిరంగిపురశాసనము.

33 కలువచెఱుశాసనము.

34 కాలకూటోపసంహారకాఠి.....దేవవేశ్యాభుజంగుఁ డతఁడు భీమఖండము.

5. కవులు:— కనకాభిషేకములు, కస్తూరికాదానములు, హేమపాత్రాన్నిములు, రత్నాంబరములు, లభించుచుండ నక్కాలమునఁ గవులకేమి కొందువ? అట్టి కాలముననున్న కవులుగదా ధన్యాత్ములు: వారికిగల గౌరవప్రతిష్ఠ లక్కాలముం దెవరికిని జరిగియుండవు. అట్టి మహాయుగముగాబట్టియే యవుడు వాఙ్మయ మభివృద్ధిఁ జెందినది. ఆకాలమందలి కవులుగూడ మునుపటికవులబోలె ఛాందసము లేక, లౌకిక విజ్ఞాన సంపన్నులఁగలిగి, కేవలము కవితాగోష్ఠియందే తగుల్కొనక ప్రభుత్వ కార్యనిర్వాహకులుగాగూడ నుండిరి. అందువలననే, నన్నయభట్టుకు పదవఁ జావుభయముచే మున్నూ రేండ్లుగా నేకవిచేగాని స్పృశింపఁబడని అరణ్యపర్వశేషము శంభునాసునిచే నీకాలమునఁ బూరింపఁబడెను. మీమమిగుల నీతడు ప్రోలయవేముని తమ్ముడగు మల్లారెడ్డికి మంత్రియైయుండెను. ఇక శ్రీనాథుడో చెప్పఁబనిలేదు. ఆతడరయని ఆంధ్రదేశము, నాశ్రయింపని యాంధ్రకవితాపోషకుఁడు, రచింపని వాఙ్మయశాఖ లేనేలేదు. విద్వదాషధమగు నైషధము నాంధ్రుల కమృతప్రాయము గావించెను. అయఃపిండమగు కాశీఖండము నాంధ్రసరస్వతికి రసగుళికగాఁజేసెను. వీరగేయముల రచించి ఆంధ్రుల కుడుకెక్కించెను. క్షేత్రమహాత్మ్యములఁదెల్పి ప్రజలమనసులఁ జూరగొనెను. శృంగారకావ్యములల్లి భోగలాలసులకుఁ గిలిగింతఁబెట్టెను. విద్యాధికారియై ప్రభుత్వాధికారప్రజ్ఞ బ్రకటించెను. గొడడింఢిమభట్టు నుద్భట వివాదప్రాణి నోడించి ముత్యాలశాలయందు ప్రాణదేవరాయనిచేఁ గనకాభిషేకముఁ జేయించుకొన్న కవినార్యభాముడై “సుకవితాయద్యస్తి రాజ్యేన”కిమ్మనునదిలక్ష్యముగాఁ గల్గెను. కుళ్ళాయిపెట్టి, కోకజుట్టి మహాకూర్పానముఁ దొడ్డిరాజదర్శనము గల్గునట్లు సందర్భోచితరీతివేషములువేసి, వలయువారికడ నాదరణ వడయగల్గిన లౌకికవిజ్ఞానసంపన్నుడైన శ్రీనాథుని కెన యెవ్వరు? ³⁵బహుభాషాకోవిదులందు శ్రీనాథుఁడు మిన్న. విద్యాధికారియై విద్యాపరీక్షణవేళలందు బహుదేశజనులతో భాషింపనేర్చిన బహు భాషావిశారదుడు. ³⁶సంస్కృత ప్రాకృతకౌరనేనా ముఖ్య భాషా పరిజ్ఞానపాటవంబు గలవాడు. ఈతడే గాదు, నీతనిచే వాదమున నోడింపఁబడిన డిండిముఁడుగూడ అష్టభాషావిశారదుఁడనిచెప్పఁబడినాడు. ఈయుగమందలి మఱియొక కవియగు నాచనసోముఁడు గూడ అష్టభాషలయందుఁ గవిత్వముఁ జెప్ప గల్గినవాడు.

35 భీమఖండము.

36 నాచికేతూసాఖ్యానము—దగ్గపల్లి దుగ్గన

ఇట్టికవులేకాక, కవితాగోష్ఠియందు కాతుకముఁ గల 37 బెండపూడి అన్నయామాత్యాదులు గూడ బహుభాషాప్రజ్ఞఁ గలవారుగా నుండిరి.

ఎటులైననేమి, ఆంధ్రకవిత్వము, నాంధ్రవాఙ్మయమున కీయుగము సువర్ణయుగమని చెప్పక దప్పదు. ఏదృష్టితోఁ గాంచిన కవిత్వము గవుల కాకాలమునఁ గల్గిన గౌరవప్రతిష్ఠలు మఱియేకాలముం దాంధ్రలోకమున గలుగలేదు; యిక గలుగనేరవని కూడ తలతును. అందువలననే ఆకాలముందు కవులేకాకకవయిత్రులుగూడ వెలయుగల్గిరి. విజయనగర రాజవంశమునకుఁ జెందిన కంపరాయనిభార్య గంగాదేవి సంస్కృతమున మధురావిజయ మనుగ్రంథమును రచించెను. ముమ్మిడి శాంతయ్యతల్లి 38 యొమ్మమాంబ సకలవిద్యాప్రాధి భారతిఁ బోలినదిగాఁ జెప్పఁబడినది.

6. వ్యాపారము: — రెడ్డిరాజుల కాలముందు దేశమన్నివిధముల నెమ్మదిగల్గి యుండుటచే దేశమందలి వ్యాపారము మిగుల నభివృద్ధియయ్యెను. విదేశములతోటి వ్యాపారముగూడ వృద్ధి జేయుగోరి మోటుపల్లిరేవున వృద్ధిగావించుటకు 39 అనపోతారెడ్డి క్రీ॥శ॥ 1358 సంవత్సరముందు నందు నెలకొని, అందుమూలమున వ్యాపారముసాగించు వారికి సుంకములేవియు లేకుండఁజేసెను. మరెన్నియో నదుపాయములు గావించి యారేవున వ్యాపారము వృద్ధిగాఁ బోత్సహించెను. ఈ నదుపాయములఁ బాశ్చాత్య దేశముల వారీకాలమునఁ దమదమ దేశవ్యాపార పారిశ్రామికాభివృద్ధికోఱి కవలంబించు 'Free Trade policy' అనుదానికిఁ బోల్పనగును. ఇందువలన రెడ్డిరాజు లాంధ్రుల వ్యాపార పారిశ్రామికాభివృద్ధికి దోహదమిచ్చిన వారైరి. 40 పంజాబు, సింహళము, చోటంగి, తవాయి మున్నగు దేశాంతరములనుండియు, ద్వీపాంతరములనుండియు చందనాగరు కస్తూరి మాణిక్యగాణిక్యాదివస్తు సంచయముఁ దెప్పించుచుండిరి. కుమారగిరివంటి రాజు లిట్టివాని నుపయోగించుటకు వసంతోత్సవాదులఁ గావించి రాజాదరణ రాజపోషణ (Royal Patronage) చేకూర్చి యావ్యాపారమునకు వృద్ధిగూర్చుచుండిరి.

37 అరబీభాష కురుక్షుభాష గజకర్ణాటాంధ్ర గాంధార ఘోరజభాష.....అచ్చెరువై వచ్చు నరేటియన్ననికె
—భీమఖండము.

38 కవరాత్రిమాహాత్మ్యము.

39 L. R., Vol. 42, p. 423—425 & Ins. 103
Inscriptions of Madras Presidency by Rangachari, Vol.II.

40 హరవిలాసము.

ఇప్పటివలె యంత్రపరిశ్రమలు లేకున్నను వలయు గ్రామపరిశ్రమలు విరివిగానే సాగుచుండినవి. అందు ముఖ్యమైనవిగాఁ బేర్కొనఁబడదగినవి:- (1) నూనెపరిశ్రమ (Oil making industry), (2) బెల్లము పరిశ్రమ (Gur making industry), (3) పాత్రపరిశ్రమ (Vessel-making industry), (4) సుగంధద్రవ్య పరిశ్రమ (Perfumery industry), (5) ఏకలు వడకట (Spinning industry), (6) ఆభరణ పరిశ్రమ (Jewellery industry).

ఇందు నూనెపరిశ్రమ, ఏకలు వడకట పల్లెటూరులందు స్త్రీలే సాగించుచుండిరి. సుగంధద్రవ్యముల కథితముగా బేరముండుటచే విదేశమునుండి రప్పించుటయే కాక, ఆంధ్రదేశమందందు కొన్నికొన్ని చేయబడుచుండినవిగా దోచుచున్నది. అబ్దుల్ రజాక్ మున్నగువారివ్రాతలవలన నక్కాలమున విజయనగరమందు గులాబిపువ్వుల నెక్కువ ప్రయముగా గొనుచుండిరని తెలియుచున్నది. బహుశా గులాబిపువ్వులంత ప్రయముగా గొనుట, అక్కాలపువ్వుజాసామాన్యమునకుఁబ్రయతమమైన అత్తరు, పన్నీరు మున్నగు సుగంధద్రవ్యములఁ జేయుటకుగా నుండవచ్చును. ఈపరిశ్రమలకుఁ దోడుగాఁ గుళ్ళాయిలు, కూర్పాసములు కట్టుట మున్నగునవికూడ దేశమున విరాజిల్లినవి. ఇట్లువ్యాపారపరిశ్రమలచేత వర్తకము మిగుల నభివృద్ధి గాంచుటచే వైశ్యులు ధనికులై, ప్రజారాజనమ్మానితులై యుండిరి.

మీదుమిగుల నాకాలపు వైశ్యు లిప్పటి యాంధ్రవైశ్యులవలె రాజకీయములందు విముఖతఁ బాటించి ప్రభువులచే ముప్పత్తిప్పలుఁ బడువారుగారు. అందుచే ప్రభువులు గూడ వారి నుపేక్షింపకుండిరి. 41 అవచి దేవయసెట్టి పోలయవేమునికీ గుడిచేయిగా నుండగలిగిన నచివోత్తముడు. అవచి తిప్పయ్య కుమారగిరికిఁగూర్చు మిత్తుడై అతనిచే ఛత్రాచారాదిరాజ చిహ్నములఁ బడసెను. అతనితమ్ముడగు తిరుమలశ్రేష్ఠి వసంతోత్సవాది రాజకార్యముల నిర్వహణమందు మిగుల సమర్థుడై యుండెను. 42 సింహాద్రి శెట్టి, ఓబిలిశెట్టి అనువారు కోరుకొండ రాజ్యప్రభుత్వమునే యొకప్పుడు నిర్వహించిరి. అప్పటి వర్తకులు సకల విధ వ్యాపారములు గావించి, విరివిగా ధన మార్జించి ప్రభువులతో వలయు పలుకుఁబడిగల్గి, శిల్పకవిత్వాది లలితకళలకు దోడ్పడి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిరి. ఇప్పటి కొందరు వర్తకులఁబోలె నోడనెక్కి సముద్రప్రయాణముఁ జేసిన

41 హరవిలాసము.

42 L. R. Vol. 19, p. 107.

హరిని సంఘబహిష్కారముఁ జేయు మూర్ఖాండన చాదస్తమానాటి విశాలమనస్కులగు వర్తకుల మనముల నావరించి యుండలేదు. కాన వారంతటివా రానాడు గాగలిగిరి.

7. శాస్త్రవిద్యలు, లలితకళలు:— వైద్యము, జ్యోతిష్యము, తర్కము, వేదాంతము, ధర్మశాస్త్రము, ఆగమములు మున్నగు శాస్త్రవిద్యలును, కవిత్వము, సంగీతము, నాటకము, శిల్పము మున్నగు లలితకళ లాకాలమందు బాగుగా నభివృద్ధిఁ గాంచినవి. రాజులు వీనిఁ దామై పోషించుటయేకాక, తమవారినిఁగూడ పోషింపఁ బ్రోత్సహించిరి. పెదకోమటివేముని యాస్థానమున సింగనార్యునివంటి భిషగ్గురులును, మామిడి సింగనవంటి దైవజ్ఞశిఖామణులు నుండిరి. 43సింగనార్య వైద్యశేఖరునికి 1408 సంవత్సరమందు కృష్ణాతీరమున నున్న పొన్నుపల్లి గ్రామమును దానమిచ్చెను. మామిడి సింగన్న సోమసిద్ధాంతమును జ్యోతిషగ్రంథమునకు వ్యాఖ్య రచించెనని పైన నుడివినారము. వీరభద్రారెడ్డి భార్య అనితల్లి పరహితాచార్యుడను వైద్యునికి కలువచేరను గ్రామము దానముజేసెనని పైనఁ జెప్పఁబడినది. ఈ యాచార్యుడు పరహిత భిషజుడు. అట్టివాని సంభావించి పోత్సహించుట ప్రజలఁ బ్రజలఁబోలెఁ గాంచు ప్రభువులైనవారికెల్లవిధి. కాన రెడ్డిరాజులఁబోలె, వారి సమకాలికులగు విజయనగరప్రభువులుగూడ యీశాస్త్రవిద్యలకుఁ బ్రోషించిరి. 44మాధవ విద్యారణ్యుల వారొక్కరే సకలశాస్త్రవిశారదులై మాధవనిదానమును వైద్యగ్రంథమును, వ్యవహార మాధవమును న్యాయశాస్త్రగ్రంథమును, కాలమాధవమును జ్యోతిషగ్రంథమును, మాధవవృత్తియను భాషాశాస్త్రగ్రంథమును, మాధవ వేదార్థప్రకాశమును హిందూవేదాంతగ్రంథమును రచించెను.

శాస్త్రవిద్యలవలె లలితకళలుగూడ నీ రెడ్లయుగమునఁ బెంపొందినవి. కుమారగిరి వసంతరాజీయమును నాట్యశాస్త్రమును రచించెను. కాటయవేముడు నాటకత్రయమునకువ్యాఖ్యలు రచించెను. 45నరసింహకవియొక్క కాదంబరీనాటకమును, విశ్వనాథుని సౌగంధికాపహరణనాటకమును రెడ్లకాలమందే రచింపబడినవి. పెదకోమటివేముడును వీరనారాయణచరిత భాణమును (నాటకవిశేషము) రచించెను. ఈతని యాస్థానకవియగు 'వామనభట్టబాణుడు పార్వతీపరిణయము, శృంగారభూషణము' అనురూపకద్వయమును రచించెను. ఇటు నాటకముఁ బెంపొంద, దానితోడ సంగీతకళయుఁ బోషింపఁ

43 పొన్నుపల్లికాసనము.
 44 ఆంధ్రప్రదేశ్ గాదిసంచిక of 1911.
 45 కుక్క సంగీత గాదిసంచిక

బడెను. పెదకోమటివేయ్యుడు మిగుల సంగీతపాండిత్యముగలవాడై 'సంగీతచింతామణి' యను సంగీతగ్రంథమును రచించెను. 46 కందుకూరి రెడ్లయందు శ్రీ గిరిరెడ్డి మిగుల సంగీతవిద్యాప్రవీణుడు. కోరుకొండ రెడ్డిరాజు ముమ్మిడినాయకుడు విద్యాధికుల, శాస్త్రవిద్యల బోషించెను. 47 విద్యానగర రాజులందు శ్రీనాథునికి కనకాభిషేకము గావించిన ప్రౌఢ దేవరాయలు 'మహానాటకసుధానిధి'ని రచించెను. ఇతని యాస్థానపండితుడు అరుణగిరినాథుడు వీరభద్రవిజయచును డిమము (నాటక విశేషము) రచించెను. 48 ఈ ప్రౌఢ దేవరాయని కాలమున, నతని యాసనమున కెదుటనున్న తెరకావలఁ బడుచులు సుందరవస్త్రాలంకారభూషితలై సృత్యములు సల్పుచుండి రని 1443-వ సంవత్సరమున విజయనగర వైభవముఁ గాంచవచ్చిన 'అబ్దుల్ రజాక్' అనువాడు వ్రాసియున్నాడు. ఆ కాలమందు వీధినాటకముల వేయుచుండిరి. టంకశాలకు వెనుకనున్న బజారునఁ గల యిండ్లగోడలపై సింహవ్యాఘ్రాదుల యాకారములు చిత్రింపఁబడిన పని అబ్దుల్ రజాక్ వలననే తెలియుచున్నది.

శిల్పము:—హైదరాబాదు వునరుద్ధారణకు బద్ధకంఠు లగుటచే రెడ్డిరాజులును, పెక్కు దేవాలయములు శిల్పకళాచాతురి మెఱయఁగట్టించిరి. నృసింహపురాణాది క్షేత్రమాహాత్మ్యములఁ దెల్పు గ్రంథములును, హరవిలాసాది భక్త్యుద్బోధకగ్రంథములునుఁ బ్రచారమునకు వచ్చుటచే బ్రజలు దైవభక్త్యావేశవశులై 'పెక్కు రిట్టి దేవాలయ శిల్పనిర్మాణమునకుఁ దోహద మొనఁగిరి. ముత్యాలశాలలు, గృహరాజమేడలు గట్టగల్గిన శిల్పకళావిశారదు లెందఱో వెలసిన కాలమది. ఈ రెడ్డిరాజులకు రాచకొండ యందు సమకాలికుఁడగు రావుసింగభూపాలుడు గూడ 49 లలితకావ్యనాటకాలంకార చతురుడు సకలశాస్త్రావిశారదుడై యుండెను. కాన రెడ్డిరాజులకాలమందు, తమ రాజ్యమందేకాక, ఆంధ్రదేశమున నెల్లడలఁ గవిత్వ సంగీతాది లలితకళలును, వైద్యశాస్త్రపాది శాస్త్రవిద్యలును, మిగుల వృద్ధిఁజెంది ప్రసిద్ధి కెక్కినవనుటకు సందియ మింఱుకయు లేదు. 50 అల్లాడరెడ్డి, వేమారెడ్డి, గౌతమజ్యోషియను నొక జ్యోతిషుని కెన్నియో దానము లిచ్చెను.

46 ఆంధ్రులచరిత్ర, Part III.

47 కుక్క సర్కర ఉగాదిసంక.

48 *Forgotten Empire*—R. Sewell.

49 వెల్లూటివారిపంశచరిత్ర.

50 *L. R.* Vol. 2, p. 124—125.

10. విత్తలు, విశేషములు, వినోదములు:—ఆకాలమందు విజయనగరాదికపట్టణములందు పూటకూటి యిండ్లండినవి. కాసి యీపూటకూటియిండ్లయందు వెలులి, తిలపిట్టము, చల్ల, అంబలి మాతృము దొరకుచుండెడివి.

51 అప్పటివంటకములగూర్చి వెంకటేశ్వరశతకమందొక పద్య మున్నది.

చ॥ అరిసెలు నూనెబూరెలును, నోగులు, జక్కెరమండెగల్ వడల్
బురుడలు, వాలుమండెగలపూపము లయ్యలమేలుమంగ నీ
కరుడుగ విందుబెట్టెఁ బరమాన్నశతంబుల సూషకోట్లతో
నిరతనిసిర్మలాన్నముల నేతుల సోనల వెంకటేశ్వరా !

ఇట్టి విందులు దేవతలకే ఇక దేవతా భక్తకోటికన్ననో

ఉ॥ 52 అతతభక్తి సంపద సహస్రికమున్ ఘృతఖండశర్కరా

పాతముతోన పూపములు పాయసముల్ గదళీఫలంబులున్

స్థీతముగాగ నన్నములు పెట్టును శంకర భక్తకోటికిన్.....

ఇట్టి సుఖభోజనములు, నిర్భయమునబోవు యాత్రలు, కస్తూరివాసనాది శృంగారములు, చింతారహితజారత్వము, రత్నాంబరధారణము, తారహారాద్యనేకాభరణములు, నారెడ్డికాలమున, ఆచల్లనిరాజ్యమున నెమ్మదిగా గల్గి హాయిగాఁ గాలముగడపిన ఆంధ్రులకంతటిదశ యిక నేనాటికైన గల్గునా?

ఆకాలమందు మనదేశమందు, పాశ్చాత్య దేశములందువలె; దీవారములు, టంకములు, మాడలు మున్నగు బంగారునాణెములు వాడుకయం దుండినవి. ఈ టంకములు కేముశాలనుబట్టియే నాణెములొనర్చుయంత్రీశాలకు 'టంకశాల' యను కబ్బము మనయాంధ్రదేశమున నీనాటికి వాడుకయం దున్నది.

ఇట్టి బంగారునాణెములతోఁ, బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీనాథునివంటి కవులకుఁ గనకాభిషేకములుఁ జరుపుచుండెనువారు. అప్పటిరాజులు, గుఱ్ఱపుస్వారి, వేట, వేశ్యా సంపర్కము, విద్యాగోష్ఠి, షరరాజ్యములపైదాడి, వసంతోత్సవాది వినోదవిశేషములఁ గాలము గడుపువారు. 53 వీరభద్రారెడ్డి సోదరుడు దొడ్డారెడ్డి గుఱ్ఱపుస్వారియందు

51 తాళ్ళపాక అన్నమయ్యగారి వెంకటేశ్వరశతకము.

52 హరవిలాసము.

53 ఆంధ్రుల చరిత్ర—Part III.

గొప్ప చేరొందినవాడు. 54 శ్రీనాథునికిఁ గనకాభిషేకము గావించిన ప్రౌఢ దేవ రాయలు, 'ఏనుగవేట'యందు మిగులనిపుణుడగుటచే 'గజబండ' దేవరాయలని బిరుద మందెను. కుమారగిరిరెడ్డి వసంతోత్సవములందే మున్ది తేలుచు వసంతరాజనుఁ బేరున వెలసెను.

అనపోత, పోతనాదిక దేశీయనామశబ్దము లన్ని కలములందున నన్నియో వాడుక యందుండినవి. స్త్రీలకు గౌరవవాచకముగ సానిశబ్దము వాడబడుచుండెడిది. 55 బ్రాహ్మణ కవీంద్రుఁడగు బమ్మెరపోతన గూడ పోతనయే. ఈ ద్రావిడ దేశీయ శబ్దము లప్పటి శక్తి దేవతాపూజాధికతవలన విరివిగా వాడుకయందుండినవేమో? 56 శ్రీనాథునివంటి కవీం ద్రుఁడుగూడ యొటి స్తంభపుమేడ విషయముగాఁ దనమాట నిలుపుకొంటకు నవులూరి లోని పోతరాజను దేవునికే జాబువ్రాసెనట. ఆతని పోషకుఁడగు పెదకోమటివేముడు ముల్లగూరిమహాదేవికి, నాగవరపులమ్మ, వేములమ్మ, పుట్టలమ్మ, ముత్యాలమ్మ మున్నగు శక్తిదేవతాలయములఁగట్టి క్రమోత్సవములఁ జరిగించెను.

57 చేతివ్రాతగూడ ఆకాలమున నొకలలితకళ. కాటయవేమునికడఁ బసిండిగంట మునఁ 'గంటకమంతులగుండెలు' జలుజలు జల్లుజల్లురన, నత్క-వివర్యులు మేలుమేలన వ్రాయుగలిగిన 'రాయనిబొచడు' అను వ్రాయసకాడొకడుండెను. 58 బెండపూడి అన్న యామాత్యుడుగూడ 'కాకితమందలి వర్ణపద్ధతులు గన్నులపండువై యమరు' నట్లు పసిడి గంటముతో నయకావ్యసరణిని వ్రాయగల్గినవాడు.

54 కొ|| లక్ష్మణరావుగారి హిందూదేశచరిత్ర—చుహమ్మదీయచూయగము.

55 ఆంధ్రులచరిత్ర—Vol. III.

56 L. R., 57—p. 21—23.

57 ఆంధ్రులచరిత్ర—Part III.

58 భీమఖండము & ఆంధ్రులచరిత్ర.

పదునాల్గవ శతాబ్దిపూర్వపు రెడ్డివీరుల యున్నతి.

కొత్త భావయ్యచాదరి.

పేగీ దేశమున చాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ఓరుగంటియందు కాకతీయసామ్రాజ్యమును విజృంభించుచుండిన 11, 12, 13 శతాబ్దాలలో రెడ్డికులజులెచ్చటగాని ప్రత్యేక రాజ్యమును పాలించుచుండలేదు గాని చాళుక్య, కాకతీయసామ్రాజ్యములలో నప్పటికి నివసించుచునే యచ్చటచ్చట కొందరు రెడ్డివీరులు రాజసేవలోనుండి, దేశపాలనలో పాల్గొనుచు వచ్చినట్లు యిప్పటికి దొరకిన శాసనములనుబట్టియు, మన యాంధ్రభాషావాఙ్మయమువల్లను స్పష్టపడుచున్నది. రెడ్డికులజులు ప్రత్యేక మొకతెగగా నేర్పడిన పిమ్మట ననగా దాదాపు 12 వ శతాబ్దమునుండి వీరెచ్చటచ్చట రాజసేవలో ప్రసిద్ధి నందుచు వచ్చిరో యూహిషయములను సంగ్రహముగ నీవ్యాసమున బేర్కొనెదను.

శా.శ. 1039 న ॥లో కమ్మనాటిలోని ప్రేంపల్లి (బాపట్ల) ప్రాంతమున మావుం దల కొమ్మిరెడ్డి కొడుకు పోతిరెడ్డి యనునతఁడును, శా. శ. 1039 న ॥ ప్రాంతమున తాడూరి పురపాలకుఁడగు మారసాని కేతిరెడ్డి చేజెర్లవద్దను ప్రసిద్ధిజెందిన రెడ్డివీరులుగ గన్నకుచున్నాఁడు. వీరి శాసనములు బాపట్లలోను, చేజెర్లయందును గన్నకుచున్నవి.¹

శా. శ. 1061 న ॥ ప్రాంతమున వెలనాటికులోత్తుంగ గొంకరాజువద్ద ముమ్మడి భీమవరం అయ్యపరెడ్డి కొడుకు నూంకారెడ్డియనునతఁడు డాక సెట్టిగానుండి దాక్షిణ్యరా మమునందలి శ్రీ భీమేశ్వరస్వామి కఱిండదీపదానము గావించియుండెను.

శా. శ. 1080 న ॥ ప్రాంతమున కులోత్తుంగరాజేంద్రచోడరాజువద్ద ఇలింద వాడ సూరపరెడ్డి యనునతఁడు ముదుసరియను నుద్యోగమునందుండెను. ఇతఁడుగూడ శ్రీ దాక్షిణ్యరామభీమేశ్వరాలయమునందలి ఆదివినాయక దేవునకు మధ్యాహ్న సంధ్య వేళల యాంగిపుస్తకే 1500 చెట్లగుల పోకతోటను దానమిచ్చి శాసనము వ్రాయించి యుండెను.³

1	వక్షిణాహింమాదేశశాసనసంపుటము VI శా. సంఖ్య	195, 598, 600.
2	డిటా	IV ,, 1137.
3	డిటా	IV ,, 1174.

తూర్పు చాళుక్యచక్రవర్తియగు కులోత్తుంగచోడదేవుని విజయరాజ్యము 15 న॥ నాటికి (కీ). శ. 1091 న॥) ద్రాక్షారామప్రాంతమున తెప్పనవిట్టవరట్టడి, బోనిరట్టడి, నడకుడిరి సూరపరట్టడి, అండపురి అయితమరట్టడి, బెండనిపూడి కామిరట్టడి, పెంబల్లి బాడసోమురట్టడి యనువారలు ప్రసిద్ధిగానుండి శ్రీభీమేశ్వరసన్నిధానమున వెలనాటి గొంకనృపాలుని యానగా బ్రతిష్ఠ జేయుచు వ్రాయబడిన యొకశాసనమున చేవ్రాళ్ళ నుంచినట్లు గన్నకుచున్నది. ఈరట్టడి బిరుదాంకితులందరును రెడ్డివీరులే యెయుందు రని తలచుచున్నాను.

గుడిమెట్టపీఠమున శా. శ. 1112 న॥ప్రాంతమున బాలించుచు వచ్చిన చాగిదోర యురాజను మహామండలేశ్వరునివద్ద గంధసిరి సూరపరెడ్డి యనునతఁ డొకయుద్యోగిగా నుండి. బెజవాడలోని శ్రీమల్లేశ్వరస్వామి కఖండదీపదానము గావించియుండెను.⁵

శా. శ. 1065 న॥ ప్రాంతమున కడలునాంటిలోని ముంజేటిగంగిరెడ్డి యను నతఁ డుండి తనవృత్తియైన అలమును సకలసంపదలతో శ్రీభీమేశ్వరునకు ధారాపూర్వక మొనర్చియుండెను.⁶

ధరణికోటను పాలించుచు వచ్చిన కోట బేతరాజువద్ద శా. శ. 1163 న॥ప్రాంత మున ముత్తసాని కాటమరెడ్డి యనునతఁ డొక యుద్యోగిగానుండి తనతమ్ముడు బైరెడ్డి తోను, చెల్లెలు దెప్పసాని కుమారుఁడు యెర్రంగొమ్మనాయుఁడుతోను, మరదియగు సూరపనాయునితోను కలిసి బేతరాజునకు ధర్మార్థముగా యనమదల గ్రామమందు (గుంటూరుతాలూకాలోనిది) వీరభద్రస్వామిని ప్రతిష్ఠించి యా దేవునికి పల్లవుభూమి మరుతును, మెట్టచేను ఖర ను దానమిచ్చి శాసనమువ్రాయించెను.⁷ కమ్మరాష్ట్రము నందలి రెడ్డివీరు లీవిధమున బ్రసిద్ధిజెందుచుండుకాలముననే కాకతీయరాజులవద్దగూడ కొందరు సేనాధిపతులుగ బ్రసిద్ధిజెందుచు వచ్చిరి. అట్టివారిలో మొదట బేర్కొనదగిన వాఁడు రేచెర్లబమ్మసేనానిఅనుబమ్మిరెడ్డి. ఇతఁడుకాకతీయప్రభువునకీ.శ.1050-80 న॥లకు మధ్య పాలించిన మొదటి ప్రోలరాజువద్ద సేనాధిపతియైఉండి, కాంచీపురచోళ రాజులతో జరగిన యుద్ధమున వారిని జయించి మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి బడసెను.⁸ ఆతనితర్వాత నాతనివంశ

4	డిటా	1174
5	డిటా	790
6	డిటా	1361
7	డిటా	933
8	కాకతీయసంచిక. ఆనుబంధము. 18, 19 శాసనములు.	

మున వరుసగా ముచ్చసేనాని, కాటచమూపతి, కామచమూపతి యను వీరులుద్భవించి కాకతిరాజుల కొలువులోనే యున్నట్లు కన్పడుచున్నది.⁹ కామచమూపతి క్రీ.శ. 1115-1158 సం॥ మధ్య పాలించిన రెండవపోలరాజు కాలముననుండి మంథన్యగుండాధిపుడను పోలరాజు ప్రత్యర్థిని సంహరించి ఖ్యాతిగాంచెను.¹⁰ ఈ కామచమూపతి కుమారులగు రేచెర్ల బేతిరెడ్డి, నామిరెడ్డి యనువారలు వరుసగా కాకతిరుద్రదేవునివద్దను (క్రీ. శ. 1156—1195 సం॥ మధ్య పాలించినవాడు) గణపతి దేవచక్రవర్తివద్దను (క్రీ. శ. 1198—1261 సం॥) నేనానులుగ వ్యవహరించిరి.¹¹

ఈ యిద్వరును మిక్కిలి ప్రసిద్ధులుగా నుండినట్లు వీరికిగల బిరుదావళులే తెలుపుచున్నవి. సకలగుణగణాలంకార, పరనాదీదూర, ఆమనికంటి పురవరేశ్వర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర, మార్బలభీమ, రణంగరామ, వితరణశర్ల, శౌర్యసౌపర్ణ, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంధేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, స్వామిదోహరగండ, బేతనదండ, మనుమకులాదిత్య, సుభటసంస్తుత్య నామాదిబిరుదములు బేతిరెడ్డియు, నాతనితర్వాత నామిరెడ్డియు వహించుచు వచ్చిరి.¹²

బేతిరెడ్డి భార్యయగు యెఱ్ఱక్కసానియు, నామిరెడ్డియు పిల్లలమర్రియందు వరుసగా శా. శ. 1130, 1117, 1124 సం॥ల యందు శ్రీ ఎఱ్ఱకేశ్వర, కాచేశ్వర, కామేశ్వర, నామేశ్వర దేవాలయములను గట్టించి వాని కనేక భూదానములను గావించి యుండిరి.¹³ బేతిరెడ్డి కుమారుడగు మల్లారెడ్డిగూడ మిక్కిలి ప్రసిద్ధిగలవాడనియే యెఱ్ఱక్కసాని శాసనమున నభివర్ణింపఁబడియున్నాడు.¹⁴

ఈనామిరెడ్డి, బేతిరెడ్డు నేటి వెంకటగిరి సంస్థానమువారికి మూలపురుషుఁడుగా వారివంశావళియందుఁ బేర్కొనబడిన చెయ్యూరిపోలిరెడ్డికి మేనమామలుగాఁ గన్పడుచున్నారు. ఈపోలిరెడ్డి శా. శ. 1124 సం॥కు పూర్వమే సంతానముగల్గినప్పిట్ల సనగా చెవిరెడ్డి యను కుమారుని గాంచినతరువాత చనిపోవుటవల్ల గాబో లప్పటికికను జీవించి

9 తెలింగానాశాసనములు. పుటలు. 13, 27, 32.

10 పాలంపేట శాసనము. (Hyd Arch Ser m. 3.)

11 కాకతీయులచరిత్రము కాకతీయ సంచిక.

12 తె. శా. పుటలు, 30, 35.

13 డిటా 18, 30, 35.

14 డిటా 14.

యుండిన యాతనితల్లియగు వల్లసాని యాతనిపేరిట ప్రోలేశ్వరాలయ మొకటి గట్టించి నామిరెడ్డి యనుమతితో గొంతభూమి నాదేవళమున కొసంగినట్లు నామిరెడ్డి శాసనము వల్ల తెలియుచున్నది.¹⁵ ఈ శాసనమందు చెయ్యూరను యింటిపేరు కన్నడకున్నను, సందర్భముల నన్నిటిని యోచించి చూడగా, వల్లసాని కుమారుడగు ప్రోలయయే చెయ్యూరిపోలిరెడ్డిగాని యన్యుడుగాడని యూహించవలసి వచ్చుచున్నది. పిల్లలమర్రి రాజ్యమంతకు పూర్వమునుండి వెలుగోటివారివంశీకులదని వారివంశచరిత్రకారులు నిశ్చయించి నామిరెడ్డి సోదరుడగు బేతిరెడ్డిని, చెయ్యూరిపోలిరెడ్డి కుమారుడును భేతాళ రెడ్డి యను నామాంతరముగల చెవిరెడ్డిని యొకరిగనే తలంచిరి గాని వారిర్వురకుగల సంబంధమును గనిపెట్టజాలకపోయిరి.¹⁶

చరిత్రకారులలో కొంద రిప్పటివరకును లోగడ చెప్పబడిన కేచెర్ల రెడ్డి వంశమునకును, వెంకటగిరివారి మూలపురుషుడగు బేతాళ రెడ్డి వంశమునకు సంబంధము లేదనియు కేచెర్ల రెడ్డి పాలనముతర్వాత నీవెలమకులజు లారాజ్యమును సంపాదించిరనియు తలంచి యున్నారు. కాని యావంశీకులనోన్యసంబంధము గలవారేనని యూహింపరై.¹⁷

నామిరెడ్డి యనంతర మాతని కుమారులగు కాశ్చిరెడ్డియు, కామిరెడ్డియు మేనల్లుడగు చెవిరెడ్డియును బేతాళ రెడ్డియు గణపతి దేవచక్రివర్తికడ సేనాధిపతులుగా మెలంగుచు వచ్చిరి గాని అమనగంటి లేక పిల్లలమర్రిరాజ్యము నామిరెడ్డి కుమార్తె పాలించుచు వచ్చిరి. వారి శాసనములలో బేతిరెడ్డి, నామిరెడ్డు వహించిన బిరుదావధులే కన్నడుచున్నవి.¹⁸ అచట చెవిరెడ్డి పాలనము లేకుండుటవల్లనే యాతని శాసనము లేమియు నాస్మితమున గన్నడుటలేదు. గణపతి దేవచక్రివర్తి (కీ). శ. 1261 సం॥లో) చనిపోయినపిమ్మట చెవిరెడ్డి కుమార్తె (దామ ప్రసాదిత్య, రుద్ర)వారు (రుద్ర)మ దేవి చక్రివర్తినికి బాసటగా నిల్చియుండిరి. అందు ప్రసాదిత్యనాయు డామెకు బట్టము గట్టి కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్య బిరుదును వహించెను. మరియు రాయపితామహాంక బిరుదునుగూడ బొందెను.¹⁹

15 తెలింగానా శాసనములు, పుట 30.

16 వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.

17 కాకతీయ సంచికలోని శ్రీ మా. రామాశాస్త్రిగారివ్యాసము.

18 తెలింగానాశాసనములు పుటలు 40, 51.

19 వెలుగోటివారి కంశావళి.

చెవిరెడ్డివంశీకు లప్పటికి దేశమున విజృంభించిన వీరవైష్ణవమతమున బ్రవేశించి సంఘసంస్కారణము నారంభించి, యితర హీనకులస్థులతో సమానముగ వ్యవహరించుట వల్ల నప్పటినుండియు వెలమవారను పేరిట బ్రసిద్ధి నొందినట్లు గన్పడుచున్నది.

రుద్రమ దేవచక్రవర్తిని చెవిరెడ్డికుమాళ్ళ సమర్థతను గుర్తించి పిల్లలమర్రి పాలన మును వారి పరముజేసినట్లు కన్పడును. గణపతి దేవచక్రవర్తి చనిపోయినపిమ్మట నాతని కిని, తమ తల్లిదండ్రులకును పుణ్యమునకై నామిరెడ్డి మనుమలగు గణపిరెడ్డి, మరెడ్డి, నామయ, మల్లయలు వ్రాయించిన నాగులపాటి శాసనములలో²⁰ వారేవిధమైన బిరు దములను ధరించినట్లు వ్రాయకపోవుటవల్ల నప్పటికి పిల్లలమర్రి రాజ్యమును, రుద్రమ దేవచక్రవర్తిని చెవిరెడ్డికుమాళ్ళ పరమొనర్చియుండెనని తలంపవచ్చును. ఈ శాసనము లలో నుదహరింపబడిన రిక్తాక్షి, క్షయసంపత్స్వములు వరుసగా క్రీ. శ. 1264, 1266 సం॥ల నాటివిగా గన్పడుచున్నవి. అప్పటినుండియు నీరే బెర్ల గృహనామస్థుల విషయము చరిత్ర ప్రిసిద్ధి గాలేదు గాని చెవిరెడ్డివంశీకుల ప్రతిభ క్రిమముగా హెచ్చి, వారే వెలమకులమును పేరిట ప్రత్యేక తెగవారై నాటినుండి నేటివరకు పారంపర్యముగ ననేక స్థలముల బాలించుచు వచ్చినట్లును, ఆ తెగలోనివారే నేటి పెంకటగిరి సంస్థానాధిపతు లనియు వెలుగోటివారి వంశావళివలన స్పష్టపడుచున్నది.

రుద్రమ దేవచక్రవర్తి కాలముననే శా. శ. 1216 సం॥ నాటికి గోన గన్నారెడ్డి యను వీరుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధివహించి చక్రవర్తినికి సామంతుఁడుగా వర్ణమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రరాజ్యములోని పడమటిభాగమున నధికారము వహించియున్నట్లు గన్పడును. ఈయనవద్ద విఠలనాథుఁడను నేనాని యుండెను. ఇతఁడుగూడ మిక్కిలి శూరాగ్రేసరుఁడై యుండెను. రాచూరిలోని యొక శాసనమునుబట్టి చూడగా నతఁడా మండలములోని ఆదవాని, తుంటుళము, మానుప, హాలుప మున్నగు దుర్గములు సాధించి నట్లు తెలిసెడిని. ఈ గోనగన్నారెడ్డి కనేక బిరుదావళు లుండెను. నమస్త గుణగణాలంకార, సత్యరత్నాకర, సౌజన్యగౌరవ, అరిగండభైరవ, సాహసోత్తుంగ, కాకతీయకటక సన్నాహ, వీరవిఠరణోత్సాహ, కడుపులూరిపురవరాధీశ్వర, వీరలక్ష్మీనికేశ్వర, మనుమ కులమార్తాండ, మినరగండ, ఉభయబలగండ, గండరగండ, అభంగగండభేరుండ, మాన్విబ్బరగండ, హదిమువ్వరగండ, లాడకువరపెండార, చోళజగదాళవీరకాంతికార,

గళమాళి, దుష్టతురగరేఖారేవంత, సమరసమయ, దుర్వారవీరావతార, కోసగిమైలితల గొండుగండ, ఉప్పలసోమనితలగొండుగండ, ఏదిభూపాలుని తలగొండుగండ, మేడిపలి కాచయనాయకుని శిరసుండ, కందూరి కేశినాయని తలగొండుగండ, తాపాకభీమనిరూమ ధామ, నిరుపమసంగ్రామరామ, తెత్తాలజాటదిశాపట్ట, ఎఱువతోండ ధూమఘట్టసఘ రట్ట, బేడచెలుకనాయని నిస్సాణహరణ, సహజకార్యభరణ, కోటపెమ్మాట్టిరాయ కంఠాభరణచూఱకార, చోడోదయపట్ట సూత్రతురంగావహార, రుద్రదేవ దక్షిణభుజ దండ, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండకరండ, పరబలోద్దండ, శ్రీ సోమనాథదేవదివ్య శ్రీపాద పద్మారాధక, పరబలసాధక, మున్నగు బిరుదము లితఁడు ధరించినవి.

వీనినిబట్టి రుద్రముదేవి రాజ్యారంభమున ధిక్కరించిన సామంతరాజులనేకులతో నీ మహావీరాగ్రేనరుఁడు యుద్ధమాడి జయించినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. వీనిని చర్చిత చర్వణముగా జెప్పటకన్న, పైబిరుదములవల్లనే సులభముగ గ్రహింపవచ్చును.

పైన నుడివిన రెడ్డివీరులందరివలెనే యీ గన్నారెడ్డియు శైవభక్తుఁడై యుండెను.

ఈకాలముననే గోసవిఠలరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజుననతఁడు మిక్కిలిప్రసిద్ధికి వచ్చి 'కవిలోకభోజు' డను బిరుదును వహించి రంగనాథరామాయణ మను ద్విపద కావ్యమును రచించి తనతండ్రికి కృతినొసంగెను. ఈతనితండ్రియగు విఠలరాజునకు "అరిగండభైవ" బిరుదమున్నట్లగ్రంథమున వ్రాయఁబడెను. అందుచే విఠలరాజు గూడ నొక సేనాధిపతిగనే యున్నట్లూహింప నగుచున్నది.

ఈ బుద్ధరాజు తన కుమార్తె కుప్పాంబను దుర్జయవంశీకుఁడును, రుద్రమ దేవచక్రవర్తినికడ నొక సేనాధిపతియు నగు మల్యాలగుండ దండాధిపుని కిచ్చి వివాహమొనర్చెను. 21 ఈబుద్ధరాజుకుమారులలో 'మీసరిగండ' బిరుదాంకితుఁ డగు కాచవిభుఁడను నతఁడు ప్రసిద్ధికి వచ్చెను. ఈ బిరుదమువల్లనే యితఁడు గూడ నొక సేనానిగ గన్నట్టును. కాచవిభుఁడు వీరపురుషుఁడగుటయే గాక తనతండ్రివలెనే కవీశ్వరుఁడై యుండి తానును దనతమ్ముఁడగు పినవిఠలభూపతియును గలిసి యుత్తర రామాయణమును ద్విపదకావ్యమును రచించి తమతండ్రి కంకిత మిచ్చిరి.

వీరవ్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి పాలనమునాటికి (కీ). శ. 1296 సం॥) గోసబుద్ధ రాజునకు కాచమాంబయందు జనించిన మారయసాహిణి యనునతఁడు ప్రసిద్ధుఁడై,

21 వర్ధమానపుర, బూదపురకాసనములు.

యాచకృత్రివద్ద అశ్వసైన్యాధిపత్యమును వహించియుండెను. ఇతఁడు భాస్కరరామాయణమునకు కృతిధర్త యయ్యెను. భాస్కరరామాయణము కృతినొందిన మారయ సాహిణి నియోగి బ్రాహ్మణమంత్రీ యని 32 మంత్రులచాటుపద్యమున వ్రాయబడిన వ్రాత నిరాధారమైనదిగ గన్నుచున్నది. పైన నుడివిన గోనవంశమువారందరును వరుసగా రామాయణములే వ్రాయించియున్నట్లు కన్నడుటవల్ల నీయనగూడ నీవంశము లోనివాఁడేననియు, దన పూర్వీకులపోకడనే పోయెననియు గ్రహింపవచ్చును.

ఈతఁడు కృతినొందిన రామాయణమును మల్లికార్జునభట్టు, కుమారరుద్ర దేవుడు, భాస్కరుడు, అయ్యలార్యుఁడు నను సల్వురుకవులచే బూరింపఁబడినది. ఇందలి కొన్ని భాగములుశివునశంకితము చేయఁబడియున్నవి. ఈమారయసాహిణీపుణ్యమునకై పల్నాటి సీమ కథికారిగానుండిన మాచయసాహిణి క్రీ.శ. 1311 సం॥లో నొకధర్మముగావించి శాసనమువ్రాయించెను ఏకప్రతాపరుద్ర దేవునికడ నింకను గొందరు రెడ్డిప్రముఖులు దోష్ట గులుగా నున్నట్లు నిదర్శనములుగలవు. వేమారెడ్డి, బాబ్బారెడ్డి మున్నగు ప్రముఖులు నేనాధిపతులుగా నున్నట్లును వారు రుద్రదేవుని పరిపాలనాకాలము చివర ననగా క్రీ.శ. 1323 సం॥లో జరిగిన మహమ్మదీయ దండయాత్రలలో బోరాడుచున్నట్లును స్థానికచరిత్రలవల్ల దెలియుచున్నది.

పైన నుదహరించిన రెడ్డిప్రముఖులేగాక నాంధ్ర దేశమున నున్న తస్మితికివచ్చిన రెడ్డి జనులకాలమున ననేకు లుండెడివారని యాంధ్ర దేశమునగల వారిశాసనములను బట్టి నిశ్చయింపవచ్చును. ఇట్టి శాసనములు కొన్ని భీమేశ్వరాలయమునను, బెజవాడలోని మల్లేశ్వరాలయమునను మరికొన్ని చోట్లను గలవు. దిజ్జాత్రముగ నుదహరించిన పైవిషయములనుబట్టి 12, 13 శతాబ్దములలో రెడ్డివీరు లాంధ్ర దేశమున క్రమముగా పలుకుబడి సంపాదించి, దేశపాలనలో బాల్గొనుచు, కాశీతీయ చాళుక్యసామ్రాజ్య నివాసస్థులుగానుండి క్రీ.శ 1323 సం॥ ప్రాంతమున ప్రతాపరుద్రుని యొరుగంటిరాజ్యమును మహమ్మదీయులు భగ్న పరచినపిమ్మట నద్దంకిలో వేమారెడ్డిచే స్వతంత్ర రాజ్యమును స్థాపించుటకు దోహద మిచ్చిరని తలంపవలసియుండును.

రెడ్డిరాజుల యజ్ఞాతశాసనములు.

నేలటూరు వెంకటరమణయ్య,
రీడర్ - చుదాసు యూనివర్సిటీ.

ఈక్రింది నాలుగుశాసనములును కొండవీడు రాజమహేంద్రవరములు రాజధానులుగా నమువ్రతీరాంధ్రదేశమును బరిపాలించిన రెడ్డిరాజులవి. ఘమారు ౧౩౦ సంవత్సరములక్రింద కర్నల్ కాలిన్ మెకంజీగారు శాసనసంపాదనారము పంపిన గుమాస్తాలు ఈ శాసనముల మాతృకలనుజూచి నకళ్ళు వ్రాసికొనిరి. ఆ నకళ్ళబడి వ్రాసుకొన్న ప్రతులను ఇచ్చట ప్రకటించుచున్నాను.

ఇందు ౧వ శాసనము ద్రాక్షారామములోనిది. అనంపూర్ణము - శాసనము జెక్కియుండినరాయి మెకంజీనర్వేవారు చూచినప్పుడె భిన్నమై అందొక తునకమాత్రము వారికి లభించెను. లభించిన తునకపై నాలుగు (౧, ౨, ౩, ౪) నంపూర్ణశ్లోకములును మూడు (౪, ౫, ౬) శ్లోకభాగములును గలవు. ఇవి వీరాన్నవోతనరపాలుని వంశమును వర్ణించుచున్నవి.

అనపోతారెడ్డి భార్య మనుమాంబిక
|
కుమారగిరిరెడ్డి
|
వీరాన్నవోతనరపతి.

ఈ శాసనలేఖ మింకను గవర్నమెంటు శాసనశాఖవారికి లభ్యపడలేదు. మఱి యెవ్వరును దీనినెచ్చటను బ్రకటించినట్లు తోచదు. దీనివల్ల నూతనమైన విషయములు రెండు తెలియవచ్చుచున్నవి. ౧. అనపోతారెడ్డి భార్యపేరు మనుమాంబిక యనుట మొదటిది. ఇతరత్ర ఎచ్చటను అనపోతునిరాణి బేర్కొనబడియుండలేదు. శ్రీ వే. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కృంగారశ్రీనాథమున 'ననపోతారెడ్డికి మనుమాంబయను భార్య' యుండినట్లు వ్రాసియున్నారు; కాని ఈ శాసనముఁ బేర్కొనరై. ౨. రెండవది, యనపోతమనుమాంబికల పుత్రికడైన కుమారగిరికి వీరాన్నవోతనరపతియను కుమారుఁ డుండెననుట - కుమారగిరిరెడ్డికి పుత్రికఁ డొకఁడుండెనని యాంధ్రుల చరిత్రాంతర్ర

మైన రెడ్డిచరిత్రను బతించినవారందఱు తెరిగినవిషయము. “కుమారగిరిరెడ్డి కొక కుమారుఁ
డున్నట్లుకాటిరెండుశాసనములవల్ల దెలియ” వచ్చుచున్నట్లు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్ర
రావుగారు ఆంధ్రులచరిత్ర తృతీయభాగము ౧౯౩వ పుటయందు వ్రాసియున్నారు.
ఆశాసనములెవ్వయో, ఆకుమారిని నామధేయ మేమో వారు తెల్పరైరి. మఱియు
శ్రీ వే. ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు “ఐమరగిరిరెడ్డికి ననపోతరెడ్డియని కొడుకుండెను.....
ఒక ద్వైతారామశాసనమున ‘శ్రీమత్కుమారగిరి భూపతేః కుమారో వీరాన్నవౌత
న్యవతిః’ అని కలదు. తర్వాత రాయి పగిలిపోయినది” అని వ్రాసియున్నారు. ఆ
ద్వైతారామశాసనమే ఇది. ఇంతకుమించిన విషయము లీశాసనలేశనము దెల్పున వేవి
యును లేవు.

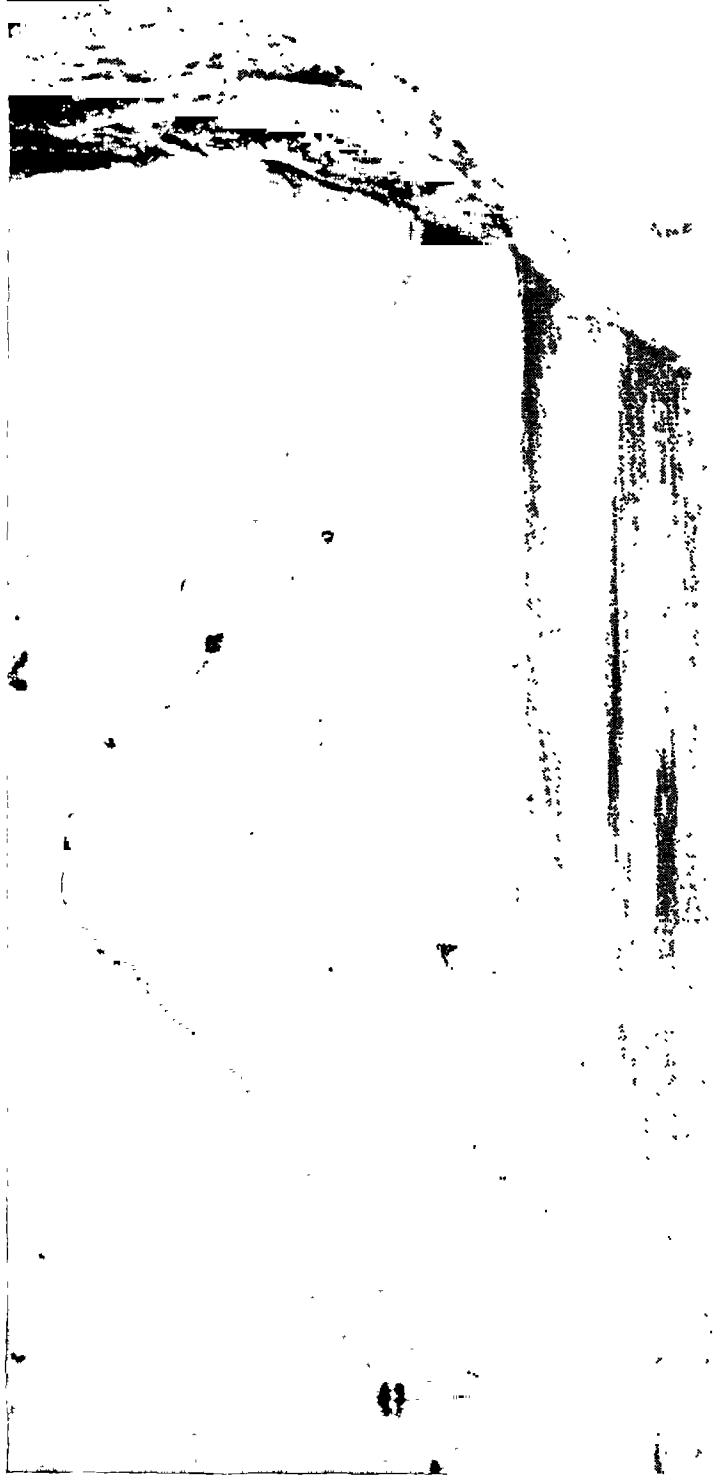
తక్కిన మూడుశాసనములును కాటయవేమునివి. ఇందు మొదటిది (౨) కాటయ
వేముఁడు చాళుక్యభీమవరములోని మండనారాయణస్వామికిఁ జేసిన భూదానముఁ
దెల్పుచున్నది. శాసనము శకాబ్దము ౧౩౧౩ ఆంగీరసనాటిది. అప్పటికి కుమారగిరిరెడ్డి
ఇంకను రాజ్యము సేయుచుండెను. అయినప్పటికిని రాజప్రస్తావన మీశాసనమున
నెచ్చటను గానరాదు. దీనినిమాత్రమే చదివినవారికి చాళుక్య భీమవరప్రాంతమున
నాకాలమున రాజ్యము సేయుచున్న రాజు కాటయవేముడని తోచకపోదు. ఇట్లే రాజును
బేర్కొనక కాటయవేముని మాత్రము బేర్కొను శాసనములు మఱికొన్ని కలవు.¹
ఇందువల్ల కాటయరెడ్డి వేమారెడ్డిరాజ్యమున రాజునకు సమానుఁడై రాజ్యపాలనమున
ర్పించుచున్నట్లు తోచుచున్నది. ఈయూహ నరియైన దనుటకుఁ గాటయవేముని శాసన
ములలోఁ గొంత యాధారము కలదు. తొత్తరమూడి శాసనమున

సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరిభూవరమ్
అ తేజయన్మహాతేజాః శ్రీకృష్ణ ఇవధమబమ్ ||²

అను శ్లోకము కాటయవేముఁడే కుమారగిరిని సింహాసనము నెక్కించి యుతనికిఁ బ్రాప్త
ధర్మరాజును శ్రీకృష్ణునివలె రక్షించుచున్నట్లు తెల్పుచున్నది. మఱియు నీతఁడు రెడ్డి
సామ్రాజ్యమునకు నిర్వాహకుఁడై యుండినట్లు అనవర్తిశాసనమందలి

1 S. I. I., V, No. 155; 259 of 1897. S.I.I., V, No. 7.
2 Ep. Ind., IV, p. 323. ఈశ్లోకమే ఇటీవల ఆంధ్రప్రదేశ్ పరిశోధకసంఘపుఁ ద్రైమాసిక
యందు ప్రకటింపఁబడి యనవర్తిశాసనమునఁ గూడ గాన్నించుచున్నది. (J.A.H.R.S., XI, p. 210.)

కోడగోండ: శిఖరముమింక దేవాలయము, పుండవనం.

చతుర్విధోపాయ నశుప్రవీణం
 సామ్రాజ్యనిర్వాహ మహాప్రభావం
 స్వసుఖవతిం కాటయవేమభూపం
 రాగాదవాదీదతిగారవేన॥

యను శ్లోకమువల్ల స్పష్టమగుచున్నది.³ కావున కాటయవేముఁడు కుమారగిరిని రాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేయుటయేగాక యతని సదా రక్షించుచు యతనికి మారు రెడ్డిరాజ్యమును పాలించుచుండెననుట నిశ్చయము. ఈ కారణముచేతనే కాటయవేముఁడు రాజగు కుమారగిరిని దలపెట్టక శాసనములను దనపేర వేయించుకున్నది.

ఇందలి మూడవశాసనమును కొన్నియేండ్లక్రింద డాక్టరు మారేమండ రామా రావుగారు ప్రబుద్ధాంధ్రలో ప్రకటించిరి. నాల్గవశాసనములోని విషయమునకును దీనికిని సంబంధముండుటచేత దీని నిచ్చట మరల ప్రకటింపవలసివచ్చినది. ఇది కాటయవేమారెడ్డి తన కులస్వామియగు కుమారగిరిరెడ్డిగారికి అక్షయసుకృతము గలుగుటకై చేసిన దానము తెల్పుచున్నది. “అక్షయసుకృతము” అనుమాట నాధారపఱచుకొని కొందరప్పటికిపూర్వమే కుమారగిరి స్వరస్థుడాయెనని తలఁచుచున్నారు. అట్లు తలఁచుటకుఁ గారణము మృతినందినవారి యాత్మకు సుకృతమును కలిగించుటకే ఇట్టి యక్షయసుకృతి దానములు నేయుదురన్న సమ్మతము. ‘అక్షయసుకృతి’లోని ‘అక్షయ’శబ్దము, ‘అక్షయ్యోదకము’లోని ‘యక్షయ’శబ్దమువలె మరణానంతరదశ కన్వయించునని వీరిభావము. కాని ఇందుకు విరోధముగ జీవదశయం దుండువారికి సుకృతమును గల్గించుటకు సైతము నిట్టి యక్షయసుకృతదానము నేయుచుండిరనుట కొక యాధార మగవడుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౪౨౨ సం॥ నాటి యొకశాసనమువల్ల విశ్వేశ్వర గురువులు అను శైవాచార్యులొకఁడు “తమకు అక్షయసుకృతం ఆవునట్టుగాను” ‘కాలోచితమూల్యం పెట్టి క్రియం కొన్న ఊత్రం’ భీమవరపు ‘భీమేశ్వరప్రాకారం’లోని మూలస్థానం సిద్ధేశ్వరలింగానకు’ సమర్పించినట్లు తెలియుచున్నది.⁴ కావున, అక్షయసుకృతధర్మములను జీవదశయం దున్నప్పుడుకూడ నేయుటకలదని తలఁచవలసియున్నది; కాని జీవదశయందున్నవారి యక్షయసుకృతము కొఱకుఁ జేయుబడిన దానములను దెలియజేయు శాసనము లగుదు. నాయెఱిగినంతవఱకును అట్టిశాసన మిదియే. మఱియును నీవిశ్వేశ్వర

3 J.A.H.R.S., XI, p. 203.
 4 S.I.I., V. Nos. 52, 57.

గురువులు నన్యాశి యైనట్లు తోచుచున్నది. అగునేని నిజమరణానంతర మట్టిదానమును నేయవా రుండరని తలచి పుణ్యలోకావాప్తికొఱకు జీవించియుండగనే తానే యట్టి దానమును జేసుకొని యుండవచ్చును. బ్రతికియుండగనే తమ యంత్యకర్మలను శ్రాద్ధములను జేసుకొనువారిప్పుడును లేకపోలేదు. కావున, కుమారగిరి రెడ్డి క్రీ.శ. ౧౪౦౫ వ సం॥నకు తరువాత జీవించియుండెనుటకు సంశయాస్పదముకాని సాక్ష్యము బయల్పడు వఱకుచు అతఁడు ఈ సంవత్సరమునకు పూర్వమే గతించెనని తలచుట యుచితము. అట్టి తలంపనమంజనము కాదు. ఏలన కొన్ని శాసనములవల్ల కుమారగిరి క్రీ. శ. ౧౪౦౫ వ సం॥నకు పూర్వమే మృతియంది యుండునను నూహ పొడము చున్నది. క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వ సం॥ నాటి కాటయవేముని యహోబలశాసనమున “ఆకొమరగిరయ్యంగారే ఈ కొమరగిరయ్యంగారై అవతరించిన ఈ కొమరగిరయ్యంగారికి” అను సర్థవంతమైన వాక్య మొకటి గానవచ్చుచున్నది. ఇచ్చట ‘ఆ’ ‘ఈ’ లును ‘అవతరించిన’ యను మాటయను పరామర్శించదగినవి. ‘ఆ’ ‘ఈ’ లు అప్రోత్సక్ష్ ప్రోత్సక్ష్ భావములను సూచించును. ఆకుమారగిరయ్యంగారు ప్రోత్సక్ష్టుఁడు. మృతినందిన వాఁడనియు, సన్నిధానమున లేనివాఁడనియుఁ గావచ్చును. ఈ కుమరగిరయ్యంగారు ప్రోత్సక్ష్టుఁడు. శాసనము వేయించినవారియెదుట నున్నవాఁడు. అప్రోత్సక్ష్టుడైన ‘ఆ కొమరగిరయ్యంగారు’ ప్రోత్సక్ష్టుఁడైన ‘ఈ కొమరగిరయ్యంగారై అవతరించెనట. అవతరించుట యనగా జన్మాంతరము నంది పుట్టుట. కావున ‘ఆ కుమరగిరయ్యంగారు ఈ కుమరగిరయ్యంగారై అవతరించిన’ అనుటవల్ల ఆ కుమారగిరయ్యంగారు మృతినంది జన్మాంతరమెత్తి ఈ కుమారగిరయ్యంగారై పుట్టెరని భావము. ఇందు పేర్కొన్న ఆ ‘కుమారగిరయ్యంగారు’ అనపోత మనుమాంబికల పుత్రికఁడును గొండవీటిరాజును నగు కుమారగిరి రెడ్డి. ఈ కుమారగిరయ్యంగారు కాటయవేమతల్లంబికల పుత్రికఁడు. వేముని యనంతరము రాజమహేంద్రవరమున స్వల్పకాలము రాజ్యముసల్పిన ప్రభువు. ‘ఆకుమారగిరయ్యంగారు ఈ కుమారగిరయ్యంగారై అవతరించె’ ననగా గొండవీటి రాజైన కుమారగిరి రెడ్డి మరణము నందిన తరువాత కాటయవేమారెడ్డికి పుత్రికఁడొకడు పుట్టెను. మృతినందిన కుమారగిరి రెడ్డియే జన్మాంతరమెత్తి తనకుఁ గుమారుఁడై పుట్టెననియెంచి అతని పేరే తన కుమారునకుఁ బెట్టెను. కావున క్రీ॥శ॥ ౧౪౦౦వ॥న॥ మునకు పూర్వమే గొండవీటి రాజగు కుమారగిరి కాలగతి నందెననియు, తరువాతఁ

దనకుదయించిన పుత్రునికా చనిపోయిన రాజుపేరు కాటయవేముఁడు పెట్టెననియును నహూబలశాసనము దెల్పుచున్నది. అప్పటికి పూర్వమిది జరిగి యెంతకాలమాయెనో ఈశాసనమునాధారపఱచుకొని చెప్పటకు వీలుకాదు. కాని ప్రస్తుతవ్యాసమున కాధారమైన నాల్గవశాసన మీ విషయమును వ్యక్తమునేయుచున్నది. ఇందలి ప్రథమ శ్లోకము వల్ల కాటయవేమారెడ్డి పుత్రుఁడగు కుమారగిరిరెడ్డి కీర్తి. శ. ౧౪౦౫ వ సంవత్సరమున జననము నందినట్లు తెల్పుచున్నది. ఇందువల్ల కొండవీటిరాజగు కుమారగిరిరెడ్డి తత్పూర్వమే మృతినందెననుట నిశ్చయము. అతని రాజ్యకాలములో కడపటి శాసనము కీర్తి. శ. ౧౩౯౪ వ సంవత్సరమునాటిది. తరువాత నితఁడెంతకాలము రాజ్యముచేసెనో తెలియదు. పరంపరగవచ్చు నొక ప్రాచీనచాటువున నితఁడు ౧౨ సంవత్సరములు రాజ్యము నల్పినట్లు తెల్పియున్నది. ఇది నిజమగునేని ఇతని రాజ్యకాల మీ సంవత్సరముననే సమాప్తినంది యుండవలయును. ఇది యెట్లుండినను కొండవీటియందు పెదకోమటి వేమారెడ్డి ప్రభుత్వము కీర్తి. శ. ౧౪౦౪ వ వర్షమున బ్రారంభమాయెను. కొంచె మించుమించుగ నాకాలమునుండియే కాటయవేముని పాలనయు రాజమహేంద్రవరమున నారంభమైనట్టి క్రింది మధురపూడి (౪) శాసనమువల్ల తెలియుచున్నది. కావున, కుమారగిరిరెడ్డి కీర్తి. శ. ౧౪౦౪ వ సంవత్సరమునకు పూర్వమే మృతినందినట్లు తోచుచున్నది.

ద్రాక్షారామభీమేశ్వరుని ఆలయములో పశ్చిమ ప్రాకారం దగ్గర పడియున్న పగిలిపోయినరాతిమీద శాసనం:—

అనవోతప్రభోః పత్నీ నపత్నీధరణీశ్శ్రియోః
 అనేకసుగుణైశ్శాఘ్యాంబీ కామనుమాంబీ కా॥ ౧
 కుమారగిరినాథస్య ప్రసాదాత్తనయస్తయోః
 కుమారవిక్రమోజాతః కుమారగిరిభూపతిః॥ ౨
 శ్రీకీర్తిప్రమదాస్వయంవరపతిః శ్రీవీరనారాయణ
 స్సోయమ్ తత్రోకుమారగిర్యధిపతిః ప్రాయేణకీర్తిప్రియః॥
 కీర్తిశ్రీబహుమానమేవకురుతే మానాదికాదిస్వయం
 కీర్తిభోః గ్యమిదం శ్రియస్సుచరితం తస్యాధవానై పుణమ్॥ ౩

అత్యంతం చిత్రమేతత్ శౌమరగిరినృపస్సంగడీరక్షపాలః
సద్యస్సంతోషమాపాదయదపరిమితం చాస్థివా-పరేమాం
నానాదేశక్షీతీశవృజ

..... ౪

.....కుమారగిరిభూపతిః జయతిభోగనంకృంస్తనః ౫

కుమారగిరిభూపాలరత్నాకరసుధాకరః

అన్నవోతకుమారేంద్రో లోకానందాయువర్ధతే ౬

శ్రీమతు-మారగిరిభూమివతేః కుమారో •

వీరాన్నపోత నృపతిః..... ౭

౨

పితాపురం తా॥ పైకి మ॥ భీమవరంలో మండనారాయణస్వామి అర్చకుడు భావ
వరపు జానకిరామాచార్య వద్ది తామ్రశాసనం నకలు:—

నస్తాకాటయశౌరేః పాత్రోమారస్య కాటవిభుసూనుః
వీరాన్నపోతనృపతేః జామాతా జయతి వేమభూపాలః॥

స్వస్తికీృ శకవరుషంబులు ౧౩౧౩ అగు నేటి ఆంగీరససంవత్సర శు ౧౦.గురు
వారమునాటి మకరసంక్రాంతి పుణ్యకాలమందు శ్రీ చాళుక్యభీమవరపు శ్రీ మండ
నారాయణస్వామి దేవరల అర్చకులు చిట్టూర్పుల తిరుమలయ్య వెంకటయ్యగారికి
కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డిగారు తమ తండ్రి కాటమరెడ్డిగారికిన్ని తమ తల్లి దొడ్డసానమ్మ
గారికిన్ని అక్షయశుకృతముగాను శ్రీ చాళుక్యభీమవరపు మండనారాయణదేవరలకు
నిత్య నైవేద్య దీపారాధనమహూత్సవాలకు తూర్పుపాలములోను సుగతివారి యీడ
వనువఖి యెన్నిదిపుట్ల భూమిన్ని లక్ష్మీదేవికి మూడుపుట్ల భూమిన్ని ఆళ్వార్లకు రెండుపుట్ల
భూమిన్ని ముప్పై పాడిఆవులున్ను శ్రీ రామార్పణముగాను సమర్పిస్తమి గనుక అందుల
ఫలం స్వామికి సమర్పణచేస్తాను మీ పుత్రప్రసారంవర్యం సుఖాన్న వుండీది. యిది
గాక నగరికట్టడ ముక్కు-నబియ్యము మూడుమానికెల పెసలు రెండుశేరన్నర చింత
వండు నెయ్యి తప్పెడు బెల్లము వీశెడు మినులు అడ్డకున్ను నూనె మూడుమానికెలున్ను
దక్షిణాతాంబూలానికి తప్పిలేను సమర్పిస్తమి. యిందు యెవరు తప్పినా కాళీలో
గోబ్రాహ్మణవధచేసిన పాపాన బొందుదురు.

కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డివ్రాసెను.

౪

పితాపురం తా||లో చేరిన మవుజే తొట్టేమ అనే గ్రామకరణము వైదికి చివుకుల వీరన్న గారివద్దవున్న తాంబ్రీశాసనముయొక్క సకలు.

శ్రీ కోర్కొండపతి ర్మహాలాత్పల గదా శంఖాది భృద్రీక్షకః
 శ్రీ లక్ష్మీనరసింహనామకహరిః భక్తాభివేష్ట(?)ప్రదః
 వామాంకస్థరమా ప్రతీతవిభవః పద్మాననస్ జగ
 న్నాథః శ్రీ కొమరాద్రిరెడ్డి జనానాభీప్రోజయత్యచ్యుతః॥ ౧
 శ్రీ శాకేరినేత్రవహ్ని శశిభిగణ్యేశ్వరద్యుత్తమే
 కృష్ణే పార్థివనామ్ని వారేగురో ఫాల్గుణే
 శ్రీ కోర్కొండ హరేర్ముదేదత భరద్వాజాయనాసత్యవత్
 భ్యాతాయా కరణోద్యబాధకయుతం వశైక భోగ్యాభిలమ్॥ ౨
 ధన్యః చివుకుల మాధవాయ విదుషే తొట్టే డభిఖ్యాంచితం
 ఆచంద్రార్కమ గారవస్తు నహితం వేదార్థవిత్ ధీమతే
 పితోస్త త్సుకృతాయ కాటమసుతోమారస్య పౌత్రో (హ్యదాత్)
 గ్రామం కాటమరెడ్డి పంశతరణిః శ్రీ వేమభూపాలకః ౩
 స్వదాత్వాద్విగుణం పుణ్యపరదత్తాను పాలసమ్॥

3

పితాపురం తాలూకా పైకిమ|| తొర్రేడు గ్రామం కింద మజరామదురపూడికి దక్షిణభాగం చెరువు లోతట్టున పాతివున్న శిలాశాసనం సకలు:—

స్వస్తి శ్రీ శకవరుషంబులు ౧౩౨౬ అగు నేటి తారణసంవత్సర పుష్య బ॥ ౧౦ గురువారమునాటి మకరసంక్రాంతి పుణ్యకాలమునందు కాటమరెడ్డి వేమారెడ్డిగారు తమ కులస్వామి అయిన కొమరగిరి రెడ్డిగారికి అక్షయసుకృత మాసట్టుగాను మదుర పూడి కొమరగిరివరదువి పేరను వేదాద్రి శ్రీ సరిసింహదేవరకు ఆచంద్రార్కస్థాయి గాను ధారవోసి సమర్పణచేసిరి. మంగళమహాశ్రీ.

వ సం తో త్స వ ము.

డాక్టరు. నేలటూరి వెంకటరమణయ్య,

రీజర్: మద్రాసు యూనివర్సిటీ.

ఇది ప్రాచీనకాలమునుండియు హిందువు లాచరించు వారి కోత్సవముల యం దొకటి. మధ్యయుగమున దాక్షిణాత్య హిందూరాజులు ఈ యుత్సవమును మహా వైభవముతో ప్రతివర్షమును నడిపెడివారు. వాత్స్యాయనకామసూత్రముల యుందిది 'సువసంతక' మనియు, 'మదనోత్సవ' మనియుఁ బేర్కొనఁబడినది. "సూ: 206. యక్ష రాత్రిః, కాముదీజాగరిః, సువసంతకః, ...మదనోత్సవః" ఇత్యాది. ఇందుపై సంస్కృ తవ్యాఖ్య--"సువసంతక ఇతి: సువసంతో మదనోత్సవః, తత్ర సృత్య గీతవాద్య ప్రాయాః క్రీడాః ఏతామహిమాన్యః క్రీడాః-దేశ్యాః" అని మఱియు, దీనినే ఇంచుకంత విపులీకరించి బ్ర. శ్రీ. పంచాంగుల ఆదినారాయణశాస్త్రిగారు తెనుఁగున ఇట్లు వ్రాసియున్నారు:

"సువసంతకము : సువసంతక మనఁగా మదనోత్సవము. ఈ యుత్సవమును తొమ్మిది దినములు జరుపుదురు. ఈ తొమ్మిది దినములను వసంతరాత్రు లనియు, వాసంతనవరాత్రులనియు నందురు. ఈ యుత్సవసందర్భమునందు ప్రతిదినము నృత్యములు, నాట్యములు, పాటకచ్చేరీలు మున్నగు నుత్సవముల నన్నిటిని జరుపుచుం దురు. ప్రాచీనులగు భారతీయ రాజవరులు ఈ యుత్సవ సందర్భములందే పండితగోష్ఠు లను, శాస్త్రవిచారణలను, నాటకప్రదర్శనములను జరుపుచుండెడివారు. మొత్తము మీద నీ యుత్సవములందు సంగీతము ప్రధానము. ఏ తత్సూచకముగ వసంతరాగ మని యొక రాగమును మేళనములు కావించినారు. ఇంతవఱకును చెప్పిన యీ మూడును మహిమాన్యములగు క్రీడాలు. అనఁగా వ్రతోత్సవసందర్భములందు ఆచరించునట్టి క్రీడా విశేషములని భావము... సువసంతకమును కొందఱు మాఘశుక్లపంచమిని నాచరింతురు." (వా. కా. సూ. ఆర్యభాటతీ గ్రంథమాలిక. కు 2 వు 137.)

పై సుదాహరింపఁబడిన సంస్కృత వ్యాఖ్యయందు లేని సమాచారమును శ్రీ ఆదినారాయణశాస్త్రిగారు యే గ్రంథములనుండి కొండికరించిరో తెల్పియుంజిన పరిశో ధకఱకు సహకారిగ నుండెడిది. శాస్త్రిగారు వ్రాసినట్లు ఏకొందఱో మాఘశుక్ల పంచ

మిని వసంతోత్సవము నాచరించినను సామాన్యముగా దీనిని వసంతర్తువునందే నడపుదురు. అట్లుగాదేని వసంతోత్సవ మను పేరు నిరర్థకమగును. దీనిని మధ్యయుగమున నాంధ్రదేశమున వసంతర్తువునందే జరుపుచుండినట్లు తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 14-వ శతాబ్దాంతమున నుండిన కొఱవి గోపరాజు వసంతోత్సవ కాలమును గూర్చి ఇట్లు వాసియున్నాడు:

ఉ. ఇంతుల మానభంగము మ హీరుహపంక్తుల దర్పమూల మ
 త్యంతమహూత్సవ-బుల విహారము
ప్రజల్
 సంతసమంద న.తట వసంతమువచ్చె వనాంత భూమికిన్.
 —సింహ. 7.7.

గీ. పూజ్యలైనవారిఁ బూజింపకున్నచో
 మేలుదొలఁగునగుడు మేదిసీశ
 యుష్పసిద్దులాదినగపడ్డనక నే
 డవ్వసంతపూజ కరుగవలయు.
 —సింహ. 7:18

కావున వసంతోత్సవమును వసంతర్తువుననే జరుపుచుండిరి పైదానివల్ల తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ యుత్సవమున కధిదేవత వసంతుఁడు. కాలములయందు వసంతకాలము శ్రేష్ఠతము. వసంతుఁడు ఋతువుల నేలెడి దొర. వసంతుని బూజించుటవలన కాలాత్మకుఁడైన పరిమేశ్వరుఁడు బ్రിയమందును. పూజ్యులను బూజింపకుండిన మేలు దొలఁగును. కావున పూజనీయుఁడగు వసంతుని బూజించుట యవసరము.

క. ఇంతియకాదు నరేశ్వర
 యి-తులతోలువేట ఋతువు లేలెడి ఘనుఁడా
 కంతుని పొణసఖుండు వ
 సంతుండున్నాఁడు కొలువగా జనవలయున్.

క. కానోవసంతయనువా
 క్యాలంకృతి నన్ని ఋతువులందధికుఁడు త
 త్కాలోచిత పూజలచే
 గాలాత్మకుఁడైన విభుఁడు గఢు ప్రియమందున్.

వసంతోత్సవమును, తత్సంబంధమైన వేడుకలను ఉపవసమున జరిపెడివారు(7:19). అందు తియ్యమామిడి క్రింద మంటపము నొక్కదానిని నిర్మించి (3:145), దానిని రంభా స్తంభంబులతోడను (3:172), మించుబట్టల మేలుకట్లతోడను, బుగారు తోరణముల తోడను నలంకరించి తస్మధ్యమున పంచశరాధి దేవతల పట్టులుగా వణివేదికల ఒంక్తిని నిల్పుదురు. మఱియు నావేదికలను మృగరాభిలోడ నలికి, కర్పూరము రంగవల్లకలచే నలంకరించి, పూర్ణకలశము నుంచి వానిని మరువకావృత పర్యంతమును గావించెదరు (3:172). అందు వసంతుని, రతిమన్మధులను, లక్ష్మీనారాయణులను, గౌరీశంకరులను, శచీపురందరులను నెలకొల్పెడివారు (7:26). రాజు నగరినుండి హయూయాళుడై వసంత పూజ యొనర్చుటకు బయలు వెడలును (7:22). ఈమఱ్ఱహోత్సవమున కాభరణంబులు అంగనలు(7:21). కావున సాలంకృతలగు స్త్రీవముదాయముతోడను, సుగంధద్రవ్యము లను మోచి తెచ్చు పరిచారికలతోడను, విటనట పీఠమర్ద విదూషక వైతాళిక వది బృందంబులతోడను, కవిగాయకీశూరాదిజనులతోడను వెడలి (3:140,7:21) మార్గము నకు ఇరుప్రక్కలను నుత్సవసందర్శనాగతులైన జనులు నిలిచి చూచుచుండ (7:140) భేరులు, శంఖములు మొదలగు మంగళవాద్యములను పెద్దగొరులపై నాసీనులైన వాద్య కాంధు) మొరయింప (7:21) మహాకోలాహలముతో గూడ జనును. సామంతరాజు బృందము ఉపవసమున రాజురాజకై వేచియుండి అతఁడవచ్చినవెంటనే తాము దెచ్చిన కప్పచుప్పించెడివారు. మత్రియంతట వారినిరాజునకు పేరుపేరున నెఱిగించును. రాజు వారిని కుశలమడిగి వీక్షియము లిప్పించి గాంబించును (7:23, 24). తరువాత మంట పము బ్రవేశించి పైబేక్కొన్న దేవతలను అర్ఘ్యపాత్ర ధూపదీపాదిపోడశోచారంబుల నారాధించి (3:172) పూజింప నారంభించును. అప్పుడు గాయనులుదుందుభిమర్దళములు మొకటయిన తూర్వములను, పంచ మహావాద్యములను (3:172) మ్రోయింప స్త్రీలు ఆటపాటలవిన్దమును సూపుదురు.

వసంతఘోలనములు:— ఈ ఘోలనములకు కర్పూరాదిసుగంధద్రవ్యము లుపకరణ ములు: (1) పూజజరుగునప్పుడు తదసంతరంబును స్త్రీపురుషు లొండొరులపై కర్పూర మును (3:172, 173, 174, 175) గంధసారము కస్తూరి, కుంకుమ, హిమాంబువు మొదలగు (హర: 1.305 4.96) సుగంధద్రవ్యములను జల్లుకొనువారు. ఈ సుగంధ ద్రవ్య ములను రాజునేకరించి, వసంతఘోలనములలో బాల్లొనువారికి పంచియిచ్చువాఁడు (4:93). వసంతోత్సవక్రీడయం దత్యంతానక్తుండును, కర్పూర ఘనంతరాధు సార్థకీ బిరుదాంకితుం

డును నగు కొండవీటి రెడ్డి రాజు కొమరగిరి నరపాలుని నగర సకల సుగంధద్రవ్యముల నొడగూర్చి యుంచి బండరు వొకటి యుండెడిది. దానికి యపచిదేవయ తిప్పయ యను సింహపురి వైశ్యశిఖామణి యధ్యక్షుఁడు (హర. 1:30). ఇతఁడు వ్యాపారి. ద్వీపాంతర ములకుఁ దనయొడల నఁపి సరకులను దెప్పించి భరతఖండములోని నృపాలురకు విక్రయించెడివాఁడు. ఇతఁడు కొమరగిరి కర్పూర వసంతరాయనికి “ప్రతి నవత్సరోత్సవము నకుం దగిన కస్తూరీకుంకుమఘనసారసంకుమకహిమాంబు కాలాగరు గంధసార ప్రభృతి సుగంధద్రవ్యము లొడగూర్చె” డివాఁడు (హర: పీఠి. 7). ఇవి యొక్క-చోట దొరకు పదార్థములు గావు.

“తరుణాచీని తవాయి గోవరమణాస్థాన బులన్ జందనా

గరుకర్పూర హిమాంబు కుంకుమ రజః

కస్తూరికా ద్రవ్యముల్ శరణి గప్పలిజోగులన్ విరివిగా...”

హర: పీఠి. 27.

దెప్పించి ‘ఋమాంగిర్యధీశ్వరుని వసంతవైధవము సర్వము నొక్కడ నిర్వహించు’ (హర. పీఠి. 23) వాఁడు. ఇల్లనీతిములయిన పరిమళద్రవ్యములను వసంతోత్సవనమ యమున నరుదెంచిన కవిజనబృందంబుల కొనగఁడివాఁడు (హర. 1:30). (2) సుగంధ ద్రవ్యములతోఁ బాలు వసంతమును గూడ నొంజొరుల్పై జలుకొను నాచారము గూడ కలదని తోచుచున్నది.

క. “సుందరులగూడి వైభవ

బృందాంకపతివనంతి పీతాంబకుండై

బృందావనమున గోపీ

బృందాన్వితుండైన కృష్ణునిధమున నొప్పెకొ”.

అను (సింహా. పి.176) పద్యమే పైయూహ కాళాఠము.

(3) వసంతఘోషములయం దింకొక్కటి జలకేళి. (4) పుష్పావచయము, (5) డాగురుమూలలు, (6) ఉయ్యో లూగుట మొదలైనవి మఱికొన్ని.

మఱియు వసంతోత్సవనమయమున పైఁబేర్కొనఁబడిన కీడలయందే కాక విద్యావినోదములయందును కాలముగడఁగఁడివారు. కొమరగిరి యాస్థానమునకు వసంతోత్సవము దిలకించుటకుఁ గవులువచ్చెడివారని క్రీ.నాథుఁడు దెల్పుచున్నాఁడు (హర. 1:30). కర్పూర వసంతరాయనివలె ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ నిర్వహణమునం దత్యంతాసక్తి గల రాజు ఆంధ్రభోజుఁడగు కృష్ణరాయఁడు. ఈ యుత్సవవేళయం దాతఁడు కవితాగోష్ఠి యందు విద్యావినోదములకాలము గడపువాఁడు.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ
 కతుకాగత గుకవిని కరగుంభిత కావ్య
 స్మృతి రోమాంచ విశంకిత
 చతురాంతఃపురవధూ ప్రసాదనరసికా.

అను ముక్కుతిమ్మనార్యుని పద్యమునుబట్టి ఈవసంతోత్సవసమయమున మిక్కిలి
 కొతూహలముతో వచ్చు కవులు రాయనికీ దాము విరచించిన కావ్యములను వినిపించు
 వారు. కవులతోఁ బాటు విద్వాంసులును విద్యానగరమునకవచ్చి రాయనిగూడి విద్యా
 వ్యాసంగమునఁ బ్రొద్దుపుచ్చెడివారు. కవిపండితగోష్ఠులయందేగాక నాటక ప్రదర్శనము
 లయందును కాలము గడచెడిది. వసంతోత్సవ మప్పుడే విరూపాక్ష దేవునికి చైత్రోత్స
 వము సాగుచుండెడిది. అప్పుడు ప్రదర్శనార్థము రూపకములను కవులు నూతనముగ
 రచించి తెచ్చువారు. కృష్ణరాయవిరచితమునాఁ బడు జాంబవతీకళ్యాణము విరూపాక్షుని
 ముందు వసంతోత్సవసమయమునఁ బ్రదర్శించుటకు వ్రాసినదే. జాంబవతీ కళ్యాణమే
 గాక వసంతోత్సవమునఁ బ్రదర్శించుటకు వ్రాసినవి మఱికొన్ని నాటికలును, బ్రహ్మసన
 ములును గూడ కలవు. అందు విద్యారణ్యుని శిష్యుండగు వామనభట్టబాణుఁడు వ్రాసిన
 శృంగారభూషణ మొక్కటి. దీనిఁ జూడవచ్చిన విద్వాంసులను బాణుఁ డీట్లు వర్ణించి
 యున్నాఁడు.

రతితంత్ర దేశికానాం
 రతిపతి నిగమాస్త వావదూకానామ్,
 వైదగ్యభూషణానా
 మేషా పరిషత్సమాగతా విదుషామ్.

వసంతోత్సవకాలమునఁ బ్రదర్శింపఁదగిన నాటకము శృంగారభూషణము. త
 న్నాటకమునఁ జూడ నరుదెంచిన ప్రేక్షకు లిట్టి లక్షణములు గలవారలుగానే గదా
 యుండవలయును? అరుణగిరినాథ ప్రణీతమగు సోమవల్లి యోగానంద ప్రహసనము
 మఱియొకటి. ఇందు శృంగారమును పచ్చిబూతులతో వర్ణించినాఁ డీకవిసార్వభౌముఁడు.
 కావున వసంతోత్సవము క్రీడాప్రధానమేయైనను కళాభివృద్ధికిగూడ కారణమైనది. వసం
 తరాయని వసంతోత్సవాసక్తి నాట్యసంగీతశాస్త్రములకు ఊత ఇచ్చినది. వసంతరాజీయ
 సంగీతచింతామణ్యాదిగ్రంథములయొత్పత్తికి బీజములను నాటినది. అట్లే యాంధ్రభోజుని
 వసంతానురాగము ఆంధ్ర ప్రబంధనిర్మాణమునకును సంగీతసూర్యోదయ, స్వరమేళకళా
 నిధ్యాదిగ్రంథరచనకును భురికొల్పినది.

హామనభట్ట బాణుఁడు

సాగి వెంకటనరసింహము, ఎం. ఏ.

ఉపోద్ఘాతము: సంస్కృతాంధ్రవాఙ్మయములను రసజ్ఞశిఖామణు లగు రెడ్డి చక్కవర్తులు సమానగౌరవముతోఁ బోషించిరమట ఎల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే. అయి నను ఆకాలపుఁ బరిస్థితుల ననుసరించి యాంధ్రమునకంటె సంస్కృతముననే పంజల కెక్కువ గౌరవముండెడి దనుట నిర్వివాదాంశము. ఇట్టి సంస్కృత పాఠముఖ్య మనాది నుండియు భారతజాతీయ జీవనమున మనకు గోచరించుచునే యున్నది. రెడ్డిరాజు లును విశేషముగా సంస్కృతకావ్యప్రోత్సాహకులై స్వయముగా సంస్కృత కావ్యనిర్మా తలై ప్రసిద్ధి వడసిరి. ఎఱ్ఱాప్రగడ, శ్రీనాథుఁడు మొదలగు నాంధ్రకవులు వారిచే బోషింపబడిరనియు సింగనఅన్నయాది మంత్రీసత్తముల మూలమున తెలుగుకవులకు ఆదరము లభించెననియు నాంధ్రకావ్యములు ప్రదర్శించుచున్నవి.

రెడ్డిరాజులసంస్కృతభాషాభిమానము, అద్వితీయమని వారిదానశాసనములును వారు స్వయముగా వ్రాసిన సంస్కృతకావ్యములును చాటుచున్నవి. అనపోత, అనవేమి మహాపాలురకాలమున వారియాస్థానకవియగు బాలగురస్వతి షారియాజ్ఞచేఁ బెక్కుశాస నములను వ్రాసెను. ఆకాలమునందలి శాసనములన్నియు మనోహరములైన సంస్కృత శ్లోకములతోఁ రాజవంశాదిప్రశంసచేయుచుండెను. ఇఁక దానప్రతిగ్రహీతలలో దిగ్దంతుల వంటి సంస్కృతపండితులు గలరు. శ్రీనాథుని సంస్కృతపండిత్యము రెడ్డిరాజులయాస్థా నమున నాతనికి మొట్టమొదట, స్థానము లభింపఁజేసినదని తోఁచుచున్నది. అతని తెలుగుకృతులలో కాశీఖండముతప్ప మిగిలినవి మంత్రులు గ్రహించిరేగాని రాజులు గ్రహింపలేదు. ఆస్థానకవి యను గౌరవము గూడ సంస్కృతకవులకే లభించినట్లు కాన్పించుచున్నది.

రెడ్డిరాజులసంస్కృత వాఙ్మయాభిమానము వారిగ్రంథములలోనే కాననగును. ఇందు కాటయవేమారెడ్డివ్రాసిన, కాళివాసనాటకత్రయ వ్యాఖ్య, కుమారిగీరీయమను పేరికి అగ్రస్థానము వహించుచున్నది. ఇఁక పెదకోమటి వేమారెడ్డి వైదుష్యము నాతని స్వజ్ఞచక్కవర్తి యనుబిరుదమే చాటుచున్నది. అతని వ్యాఖ్యలు శృంగారదీపిక, సప్త శతసాహితీక మొదలగునవి. సాహిత్యచింతామణి యతని యలంకారగ్రంథము. అందు

“మమైవ కావ్యే” “మమైవ భాణే” అనుటచే నతఁడు పెక్క-కావ్యములు వ్రాసె ననుట నిక్కువము. అట్టిచక్కవ ర్తికడ ఆస్థానకవిత్వముఁడైన వామన భట్టబాణుఁడను కవి చంద్రు నుద్దేశించి యీవ్యాసమును వ్రాయుచున్నాను.

ఆధారములు: వామనభట్టబాణుఁడు వ్రాసిన పార్వతీపరిణయము బాణకృతి యని పూర్వము (వాఙ్మయ చరిత్రము లారంభమైన కాలమునఁ) గొందఱు తలఁచిరి. కాని దక్షిణదేశగ్రంథాలయములనుఁ బరిశోధకలు ఏకీంచినపిదప ఆ సంశయము ఏడి పోయెను. శ్రీరంగమున వాణీవిలాస సంస్కృత గ్రంథమాలలో మొదటిదిగా ‘పార్వతీ పరిణయము’ను, పదునారవదిగా వేమభూపాలచరితమునుఁబ్రకటింపఁబడినవి. బాంబాయి నిర్ణయనాగర ముద్రాణాలయమున, కావ్యమాల ఏబదియెనిమిదవకుసుమముగా శృంగార భూషణభాణము ప్రకటితమైనది. రఘునాథాభ్యుదయము, నలాభ్యుదయము ననుకావ్య ములను శబ్దరత్నాకరము, శబ్దచంద్రిక యను నిఘంటువులను, హంససందేశ మను ఖండ కావ్యమును స్వయముగా జూచితిమనియు, ఇంకను రెండు మూడు గ్రంథము లెఱుగ వచ్చుచున్నవనియు, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు తమ ‘శృంగార శ్రీనాథమున’ వ్రాసి యున్నారు. ఇందు నలాభ్యుదయము తిరువాన్మూరులోఁ బ్రకటింపఁబడినది. శ్రీనాథుని భీమఖండమునుండియు, వామనభట్టబాణుని వేమభూపాలచరితమునుండియుఁ గొలఁదిగ పోలికలనుఁ జూపు వ్యాసము నొకదానిని కురుగంటి సీతారామయ్యగారు భారతి 1936 మే సంచికలో వ్రాసిరి. ఇంకను సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రములయందు ‘కీతు’ ‘కృష్ణ మాచార్యార్’ ప్రభృతు లీకవిని పేర్కొనిరి.

కవి వంశాదులు: ఈ కవిది పల్నవంశము. పేరు వామనుఁడు. పల్నవంశజుఁడైన బాణునికవిత్వమువంటి కవిత్వముగలవాఁడు గావున నితనికి భట్టబాణుఁ డను బిరుదము లభించెను. ఈతఁడు వర్ణదాగ్ని చిత్తులపోత్రుఁడు. కోమటియాజ్వలపుత్రిఁడు. విజయనగర మహానగరస్థాపనాచార్యుఁ డగు విద్యారణ్యుఁ డీయన గురువు. ఈయంశములు శబ్దచం ద్రికాశబ్దరత్నాకరారంభములం దిట్లుఁ బేర్కొనఁబడినవి.

“విద్యారణ్యగురూన్, సార్వభౌమాద్యఖిల సత్కవీన్
నమస్కృత్యాథ బాణేన క్రియతే శబ్దచంద్రికా
వనదాగ్ని చితః పాత్రః పుత్రః కోమటియాజ్వలః
జాగ ర్తివామనోబాణో పల్నవంశశిఖామణిః.”

ఇతఁడు విజయనగరమున కొంతకాలముండినట్లు శృంగారభూషణభాణము’చాటు చున్నది. విరూపాక్షచైత్రయాత్రానమయమున విలాసకేఖరుఁ డను సరసుఁడు విజయ

నగరపుభోగపువీధినివరించిన టాభాణమున వ్రాసిఉండుటచే నితఁడు తన విజయనగరానుభవమును, పెదకోమటి వేమారెడ్డిచేఁ బాలింపఁబడుచుండిన కొండవీడు చేరినతరువాత హ్రీసినాండని తలఁచుచున్నాను. ఈ భాణమును విజయనగరములోనే వ్రాసెనని కొందఱనిరి గాని యందు అతనిఉత్తమస్థితి బేర్కొనఁబడియుండుటచే యది తరువాతి రచనమనవచ్చును. విజయనగరమందే యతఁడంత ప్రశంసనీయుఁడై యుండెననుటకుఁదార్పణములు లేవు.

చూడుఁడు. భాణమున,

“సాభాగ్యస్య నిధిః శ్రుతస్య వసతి ర్విద్యావధూనాం వరో
 లక్ష్యోః కేలిగృహం ప్రసూతిభవనం శీలస్య కీర్తిః పదమ్ |
 నిస్సామాన్యవికాసయా కవితయా జాగర్తి వత్సాన్వయః
 శ్రీమాన్ వామనభట్ట బాణసుకవిః సాహిత్యచూడామణిః ||”

విజయనగర సామ్రాజ్యమున విశేషముగా వినఁబడనట్టియు, కొండవీటి సామ్రాజ్యమున సుప్రసిద్ధమైనట్టియు, కోమటి నామ మీతని తండ్రికుండుటఁ బట్టియు నితరాంతరంగిక సాక్ష్యములవలనను, ఇతఁడు కొండవీటిసీమయందు జన్మించియుండుననియు, ప్రసిద్ధమైన విజయనగరమున జగత్ప్రఖ్యాతులైన విద్యారణ్యుల నేవించి, కొంతకాలమచ్చట డిండిమసార్వభౌమాదికవుల నాశ్రయించి, మరల కొండవీడుచేరి రాజాదరణముఁ బొంది యాస్థానకవి యయ్యెననియు నేనూహించుచున్నాను. ఇది యింకను నిశ్చితమని చెప్పఁజాలను. ఎట్లులైనను కొండవీటునున్న కాలమున నాతఁడు వయస్సుమీరినవాఁడై యుండునని, అతని వీరనారాయణచరితమును (అనఁగా వేమధూపాలచరితము)బట్టిచెప్పవచ్చును.

శ్రీనాథుఁడప్పడు విద్యాధికారిగను, శాసనాధికారిగను నుండినను, వామనునికే యెక్కువ గౌరవముండెనని తోచుచున్నది. ఈసందర్భమున విద్యాధికారి యనగా పండితపరీక్షార్థము శ్రీనాథుఁడు విద్యాధికారిగాని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు తలచినట్లు విద్యా శాఖాధికారి (Director of Public Instruction) అనుట సమంజసము గాదు. అట్లనుటకు తగిన యాధార మేమియు లేదు. రాజు చిత్తము ననుసరించి వామనునకు వినయము చూపుచుండియు, శ్రీనాథుఁడు విద్యామాత్సర్యముచేఁ గాబోలు తనగ్రంథములలో నాతనిఁ బేర్కొనలేదు. డిండిమునివలె వామను నెమర్కొనుటకు వీలులేదయ్యెను. కాని ఆస్థానకవి కృతి యెల్లరకు గ్రాహ్యమైనదగుటచే స్వకృత్యయైన శాసనమునందు శ్రీ

నాథుడు, వేమభూపాల చరితమునందు వామనుడు చేసినరాజవృక్షంనను చేర్చవలసి వచ్చెను. అది ఇట్లు

శ్లో॥ చూడామణి ర్నృపాణాం దుగృతి పరిపంథి శిఖరిదంభోలిః
సర్వజ్ఞచక్రవర్తి పెద్దకోమటి వేమభూపతిర్జయతి.

పెద్దకోమటివేమారెడ్డి కీ॥శ. సుమారు 1404-1420 సంవత్సరమువఱకురాజ్యము చేసినట్లు, శాసనములవలనఁ జెలియునుగావున నప్పటికి వృద్ధుఁడైన వామనుడు, తన బాల్యమును, చూవనమును విజయనగరమున 14-వ శతాబ్దాంతిమభాగమును గడిపి ఉండుననుట తగియున్నది. వామనునిపేరుగల 1441 సం॥ తామ్రశాసన మొకటి కలదు.♦

వామనబాణుని కృతులు:—

ఇతనిగ్రంథములనుబట్టియు, తదాదులయందలి గంభీరములైన ప్రతిజ్ఞలనుబట్టియు నితఁడు గొప్ప పండితకవియనుట స్పష్టము. వేమభూపాలచరితాంతిమశ్లోకమునుజూడుదు.

గాథాస్తాథాగతా, వోదధతు వితధతాం తార్కికాస్తత్వవిద్భిః
సత్యోః సత్యోన మాధ్వం ఫణిఫణితిజుషోవః కృతం ప్రక్రియాభిః
భూమ్నాం సాహిత్య సీమ్నామధిభువి భువనే వామనే భట్టబాణే
దీవ్యత్యస్త్రిన్ కపింద్రో జహిత జహిత భోః కద్వదా విద్వదాస్థామ్.

ఈతఁడు పద్యకావ్యములు, నాటకములు, భాణములు, గద్యకావ్యములు నిఘంటువులు మొదలగు నన్ని ముఖములను తన ఘనతను వ్యక్తపరచెను. ఇతని కావ్యములెన్ని కాలవాహినీలోఁ బడిపోయినవో తెలియదు.

సలాభ్యుదయము: ఈకావ్యము గణపతిశాస్త్రిగారిచే సంపాదితము. తిరువాన్కూరు గ్రంథమాలలోఁ బ్రకటితము. 8 ఆశ్వాసములగ్రంథము. 9-వ ఆశ్వాసములో 3-వ పద్యముతో వ్రాతప్రతి ఆగిపోవుచున్నదట.

రఘునాథ చరితము 30 ఆశ్వాసముల కావ్యము. తంజావూరు కేటలాగులో VI 2634 సంఖ్యగలదిగాఁ బేర్కొనఁబడినది.

హంససందేశము: ఇది మేఘసందేశమునకు నకలు.

♦ ఒక శాసనము నకలు లోకేశ్వరికారు 46 వాల్మీకిముఖో నున్నది. అనుబంధములోమూలము చేర్చబడినది. — సంపాదకుడు.

కనకలేఖ: నాలుగంకములనాటకము. ఇది వీరవర్మకుమార్తెయైన కనకలేఖతో వ్యాసవర్మవివాహమును వర్ణించును. ఋషిశాపముచే నీదంపతులు మానవజన్మ మెత్తిన గంధర్వులు. (కుష్వస్వామిశాస్త్రిగారి రిపోర్టు 1919-41-2).

బృహత్కథామంజరి: కాదంబరీకథకు సంబంధించిన భాగముమాత్రము కలదు. ఇది అడయారు గ్రంథాలయములోఁ గలదట. నెం. II. 4. ఈకథనే బాణుఁ డాధారముచేసికొని కాదంబరి వ్రాసినాఁడని గ్రంథముచివర నున్నది. ఇది బాణకృతయని యుండుటచే వామనుఁడే దీనిని వ్రాసియుండవలయునని తోచుచున్నది. క్షేమేంద్రుని బృహత్కథామంజరిలో నిట్టికథ లేదు.

శబ్దచంద్రిక: (తంజావూరు కేటలాగు III 3380) ఇది యొక నిఘంటువు.

శబ్దరత్నాకరి: (అడయారు గ్రంథాలయము II 16) ఇదియు నట్టిదే.

పైనుదహరించినవానిలో నలాభ్యుదయముడక్క నన్నియు నముద్రితములే. ఇవి యమ్. కృష్ణమాచార్యులవారి సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్రమునఁ బేర్కొనఁబడినవి.

మిగిలిన ముద్రితగ్రంథములలో పార్వతీపరిణయ మనునాటక మొకటి కలదు. అది బాణకవి గ్రంథ మనుకొనుటచే దానికి కొంత ప్రశంసవచ్చినది. కాని బాణుని ప్రతిభను అది వ్యక్తపఱచుట లేదు. ఇప్పుడది బాణునిది గాదని తేలినదిగావున దానినిక ఆవిధముగా తలఁచువారుండరు. ఐనను వామనబాణుని గూర్చిన వ్యాసమునందు దీనికిఁ గొంచెము తావు గలదు.

కథాసంగ్రహము:—

నారదుఁడు హిమగిరికి వచ్చును - హిమవంతుఁడు పరిజనులయెదుట పార్వతీకిఁ బెండ్లియిడు వచ్చినదనును. 'అభోగళాలి కుచకుట్మల మాయతామ్యే' ఇత్యాది జుగుప్సాకరవర్ణన మిచట గలదు. నారదుఁడు శివునినేవింపఁ బార్వతిని నియోగింపు మనును. హిమవంతుఁడు వల్లెయనగా నారదుఁడు, 'ఉపక్షీప్తం బీజం' అనును. ఇది ప్రథమాంకము. ద్వితీయాంకము— వానన్తిక రంధ్రతో పార్వతి శివుని నారాధించు చున్నదని చెప్పను. ఇంద్రునిభలో శివుని జయింప కామునిప్రతిజ్ఞ. తృతీయాంకము— మన్మథునిప్రతిజ్ఞ నెరవేరును. శివుఁ డంతర్థాన మగును. పార్వతి విరహము. చతుర్థాంకము— శంకరుఁడు కపటవటువుగా వచ్చి పార్వతియెదుట శివనింద గావించి తిరస్కృతుఁ డగును. పంచమాంకమున వివాహము వర్ణింపఁబడినది. చివరకు నారదునితో హిమవంతుఁ డిట్లనును.

'భవదుపక్షీ స్తస్య ఫలమిదం బీజస్య' అనగా ఇది నీవు నాటివీజమునకు ఫలమని అర్థము. ఈ గాటకకథ కుమారసంభవకావ్యము ననుసరించి యున్నది. కుమార సంభవమునుండి కొన్ని భావములు గూడ యధాస్థితముగ గ్రహింపబడినవి. ఉదాహరణము—

“స కామః కాన్తుకే సమధత్త మనోహరం బాణమ్”

పార్వతీ పరిణయము.

సంమోహనం నామచ పుష్పధన్వా ధనుష్యమోఘం సమధత్త బాణం.

కుమారసంభవము.

(2) “దనుజోవా మనుజోవా మునిరపివా ముగ్ధచంద్రచూడోవా
సురలోక సుందరీణాం సభవతుబద్ధః కటాక్షశృంఖలయా.

పార్వతీ పరిణయము.

కుర్యాం హరస్యాపి పినాకపాణే రైర్యచ్యుతిం కే మమధన్వినోఽస్యే”॥

కుమారసంభవము.

బాణుని యనుకరణమున కొక తార్కాణము.

“యథాయథా సమాపతన్తి దూతా వరాణాం
వరాకీ లజ్జమానేవ చింతా తథాతథా నితరాం
ప్రవిశతి మే హృదయమ్—హర్ష చ తమ్
కుచముగలం పరిణాధం యదాయదా వృద్ధిమేతి తస్వంగాయా
వరచింతాహృతమనస్తథా తథా కార్యమేతమే గాత్రమ్”.

పార్వతీ పరిణయము.

ఇందలి కథానిర్మాణమునందు చమత్కార మేమియు లేదు. ప్రస్తావన రత్నా వళినాటకము ననుకరించును. శైలి మనోహరముగ నున్నను ప్రత్యేకముగ ప్రశంసించ వలసిన దేనియు నందులేదు.

శృంగారభాషణభాణము: భాణలక్షణము ననుసరించి ఇందొక్కటే అంకము. ఒక్కటే పాత్రము. శృంగారము రసము. తానే ప్రశ్నించి ఇతరులప్రత్యుత్తరముల నను వదించుకొని సమాధానముచెప్పటతో సంభాషణము నిర్వహింపబడును.

రాజపురుషులు, సైన్యములు, ధనికులు, విటులు బహుళముగా నాశ్రయించు చుండిన యాకాలపు విద్యానగరపు భోగపు వీధిని వర్ణించుటయే దీని సారాంశము. నాయకుఁడు విలాసపురుషుఁడైన విలాసశేఖరుఁడు. ఆకాలపుపరిస్థితుల నెఱుంగుట కువక రించునని కథాసంగ్రహము నిచ్చెదను. సమయము విరూపాక్షునిచైత్రయాత్రామహోబా త్సవమట.

శ్రీనాథునివీధినాటకము, రావిపాటి తిప్పరాంతకుని ప్రేమాభిరామము నిట్టివి. అందు పాత్రలిద్దరు. వర్ణనలొక్క వీధులేగాక పెక్కువిషయములను దెలుపునవి. అందు శృంగారమింత పచ్చిగా నుండదు. కోడిపుంజలు, పొట్టేశృపందెములు, రెంటును సమానముగానే ఉండును. ఇందు నాందినుండి భరతవాక్యమువరకు శృంగారోపాసనమే. అందు కొంత యితర ప్రశంస యున్నది. రంగ మోరుగల్లుపురము.

ఇంక కథలోనికి వత్తము. సూత్రాధికారిపార్వతులు, శృంగారప్రశంస, కథా సూచనము మొదలగునవి చేయగా విలాసశేఖరుడు ప్రాతఃకాలమున తనప్రియభోగిని యింటినుండి లేచి వేళవాటమున బయలుదేరి నడచుచు సాయంకాలమునకు కనకమంజరి కూతురైన యనంగమంజరి ప్రథమార్తవమ హోత్యవమున కందుకొనవలయునని నంకల్పించును. ఇదె చూసింది శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

“దివనమఖలం నీత్వాతాం తాంవిలోకచమత్కృతాం

ముదితహృదయః సాయం గంతా సఖమహమీక్షితుమ్

ముందొక హర్ష్యముపై ‘మలయవతి’ యుండగా దానితో మచ్చటాడినట్లు నటించును. అంత కలాపతి కూతురు కమలవతి ఇంటియరుగుమీదఁ గూర్చుండియుండటం గాంచును. ఆపె మలయగఃప్తుని వెడలనంపి మాధవగఃప్తుని రప్పించినదట. ఆయిల్లు గడచి యొక యింట మాధవుని కొడుకు మందారకుడుండ వానిని హెచ్చరించును. అతఁడు యజ్ఞమునకై తండ్రిదాచిన ధనమునుదెచ్చి మన్మథసత్రిమున దీక్షితుండయ్యెనట. తర్వాత పూర్వానుభూతయైన రత్నావలిని తాంబూలగ్రహణముచే నాదరించి, కనకలతాకామం దకులను బోత్సహించి, ఇందుమతిచేయు కందుకీడ (బంతియాట) గాంచి, జార గ్రహగృహీతయైన తల్లిచేమేడమీద నిర్బంధింపఁబడినవాసంతికనుసంభావించును. పిదప ధనమిత్రుని నేరమునకై పూదండతోఁ గొట్టుచున్న కలకంఠిని మందలించి, బాలచంద్రికకు గణదత్తుడు నేర్పుచున్న నృత్యమును గాంచి, డోలోత్సవమున మందారికా మకరందులను గాంచును. అచ్చట మందారిక పాడుచున్న హింఠోలాగానమును మెచ్చుకొనును. ఆపైన విలాసవతి యనునది విటశేఖరునితో నాడుచున్న అక్షుద్యూతమును దిలకించును. ఇప్పటికి మధ్యాహ్నమైనందున మనకథానాయకుఁడు చంద్రవతీమందిరో ద్యానమున కొంచెము విశ్రాంతి బొందును. అటనుండి లేచి వేత్త్రవతిగృహమును, పొట్టేశ పందెమును, కోడిపోరును, మల్లయుద్ధమును (కుస్తీ) చూచి, మాలతికొరకు

మాధవనేన, చంద్రనేనుల ఖడ్గయుద్ధమును జూచును. అందు చంద్రనేనుడు జయించి యభినందితుఁ డగును. తరువాత యింటిలో మత్తకోకిల కూతురు మంజుభాషిణి గాఢను పాడగా విని ఆనందించి, “కింకిం నకరోతి గీత మబలానాం” అనును.

ఇప్పటికి పోద్దు గ్రుంకవచ్చినది. కామమంజరి యిల్లు వర్ణించి, అనంగమంజరి పీఠముపైఁ గూర్చుండియుండ కన్నులవండువుగాఁజూచును. “సఖిమతిః పరేణానం దేన” అని భరతవాక్యము.

ఇందు తెలినిగూర్చి విశేషముగా వ్రాయదగినది లేదు. పూర్వకవుల పోకడలను జక్కగ ననుకరించినా డనవచ్చును. కథావిశేషము తెలియనే తెలిసినది.

తైలి కొక్క ఉదాహరణము.

‘ఉపదికతి లోచనం తే కాముకలోకస్య కిమపి కాటిల్యం’

దీనితో పూర్వకవిరచితము, ‘ఉపదికతి కామినీనాం యశావనమద ఏవ లలితాని’ అను నది పోల్పవచ్చును.

ఇతని కవితకు మెచ్చి క్షణ్ణాపావల్లభ, కవిసార్వభౌమ అను రెండు బిరుదము లను రాజితని కిచ్చినట్లు తెలియుచున్నది. ప్రాకృతమును నిర్వహించుటలో నితడు పూర్వకవుల కేమాత్రమును తీసిపోడు. పోతుపందెము నుదహరించెదను. చక్కని స్వభావోక్తి.

శ్లో॥ పశ్చాత్కించి దివోపస్పృత్యమిలితౌ తిర్యజ్మమత్కంధరౌ
శృంగగ్రాహిత లోహశృంఖల ఖలాత్కారకృథామేదురౌ |
కూటాసాలన ఘోరమస్తకయుగవ్యాఘాతభీమారవౌ
కుర్యేత్ప్రహతిం విటప్రోహితౌ మేషో సరోపావిహూ॥

ఈ భాణములో నొక్క ముఖ్యాంశమును తెనిగించెదను.

“అహేనా ఈమె యెవతె? మునలిరూపుతో చేతులో నొక పత్రికను బట్టుకొని, ఒక యువకు నీచ్చుచున్నది. అవును. సామెత నిజమే. లంజ ముదిసినకోతి యగును. నిజముగా నీమె తనకు అల్లునివలెనున్న మాధవదత్తునిడబ్బంతయు లాగి “నవమాలిక” ముఖము చూడవద్దని తఱుముచున్నది. పత్రముతీసికొని, ఈ వేత్రవతి కోర్టు కెక్క నున్నది. ఈవిషయమున నేనుగూడ సభ్యుడ నయ్యెదను. “ఓ వేత్రవతీ, ఆడదానికి తగిన ట్లీత దారుణమాచరించుచున్నావేమి? ఏమంటివి? అసరసుఁడుగా మాధవదత్తుఁ

డాచరించుచున్నాడనియా? అయిన చెప్పమతని నేరము. 'ఇంట ఆరు నెల లల్లుడుగా నుండి దమ్మిడి యివ్వ లేదనియా? (అవవారింబి) అన్నా! నీవక్షమే మాట్లాడు చున్నానోయి! (ప్రకాశము) విను! వేత్రవతీ! నిజమే మాధవదత్తుడు దరిదుండే, నీకుమార్తె యింక, ఆరు నెలలు బాకీయున్నది గదా? ఏమంటివి? ఇది నవ్వులకు సమ యము గదు. పతిక చూడుమనియా? (అని పతిక తీసికొని చదువుచున్నాడు).

“స్వస్తి మన్మథనామసంవత్సరమున విజయనగరవాసి మాధవదత్తుడు వేత్రవతి కూతురు నవమాలికకు వ్రాసి యిచ్చిన పత్రము”.

“ఆరుమాసములు నీవుప్రణయినివిగా నుండునియమముతో నేను నూరు నాణెము లిచ్చుటకును, ప్రతినెల జోడు మంచినీరె లిచ్చునట్లును, రోజు కొత్తదండలు, కస్తూరి కర్పూరపుతాంబూలములు 100 ఇంకను కోరినవన్నియు నిచ్చునట్లును ఒప్పుకొన్నాను.”

నాయనా! మాధవదత్తా! వ్రాసియిచ్చిన తరువారే యింక వ్యవహార మేమున్న దోయి? కనుక జవాబుచెప్ప!

ఏమనుచున్నావు! (ఈపిశాచి నన్ను మోసగించి, డబ్బులాగి యింకొకనిని రప్పించుట కీయుపాయము చేయుచున్నదనియా? అందుకని నాచీరెలునాప తెమ్మనుచున్నావా? “అన్నా! ఈతప్ప మన్నించు! వేత్రవతీ! అల్లునిపిలిచి లోపలికి పొండు!” ఏమనుచు న్నూరు బావగారిజ్జ దాటరానిదనియా? సరి! గాని, సాయంకాలము అనంగమంజరి ఉత్సవమునకు రావలెను సుమా!”

వేమధూపాలచరితము:— ఇది వామనభట్ట బాణుని గ్రంథము లన్నింటను మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. దీనిని 'ఆఖ్యాయిక' యందురు. బాణు ననుకరించు నుద్దేశముతో నిది వ్రాయబడినది. బాణుడు తన చక్రవర్తి పేర హర్షచరిత్రమును వ్రాసినట్లే, ఈకవి తన రాజుపేర నీరనారాయణచరిత మను నామాంతరముగల వేమధూపాలచరితమును వ్రాసెను. హర్షచక్రవర్తి తన యన్నను సంహరించి రాజ్యమునకు వచ్చెనని ప్రతీతి కలదు. దానిని కప్పివేయుటకు బాణుడు పెక్కవస్థలు పడినట్లే, దాయాదులను నెట్టి వేసి రాజ్యమునకు వచ్చిన పెదకోమటివేమారెడ్డి చరిత్రమును గూడ కొంత కప్పివేసి వ్రాయవలసివచ్చినది. కాని హర్షునిరాజ్యము స్థిరమైనది. అతనికీర్తి దిగంతవిశ్రాంతి మైనది. అందువలన నెన్ని యతిశయోక్తులు వాడినను బాణునకు చెల్లిపోయినది. పెద కోమటివేమారెడ్డి కట్టుగాదు. ఒకవైపు రాజమహేంద్రపు రెడ్డిరాజులు తనబ ధువులు పక్కలో బలెములు. ఒకవంక మహమ్మదీయులు రాజ్యమును మింగుటకు సిద్ధపడి

యుండిరి. తేజోవంక పలమ లనుక్షణము కాలుదువ్వుచుండిరి. పెక్కు ఓటములు తటస్థించెను. ఈస్థితిలో వామనభట్టబాణుడు ప్రయోగించిన యతిశయోక్తు లన్నియు నసత్యములక్రింద పరిణమించెను. సకలజగద్దిగ్విజయయాత్ర పరిహాసాస్పదమైనదయ్యెను. బాణు ననుకరించెదనని, బాణుని మించెదనని యెన్ని అంకెలు వేసినను, అవియున్నియు వత్తునవి, “పుణ్యైర్యశోలభ్యతే”. హర్షచరిత్ర పీఠికవంటి పీఠిక వామనుడు వ్రాసినాడు. కాని బాణునికున్న వినయ మాతనికీ లేదయ్యెను.

“బాణాదన్యేకవయః | కాణాఃఖలునరసగద్యనరణీషు
 ఇతిజగతి రూఢమయశో | వామనబాణోఽపమార్తి వత్సకులః ||
 ప్రతికషిభేదన బాణః | కవితాతరు గహన విహరణమయూరః
 సహృదయలోక సుబంధుః | జయతి శ్రీభట్టబాణకవిరాజః ||”

ఇంకను మరిరెండు గర్జనములు గలవు. పాశకులు హర్షచరిత్ర పీఠికను, కాదంబరి పీఠికను చూచి పోల్చుకొందురు గాక !

బాణుడు విష్ణువును వర్ణించినను శివభక్తి మొకుగా గలవాడు వామనుడు శివుని వర్ణించినను విష్ణుభక్తి యెక్కువగా గలవాడు.

బాణుడు-శివవర్ణనము— “అమలముక్తా శిలాఘటితలింగమశేషత్రిభువనవందిత చరణం చరాచరగురుం చతుర్ముఖః భగవంతం త్ర్యంబకమ్” —

వామనుడు-విష్ణుప్రశంస— “సాక్షోన్నారాయణ ఇవ సకల లోక వంద్యః— క్రూరగ్రాహగృహీత గజపతి రక్షణక్షణావిచ్ఛాతస్య గరుడధ్వజస్యైవ సర్వలోక కరణ త్వమ్, విశ్వమివ నారాయణమూర్తిః”

మనకవి తనప్రీతాపమును జూపిపడలఁచి నగరార్ణవ వైలెర్లు చంద్రారోద యామలన్నియు వర్ణించెను. పదవిన్యాసమాధుర్యమున, ఆశయావిష్కరణ గాఢభీర్యమున, సరసాలంకారయోజనమున, విప్రలంభశృంగారాదివర్ణనమున నాయితలసముచిత గాఢాపనరణిని బాణునకు వామనబాణుడు తీసిపోవుననుటలో సందేహము లేదు. ఇతఁడు బాణునే గాక ఆయాసందర్భముల నితరకవులను గూడ ననుసరించెను. కాని కాదంబరి కథానుసరణము మిక్కిలిగ గలదు. ప్రోలభాపతివేట చంద్రాపీఠుని వేటవంటిది. అతడు లేడిని వేటాడుచు సుగంధవాయుఘ్రాణమునఁ బోయి కన్యను జూచుట చంద్రాపీఠుడు ‘అశ్వముఖద్వంద్వము’ ననుసరించి పోయి మహాశ్వేతను జూచినట్టిది.

ఇరువుర భేరినాదములు ప్రయాణపటహములు, సైన్యపుదుమ్ము సమానముగ నున్నవి. వింధ్యాటవీవర్ణనము రెంటునుఁ దుల్యము. వామనుఁడు రఘువ శము ననుసరించి వేమ భూపాలునిజైత్రయాత్ర వర్ణించెనుగాని కాళివాసువలె దేశముచూచినవాఁడు కాకపోవుట చేగాఁబోలు, భూగోళశాస్త్రమును తారుమారుచేసినాఁడు. చరిత్రము గూడ యుక్తము గా లేదు. అయిననుచరిత్రములే తక్కవగానున్న దేశములో నిట్టివైనను చరిత్రకావ్యము లమూల్యము లనుట నికరము.

కథాసంగ్రహము: — ఈగ్రంథమున నాలుగుచ్ఛాసములు గలవు. అందు మొదటిదానిలోని కథ.

సుప్రసిద్ధమగు త్రిలింగమను జనపదము గలదు. అందద్దంకియను నగరి ఉన్నది. విష్ణుపాదోద్భవమగు సాల్వవర్ణమున కామాభిధానుఁడు జనించి యవనిఁ బాలించెను. అతనివంశములో పోల్లభూపతి వర్ణనీయుఁడు. ఆయనవేటకైబయలు దేరి లేడిచే దూరా కృష్ణుఁడై కన్యనుగాంచెను. ఉభయుల మోహము.

రెండవ ఉచ్ఛాసము— ఆనమయమున విదూషకునిరాక్షసుఁడు పట్టుకొనగా తాజు వెళ్ళి వానిని విడిపించి, మరలివచ్చి కన్యనుగానక విరహశ్రుతిఁ డయ్యెను. అతఁ డింటికిఁజేరి ఉద్యానమున కాలము గడవుచుండగా, కన్యాచిత్రఫలకముతో నామె చెలి కత్తైవచ్చి రాజపుత్రివిరహము నతనికిఁ జెప్పెను.

విక్రమసింహపురి యందు తుఱ్ఱారఘట్టరాజుకూతురు అనంతాంబీక యాకన్య, నాయికావిరహమును విని రాజు సందేశ మంపును. ఇచ్చట 'దూరంబినసితయా' అను బాణనిశ్లోకమువలె చక్కని శ్లోకము గలదు.

శ్లో. జానా సివానవా త్వం బహుధా మమహృదయమదయ సంరంభః
తాడయతి చంద్రవదనే | త్వదపాంగనిదేశకింకరో మదనః.

మూడవ ఉచ్ఛాసము— స్వయంవరము. వివాహము. ఆమె యం దతనికి మాచ, వేమ, దొడ్డ, అన్న, మల్ల పేర్లుగల కొడుకులు గలిగిరి. అందు మాచన్నకు రెడ్డి ప్రోతభూవుఁడు, కోమటీంద్రుఁడు, నాగేంద్రుఁడు అను మువ్వరు పుట్టిరి. అందును గుణశ్యేష్ఠుఁడు పెద్దకోమటీంద్రుఁడు రాజయ్యెను. అతఁడనంతాంబను పెండ్లియాడి, ఇంద్రునినర్పించి వేమభూవునిగ నెను. రెండవకొడుకు మాచభూపాలుఁడు. వేమభూవుఁడు రాజయి శరత్కాలమురాగా దిగ్విజయము బయలుదేరెను. నేనలు తూర్పు సముద్ర తీరమున విడిసెను.

నాల్గవ యుచ్చాసము — తరువాత కలింగ అంగవంగభంగాలములను జయించి గంగబిడ్డను విడిసి నముద్రమువెంబడి దక్షిణమునకు వచ్చి ద్రావిడుల నాక్రమించి, కాంచి చేరి పాండ్యులజయించి, నేతువుజూచి, తామ్రపర్ణిలో న్నానము జేసెను. పిదప కేరళమునుజూచి, మురచనదినిదాటి, మలయపర్వతములకడ విడిసి, కొన్నా ఘృంజను. అసంతరమున పశ్చిమదిశగా నేగి ఘూర్జర సౌరాష్ట్రములజయించి సోమనాథు నర్పించి, పారశీకమునకేగి యవనులజయించి అపరాంతరాజ్యము నాక్రమించెను. సింధురాజుతో బోరి జయించి, హూణులను, కాంభోజులను, కాశ్మీరులను వంచి ఎండకాలమున హిమ శైలమున విశ్రమించెను.

అంతట సైన్యముతో వింధ్యాటవికి వచ్చి చండికాలయమున ఆదిభైరవిని తంత్ర విధితోఁ బూజించి ద్రాక్షారామపురికివచ్చి, భీమేశ్వరునకు మొక్కి వేళవాటిని కేవలా వలోకనమున ననుగ్రహించి, వసిష్ఠాగౌతమీసేవితయగు గోదావరిని సేవించి తనపురికి వచ్చి భోగియై సరసకవికావ్యశ్రవణభూషణభూషితుఁడై పరమానందమున నుండె”.

ఇందలి ద్రాక్షారామవిలాసినివర్ణనము భాణములోనివర్ణనమును దలపించుచున్నను ఇక్కడ వేద్యులను మెచ్చుకొనుటకంటె విమర్శించుటయే యెక్కువచేసినాఁడు. వర్ణనము విదూషకుఁడు చేసెననియు, అది విని రాజు నవ్వెననియు విదూషకునకుఁ బూరితోషిక మిచ్చెననియు సరిపుచ్చి అందఱి గౌరవమును కాపాడెను. పోలయవేమారెడ్డి శ్రీశైలమునకు మెట్లుగట్టించెనని, యవనులజయించెనని మొదలగు చరిత్రాంశములచ్చటచ్చట నున్నవి. ఇఁక దండయాత్ర చదివినవారికి అది అసంగతములపుట్టయని బూటకముల బుంగ యని గోచరముగాఁ మానదు. వంశవృక్షము గూడ సరిగా చెప్పక దాటివేయ వలసినవచ్చినదని యీపటకే చెప్పినాను. ఇంతకంటె చరిత్రాంశములలోనికి వెళ్లుట నా వ్యాసమునకు తగదు. ఆపనిని పెక్కురు ఇతరవ్యాసములలో చేసియుందురు అని నా సమ్మతము. చర్చితచర్చిణమేల ?

వామనభట్ట బాణుఁడు—శ్రీనాథుఁడు

ఇరువురు నొకరినొకరు పేర్కొనలేదు. ఏకారణముచేనైన నేమి ? ఇరువురు సమర్థులైన కవులు. రెండుభాషలలో విడివిడిగా విజృంభించినవారు. ఇరువురు బాణుని కాదంబరినుండి పుటలకొలదిగా తిమగ్రంథములలోనికి దింపుకొనియున్నారు. శ్రీనాథుని కాశీఖండము, శివరాత్రిమాహాత్మ్యములను బరిశీలించినవారి కీసంగతి వేరుగఁ జెప్పనక్కఱ లేదు. ఇఁక శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్యగారు చెప్పినట్లు భీమఖండములోను,

వేమభూపాలచరితములోను పెక్కువర్ణనములు తూచినట్లు సరిపోయినవి. వేమభూపాల చరితములోని త్రిలింగ దేశవర్ణనము, భీమేశ్వరపురాణములోని దాక్షిణ్యరామపురవర్ణన మును సరిగా పోలియున్నవి.

పరమసమర్థుడయ్యు శ్రీనాథుడు వేగముగా శృతులు రచించు తోందరలోను, నిరంకుశత్వము చేతను బాణు ననుకరించినట్లే వామనబాణుని గూడ సనుకరించెననుట అంత సత్యవిరుద్ధము కాఁజాలదు. అంతమాత్రముచేత శ్రీనాథుని పరపతి కేమియు నవ్వము రాదు. ఈవర్ణనలన్నియు నీవిధముగ నెందైన నున్నవని యెవ్వరైన చూపగలుగు వరకు నిట్లే భావింపవచ్చునని తలఁచుచు కొంచె మావిషయ ముదాహరించి యీ వ్యాస మును ముగించుచున్నాను.

ఆంధ్రులచరిత్రము ప్రశంసనీయుముగఁ జేయుటలో వామనబాణునివంటి సం స్కృతకవుల కృషి యనల్పమని మనవిచేయుచున్నాను.

త్రిలింగ దేశవర్ణనము (వామనభట్ట బాణుడు)

“సమంతాదఖండితాంభః సమృద్ధిః, విశ్వంభరా భూలతానుకారి సేతురేఖైః తటతరుకుసుమాంతర క్షీరదమంద మకరంద స్వంద కందభితకల్లోలైః సలిలకేళీలోల కలహంస కామినీ కోలాహలానుకృత జలదేవతామణినూపుర ఝణఝణాత్కారైః కారండవ పక్షవిక్షేపపరిచలిత పంకజపరాగపాళీవిరచితాళీక సంధ్యానుబంధచకిత చక్ర వాకయుగైః స్తనంధయైరివ సాగరరాజస్య అనేకైస్తూకైరుపాశోభితః..... లలిత లవలీలతాంగిత లవంగైః ||

దాక్షిణ్యరామపురవర్ణనము (శ్రీనాథుడు)

“అఖండితాంభః సమృద్ధి విజృంభించి విశ్వంభరా భూలతానుకారి సేతురేఖాలం కారంబులై తటతరుకుసుమాంతరక్షీరదమందమకరందస్వందన కల్లోలంబులైన సలిలకేళీ లోల కలహంసకామినీ కోలాహలానుకృతజలదేవతాచరణమణినూపుర ఝణఝణా త్కారంబులై, కారండవపక్షవిక్షేపసంచరితపంకజపరాగపాళీవిరచితాళీకసంధ్యానుబంధ చరిత చక్రవాకమిధునంబులై, పయోధిగన్న బిడ్డలుంబోని యొడ్డుచెరువులచేతను..... లలితలవలీలతాలింగితలవంగంబులును సగు శృంగారారామములచేతను.”

ఎత్తాపెగ్గడ — హరివంశము

కళాంబి రాఘవాచార్యులు, ఎమ్. ఎ., డి. ఎల్.

అంధ్ర వాఙ్మయప్రపంచమున మూలపురుషులై మహాభారతాంధ్రీకరణముచే గవిత్రోయంబని విఖ్యాతిగాంచిన కవీశ్వరులలో నెత్తాపెగ్గడ మూడవవాడు. అంధ్రీ కవిత్వమునకు వీరు మార్గదర్శకులనియు వీరి రచనను మిగిలినకవులు సప్రమాణముగఁ గైకొనిరనియు నందఱంగీకరించిన విషయమే. ప్రబంధకవియు నెత్తాపెగ్గడ కించుమించుగ నమకాలికుఁడు నగు నాచన సోముని నెత్తాపెగ్గడకు మిన్నయని కొందఱిటీవల నిరూపింప ప్రయత్నించిరి. 'అలికంబున నక్షిని డాచినట్టి సర్వజ్ఞుఁడని చిన్నయ సూరిచే నుతింపఁబడిన నాచన సోమన ప్రబంధకవులలో నున్నతస్థానమును వహింప నర్హుడే కాని కవిత్రోయముతో సమానుఁడని సహృదయు లంగీకరింపజాలరు.

— : క వి వ ం శా ది క ము : —

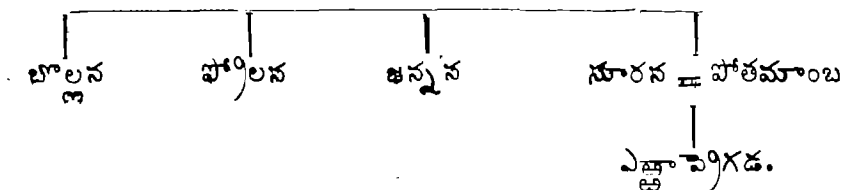
ఎత్తాపెగ్గడ క్రీ. శ. పదునాల్గవ శతాబ్దమువాఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. శ్రీవత్సగోత్రుఁడు. నెల్లూరుమండలములోని గుడ్లూరు యతని నివాసస్థలము. ఇతని యింటిపేరు చెదలవాడవారని యతనివంశస్థుఁడును విప్రీనారాయణచరిత్రోకర్తయు నగు మల్లన వ్రాసిన 'ప్రతిభతో నారణ్యపర్వశేషముఁ జెప్పెఁ గవులకుఁ జెవులపండువులు గాగ' యను పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితాత ఎఱపోతన వేగినాట కర్తా వర్తివృత్తిమంతుఁడని నరిసింహపురాణమున గలదు. ఎత్తాపెగ్గడ ప్రథమమున గుడ్లూరునివాసియై తరువాత చెదలవాడ యందుండెనని మన మూహింపవచ్చును. నర సింహపురాణమున గల వాళవర్ణమువలన నీక్రిందివంశవృక్షము మనకు లభింపుచున్నది.

భీమన

|
బొల్లన = పోలమాంబ

|
ఎఱపోతన = ప్రోకమాంబ

|

పై వంశవృక్షము విస్పష్టముగ నున్నను, భాగవత వృక్షసంఘము నాంధ్రీకరించిన ఏర్పూరిసింగనకు బూర్వుడైన యెట్టనయు, కొక్కోకగ్రంథకర్తయగు యెట్టనయు, నెత్తాపైగడయు నొకరేయని కొందఱు విమర్శకులు వ్రాసియుండుట ప్రమాదజనితమని యూహింపవగును.

ఎత్తాపైగడకు మూలపురుషుడగు భీమన వెలనాటిచోడునివలన మిగుల మన్నన గాంచియుండెను. (కీ.శ 1156-1163); అతని కైదవతరమువాడైన ఎత్తాపైగడ, కాకతీయసామ్రాజ్య పతనానంతరము స్వతంత్రుడై కీ. శ. 1328-49 వఱకు నద్దంకి రాజధానిగ రాజ్యసాలన మొనర్చిన పోలయవేమారెడ్డికి దన రామాయణ హరివంశముల గృతి నొసంగియుండుటచే బదునల్లవ శతాబ్ద ప్రధమభాగమున నుండెనని మనము నిర్ణయింపవచ్చును. 'ఉన్నత సంస్కృతాది చతురోక్తిపదంబుల గావ్యకర్తయైనరణ్యవర్ష కేషోన్నయమంధ్రభాష సుజనోత్సవముప్పగ నిర్వహించుటచే' ప్రసిద్ధపరమేశుడనియు, 'గిరిశపద భక్తిరసతత్పరభావము కలిమి' శంభుదాసుడనియు బిరుదములు వచ్చినటుల గవి నరసింహపురాణమునఁ దెలిపికొనియున్నాడు. ఎత్తాపైగడ శంభుదాస బిరుదాంకితుడై శంకరయతీంద్రుని శిష్యుడైనను శివకేశవులయందు సమానమగు భక్తిని గనబఱచెను. రామాయణ హరివంశరచనమే యిందులకు తార్కాణము. 'గోవింద గుణాదరసామనస్య ధన్యుడ'నని కూడ దన్ను నరసింహపురాణముననే పఠించుకొనియుండెను.

ఎత్తాపైగడ గ్రంథములు

ఈతడు రచించిన రామాయణములోనివని యొండు రెండు పద్యములు లక్షణ గ్రంథములను దాహృతములగుటయేకాని యాగ్రంథము మనకు లభించి యుండలేదు. వేమారెడ్డి యనుజన్ముడగు మల్లారెడ్డిపోషణమున నుండి తరువాత వేమారెడ్డి నాశ్రయించి రామకథను జెప్పినటుల హరివంశమున గలదు. మిగిలినగ్రంథములగు నరణ్యవర్షకేషము, హరివంశము, నరసింహపురాణమును మనకు లభించి యతని కాంధ్రవాఙ్మయప్రపంచమున నత్యున్నతస్థానమును సమకూర్చుచున్నవి. భారతారణ్యవర్షమున

'స్ఫురదరుణాంశురాగరుచి' యనుపద్యమునుండి యతనికవిత్వము ప్రారంభమని పలువురు అంగీకరించియున్నారు. అయినను ఎఱ్ఱాప్రెగడ రచించినది నష్టభాగపురాణ మని యొక వింతవాదము నిటీవల కొందరు లేవనెత్తిరి. అది నిరాధారమగుటయే గాక గ్రంథాంతర ప్రమాణములకును, జనశ్రుతికిని విరుద్ధము. ఎఱ్ఱాప్రెగడ రచించినభాగమును నన్నయ తిక్కనాదులకవిత్వముతోఁ బోల్చిఁ జూచినచో నిది మఱియు విస్పష్టము కాగలదు. అతఁడు తనగ్రంథములందు నన్నయతిక్కనలనుమాత్రమే స్తుతించియున్నాడు. 'నన్నయ భట్ట మహాకవింధ్రు' సరససారస్వతాంశప్రకాశి' తన్ను జెందినదనియు, 'దత్తకవితారీతి యుఁ గొంతదోఁప దద్రచనయకా' నారణ్యపర్వశేషమును బూరించిననియు నతఁడు చెలిసికొనెను. అట్టి రచనయే నష్టభాగపురాణమునుభ్రమను గలుగజేసినది. కాని పవిత్రముగ భారతభాగములఁ జదివినచో గవిత్రయకవనభేదము నెఱుంగవచ్చును. తరువాతి కవికవులుండఱితని మహాభారతకర్తగ బరిగణించియుండుట విదితము. అయినను విమర్శకులలో గొందఱు 'అరణ్యపర్వశేషోన్నయ' మనుదాని కొక విపరీతార్థమును స్ఫురింపఁజేసి ఎఱ్ఱాప్రెగడ రచించినది నష్టభాగపురాణమే యనియు స్వతంత్రరచనము కాదనియు వాదించుచున్నారు. ఇది పండితజనసమాదరణీయము కాదు.

ఎఱ్ఱాప్రెగడకు నన్నయతిక్కనలపై గల భక్తివిశ్వాసములు హరివంశమున బాగుగ దెలుపఁబడియున్నవి. 'ఉన్నతగోత్రసంభవము' అను పద్యమున నన్నయభట్ట కుంజరంబును, 'తన కావించినసృష్టి తొక్కరులచేతంఁగాదునా' యను పద్యమున కవి బ్రహ్మయగు తిక్కననుఁ బ్రశంసించుటయే గాక వారుచూపిన త్రోవపావనంబని వచించెను. అందు నన్నయభట్టకృతభారతభాగమును ముందునిచికొని రచించుటచేనారణ్య పర్వశేషము 'తద్రచనయకా' స్ఫురించుటలో వింతయేమియును లేదు. అరణ్యపర్వశేషమున, నరసింహపురాణము నన్నయరీతిని సంస్కృతసమాసజటిలంబుగ రచింపఁబడినవి.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ సృసింహపురాణమును అహలూబలనాధుని కంకితమొనర్చెను. తన తాతయగు నెఱిపోతన తనభావమున సాక్షాత్కరించి తనప్రియదైవతంబగు నహలూబలేశ నరసింహునిగూర్చి కావ్యమును రచింపఁ బ్రోత్సహించెనని యతఁడు వ్రాసి యున్నాడు. తిక్కనయు తనజనకుండగు కొమ్మనదండనాధునియాసతిచే దాను భారతమును రచింపబూనితినని విరాటపర్వమునఁ బీఠికయందు వర్ణించియుండెను. అట్టి పద్ధతినే ఎఱ్ఱాప్రెగడయు నవలంబించియుండెననుట స్పష్టము. తిక్కనయెఱ్ఱాప్రెగడలకాలమున బ్రజలు శివకేశవులయం దభేదప్రతిపత్తిగలవారై హరిహారాధన మొనర్చుచుండి రని

తలవవలసి యున్నది. నాచన సోమనయు నుత్తరహరివంశమున హరిహరనాధుని గీర్తిం చుటయే గాక ద్వితీయాశ్వాసమున హరిహరులయైక్యతను నిరూపించి 'ఎల్లలోకంబులకు దైవమేకమగుట, హరిహరాత్మ నెఱింగితిమనిరి సురలు' అని వర్ణించెను. అట్టి యైక్యతను గుర్తెఱింగియే శివభక్తితత్పరులమయ్యు, తిక్కనయెత్తాప్రెగడలు ఉత్తరరామాయణము హరివంశనృసింహపురాణములు మొదలగు విష్ణుభక్తి ప్రతిపాదకగ్రంథముల రచించిరి. పురాణముల మూలగ్రంథముల విమర్శకద్వైపిని బరిశోధించినచో విష్ణుసంబంధములగు పురాణముల నంబికాశివ స్తుతులును, శివపురాణముల లక్ష్మీనారాయణస్తుతులునుఁ జేర్పఁబడుట నిస్సంశయముగ నెఱుగవగును.

హరివంశము ఎత్తాప్రెగడ రచించిన గ్రంథములలోఁ దుదిగ్రంథమని కొందరు తలంచుచున్నారు. నృసింహపురాణమున నరణ్యపర్వప్రకంసయు, హరివంశమున రామ కథాప్రకంసయు మాత్రము గలవు. వానివలన గ్రంథముల పౌర్వాపర్వముల నిర్ణయింప వీలులేదు. కొందరు మల్లన విప్రీనారాయణచరిత్రమునందలి 'ప్రతిభతో నారణ్యపర్వ శేష'మనుపద్యమునఁ దెలుపఁబడిన వరుసయే నాయాగ్రంథరచనలవరుస యని యంగీక రించియున్నారు. అట్లున్నను హరివంశ మతని గ్రంథములలో నత్యున్నతస్థానమును వహించుననుటలో సందియము లేదు. హరివంశమును భారతపరాంశమని బుధు లింపార గఁ జెప్పవరని కవి తెలిపియున్నాడు. మఱియు 'బంధుర్బాహుదళపర్వనిర్వహణసంభా వితంబగు మహాభారతంబు హరివంశపరిపూర్ణమగునట్లుగాఁ గ్రమవ్యాఖ్యాన మొనరించి తనఘనీవు' (హరి. ఉత్త- 10:291) అనుటచే హరివంశముయొక్క ప్రాముఖ్యత మనకు విదిత మగుచున్నది.

ప్రాలయవేమారెడ్డి

ఈహరివంశగ్రంథము అద్దంకి రాజధానిగ యాంధ్రదేశమునేలిన ప్రాలయవేమారెడ్డి కంకితము నేయబడినది. వేమారెడ్డి పంటదేసటికులమున జనించి, కాకతీయ సామ్రాజ్యమున సేనానాయకుడై తురుష్కులదండయాత్రలచే నాసామ్రాజ్య మంతరించెడు తరిని యద్దంకి రాజధానిగ కందుకూరు మొదలు గోదావరితీరమువఱకును తనభుజబలము చే రెడ్డిరాజ్యమును స్థాపించెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1325-1350 వఱకు రాజ్య మేలెనని యు, సతనియనంతర మతని పుత్రులు అనపోత, అనవేమారెడ్లు రాజ్యము చేసిననియు మనకుఁ దెలియును. ప్రాలయవేమారెడ్డికి సోదరులగు అన్నారెడ్డియు, మల్లారెడ్డియు, కుమారుఁడగు అనపోతారెడ్డియు, మేనమామకుమారుఁడగు నూకారెడ్డియు సేనానా

యకులై యుండిరి. అందు మల్లారెడ్డి తన బాహుబలముచే సుప్రసిద్ధ రేవుపట్టణ మగు మోటుపల్లిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొ నెను. ప్రోలయవేమారెడ్డి తాను పరాక్రమము చేనాక్రమించినభూములను తన యనుజతనుజమిత్రబాంధవుల కిచ్చెనని హరివంశమున గలదు. తురుష్కులదండయాత్రలచే దేశ మంతయు నల్లకల్లోలముగ నుండుటచే నతడు వర్ణాశ్రమధర్మములకును, వేదాదివిద్యలకునుఁ దగిన చేయూత యొసగి తన యశశ్చంద్రి కలనాంధ్రదేశమున వెదఁజల్లెను. అతనిభాగ్యవైభవము, రాజ్యపాలనము, దానములు, తటాకారామప్రతిష్ఠలును 'అగ్రహారములు విద్యాతపోవృద్ధులకిచ్చి' యను పద్యమున వర్ణింపఁబడినవి. (హరి. పూ. ౧-19).

ఈవేమారెడ్డియే శ్రీశైలయ హోల బలక్షేత్రముల సోపానముల గట్టించెను. అందుననేలపరిమితభూ దానపరశురాముడు, అనేకనగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత వివిధారాముడు, పర్వతా హోలబలనిర్మితసోపానుఁడు మొదలగు బిరుదములను వహించి కీర్తి కెక్కెను. మఱియు నతఁడును నతనివంశీయులును గ్రామముగ ధరించిన 'పల్లవాదిత్య, జగనొబ్బ గండ, కేళాధిరాయ, చెంచుమలచూరకార, సంగ్రామధనంజయు, వీరనారాయణాద్యనేక సుప్రసిద్ధబిరుదములు హరివంశమునఁ బేర్కొనఁబడినవి. (1-11) బ్రహ్మకుండిసహ్యాజా గాతమీజలకీర్తిడావి నోదుండనుటచేతనే యతనిరాజ్యవిస్తీర్ణము విదితము. అతడు గజపతి సేనలనుగూడ జయించెను. హరివంశమున (పూర్వ ౧-199).

మాలిని— బహుళ హయగజేంద్ర స్ఫారసేనాసహస్ర
ప్రహత కటకరాష్ట్రభ్రష్ట విద్విష్ట సంప
ద్గ్రహణ.....

యనుపద్యమున వర్ణింపఁబడినది. ఎఱ్ఱాపెగడగ్రంథములలో వేమారెడ్డి కుమారుడగు అనవేమారెడ్డి ప్రళంసగానరాదు. అనవేమునిపూర్వజులగు అనపోత గోమటిం దుర్జులు మాత్రమే పేర్కొనఁబడిరి. కొన్ని ప్రతుల 'పోలయసూనుడు గోమటి' యను చోట 'మాచయసూనుడు గోమటి' యనియు పాఠాంతరము గలదు. (పూర్వ ౧-32) హరివంశరచనమునాటి కనపోతారెడ్డి యువరాజుగ నుండెను. కాని యనవేమారెడ్డి జన్మించియుండలేదనియో, లేక బాలుడై యుండెననియో యూహింపవలసి యున్నది. మఱియు కవి యీగ్రంథమున కృతిపతిని పోలయవేమా, అన్నయవేమా యని వేర్వేరుగ సంబోధించినను, యవి యన్నియు పోలయవేమారెడ్డినిగూర్చియే యనియెఱుంగ నగును.

—◆ సంస్కృతహరివంశము ◆—

సంస్కృత హరివంశము మహాభారతమున నొక భాగమునియు, ఖలమనియు ప్రశంసించుట గలదు.

హరివంశ స్తతః సర్వపురాణాం ఖలనంజ్ఞతిమ్
ఏతత్పర్వశతం పూర్ణం వ్యాసేనోక్తం మహాత్మనా.

(మహా-ఆది ౨ అధ్యాయం)

హరివంశమును మహాభారతమునకు జేర్చనిదే దానికి లక్షశ్లోకపరిమితి రాకపోవుటయు, హరివంశగద్యముల 'ఖలేషు హరివంశపర్వణి' యని యుండుటయు పై యూహలను బలపఱచుచున్నదని విమర్శకుల యభిప్రాయము. మహాభారతమున కురుపాండవ వంశములు వర్ణింపబడినరీతిని హరివంశమున వృష్ణి, అంధకవంశములు వర్ణింపబడినవి. హరివంశమును పురాణమని పండితపామరు లంగీకరించియున్నారు. ఇప్పటికిని నేపాళ దేశమున న్యాయస్థానములందు సాక్షులు హరివంశమును దమ దలపైనిడుకొని ప్రమాణముచేయుట గలదని వింటర్నిట్టిగారు వ్రాసియున్నారు.¹

సంస్కృత హరివంశమున (బొంబాయిప్రతియందు) సుమారు పదునారువేల శ్లోకములును, హరివంశ విష్ణు భవిష్యపర్వములని మూడుపర్వములును గలవు. హరివంశమునకును మిగిలిన పురాణాగ్రంథములకువలె భిన్నప్రతులు కనవచ్చుచున్నవి. హరివంశమున పండ్రెండువేల శ్లోకములు గలవని మహాభారతమున గలదు.² మహాభారత హరివంశముల శ్లోకసంఖ్యనుగూర్చి వ్రాయుచు సి. వి. వైద్యగారు వ్రాతప్రతులయందు 12580 శ్లోకములు గలవని వ్రాసియున్నారు.³ బొంబాయిప్రతియందలి శ్లోకసంఖ్య పదునారువేలకు మించుచున్నది.

ఆ ప్రతియందు ప్రధనుపర్వమగు హరివంశపర్వము బ్రహ్మవాక్యవర్ణనముతో సమాప్తమునొంది ఏబదితోమ్మిదిఅధ్యాయముల గలిగిఉన్నది. విష్ణుపర్వము పూర్వార్థ ఉత్తరార్థములతోగూడి ఉపాహరణముతో ముగిసి నూటముప్పదియొక్కటి యధ్యాయ

1. History of Indian Literature. Vol I. P. 452 (notes)
 2. ఖలేషు హరివంశ శ్చ భవిష్యం చ ప్రకీర్తితమ్
 దశశ్లోక సహస్రాణి వింశచ్ఛోక శతాని చ (పర్వసంగ్రహ-373)
 3. Mahabharata— a criticism— by C. V. Vaidya.

ములతో నున్నది. మూడవదగు భవిష్యవర్వమున నూటముప్పదినాలు అధ్యాయములు గలవు. కలకత్తా ప్రతులయందును, మన్మథనాథదత్తు గారి అంగ్లానువాదమునందును మొదటి రెండు పర్వములొకే పర్వముగ జేర్చబడి హరివంశ విష్ణుపర్వవిభాగము లేక ఉన్నవి. అందు మొత్తమున నూట ఎనుబదియేడు అధ్యాయములు గలవు. భవిష్యవర్వముననో 48 అధ్యాయములు మాత్రమే యున్నవి.

హరివంశ పర్వమున సృష్టి ప్రకారము, మన్వంతరములు, సూర్యచంద్రవంశ వృత్తాంతములును, విష్ణుపర్వమున శ్రీకృష్ణుని చరిత్రమును వర్ణింపబడినవి. విష్ణుపర్వ పూర్వార్థమున పారిజాతాపహరణమువరకును, ఉత్తరార్థమున నుపాహరణాది వృత్తాంతములును వర్ణితములు. ఈ పర్వమున శ్రీకృష్ణుని మహిమయు, బాల్యాదికీడ్డలును భాగవతదశమస్కంధమునందువలెనే వివరింపబడినవి.

భవిష్యవర్వమునందలి గాథలు యాంతరంగిక సంబంధము లేక యుండుటచేతను, హరివంశమునకు సంబంధింపనివిషయములు పెక్కులుండుటచేతను, పాశ్చాత్య విమర్శకు లీ భవిష్యవర్వమును దరువాత జేర్చబడినదానిగ దలంచుచున్నారు. ఇందు జనమేజయ వంశవర్ణనము, భూతోత్పత్తి ప్రకారము, యజ్ఞాదికర్మలఫలము, మధుకైటభసంహారము, అవతారప్రకాశన, శ్రీకృష్ణుని కైలాసయాత్ర, ఘంటాకర్ణ వృత్తాంతము, ప్రాచీనవాసు దేవవధ, హంసశింభకోపాఖ్యానము మొదలగునవి కలవు. హరివంశపు ప్రతులనుఁ బరిశీలించిన నీ పర్వమునఁ జాలమార్పులు కలిగినవని స్పష్టముగ నిర్ణయింపవచ్చును. అందు కలకత్తా ప్రతులలో నృసింహునితో దైత్యులయద్ధము (44-46 అధ్యాయము) బలి యభిషేకానంతము నాకలోకముపై దండెత్తుట దేవతలపరాజయము (49-65 అధ్యాయము) శ్రీకృష్ణుని కైలాసయాత్ర, ఘంటాకర్ణ హంసశింభకోపాఖ్యానములు, తివురవధయు (74, 131, 133, 134 అధ్యాయము) లేవు. మొన్నయధ్యాయములు (17 మొకలు 19, 27 మొదలు 29) సంగ్రహముగ నున్నవి. మిగిలిన రెండు పర్వములందు నట్టి మార్పులు లేకుండుటయే గాక అధ్యాయములు, శ్లోకసంఖ్యయు గూడ సరిపోవుచున్నవి. కలకత్తా ప్రతుల శ్లోకసంఖ్య నుమారు 1300 మాత్రమే.

ఎఱ్ఱా పెరిడ యాంధ్రీకరించిన హరివంశమున బొంబాయి ప్రతులందువలె పర్వ విభాగములే పూర్వోత్తరహరివంశములని విభజింపబడియుండును. నాచనసోమనయు దా నాంధ్రీకరించిన భాగము నుత్తరహరివంశమనియే పేర్కొనియున్నాడు. అందువలన

నాటి కాంధ్రోదేశమున బ్రాహ్మణములోనున్న హరివంశపు పుస్తకములు పర్వవిభాగములేక పూర్వోత్తరభాగముల మాత్రము కలిగియుండెనని మన మూహింపవచ్చును.

సంస్కృతగ్రంథము.

ఎఱ్ఱాపెగ్గడగ్రంథము.

(1) హరివంశపర్వము.	పూర్వభాగము ఆ 5-78 వఱకు.
(2) విష్ణుపర్వము-పూర్వభాగము.	ఉత్తర ఆ 4 చివరకు
(3) ,, ఉత్తరభాగము.	,, పంచమాశ్వాసము (1-114 పద్య),
సప్తమాశ్వాసము.
(4) భవిష్యపర్వము.	పంచమాశ్వాసము (115-250 ప) షష్ఠా
శ్వాసము, అష్టమ నవమాశ్వాసములు.

ఎఱ్ఱాపెగ్గడ యాంధ్రీకరణము కొంచెమించుగ మూలానుసరణముగ నుండును. ఆతడు నన్నయతిక్కనలరీతిని కొన్ని ఘట్టముల విపులీకరించియు, గొన్నిటిని తగ్గించియు, పురాణములందువలె నీతి, మతవిషయములను వదలక యాంధ్రీకరించెను. భవిష్య పర్వాంతమునగల శ్రీకృష్ణుని కైలాసయాత్ర మొదలగు కథాభాగము భవిష్యపర్వ గాధలకు సంబంధములేకపోవుటచే నయిదాఱు ఆశ్వాసముల కేర్పబడినవి. మూల గ్రంథములోని కొన్ని భాగము లేలాకో తెనిగింపబడలేదు. అందు ముఖ్యముగ పారిజాతహరణ వృత్తాంతమును పేర్కొనవచ్చును. ఇది పది పద్యములలో ముగింపబడినది. (ఆ 4. ప 212-222) నారదుడు కృష్ణునికి పారిజాత మొసంగుటయు, నతడు రుక్మిణికి దానినీయ సత్యభామ యాగ్రహించుటయు, మొదలగు కథాభాగములును, పుణ్యకవ్రత విధానమును పూర్తిగ విడువబడినవి.

సంస్కృతహరివంశ విష్ణుపర్వమున నరువదినాలుగవ యధ్యాయమున నరకాసుర వధానంతరము శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామతో గరుడవాహనారూఢుడై త్రిదివంబునకు జని, యట పౌలోమవాసవులచే నభ్యర్చితుడై, యదితికి కుండలములనొసంగి, యామెచే దీవ నలనంది, నందనోద్యానమునఁ బారిజాతము గాంచి పెకలించి తార్క్ష్యునిమూపున నిడి ద్వారకకుఁ గొనిపోయినట్లు కలదు. ఈవృత్తాంతమును విని యింద్రుడతని ప్రశంసించెనట! ఇది పారిజాతహరణ గాధకును, యింద్రోపేందుల యుద్ధవర్ణనమునకును విరుద్ధముగ నున్నది. (శ్లో 64-70). దీనివలన పారిజాతవృత్తాంతమంతయుఁ దరువారక కేర్పబడినదా యను సంశయము కలుగకమానదు. రసోచితములగు ఘట్టములనాంధ్రీకరించిన సోముని గ్రంథమున గూడ పారిజాతహరణవృత్తాంతము గన్నడదు.

మఱియు విష్ణుపర్వోత్తరార్థమునందలి షట్పూర్వధ, భానుమతీహారణము, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నాపాఖ్యానము, భవిష్యపర్వమునందలి హంసడింభకోపాఖ్యానమును, యెఱ్ఱాప్రెగడగ్రంథమున లేవు. ఆంధ్రహరివంశమున గల ఊర్వశీసరకాసురఘట్టము, సత్యభామయుద్ధము మొదలగునవి సంస్కృతగ్రంథమున బ్రాంబాయి కలకత్తా ప్రతుల గన్నడవు. యెఱ్ఱాప్రెగడకు లభించిన మూలమున బారిజాతహరణాదులు లోపించి యుండెనా? ఎఱ్ఱాప్రెగడగ్రంథమున నీభాగములు లేకుండుటచేతనే యిటీవల నేకూని భైరవకవి యాచార్యులు నాంధ్రీకరించి వానిని హరివంశోత్తరభాగమున నాలుగవ యాశ్వాసముచివర 5, 6, 7 ఆశ్వాసములుగఁజేర్చి, యందలి అయిదవ యాశ్వాసమును యెనిమిదవదానిగా మార్చియున్నాడు. అందు కోటగిరి శ్రీనివాసభూపతి యెఱ్ఱనార్యుని గ్రంథమున 'పారిజాతహరణాదికథావళి లేకయున్నచో.....యెఱ్ఱనార్యుండు తెలిగింప డేలనొక్కొ, తెలుఁగుఁజేసినపిదపను చొలగెనొక్కొ' యని వితర్కించి యా కథలను దెలిగింపుమని బ్రోత్సహించినట్లు భైరవకవి వ్రాసెను.

ఈ సందర్భమున మనము నాచనసోముని గ్రంథమును గూడ విమర్శింప వలసి యున్నది. సోము డెఱ్ఱాప్రెగడ కించుమించుగ నమకాలికుడు. అతని హరివంశమున భవిష్యపర్వములోని గాధలు కొన్ని మాత్రమే చేరియున్నను, అది కూడ నుత్తరహరివంశ మనియే పిలువబడుచున్నది. మూలగ్రంథమున గల పర్వవిభాగమందును లేదు. లభించినగ్రంథమున కృత్యాదిపద్యములును లేవు. పృథమాశ్వాసమున 'వైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లనియె' నని ప్రారంభింపబడినది. దీనివలన సోముడు పూర్వభాగమును గూడ రచించెననియు నది నశించియుండుననియు గొందఱు హింతు చున్నారు. ఇందు లకు దగిన యాధారములుమృగ్యములు. సోముని గ్రంథమున జరాసంధుడు మధురపైదం డెత్తుట, రుక్మిణీపరిణయము, పారిజాత వృత్తాంతమును లేవు. రుక్మిణీసత్యభామలతో జూదము, హంసడింభకోపాఖ్యానము యెఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశమున లేవు. ఆంధ్రదేశ మందలి కొన్ని వ్రాతప్రతులయందు రుక్మిణీపరిణయాంతమువరకుగల భాగము పూర్వ భాగమునగలదని కీ. శే. నడకుదుటి వీరరాజుపంతులు గారు వ్రాసియున్నారు. మఱియు నూర్వశీసరకాసురసంభాషణము యాంధ్ర పరిశోధక మండలివారి హరివంశపుప్రతియం దును, బొబ్బిలి ప్రతులయందును గలదట.

శ్లో. జయ మాఘోషయామాస నరకోదానవోత్తమః
 అమరావతీం తదా దైత్యః ప్రవిశ్య చ మహాసురః
 ఊర్వశీం చ సమాహూయ వచనం చేదమ బ్రవీత్

భజ మామిహ వామోరు నిర్జితశ్శ్ర ఆహవే
అహ మిన్ద్రో యమో రాజా వరుణో యాదవాం పతిః.

ఉత్సవ. ఋషయో యదితేరాజన్ యక్ష్యన్తి క్రతుభి స్సదా
తదా భజామి దైత్యేస్త్రి నాత్రకార్యావిచారణా. 127 అధ్యాయం.

సోమన యెఱ్ఱాపెగడలు.

ఎఱ్ఱాపెగడ నన్నయతిక్కనల ననుకరించి పురాణములరీతిని మూలమునరణ మొనర్చుచు హరివంశమును రచించియున్నాడు. నాచనసోముడన్ననో కొన్ని రసవత్తరము లగుఘట్టములమాత్రము గైకొని, ప్రబంధవర్ణనాదుల నిమిచ్చి శ్రీనాథాదులకు మార్గదర్శక డయ్యెను. అతనిగ్రంథమున నర కాసురవధ, ఉపాపరిణయము మొదలగునవిమూలాతిరిక్త ముగ విఫలీకరింపబడినవి. ఇరువురు రచించిన హరివంశభాగముల నొకదానితో నొకటి పోల్చి సోముని కొందఱును, ఎఱ్ఱాపెగడను మఱికొందఱును మిన్నయని విమర్శక వ్యాసముల వాసియున్నారు. ఈకవుల నీరీతిని విమర్శించుట సమంజసముగాదని తోచు చున్నది. వారివారి యాదర్శములు వేరు. ఎఱ్ఱాపెగడ భారతమున కనుబంధముగ హరి వంశమును రచించుచు బురాణములరీతిని మూలము నతికృమింపక, చక్కని తేటతెలుగు పదములతో తిక్కన భారతభాగము నాదర్శముగ గైకొనియున్నాడు. కథాంశములకే ప్రాముఖ్యము నొసంగి రసభావోచితములగు పదములచేతను, యాచిత్యపోషణము వలనను తన కవిత్వమున కొక గాంభీర్యమును యున్న తస్థానమును సమకూర్చియున్నాడు. అందుననే మహాకవులతని నన్నయతిక్కనలతో జేర్చి ప్రశంసించిరి. శ్రీనాథుడును 'పరిధవింతు ప్రబంధపరమేశ్వరుని తేవ నూక్తివై చిత్రి నొక్కొక్కమాటు' అని యతనిఁ బొగడియుండుట మనకు విదితమే.

సోముడు ప్రబంధకవులలో నత్యుత్తమస్థానమును వహింప నర్హుఁడు. అతని గ్రంథరచన ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకమై వర్ణనములు, శబ్దాలంకార వైచిత్ర్యములు, ప్రాధికవిత్వపు పోకడలు, కవితాశైలిలో బిగువు, కాఠిన్యమును గలిగియుండును. ప్రబంధకవులలో మిన్నయని యంగీకరించుటతోఁ దృప్తినొందక యెఱ్ఱనార్యునికంటె నతని కున్న తస్థానము నొసంగ బ్రయత్నించుట గేవల మభిమానపూర్వకమని యెఱుంగ నగును. అట్టి యభిప్రాయము ననుసరించియే యెఱ్ఱాపెగడ భారతరచనము నష్టభాగ పురాణముకాని స్వతంత్రరచనముకాదను వింతవాదముకూడ బయలుదేరినది. ఆ భాగము నన్నయవద్దతిని రచింపబడియుండుటయే యందులకు గారణము. భక్తిపార

వశ్యమున దన్వయత్వమునుజెంది పోతనరచించిన రుక్మిణీకల్యాణాది భాగవతభాగముల నెఱ్ఱాపెగడ హరివంశభాగములతో బోల్పుటయు సరియగు విమర్శనోపద్యతి కాదు. పోతన కవితృము మూలగ్రంథముయొక్క పాశ్రస్త్యముచేతనేగాక భక్తిపారవశ్యతచే నెగిరి గంతులువైచుచున్నది.

నన్నయదిక్కనాదుల భారతభాగములరీతిని కవితాగాఁభీర్యము, ఔచిత్యము, పదములకూర్పు, సహజములగు ప్రకృతివర్ణనములు, కథాంశముల ప్రాధాన్యమును గలిగి యెఱ్ఱాపెగడ కవితృము పండితజనాదరణీయమని వేఱుగఁ జెప్పనక్కరలేదు. తిక్కనవలెనే యెఱ్ఱనార్యుఁడను హరివంశమున దెనుగుపదముల విశేషముగ వాడి యున్నాఁడు. ప్రాచీనాంధ్రభాషాస్వరూపమును బాగుగ దెలియగోరువారు కవిత్రయ రచిత గ్రంథముల విమర్శకదృష్టితో బరిపవలయుననుట యతిశయోక్తికాదు. తన సమాకాలికులవలన బ్రబంధమమేశ్వరబిరుదమునంది, శ్రీనాథాదులచే సూక్తివైచిత్ర్యికి గొనియాడబడిన శంభుదాసునిగూర్చి భిన్నాభిప్రాయములకు దావులేదని చెప్పవలసి యున్నది. పింగళి సూరనార్యుని యీక్రింది పద్యములు కవిత్రయాధిక్యమును వేనోళ్ళ బాటుచు నాంధ్రవాఙ్మయప్రపంచమునకు వారల సేవను విశదీకరించుచున్నవి.

చ. పలుకఁదలంప దవ్వులగు భారతరామకథార్థము ల్విభా
సిలఁగ నరంటిపం డాలించి చేతికి నిచ్చినరీతి నాంధ్రవా
కృలలితశక్తి నందఱు సుప్రథితంబులు చేసినట్టి ధ
న్యల నుతియింతు నన్నయబుఢోత్తముఁ దిక్కన నెఱ్ఱ సత్కవిన్.
(కళాపూర్ణో)

ఉ. ఏయెడ నరగౌరవసమృద్ధియు శబవిశుద్ధియుం దిరం
బై యనవద్యతం బఱగు సంధ్రవచస్థితి భారతంబు రా
మాయణమున్ వచించిన మహాత్ములనాత్మ దలంచెదం జగ
ద్రేయుల నన్నచార్యునిని దిక్కసుధీమణి నెఱ్ఱ సత్కవిన్.
(రాఘవ పాండ)

హరిమఱాంధ్రీకరణము.

కవిత్రయమువారి భారతహరివంశముల యాంధ్రీకరణపద్యతి యొక రీతిగనే యుం దును. అవసరమగుపట్టల భారతీయధర్మములు, వేదాంతవిషయములు సులభముగ శ్రోత లకు బోధపడునట్లుగ గ్రంథరచనచేయబడినది. కథావేగము నరికట్టి వర్ణనాంశముల భెం

చుట వీరిపద్ధతికాదు. రసోచితమగు శైలి, సంభాషణావైచిత్ర్యము, భావగాంభీర్యము, ఔచిత్యమును గలిగియుండుటచే భారతభాగవతహరివంశముల స్త్రీపురుషులు లందఱు పఠించుచు నానందమును బొందుచున్నారు. ఎఱ్ఱాపెగడ కూడ మూలము నొక్కొక్కచో రసానుగుణ్యముగ బెంచియు, నొక్కచోసంకుచితమొనర్చియు, రసపోషణమొనర్చియున్నాడు. మూలమునందలి పితృదేవతా ప్రభావమును, కలియుగధర్మములను గూడ నాంధ్రీకరించెను.

- శ్లో. తతః స్వయంభూ ర్భగవాన్ సిన్ధుక్షుర్వివిధాః ప్రజాః
అప ఏవ ససర్జానా తాసు వీర్య మవాస్యజత్ 1-27.
- ఆపో నారాయితీపోక్తా ఆపోవై నరసూసవః
అయనం తస్యతాః పూర్వం తేన నారాయణస్మృతః 1-28.
- హిరణ్యవర్ణమభవత్ తదణ్ణముద కేశయమ్
తత్ర జ్ఞే స్వయం బ్రహ్మస్వయంభూరితినః శుత్రమ్ 1-29.
- హిరణ్యగర్భో భగవాన్ ఉషిత్వా పరివత్సరమ్
తదణ్ణమకరో ద్వైధ దివం భువ మథాపి చ 1-30.
- తయోశ్శకలమయోమధ్య ఆకాశమస్యజత్ ప్రభుః
అపుషాఃప్లువాం స్పృశ్యోః దిశ శ్చ దశధా దధ 1-31.
- తత్ప్రకాలం మనోవాచం కామకోధ మఘోరితీమ్
ససర్జ స్పృష్టిం తద్రూపాం సృష్టమిచ్ఛన్ ప్రజాపతీమ్ 1-32.

పైశ్లోకములందలి భావమును ఎఱ్ఱనార్యు డొక సీసపద్యమున నెఱిమిచ్చెనో చూడుడు.

సీ. అఖిల జగత్స్పృష్టి నాత్మ నపేక్షించి
యాత్కోద్భవుండు నారాయణుండు
జలముల స్పృజించి సమధిశంబగు
నిజవీర్యమం దిడుటయు విస్మయముగ
విముల హేమాశ్కతి సమరు మహాండమై
శరమొప్పెఁ దద్రూపిగర్భమూర్తి
యై యుండి బహువత్సరాత్మకం బగు
కాలమేఁగిన నది యవియించుకొనుచుఁ

తే. బుట్టి యజుఁడు క్రిందటి వ్రాయ్యభునియు మీది
 వ్రాయ్యదివియును నడుమం బరంబుఁ జేసి
 దిశలు కాలంబు మనసు బుద్ధియును వాక్కు-
 గామరోషరీత్యాది సర్గము నొనర్చె.

హరివం. పూ. ౧.55
 (హరి. 14 అధ్య.)

మఱియు సగరవంశవర్ణనమున

భగీరథునిగూర్చి కథాభాగమును

- శ్లో. దిలీపస్యతు దాయాదో మహారాజా భగీరథః
 యః స గంగాం సరిత్యేస్త్రామవతారయత పృథుః -15.
- కీర్తిమాన్ సమహాభాగః శక్రతుల్య వరాక్రమః
 సముద్రమానయచ్చైనాం దుహితృత్వేన కల్పయత -16.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ యెట్లు మనోహరముగా బెంచెనో దీనివలన తెలియగలదు.

వ. ఆదిలీప మహీపతికి భగీరథుండు జనియించి యేకరథంబునన వసుంధర
యంతయు జయించి సార్వభౌమపదంబు నొంది

చ. (గిరిశజటాటవీ నియతఖేలనలోల తరంగయై సురా
సునరనేవసీయ జలశోభితయై యసమాన పావన
స్థిరమహిమాభ్యయై) పరగుదేవ తరంగిణీఁ దెచ్చి యుద్వృషైఁ
 బరపి నిజప్రసూతయను ప్రస్తుతినందఁగఁజేసె నెల్లడన్.
 పూర్వ. 2-71.

సన్నయతిక్కనల ననుసరించి యుండుటచే నెఱ్ఱాప్రెగడ కపిత్వము, మృదుమధు
 రమై, భావగాంభీర్యము, బౌచిత్యపోషణము, రసోచితమగు శైలి, కూర్పు పొందికయును
 గలిగియున్నది. శృంగారవర్ణనములనౌచిత్యము పాటింపఁబడినది. ఈవిషయమున ప్రబంధ
 కవులు పురాణకవులకు భిన్నముగ శృంగారాదివర్ణనములవిస్తరించి గతానుగతికమగు
 మార్గము నేర్పఱచుకొని తీవ్రమగు విమర్శనమునకు గురియైరి. ప్రబంధములయందలి
 ప్రకృతివర్ణనములు మొదలగునవి అతిశయోక్తులతోడను. యస్వాభావికమగు కల్పనల
 తోడను నిండిఉండును. నాచనసోమునిగ్రంథమునగూడ ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకముగ
 వర్ణనాభాగములు విపులీకృతములైనవి. ఎఱ్ఱనార్యుడు రెండు పద్యముల చేల్పివైచిన
 యూర్వాశీ నరకాసురుల సంభాషణ యందిరువదియేడు పద్యములుగ రచింపఁబడినది.

అందు శృంగార మతిభూమింజెరెననుట నిర్వివాదాంశము. బొంబాయి ప్రతియందు నూటయిరువదియాలు శ్లోకములుగల సరకాసురవధ నూటయెనుబది పద్యములైనది.

(ఉ.త్త.౮.7)

ఉపానిరుద్ధులకథయందు జిత్రీరేఖ అనిరుద్ధునిఁ దోడ్కొనివచ్చిన సందర్భమున నెత్తాప్రెగడవారిప్రేమరసమును వర్ణించినపద్య మొతసరళమై యుత్తమ శృంగార వర్ణనమున కుదాహరణముగ నున్నదో చూడుడు.

సీ. కలలోన నొండొరులఁ గలసిన యప్పటి
 యానందపూర్ణ ధన్యత్వములును
 బెరిసి యొండొరులపైఁ బ్రేముడి బెరిసిన
 సంతాప బహుళ దశాంతరములు
 నెమ్మి నొండొరులకు నెచ్చెలికతమున నబ్బిన
 యసమభాగ్యాతిశయము
 గ్రీయల నొండొరులకుఁ గీల్కొని యొదవిన
 యశావనోచిత కళావాప్తివీధముఁ

జెన్నుమిగుల నొండొరులకుఁ జెప్పికొనుచు
 నద్యుతంబులు భయములు నాదరములుఁ
 గొతుకంబులుఁ బొరిపొరిగాగఁ బ్రీయుఁడు
 చ్చియయుఁ గోలిరి నూతన ప్రేమరసము.

(7-204)

ఇటులనే దుక్కిణీకృష్ణుల సరననల్లాపములును వర్ణింపఁబడినవి.

మ. అనురాగంబులు ధన్యతం బొరయ నెయ్యంబుల్ ప్రియంబంద నె
 మ్మనముల్ గోర్కులు చూటలాడఁ దనియన్ మాధుర్య సౌందర్యతం
 గని జ్యంభివగ సోయగంబులు సముత్కర్షంబు వాటింప న
 వ్వనజాతుండు విదర్భరాజసుతయున్ వర్ణి రిచ్చాగతిన్.

(హరి. ఉ.త్త. 3-173)

శ్రీకృష్ణుడు చాణూరుని జూపినపుడు దేవకి మాతృప్రేమ మును గన్నవాడఁ దన్వ్యవఁ బాటవైచిన... యనుపద్యమున సహజముగ వర్ణింపఁబడినది.

ఇట్టి రసనిష్ఠ్యందములగు పట్టు లెన్నియేని యెఱ్ఱాప్పిగడ కవిత్వమునఁ జూపవచ్చును. ఇతని వర్ణనాచమత్కృతియు గ్రీష్మవర్షశరచ్చంద్ర వర్ణనముల గాంచిన స్పష్టమగును.

మ. హరి యంభోనిధిసాచ్చె శంభుఁడు తుషారాద్రీంద్రముంబ్రాఁకె వా
గ్వరుఁ డుద్యన్తకరంద దుర్దిననమగ్నింబైన యుత్ఫుల్ల పం
కరుహంబున్ భజియించె దీని మునుగల్గం గాంచియే కాక యె
వ్వరి నింకేల సహించు గ్రీష్మమనఁగా వర్షలఁ దాపోద్ధతుల్.

(పూర్వ. 6.134).

క. లలిత గగనరంగంబున నలయక శ్రోమ్యేఱుఁగు గొండ్లియై యాడెడుచో
నలవడియె మొగులు దెరలును బాలువగు వడగండ్రగములవుప్పొంజలులున్.

(పూర్వ. 6.109).

శరత్కాలవర్ణనము—

మ. తెలివవు ల్వలిదమ్మి నేమ్మొగములం-దీపార నేపారు చూ
పులుదారై మదలోల భృంగరచన ల్పొల్పార వీచీ భుజా
వళి యాలింగనకేళి కుత్తలపడక వార్ధిం దగంగూడుచోఁ
గలఁకల్దేటి తనర్చె నేఱులు శరత్కల్యాణ కల్యాకృతిఁ.

(పూర్వ. 7.112).

కేవలము వర్ణనములందే గాక సంభాషణములందును కవి గనఁబఱచిన నేర్పు మనోహరముగ నుండును. ఆసంభాషణములు పాత్రోచితములై, యాంధ్రభాషాసాష్టవమును వ్యక్తీకరింపచుండును.

ఉ. తెల్లని తమ్మితేకులకుఁ దియ్యవు నెచ్చెలులైన కన్నులం
జల్లని చూపుచూచి యిటు సంగతులై చనుదెంచినారు మీ
రెల్లను లోకముల్ శుభసమేతములే యనురాధముల్ వ్ర
వ్తల్లరుగా సమస్త జగతే పరివీడ యొనర్పఁ గ్రమ్మెఱన్.

(పూర్వ. 6.4).

క. అన్నా యలుగకమీ నాకన్నది యిదె యాఁడుబిడ్డ గావుము దీని
న్నిన్నోకటి నేఱుఁగలదే కన్నియ యతిలోక పురుషకార సమగ్రున్.

(పూర్వ. 5.125.)

ఉ. కన్నియచేయి చేతఁగొని కాతుకవేషమనోజ్ఞుడైన యా
వెన్నునిఁ జేరదెచ్చి యిది వీరభవ ద్భుజవీర్యశుల్కయై
మిన్నక కాదు నీదయి మేనమఱందలు నీకచేరె నీ
కన్నెఁ బరిగ్రోహింపుమని కాంతిఁరంబుఁ గరంబు జేర్చినన్.

(పూర్వ. 6.170).

క. పని చాలఁగలదు కమలాసన క్రమ్మఱవత్తు నీవు నాసామ్మని య
వ్వనిత విడిపించుకొని తానును బలుఁడును నగుచు నతిమనోహర లీలన్.

(పూర్వ. 9.40).

శంభుదాసునికవితావిలాసములవివరింప నెన్ని యుదాహరణములైనఁజూపవచ్చును. ఇతని కవిత్వరీతుల దరువాతి కవులును నాచనసోముఁడును యనుకరించి మెఱుగువెట్టు టకై వ్రాయుత్పించిరి. ఎత్తాపెగడ గ్రంథములందు హరివంశము ప్రధానమై యుత్పనిబరిణతకవిత్వసంపదల కాలవాలమై వెలయుచున్నది. ఆంధ్రకవితాప్రపంచమున నన్నయ తిక్కనలయనంతర మెత్తాపెగడయే యున్నతస్థానము వహింప నర్హుఁడని నిస్సందేహముగ జెప్పవచ్చును.

శ్రీనాథ మహాకవి

బంధారు తమ్మయ్య.

మ॥ స్మరసంహారక పాదపద్మయుగళీ ♦ సంనేవనోస్మత్తుండై
 సరసప్రాకట సత్కవిత్వగరిమన్ ♦ సాపెందునున్ లేక ను
 స్థిరమా కీర్తిని గాంచినట్టి కవితా ♦ శ్రీనాథు, శ్రీనాథు, మ
 ద్దురునాథున్ మదిలోన నెల్లవుడుఁ గొ ♦ ల్తున్ భక్తి విస్ఫూర్తిమై.

శా॥ బ్రాహ్మీ దేవ్యవ తారమూర్తి, గవితా ♦ భద్రాసనాధ్యాసి, శ్రీ
 బ్రహ్మేంద్రాది ను తేళ్వరాఝనసుధా ♦ పాఠోధివీచీఘటాఽ
 జిహ్వానూన విహారధీరకలహం ♦ సీఘ్రతచేతస్కు, స
 ద్భ్రష్టాస్మిన్ భజియింతు నైషధమహం ♦ ధృగ్గ్రంథసంధాయకున్.

శ్రీనాథుఁడు పదునేవవశతాబ్దియందు వెలసిన ప్రఖ్యాతాంధ్రకవిసార్వభౌముఁడు. “మణినావలయం వలయేనమణిః” అనునట్లు సుకవిమణియగు శ్రీనాథునిచే రెడ్డిసామ్రాజ్యవలయమును, దత్తాత్రేయవలయముచే శ్రీనాథకవిమణియు ననోన్యము వన్నెకెక్కి విఘోషిని గాంచిరి. అఖండశివపూజాధురంధరులగు రెడ్డిరాజుల యాస్థానముల నలంకరించి తనయనమానకవితామృతముచే వాఁకిని వారి యాశ్రయలకును నామెతలు వెట్టి తనతోపాటు వారి నెల్ల స్థిరకీర్తులుగ నొనర్చి రెడ్డిసామ్రాజ్యవైభవమును జిరస్మరణీయముగ నొనర్చిన ధన్యమూర్తి యీశవిచిత్రవర్తి. సుప్రసిద్ధుఁడగు నిట్టి సుకవిచంద్రుని చరిత్రము గూడ నిస్సంశయముగ మనకు దెలియరాకుండుట శోచనీయము. దానిని సూర్పి వివాదగ్రస్తములగు విషయము లింకను వెలయుచుండుట విచారకరము.

ఈకవిసార్వభౌముని కవితావిహారమున కాంధ్రకర్నాట దేశములు రెండునుగూడ రంగస్థలములై యుండెను. “కర్నాటదేశ కలకపద్మ వనపేళి శ్రీనాథభట్టమాళి” అని కాళీఖండమందుఁ జెప్పిన యొక పద్యమును, “తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మీ! దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్” అని యొకానొక సందర్భమునఁ బలికిన మఱియొక చాటుపద్యమును నాధారముగఁ గొని యిట్టి ప్రఖ్యాతాంధ్రకవిని గర్నాటుఁడని వాదించు మహానీయులు కొందఱు గలరు. ఇది కేవల మవిచారమూలకమని వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. శ్రీనాథుఁడు నిరంతరము కీర్తికాంతాలోలుఁడు. ఇతనికి యశోభిజ్ఞాషమపారము. యశోధనసంపాదనార్థ ముతఁడు జైత్రయాత్ర లొనర్చుచుఁ బెక్కు రాజాస్థానముల సందర్శించుచుండెడి

వాఁడు. కర్నాట సార్వభౌముఁడగు ప్రౌఢదేవరాయల యాస్థానమందలి డిండిమ భట్టారక కవిసార్వభౌమునిఁ దన పాండితీ శౌండీర్యమున నోడించి యచ్చటఁ గనకాళి షే.కాదినత్కారములఁ బడయుటకై కర్నాటదేశమునకు వెడలినప్పుడు రాజాశ్రయ నందర్శనాదులు లభింపక విసిగి వేసారి దినములు వెచ్చించు నందర్శములోఁ జెప్పిన “తల్లి కన్నడరాజ్యలక్ష్మి” అను పూర్వోక్తపద్యముగాని, అటుతరువాత నచ్చటి రాజా స్థానమున మనోరథసిద్ధిని, స్వర్ణస్నానాది సత్కారములను బడసి స్వదేశమునకుఁ దిరిగి వచ్చిన కొలఁది కాలమునకు వ్రాసిన గ్రంథములోఁ దన యఖండ పాండిత్య ప్రభా వమునఁ గర్నాటాస్థానమునఁ గలిగించిన పండితహృదయరంజనమును సూచించుచుఁ బలికిన “కర్నాటదేశకలకపద్మవనహేళి” అను విశేషనామముగాని శ్రీనాథుడు పుట్టుక చేఁ గర్నాటదేశస్థుఁడనుటకు సాధకములు కానగునని బుద్ధిమంతు లెవరు సంగీకరింప జాలరు.

రాజమహేంద్రవరమున రెడ్డిసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన యశ్వయవేమ వీర భద్రరెడ్డమంత్రియగు బెండపూడి యన్నమంత్రి కంకితమొసంగిన భీమఖండములో శ్రీనా థుఁడు “పాకనాటింటి వాఁడవు బాంధవుడవు” అని యన్నమాత్యుఁడు తన్ను సంబో ధించినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఆగ్రంథముననే తనతాత కమలనాభామాత్యుఁడు, ‘వినమ త్కాకతిసార్వభౌముఁడు’, ‘వారిధితటికాల్పట్టణాధీశ్వరుఁడు నని పేర్కొనినాఁడు’, మఱియు నాప్రబంధమందే వేమవీరభద్రరెడ్డ వంశావతారవర్ణన మొనర్చుచుఁ దనయా శ్రయులగు సీరెడ్డిరాజులఁ బుటదేసటి మహాస్వయంబు పాకనాటి దేశంబున భద్రవీరంబు నధిపనించి సింహవిక్రమనగర, దువ్వూరు, గండవరాదిపట్టణంబులు నిజనివాసంబులుగాఁ దనరెనని ప్రశంసించినాఁడు. పైకారణములచే, ఆంధ్రదేశమందలి పాకనాడు శ్రీనాథుని జన్మదేశమనియు, సతనితాత పరిపాలించిన కాల్పట్టణ మందే సముద్రతీరమున నుండి యుండుననియుఁ దలంచుటకెట్టి సంశయము నుండరాదు.

పాకనాడు తొలుదొలుత పూంగినాడు, పూఁగినాడు, పోకనాడు, అని వ్యవ హరింపఁబడుచు రానురాను పాకనాడుగా మాఱినట్లు తెలియుచున్నది. పూర్వకాలమున నిది యిరువదియొక్కవేయి గ్రామములను గలిగిన విశాలవిషయముగా నన్నచోడుని కుమారసంభవమునుబట్టియు, మంచన కేయూర బాహుచరిత్రమును బట్టియుఁ గాననగును. ప్రోలయ వేమారెడ్డినాటి శాసనమొకదానిలో పూంగినాటి విస్తీర్ణమిట్లు వర్ణింపఁబడినది. “ఆస్తే శ్రీగిరి పూర్వపాద నికటా. దాపూర్వపాథోనిధే రేకః కుండితరంగిణీ ముభయతః శ్రీపూంగి నామాంకితమ్” అనగా గుండకమ్మనది కిరువంకలను శ్రీశైలము తూర్పుభాగ

మునుండి తూర్పునముద్రము వఱకు వ్యాపించిన దేశము పాకనాడని తెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి కొండఱు విజ్ఞు లిప్పటి కర్నూలు మండలములోఁ గొంతవఱకుఁ గలిసి నెల్లూరుజిల్లాలోని కందుకూరునకును గుంటూరుజిల్లాలోని కొండవీటికిని మధ్య నున్న ప్రదేశము పాకనాటిసీమగా నిర్ణయించియున్నారు. కమలనాభామాత్యుని కాలపట్టణము నెల్లూరు, గుంటూరు జిల్లాలలో నముద్రోరమున నెచ్చటనో యుండి యుండును. కాని యట్టి పట్టణమేదియు నిప్పుడు కానరాదు. ఇది నెల్లూరుజిల్లాలోని కృష్ణపట్టణ, క్రొత్తపట్టణములలో నొకటియైయుండునని కొండఱు, కృష్ణామండలమందలి కలుపటమని కొండఱు, నరసాపురమునకు బందరునకు మధ్య నముద్రోరముననున్న కాళీపట్టణమని కొండఱు తమ యభిప్రాయములను బ్రకటించిరి. కాని యందొకటియు నత్యంతమృతమని నిర్ణయింపరాకున్నది. ఈ చెప్పినవన్నియుఁ జాలవఱకు రెండువందల సంవత్సరములకు లోపున నూత్నముగ బయలుదేరిన గ్రామములేగాని పదునాల్గవ శతాబ్దినుండియు వెలసియున్న ప్రాచీనపట్టణములు గాఁ గానరావు. అందునను నెల్లూరు జిల్లాలోని క్రొత్తపట్టణము క్రొత్తకొత్తఁగ నేఁబదియేండ్లలోపున వెలసినదనికూడఁ దెలియుచున్నది. కలుపటమహాత్మము కలుపట్టణమను పేరితోఁ దొమ్మిదవ శతాబ్దికిఁ బూర్వమునుండియు వెలసినటు లొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. కాని కలుపట, కాళీపట్టణములున్న కృష్ణామండలము పాకనాటిసీమలోని భాగముగాఁ బరిగణింపఁదగిన యవకాశములే కానరావు. శైథిల్యములవలనఁ బ్రాచీనప్రాధమమును సూచించుచు బంగోలుతాలూకాలో నముద్రోరమీపముననున్న కాలస్థానకోటయను గ్రామమే యీ కాలపట్టణమై యుండునని యొకరు వాఁసినారు. “పాకనాటివఱకుడవు” అనగాఁ బ్రధమస్థలమగు పాకనాడు విడిచి మఱియొక దేశమునకు వలనవచ్చినవఱకుడని యర్థమనియు, శ్రీనాథునితాతయో యాతని పూర్వులో మొదటఁ బాకనాటివఱకుడైనను దరువాతఁ గృష్ణామండలమునకుఁ గాఁపురము వచ్చియుండురనియు, ఆ మండలమందలి కలుపట, కాళీపట్టణములలో నేదియో యొకటి శ్రీనాథుని జన్మస్థానమై యుండుననియు, “నికటముననుండి శుశ్రీపుటనిఘరముగ | నడరికాకులు బిట్టు పెద్దఱచినప్ప | దుదధి రాయంచ యూరకయుంట లెన్న | సైపరాకున్న నెండేని చనుట యొప్ప” అను భీమఖండపద్యమందలి “ఉదధిరాయంచ” యను విశేషణమువలనఁగూడ నిది ధ్వనించుననియు, నామితులు శ్రీ తేకుమళ్ళ కామేశ్వర రావుగారు అభిప్రాయపడుచున్నారు. (కాని యిచ్చట “ఉడిగిరాయంచ” యను పాఠముకూడ నున్నది). కృష్ణామండలమున విన్నకోటగ్రామమునఁ గాఁపురముండి యచ్చటి స్వామికిఁ దన భల్లాళచరిత్ర మంకిత

మొనంగిన వారేశ్వరుఁడుగూడ తాను పాకనాటింటివాఁడనని వాసికొనెనని వీరు తమ యభిప్రాయమున కుపపత్తిగాఁ దలంచుచున్నారు. శ్రీనాథుని మఱఁచి దగ్గుబల్లి దుగ్గన యింటి పేరగు దగ్గుబల్లి కలుపట, కాళీపట్టణములకు సమీపమున నుండుట పైవాదమునకుఁ గొంత సాధకముగా నున్నది. శ్రీనాథుఁడు తన ముప్పగడవని కడపటిదినములలోఁ గృష్ణాతీరమున బొడ్డుపల్లెను గుత్తగొనుటయుఁగూడ నిందుకు సహాయక మగును.

కావున శ్రీనాథుని పూర్వులనలు పాకనాటివారైనను, అతఁడో యతనితాతయో తరువాతఁ గృష్ణామండలమునకుఁ గాఁపురమువచ్చిరని తలంచుట చాలవఱకు సంగత ముగఁ గానవచ్చుచున్నది. కమలనాథుని కాల్పట్టణము, కలుపటము, కాళీపట్టణము, కాలస్థాన్ కోట, యను మూఁడింటిలో నేదియో యొకటి కావచ్చును. లేదా యది కాల వశమునఁ గడలిగర్భమున నడఁగియుండవచ్చును. ఏదియెట్లున్నను శ్రీనాథుని తాత కమలనాథుఁడు కాకతీయచక్రవర్తి యగు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నిప్పుడు నెల్లూరు, గుంటూరు, కృష్ణామండలములలోని సముద్రతీరప్రాంతమును బరిపాలించు చుండిన యొక దండనాథుఁడో, దేశసాంధ్యవంటి యధికారమందిన యమాత్య చూడా మణియో యైయుండవచ్చునని నిస్సంశయముగా నొచవచ్చును. భీమఖండ కృతిపతి యగు బెండపూడియన్నమాత్యునితాత యన్నమంత్రి కాకతిప్రతాపరుద్రుని మంత్రి యగు కొలను ప్రతాపరుద్రునివలన, అరేఘగ్రామము నగ్రహారముగ గ్రహించినట్లు లాగ్రంథావతారికవలనఁ దెలియనగును. కావున నాతని సరుకాలీనుఁడగు శ్రీనాథునితాత కూడ రెండవప్రతాపరుద్రుని రాజ్యవసానకాలముగు క్రీ॥ శ॥ 1323 ప్రాంతమునఁ బ్రసిద్ధుఁడై యుండునని తలంపవచ్చును. అప్పటికి శ్రీనాథునితండ్రి మారయబాలుఁడైయుండు ననియు నాతనికి నలువది సంవత్సరముల వయస్సుమీఱినవిదవనే శ్రీనాథుఁడు జన్మించి యుండుననియుఁ దలంచినచో శ్రీనాథుని జన్మకాలము క్రీ॥ శ॥ 1365—1370 కంటఁ దరువాతికి వచ్చుట కవకాశములు లేవు. పలువు రిట్లే తలంచుచున్నారు. శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు పైనిజెప్పిన శ్రీనాథునితాతతండ్రులకాలములనుగూర్చి యేమియుఁ బ్రశంసింపకయే, కాశీఖండావతారికయందలి

సీ॥ చిన్నారి పొన్నారి ♦ చిఱకమాఁకటినాఁడు ♦ గచ్చియించితి మరుత్తరాట్పరిత్యి ।
 నూనూగు మీసాల ♦ నూత్నయావనమున ♦ కాలివాహనసప్త ♦ శతి నొడివితి ।
 సంఠరించితి నిండు ♦ జవ్వనంబునయందు ♦ హర్షనైవధ కావ్య ♦ మాండ్రభాష ।
 ప్రాధనిర్భరవయః ♦ పరిపాకమునఁ గొని ♦ యాడితి భీమనా ♦ యకుని మహిమ

గీ॥ ప్రాయమింతకు మిగులఁ గై ♦ వ్రాలకుండఁ ♦ గాళికాఖండ మను మహా ♦ గ్రంథమేను ।
 యెఁగు గావింతుఁ గర్నాట ♦ దేశకటక ♦ పద్మవనహిళి శ్రీనాథ ♦ భట్టమాలి॥

యను పద్యమునుబట్టి యందుఁ బేర్కొనఁబడిన వయోవిభాగములను దమయిచ్చవచ్చిన రీతిని నిర్ణయించి దానినిబట్టి శ్రీనాథునిజన్మకాలము క్రీ॥ శ॥ 1385 కంటె వెనుకకుఁ బో వీలులేదని తమశృంగారశ్రీనాథములో వ్రాసినారు. కాని దానినంగీకరించుట కనేక బాధ కములున్నవని నాయభిప్రాయము. కొన్ని శాసనములవలన క్రీ॥ శ॥ 1404 నాటి కి శ్రీనాథుడు పెదకోమటి వేమారెడ్డి యాస్థానమున విద్యాధికారివదవి నలంకరించినట్లు కానవచ్చుచున్నదని శ్రీ శాస్త్రిగారే వ్రాసినారు. అనఁగా మయినారిటి వదలియు వదలని 18 లేక 19 యేండ్ల చిటుతప్రాయమునాటికే యాతఁడట్టి ప్రౌఢపదవి నందెనని చెప్పవలసియుండును. శ్రీనాథుఁడెంత నవాజప్రతిభాశాలి యైనను నిది కేవల మసంగతము లోకవ్యవహారవిరుద్ధము నని వేఱచెప్పనవసరములేదు. శ్రీనాథుడు తనతాత కమలనాథా మాత్యునియొద్దనే విద్యాభ్యాసాదిక మొనర్చియుండవచ్చు నని కూడ వీరూహించిరి. ప్రతాపరుద్రుని జీవితకాలములో నాతనివలన సమ్మానమందిన కమలనాథామాత్యుఁడ సార్వభౌమునిరాజ్యావసానకాలముకు క్రీ.శ. 1323 నాటికయిన నలుబదియేండ్లవయస్సు కలిగియుండునని తలంచుట సర్వవిధముల సంగతముకాకపోదు. అట్లయినచో 1385 నాటి కతఁడు నూతేండ్లు నిడినవాఁడగును. అట్టివానియొద్ద శ్రీనాథుఁడెట్లు విద్యాభ్యాస మొనర్చియుండును? శాస్త్రిగారిపై యభిప్రాయము పరస్పరవైరుధ్యములకుఁ బ్రబలాప కాళ మొసంగుచున్నది.

కావున బహువిధములఁ బర్యాలోచింప శ్రీనాథునిజన్మకాలము క్రీ॥ శ॥ 1365, 1370 ప్రాంతమునిర్ణయించుటయేచాలసంగతము గానుండును. కాశీఖండమందలి “శ్రీనాథ భట్టమాధి” అనుప్రయోగమునుబట్టియు, శాసనములందలి “శ్రీనాథ భట్టారకః” అను విశేషణమును జూచియుఁ గొందఱితఁడ వైదికుఁడేల కాఁగూడదని తలంచిరి. పదునాల్గవశతాబ్దికిఁ జాలఁబూర్వమే బ్రాహ్మణులలో వృత్తినిబట్టి వైదికనియోగభేదము లేర్పడి నటులనేక ప్రమాణములున్నవి. శ్రీనాథుఁడు తనతాతకుఁ దండ్రికిఁ గూడ “అమాత్య” శబ్దమును జేర్చినాఁడు. బెండపూడి యన్నమంత్రి యీతనిని బాంధవుఁడ వనెను. దగ్గు బల్లిదుగ్గనామాత్యుఁడు శ్రీనాథునకుఁ దాను గూరిమి మఱిదిననెను. ఇత్యాది బలవత్ప్రమాణములు శ్రీనాథుఁడు నియోగిశాఖాజనితుఁ డని రాధాంతమొనర్చుచుండ నతఁడు వైదికుఁడనియెంచుట కెట్టి యవకాశములును లేవు. భట్ట, భట్టారక శబ్దములు పాండితీ నూచకములగు పూజ్యవాచకములు. తత్సూచకముగనే శ్రీనాథుఁడు గ్వచిత్కముగ వానినుపయోగించికొనెను. శ్రీనాథుఁడు సరసకవితాశ్రీనాథుఁడేకాక సకల విద్యాసనా

ధుండని కూడ నాతని గ్రంథములవలన వ్యక్తమగును. శృతిపతులీతనియెడ నుపయోగించిన “బ్రాహ్మీదత్త వరప్రసాదుండవు” “ఉర్జుప్రజ్ఞావిశేషోదయాఽజిహ్వాస్వాంతుండవు” “బ్రహ్మో డాది మహాపురాణచయతాత్పర్యాఝనిర్ధారితబ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు” “ఆగమజ్ఞాన నిధివి”, “తత్పారభినివి” “బహుపురాణాఙ్గాండవు” అను విశేషణములు, “అధ్వర్యువేద శాఖాధీతినిష్ఠాతుండఁ” నని యాతఁడుచెప్పికొనిన వాక్యము సీవిషయమును బ్రస్తుటమొన ర్చును. ఈతనిశిష్యుఁడు మఱిదియు నగు దగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యుఁడు తన నాసికేతో పాఖ్యానమునే వ్యాసిన యీక్రిందిపద్యముకూడ నిందులకు సాక్ష్యమిచ్చును.

- సీ॥ సంస్కృతప్రాకృత ధారసేనీముఖ్య | భాషాపరిజ్ఞాన ధాటవంబు
పన్నగపతిసార్య ధామభాషితమహా | భాష్యవిద్యాసమ ధ్యాసబలము
అక్షపాదకణాద పక్షిలాదిరిత | న్యాయకళాకాశ లాతిశయము
శుక్తిపురాణాగమ స్మృతిసాంఖ్యసిద్ధాంత | కలకనవుత్పత్తి గౌరవంబు
గీ॥ పూర్వకవిముఖ్య విచచితా ధార్యకావ్య | భావరససుధా చర్వణ ధామ్రాధతయును
గండళింపంగఁ గాకా ఖండనైష | ధప్రముఖవివిధప్రబంధ ధము లానర్పి॥

“చిన్నారిపొన్నారి” యను కాళీఖండపద్య మీతఁడు లేఁబ్రాయమునుండియే కవితా శక్తిని గల్గియుండెనని ప్రకటించును. ఇట్టి యఖండపాండితీనంపద సీతఁ డంతకాలములో నాఙ్గించెనో యేయే గురువులయొద్ద విద్యాభ్యాసమొనర్చెనో తెలియఁదగు సాధనము లీతని గ్రంథములందుఁ గానరావు. విద్యాగురువుల నెవరి సీతఁడు జేర్కొనలేదు. సహజ ప్రతిభాశాలులకు స్వల్పసంస్కారమాత్రముననే “ప్రవేదిరే ప్రాక్తన జన్మవిద్యా” యనునట్లు లభిలవిద్యలు కొలఁదికాలముననే యుధీనములు కాఁగలవు. కావున గురుకుల వాసశ్రమ మత్యంత మక్కఱలేకయే నకలఃఖల సీతఁడు స్వల్పకాలముననే యాఙ్గింపఁ గల్గెనని తలంపనగును. సామాన్యులకైనచో నిందులకేండును బూండును బట్టునని వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. “కవి తావిద్యాధరుఁడు; కవిపితామహుఁడు; సరససాహిత్య సామ్రాజ్య చక్రవర్తి” పద్మపురాణసంగ్రహ కళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁడు “కలితకావ్యకళాలాభుఁడు” నగు తన తాత కమలనాభునియొద్దనే బాల్యమునఁ గొంతవఱ కీతఁడు విద్యాసంస్కారము నొందియుండును. తరువాత “విద్యారాజీవధవు” ఁడగు తండ్రి మార యామాత్యుఁడు కూడ సీతనిని విద్యావినీతునిగ నొనర్చియుండును. “పుణ్యాచార” యగు తల్లి భీమాం బికాదేవి సుశిక్షణముకూడఁ బవిత్రశీల మలవడఁజేసి “అనఘు” “పరమపుణ్యు” “పాతు” “కులపవిత్రు” మున్నగు విశేషణములతోఁ దన్ను వర్ణించుకొనఁదగినంత గుణవంతునిగ దిద్దియుండును. మఱియు “బ్రాహ్మీదత్త వరప్రసాదుండఁ” వను విశేషణము

శ్రీహర్షునివలె నీతఁడుగూడఁ జింతామణీమంత్రసిద్ధిని గలిగియుండెనని సూచించును. ఏనుగు లక్షణకవి యొకఁడైన యీక్రింది స్తుతికూడ నిందుకు సాధనము. “మహితచింతా మణీ దివ్యమంత్రసిద్ధు నైషధాది వ్రబంధనందర్శనచుణు, సకలవిద్యావిశారదు, సత్కవిత్వ పట్టభద్రుని శ్రీనాథుఁ బ్రస్తుతింతు”. పై కారణములలో దేనివలననయిననేమి శ్రీనాథుఁ డచిరకాలముననే పెక్కు విద్యలను సాధించి చిఱుతప్రాయమునాటికే చక్కని కవితా శక్తిని గలిగియుండెనని నిర్ణయింపవచ్చును.

ఇట్టిప్రతిభాశాలులు సహజముగ నొకమూలఁ గూర్చుండి కాలక్షేపమొనర్చుచు నాశ్మనంతుష్టి నందఁజాలరు. వారికి యశోభిరాషము మిక్కుటముగానుండును, మహా దాశ్రయమునఁ గాని వారి విద్యలు వన్నెకెక్కనేరవు. మఱియు శ్రీనాథుని తాత కమల నాథుఁ డెంతయూర్జించినను నాతఁడు “ప్రదాత” యగుటచే నాయముకంటె వ్యయమే యెక్కువయై శ్రీనాథునికాలమునాటికివారికుటుంబమార్థికముగ సామాన్యస్థితియందేయుండి యుండును. కావున స్వార్థము, తీర్థముగూడ నొనగూడుటకై యీతఁడు మొదటినుండియు నున్నతపదస్థులయూశ్రయసాహచర్యముల నాశించుచుండెను. కమలనాథుఁడు, మారయ, శ్రీనాథుఁడు అనునామములు విష్ణుదేవతాపరములయినను వీరి కుటుంబము శైవమతాభి నివిష్టమే యయియుండెనని తలంచుట కనేకావకాశములు గానవచ్చుచున్నవి. మఱియు నాకాలమున “రాజానుమతో ధర్మ” యనునట్లు రాజాశ్రయము నభిలషించుమంత్రులు మున్నగువారు తమతమ రాజుల మతములనే తాముగూడ స్వీకరించుచుండిరి. కాకతీ యులు మొదట కై ననుతస్థులయినను రానురాను పాశుపతమునో, వీరశైవమునో స్వీక రించినట్లు లనేకాధారములున్నవి. వారియొద్ద సామంతులుగానుండి తరువాల స్వతంత్ర రాజ్యములను స్థాపించిన పోలయవేముఁడు మున్నగు రెడ్డిరాజులు గూడఁ గాకతీయుల వలెనే శైవమతావలంబన మొనర్పిరి. వారినిబట్టి వారి మంత్రులు, కవీశ్వరులు గూడ నామతమునందే యభివేశము గలిగియుండిరి. కావుననే శ్రీనాథుఁడు నిండుజవ్వనము నాటికే “ఈశ్వరాస్పనకళాశీలుండ” వని ప్రశంసించఁదగినంత శైవమతాచారనంప త్తిని గలిగియుండెను. “భక్తమతి, లింగవతి” “తస్మైదేయంతస్మాద్ద్రావ్యా” మున్నగు శైవమతరహస్యముల నాతఁడు మొదటినుండియు గ్రహించి స్వార్థతీర్థములు చరితార్థము లగుటకై పాకనాటిసీమలో భూపాలనమొనర్చు స్వమతస్థులగు రెడ్డిరాజుల రాజధానులు కొండవీడు, దువ్వూరు, నెల్లూరు మున్నగు పట్టణములకుఁ జిన్నప్పటినుండియుఁ జను దెంచుచు, వారియాశ్రయాదికములకయి ప్రయత్న మొనరించుచుండెను. పరమధార్మి కుఁడు, మట్కాలశివపూజారతుండు నగు అనవేమారెడ్డిని నందర్శించి “అనవేమమహీ

పాల! స్వస్వస్తు తవభావవే | ఆహవే దిపుదోర్దండ | చంద్రమండల రాహవే, అను శ్లోకమును జెప్పి సన్మానమందిన యాటువేల నియోగికవి శ్రీనాథుడే యని కొందఱు యభిప్రాయము. వినుకొండనివాసియు, నెఱదాతయు నగు రాయనభాస్కరుడ, అన వేమారెడ్డివలన నగ్రహారాదిసమ్మానమందినట్లు తద్వఃశ్చ్యుడగు చింతగుంట కోదండ రామకవి తన సునందాపరిణయములో వర్ణించినాఁడు. అనవేమారెడ్డి యన్నయలుండగు కాటయవేమారెడ్డియొద్ద నీ రాయనభాస్కరుడు మంత్రిగా నుండినట్లు “కలయఁబసిండి గంటమునఁ గాటయవేమనమక్షమందు న | త్ఫలముగ రాయనిప్రభుని బాచఁడు ♦ వాసిన వ్రాలమోతలునఁ | గలుగలుగలుగలుగలుగన ♦ గంటకమంత్రుల గండలన్నియుఁ | జలుజలుజలుజలుగన ♦ సత్కవివర్ణులు మేలుమేలనఁ” అనుపద్యము వలనఁ గాననగును. ఈపద్యము శ్రీనాథ రచితమేయని కూడఁ గొందఱు తలఁతురు. దీనినిబట్టి యనవేమారెడ్డికాలమునఁ గాటయవేముఁడు వినుకొండసీమకుఁ బరిపాలకుఁడు గా నియుక్తుడయ్యెనని యూహింపఁదగును. శ్రీనాథుని యవసానకాల చాటువునందలి “భాస్కరుఁడు మున్నె దేవునిపాలికరిగె” అనుపద్యపాదమునుబట్టి శ్రీనాథుఁడు తనచిన్న తనములో అనవేమకాటయవేమరెడ్డికాలమున రాయనిభాస్కరునియాశ్రయమునుగూడఁ గలిగియుండెనని తలఁపవచ్చును. రెడ్డిరాజులలోఁ గాటయవేముఁడు స్వయముగ గొప్ప విద్వాంసుఁడు. కాళిదాసనాటకత్రయమున కాతఁడు వ్యాఖ్యలానరచెను. శ్రీనాథుఁ డీత నిని గూడ దర్శించి సమ్మానమందియుండవచ్చును. పాకనాటిసీమలో రెడ్డిసామ్రాజ్యము విస్తరిల్లుచున్నప్పుడు వీరమాహేశ్వరవంతుడైన కంచి చిఱుతోండ సంభివంశమునకుఁ జెందిన వైశ్యకుటుంబముకటి వాణిజ్యాభివృద్ధికై కంచినుండి యరుదెంచి సింహవిక్రమ పురమనఁబడు నెల్లూరునందుఁగూడఁ దాత్కాలిక నివాసమేర్పఱుచుకొని వాణిజ్యము నెఱపుచుండెను. ఆవంశస్థులలో అవచి దేవయసెట్టియు, నాతని కుమారుఁడు తిప్పయ సెట్టియుఁ బోలయవేమ, అనపోతవేమ, అనవేమ, కుమారగిరి రెడ్డికాలమున వారిరాజ ధానులగు అద్దంకి కొండవీడుపురముల కరుదెంచి వర్తకవ్యాపారములు గొనసాగించుచు వసంతోత్సవసమయములందు వారి సుగంధభాండాగారాధ్యక్షులుగ వర్తిల్లుచుండిరి. అట్టి సమయములందు శ్రీనాథుఁడు శివభక్తుడగు తిప్పయసెట్టితోఁ గూడ సఖ్యమొనర్చి యాతని సత్కారములఁగూడఁ బడయుచుండెడివాఁడు. ఇట్లు బాల్యమునుండియు, శైవ మత పవిత్రులగు రాజులు, మంత్రులు దండనాథులు వ్యాపారులు మున్నగువారితో మెల్లఁగుచు శ్రీనాథుఁడు శివభక్తిప్రోబోధకములగు గ్రంథముల రచించుటయందాసక్తిఁ గలిగి యుండెను.

చిన్నారి పొన్నారి చిటుతప్రాయమునుండియు నతఁడు గ్రంథరచనమునకుఁగడంగి యనేక గ్రంథముల రచించెను. అవియున్నియు లోకమునకింకను లభింపలేదు. కొన్నిటికిఁ బేరులుగూడఁ దెలియరావు. ఉపలబ్ధములై శ్రీనాథునివని నిస్సంశయముగ గ్రహింపఁ బడిన గ్రంథములు (1) శృంగారనైషధము, (2) వారవిలాసము, (3) భీమేశ్వరపురాణము, (4) కాశీఖండము, (5) శివరాత్రిమాహాత్మ్యము. పైగ్రంథములలో నీతనిచే నుదాహృతములై యింతవఱకు దొరకనికృతులు (1) మరుత్తరాట్చరిత్రము (2) శాలివాహనసప్తశతీ (3) పండితారాధ్యచరిత్రము. ధనంజయునిజయమును కృతీఁగూడ నీతఁడు రచించినట్లు దంతులూరి బాపిరాజు తనమూర్తిత్రయోపాఖ్యానమున నుదాహరించెను. ఇవికాక (1) పల్నాటివీరచరిత్రము (2) కాటమరాజుకథ మున్నగు ద్విపదకావ్యములను మఱికొన్ని గేయకృతులను వీధినాటకమునుగూడ నీతఁడు రచించెనని వ్యవహారముగలదు. ఇందు మొదటిరెండును బూర్తిగలభింపలేదు. కొంతవఱకుఁ బ్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయమున వ్రాతప్రతులున్నట్లు తెలియుచున్నది. వీరచరిత్రమందలి బాలచంద్రుని యుద్ధకథమాత్రము శ్రీ అక్కిరాజు ఉమాకాంతము పంతులుగారు ప్రకటించియున్నారు. శ్రీనాథునిగ్రంథముల వివరములఁగూర్చియు వాని పౌర్వాపర్యములఁ గూర్చియునిఁకఁ జర్చించెదను.

(1) మరుత్తరాట్చరిత్ర:— “చిన్నారి పొన్నారి చిటుతకూఁకటినాఁడు” దీనిని రచించితినిని శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండావతారికయందు నుదాహరించెను. కావున నిది యాతని ప్రథమకృతీయని స్థూలదృష్టిని దలంపవచ్చును. క్రీ. శ॥ 1380, 1385 ప్రాంతమున అనవేమారెడ్డి కాలమున నిది రచింపఁబడియుండవచ్చును. ఈగ్రంథ మొత్తవఱకు లభింపలేదు. మరుత్తుఁడు జగతీచక్రము నేకచ్ఛత్రముగఁ బరిపాలించి యఖండ యశ మార్జించిన చక్రవర్తి.

“ఈతనిచరిత్రము స్వల్పభేదములతో నైతరేయబ్రాహ్మణమునను భారతాశ్వమేధపర్వమునను, మార్కం డేయపురాణమునను హరివంశమునను పర్ణితమైనది. వత్సంధ్రభూపాలునిసంతతీయందుఁ గరంధముఁడనునామాం తరముగల బలాశ్వుండు జనించెను. వీర్యచంఘ్రుఁడను రాజు పుత్రిక వీరమహాదేవియం దతనికి అపీక్షితుండను కుమారుఁ డుదయించెను. భామినియను గంధర్వకన్యక యగస్త్యకాపవశమున వికాలరాజపుత్రియై జన్మించెను. అవైకాలినీస్వయంవరమున అపీక్షితుఁడవక్రపరాక్రమమున ననేక స్వపాలురను నిర్జించి యామెను గ్రహించుట కై సంరంభమొనరింప నధర్మయువమున నాభూపాలురు బల్మిని నాతని బంధించిరి. ఈవార్త విని శక్రురాజు లతో నిగ్రహించి కరంధముఁడు పుత్రుని బంధముక్తునిఁ గావించెను. స్వపరాక్రమమునఁ గాక శక్రులనుండి జనకునివలన విడుదల నొందుట కెంతయు లజ్జించి యపీక్షితుఁడు తండ్రి యెంత వలదనినను వినక వైకాలిని గాని మఱి యెవ్వతెను గాని వివాహమాదక కాశ్యతబ్రహ్మచర్య మవలంబింతునని ప్రతిసయొనర్చెను. వైకాలిని

యు నిట్టి పరాక్రమవంతుని వికనాడి మఱివ్యనిని కేపట్టనని ప్రతిపన్నెకొని తల్లిదండ్రుల వీడి తపోవనమున కేగెను. అట్టులామె తపమొనర్చుకాలమున వృద్ధనాగేంద్రుఁ డొకఁడామెను నాగలాకమునకుఁ గొనిపోయి యామెనుబూజించి మునుముందామె కుదయించు నందనుఁడు నాగులవలనఁ గలిగెడి యపకృతికలిగి వారిని నిరూపింప నుద్యమించుననియు నప్పుడాతనిని నివారించి వారిని రక్షింప వలమొసంగుమనియుఁ బ్రార్థించును. అందుకామె యంగీకరించును. అవీక్షితుఁడు తనతల్లి యొనర్చు కిమిచ్చకవలతసందర్భమున నెవ్వరెమి యర్థించిన నది యొసంగుమనని ప్రతినయొనర్చును. అప్పుడాతనితండ్రి కరంధముఁ డనియే సమయమని యెంచి సుపుత్రుని బడసి కులముద్రుండుమని యాతని నర్థించెను. మాటుమార్గములేక యెట్లయినను ప్రతిజ్ఞాభంగము తప్పదని యూహించి యవీక్షితుఁడు తండ్రిప్రార్థన మంగీకరించును. అగణ్యమునఁ దపమొనర్చు వైశాలిని యొకప్పుడు దృఢకేతుఁ డనుపలాశివలన బాధింపఁబడి యాశ్రోశమొనర్చి వేటకై యరుఁడెంచిన యవీక్షితుఁ డాయారా రవమును విని యచ్చటికిఁ జని రక్కసునిఁ జక్కవంచి యామెను రక్షించును. గంధర్వరా జేతెంచి వైశాలినీ పూర్వవృత్తాంత మెఱిగించి యామెప్రార్థన మంగీకరించి యామెను బాంగ్రహణ మొనర్చుమని వేడికొనగా అవీక్షితుఁ డెట్టకేల కంధులకీయ్యకొని యాతనితో గంధర్వలాకమున కేగి యామెను బరిరాయమై సుఖక్షీడలఁ దేలుచుండును. అచ్చట నాదంపతులకు మరుత్తుఁ డుదయించును. పత్నీపుత్రసహితముగ అవీక్షితుఁడు తండ్రి యొద్దకేగి యాతని నానందమున నోలలాడించును. తపశ్చరణమునకై వనమునకేగఁసెంచి కరంధముఁడు రాజ్యమును స్వీకరింపుమని యెంతచెప్పిననువినక యవీక్షితుఁడు తపపూర్వావమాసమునే స్మరించి రాజ్యమునకుఁ దాన నర్హుఁడనని నిరాకరించును. ఎట్టును నాతనినొడఁబఱుపనేక కొడుకునొడఁబాటుతో మనుమఁడుమరుత్తుఁడకుఁ బట్టా భిషేకమొనర్చి కరంధముఁడు పెక్కవత్సగములు భగవంతుల మొనర్చి యనంతము పుణ్యాలాకముల నలంకరించును. ఆతనిభార్య వీరమహాదేవి యారాస్వాశ్రమమునఁ దపమొనర్చుచుండును. మరుత్తుఁ డవక్రవిక్రమంబున నవ నీపాలనమొనర్చుచు దేవదాసవయ్యుధములలో మహేంద్రున కనేక పర్యాయములు సాయమొనర్చుచు నాతని మన్ననలఁ బడయుచుండెను. కాని కొంతకాలమునకు మరుత్తుని ప్రాభవమునకు మహేంద్రుఁ డసూయఁగొని యాతనియాగములయం దుపద్రవ్యగా నుండవలదని బృహస్పతి కుఱవోధించును. బలారి కుఱవోధనమునకుఁ జెవి యొగ్గి వాచస్పతియు మరుత్తుఁడు వంశానుగతముగ నొనర్చు యాగోపదగృహము దానిఁక జరుపఁజాలనని వార్త నంపును. మరుత్తుఁ డీదు స్తంత్రమునకై వగచుచుండఁగ నారముఁ డాతనికడ వేఁగుఁడెంచి బృహస్పతిచే నవమాని తుఁడై కాశీక్షేత్రమున శివునిఁగూర్చి తపమొనర్చుచు సున్మత్తాకృతిని జరించునాతనితమ్ముఁడు సంవర్తనివృత్తాంత ముఁడెలిపి యాతనిని యజ్ఞోపద్యుగా గ్రహించి కృతార్థుఁడవు గమ్మని బోధించి యాతనిని గాశిమండి గొని తెచ్చు నుపాయములఁ జెప్పి ప్రత్రంచును. సంవర్తఁడును మరుత్తునిప్రార్థన మంగీకరించి శివానుగ్రహము గలుగు పొంటె నాతనికి కవమంత్రోపదేశ మొనరించి, హిమవత్ప్రాంతమున నుపవ్రముమై యున్న ముంజ పర్వత ముకడకాతనిఁ గొనిపోయి శివునిఁగూర్చి తపమొనరింపఁజేసి తత్ప్రసాదమున నచ్చటి పసిడిని ద్రవిల్వి తండము లుగఁ గొనితెచ్చి యాగోపకృమణ మొనరింపఁజేయును. ఇంతలో సౌర్యాశ్రమమునఁ దపమొనర్చు మరుత్తుని పితామహి వీరమహాదేవి, నాగులచ్చటి తాపనులనేర్పరఁ గఱచి మరణింపఁజేసి యచ్చటి జలాశయముల వివరూపితమొనర్చినియును నాగసంహారణ మొనర్చి రాజధన్వర్విహణ మొనర్చుమనియును సందేశమును బంపును. ఈవార్త విని సంవర్తాస్త్రప్రయోగమున నాగలాకనిరూపల మొనరింపమరుత్తుఁడుసంభించునంతలో నాగులాతనితల్లి భామినిని కరణుచొచ్చి పూర్వప్రదత్తవరము నామెకు జ్ఞాపకముచేయ నామెయు భర్తయగు అవీక్షితున కీవృత్తాంతమును విన్నవించి కరణాగతత్రాణమొనరింపుమని ప్రార్థించును. అందుల కవీక్షితుఁడు వల్లెయని కొడుకుతో సభవాదింఁచియు నాతనియుద్యమమునుండి మరలింపఁజాలక యాతనితో యుద్ధమునకు

డికొనును. ఇట్లు తండ్రికొడుకులిద్దరు పరస్పరము నిజధర్మనిర్వహణమునకై యొకరినొకరు సంహరింప సంరంభించునంతలో నురలును మునులును నేతెంచి వారిని వారిని చూతులైన మునులేద్దురను నమ్మత ప్రదానమున బ్రదికించి మరుత్తుని నాగలోకప్రణాళమునుండి మరలించిరి. సంవర్షనిమంత్రప్రభావమువలన నింద్రాదిదేవతలెల్ల మరుత్తునియాగమున కాకృష్టమై హవిర్భాగములగ్రహించి యజ్ఞఫలములనాతని కనుగ్రహించిరి. మరుత్తునకు సకల సామ్రాజ్యాధిపత్య మొసంగి మహేంద్రుఁడు నాతనితోఁ బూర్వమైత్రితో మెలంగుచుండెను. నిరంతరయాగదీక్షచే సురలను, సమధికస్వర్ణదక్షిణలచే మహీనురులను సంతృప్తులఁజేయుచు మరుత్తుచక్రవర్తి చిరకాలము జగచ్చక్రమును శాసించి వెలుఁగొండెను. ఇది పలుతావుల విభిన్నరీతుల వెలయు మరుత్తుని సకల తతచరిత్రసంగ్రహము”.

భారతమార్కంఢేయపురాణములయందలి కథనుగ్రహించి, శ్రీవాసుగ్రహమున సంవర్తుఁడు బృహస్పతిని, మరుత్తుఁడు మహేంద్రుని ధిక్కరించి చరితార్థత నొందినట్లు నిరూపించుచు శివభక్తిమహిమ నుదాటించుటకయి శ్రీనాథుఁ డీగ్రంథమునుఁ జిఱుత ప్రాయముననే రచించి శివునకో లేక యొక శివభక్తునకో యుంకిత మిచ్చియుండును. శ్రీనాథుని చిన్నాఁడెన్నాఁరి ముద్దుపలుకులతో వెలయు నీగ్రంథమును జదివి యానందించు భాగ్యనంపద లోకమున కెప్పటికైనఁ గలుగునో లేదో!

2. శాలివాహనసప్తశతి:—శ్రీనాథుఁ డీకృతిని నూనూగుమీసాల నూత్ను యశావనమున రచించితినిని చెప్పికొనియెను. అనగా నాతనికి రమారమి యిరువదేండ్ల ప్రాయమప్పు డిది రచియింపఁబడియుండును. హాలుఁడు, శాలివాహనుఁడు, సాతవాహనుఁడు అను నామాంతరములఁ బరఁగు నాంధ్రరాజు ప్రాకృతభాషలో నార్యావృత్తము లలో దీనిని రచించెను. సామాన్యజనుల జీవితవిషయములకు, శృంగారచర్యలకు సంబంధించిన గాధ లిందుఁ గూర్పఁబడినవి. ఒక్కొక్కశ్లోక మొక్కొక్కగాధను సూత్రప్రాయముగఁ జిత్రించును. అందుచే నీకృతియందుఁ బ్రత్యేకకథావస్తువు గానరాదు. ఆంధ్రగీర్వాణకవిశ్వరులు పలువురువలె శ్రీనాథుఁడు గూడ సహజముగ శృంగారరస ప్రియుఁడు. అందుచే శృంగారసప్తతములగు సప్తశతీశ్లోకములను దెలుఁగునకుఁ దార్పవలెనను తలంపీతనికి నూత్ను యశావనప్రాయమునఁ గలుగుట నైనదికమే. ఆంధ్రుల యభాగ్యమువలన నీకృతిగూడ నింతవఱకు లభింపలేదు. లక్షణగ్రంథములలో

ఉ|| వారణసేయ దావగొన ♦ వా! నవవారిజమండుఁ దేటి గ్రా
 వ్వారుచునుంట నీవెఱుఁగ ♦ వా? ప్రియ! హా! తెఱగంటి కంటి కె
 వ్వాఁకిఁ గెంపురాదె? తగ ♦ వా మగవారల దూఱ, నీవిభుం
 దారసి నీనిజం తెఱుఁగు ♦ నంతకు నంతకు నోర్పు నెచ్చెల్లి.

అను పద్య మొక్కటిమాత్రమి ముదాహృతమయినది. వల్లభరాయకృతముగాఁ బ్రకటితమైన శ్రీడాభిరామమును వీధినాటకము శ్రీనాథరచితమే యని కొందఱ యభిప్రాయము,

దానిని గూర్చి ముందు చర్చించబడును. శ్రీనాథుని సిద్ధహస్త మీ వీధినాటకమునఁ బలుతావుల వ్యక్తమగుచుండును. గ్రంథకర్త వల్లభరాయఁడయైనను శ్రీనాథుని నాయము సతఁడు గ్రంథరచనమున నత్యంతముగా నందియుండుననుట నిక్కవము. సప్త శతీశ్లోకముల కాంధ్రీకరణము లనఁదగిన దిగువపద్యములు రెండవీధినాటకమునఁ గాన వస్తుచున్నవి. అవి ప్రాయశః శ్రీనాథుని గ్రంథమందలివే యని నాయభిప్రాయము.

మ|| పటుఝంఝాపవనోత్పలాలయములో ♦ భద్రయగాఁ బట్టె కం
కటిపై మచ్చముడింగి నిర్భరవియో ♦ గంగానిశోషిల్లియె |
కృతి నిద్రించుచు సున్నవాడ వనితన్ ♦ గర్జావచః ప్రాధిమన్
దటిదుద్ధోత్తము నూపునట్ట నడురే ♦ భారాధరశ్రోణికిన్.

గ|| మాఘమాసంబు పులివలె మలయుచుండఁ ♦ బచ్చదంబమ్ముకొన్నాఁడు పసరమునకు |
ముదితచన్నులు పొగలేని ♦ ముర్దురములు చలికి నొఱగోయ కేలుండు సైరికుండు.

పై మూఁడు పద్యములవలన శ్రీనాథుని సప్తశతీరచనము తెఱంగు కొంత నెఱుంగ వచ్చును. శ్రీనాథుని కృతిని జదివి యానందించియే కాఁబోలుఁ దరువాత నాతనికాశ్రయముఁడుగా నుండిన పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సప్తశతీశ్లోకములలో నుత్తమములగు నూఱుశ్లోకములను గైకొని సప్తశతీసాటికయనుపేరితో వానికి వ్యాఖ్యానమొనర్చెను.

తి. పలనాటివీరచరిత్ర:—పాకనాటిసీమలోఁ బర్యటన మొనర్చునప్పుడు శ్రీనాథుఁడు తత్సమీపమందలి పలనాటికిఁ బోయి యందు సంచార మొనరించుచుండెను. పలనాటివీరులచరిత్రము శ్రీనాథునికాలమునాటికే సుప్రసిద్ధమయి విశేషముగ జనాకర్షణము నందియుండెను.

ఇందలి యతివృత్తము చాలవఱకు భారతగాథను బోలియుండును. గురిజాల రాజధానిగాఁ బలనాడు పొలిండు అనుగురాజునకు వీరవిద్యాదేవి, భూరిమాదేవి, మైలమాదేవి యను మువ్వురు భార్యలుండిరి. ఆతఁడు మైలమవలన అలగామరాజును, తక్కినభార్యలవలన మల్లిదేవాదులను బుత్రులఁగాంచెను. సోదరులందఱలో అలగామరాజు జ్యేష్ఠుఁడు. అనుగురాజు చనిపోవునపుడు పుత్రులిను దనయనుగుమర్తి బ్రహ్మనాయని కప్ప గించెను. బ్రహ్మనాయఁడు రాజపుత్రులనందఱను సమానప్రేమమునఁ జెంచుచు రాజ్యనిర్వహణ మొనర్చుచుండెను. ఆకాలమున నాగాంబికయను నొక్కపడఁతి గొప్పపలుకుబడి గలిగియుండెను. ఆమె బ్రహ్మనాయని ప్రాభవమును సహింపకుండెను. అలగామరాజునొద్దఁ గ్రుచ్చుముగఁ జనవుసంపాదించి యామె దన కపట దుస్తులములవలన నాతనికి సవతీతములపై ద్వేషమును రవులుకొలిపి, బ్రహ్మనాయుఁ డూరలేనిసమయమున వారిని జెఱఁబట్టించెను. బ్రహ్మనాయుఁడు తిరిగి వచ్చినపు డిదియంతయు గ్రహించి మల్లిదేవాదులను జెఱ నుండి విడిపించి వారికి రాజ్యమును బంచి మాచెర్లకుఁ గొనిపోయి యచ్చట వేఱురాజ్యమును వారికేర్పఱచెను. సాగమ్మ యిదియు సహింపనేరక మల్లిదేవాదులను రాజ్యభ్రష్టులుగఁ జేయఁనెంచి యిరురాజ్యములవారికి కోడిపందెములఁ బన్ని యొడిసకోడిగలవా రెడుసంవత్సరములు రాజ్యమునుబిడి దేశాంతరకాన మొనరించు

వట్లు నిబంధన మొనరించెను. ఈ పరిణామాలలో దైవగతివలన మలిదేవరాజులూడిపోయిరి. ఒకంబడికప్రకారము వారు పలనాటికిడిచి శ్రీ శైల ప్రాంతములకేగి క్షిత్తావృత్తి మహాభీష్మవలవలనఁ గొన్ని భూములు గొత్త గొని తీవించునుఁ గాలముగడిచి. వెలదటినుండియుఁ దెంచి పెద్దలుగఁ జేసి ప్రజేమముననే ప్రవాసమున బ్రహ్మ నాయుఁడు గూడ వారి ననుగమించెను. ప్రవాసకాలపంపితి తీజితరువార మలిదేవాయిలు తమరాజ్యమును దమకు మరలసిమ్మని కోరిరి. నాగాంబికపోర్చిదప్పలమున ఆలగామరాజుండుల కీయ్యుకొనఁజయ్యెను. అందువలన నీరుపక్షములవారికి దారుణముగు రణము నీడమయ్యెను. ఆలగామరాజుపక్షమున నాగాంబిక నాయకురాలై యాపే నే యప్పటినుండియుఁ బ్రసిద్ధికెక్కెను. మలిదేవాయలపక్షమున బ్రహ్మనాయుఁడు సైన్యాధిపత్యము పహించెను. ఆవక్రపరాక్రమంబు నెఱపి యుభయపక్షములయందును పలువురు కీరాధిపతులు వీరస్వర్గ మలంకరించిరి. బ్రహ్మనాయని పుత్రుఁడు చాలచంద్రుఁడు బాలుఁడయ్యెను భారతయుద్ధమున నభిమన్యునివలె నద్భుతపరాక్రమము ప్రదర్శించి మరణించెను.

ఈ వీరరణమున మరణమందిన వీరపురుషులను దైవతములుగ భావించి వారి పేరులతో లింగములఁ బ్రతిష్ఠించి పలనాటివ్రజలు పూజింపసాగిరి. ఆ బాలగోపాల సన్నతమగు నీవీరుల చరిత్రము నా బాలగోపాలముగ జనులందఱు గేయముగఁ బాడి యానందించుటకై మన కవివరుఁడు శ్రీనాథుఁ డాచరిత్రమును ద్విపదరూపమున రచింప దొరకొనెను. ద్విపదలలోఁ గూర్పబడిన పాల్కురికి సోమనాథుని బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరిత్రముల నాతఁడు చిన్నతనమున ననురక్తితోఁ బఠించి జనాకర్షణమున నానికీఁగల శక్తిని గ్రహించియుండెను. అందుచే జనానురంజనమునకయి యిరువది ముప్పదేండ్ల నడిమివయస్సులో శ్రీనాథుఁ డీద్విపదకావ్యమును సులభశైలిలో రచించి యుండును. పసిడికిఁ దావియట్టిసట్టు లీవీరచరితము శ్రీనాథరచితమగుటచే మఱిత విశ్రుతి కెక్కి “వేయి యామడపోయియైనను వీరకథ విసవలెను.” అను సన్నుతికిఁ దావల మయ్యెను. కాని శ్రీనాథుఁడు సుగ్రహముగ వ్రాసిన యీ గ్రంథమును జూచి తరువాలి మఱికొందఱు కవులు దానిననుసరించి తాముకూడ ద్విపదలలోనే విస్తరించి దానిని ప్రాయఁగఁడంగిరి. ఇందుచే శ్రీనాథకృతమయిన వీరచరితము, తరువాలివారు వ్రాసిన దానితోఁ గలిసిపోయి శ్రీనాథరచిత మేదియో సరిగా నిర్ణయింప రాక య మోమయ స్థితిలో గ్రంథవృత్తు లేర్పడుటకుఁ గారణమయినది. దీనిచే శ్రీనాథుని వీరచరిత్ర మింత దనుక సరిగా నిర్ణీతమయి ప్రకటితమగు నవకాళము లేకపోయినది.

(4) కాటమరాజు కథ:— పలనాటిలో వీరకథవలె బాకనాటిలోఁ బ్రసిద్ధి కెక్కిన దీకాటమరాజుచరితము. తిక్కనసోమయాజి కాశ్రయండు నెల్లూరివిభుండు మమమసిద్ధిరాజునకు, నెఱగడ్డ పాటి యేలికయగు కాటమరాజునకుఁ బలువులమేఠవీశ్యగుఱించి జరిగినపోరాట మిందలి యతివృత్తము. కవి తిక్కన పెదతండ్రికొడుకు రణతిక్కన వీరశయన మొందిన దీమహారణముననే. వైని కెప్పిన కాలముననే పాక

నాటిజనులనాకర్షించి రంజించుటకై శ్రీనాథుఁ డీచరితమును గూడ ద్విపదలో రచించియుండును. కాని పల నాటి వీరచరితమువలననే దీనిని గూడ నితరులనుసరించి వేఱుద్విపదకావ్యములు వ్రాయుటచే దీనికిఁ గూడఁ బయిని జెప్పినగతియే పట్టినది.

ఇందుచే నిది గూడ నింతవఱకు ముద్రితముకాలేదు. గొల్లనుద్దులు మున్నగు గేయరచనములు శ్రీనాథుఁడొనర్చినందురు. అట్లయినచో వానినాతఁ డీకాలముననే చెప్పియుండును.

(5) పండితారాధ్య చరిత్రము:— పైని జెప్పిన ద్విపదకావ్యములు వ్రాయఁ గనే తద్రచనము నడఁదనకుఁ బోష్యులమొసంగిన పాల్కుఁడికి సోమనాథుని బసవపురాణ పండితారాధ్యచరిత్రములపై శ్రీనాథుఁడు దృష్టినిబఱపి ద్విపదలలోఁ గూర్పఁబడినను, శ్రుతిస్మృతిపురాణప్రమాణనిబద్ధమై, నిగమార్థసారసంగ్రహమై ప్రౌఢపాకమునఁ బడి జనసామాన్యమునకంత సులభబోధము గాకయున్న పండితారాధ్యచరిత్రమును బద్య కావ్యముగా రచించుటమంచిదని తలఁచియుండును. అందుచే నతఁడు స్వబుద్ధిచేనైననేమి శివభక్తుఁడు, మిత్రుఁడు, పెదకోమటి వేమభూపాలసైన్యాధీశుఁడు నగు మామిడి పె్రిగ డయ్యప్రార్థనముననైననేమి యీపండితారాధ్యచరిత్రమును బద్యకావ్యముగాఁ గూర్చి యూపెగడయ్యకే యుంకితమొసంగెను. మఱికొన్ని యితరకృతులు గూడఁ బెక్కులాతని కొనంగెనఁట. వానివేరులైనను నెలియరాకున్నవి. ఈ గ్రంథము పదిరెండవశతాబ్దియందు బసవేశ్వరునకు సమకాలీనుఁడును, గోదావరీమండలస్థుఁడును అగు మల్లికార్జునపండితారాధ్యుఁడొంధదేశమున వీరశైవమతవ్యాప్తికై యొనర్చినప్రయత్నములను బ్రకటించిన మహిమాచికములను వర్ణించును. సోమనాథుని ద్విపదకావ్యము ముద్రితమయినది. కాని శ్రీనాథునిగ్రంథ మింతవఱకు దొరకలేదు. మఱియొకశతాబ్దితరువార సోమనాథుని బసవ పురాణమునుబద్యకావ్యముగారచించిన పిడువర్తి సోమనాథుఁడు తన గ్రంథావతారికలో

సీ॥ విరచించె నైమిని వేదపాద స్థవం ♦ బొకపాదమున వేదయుక్తి నిలిపి
 హరిభక్తి వైదికం బని శ్రుతులిడి చెప్పెం ♦ బ్రతిభసోమేశుఁ డారాధ్యచరిత
 నరవి శ్రీనాథుఁ డా చరితపద్య ప్రబం ♦ ధముచేసె ద్విపదలు తఱుచు నిలిపి
 ఆతఁడు పద్యకావ్యముచేసె నైషధ ♦ మంచిత హర్షవాక్యములఁ బెట్టి
 గీ॥ సోమగురువాక్యములుపెట్టి ♦ భీమసుకవి గరిమ బసవపురాణంబు ♦ కన్నడించె
 గానఁ బూర్వకావ్యము వేఱు ♦ గతిరచించు వారికాదికావ్యోక్తులు ♦ వచ్చినెగడు.

అని వ్రాసి శ్రీనాథునిపండితారాధ్యచరిత్రస్వరూపమును గొంత వివరించినాఁడు. చాల వఱకు సోమనాథుని ద్విపదపంక్తులే శ్రీనాథుని పద్యములలోఁ బొందువడినవఁట. శ్రీనా

భునిగ్రంథము పిడువర్తి సోమనాథాదులకాలమువఱకు వ్యాప్తిలో నుండినట్లు లిందువలన వ్యక్తమగును.

(6) శృంగారనైషధము: నిండు జవ్వనమున దీనిని సంతరించితినిని శ్రీనాథుఁడు చెప్పికొనినాఁడు. సంస్కృతభాషలోఁ బాండిత్యశౌఁడీత్యము మొఱయు నారికేళపాకమున శ్రీహర్షుఁడు రచించిన నైషధశృంగారకావ్యమున కిది యాంధ్రీకరణము. మహాభారతములోని నలదశయంతులచరిత్రములోని విషాదవృత్తమును విడిచి వారివివాహపర్యంతముగల శృంగారకథను మాత్రము నైకొని శ్రీహర్షుఁడు శృంగారవర్ణనలతో, నైషధమును పేరితో సంస్కృతమున నిరువదిరెండుసర్గల మహాకావ్యమును రచించినాఁడు. శ్రీహర్షునివలెనే పాండిత్యప్రకటనార్థము శ్రీనాథుఁడు నిండుజవ్వనమున నీకావ్యాంధ్రీకరణమునకుఁ గడంగి యుచితజ్ఞుఁడగుటచే దానికి శృంగారనైషధమని పేరిడెను. ఇది పెదకోమటి వేమా రెడ్డి మంత్రియు, పండితారాధ్య చరిత్రకృతిపతియగు మామిడి పెగ్గడయ్యకుఁ దమ్ముఁడు నగు సింగనామాత్యున కంకితమొసంగఁబడినది. గ్రంథమెప్పు డెచ్చట రచింపఁబడినది గ్రంథమునఁ గానరాదు. పూర్వోక్తమైన శ్రీనాథునిజన్మకాలనిర్ణయము ననుసరించి యాతనికి ముప్పది లేక ముప్పదియైదు వత్సరములప్రాయమప్పుడు రమారమి క్రీ॥ శ॥ 1395—1400 సంవత్సరములమధ్య నీగ్రంథము రచింపఁబడి యుండవలెను. అప్పటికిఁ గొండవీటి సామ్రాజ్యము పెదకోమటి వేమారెడ్డికి హస్తగతమైనట్లు కానరాదు. కొమరగిరిరెడ్డియే కొండవీటిని బరిపాలించుచుండెను. కావున నీగ్రంథము కొండవీటనుగాక మఱొకచోటనే రచింపఁబడియుండును. పోలయవేమారెడ్డి యుద్దంకిలో రెడ్డిరాజ్యమును మొదట స్థాపించినప్పడే తనసోదరులకు రాజ్యవిభాగ మొనర్చి వారిని వేర్వేరు సీమలందుఁ బరిపాలకులుగా నియమించినట్లు ఎఱ్ఱా పెగ్గడ యాతని కంకితమొసంగిన హరివంశమువలనను, శాసనములవలనను గాననగును. కావున పోలయ వేమారెడ్డి జ్యేష్ఠసోదరుఁడు పెదకోమటివేముని పితామహుఁడు నగు మాచారెడ్డి యారాజ్యవిభాగములలో నొక గర్భభాగమునే పడసి దానిని బరిపాలించుచుండి యుండును. శాసనములందు గ్రంథములం దాతనియెడ నుదాహృతములైన “హేమాద్రిదాన విభవుఁడు, ఆదిరాజన్యతుల్యాచారవిధి” మున్నగు విశేషణములీవిషయమును రాధాంతమొనరించును. రెడ్డిరాజధానులుగా నుదాహరింపఁబడిన నెల్లూరు, దువ్వూరు, గండవరము, కొండపల్లి మున్నగు తావులలో నెచ్చటనో మాచారెడ్డి రాజ్యమొనరించియుండును. కొమరగిరిరెడ్డికొండవీటరాజ్యముచేయుచున్నప్పుడు పెదకోమటివేమారెడ్డి వంశ

నుగతమయిన తనతాతరాజ్యమునే పరిపాలించుచుండియుండును. మామిడి సింగనతాత నెల్లూరితూర్కరాజని గ్రంథాంతమున జెప్పబడినది. అతనిపూర్వులనలు నెల్లూరి వాస్తవ్యులై యుండవచ్చును. గ్రంథముందాతనికీర్తనలు క్రిములైన విశేషణములఁ బట్టి గ్రంథరచనమునాటికాతఁ డొక సామ్రాజ్యమును నిర్వహించుచుహామంత్రీగా గోచరించుననియు నందుచేఁ బెదకోమటి వేమారెడ్డి మహావైభవముతోఁ గొండవీడు పరిపాలించుచున్నప్పు డాతనిరాజ్యమధ్యకాలమున కీ॥ శ॥ 1415 ప్రాంతముననే గ్రంథమురచింపఁబడియుండుననుటయే సమంజసమనియుఁ గొండజిహ్వాప్రాయపడుచున్నారు. కొండవీటి రాజ్యము నాశ్రమింపకపూర్వము సామ్రాజ్యవిశేషణోచితమగు నొక గొప్పరాజ్యవిభాగమును బెదకోమటివేమారెడ్డి పాలించుచుండెనని యంగీకరించినప్పుడు సింగనామాత్యునకుఁ బ్రయుక్తములైనవిశేషణము లనుగతములని తలంపనక్కఱయుండదు. పెదకోమటి వేమారెడ్డి కొండవీటి రాజ్య మొనరించునప్పుడు వెలయించినశాసనములఁజూచినచో కీ॥ శ॥ 1404 సంవత్సరమునాటికే శ్రీనాథుఁ డాతని యాస్థాన విద్యాధికారిగా నున్నట్లు స్పష్టమగును. శ్రీనాథుఁడు తనకున్న వైభవప్రాభవములను వర్ణించుకొనుటలో నెప్పుడు నుదాసీనతవహించు స్వభావముకలవాఁడు కాఁడు. గ్రంథము కీ॥ శ॥ 1404 తరువాతనే రచింపఁబడినచో నాతఁడు తనవిద్యాధికారికదవిని గ్రంథముం దుదాహరించి యేయుండును. కాని యట్టిదేదియుఁ గానరాదు. కొండవీటిప్రశంస గ్రంథముందెచ్చటను గానరాదు. గ్రంథావతారికను జదివినచో సింగనామాత్యుఁ డప్పటికే దమ యాస్థానమున నున్న విద్యాధికారినే పిలిచి కృత్యుడీగిన్నట్లు కానరాదు. మామిడి సింగన జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు గొప్ప పండితుఁడు. సోమసిద్ధాంత మనుగ్రంథమున కీతఁడు కీ॥ శ॥ 1418 సం॥లో వ్యాఖ్యరచించినాఁడు. ఈగ్రంథరచనముగాని తద్విషయకమైనయుద్వమముగాని శృంగారవైభవములో నెచ్చటను బేర్కొనఁబడలేదు. “పంచాంగ స్థిరమంత్ర రక్షణకళాప్రథమం” అను విశేషణములో సింగనామాత్యుని యీపాండిత్యము సూచితమయ్యెనని కొండఱుచురు. కాని యుదలి పంచాంగములు రాజ్యాంగసంబంధములగు సహాయ, సాధనోపాయ, దేశకాలవిభాగ, వినిపాతప్రతీకార, సిద్ధులని శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులుగారు వాగ్విమున్నారు. దమయంతి స్వయంవరసందర్శమునఁ జేయఁబడిన సరస్వతీ స్తవములోనున్న, “నమస్సోమసిద్ధాంతకాంతాసనాయై” అను స్తుతివాక్యములోఁ గూడ నిది సూచితమైనదని కొండఱు తలంతురు. ఇదియు వట్టిభ్రమయే. “సోమసిద్ధాంతమే అనఁగా (ఆపేరుగల) కాపాలిక దర్శనమే లేక చంద్రినియొక్క అఖండ రూపమే సుందరమైన ముఖముగాఁ గల నీడు” అని పై ప్రస్తుతికి శ్రీ వేంకటరాయ

శాస్త్రులుగా రథము వివరించినారు. పైగా నిస్తుతి శ్రీహర్షుని మూలగ్రంథముననే గలదు. చూడుడు.

శ్లో॥ యాసోమసిద్ధాంత మయాసనేవ । శాన్యాత్మతానా కమయోదరేవ ।
విజ్ఞానసామస్య మయాంతరేవ । సాకారతా సిద్ధిమయా ఫిలేవ ॥

ఇత్యాది కారణములచే శృంగారనైషధము కొండపీట కీ॥శ॥ 1415 పాఠమున రచింపబడిన దనుసిద్ధాంతమునే నంగీకరింప జాలకున్నాను. పెదకోమటివేమన తాను కొండవీటి సామ్రాజ్యమును హస్తగతమొనరించుకొన్నతరువాతఁ గొండపల్లి రాజ్యము దన తమ్ముఁడు మాచారెడ్డికొసంగినట్లు లాతనితమ్ముఁడు మాచారెడ్డి కీ॥శ॥ 1400 లో వెలయించిన బలిజేపల్లి శాసనమువలన ద్యోతకమగును. కావున శృంగారనైషధ రచనము నాటికిఁ బెదకోమటి వేమన కొండపల్లిలోనే రాజ్యమొనర్చుచుండినట్లు తలంచుట సంతముగా నుండునేమో? శ్రీనాథుని కాలప్పట్టణము, కొండపల్లియు నేకమండలములోనివే గదా! ముందొనర్చు హరవిలాసరచనాకాలనిర్ణయమునుజటి గూడఁ బైనిజెప్పిన నిర్ణయమందలి సామంజస్యము బోధపడఁగలదు.

శృంగారనైషధమువంటి యుద్గ్రంథరచనమువలన లోకమునకు వెల్లడియైన శ్రీనాథుని పాండిత్యప్రకర్షము, కవితామహత్త్వము నాధారములుగా సింగనార్యుఁడొకకృతి సుసూక్ష్మమువలనఁ గలిగిన యభిమానముచేఁ దనయేలిక పెదకోమటి వేమనకుఁ గొండవీటి సామ్రాజ్యము హస్తగతముకాఁగానే నిఘాంతుచేసి శ్రీనాథునికి విద్యాధికారిపదము నిప్పించియుండును.

(7) హరవిలాసము:—శ్రీనాథునిపద్యకావ్యములలో నొకవిధముగ న్వతంత్రీ గ్రంథమని చెప్పదగిన దిది యొక్కటియే. చిఱుతొండనంబిధక్తివరీక్షణము, గౌరీకళ్యాణము, దారుకావనవిహారము, హాలాహలభక్షణము, కిరాతార్జునీయము, అను హరుని విలాసములను గూర్చి వ్రాయుటచే దీని కీపేరు గలిగినది. ఇందు మొదటి లీల పాలకురికి సోమనాథుని ద్విపవ బసవపురాణమునందలి సిరియాళకథ ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. రెండవది కాళిదాసుని కుమారసంభవము ననుసరించిన యనువాకము. మూఁడు నాలుగు లీలు స్కాంద బ్రహ్మాండపురాణకథలఁబట్టి కూర్పబడినవి. అయిదవది భారవినంసక్పాత కావ్యమునుండి గాక భారతారణ్యవర్వకథ ననుసరించి న్వతంత్రీముగ వ్రాయఁబడినది. “అంధ్రీభాషానైషధాబ్జభవుని” అను విశేషణము నిందు శ్రీనాథుఁడు చెప్పకొనుటచే నీగ్రంథము నైషధానంతరము రచింపబడుట విస్పష్టము. కాని శ్రీనాథుని విద్యాధికార పదమిందుఁ గూడ నూచింపబడలేదు. కుమారగిరిరెడ్డి కొండపీట జరగించు ప్రతిసంవ

త్సగవనంతోత్సవములందతని సుగంధభాండాగారాధ్యక్షుడై, విరివిగా సముద్రీవ్యాపారము నెఱపుచు నానాటి రాజులకెల్ల బహుదేశములనుండి కలువిధములగు వస్తువుల రప్పించి యర్పించుచు వారిచే విశేష సత్కారముల నందుచుండిన కిరాటకులరత్నము శ్రీనాథుని బాల్యసఖుఁడు నగు అవచి తిప్పయ్య సెట్టి పార్థనముపై నీగ్రంథము రచింపఁ బడి యాతని కంకిత మొసంగఁబడినది. శృంగార నైషధము రచించిన కొలఁదికాలములోనే కొమరగిరి జీవితకాలములోఁ గొండవీటుఁగాని యటుగానిచోఁ గొమరగిరి యనంతర మత్యంతసమీపకాలములోఁ గాని శ్రీనాథునికిఁ బెదకోమటి వేమని గొండవీటిరాజ్యాస్థానమున విద్యాధికారిపదము లభింపక పూర్వమే యిది రచింపఁబడి యుండవలెనని నాయభిప్రాయము. శృంగార నైషధమునఁ బెదకోమటి వేమని యెచ్చట రాజ్యమొప్పుచుండినది చెప్పకున్నను శ్రీనాథుఁ డీగ్రంథావతారికలో “గొండవీడు పురంబు రాజధాని గాఁ గీర్తిలతాధిష్ఠితాష్టాదశ ద్వీపాంతరాళుండు నగు కొమరగిరి వసంతనృపాలువలన నాందోళికాఘత్రచామరతురంగాది రాజ్యచిహ్నములు వడసి” అని తిప్పయ్యను వర్ణించునందర్భమునఁ గొమరగిరి రెడ్డి గొండవీటిని బరిపాలించుచుండినట్లు పేర్కొనినాఁడు. తిప్పయ్య సెట్టి పూర్వులు కాంచీపురవాస్తవ్యులు, “కాంచీపురీనివాస” అను సంబోధనముకూడ గ్రంథమందొకయెడఁ దిప్పయ్య సెట్టికిఁ బ్రయుక్తమగుటచే నప్పటికిఁ గూడఁ గాంచీపురమే యాతనికాణాచి యని తలంపవచ్చును. కాని తిప్పయతాత పావాణి సెట్టి “సింహవిక్రమవట్టణ శ్రేష్ఠుడైన సెట్టి జగజ్జెట్టిపావాణి సెట్టినిభుండు” అని వర్ణింపఁబడుటచే రెడ్డిసామ్రాజ్యముప వాణిజ్యమొనర్చుటకై పావాణి సెట్టియో యాతనిపూర్వులలో నెల్లారునందుఁ గూడ నొకనివాసము నేర్పఱచుకొని రెడ్డి రాజ్యమునందలి తమవ్యాపారమునకై యాపట్టణము కేంద్రీకృతముగా నేర్పఱచుకొన్నట్లు కాననగును. కావునఁ దిప్పయ్య సెట్టి నెల్లూరినుండియే ప్రోలయవేమనికాలమున నద్దంకికి, అనవేమ కొమరగిరి రెడ్లకాలమునఁ గొండవీటికి వచ్చుచు వసంతోత్సవసమయములందచ్చటఁ దాత్కాలికముగ నివసించుచుండినట్లు లెంచవచ్చును. ఇందుచే హరవిలీనరచనము కాంచీపురముననే తప్పక జరగియుండవలెనని తలంప నవసరములేదు. గ్రంథారంభమునఁ గాంచీపురాధిపైవలెములగు, వరద రాజు, ఏ కామ్రీనాథుఁడు, కామాక్షి వర్ణింపఁబడుటకుఁ గారణము కాంచీపురము తిప్పయ్య సెట్టికి నాతనిపూర్వులకుఁ గాణాచీయగుటయుఁ బ్రథమ ద్వితీయాశ్వాసములలోఁ గాంచీపురమున జరగిన తిప్పయ్యకూటస్థుఁడగు చిఱులొండని చరితము వర్ణితమగుటయు నని యెంచవచ్చును. కావునఁ గొమరగిరిరాజ్యకాలముననే గొండవీటనో, నెల్లూరనో యీ గ్రంథము రచింపఁబడియుండునని నాయాశయము. తిప్పయ్య సెట్టి

కొక్క కుమారగిరితోఁ గాక యాకాలమందలి పలువురు రాజ్యాధిపతులతో వాణిజ్య సంబంధమున్నప్పుడు గ్రంథావతారికయందును, అఱితాంశపద్యములందును గూడ నాతఁడు కుమారగిరివలన నొందినసమ్మానములే విరివిగా మాటిమాటికి నుగ్గడింపఁబడుటచే నీగ్రంథము కుమారగిరి జీవితకాలమునఁ గాని తప్పినచోఁ దదనంతర మత్యంత సమీపకాలములోఁగాని క్రీ॥శ॥ 1400-1403 ప్రాంతమున రచింపఁబడెనని తలంచుటయే చాల సంగతముగా నుండును. “మంటి బహువత్సరంబులు” అని గ్రంథావతారికలో తిప్పయసెట్టి చెప్పికొనిన మాటనుబట్టి యీగ్రంథము నందికొనునాఁటి కాలఁడు రమారమి యెనుబది తొంబది వత్సరముల ప్రాయపు వాఁడై యుండునని తలంపవచ్చును. కొందఱు తలంచునట్లు “బాల్యసఖ” విశేషణముచే శ్రీనాథుఁడు తిప్పయసెట్టియు సమవయస్కులై యుండురనియు శ్రీనాథునివార్ధకదశలో క్రీ॥శ॥ 1440 ప్రాంతమున నీగ్రంథము రచింపఁపడియుండుననియు భావింప నవసరములేదు. శృంగారశ్రీనాథకర్తలు చెప్పినట్లు క్రీ॥శ॥ 1425 ప్రాంతమున నీగ్రంథరచనము జరగియుండుననియుఁ దలంప నక్కఱలేదు. అనవేమునికాలమునుండియు శ్రీనాథుఁడు కొండవీటికి, రాజాస్థానములకుఁ బోవుచుండ ననియు నప్పటినుండియు న్వమతస్థుఁడు, శివభక్తుఁడు నగు తిప్పయసెట్టితో నీతనికి సఖ్య మేర్పడియుండెననియు మొదటనే వ్రాసియుంటిని. కావున నిరువదియేండ్లపైనుండి యున్న స్నేహమును బురస్కరించుకొని బ్రస్తావించినప్పుడు తిప్పయసెట్టి శ్రీనాథుని బాల్యసఖునిగాఁ జెప్పటలో నసంగతియేదియు సుహృదములకుఁ దోచనేరదు. తిప్పయశ్రీనాథులు సమవయస్కులనిగాని, క్రీ॥శ॥ 1400 తరువాతఁ జాలకాలమునకే యీగ్రంథము రచింపఁ బడెనని గాని తలంచుట కొన్ని గ్రంథస్థప్రమాణములకే బాధకముకాఁగలదు. తిప్పయసెట్టియు నాతనితండ్రి జీవయసెట్టియు, నిరువురుగూడ శ్రీశైలవర్వతసోపానస్థాపకుఁ డగు ప్రోలయవేమారెడ్డికాలమున వ్యాపారిముఖ్యులుగా నుండినట్లు లీక్రింది పద్యములవలన వ్యక్తమగును.

- క. శ్రీపర్వతసోపాన ధావకుఁడగు రెడ్డివేమ ధ జగతీపతికిన్
ప్రాపైన యవచిదేవయ ధ యాపావాణికి జనించె ధ నభ్యుదయముతోన్
- క. శ్రీపర్వతసోపాన ధ స్థాపకవేమకీరీక ధ సామ్రాజ్యశ్రీ
వ్యాపారిముఖ్య! యన్వయ ధ దీపక! యలకాధిరాజ ! దేవయతిప్పా !

తండ్రికొడుకు లేకకాలమున వ్యాపారిముఖ్యులుగా నుండుటలో నసంభవమేమియులేదు గదా! పైఁగాఁ బై పద్యములవలన దేవయసెట్టి శ్రీపర్వతసోపాననిర్మాణమునఁ బ్రోలయ

వేమారెడ్డికిఁ బ్రావుగా నుండినట్లు ద్యోతకమగును గాని సామ్రాజ్య వాణిజ్యవ్యాపార ములలోఁ దిప్పయ సెట్టియే ముఖ్యుఁడుగానుండినట్లు స్పష్టమగును. వేమారెడ్డి రాజ్యకాల ములో వ్యాపారి ముఖ్యుఁడుగా నుండిన తిప్పయ సెట్టి కాతని రాజ్యావసానకాలమగు క్రీ॥ శ॥ 1350 నాఁటికైన నలుబదియేండ్లప్రాయ ముండియుండునని తలంచినచో క్రీ॥శ॥ 1400నాఁటికాతఁడు తొంబదియేండ్లవాఁడగును. అట్లయిననే “మంటి బహువత్సరంబులు” అను నుడి యర్థవంతమగును. అప్పటికాతఁ డేయఱువదియేండ్లవాఁడో యని తలంచుట యసంగతము. జనసామాన్యమున కాయురారోగ్యములిప్పటికంటె సర్వవిధముల నెక్కువగనుండిన యాకాలములో నఱువదియేండ్ల వయస్సు ప్రత్యేక ప్రశంసకుఁ దావలము కాఁడగియుండను. కావున హరవిలాసము క్రీ॥ శ॥ 1425-1440 ప్రాంతముననే రచింపఁ బడెనని తలంచినచో నప్పటికిఁ దిప్పయ సెట్టి 115-130 సంవత్సరములవయస్సు కలవాఁ డగును. అప్పటి కాతఁడు కైలాసమునఁ బ్రాతఃకాలమున యుండునుగాని నెల్లారఁగాని కాంచీపురమునఁగాని, కెడ్ల సెట్టిగా నుండుట యసంభవము. కావునఁ బైసిద్ధాంతములు సర్వ విధముల నసంగతములైనవని నాయభిప్రాయము. శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు పైని చెప్పిన రెండవపద్యములో “అన్వయదీపక” అనుపాఠము “నత్కులదీపక” అనిమార్చి వీకసమాసముగా నన్వయించుట మంచిదని సూచించిరి. మనమేర్పఱచుకొన్న సిద్ధాంత ములనిల్వరించుటకై కవిపాఠములనిచ్చవచ్చినట్లు మార్పుసాహసమెవ్వరికి నెప్పటికిఁ బని కిరానిది. పాఠము నెందు కిచ్చట మార్పవలెను? తండ్రికొడుకులైన దేవయతిప్పయ లొకే రాజకాలములో నుండిరనుటలో నసంభవ మేమి యున్నది? గ్రంథస్థపాఠములఁ బట్టి యేర్పడినసిద్ధాంతములే సహృదయనమ్మతములగును. శ్రీనాథుని రచనాసంవిధానము నెఱింగినచో “నత్కులదీపక” యను పాఠము నిచ్చట నాతఁడు చెప్పియుండఁడని గ్రహింపవచ్చును. ఆపాఠప్రకార మర్థమేమని చెప్పఁడగును? ప్రోలయవేమునివ్యాపారి ముఖ్యుఁ డైన దేవయ సెట్టి నత్కులమును దీపింపఁజేయువాఁడా! దేవయతిప్పా! అని గదాయర్థము చెప్పవలయును. ఇట్టిచో “దేవయతిప్పా” అను సంబోధన మసంగతముగానుండును. అంతరమంతగా లేనప్పడు కొడుకును తండ్రి నత్కులమును దీపింపఁజేయువానిగా సంబోధించుటకూడ సందర్భవిహీనముగానే యుండును. కావున వీరభద్రరావుగారు సూచించు పాఠము శ్రీనాథహృదయనమ్మతముగాదని చెప్పనవసరములేదు.

శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారి సంస్కరణముతో ఆనందముద్రణాలయమువారు సూత నముగాఁ బ్రకటించిన హరవిలాసములో “వ్యాపారిముఖ్య” యనుకబ్దము తరువాత సంబోధనచిహ్నమునుంచియు, “అన్వయదీపక” యనుటకు మాఱు “సాన్వయ దీపక” అను

పాతము ముద్రింపఁబడినది. దీనివలనఁ గూడఁ దిప్పయసెట్టి పోలయవేమునకు సమకాలినుఁడు కాడని చెప్పటకాకరమేమియు నేర్పడఁజాలదు. శ్రీశాస్త్రిగారైనను నీ పాతప్రయోజనమునుగూర్చి యవతారికలో నేమియుఁ జర్చింపరైరి. తిప్పయసెట్టి కమారగిరికి వసంతోత్సవసామగ్రి నొడఁగూర్చు సందర్భమును వర్ణించుటలో, “రాజ్య చిహ్నములు వడసి, ద్రవ్యంబు లొడఁగూర్చియు, మాణిక్య గాణిక్యంబులు తెప్పించియు, అర్థంబులు గుప్పించియు, విఖ్యాతిగాంచిన యవచి దేవయతిప్పప్రభుండు” అని శ్రీనాథుఁడు భూతకాలికక్రియ లుపయోగించెననియుఁ గొమరగిరిజీవితకాలముననే యీవిషయములుజరుగుచున్న కాలముననే గ్రంథము రచింపఁబడినచో “వడయుచు, నొడగూర్చుచు, విఖ్యాతి గాంచుచు,” మున్నగు శత్రుకక్రియ లుపయోగింపఁబడి యుండుననియు శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రిగారు తమవాద సాధకమునకై యొక యాక్షేపమును వెలార్చిరి. ఇందలి సారస్యమును విస్తరించుట యనవసరము. పైనిజెప్పినవి సత్వార్థమునందుఁ జెప్పిన క్షార్పకరూపములుగాని యెన్నఁడో గడచిన వృత్తాంతములఁ దెలుపు కేవల భూతకాలికరూపములు కావు. ఇట్టి విఫలీతార్థములే చెప్పవలసినచో “శ్రీ చెలువంబుగైకొనిన చేడియ యన్నమ దేవి భార్యగా గొచరమే నేతింప నయకోవిదునిం దిపురాంతకాధిపున్” అను పాతమున నెట్టి వైపరీత్యమేర్పడునో పాతకలూహింతురుగాక. కావున శాస్త్రిగారిపై యాక్షేపము వారి హరవిలాసరచనాకాలమును నిలువరింపనేరదు.

కాని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు శృంగారశ్రీనాథవిమర్శనములో హరవిలాసరచనాకాలమును గూర్చి నే మగ్గడించిన విషయములకుఁ బ్రత్యేకముగ సమాధానములేమియు నొనంగకున్నను బూర్వోక్తమగు హరవిలాసనూతనముద్రణముయొక్క యవతారికలోఁ దమవాదమునకు సాధకముగా నీక్రింది విషయమొకటి యుదాహరించినారు.

నముద్రీమథనకథ శ్రీనాథుని భీమఖండములోను హరవిలాసములోను గూడఁ గలదు. అందులో “క॥ కటుకమగు విషము విషధర | కటకంబగు కేలఁబూని ♦ కాతూ హలియై | ఘటికాసంసిద్ధుఁడు రస | ఘటికయునుంబోలె మృదుఁడు ♦ గుటుకున మ్రింగెన్” అను పద్యమును శ్రీనాథుఁడు మాఝేమియు లేకయే రెండు గ్రంథములందుఁ గూడఁ గూర్చినాడు. ఇది సంస్కృతభీమఖండమందలి “గృసతేస్మ జగత్త్రోతా | విష భృద్భూషణో విషం | ఘటికాఁఘటికాసిద్ధో | బద్ధ్వారనమయీమివ” అను శ్లోకమున కాంధ్రీకరణమనియు భీమఖండరచనాసంతరము క్రీ॥శ॥ 1430 సంవత్సరములో హరవిలాసమును రచించుటచేతనే భీమఖండపద్యము నాతఁడాగ్రంథమునఁ గైకొనుట పొనఁగెనని

యు శ్రీశాస్త్రిగారి యభిప్రాయము. పూర్వోక్తములైన ప్రబలకాథకములకు శాస్త్రి గారు తగిన సమాధానములు చెప్పియున్నచో వారివృథు ప్రకటించిన యీ వాదము సమంజసముని కొంతవఱ కంగీకరింపవచ్చును. కాని యీ గొడవలనెల్ల దడవక కేవలమీ పద్యముచుబట్టియే హరవిలాసము భీమఖండముతరువాత రచియింపబడెనని నిర్ణయింప రాదని నాయభిప్రాయము. శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసములోఁ గైకొనినకథలకు మూలము లెందున్నచో కొంత యీవఱకే చెప్పియుంటిని. మూలకథలనాతఁడు మూలమునకు దగ్గఱగా నుండునట్లు లాంఛ్ఛికరింపక యిట్లమువచ్చినట్లు మార్చియుఁ బెంచియు నించుమించుగ స్వతంత్రరచనములుగ వెలయునట్లు లాతఁ డ్దీక్షింపఁగఱమున గ్రహించి యున్నాఁడు. అందులో గౌరీకళ్యాణముమాత్రము కాళిదాసునికవి తారసమునందలి గౌరవముచే నాతని కుమారసంభవమునకుఁ జాలఁజేరికఱగా నుండునట్లు రచించినాఁడు. హరవిలాసమును శ్రీనాథుఁడు తొందరతొందరగఁ గొన్ని దినములలో రచించినట్లుకానవచ్చునని శ్రీ శాస్త్రిగారు తమ యవతారికలో సెలవిచ్చి యీతొందరకథముననే యాతఁడు కాళిదాసునిమూలము నందలి రసమునకుఁ గొన్ని పద్యములలోఁ గలిగించిన భంగమును వివరించి యున్నారు. హరవిలాసమునందలి సముద్రమథనకథను గూడ శ్రీనాథుఁడు స్కాందపురాణాంతర్గత మగు గోదావరీఖండమందలి కథనుబట్టియే భీమఖండరచనమునకు ముందే రాజమహేంద్రవరమునకేఁగి బెండపూడి యన్నయమంత్రి యాశ్రయ మొందకపూర్వము కొండవీటి సీమలోనున్న ప్పడే తనకుఁదోచినమార్పులతోరచించెనని నాయభిప్రాయము. హరవిలాస భీమఖండములందున్న సముద్రమథనకథకు భాగవతమందలి క్షీరసాగరమథనకథకును సంబంధములేదని శాస్త్రిగారు కూడ సంగీకరించియున్నారు. ఇతఁ హరవిలాసకథకు నేఁ జెప్పినట్లు సంస్కృతగోదావరీఖండ (భీమఖండ) కథ గాని లేక వేఱొక శివపురాణము నందలి మఱియొక కథ గాని మూలమై యుండవలెను. పర్యాయించినచో భీమఖండ కథనే శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసములో మూలముగఁ గైకొని తక్కిన యితర కథలవలెనే మూలమునకు దూరముగ నించుమించుగ స్వతంత్రరచనముగ నుండునట్లు కొన్ని మార్పులతో రచించినట్లు కాననగును. ఈక్రింది దృష్టాంతములఁ జిత్తగింపుఁడు.

సముద్రమథనావసరమున దేవదానవులు నిర్విఘ్నముగఁ గార్యము నేఱవేఱుటకై విఘ్నేశ్వరపూజ గావించినట్లు హరవిలాసభీమఖండములు రెండింటిలోఁ గూడఁ గలదు. (భాగవతములో నిట్టిదిలేదు). కాని భీమఖండములో సంస్కృత గ్రంథానుసారముగ మొదట హాలాహలము సముద్రగర్భమునుండి యుద్భవించినవ్వుడు వారెల్ల భీతిల్లి శివుని

శరణుసాచ్చి యాదేవదేవుఁడు దానిని గళమున నిలిపి లోకసంరక్షణ మొనర్చినప్పిట్లు ముందటి యరిష్టవస్తువు లుద్భవింపకుండుటకై యాతని యుద్బోధనపై గణాధిపతిని బూజించినట్లున్నది. శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసమును శాస్త్రీగారు చెప్పినట్లు తొందరగా రచించుటచే నిది సరిగా గమనింపక తొలుదొలుతనే మామూలు లోకమర్యాద ననుసరించి నురాసురులచే విఘ్నేశ్వరపూజచేయించి యటుపిమ్మటనే హాలాహలముతరువార నితరవస్తువులు పొడమినట్లువర్ణించినాఁడు. భీమఖండము రచించినతరువాతనే శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసము రచించినచో నిట్లు జరగించియుండఁడని బుద్ధిమంతులకుఁ దోచవకపోదు. మఱియు నముద్రమథనమునకు ముందు విష్ణువు మందరాచలమును గవ్వపుఁగొండకై త్రవ్వి తేచ్చుటనువర్ణించునందర్భములో సంస్కృతభీమఖండములో నీక్రిందిశ్లోకములున్నవి.

“అథ నారాయణోదేవ | స్వత్వోత్సాహ విఘ్నభీతిః | భుజాస్తంభై రుద్భృత హం | శ్చతుర్భుజై ర్మందరాచలం | ఉత్తుంగశృంగోల్లిఖిత | స్వర్ణగర్భాడకర్పరం | ఏతద్గంధో పలధ్వాన | ప్రపూరితదిగంతరం | ధృత్వా తం కందుక మివ | స్వభుజాగ్రోచతుర్భుజః | ని నాయచక్షీరవార్ధిం | ప్రహ్లాష్య దేవదానవమ్॥”

దీనిని స్వేచ్ఛగా నాంధ్రీకరించుటలో శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసములో “కందుక మివ” అను మూలమునందలి యుపమానమునుమాత్రము గైకొని ప్రవృత్తోన్మూలనవిధానమును మూలమునలేని విశేషణములతో నొక సీసపద్యమున వర్ణించినాఁడు.

- సీ॥ అంగచాభరణంబు ♦ లందుఁ గీలించిన | వజ్రాలకీలవ ♦ పదలకుండ
 వక్షస్థలంబున ♦ వైచిన నవకంఠుఁ ♦ మలసిదండకు వాడు ♦ దోచవకుండ
 గడువొప్పవచ్చిన ♦ కస్తూరితిలకంబు ♦ చెమటలిండులచేతఁ ♦ జెదరకుండ
 నెట్టెంబుడుట్టిన ♦ నెమ్మిపించముదండ ♦ కొనలేక యొక్కింత ♦ గుదియకుండ
- సీ॥ క్రవణకల్పారిముకుళంబు ♦ జాఱకుండ | విరులకీల్కాప్వవదలికై ♦ పెక్కకుండ
 నెత్తె శృంగారకంధుకం ♦ బెత్తినట్లు | కైటభారాతిమందర ♦ శ్శూధరంబు॥

ఇక దీనినే భీమఖండములో నాంధ్రీకరించునప్పుడు ముఖ్యముగ కందుకోపమానమును విడిచిపెట్టినాఁడు.

- కా॥ బాహుస్తంభవకుష్టయంబున ముర ♦ ప్రధ్వంసీ లంఘించి యు
 త్సాహంబొప్పగ నెత్తెమందరమహీం ♦ ద్రం బుద్ధతిం గూట సరి
 దోహంబుల్ ద్రుహితాండకర్పరము ను ♦ మూలింప దిక్కినలం
 గాగ్రీంపంబరయాశునివృర మహా ♦ గండోపలధ్వానముల్ ॥

అటుతరువార మండరాద్రిని క్షీరాంభోనిధి దరికిఁ జేర్చినసంగతి చెప్పకయే భీమ ఖండములో “కవలకచ్చపమైన ధైర్యభాంతకువీచుఁ గొమరువీణిన చుట్టఁ జదుర్చు గాఁగ.....బలిపురోగములగుదైత్యఁ పరివృథులును దివిజనాయకుఁ డాడిగాఁ జేవల టును | దఱిఁఛిరంభోధి.....” అనిసముద్రమథనప్రారంభమును వర్ణించినాఁడు. కాని హఠ విలాసములో మూలనుండలి “నినాయచ క్షీరవార్ధిం ప్రహృష్యదేవదానవమ్” అను చివరిపాదములను

గీ॥ మండరాద్రిని ఘాయించి ధూళివ్రుండు | పట్టి తెప్పించె నిర్జరఁ ప్రథమచేత
 నసురయూధంబుచేత దుఁ ధాల్చిదరికి | నల్లగర్భుండు సేమను ధనినుతింప॥

అని యాంధ్రీకరించినాఁడు. వీనినిబట్టి చూచిన శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసభీమఖండములలో రచించిన సముద్రమథనకథకు మూలము సంస్కృతభీమఖండమే యనియు దానినాతఁడు రెండుగ్రంథములందును గూడఁ గొంత స్వాతంత్ర్యముతో వేర్వేరుగ నాంధ్రీకరించినట్లు ను గాననగును. అట్లానర్చుటలో “గ్రసతేన్మ..... అను శ్లోకమునకు “కటుకమగు విషము.....” అను పద్యమును మొదట హరవిలాసముననే రచించి యాశిమ్మట భీమ ఖండాంధ్రీకరణసందర్భమున దాని నాగ్రంథమున మార్చేమియు లేక యట్లు గ్రహించి యుండునని తలంచుట సత్యదూరము కానేరదు.

ఇంతకు హరవిలాసభీమఖండముల బాగుగఁ జదివినవారికి కైలినిబట్టి యేమియిత రకారణములచేసిననేమి హరవిలాసమే ముందు రచింపబడెనని తోచక మానదని నా తలంపు. మఱియు శ్రీనాథుఁడు కొండవీటి సీమవిడిచి, రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి బెండపూడి యన్నయమంత్రిప్రాపుచే వేమవీరభద్ర రెడ్లయాశ్రయమందినతరువాత మరలఁ గాంచీపురప్రాంతమునకు గ్రంథరచనమునకై యేఁగియుండుననుటసంగతముగఁగానరాదు. దక్షరామక్షేత్రమును సందర్శించి యచ్చటి భీమేశ్వరమంగళ విగ్రహమును విలోకించి యాస్వామికి నిత్యకైతర్యమొనర్చు నచ్చటి గంధర్వాప్సరసల సృతగీతాదిపాండిత్యము లకు సంతసించినతరువాత నాతఁడు రచించిన గ్రంథములలో సందర్భమున్నను లేకున్నను దక్షరామమును నచ్చటి వేశ్యలను నేదోయొకవిధమునఁ బ్రవేశకెట్టి స్మరించుట యా గ్రంథములఁ జదివినవారికి ద్యోతకము కాకమానదు. హరవిలాసములో వట్టి దేడియుఁ గానరాదు. సముద్రమథనకథలో నప్పరోజననవృత్తాంతసందర్భమున నై నవారిని దడవి యుండలేదు. వైఁగా దక్షరామమునకు రూఢమైయున్న దక్షిణ కాళికాచిక్షేపణమును శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసములోఁ దిప్పయసెట్టి వర్ణనములో “క్రిమద్దక్షిణకాళికాపురమహా శ్రీకాళహస్తీశ్వర | ప్రేమాతోద్భవ కాలభైరవ కృపాశ్రీవర్ధితైశ్వర్య” అని వ్రాసి కాళ

హస్తీక్షేత్రమునకు వాఁడియున్నాఁడు; కాళహస్తీకి దక్షిణకైలాసమునవిశేషణము రూఢమై యున్నది గాని దక్షిణకాళి యనువ్యవహారమున్నట్లు లేదు. ధూర్జటి కాళహస్తీ మాహాత్మ్యము చిత్తగించునది. శ్రీనాథునకుఁ గొండవీటిసీమలో నున్న స్వడాతనిదృష్టిలో దక్షిణకాళియైనను, దక్షిణకైలాసమైనను గాళహస్తీక్షేత్రమేగాని దక్షారామము కాదు. దక్షారామము సందర్శించి భీమఖండము రచించినపిమ్మటనే హరవిలాసము రచించినచో నాతఁడు దక్షిణకాళికావిశేషణమును కాళహస్తీకిఁ గూర్చియుండఁడనియే నా యభిప్రాయము. మఱియు బాలసఖుండగు తిప్పయసెట్టికోరికపై నొక నూతన శైవప్రబంధము రచించునప్పు డాతఁడు తానదివఱకు రచించిన గ్రంథములోని కథను దత్ప్రబంధమునందలి కథాంగములలో నొకదానిగఁ బరిగ్రహించుట సంభవింపనేరదు. అనేకములగు శివలీలలు, హరవిలాసములు నున్నప్పుడు భీమఖండమును ముందే రచించియున్నచో నందలి నముద్రమథనకథను నాతఁడు హరవిలాసములోఁ గైకొనియుండఁడు.

(8) ధనంజయవిజయము: పెదకోమటివేమారెడ్డికొండవీటిసామ్రాజ్యమును గైవసమునర్చికొనినకొలఁదికాలములోనే శ్రీనాథుని కానంసానమున విద్యాధికారిపదము లభించెను. స్వయముగఁ బెదకోమటివేమన విద్యార్థిసికుఁడు. సంస్కృతమున శృంగార దీపిక యను నమరకవ్యాఖ్యానము, సప్తశతీసారటీక, సాహిత్యచింతామణి యను గ్రంథములీతఁడు రచించినవి కానవచ్చుచున్నవి. విద్యాధికారిపదవి సులభమైనది కాదు. రాజదర్శనార్థమై దినదినమరుగుదెంచు బహుదేశబుధులతో భాషించి వారునేర్చినవిద్యలలో వారిని బరీక్షించి రాజుతోఁ జెప్పి యుచితరీతిని వారిని సత్కరింపఁజేయువలెను. కావున నాదినములలో శ్రీనాథునకుఁ జాలఁగాల మీవిద్యాపరీక్షణములందే వినియుక్తమయియుండును. పైఁగా రాజుతో విద్వద్దోష్ఠినెఱువుచు నఖిల పురాణ విద్యాగమముల వినిపించుచు నాతనిని “నర్వజ్ఞచక్రవర్తి”గాఁ జక్కదిద్దుటలోఁ గూడ శ్రీనాథునికాలము గడచియుండును. ఇత్యాదికారణములచేతనే కాఁబోలు శ్రీ ॥ 1420 వఱకు రమారమియిరువది వత్సరములు విద్యాధికారిగా శ్రీనాథుఁడు కొండవీటిలోనున్నను నాకాలమున నీతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములేమియుఁ గానరాకున్నవి. పెదకోమటి వేమన కంకితముగా నీతఁడేమైన గ్రంథములప్పుడు వ్రాసినదిలేనిది తెలియదు. వ్రాసినవేమైననున్న నవి కాలగర్భమందడఁగెనేమో? కాని కిరాతనార్జునీయకథను హరవిలాసమున సంగ్రహముగ రచించుటతో సంతుష్టినందక శ్రీనాథుఁడు ధనంజయవిజయమును పేరితో దానిని బ్రత్యేక ప్రబంధముగరచించి యీకాలముననే దానిని పెదకోమటి వేమారెడ్డినూమయు, ధాన్య

పాటీవు రాధీశ్వరుడునగు గన్నభూపాలునకంకితమిచ్చినట్లు తెలియుచున్నది. పెదకోమటి వేమన ప్రేరణము గూడ దీనికి గారణముకానోవును. కీ॥ శ॥ 1410—15 ప్రాంతమున నీగ్రంథరచనము జరిగియుండును. కాని మనదురదృష్టవశమున నిదియునింతదనుక లభింప లేదు. గన్నభూపాలుని వంశ్యుడు దంతులూరి బాపిరాజు తన మూర్తితయోపాఖ్యానములో సుగ్గడించుటచేతనే యీగ్రంథరచనావిషయము మనమెఱుంగగల్గితిమి. బహుశః శ్రీనాథుఁ డీగ్రంథమును “భారవేర్థ గౌరవ” మ్మనుగౌరవమునకుఁ దావలమైన సంస్కృత కిరాతార్జునీయకావ్యము ననుసరించి రచించియుండును.

(9) భీమఖండము: పెదకోమటివేమన 1420 ప్రాంతమునఁ జనిపోయెను.

మఱి నాలుగేండ్లలో నాతనితనయుఁడు రాచవేమనదౌర్బల్యమునఁ గొండవీటిరెడ్డిరాజ్య మంతరించెను. గజపతులో, నరపతులో దాని నాశ్రమించిరి. రాజమహేంద్రవరమునఁ గొమరగిరిరెడ్డి జీవితకాలమున నేర్పడిన రెడ్డిరాజ్యశాఖ యొకను వైభవమును నెఱవుచుండెను. శ్రీనాథునకు రెడ్డిరాజ్యముపైఁగల యభిమానమునకు మేరలేదు. రాజమహేంద్రవరమున రాజ్యమేలుచున్న యశ్వయువేమవీరభద్రరెడ్డకుఁ దనకుఁ బూర్వాయుఁడైన పెదకోమటి వేమనకు మనస్పర్శలున్నను బాకనాటింటివాఁడు, బాంధవుఁడు శివభక్తుఁడు, నగు బెండపూడి అన్నయ్యయే వాఁడయొద్ద మంత్రిగా నుండుటచేతను, వేమవీరభద్రరెడ్డుకూడశివభక్తులగుటచేతనుదనకువాఁడయొద్దనాశ్రయముదొరకకపోదనునూహతో కొండవీటిని వీడి శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రవరమునకుఁ దరలెను. అనుకొన్నట్లే యున్న మంత్రి యాతనిని సగౌరవముగ నాదరించెను. అతనికి దక్షా రామభీమేశ్వరుఁ డింటివేల్పు. తస్మాహాత్మ్యప్రకటనపరంబగు స్కాందపురాణాంతర్గత గోదావరీఖండము నాంధ్రీకరించి తనకంకితమొసగుమని యాతఁడు శ్రీనాథునిఁ బ్రార్థించెను. దక్షిణకాశియగు దక్షా రామమును నచ్చటి భీమనాథేశ్వరమహాలింగమును సందర్శించినంతనే శ్రీనాథుని సహజ శివభక్తి కూడ నినుముడించెను. అందుచేఁ దీర్థము, స్వార్థముకూడ నొసగూడెనని వల్లెయని భీమేశ్వరపురాణ మనుపేరితో దానినాతఁ డాంధ్రీకరించెను. అప్పటికి శ్రీనాథునకు రమారమి యుఱువదియేండ్లవయస్సుండును. అందుచేతనే “ప్రాథనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁగొని యూడితి భీమనాయకునిమహిమ” అని యాతఁడు చెప్పికొనినాఁడు. నిర్భరశబ్ద తద్భవమే నిబ్బరము. ప్రాథము, నిబ్బరము నగు విద్యావయోనుభవములుగల కాలమునే యీవాక్యమునూచించుచున్నది. భీమఖండమునందలికవితాపరిపాకముగూడ నిందుకాదర్శముగ నున్నది. శృంగారశ్రీనాథకృతికర్తలు తామేర్పఱచుకొన్న నిర్ణయప్రకారము శ్రీనాథునకు

అప్పటికి నలుబది, యేబదియేండ్లవయస్సుండుననియు నప్పటికాతఁడు డక్కారామచక్రు క్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినులలో శృంగారసముద్రమునఁ దొప్పదోఁగుచున్నాఁడని యు నసంగతవాక్యములు వ్రాసిరి. అవి పరిహరణీయములు. నిర్భరశబ్దమునకు దుర్భర మర్థమని ఏరు దుర్భ్రమనొందికేమో? అన్న మంత్రయొనర్చిన దేవకార్యములను వర్ణించు నందర్భమున “దక్షవాటికయందుఁ దరుణేంద్రమాళికి మొగలివాకిటధామ ♦ మునురచించె | పొంగిశావప్రగోపుర ♦ పొంగణమున | నప్తమునిసింధుసోపాన ♦ సరణి కెలవఁ దీర్చె భవనఁబు భీమయ ♦ దేవునకును” అని శ్రీనాథుఁడీ గంధావతారికయందు వ్రాసెను. ఈకార్యములను బ్రశంసించుచు, శా॥ శ్లో॥ 1350 (క్రీ॥ శ్లో॥ 1428)లో నెలకొల్పఁబడిన శాసనము భీమేశ్వరాలయమున నున్నది. ఇందుచే భీమఖండరచనము క్రీ॥ శ్లో॥ 1430 పొంతమున జరగియుండునని నిర్వివాదముగ నెంచవచ్చును.

(10) క్రీడాభిరామము: భీమఖండరచనమువలన శ్రీనాథునకు రాజమహేం

ద్రవరెడ్డి రాజాస్థానమునఁ గొంతయాశ్రయమేర్పడినది. పరిపాలకులగు వేమవీరభద్ర రెడ్లయాదరము గూడఁ గొంతవఱకుఁ గుదిరినది. కావుననే యీ గంధావతారికలోవారి వంశవర్ణనాదికమును గూడఁ బ్రసక్తానుప్రసక్తముగఁ గొంత నెలకొలిపినాఁడు. అప్పుడు విజయనగరమునఁ ప్రౌఢ దేవరాయలు కర్నాటరాజ్యాధినేతయై వెలయుచుండెను. అప్ప దిగ్జయయశోవప్తంభులు, డిండిమభట్టారక చిరుదాంకితులునగు వండితులు కొంతకాలమై కర్నాటరాజాస్థానము నలంకరించుచుఁ బాండిత్యశౌండిర్యమున దిగంతవిశ్రాంత యశస్వం తులై విరాజిల్లుచున్నవార్త శ్రీనాథునకు విసవచ్చుచుండెను. ప్రౌఢ దేవరాయల యాస్థా నమున నప్పడీపదవియం దుండినవాఁ డరుణగిరినాథుఁడు. ప్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకము నిరంతరయశోభిలాషియగు మన కవివరున కా కర్నాటరాజాస్థానపండితునితో వివదించి యాతనిజయించి యనన్యసామాన్యయశంబు నార్జింపఁజేరించెను. దీనికిఁ దోడు ప్రౌఢ దేవరాయలు వీరశైవదీక్షస్వీకరించి, వీరశైవకవులఁబలుపురనాదరించుచున్నవార్త శ్రీనాథు నకుఁ గర్ణానందముగ విసవచ్చెను. నిజమనోరథసిద్ధికై యిదియెయదనని యెంచి, ఆతఁడు కర్నాటదేశమునకు శైత్రీయాత్రోన్ముఖుఁ డయ్యెను. బెండపూడి అన్నమంత్రీయను, వేమ వీరభద్రరెడ్డు గూడ నీయద్యమము వామోదించి యాతనిని బ్రోత్సహించి యుండురు. ఈప్రయాణమున మధ్యేమార్గమున శ్రీనాథునకు వినుకొండ దుర్గాధ్యక్షుఁడు, ప్రౌఢ దేవ రాయలభండాగారాధ్యక్షుఁడు, శివభక్తుఁడునగు వల్లభరాయనితో వినుకొండయందో ములికినాటిలోని మోపూరునందో, విజయనగరఘంఠో స్నేహము పంఘటిల్లెను. వల్లభ

రాయనిపూర్వులుకన్నాటక రాజులయొద్ద సేనానులుగనుభాండా గారాధ్యతులుగనునుండిరి. ఇతనితండ్రియుఁ దాతయుఁ గూడఁ దిప్పినామాంకితులు. వినుకొండసమీపమందలి త్రిపురాంతకక్షేత్రమున జెలసిన త్రిపురాంతకేశ్వరునకు పేరు భక్తులు. తాత తిప్పన్న “గంధవతీవ్రతీరపురఘస్మరపాదబిసప్రసూనపుష్పంధయచక్రవర్తి” యనియు “శ్రుతి పర్వత దుర్గమహాప్రధానరాడ్గంధగజం” బనియు వర్ణింపఁబడినాఁడు. తండ్రి తిప్పన్న “మూఁడుగ్రామ గ్రాసములతోడఁగూడంగ”, ములికినాట మోపూరుఁ బాలించెననియు, రాయనవరత్న భండారరక్షకుఁడుగా నుండెననియుఁ జెప్పఁబడినాఁడు. ఇందుఁ బేర్కొనబడిన రాయలు మొదటి దేవరాయలో లేక యాతనిపాత్రుఁడు రెండవ (ప్రాథ) దేవరాయలో యైయుండును. తండ్రి యధికారములన్నియు నాతనికుమారుఁడు వల్లభామాత్యునికే గూడ సంక్రమించియుండును. రావిపాటి త్రిపురాంతకదేవుఁడను ప్రఖ్యాతకవీశ్వరుఁడు త్రిపురాంతకక్షేత్రమందలి త్రిపురాంతకదేవునకుఁ బాదసేవకుఁడై యాదేవునిపై త్రిపురాంతకోదాహరణమును మనోహరగ్రంథమును దెలుఁగున రచించెను. అతఁడే యాస్వామి తిరునాళ్ళ కరుదెంచుభక్తులవిసోదార్థము ప్రదర్శితమగుటకుఁ గాఁబాలు సంస్కృతమునఁ బ్రేమాభిరామమును నాటకమునుగూడ రచించెను. ఆరూపక మింకను లోకమునకు లభింపలేదు. అందలి శ్లోకములు మాత్రము కొన్ని ఛందోలంకారగ్రంథములలోను దాహ్యతములైనవి. వల్లభరాయనితాతకు రావిపాటి త్రిపురాంతకునకు స్నేహబాంధవము లుండియుండును. త్రిపురాంతకక్షేత్రమునఁ ద్రిపురాంతకాలయమువలె ములికినాటఁ గడవజిల్లా వులివేండ్ల తాలూకాలో నున్న మోపూరునందు భైరవాలయము సుప్రసిద్ధము. ఈ భైరవస్వామిని బ్రోత్వము మొనరించి వల్లభామాత్యునితండ్రి తిప్పన సిద్ధసారస్వతశ్రీని వరించెను. తండ్రివలెనే వల్లభన్నకూడ సీభైరవస్వామి భక్తుఁడు. అందుచే నాతని తిరునాళ్ళ కేతెంచు భక్తులయెఱుటఁ బ్రదర్శించుటకై ప్రేమాభిరామమును గ్రీడాభిరామ మనుపేరిలో వీధి నాటకముగ నాంధ్రమున ననువదించి రచింపవలెనని యీతఁ డభిలషించుచుండును. పైని జెప్పఁబడినట్లు శ్రీనాథునితో సమాగమము కలుగునప్పటికే గ్రంథరచనమునాతఁ డుపక్రమించి యుండును. ఈ యుద్యమమును వివినంతనే నన్నయకు నారాయణభట్టువలె శ్రీనాథుఁడాతనికి దోడ్పడి గ్రంథమతిర్వరితముగ ననతికాలముననే ముగింపఁబడుటకై నాయ మొనర్చియుండును. కావునఁ గ్రీడాభిరామమును వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథునినాయకులతో రచించి యుండునని నాయభిప్రాయము. ఈగ్రంథకర్తృత్వముఁ గూర్చి వలసినంత వివాదమున్నది. ఈగ్రంథమునకు మనకు దొరకినది తంజావూరు సరస్వతీమహాలక్ష్మండలి యొక్క ప్రతిమూల్రోమే. అది మిక్కిలి శిథిలమైనది. అందును నవతారికాభాగ

ముమతీంతిశిథిలమై పెక్కుగ్రంథపాతములు గలిగియున్నది. లుప్తమైన యవతారికాభాగములో శ్రీనాథునితోడ్పాటు పేర్కొనబడియుండును. కాని నన్నయభారతము నన్నయ యొక్కనిపేర వెలసినట్లే యీగ్రంథముకూడ వల్లభరాయని యొక్కనిపేరనే వెలసినది. ఈగ్రంథమును మొదటఁ బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు తమవీణకలో శ్రీధరచ్చందములోనిదని “మంచనవంటివో వినవో” యనుపద్యము వల్లభరాయని క్రీడాభిరామములోనిదిగా నుదాహృతమయినట్లును, ముద్దరాజు రామన్న, గణపవరపు వేంకటకవి, మున్నగు లాక్షణికులుగూడ వల్లభరాయనిపేరనే పద్యముల నుదాహరించి రనియు అప్పకవి, కూచిమంచి తిమ్మకవి తమ లక్షణగ్రంథములలో నిందలి పద్యములను శ్రీనాథునిపేర నుదాహరించిననియు వ్రాసియున్నారు. అప్పకవికిఁ దిమ్మకవికిఁబూర్వుడగుపెదపాటి జగన్నాథకవి తన ప్రబంధరత్నాకరములో దీనిలోనిపద్యములను వల్లభరాయని వీణిసాటకములోనివనియే యుదాహరించెను. దీనినిబట్టి యీ గ్రంథకర్తృత్వముఁ గూర్చి పూర్వులలోనే భేదాభిప్రాయములున్నట్లు వ్యక్తమగును. ఇందుకుఁ గారణము గ్రంథము వల్లభరాయనిపేరనుండుటయు, నవతారికలో శ్రీనాథునితోడ్పాటు బహుశః ప్రశంసింపఁబడియుండుటయు ననివేఱి చెప్పనక్కఱలేదు. పూర్వోదాహృతులైన లాక్షణికులలో శ్రీధరుఁడు ప్రాచీనుఁడు. శ్రీనాథుని కించుమించుగ సమకాలీనుఁడు. అప్పకవి, తిమ్మకవి యర్వాచీనులు. శ్రీధరచ్చందము మనకింకను దొరకలేదు. పద్యనిర్దేశముకూడఁ జేసియుండుటచే శ్రీరామకృష్ణకవిగారు దాని నెచ్చటనో చూచిరనియే స్పష్టపడుచున్నది. ముద్దరాజు రామన్న, గణపవరపు వేంకటకవి రచించిన లక్షణగ్రంథముల వ్రాతప్రతులను దాము చూచితిమనియు వానిలో నిందలి పద్యములు వల్లభరాయనిపేర నుదాహృతములుకాలేదనియు శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసినారు. నిజమే కావచ్చును. ఏది యెట్లున్నను, శిథిలాతిశిథిలమైన యేకప్రతినిఋరస్కరించుకొని ప్రత్యక్షప్రమాణమునకు భిన్నములగు సిద్ధాంతములఁ బ్రకటించుట సరిగాదని నామతము.

శ్రీనాథుఁడే గ్రంథమంతయువ్రాసి ధనలోభమునగ్రంథకర్తృత్వము వల్లభరాయని కంటఁగట్టినని శ్రీప్రభాకరశాస్త్రి మున్నగువారివాదము. ఇదివట్టి సాహసము, వల్లభరాయుఁడే గ్రంథకర్తయని శ్రీ వీరేశలింగముపంతులు మున్నగువారి యభిప్రాయము. ఈగ్రంథావతారికలో వల్లభరాయని స్తుతించు పద్యములెక్కువగా నున్నవనియు, గ్రంథాంతమున మోపూరి ఛైరవస్వామి వల్లభరాయనికి వైభవాభ్యుదయములు ఘటింతుఁగావుతమని యాశీర్వచనమున్నదనియు, నిదిగూడ గ్రంథమన్యకవి రచితమే కాని

వల్లభరాయకృతము కాదనుటకు నిదర్శనమనియుఁ గొందఱమతము. కాని యిదితగిన కారణముకానేరదు. ఈ గ్రంథము రూపకమని మనమెఱుంగవలయును. ఈ స్తుతిపద్యములన్నియు సూత్రాధారుని సంభాషణములోనివి. గ్రంథాంతమున భరతవాక్యముగూడ నాతఁడు పలికినదే. నాటకకర్తలలో నటీసూత్రధారుల సంభాషణద్వారమున నాత్మస్తుతి యొనర్చుకొనువారు నేటికాలమునఁగూడ నెందఱులేరు? ఇతరకవికృతమైనను గ్రంథము వల్లభరాయనిపేర రచింపఁబడినప్పుడు పయిదోషమెట్లును వచ్చితీఱును. కావున నీ యాక్షేపము నమంజనముకాదు. శ్రీనాథుని సిద్ధహస్తము గ్రంథమునఁ బలుతావులవ్యక్తమగును. శ్రీనాథుని రచనాసంవిధానము, ఆతని యితరకృతులందలి పద్యపాదైక దేశములు, మురిపెంపుఁబడవ్రయోగములు, నన్నిహితసాదృశ్యముగల సంవాదములు లెక్కకు మిక్కిలిగనిండుఁ జెప్పుతావులఁ గాననగును. శ్రీనాథునకీ గ్రంథముతో నెట్టిసంబంధమును లేదనినచో వల్లభరాయనికి గ్రంథచౌర్యదోషమనివార్యముగా నంటఁగట్టఁదగును. భరతవాక్య పద్యమున వల్లభరాయఁడు “కవింద్రకాంక్షితత్రిదశమహీరుహం” బని వర్ణింపఁబడుటచేత శ్రీనాథుఁడు ధనలోభముననే యీగ్రంథమును వల్లభరాయనిపేరఁ బ్రకటించెననరాదు. హరవిలాసకృతివతిగూడ, “కవినంఘమనోరథ కల్పకదుమీ” యని నంబోధింపఁబడినాఁడు. వాంఛావరిపూర్తి కిట్టి కవికల్పములకుఁ గృతిపతిత్వమొనఁగినఁ జాలును. ఇంతకుఁగ్రీవాభిరామము రమారమియూఁడువందల పద్యములుగలిగినయేకాంక రూపకము. విధముచెడినను ఫలములభింపవలెను గదా! కావున ధనవ్యయముచే నిట్టి స్వల్పకృతికర్తృత్వార్హమున వల్లభరాయఁడుసంతుష్టినందుట యనంభవము. కావునఁ బూర్వోక్తవిధమున స్నేహసంబంధము వలననే లభమయిన శ్రీనాథునితోద్బాటుతో వల్లభరాయఁడు దీనిని రచించెననుట సహృదయసమ్మతమగునని నాయాశయము. శ్రీనాథుని యితరగ్రంథములందలి పదజాలము పోలికలుమున్నగువాని మాటయట్లుండ నీక్రిందివిషయములు శ్రీనాథునకీ గ్రంథముతోఁగల సంబంధమును రాద్ధాంత మొనరింపఁ జాలును.

సంస్కృత భీమఖండములో వ్యాసుని దక్షారామపురప్రవేశమునకయి కాలశుద్ధిని విమర్శించుచు నగస్త్యుఁడు వ్యాసునితో వచించినట్లుగా నీక్రిందిశ్లోకములున్నవి.

“ఉపస్యద్ధార్మి సిద్ధాంతకృతునం కు బృహస్పతేః
 త్వన్మతం చిత్తస్మర్మల్యం, విప్రవాక్యం హతేర్మతం
 కీర్తనయాభి జిత్కాల స్సర్వసిద్ధాంత సమ్మతః॥”

ఇందు వ్యాసుని పురవ్రేళమునకయి యగన్యుఁడు నిర్ణయించి నిశ్చయించినది నర్వసిద్ధాంతసమ్మతమగు నభిజిత్కాలమే. శ్లోకపాదములన్నియుఁ బ్రథమపురుషములో నుండి మూఁడవపాదము మధ్యమపురుషములో నుండుటఁజూచి శ్రీనాథుఁ డుచితజ్ఞుఁ డగుటచే నామూఁడవపాదమును విడిచి తన భీమఖండములో శ్లోకము నిట్లాంధ్రీకరించెను.

గీ॥ గార్వసిద్ధాంతమత ముఃకాలకలన * శకునమానుట యది బృహస్పతి మతంబు
విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణుమతము * సర్వసిద్ధాంత మభిజిత్తు సమ్మతమగు.

శ్రీదాభిరామములోఁ గథానాయకులగు గోవిందమంచనకర్మ ట్టిటిభసెట్టు లుఁక కాలశుభముహూర్తముననే యేకశిలానగరవ్రేళ మొనర్తురు. వీధినాటక ప్రదర్శనము కూడ నుఁకాలమునఁ బ్రారంభమయి సాయంకాలమునఁ జంద్రోదయముతో ముగించుట ప్రాచీన సంప్రదాయముగఁ గాననగును. ఈ సందర్భమున కుచితమగు పద్యమును రచించుటలో శ్రీనాథుఁడువయి భీమఖండశ్లోకమునే గైకొని యందుఁ బ్రస్తుతమునకుఁ బ్రసక్తింపని యభిజిత్కాలమును విడిచి దానికి బదులుగా భీమఖండపద్యమున విడిచిన వ్యాసమతమును బ్రథమపురుషములో గ్రహించి యీక్రిందిపద్యమును శ్రీదాభిరామ మున రచించినాఁడు.

గీ॥ గార్వసిద్ధాంతమత ముఃకాలకలన * శకునమానుటయది బృహస్పతిమతంబు
వ్యాసమతము మనఃప్రసాదాతిశయము * విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణుమతము.

ఉచితములగు మార్పులతోనిట్లు సంస్కృత భీమఖండశ్లోకభావమును వేర్వేలు తావుల వేర్వేలురీతుల రచించుట యుచితజ్ఞుఁడగు శ్రీనాథునివనియేయని వేటచెప్పనక్కఱలేదు. శాలివాహనసప్తశతీ శ్లోకములకు దెలుఁగునేతలనఁదగి శ్రీదాభిరామమునఁ గాననగు “పటుఝంఝాపవనోత్ప్రణాలయములో”, “మాఘమాసంబు పులివలెమలయుచుండ”, అను పద్యములనిదివఱకే పేర్కొనియుంటిని. శ్రీనాథుఁడే తన సప్తశతీనుండి వాని నీగ్రంథ ముననుచితస్థలములఁగూర్చియుండుననుటకునందియముండరాదు. శ్రీదాభిరామముప్రేమాభిరామమునకున్నేచ్ఛానువాదమే కాని కేవలమూలానుసరణముగాదు. గ్రంథనామమును మార్పుటగూడ దీనికి దా ర్కాణము. పైకారణములచే శ్రీనాథునకీ గ్రంథరచనమున విశేషసంబంధ మున్నదని నిస్సందేహముగ నొచఁడగును. శ్రీనాథుని వీధినాటక మను పేరితో ముద్రింపఁబడి ప్రచారమందున్న చిన్ని పౌత్తమచ్చటచ్చటి చాటుపద్యముల గ్రంథనమే గాని యదియొక గ్రంథముగాదు, దానికిఁ దలయుఁ దోఁకయు లేవు. శ్రీనాథుని నాటకములోనివని అప్పకవి యుదాహరించిన శ్రీదాభిరామపద్యములు “కుసుమం బద్దిన చీరకొంగు షాలయన్” “శంకుకేళి నల్పడి ప్రకారమునన్” అనునవిగూడ నందుఁ

జేర్చి ముద్రాపకులు ముద్రించినారు. అనుపూర్వీక విధిరూపలక్షణములుగలిగిన నిక్కమయిన శ్రీనాథునివిధినాటకము క్రీడాభిరామమే. వయిని జెప్పబడినట్టులిది శ్రీనాథుని విజయనగర ప్రయాణములో వినుకొండయందో మోపూరునందో, లేక విజయనగరమందో క్రీ. శ. 1482 ప్రాంతమున రచింపబడియుండును. ఇరువురువిటులు మంచన శర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు టిట్టిభస్మి యను కోమటియు రెండవప్రతాపరుద్రుని కాలములో నోరుగంటి పురంబున నుదయముననే ప్రవేశించి సాయంకాలమువఱకుఁ బురవిఘటంబు, వివిధవాటికలంబు విహరించుచుఁ గనబడిన వినోదములను మనోహరముగ వర్ణించుచుఁ బోవుటయే యిందలి యతివృత్తము. ప్రాసంగికముగ శ్రీకాకుళాంధ్రదేవుని తిరునాళ్ళలో జరగు దుర్వర్తనములు గూడ నిందు వర్ణింపబడి కేలియొనర్పబడినవి. ఓరుగంటియందలి వేశ్యవాటికలు, పూటకూటిళ్ళు, కోడిపందెములు, పొట్టేళ్ళ పోరాటములు, మున్నగునవి హృదయంగమముగా వర్ణితములైనవి. కృంగారరసమే యిందుఁ బ్రాధాన్యము వహించును. పదునాల్గవ శతాబ్దివాఁటి యాంధ్రనగరస్థితి నెఱుంగఁ గోరువారి కిది యత్యంతోపకారకము. కర్నాటకాస్థానమునఁ బ్రవేశముగల్గుటకై వల్లభరాయఁడు గూడ శ్రీనాథునకుఁ దగిన యవకాశము లొనగూర్చియుండును. కొంతకాల విలంబమైనను ముమ్మడివి మున్నగు నాస్థానకవుల యాదరమువలననేమి, చంద్రేశ్వర క్రియాశక్తి యొడయరు మొదలగు వీరశైవోద్యోగుల సాయమువలననేమి, శ్రీనాథునకుఁ బ్రాధాన్యదేవరాయల దర్శనమును, అరుణగిరినాథునితోడి వివాదమున కంగీకారమును లభ్యమయినవి. వివాదవిషయములఁ గూర్చి యిదమిత్రమని నిరూపింపఁదగిన యాధారములు లేవుగాని యానందర్థమున శ్రీనాథుడుచెప్పిన చాటువులుమాత్రము కొన్ని దొరకినవి. కవిసార్వభౌముల కిర్వరకు నుద్భటవివాదమే జరగినది. అరుణగిరినాథుని నోడించి యాతని విజయండిమముఁ బగులఁగొట్టించి, కవిసార్వభౌమాదికలిరుదములఁ గడపితన కవిసార్వభౌమ బిరుదము నచటఁ బాదుకొల్పి ప్రాధాన్యదేవరాయలచేఁ గవకాభిషేకమును బడసినాఁడు మన కవివతంసుఁడు. శ్రీనాథుని జీవితములో నిది యొక యుత్సాహసంఘటనము. వచ్చినపని యైనవెంటనే యాతఁడు మరల స్వదేశోన్ముఖుఁడైనాఁడు. అతఁడచ్చటి కేగినది యశోధన సంపాదనార్థమే గదా? వలసినచో ప్రాధాన్యదేవరాయలీతనిని దన యాస్థానమున నిలిపియుండెడివాఁడేకాని యది శ్రీనాథుని కిష్టములేదు. అతఁడు కాణాచియగు రెడ్డిరాజాస్థానమును విడువఁజాలఁడు. శ్రీనాథుడు కర్నాటుఁడు కాఁడనుట కీవిషయము గూడఁ దోడుపడఁగలుగును. వచ్చునప్పు డాతఁడు రాచకొండ

కేఁగి నర్వజ్ఞ బిరుదాఁకితుఁడగు రావుసింగభూపాలునిఁ గూడ దర్శించి యాతనిచేఁ గూడనత్కారములందినాఁడు. అప్పుడు చెప్పినదే “దీనారటంకాల” పద్యము.

(11) కాశీఖండము :— నూత్నవిజయోత్సాహముతో శ్రీనాథుఁడు రాజ మహేంద్రవరమునకుఁ దిరిగివచ్చెను. దక్షిణకాశీఖండమును (భీమేశ్వరపురాణమును) రచించునప్పుడే శ్రీనాథునకు ఉత్తరకాశీఖండమునుగూడ నాంధ్రీకరింపవలెనను కుతూ హలము సహజముగనే యుదయించియుండును. పెదకోమటి వేముని జీవితకాలములో నాతనితోఁగాకీయాత్ర కేఁగియుచ్చటి నన్ని వేళములఁగూడ నాతఁడదివఱకే స్వయముగా నందర్శించియుండెను. విజయనగరమునకేఁగక ముందో యటనుండివచ్చిన స్వల్పకాల మునకోయాతఁడు కాశీఖండాంధ్రీకరణమున కుపకృమించియుండును. ఈ యుద్యమము నాకర్ణించి వేమ భూపాలుఁడాకృతిని దనతమ్ముఁడు వీరభద్రాద్రికంఠమిమ్మని శ్రీనాథుని హెచ్చరించెను. పదియార్వన్న బంగారమునకుఁ బద్మరాగముతోడి సంపర్కము గలిగినట్లు సంతసించి శ్రీనాథుఁడాప్యార్థన మంగీకరించి వీరభద్రాద్రికంఠముగా గ్రంథ మును ముగించెను. కాశీకాక్షేత్రమహత్త్వమే యిందలి యితివృత్తము. మూలమునకు భీమఖండమంతనన్ని హితముగా లేకయీకాశీఖండరచనము సంగ్రహముగాఁగొన సాగినది. కవితాప్రౌఢియందు నిది భీమఖండమునకుఁ గీన వెలితియేమోయని నా యభిప్రాయము. “నైషధమ్ విద్యదాషధమ్” “కాశీఖండమయఃపిండ” మ్మను నాభాణకము శ్రీనాథు తెలుఁగుకృతులఁగూర్చి యేర్పడినదే యని కొందఱుండురు. కాని శ్రీనాథుని కాశీఖండ మిట్టినానుడికి గుఱికాఁదగినంత కఠినశైలిలోలేదనుట నిక్కువము. “ప్రాయమింతకు మిగులఁగైవాలకుండ” నీగ్రంథమునాంధ్రీకరించెదనని శ్రీనాథుఁడు చెప్పినాఁడు. భీమ ఖండరచనమునకు దీనికి మధ్యవిశేషకాలవ్యత్యాసమున కవకాళములేదు. శ్రీ! శ|| 1440 ప్రాంతమునాటికి రాజమహేంద్రవరమున వేమవీరభద్రాద్రిక రాజ్యమేయంతరించినది. కావున శ్రీ! శ|| 1435 ప్రాంతముననే శ్రీనాథునకించుమించుగ జెబ్బడియేండ్ల ప్రాయ మున్నదే గ్రంథమురచింపఁబడెనని నిర్ణయింపఁదగును. “కర్ణాటపద్మవనపేళి శ్రీనాథ భట్టమాళి” యని యీగ్రంథావతారికలో “చిన్నారిపాన్నారి” యను సీనపద్యము చివరను జెప్పికొని విజయనగరమునఁ దానొనర్చిన కవి విబుధరంజనమును శ్రీనాథుఁ డిందుగ్గడించెను. “కర్ణాటకీతిపాలమాత్రిక సభాగారాంతరావర్తి స్వర్ణస్నాన జగత్ప్రసిద్ధ కవిరాటస్తుత్యచారిత్ర” యని యంతిమాశ్వాస సంబోధనమునఁ దనకుఁబ్రాథమిక రాయలొనర్చిన కవకాళిషేక సత్కారముఁ బ్రకటించెను.

(12) శివరాత్రి మాహాత్మ్యము: ఈశ్వరవిధానము లద్భుతావహములు.

చంచలాకటాక్షము లతిచంచలములు. నకల కళ్యాణగుణశోభితంబై, పరమేశ్వర నేనా పరంబై, దానధర్మక్రియాసంరంభకంబగు రెడ్డిసామ్రాజ్యము కొండవీటనంతరించిన యిరు వది యేండ్లలోనే “సుకృతీగతాయః” అను సూక్తికి లోనై గాతమీతీరమునఁ గూడ నస్తమయమును బ్రాపించెను. అఖండశౌర్యనిధులయ్యు దైవదుర్విపాకమున నల్లయ వేమవీరభద్రాద్రియొక్క శత్రువులగు గజపతులతోడి సంగరములతో క్రీ. శ. 1440 పాఠ మున వీరశయనములంకరించి శివసాయుజ్యమునందిరి. హతాశుఁడై శ్రీనాథుఁడు నిర్విణ్ణత నొందెను. అత్యధికగౌరవమునఁ దన్నాదరించు రెడ్డిసార్వభౌములతో దివికేఁగలేక యాతఁడు జీవచ్ఛవంబై యుండెను. పరమేశ్వరుఁడతనికింకను మోక్షమును బ్రసాదింపఁ డయ్యెను. ముదిమి గదిరి ముప్పుతిప్పలనొంద నాతనిపాలనుండెను. చేయునదిలేక గాత మీతీరమునువీడి యాతఁడు మరలఁ గృష్ణాతీరమును జేరుకొని యొడ్డరాజులయొద్ద నేవో కొన్ని గ్రామములను గుత్తగొని జీవనముచేయ నిశ్చయించుకొనెను. శ్రీనాథుని సహజ శివభక్తి చిన్నతనమునుండియు నాతనిని శివక్షేత్రసందర్శనమునకై పురికొల్పుచుండెను. సుప్రసిద్ధక్షేత్రమగు శ్రీశైలము నాతఁడు మొదటినుండియు ననేక పర్యాయములు నంద ర్శించెననుట కనేకావశాకము లున్నవి. శ్రీశైలక్షేత్రమున కాకాలమున వీరశైవ సింహా సనము లైదింటిలో నాల్గవదియగు పండితారాధ్యపీఠమున కధ్యక్షులగు భిక్షావృత్తిమత స్థులు పరిపాలకులుగా నుండిరి. శ్రీనాథునికాలమున శాంతభిక్షావృత్తియతీత్యరుఁడు తన్మతాధికారియై యుండెను. శ్రీశైలమున కేఁగినప్పుడు శ్రీనాథుఁడీ భిక్షావృత్తిమతజం గములను దర్శించి వారి యాదరసత్కారముల నందుచుండెను. కావుననే హరవిలాస ములోఁ జిఱుతోండనంబిని నిష్ఠలింగాభిషేకమునకై యిటురసంబు తూమఁడిమ్మనియభ్య ర్థింపవచ్చిన జంగముని నాతఁడు భిక్షావృత్తిమతజంగమునిగనే వర్ణించినాఁడు.

“అయ్యారూర్భవ వంశసంభవుని నేకామాధినాథాంచికా | . . .
 శయ్యామందిరనిర్మలాత్మకుని భిక్షావృత్తిజంగం బొకం |
 డాయ్యం శేరఁగవచ్చి—”

క్రీ. శ. 1405 సంవత్సరమునఁ గూడ నీతఁడు పెదకోమటివేమనతో శ్రీశైలమున కేఁగి యుండెను. అప్పుడే మామిడి సింగనామామ్యునిగురువు గురుశంకరారాధ్యులకుఁ బెదకోమటి వేముఁడు వినపాడుగ్రామము సగ్రహారముగానొనంగినది. రాజును హేంద్రవర మును విడిచివచ్చిన యాకడవటిదినములలో శ్రీనాథుఁడు మనశ్శాంతికై మరల నొక

సారి శ్రీశైలమునకుఁ జని శాంత భిక్షావృత్తి యతీశ్వరుని సందర్శించెను. ఆతండును, భృత్యుండగు ముమ్మయశాంతయ పేర నొక శైవప్రబంధంబు రచించుమని యాజ్ఞాపించెను. వల్లెయని యీశానసంహితం జెప్పఁబడిన యురులింగోద్భవంబును సుకుమార చరిత్రాత్మకంబగు శివరాత్రి మాహాత్మ్యంబును గైకొని శ్రీనాథుఁడు పయిగ్రంథమును రచించెను. దొరకినంతవఱ కీగ్రంథ మసమగ్రముగా నున్నది. ఇందు నాలుగాశ్వాసములు మాత్రమే కలవు. చతుర్థాశ్వాసాంతమునందలి గద్యలో సర్వము సంపూర్ణంబయ్యెనని చెప్పఁబడలేదు. పయిగా నీయాశ్వాసములోని చివరపద్య మిట్లున్నది.

గీ॥ పరమమనులు సూత్యాహసం ధవుని నూకు । భక్తిఁ బూజించి యధిక తా ధర్మగరిమ ।
 భటులు ప్రమథులచే భంగ పడుటఁ జూచి । చిన్నవోయి యనుండెమి ధేనఁ బిదప.

దీనినిబట్టి యింకను గొంతగ్రంథ ముండియుండునని వేఱచెప్పనక్కఱలేదు. దీనికిఁ గూడ శిథిలాతిశిథిలమయిన యొక్కవ్రతయే దొరకినది. అందునను నవతారికాభాగము మఱింత శైథిల్యమునొందినది. దీనికి మూలమనఁడగు నీశానసంహితా భాగము రమారమి నూఱు శ్లోకములుగలది, ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకాలయమున నున్నదనియు దానిని బట్టికూడ నాల్గవయాశ్వాసము తరువాత మఱిగొంత కథ యున్నట్లే గోచరించుననియుఁ దెలియుచున్నది. కథాభాగము తక్కువయగుటచే బాణుని కాదంబరిలోని వర్ణనలతో దానిని విస్తరించి శ్రీనాథుఁ డీగ్రంథమును గొలఁది దినములు శ్రీశైలములోనుండి యచ్చటనే రచించినట్లు కాన్పించును. కాదంబరివర్ణన లిందు విశేషముగా నున్నవి. శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమన యాస్థానముననున్న యిర్వదియేండ్లలోను రచించిన గ్రంథ మేదియుఁ గానరానందున శ్రీ వీరేశలింగముపంతులుగా రీగ్రంథమవ్పడు రచింపఁ బడియుండునని విషయ విమర్శనమునర్పక స్థూలదృష్టితోఁ దమకవిచరిత్రమున లిఖించి నారు కాని యిది సరికాదు. గ్రంథమందలి యంతస్సాక్ష్యమును గవితాపరిపాకమును నిది కాశీఖండానంతరమే రచింపఁబడనని సూచించును.

కవిసార్యభామ విరుదమిందుఁ బేర్కొనఁబడినది.
 'నత్కవి సార్యభాముఁడగు శ్రీనాథకవివరేణ్యునిఁ గృపావిశేషంబునఁగాంచి'
 (ఆ 1 వ 13)

వేడ్కఁగవిసార్యభాముని విమలచరితు
 (ఆ 1 వ 37)

దుర్గుణనిధియై వఱలిన (కాశీఖండమందలి) గుణనిధి, చరిత్రమునకును నీగ్రంథ మందలి కథానాయకుఁడగు సుకుమారుని చరిత్రమునకును విశేషసామ్య మున్నది.

కాశీఖండమున గుణనిధి తండ్రిచే బహిష్కృతుడై యడవులం బడిపోవునపుడు ఊత్పి పాసావీడితుండయి పలవించు సందర్భమున సంస్కృత కాశీఖండమున నీక్రిందిశ్లోకమున్నది.

“సదాహ్యభ్యుదితే భానా ప్రసూల్పేస్పృష్టభోజనమ్ దద్యాద ద్యాత్రోకంయాచే యాచేహ జననీనమే” దీనికి శ్రీనాథుడు కాశీఖండమందొనర్చిన రసవదాంధ్రీకరణము.

చ|| అరుణగభస్తిలింబమద * యాద్రి పయింబొడలేర గిన్నెలొఁ
 బెరుగును పంటకంటు పడ * పించెలుసుగ్ గుడుపంగఁ బెట్టు ని
 ర్భరకరుణాధురీణయగు * పాణిణము పాణిణము తల్లియున్నదే
 హర హర ! యెవ్వరింకఁ గడు * పారసి పెట్టెదరీప్సితాన్నముల్.

సమానమగు కథపట్టువచ్చినప్పడీ పద్యమునే శ్రీనాథుడు మార్చేమియులేకయే శివరాత్రిమాహాత్మ్యమునఁ దృతీయాశ్వాసమునఁ బదుమూడవపద్యముగా నుపయోగించుకొనెను. కాశీఖండములోని మూలశ్లోకమే యీశాసనసంహితయందుఁ గూడ నుండెననుటకు వీలులేదు. మఱియు భీమఖండకాశీఖండములలో నుదాహృతులయిన దక్ష రామవంచారామ వేశ్యల ప్రశంసకూడ శివరాత్రిమాహాత్మ్యమునఁ గాననగును. పయికారణములచేఁగాకాశీఖండము పిమ్మటనే యీ గ్రంథము శ్రీనాథుని యవసానదశలో రచింపఁబడెననుట కెట్టి సంశయమునులేదు. శ్రీనాథుడు నైషధహరవిలాస గద్యలలో “నకలవిద్యాననాథ శ్రీనాథనామధేయ” యని వ్రాసికొనినను భీమఖండకాశీఖండములలో దానిని “సుకవిజనవిధేయ శ్రీనాథనామధేయ” యనిమార్చి వినయముఁ బ్రకటించినాఁడు. కాని శివరాత్రిమాహాత్మ్యముగద్య నైషధగద్య విధముననేయున్నది. కానియిది యొక గొప్పవిశేషముకాదు. ఇదిలేఖకులపొరపాటున నయిననుజరగి యుండవచ్చును. బ్రహ్మవిష్ణువులు మదాంధులయి పరస్పరాధిక్యమునకయి పోరాడునపుడు శివుఁడు రుతరజ్యోతిర్లింగ రూపమున నుద్భవించి దానియాద్యంతములఁ జూచిరమ్మని వారిని నియోగింప వారందుకుద్యమించియు ఫలంబునొందనేరక గర్వభంగమునొంది శాంతిచియురులింగప్రభావంబు నెఱుంగుటయు, సుకుమారుండను మంత్రికుమారుఁడు సౌందర్య మదమత్తుఁడై కులపాలికలయీలువులఁ జెఱుచుచు విచ్చలవిడి సంచరించుటచే రాజుచే దేశమునుండి బహిష్కృతుఁడై విదేశములకేఁగి చండాలాంగనాసంగమాదికములగువిశేష దోషములచే దూషితుండయ్యు నొక మహాశివరాత్రినాఁ డలవోక నాగేశ్వరలింగమును దానికి భక్తులొసర్చు పూజాదికము నాలోకించి, తుదావీడకోర్వలేక భక్తులు నిడించు తణి శివాలయములోఁ బ్రవేశించి యుచ్చటి ఫలాహారములను దొంగిలించినిపోవు

నవుడు భక్తులు మేల్కొని చావమోయఁగా మరణించి శివరాత్రివిలోకనప్రభావముకలన నకలసావనిముక్తుఁడై శివసాయు జ్యమునందుటయు నిందలి యితివృత్తము. శ్రీనాథుని గ్రంథములలో నెల్ల నిదియే కడవటిదిగఁ గానవచ్చును. ఇం దవతారికాభాగము నాశ్వాసాద్యంతపద్యములు శ్రీనాథునినిర్ణయైతికన్నఁ బేలవముగనుండుటచేతను, అవతారికాపద్యములలోఁ గొన్ని దోషము లుండుటచేతను శ్రీనాథుఁడీ గ్రంథమురచించి యెవరికి నంకిత మొసంగకపూర్వమే ముప్పుయశాంతయ దానినెట్లో సంగ్రహించి యప్రాథ కవితాబంధముగా నవతారికాదుల నవతరింపఁజేసి కృతిపతిత్వము తన కంటఁగట్టుకొనె నని శ్రీ కట్టి సాంబమూర్తి శాస్త్రిగారు తమ యభిప్రాయమును బ్రకటించిరి. గ్రంథ మున కొక్కటియే శిథిలాతిశిథిలవ్రతి దొంకినప్పఁ డిట్టి సిద్ధాంతముల వెలువరించుట సరిగా దని నామనవి. వలయువారిందుఁగూర్చి నేనొనర్చినచర్చలకు విమర్శనప్రతివిమర్శనము లకు ఆంధ్రవత్రిక, క్రొధన ఆక్షయ సంవత్సరాది సంచికలను ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు తిక్కలను (సం 17. సం 5. సం 18. సం 5-6) జిత్తగించునది.

శ్రీనాథుని రసజ్ఞత, రాజనీతిజ్ఞత.

శ్రీనాథుని గుణవిశేషములలో గుణగ్రహణత యెన్నఁదగినది. పెదకోమటి వేమన విద్యారసికత కాతని విద్యాధికారి శ్రీనాథుని రసజ్ఞత తోడ్పడుటచేతనే వలువురు విద్వాంసు లాకాలమునఁ బలుసీమలయం దగ్రహారములఁ బడయుటకుఁ గారణమయినది. కవులు, పండితులు, తార్కికులు, శ్లోతిష్కులు, భిషక్కులు వీరు వారననేల వివిధవిద్యలయం దాటి తేటిన నెల్లవారలను శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటి వేమనచే నుచిత రీతిని సత్కరింపఁజేసెను. శ్రీనాథుఁడు శాసనకర్తగా పెదకోమటివేమన క్రీ.శ.1404-1420 సం॥ మధ్య వేయించిన శాసనములలో మన కుపలభ్యములయిన పొన్నువల్లి, కనుకట్టు, కల్వవాముల, పినసాడు, పొట్లసాడు, ఫిరంగిపురము, నందమూరు, ఆలసాడు, పుల్లరిబోడు, రుద్రవరము మున్నగు శాసనములు పయివిషయమును వ్యక్తీకరించును. విద్యాధికారి యయ్యు వేమభూపాలునొద్దఁ బెద్దపలుకుబడిఁ గలిగియుండియు శ్రీనాథుఁడు తానేమి యు నాతనివలన నగ్రహారాదికము గైకొనకుంట యాతని నిస్పృహత్వమునకుఁ బ్రబల నిదర్శనముగ నున్నది. రాజోద్యోగులలో నొకఁడై యాతఁడీవిషయమున నుదాసీనతఁ బూనినట్లు కాననగును. రాజనీతిజ్ఞతయందుఁ గూడ నీతఁ డనన్యసామాన్యమగు వ్రతి

భానిర్వహణమొనర్చియుండెను. మనుమసిద్ధియాసానమున తిక్కనామాత్యుఁడు కేవల కవిమాత్రుఁడుగఁ గాక యాతనిరాజ్యస్థితికే మూలస్తంభమై యుండినట్లు చరిత్రము వలనఁ దెలియుచున్నది. కాకతిచక్రవర్తిగణపతి దేవునిఁ దనకవితామహిమమున మెప్పించి, తిక్కన మనుమసిద్ధిరాజ్య మాతనిశత్రులచేఁ గబళితముగాకుండ సురక్షిత మొనర్చె ననుట సుప్రసిద్ధము. రెడ్డిరాజులకు రాచకొండ, దేవరకొండలలో రాజ్యమేలు వెలుగోటి వెలమవాఁతోఁ దరితరములనుండి ప్రబలవైరము ప్రబలియుండెను. యుద్ధములో వారొండొరులను నిర్జించి వగతుఱవిగ్రహములను దమకాలియందెలయందును, తమ్మపడి గలయందును బొదిగించిఁ జయవృశ్చస్తిసూచకములగు సింహతలాటములను ధరించుచుండిరి. పెదకోమటి వేమనకు దేవరకొండలో రాజ్యమేలు మాదయలింగమనీఁడు ప్రకృష్టలో బల్లెముగా నుండెను. సుగ్రామరంగమున నాతఁడు వేమారెడ్డినోడించి వంశానుగతంబై నందికంఠ పోతిరాజనుపేరుగల రెడ్లపేర్ని కలూరిని గూడఁ గైవసమొనర్చుకొనెను. ఇది పెదకోమటి వేమనకు మిక్కిలి తలవంపుగా నుండెను. లింగమనీనియభంగుర పరాక్రమము నెఱింగిన యీతఁడు చేయునది లేక కార్యసాధనమునకై శ్రీనాథునే పార్థిం చెను. అతఁడును రాజనీతిజ్ఞత మెఱయ దేవరకొండకేఁగి తనకవితామాహాత్మ్యంబున మాదయలింగమనీని వశంవదునిగఁ గావించుకొని యాతనియొద్దనుండి యాకటారిని గొనితెచ్చి వేమారెడ్డి కర్పించి యాతనిఖడ్గధారచే నెఱవేఱని యీదుష్కరకార్యమును దన కవితాధారచే నిర్వహింపఁగల్గెను. పేరెన్నికగన్న యీవిన్నాణము కవినన్నతులకఁ గూడఁ దావలమై మన్ననగాఁ చెను. వల్లారి నరసింహకవి రచించిన నాగ్నజిత్తీవరిణయమునందలి యీక్రింది పద్యమును జూచునది—

మ॥ ధనరాజ్యంబులు మాని నెమ్మదిఁ బ్రమో • దంబంది తన్గోరు న
 ట్టి నృపాలాగ్రణికోర్కి తీర్చుటకకుం • శీఘ్రత చేతమ్మండై
 చని సాధించిన సక్కవి ప్రపరు రా • కన్యాగ్రణీహస్త్యనే
 . బ్రణుతింతున్ బహుశైవ సంగదితకుం • భ ద్రాగు శ్రీనాథునిన్.

శ్రీనాథుని మతము.

శ్రీనాథుఁడు పాకనాటి నియోగి బ్రాహ్మణుఁడని పైని నిరూపించి యుంటిమి. అతనిగ్రంథములఁబట్టి యతఁడు శైవుఁడని చాలమంది యంగీకరించుచున్నారు. శైవములో దశవిధభేదములున్నట్లు కారణాగమాదులవలనఁ దెలియనగును. ఇట్ల లింగధా

రణము నంగీకరించిన శైవవిభాగములలోఁ గూడ శ్రోతశైవము, మార్గశైవము, వీరశైవము మున్నగు నవాంతరభేదములు గలవు. బసవేశ్వర, మల్లికార్జున పండితారాధ్య పాలకురికి సోమనాథాదులచే నుద్ధరింపఁబడిన మార్గవీరశైవదిశములు శ్రీనాథునికాలము నాటికి విశేషవ్యాప్తిలో నున్నవి. రాజులు, రాజగురువులు, రాజమంత్రులు వలపురు తస్మతావలంబకులై యుండిరి. ఉపనయనసంస్కారసహితముగ లింగధారణము నందినని యోగిబ్రాహ్మణులు, ఆరాధ్యబ్రాహ్మణులనియు, ఉపనయన మక్కఱలేకుండ మను క్రియావేధాదీక్షాత్రయపూర్వకముగఁ గేవలము లింగయజ్ఞోపవీతమునే యనఁగా నిష్ట లింగమునుమాత్రమే ధరించు శైవులు వీరశైవులు (లింగావతులు) అనియు నేఁడు వ్యవహరింపఁడుచున్నారు. ఉపనయన సంస్కారసహితముగ లింగధారణమొందు బ్రహ్మ ఊత్త్రియవైశ్యులు శ్రోతమార్గశైవవిభాగములకిందఁ జేరునట్లు లాగమాదులవలనఁ కాన్పించినను వాఙ్మయమునందు వారు గూడ స్థూలదృష్టితో వీరశైవనామముతోనే వ్యవహరింపఁబడినట్లు గొచరించును. శ్రీనాథుఁడు గూడ వీరశైవ, వీరమాహేశ్వరశబ్దముల నట్టిదృష్టితోనే తనగ్రంథములయందు వాడియున్నాఁడు. ఉపలబ్ధములైన శ్రీనాథునిగ్రంథములన్నియు “తస్మైదేయం తస్మాద్ద్రోహ్యం” అను రహస్యము ననుసరించి కాఁబోలు వీరశైవులకే యంకితములైనవి. పండితారాధ్యచరిత్రోకృతిపతియగు మామిడి పె్రిగడయ్యయు, శృంగారనైషధ కృతిపతియగు నాతనితమ్ముఁడు సింగనామాత్యుఁడు గురుశంకరారాధ్యుశిష్యులైనట్లు నైషధమందలి “శ్రీగురు శంకరమాని దయాగౌరవనిత్య వర్ధితాస్వయం” అను సంబోధనముఁబట్టి వ్యక్తమగును. ఈ గురుశంకరారాధ్యులకే క్రీ. శ. 1405 సంవత్సరములో మహాశివరాత్రి వుణ్యసమయమున సింగనామాత్యుఁడు పెదకోమటి వేమనచేఁ బినపాడుగ్రామము నగ్రహారముగా నిప్పించెను. ఈ గురుశంకరుఁడు ద్భటారాధ్యవంశ్యుఁడనియు పినపాడులో నిప్పటికి నతనివంతివా రున్నారనియు కొన్ని పురుషాంతరములక్రిందటివఱకు వారు లింగధారులుగా నుండిరనియుఁ నెలియుచున్నది. హరవిలాసకృతిపతి అవచితిప్పయనెట్టి లింగధారివైశ్యుఁడని యాగ్రంథావతారికవలన వ్యక్తమగును. “వీరశైవమయవ్యాపార పారీణతాఽసామాన్య ప్రతిభాతి నిర్వహణదీక్షా శాక్త్యరాధీశ్వరా” అను సంబోధనము. దీనిని మఱిత ర్థాంతమొనర్చును. భీమఖండకృతిపతి బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు కాశ్యపసగోత్రుఁడని దక్షారామభీమేశ్వరుఁడతని కిలువేలువని శ్రీనాథున కాతఁడు బంధువని యాగ్రంథావతారికలోఁ జెప్పఁబడినది. శ్రీనాథుఁడీతనితండ్రి దేవయామాత్యుని “సింధుకరివాళభల్లాణ, సేనయాది, పరమమాహేశ్వరాచారపరులనరణి, నన్నవిభు దేవయామాత్యు నెన్నగవచ్చు, బాంధవీ

వల్లభునిమీది భక్తిగరిమ” అని పురాతనవీరశైవులతోఁ బోల్చినాఁడు. అన్నమంత్రి వరాహమాదులతో పాటాతని వీరశైవాచారసంపత్తి గూడ విశేషముగ భీమఖండమున వర్ణితమైనది. బెండపూడివారిలోఁ గాశ్యపసగోత్రులలో నారాధ్యబ్రాహ్మణులు నేఁటికి నున్నారు. కాశీఖండకృతిపతి వీరభద్రాద్వైపి వీరశైవుఁడని “విలసితకీర్తిశాలియగు వీర మహేశ్వరుఁడేవారఁబు శ్రీనిలయమునన్” అనుపద్యమువలన వ్యక్తమగును. అతని కుల గురుఁడు ఘోషారాయభీమేశ్వరుఁడు పట్టెనక్షత్రమున మీభద్రాద్వైపిరాధకుఁడుగా నుండి నట్లు సిశ్మంకులకొమ్మన శివలీలావిలాసము నవతారికవలనఁ దెలియనగును. వీరభద్రుఁడు వీరశైవగోత్రకర్త లేవురిలో నొకఁడు. కాశీఖండావతారికలోఁ దన సాహిత్యసాప్తవము నకుఁ గారణములు నుద్ఘోషకములుగా శ్రీనాథుఁడు వర్ణించిన సాధనసామగ్రిలో నీగురు వర్యుని పదసమారాధనమొకటి, శివరాత్రి మాహాత్మ్యకృతిపతి ముమ్మయ్య శాంతయ్య శ్రీశైలమందలి వీరశైవభీమోవృత్తిమతస్థజంగముఁడు. ఇక గ్రంథస్థసాక్ష్యమును విచారించినను శ్రీనాథుని వీరశైవత గోచరమగును. తనకును మామిడి సింగనకును గూడ గోత్ర కర్తయగు భారద్వాజమునీంద్రునినైషధావతారికలో శ్రీనాథుఁడీట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు.

కా॥ తోరంబైన తపోవిశేషమున ♦ సద్యోజాతన క్రియనున్
 గాతీవల్లభుఁడత దీక్షుగాని ♦ యెన్ సప్తరులం దొక్కఁడై.
 తారావీణి నలంకరించెఁ గొని ♦ యెన్ ద్రయ్యర్థసంఘాతమున్
 భారద్వాజ మహామునీంద్రుఁ డగఁడే ♦ భక్తిం బ్రశంసెంపఁగన్.
 (ఆ. ప. 19.)
 “దీయతే లింగసంబంధః । క్షీయతే చమలత్రయం దీయతే క్షీయతే యస్మాత్ తస్మాద్దీక్షేతికథ్యతే.

అని శైవాగమపురాణములలో దీక్షోశబ్దము నిర్వచింపఁబడినది. మఱియు భారద్వాజాది పూర్వమునీశ్వరులు లింగధారణ దీక్షనందినట్లు స్మృతిపురాణము లనేకము లున్నవి. కావున శ్రీనాథుఁడు తాను వీరశైవుఁడు కావుననే సైవద్యమునఁ దన గోత్రకర్తయగు భారద్వాజునివీరశైవదీక్ష నుల్లేఖించినాఁడని బుద్ధిమంతులకుఁ దోచకపోదు. “ఈశ్వరార్చనకళాశీలుండ” వని బ్రహ్మాండాదిమహాపురాణచయనిర్ధారిత బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధాన మ”వని నైషధకృతిపతి యీతని సుబోధించినాఁడు. ఈశ్వరశబ్దము శివునియందు రూఢ మని కాళిదాసుఁ డుగ్గడించిన “యస్మిన్ ఈశ్వర ఇత్య నన్యవిషయ శ్శబ్దో యథార్థారః” అను వచనమును శ్రీనాథుఁడుకూడ హరవిలాసములో ఏవేల్పులకులేని యీశ్వర శబ్దంబు దాల్చునెవ్వఁడు సుధాధాముతోడ”. (ఆ. ప. 63) అని యనువదించినాఁడు. “వరుసనెనిమిది యన్యదేవతలఁ జెప్ప పది పురాణంబు లీశ్వరుఁ బ్రస్తుతించు” అని శ్రీనాథుఁ డుద్ఘోషించిన పది శైవపురాణములలో బ్రహ్మాండపురాణమొకటి. శ్రీనాథుఁడు

తన గ్రంథములోఁ బలుమాటలు స్మరించు పంచబ్రహ్మషడంగమంత్రములలోఁగడపటిదగు ఈశానమంత్రము శివుఁడే పరబ్రహ్మమని రాధాంతమునర్చుచున్నది. “విశ్వేనోఽచ్యుతే విద్యా | శివజీవైక్యబోధినీ | తస్యాంఠమంతయే శైవాః | వీరశైవా ఇతి స్మృతాః || అని సిద్ధాంతశిఖామణి. కావున శ్రీనాథునివంటి శివార్చనాశీలునకు బ్రహ్మాండాది శివపురాణములచే నిర్ధారితమైన బ్రహ్మజ్ఞానము వీరశైవమతగ్రంథపతిపాదితమగు శివజీవైక్యజ్ఞానమే (లింగాంగసామరస్యము) అని గోచరింపకమానదు. బ్రహ్మజ్ఞాన మాతనిదృష్టిలో నిట్టిదే యనుటకు హరపీఠాసములో చిటుతొండ భక్తుఁడు శివయోగికాహారమై శివునియందైక్యము కానున్న సిరియాలకుమారుని స్వహస్తములతో ఖండింప నుద్యుక్తుఁడగు సందర్భమున శ్రీనాథుఁడు రచించిన క్రిందిపద్యముకూడ నిందుకు నిదర్శనము.

“పదిశంకంపకు మన్న; మావలని ♦ ప్రేమన్నే హవాత్సల్యసం ♦ పద
 పాటింపకుమన్న నాలుక తుదిన్ పంచాక్షరీయంత్రిమన్ ♦ పదిలం
 బొప్ప పతింపుమన్న ! పరమబ్రహ్మార్థసంసిద్ధి యి ♦ య్యది
 సుమ్మన్న ! యనుగు నందన ! ♦ సీరాలా వీరశైవ ప్రతా .”

మఱియు శివరాత్రిమాహాత్మ్యములోఁ గథాసందర్భమున కంత గాఁ బ్రసక్తిలేకున్నను శ్రీనాథుఁడు సుకుమారుని నోట అద్వైతమతిసిద్ధాంతము నిట్లు కేలి చేయించినాఁడు.

“జహువేదాంతమతానుసాధిత మహాబ్రహ్మ | బ్రహ్మహంమంచాడు దు
 ర్మహిమోహంఘలు కొందఁ తునియఁటె | బ్రహ్మం దెట్టిదారెట్టిఁగో |
 యహహా ! బ్రహ్మమువారెయెన్నులుక | శయ్యం ద్రైశ్చి నిద్రింతుఁగో |
 జహదు తస్యముగాఁగఁ జేయదురొ | విష్టామూత్రనిశ్చోక్తుమహా. (ఆ. 3 ప. 9)

శ్రీనాథుని గ్రంథములన్నియు శివభక్తిప్రబోధములు. నిండుజన్మనమునకు ముందే వీరశైవ గ్రంథమగు పాల్కురికి సోమునిపండితారాధ్యచరిత్రమును బద్యకావ్యముగా ననువదించుట యాతని వీరశైవమతాభిమానమునకు ద్యోతకము నైషధకథానాయకుఁడగు నలుని శ్రీహర్షుఁడే శైవునిగా వర్ణించిరాఁడు. శ్రీనాథుఁడు కూడ నాతని నట్లే నిరూపించినాఁడు. అంతలోఁ బోవక శ్రీహర్షుఁడు మూలమునకు వ్యతిరేకిముగ శివపూజాగృహమున కేఁగు నప్పుడు నలునకుఁ దైదండయొసంగిన బ్రాహ్మణునిఁగూడ శైవునిగాను, అతనిమామభీమ రాజును వీరశైవునిగాను వర్ణించినాఁడు. “శైవుఁడగు బ్రాహ్మణబ్రాహ్మచారి యిచ్చు హస్తమవలంబనంబుగ నల్లనడచి” (ఆ. 8 ప. 103) “వీరమాహేశ్వరాచారపారగునకు తనకు శశిమాళియొసంగిన కనకరథముఁ గామగమనమ్ము నైషధక్షోధవునకు మామ యిచ్చెనుమాయని మహినుతింప” (ఆ. 6 ప. 95) ఇత్యాద్యనేక కారణములచే శ్రీనా

కుఁడు కేవలస్మార్తశైవుఁడుగాక వీరశైవుఁడని యనుమానింపఁదగిన ప్రబలావకాశము లుండుటచే, ఆంధ్రప్రతిక రుధిరోద్ధారి సంవత్సరాదిసంచికలో శ్రీనాథుఁడారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడా? యను వ్యాసమును వ్రాసియుంటిని. దీనిపైఁ గొందఱు బుద్ధిమంతులు వాదోప వాదములొనర్చిరి. మఱిగొందఱు నాయభిప్రాయము నంగీకరించి, తాము గూడ శ్రీనాథునిని ఆరాధ్య బ్రాహ్మణునిగా గ్రహించిరి. ఇందుగుఱిచి విశేషాంశముల నెఱుంగఁ దలచువారు. “శ్రీనాథుఁడారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడా?” (కళాప్రతిక.) శృంగార శ్రీనాథవిమర్శనమందలి శ్రీనాథునిమతము (సారస్వత సర్వస్వము సం॥ 1రు 07) అను అను శీరికలుగల నావ్యాసములను జిత్తగించునది. సత్యాన్వేషణపరులు దురభిమానము వీడి విషయవిమర్శన మొనర్చి తమకుఁ బోలిన తెఱఁగున శ్రీనాథుని మతతత్త్వమును గ్రహింతురుగాక!!

శ్రీనాథుని శీలము

ఇందుఁ గూర్చి కొందఱు మహనీయులకు విపరీతాభిప్రాయములుండుట శోచనీయము. శ్రీ వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిత్రయమందును శ్రీ వంగూరి సుబ్బారావు గారు వాఙ్మయచరిత్రమందును శ్రీనాథుఁడు ధనలోలుఁడనియు నందుచేతనే రాజాశ్రయములకయి ప్రయత్నించి రాజులు, మంత్రులు, దండనాథులు మున్నగువారికిఁ దన గ్రంథములనంకిత మొసంగెననియు నిందువలననే యాతఁడు పెద్దపెద్ద పురాణములను వేసిని నాంధ్రీకరింపలేదనియు, పురాణాంధ్రీకరణమీతనిచేతిలో ఖండములుగా విభక్త మయ్యెననియు వాసియున్నారు. శ్రీనాథునకు యశోభిలాషమపారమనియుఁ దనప్రతిభా పాండిత్యములు రాజాశ్రయమునఁ గాని శోభింపనేర వనునభిప్రాయముచేతనే యాతఁడు రాజాస్థానములనాశ్రయించెననియు, వెనుకనే వాసియుంటిని. ఒకమూలఁ గూర్చుండి యేస్కాందపురాణమాంధ్రీకరణమునకో గడంగి జీవితమెల్ల నందే వినియోగించినచో నాతఁడింతప్రకృష్టికి వచ్చుటగాని యాంధ్రీవాఙ్మయమున కింతసేవ యొనర్చుటగాని జరగి యుండదనియే నాయాశయము. శ్రీనాథునిగ్రంథములేయేపరిస్థితులలో నెప్పు డెట్లురచింపఁబడినవో పైని నిరూపించియుంటిని. అతనిమతతత్త్వమును యధార్థముగ గుర్తించువారి కితని కృతినమర్పణమందలి రహస్యము గోచరమగును. శ్రీనాథుఁడు తాను వీరశైవుఁ డగుటవలన తస్మైజ్ఞేయంతస్సాధ్యోవ్యాం అను తన్మతరహస్యమును శివునకుఁ దదృక్తు నకు భేదములేదను మూలసూత్రమునుగుర్తించి తనగ్రంథములనెల్లఁ బరమమహేశ్వరాచారసంపన్నులగు వీరశైవులకే యొసంగి తనతోపాటు వారిని గూడఁ గీర్తిస్తరజీవులుగ

నొనర్చినాడని నాయాశయము. పాల్కురికి సోమనాథుడు కూడ తన గ్రంథములకు శివ భక్తులగు తనమిత్రులను గణాశ్రోతలుగఁ గూర్చికొనినాడు. పూర్వమెప్పుడో పరమ వదించిన శివభక్తుఁడగు శ్రీరామునకుఁ బోతన భాగవతమంకితమిచ్చుటలోను, శ్రీనాథుఁడు సమకాలీనులగు శివభక్తులకుఁ దన గ్రంథములనొసంగుటలోను గల పరమార్థము మతవృత్తి యందొక్కటియే గాని వేఱుకాదు. రాజులమెప్పులకై వారియుంపుడుకత్తెలపై గూడ భోగినీదండ కాదిలఘుకృతుల జెప్పనికృష్ణత్వమునకు పోతన యొకప్పుడైన నించుక పాల్పడి నట్లు తెలియుచున్నది. కాని శ్రీనాథుఁ డట్టివనులకెన్నడు సిద్ధపడలేదు. కావునఁ బోతన కేవలనిస్పృహుఁడగు మహాయోగియనియు. శ్రీనాథుఁడందుకు వ్యతిరేకముగ ధనలోలుఁ డగు మహారాగియనియు మాటిమాటికిఁజాటు మహనీయులకది తగనిపని యని మనవి చేయుచున్నాను. విద్యాధికారిగా నున్నవుడు పలువురు పండితులకుఁ బలుసీమలయంద్రగ హారముల నిప్పించి వానికై తానేమియు నానపడకుండుట శ్రీనాథుని నిస్పృహత్వమునకు బ్రబలనిదర్శనము. ఈగుణవిశేషమునే “ధనరాజ్యంబులు మాని నెమ్మడిఁ బ్రమోదం బంది” అని వల్లూరి నరసింహకవి మున్నగు పూర్వకవు లుగ్గడించి నమస్కరించిరి. నేటి విద్యాధికులందుకు విపరీతముగ వర్తించుటకుఁ గాలవైపరీత్యమే కారణము కాదగును.

ఇంతకంటె గణనీయమైనది శ్రీనాథుఁడు శ్రీలోలుఁడను నపవాదము లోకమున నచ్చటచ్చటఁ బ్రకాశించి. దిక్కునూలిన పుక్కిటికథలు బూటకంపుఁ బ్రాయములగుచాటు వులను విడిచినచో నీయపవాదమును నమర్చించు బ్రబలాధారములు శూన్యములు. శ్రీనాథునకాధవాఙ్మయమునఁ గవిసార్వభౌమత్వమున్నంతవఱకు, అయినవికానివి చాటువు లాతని కంటఁ గట్టుబడుటలో నబ్బురములేదు. అపొనూణములగు నిట్టి యాధారములపై మృతజీవియైన యొకమహాపురుషుని కీర్తిమూర్తిని గళంకితమొనర్చుట చరిత్రకారులకుఁ దగనిపని. ఇట్టిపట్టులవా రౌదాసీన్యము వహించి యూరకుండుటయే యొప్పుగఁ గాని యూహలపై నూహలఁబన్ని సిద్ధాంతపూర్వకముగ శాశ్వతములగు గ్రంథములందు వ్రాయుట చాల శోచనీయము. శ్రీ వీరేశలింగంపంతులుగారు తమకవులచరిత్ర ప్రథమ భాగపునర్మద్రణములో నిందుఁగూర్చి యనవసరగ్రంథముపెంచి శ్రీనాథునకుఁ జాల నపచారమొనరించిరి. అందుపైఁ బంతులుగారిగ్రంథము వెలువడిన కొలఁది కాలమునకే వారివ్రాతలను విమర్శించుచు “శ్రీనాథమహాకవి గుణతత్త్వవిచారము” అనువ్యాసమును వ్రాసినదిగాని యది పెద్దగ్రంథముగాఁ దయారయ్యెను. అంతలో శ్రీపంతులుగారు పరమ వదించుటచే నాగ్రంథము బ్రకటించునుత్సాహము గూడ నీరసించెను. నా చౌర్యాగ్ర్య కుూలమునను ధనభావముకలనను నది యింతవఱకముదితమే. కేవల చారిత్రాత్మకము

లగు నందలి రెండుఖండములు “కీర్తిదాభిరామముశ్రీనాథునకు దానితోనున్న సంబంధము” “శివరాత్రిమాహాత్మ్యరచనాకాలవిమర్శనము” అనునవిమాత్రము ఆంధ్రపత్రికాసారస్వతానుబంధములో 1922 సంవత్సరములోఁ బ్రకటితములైనవి. అటుతరువాతఁ బ్రకటితమైన శ్రీ వేదూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి శృంగారశ్రీనాథములోఁ గూడ వారు శ్రీనాథుని శృంగారశేఖరునిగాఁ దలంచి సూక్ష్మముగ నీవిషయముననే నిరూపించుటచే సారస్వతపత్రికలోఁ బ్రకటితమైన నాశృంగారశ్రీనాథవిమర్శనము నిందుగూర్చి కొంత విషయవిమర్శనమొనర్చియుంటిని. అ దుకు సమాధానముగా శృంగారగ్రంథమాలలోఁ బ్రకటితమైన కీర్తిదాభిరామముయొక్క యవతారికలో శ్రీశాస్త్రిగారు “బూతుం బద్దెములిఁకపైఁ జేతులు వడకడ మనసు చీదరపడఁగా | రోత జనింపఁగఁ గూర్చెద | నీతిపరులోఁజదువుఁడు నిర్లప్తులుగాన్” అను నెత్తుగడతో నశ్లీలములగు చాటువులనుఁ బెక్కింటిని బ్రకటించి వానికర్తృత్వమును శ్రీనాథున కారోపించి వానినిబట్టి శ్రీనాథుని స్త్రీతొల్యము రాధాంతమగుననిప్రకటించిరి. చాటువులయ బుక్కిటికలయు నప్రమాణ్యము నొకవిధముగా శాస్త్రిగారు మొదట శృంగారశ్రీనాథములోనే యంగీకరించి యుండిరి. అప్రమాణ్యములగునట్టి యాధారములు చారిత్రకవిషయసిద్ధాంతీకరణమునకుఁ బనికిరావని నేనుఁబూర్తిగనిరాకరించునప్పుడు మరలవానినేపట్టి ప్రమాణీకరించుటలోసారస్వములేదు. ఈపద్యములు శ్రీనాథీయములే యని, అని ఆశాస్త్రిగారు చెప్పినారు. ఈయవధానులు గారొప్పినారు. వానిలోఁ గొన్నిటిని శ్రానుదారగారు వివరణములు గూడ వాసిపెట్టినారనిసంతమాత్రమున నాపద్యములదెస శ్రీనాథునికర్తృత్వము చరిత్రకారులదృష్టిలో నిలువనేరదు. కావున శ్రీశాస్త్రిగారు తనువాదసమర్థనమునకై కీర్తిదాభిరామవీరికలోఁ జూపిన ప్రమాణములు క్రొత్తవి మతేమి లేవనియే చెప్పవచ్చును. ఈ చాటుపద్యములో శ్రీనాథునిస్త్రీతొల్యమునువేశ్యాసంపర్కమునుస్థాపింపఁగలవనివీరుముఖ్యముగాఁ జెప్పనవిరెండు

(1) “అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ ! కస్తూరికా భిక్షాదానముసేమురా సుకవిరాద్భృందారక శ్రేణికిన్. దక్షారామ చతుక్య భీమపుర గంధర్వాస్పరోభామినీ వక్షోజద్వయ కుంభికుంభములపై వాసించుఁ దద్వాసనల్” అను పద్యములో గీతగీసినభాగము కాశీఖండావతారికలోని “ఈక్షోణిన్ నినుబోలు సత్కవులు లేరినాటికాలంబునన్” అను పద్యములో మార్పులేకుండ నుండుటచే నిది తప్పక శ్రీనాథకృతమే యని వీరివాదము. ఇంతిమాత్రముననే యట్లు నొక్కి వక్కాణింప నక్కరలేదని నా యభిప్రాయము. శ్రీనాథునికంటెఁ బూర్వుడగు వేములవాడ భీమకవిగూడ నొక తెలుంగురాయనిఁ గస్తూరికా ఘనసారాది పస్తువులకే యర్పించినట్లులు “ఘనుఁ

డన్ వేములవాడ వంశజుడ దక్షారామ భీమేశ సం | దనుడన్ దివ్య విపామృత ప్రకటనానాకావ్యధుక్కుండ భీ | మనపేరు వినంగఁ జెప్పితిఁ | దెలుంగాధీశ! కస్తూరికా | ఘనసారాది సుగంధవస్తువులు వేగందెచ్చి లాలింపురా” అను చాటువువలన వ్యక్తమగును. ఇందలి తెలుంగురాయఁడు సాంపరాయని తెలుంగురాయఁడవుననిగాని కాదనిగాని చెప్పఁజాలము. తెలుంగురాయని మొదట సందర్శించినపుడు భీమకవి స్వనామచరిత్ర ప్రకటనాదికముగ నీవద్యమును జెప్పి కృతవరిచయుడయి నాతనిని మఱొకపరి దర్శించినపుడతని తండ్రిపేరితోఁగూడ “సాంపరాయని తెలుంగాధీశ” అని సంబోధించి “అక్షయ్యంబుగ” అను పద్యమును జెప్పియుండునని తలంచుటలోన సంగతమేమియునులేదు. దక్షారామపురప్రాంతమున భీమకవి జన్మస్థలమగు వేములవాడకు రెండుమైళ్ల దూరముననున్న “సంవర” అను గ్రామము. సంస్కృత భీమఖండమునను దెలుంగాధీమఖండముననుగూడ సాంపరాయనిపురమని పలుమాఱు పేర్కొనఁబడినది. ఇదికూడఁ బూర్వమొకరాజు పాలించు పట్టణమేయని స్థలజ్ఞులు చెప్పచున్నారు. భీమకవి తన గ్రామసమీపమున సాంపరాయని పురమేలు తెలుంగాధీశని సందర్శించి పైపద్యములు చెప్పియుండుననుట చాల సంగతముగా నుండును. భీమకవి పేర్కొనిన తెలుంగురాయనికే సాంపరాయనిపురమునకుఁ గల సంబంధము పరిశోధింపఁదగినది. కాశీఖండావతారికలో “కుక్షోణీసే” అను పూర్వోక్తపద్యము వెనువెంటనే క్రీనాథుఁడు వచియింతు వేములవాడ భీమనధిగి నుర్దండలీల నొక్కొక్కమాటు” అను సీసపద్యమును వ్రాసినాఁడు. భీమకవి యుద్దండశైలియండలి లోభగారవములచే శ్రీనాథుఁడు “క్షు” ప్రాసతో తానుగూడఁ పద్యము రచించి “అక్షయ్యంబుగ” అను భీమనచాటువులోని మూడవ పాదమునందలిభాగమును తన పద్యమునఁ గైకొని తత్సారకముగనే తరువాతి సీసపద్యములో నాతని స్తుతించినాఁడని నా యభిప్రాయము. పూర్వకవీంద్రాధనరూపకమగు నిట్టి యనుకరణము గ్రంథచౌర్యము కానేరదు. భీమకవికూడ దక్షారామ వారవి లాసినీమణుల నృత్యగీతాది పాండిత్యముల కలరెడివాడని యాతని నృసింహపురాణములోనుండి లక్షణగ్రంథములో నుదాహృతమయిన “కుక్షీతివచ్చి వేగమే దక్షారామమున వారతరుణుల నృత్యం | బీక్షించి యంతకంటెను దత్తణమున నేర్చి రంభతగవేర్పడఁగన్” అను పద్యమువలన వ్యక్తమగును. శ్రీనాథుని యవసానచాటువులో “రంభఁ గూడఁ దెనుంగురాయ రాహుత్తుండు కస్తూరికేరాజుఁ బంస్తుతింతు” అనియుండుటచే నాతఁడుగూడ నొక తెలుంగురాయనిఁ గస్తూరి నర్థించుచుండినట్లు తెలియనగును. కాని

యాతఁడు సాంపరాయని తెలుంగురాయఁ డవునో కానో నిర్ణయింప నవకాశములేదు. శ్రీనాథునికాలములో సంబురాయనికొడుకు తెలుంగురాయఁ డొక డుండినట్లు లాతఁడు నెల్లూరిజిల్లాలో పొదిలిప్రాంతమున రాజ్యమేలినట్లు కొన్ని శాసనములున్నవి. క్రీ॥ శ॥ 1428 లో నాతఁడు సింహాచలయాత్రకు వచ్చి యచ్చట గూడ నొక శాసనమును వెలయించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఈతఁడే “అక్షయ్యంబుగ” “ధాటీఘోటకరత్న” అను చాటుపద్యములలోఁ బేర్కొనఁబడిన సాంపరాయని తెలుంగురాయఁడు కాఁడగునని మనవారు తలంచుచున్నారు. కాని నే నుదాహరించిన సాంపరాయనిపురముఁగూర్చి సమ్యక్పరిశోధనము జరగినఁగాని యిదమితమని నిర్ణయింపరాదని నా యభిప్రాయము. శ్రీనాథుఁడు వేమవీరభద్రరెడ్ల యాస్థానమున రాజమహేంద్రవరముననున్నప్పు డాతని కచ్చటఁ గస్తూరి కళవయ్యెనా? దానికొకఁడయి చాలదూరమున నెల్లూరిప్రాంతమున రాజ్యమేలు మఱొక రాజు నర్థింపవలసివచ్చెనా? ఇత్యాది సంశయములకుఁగూడ నవకాశము లేకపోలేదు.

ఇంతకు నీవద్యమును జెప్పినది భీమకవియైనను శ్రీనాథుఁడైనను మఱొక్కఁడైనను దానినిబట్టి యాతఁడు దక్షిణరామ చళుక్య భీమపుర వేశ్యాభుజంగుఁడని నిర్ణయింపరాదని నాయభిప్రాయము. మాంసము తినువాఁడయినను నెమ్మలను మెడకుఁ గట్టుకొనఁడుగదా? ఎట్టి దుండగీడయినను దనమిండల చనుగొండలపయి రాయటకుఁ గస్తూరి నిమ్మని యాచించునా? ఈ పద్యార్థమునుకూర్చి శృంగారి శ్రీనాథ విమర్శనములో నిట్లు వ్రాసియున్నాను. “చక్కఁగ నాలోచించువారికి మనోహరమగు వ్యంగ్యార్థమిందు ధ్వనించుచుండును. తెలుంగురాయ నరేంద్రా! సుకవీశ్వరుల కక్షయముగా కస్తూరికా భిక్షోదాసముచేయుము. అందువలన నీకు రంభాసంభోగాది రూపకమగు స్వర్ణప్రాప్తి లభించును.” అను నర్థమిందు ధ్వనించునని కొందఱు పండితులు చెప్పుచున్నారు. “గంధ ర్వాప్సరోభామినుల సుతతివారగు దక్షిణరామచళుక్యభీమపుర వేశ్యామణుల స్మృతిగీతాదులకు మెచ్చి స్వామి మహూత్సవ సమయములందు రాజులు మంత్రులు కవీశ్వరులు వారిని సన్మానింతురు. ఈవేశ్యామణులకు వాంఛనీయములగు కస్తూరికాది సుగంధ ద్రవ్యముల నిట్టిపట్టుల బహుమానమిచ్చుట కవీశ్వరుల కుచితముగ నుండును. కావున నందునిమిత్తమయి సుకవీశ్వర శ్రేణికిఁ గస్తూరికాదిసుగంధ ద్రవ్యదాన మక్షయముగా నొసంగుము. వానినాకవీశ్వరులనుండి గ్రహించి యా వేశ్యారత్నములు తమ మకరికా పత్రరచనలకయి వినియోగింతురు. ఈపుణ్యముచే వీరికిఁ ప్రభవకారణములయిన గంధ

స్వాస్థ్యరోభామినులతోడి సమాగమరూపకమగు స్వర్ణప్రాప్తి నీకు లభించును." అను భావమీపద్యమున స్ఫురించునని నాయభిప్రాయము. పద్యమందుఁ బ్రయుక్తములయిన బృందారక గంధర్వాస్థ్యరోవిశేషణము లిందుకు స్ఫోరకములు. నేను ముచ్చటించిన వసురాముకవి శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి కవిరాజ మున్నగు పండితకవులు కొందఱీదృశం బగు భావములనే సెలవిచ్చిరి." ఇందుకు శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు క్రీడాభిరామవీతికలో నిస్సారములు నిర్లక్షములునగు నాయాక్షేపముల ననువదించి సమాధానముచెప్పట కిప్పుడు పూనుకొనను." అని వ్రాసి సమాధాన సుతృప్తి నందిరి. తమవాదమున కుప కరింపని యర్థములెల్ల వారిదృష్టిలో నిస్సారములు నిర్లక్షములు నగుటలో నాశ్చర్యము లేదు. కవిశేఖర కవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితులగు సుప్రసిద్ధ కవులంగీకరించినదే నేఁడె ప్పినయర్థము. శ్రీనాథుని యవసాన చాటువులోఁ దక్కినయాశ్రయములకుఁ గాకేవిశ్వేశ్వ రైశ్వము కైలాసగిరిశయనము, స్వర్ణస్థత్వముఁ జెప్పితెలుంగరాయని విషయమున రంభా సమాగమమునే చెప్పటగూడ పైపద్యమునకు నాయొనర్చిన యర్థమునకు సాధకమగునని సహృదయులు తలంతురని విశ్వసించును.

ఇంక రెండవ పద్యము: "హా జలజాతీ! హా కిసలయాధర! హా హరిమధ్య! హాశర! దాజనిభాస్య! హాసురత తంత్రకథానిధి! యెందుఁబోయితి! రాజమహేం ద్రప్రీతిఁ గవిరాజననుంగికురించి భర్త కం! రాజితకాలకూట ఘటికాంచితమైన య మాసచీకటిన్" అనునది ఇది శ్రీనాథునిచాటు భారయని తాతంభట్టుకవిలోకచింతామణి కూచిమూచి తిమ్మకవి సర్వలక్షణనాసంగ్రహము బాలబోధచ్ఛందము, లక్షణదీపిక యన్ను గ్రంథములలో నుదాహృతమైనదనియు, పద్యమందలి రాజమహేంద్రప్రీతి, కవి రాజశబ్దములు శ్రీనాథకర్తృత్వమునకు సాధకములనియు శ్రీ శాస్త్రిగారివాదము. లక్షణ గ్రంథములలో నుదాహృతములైనంతమాత్రమునఁ జాటుపద్యములకుఁ గర్తృత్వమును నిర్ణయించుటలో విశేష ప్రామాణ్యము లభింపనేరదు. లక్షణగ్రంథకర్తలు తమ కిష్టమైన భాషాచ్ఛందకవియోగముల నిర్వరించుటకై పూర్వులపేరఁ బద్యములు వ్రాసి గ్రంథ నామములు లక్షణగ్రంథనామములు గూడఁ గల్పించినారనియు శ్రీనాథునిపేరని ట్లుదా హృతమైన నందనందనచరిత్ర మిగణములోనే చేరుననియు, శృంగారశ్రీనాథములో సిద్ధాంతమునర్చిన ప్రభాకరశాస్త్రిగారు పైపద్యమును పెద్దగా గణించి రాధాంత మొనర్చుట యాశ్చర్యమే? సర్వశాస్త్రపారంగతుడగు విద్వాంసుఁడు చౌర్యరతమునకు నిర్ణయించుకొనిన శుభముహూర్తము మహాపర్వమగు సమావాస్యయందలి నిశేధమా?

అంతతో బోక యాతఁడామిండకత్తెయొనర్చిన మోసమువలన గలిగిన యాశాభంగము నకా యర్థరాశిమున వీధినిబడివాపోవుటయా? బలే! ఎంతచిత్రముగానున్నది. పోనిండు పట్టరాని వికారముతో నీ కలిగిన యనుభవము పద్యరూపముగా నాతఁడా క్షణమున బయటవలె నచ్చట వెలార్చెననియే యంగీకరింతుము. తరువాత నిదిలోకమునకెట్లు వ్యాప్త మయ్యెను? ఎవరైన బొందియుండి దానిని వ్రాసికొని ప్రకటించిరా? లేదా తగుదునని యాతఁడే విచ్చలవిడి రచ్చలందు మరల దాని నుచ్చరించెనా? ఇట్టి బూటకపుఁజాటు పులు విమర్శమున కెంతమాత్రము నిలువఁజాలవనియు, వాని ప్రామాణ్యము శూన్యమనియు, బుద్ధిమంతులకుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. వానినిబట్టి మహాపురుషులకీర్తిని గళంకిత మొనర్చుట మహాపరాధము. ఈనందర్భముననే శ్రీనాథుని చాటువనిచెప్ప “గొటీయల మేకపోతుల” అను మఱొకపద్యము శ్రీనాథకృతము కానేరదని శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారుకూడ వ్రాసియున్నారు.

శ్రీనాథుఁడు సామాన్యుడుగాఁడు. వీరవిహార మొనర్చి డిండిమభట్టారకాద్యుద్దండ పండితుల గూర్చినవాఁడు. అసూయగొనిన రాజమహేంద్రవరపండితులకు “శ్రుతిశాస్త్ర స్మృతు లభ్యసించికొని” “హంసీయానకుఁ గామికి” ఇత్యాదిపద్యములతోఁ దలవంపులు గలిగించినవాఁడు. అట్టివాఁడు దుశ్శీలుఁడే యైనచోఁ గనితో వారాతనిని గేలినే యుట్టకై యానాఁడేమయినఁ గొన్ని ప్రహసనాదులోఁ పద్యములో వ్రాసియుండకపోరు. కాని యట్టివేవియుఁ గనరావు, వినరావు. ధూర్జటిఁగూర్చి నిజమున్నను లేకున్నను, “స్తుతమతియైన యాంధ్రకవి ధూర్జటిపల్కుల కేలగల్గె నీ యతులిత మాధురీమహిమ హా లేలిసె” అను పద్యమును బారంపర్యముగ లోకము మోసికొని వచ్చుచున్నది. కావున శ్రీనాథునికాలములో నాతని శీలమునుగూర్చి యపప్రధయేమియు నుండినట్లు కానరాదు. శ్రీనాథుఁడు స్త్రీలోలుఁడనువారందుకు సాధకముగ, నాతనివనిచెప్ప చాటు పులనే యుదాహరింతురు. గాని తత్సూచకముగ నితరు లాతనిఁగూర్చిచెప్పిన పద్యమొక్కటియు నుదాహరింపఁజాలకున్నారు. ఈనందర్భమున నేను సామాన్యదృష్టితో శృంగార శ్రీనాథ విమర్శనములో “ఎట్టి జారుడయినను దన దుశ్చారిత్రము తానే ప్రకటించుకొనుచుఁ బద్యములు వ్రాయునా?” అను వాక్యముపయి కీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కీర్తిదాభిరామపీఠికలో విశేషవిమర్శనమొనర్చి, యిందుకు లోకజ్ఞతచాల నవనరమనియు మానవప్రకృతి వివిధరీతులు గలదవుటచేఁ దమ దుశ్చారిత్రమును దామే వెల్లడించుకొనువారుకూడఁ గలరనియు వ్రాసి యందుకు నిదర్శనముగా కీర్తికేషులు విద్వాం అభి

నవ పండితరాయ బిరుదాంకితులు శ్రీమాన్ మాడభూషి వేంకటాచార్యులుగారు రామా మణియను వేశ్యపైఠెప్పిన చాటువుల నుదాహరించినారు. నేను వ్రాసినవాక్యము సామాన్యవిధి ననుసరించినది. ప్రతివిధికి నుపవాదములుండకపోవు. ఇందుకై శాస్త్రీగా రేనాడో పరమపదించిన వేంకటాచార్యులుగారికి భీక్షావందన మాచరించుట యనవస రము. తమ వేశ్యాసాంగత్యము నాచార్యభూమికతో గ్రంథరూపమున వెలయించుకొ నిన శాస్త్రులుగూడ నేఁడున్నారు. ఇట్టివానినిబట్టి శ్రీనాథుఁడుగూడ నట్టివాఁడేయని, యాతని యూరుపేరులేని పద్యముల నాతని కారోపించి వాని ననుసరించి యాతని శీల మును నిర్ణయించు సిద్ధాంతములు శాశ్వతములుగా నుండఁదగు గ్రంథములలోఁ జేయు రాదనియే నా వాదము.

ఇక శ్రీనాథునిగ్రంథములఁ దిలకించినచో నవి యాతనియెడ నీదోషము నారో పించుట కెంతమాత్రము సాధకముగావనియే నాయభిప్రాయము. సుప్రసిద్ధకవులు పెక్కురవలెనే యీతఁడు గూడ శృంగారరసప్రియఁడవుట నిక్కువము. శ్రీ ప్రభాకర శాస్త్రీగారు దేశించిన యర్థమునగాక “శృంగారీ కవిశ్చే త్కావ్యం రసమయం జగత్” అను నిర్వచనముప్రకారమాతనిని శృంగారియని నిరూపించుట కెట్టియధ్యంతరమును లేదు. మొత్తముమీద నాతనిగ్రంథములు పరమ శివభక్తి ప్రబోధకములు. భక్తిరస ప్రదర్శనములోగూడ నెడ నెడమిళితమయిన శృంగారము భక్తిశృంగారమేగాని కేవ లము రక్తిశృంగారముకాదు. శ్రీనాథుని గ్రంథములలో వ్యభిచారాది దురాచారములు కేలినేయఁబడి దుర్నీతి భంజింపబడినదేగాని, యెచ్చటను బోషింపఁబడలేదు. శివరాత్రి మాహాత్మ్యములో “కాయజ విక్రియంబడయ గానికలంబున నుద్భవించి, యన్యాయము నేయునే యిటు దురాత్ముఁడు వీఁడు త్రపాభిమానముల్ మాయఁగదట్టియంచు” అని యీతఁడున్నతనీతిని బోధించి బ్రాహ్మణుల కంగజవికృతి పనికిరాదని యుద్ఘోషించి నాఁడు. కీర్తనాభిరామములో శ్రీకాకుళాంధ్రదేవుని తిరునాళ్ళలో జరుగు దుర్వర్తనములు కేలినేయఁబడి నిరసింపఁబడినవి. ఆ గ్రంథము సాంఘికదురాచారములఁ బోకటించి నిర సించుటకేర్పడిన హాస్యగ్రంథమేగాని దుర్నీతిని వ్యాప్తిచేయుట కుద్దేశింపఁబడినదికాదు. శృంగారనైషధములో నశ్లేలపద్యము లొండు రెండున్నను వానికత్తరవాది మూలగ్రంథ కర్తయగు శ్రీవార్షణ్యుడేగాని శ్రీనాథుఁడుకాదు. హరవిలాసములో దారుకా వనవిహారనం దర్భమునఁ బ్రయుక్తమయిన శృంగారముకూడ దానికి మూలమగు శివపురాణముల లోని కథయందలి వర్ణనల కనుకరణమేగాని శ్రీనాథుఁడు నిరంకుశముగా స్వయముగఁ

దెచ్చి పెట్టినదికాదని నాయభిప్రాయము. (వలయువారు సంస్కృత బ్రహ్మాండపురాణ మందలి దారుకా వనవిహార కథఁ జూచునది.) శ్రీనాథుని వేశ్యాప్రియత్వమునకు భీమ ఖండమందలి వేశ్యా వర్ణాదికము సాధకమని తలఁచుట శోచనీయము. ఇందుఁడు దక్షారామ భీమేశ్వరునకు భీమమండలము ధారవోయునప్పు డాతనినిత్కైఁకర్యమునకై యాటువంద లవ్వరస్త్రీలఁగూడ నర్పించెనని సంస్కృత భీమేశ్వరపురాణమునఁ జెప్పఁ బడి యుండలి ద్వాత్రింశాధ్యాయమున వారిసౌందర్యము, సృష్టగీతాది సౌందర్యము భక్తినేవావరతంత్రిత మున్నగునవి విశేషముగ వర్ణింపబడినవి. భీమఖండము షష్ఠాశ్వా సములో 77-79 పద్యగద్యములలో శ్రీనాథుఁడు వానిననువదించినాఁడు. ఈవిషయమునే కాళీఖండములోఁగూడ “మహిత భక్తినే భామల మనుమరాండ్రీ, దక్షిణానంద వనమహాస్థానపతికి | భీమనాథేశ్వరునకు సుతాముఁడొనఁగె|| అని యుదాహరించి నాఁడు. దీనిని బురస్కరించుకొనియే ప్రథమాశ్వాసమందలి యవతారికలో స్వతంత్ర ముగ నొనర్చిన దక్షారామపురవర్ణములో నీవేశ్యాంగనలా క్షేత్రోపరివారగణములోని వారేకాపున వారినిగూడ బేర్కొని వర్ణింపవలసినవాడయ్యెను. ఆపురములో సానులు తప్ప బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యశూద్రాది వర్ణులను లేనట్లుగా నొక్క సానులనుమాత్రమే యత్సృష్టికముగా శ్రీనాథుఁడు బహుపద్యములలోన వర్ణించె ననియును, వారి నెప్పుడు పర్ణించినను వారి గౌరవమునకుం గొఱతరాకుండునట్లుగా, సాధారణముగా వారికి గం ధర్వాప్సరోభామినీత్యాది విశేషణముల నాతఁడు ప్రయోగించుననియు, శ్రీ వీరేశలింగ ముపంతులుగారు వ్రాయుట యవిచారమూలకము. దక్షపురియందలి సాను లిందుఁడు మొదట నొసంగిన గ్వంధర్వాప్సరస్త్రీవంశతివారగుటచే నడనడ శ్రీనాథుఁడు వారికి వైవిశేషణములను ప్రయోగించినేగాని వారు సానులేయనుమాట యెచ్చటను దాఁచిపెట్టలేదు సరికదా? “సానులనువేరి యప్సరశ్చంద్రీముఖులు” (ఆ 1 వ 79) “సానియా శానియై మహూత్సవమునందు” (ఆ 1 వ 104) “దక్షపురిసానికూతుల దవలినాఁడు” (ఆ 1 వ 111) సానివాడకరుగున్ (ఆ 1 వ 111) సాని పెండ్లియెప్పుడు (ఆ 1 వ 112) సానికూతుల పల్లవోష్ఠములఁబోలు (ఆ 5 వ 110) నిలింప గంధర్వాప్సరోభామినులగు సానికూతులు గొలువ (ఆ 1 వ 117) ఆపశమ్మున సానికూతురులు (ఆ 6 వ 78) ఇత్యాదిగాఁబలుచోటుల దానిని బాహాటముగాఁ జూచినాఁడు. భీమఖండపురాణ మవు టచే ప్రబంధపుర వర్ణనమున కంగములగు బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యశూద్రాదివర్ణనము శ్రీనాథునకిట నవసరములేదు. ఆపురమందలి దైవతములతోపాటు పయినిచెప్పినట్లు పరి

వారగణములోనివారపుట దేవదాసీగణము సభివర్ణించినేగాని యామహాక్షేత్రముందలి తక్కిన పారులెల్ల నాతనిదృష్టిలో ప్రమథగణములగు మహేశ్వరమూర్తులే. కావుననే యొక్కపద్యములో వారినిట్లు వర్ణించినాడు. “వదెసజూచినన్ విబుధు లేదెసజూచిన మానిమండలం | బేదెసజూచినన్ హరిదధీశ్వరవర్ణము వాసవాదియం | దేదెసజూచిన న్నవమహేశ్వరమూర్తులు శ్రీనికుంభకుం | భోదరతండు భృంగిరిటి హూహుకహాహాలు దక్షవాటికన్” || “వర్తనంబెల్ల శంభుసేవావృతంబు, మాటలెల్ల బంచాక్షరీ మంత్ర రాశి | భోగమోక్షనివాసైక భూమియైన | దక్షపురినున్న జనులకో తలిరుబోణి || (భీమ అ 6 వ 99) శ్రీనాథుని శివభక్తిలో లవలేశమయిననేని మనబోటులాతని వర్ణనలందలి పరమార్థమును గ్రహింపక పయిగ నాతనిఁ బఠిహించుట పరమాపచారము. **

దక్షారామమందలి వేశ్యలనాఁడు భీమేశ్వరునిఁ ద్రిసంధ్యమును బరమభక్తితో గొలుచుచుండుటచే నీ స్వామిభక్త సంబంధమును భాగవతమందలి శ్రీకృష్ణ గోపికా సంబంధమువలె శ్రీనాథుఁ డౌపచారికముగ భార్యాభర్తృ సంబంధముగ నొండు రెండు చోటుల సభివర్ణించినాడు. అంతియేగాని కొందఱనునట్లు తనకున్న సానిత్యులము నీశా నున కంటఁగట్టలేదు. “దక్షపురి సానికూఁతుల దవలినాఁడు” (అ 1 వ 110) “దక్ష వాటికా కటక విలాసినీ విటశిఖామణికిన్” (ఆ 6 వ 65) అను ప్రయోగములందలి భావార్థమిదియే. అట్లేగాకున్న నెట్టిమూఢుడైన శిలారూపముననున్న శివలింగముతో వారికిఁ గామసంబంధమును గల్పించునా? మఱియు “పదునాల్గు మహాయుగముల | ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచాపై యుం | డదు సానిపెండ్లియెప్పుడు | నది దక్షారామ మహిమ యగునోకాదో” (ఆ 1 వ 112)” అను పద్యమునుబట్టి యానాఁడు స్వామి కళ్యాణనందర్పమునఁ బ్రతివత్సరము భీమేశ్వరునకు దేవదాసీలలో నొకసానికిఁ గన్న పెండ్లి తంతుజరువు నాచారమొకటి ప్రబలుచున్నట్లు గోచరించును. దానిని బురస్కరించుకొనియే యీశాని (శివునిభార్య) యైన యాసాని నటరాజమూర్తియు నాదిభిక్షువు నగు నాతని ధర్మమును స్వీకరించి యాస్వామి మహోత్సవదినములలో భిక్షుకురాలి వేషముతో వీధులలో నృత్యమొనర్చుచు నింటింట బిచ్చమెత్తుచుండినట్లుకూడఁ గాన వచ్చును. ఈ క్రిందిపద్యమును దిలకింపుఁడు.

** భీమఖండమునను దరువార వ్రాసిన గ్రంథములందును శ్రీనాథుఁడు దక్షారామవేశ్యలను బ్రకంపించినది వేములవాడ భీమకవివలె నీతఁడుగూడ వారి స్మృతికేతాది పాండిత్యముల కెంతయు సంతసించియుండుట చేతనేయని బుద్ధిపంతులకుఁ జెప్పవచ్చుటలేదు. అగస్త్యుఁడు కాశివిడిచి దక్షిణాపథమునకు వచ్చి దక్షారామ

సీ॥ విరులదండలతోడి వేణికాభారంబు పొంకంబుపిఱుదులఁ బొదలియాడ, మణి
తులాకోటి కోమలరూపాత్కారంబురవలి మట్టెలమోత యవఘళింప, కుదురునిండినచిన్ని
గుబ్బుచన్నులమీఁద ముత్యాలత్రినంబు మురువుజూప, వలమాన తాటంక వజ్రాంకుర
చ్చాయ లేతవెన్నెలఁ బుక్కిలించియుమియ, గీ॥ సానియాశానియై మహాలక్ష్మవము
నందుఁ | గేలనవచంద్రకాంతంపు గిన్నెబూని | ఏధిభిక్షుటన మొసర్చు వేళఁజేయు |
మరుల నృత్యంబు జగముల మరులుకొలుపు॥ (ఆ 1 ప 104) ఇంతేకాక భీమేశ్వరుని
యుత్సవవిగ్రహము నాదినములలోఁ బెండ్లియైన యాసానియింటికి రాశ్రులందుఁ బడ
కకుఁ బంపుచుండునట్లును గాననగును. చూడుడు “మ॥ ఎనయంగల్లినకూర్చి.....
కన్నేరుకాదారి పొద్దున భీమేశుడు సానివాడ కరుగున్ ధూర్తప్రకారంబునన్”
(ఆ 1 ప 111) సీ॥ గజవర్మమెన్నఁడో గాని నిచ్చలుగట్టు పసిడికమ్ములపట్టు పచ్చడంబు॥
(ఆ 1 ప 115) ఈయూచారము నిరసించి కేలియొసర్చుటకే పయిపద్యములను శ్రీనా
థుడు రచించెనని నా తలంపు. “అది దక్షారామమహిమగునో కాదో” “ధూర్తప్రకా
రంబునన్” అను పదములు పరిహాసోద్దేశముననే ప్రకటింపనేర్చును. ఇట్టిసంగతులు
పర్యాయాలోచింపక శ్రీనాథుడు తాను దక్షారామవేశ్యల వలచినవాడవుటచే దనసంబం
ధమును దేవునకుఁగూడ నంటఁగట్టెనని ఖిమర్మములు వ్రాయుట యుచితముకాదు.
“నమరస్స హి దేవ రాట్” అనుచో “దేవ రాట్” కబ్బమును శ్రీనాథుడు దేవవేశ్యా
భుజంగుఁడని యాంధ్రీకరించుట శ్రీ పేరేశలింగము పంతులుగారి దృష్టిలో నసభ్యమ
య్యెను. ఆకాలపు గ్రంథములలోను శాసనములలోను రాజులకు రాజసంతులకుఁ
ప్రయుక్తమైన “రాయ వేశ్యాభుజంగ” విశేషణమువయి దానికి స్ఫూరకమని పంతులుగారు
గుర్తింపకుండుట శోచనీయము. కాని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు దీనిని సంభావించుట
ముదావహము.

భీమఖండ కాళీఖండములలో బెండవూడియన్న మంత్రీని వీరభద్రారెడ్డిని వర్ణిం
చునందర్భములలో వారి సౌందర్యనిరూపణముకై “మహిళాపాంచాల రమణీప్రద్యుమ్న

క్షేత్రమును సందర్శించినప్పు డాతఁడుకూడ నీ వేశ్యామణుల యీ పాండిత్యమునకు మెచ్చినట్లు శ్రీనాథుడు
కాళీఖండములో వ్రాసిన

మ॥ మునిచూడామణి యెల్ల సత్కళలకున్ మూరాభిషిక్తుండుగా |
వునఁ జారీకరణాంగహరిముల తావున్ మెచ్చి కీర్తించుచున్ |
శనివాశోత్సవ మాచరించి కనెనా స్థానంబునన్ రాజనం |
దనయు దాసును దేశిభూర్ణమునగం ధర్వాప్సరోన్మత్తమున్ ॥

అను పద్యముకూడ నిండుకు నిదర్శనము కాఁగలదు.

భావభవాకార" మున్నగు విశేషణములతో పాటు శ్రీనాథుఁడీ క్రింది విశేషణములను వ్రాసియున్నాఁడు.

శా॥ కాంచీకంకణ తాలహరికటక గ్రైవేయ భూమావభుల్,
 లంచంబిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ బెండపూడన్నన్
 బంచాస్త్రోపముఁ దారతాలకవయన్ బ్రొరించి లోలోపలన్
 బంచారామములందుఁ బల్వెలపురిఁ బ్రాణేందు బిబావనల్.

(ఆ 1 ప 77)

క॥ పంచారామవహూటీ, పంచాస్త్రవిహార కేళి పాంచాలునకున్॥ (ఆ 1 ప 80)

క॥ దక్షారామ వహూటీ వక్షోరుహ మృగమదాది వాంఛిత విలనద్వయః కవాట
 (ఆ 3 ప 227) క॥ వేశ్యాకటాక్ష దీక్షావశ్య విహారాపహసిత వానవతనయా (ఆ 4 ప 212).

కాశీఖండము.

క॥ పంచారామ వహూటీ పాంచాల (ఆ 3 ప 247)

శా॥ దక్షారామ ప్రమదా కఠోర కుచకుఠిభాభోగ సంకప్త కస్తూరీ స్థానక ముద్రిత
 స్థగిత వక్షోపేథికాభ్యంతరా (ఆ 1 ప 140) శా॥ దక్షారామ ప్రమదాకటాక్షలహరీ
 వ్యాపారసీరాజితా | కారశ్రీజిత మత్స్యకేతస॥ (ఆ 3 ప 337) ఇందలి పరమార్థమును
 గ్రహింపక శ్రీనాథుని వేశ్యాలోలత్వమునకివికూడ సాధకములనియు నా కాలములో
 వేశ్యానంపర్కము పెద్దపదవులందున్నవారికి దోషముగాక ప్రతిష్ఠావహముగనే పరిగ
 ణింపఁబడుచుండెననియుఁ గావుననే నిట్టి వర్ణనలాకృతినాయకులకు సహ్యము లయ్యెన
 నియుఁ బంతులుగారు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కూడఁ దలంచుట శోచనీయుము. దోషమే
 కాలమందును దోషమేయగుఁగాని గుణము కానేరదు. ఉల్లికొకకాలమున సువాసనయు
 మతోకకాలమున దుర్వాసనయు సుభవింపవు. పణ్యస్త్రీసాంగత్యమును బూర్వులు ప్రతి
 స్థావహముగనే పరిగణించినచో "పణ్యస్త్రీణాం ప్రత్యక్షరాక్షసా" అను నిర్వచనము
 లకు ప్రసక్తియే లేకుండవలెను. శ్రీనాథునికి మతోకకలాబ్ధితమవారనున్న ధూర్జటిగూర్చి
 పరిహాసపూర్వకముగఁ బూర్వోక్తమయిన పద్యము రచింపఁబడుట కవకాశమే కాన
 రాదు. ఉన్నవారికి వేశ్యానంపర్కమేకాలమందును నున్నది. కాని దానికీకాలమున
 సగౌరవమును బూర్వకాలమున గౌరవము నుండెనని మన కవులగ్రంథముల వర్ణనలందలి

భావముల గుర్తింపక సిద్ధాంతమొనర్చుట నరిగాదు. ఆలంకారికులు నాయకగుణములలో “కౌజ్వల్యము” ఒకటిగాఁ బ్రతిపాదించిరి. దీనిని దమ కృతినాయకులకు ఘటించుటలో మనకవులు పలుమార్లములఁ దొక్కిరి. “నారీమన్మధ” “కామినీ పంచబాణ” మున్నగు సామాన్య విశేషణములు పరిపాటిగఁ గవులందఱు నుపయోగించెడివే. కావుననే “మంటి బహువత్సరములు” అని చెప్పికొనిన యవచి తిప్పయ సెట్టివంటి వయోవృద్ధుని వర్ణించుటలోఁ గూడ “లలనాజనతా ఝషలక్ష్మినిభా!” “కామినీహృద్యమూర్తి” మున్నగు విశేషణములకూర్చుట శ్రీనాథుని కావశ్యకమయ్యెను. నిక్కమగు వలపు నెఱుఁగక పురుషుని సౌందర్యమునుగూర్చి గాక ధనమునే వలచి యాతనిని గైవసమొనర్చుకొనుట వేశ్యాధర్మము. కావుననే పణ్యస్త్రీ రూప్యాజీవశబ్దములు వారికి నామాంతరములయ్యెను.

ఇందుచే సామాన్యస్త్రీలు గాఁ బేశ్యలుగూడ వలచునంతటి సౌందర్యముగలవారిని వర్ణించుటలోఁ గృతినాయకుల యకౌజ్వల్యమున కౌత్సప్తము నాపాదించుటయే శ్రీనాథుని యభిమతముకాని మఱొకటికాదు. కవులు నిరంకుశులు కావున వర్ణనలు భిన్న భిన్నమార్లముల నడచుట నాజముగాని భావమొక్కటియే. పయిపద్యములలో శ్రీనాథుఁ డుద్దేశించిన దక్ష రామ ప్రమదామణులు, పంచారామవిలాసినులు, వేశ్యలేగాని కొందఱు తలచినట్లు లాక్షణ్యములందలి పుణ్యాంగనలు కారు. వారిపాతివ్రత్యమునఁ కారణఁడై మాలిన్యమునుఁ కార్పలేదు. ఈవేశ్యలుతమంతట తాము వలచియున్న మంత్రి పొందుకూర్చుటకై తమ మాతృకాతతకి లంచములిచ్చుచున్నారని వర్ణించుటలో నాతని సౌందర్యాతిశయముతోపాటు వారి మాయోపాయములకు వశ్యముకానేని యాతని ధీహృదయముకూడ సూచితమగునేకాని వేఱుకాదు. కావున వినివలస శ్రీనాథుఁడు వేశ్యాసాంగత్యము నామోదించువాడనికాని, తన కృతినాయకులను వేశ్యాలంపటులుగ నిరూపించుట యాతని యభిమతమనికాని సహృదయులు తలంపకుండురుగాక. ఇట్టివర్ణన లితరగ్రంథములందును గలవు. ఈ క్రింది దృష్టాంతములఁ దిలకింపుఁడు.

- శం॥ బాలంతికేళీ పాంచాల (మాంస మార్కండేయపురాణము ఆ-1 ప-233)
- ఉ॥ వారివిలాసినీ వదన వారిజమిత్ర (మా॥ మార్కండేయ పు॥ ఆ-7 ప-284)
- ఉ॥ సుముఖజనరజన! కామకేళీ పాంచాల! సములనత్కుసుమ సాయకశాస్త్ర
 కథావికారదా॥ (జక్కన వికృతమార్క చరిత్ర).
- శా॥ నేపాలీపంకమ పంకలిప్త కచకుంభ న్యస్త హస్తాంబుజా (ఆ-8 ప-240 పిన
 వీరన కైమినీభారతము)

క॥ శ్రీమత్కుసుమ శరోపమ | సామగ్రి జనితహృదయ సంజ్వరనిలుత | ద్భా
 మాసఖి సమర్పిత | శోమల చరణాభిరామ శోమటివేమా !! (ఎత్తూ పెగడ హరివం
 శము ఆ-8 ప-1) వీనివయి వ్యాఖ్యాన మనవనరము. ఎత్తూ పెగడ పోలయ వేముని
 గూర్చి చెప్పిన వైషమ్యము శ్రీనాథుని వర్ణనలను దలచినచున్నది. ఎవమనూ హేమవరా
 చార సంపన్నులగు వారిరువురి శీలమును గూర్చి యెవరికి నెట్టి సంశయమును లేకుగదా ?
 కావున శ్రీనాథుని గ్రంథములందలి వర్ణనలంబట్టి యేయైనచో నాతని యొక్కయు నాతని
 కృతినాయకులయొక్కయు శీలమును గూడ నెట్ల సంభవించుట సమజనము. ***

*** చాటుపద్యములమాట యటుండ శ్రీనాథుని శీలమును నిరూపించుట కాతని గ్రంథములలోని
 పద్యములుకూడ గాంత తోడ్పడునని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రి గారు కీర్తనాభిరామపీఠికలో నొకంత ముచ్చటించి
 యీ క్రింది యుదాహరణముల నొసంగిరి.

(1) కాళిఖండములో శివశర్మపాఖ్యానములో గాంచీపురవర్ణనములో మూలవిరుద్ధముగ “ముడు
 వంగనేర్తురు మూలదాపటికిరాఁ జికురబంధము వీఁగ జీవువాఱి” అను కంచీయజాతలగుర్చిన నీపద్యమును
 జేర్చుట.

(2) కాళిఖండములోనే దక్షాధ్వర ధ్వంససందర్భములో యాగమునకువచ్చిన జేవతలను వీరభద్రునిచే
 దిట్టించుటలో “శితికంఠునకును నెచ్చెలికాఁడు గాఁచొణో యటమట్టిఁడైన యీ యక్షభర్త”.... ఇత్యాది
 నీపద్యము గీతలలో “ఏమి గుడువంగవచ్చినా రిండ్లువిడిచి | హురుని వెలివెట్టునట్టి యీ యాగమునకు” అని
 ప్రాథమముగ వ్రాసి యట్లొకప్పుడు సుఫరింపజేయుట.

(3) హరవిలాసమున మాయాకిరాత పేషమునమన్న శివునిచే నర్జనుని “వెండిప్రోయోజన మేదీ! రండా
 సుత! దీనిపై శరము నిగుడింపను” అని తిట్టించుట.

(4) శివరాత్రిమాహాత్మ్యములో సుమహారునకుఁ జండాలాంగనలతోడి సాంగత్యము వర్జించుటలో
 నాచిత్తము పాటింపకుండుట. కంచీయజాతలగుర్చిన పద్యము శ్రీనాథుని చాటునయియుండుననియు నది
 పయిఁగా నున్నచో నశించునేమోయని తలంపుతో నందలి లోభముచే దానిని బ్రసక్తిలేకున్నను గాంచీక్షేత్ర
 వర్ణనలలో మూలమున లేకున్నను శ్రీనాథుండు కాళిఖండములోఁ జేర్చెననియు శాస్త్రి గారు శృంగార శ్రీనా
 థములో సమాధానమును జెప్పియేయున్నారు. దీనివలన నాతని శీలమునకు మాలిన్యమెట్లేర్పడునో ? ఇంతకు
 దీనిని శ్రీనాథుండే బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేర్చెనో లేక దానిని శ్రీనాథుని చాటువుగానెంచు లేఖకులే చేర్చిరో
 నిజము దైవమునకెఱుక.

శ్రీ శాస్త్రి గారుచెప్పినట్లు “ఏమిగుడువంగవచ్చినారు” అను పద్యమును శ్రీనాథుండు వీరభద్రుని
 నోటఁ బలికించలేదు. ఈశ్వరునివద్ద నెలవుగొన్నతనవుగ వీరభద్రుండు దక్షునియాగవాటికి శేతించివచ్చియు
 పచ్చయితో ననే యచ్చో భ్రష్టాక దండప్రహారుల తో సంభాషనలు వడ్డించుటకే పూనుకొనెను. అతఁడు
 నానాధిటులు కొట్టుబుకగాని తిట్టులకేనూత్రము దొరకొనలేదు. ఇక శాస్త్రి గారు నెలవిచ్చినపద్యము
 దాని ముందువెనుకలనున్న యితరపద్యములు “పరమమహేశ్వరుండు దధీచుండను వివ్రుద్ది” పలికినచే గాని
 మతోకటికాదు. శాస్త్రి గారు కాళిఖండమును జక్కగఁ జిత్రింతురుగాక. ఇంతకు నీపద్యమును శ్రీనాథుండు

శ్రీనాథునికవిత.

ఇది సర్వజనహృదయంగమమయినది. దీనిగూర్చి భేదాభిప్రాయములులేవు. కావున నిందునిషయము విశేషచర్చలొనర్పవలసిన యవసరములేదు. శ్రీనాథుఁడు తన గ్రంథములలోఁ గవితాలక్షణములఁగూర్చినవివరము లంతగా వ్యాసియుండలేదు. పూర్వాచారముననుసరించి పూర్వకవుల స్తుతియిఁచుటయేగాని కుకవిదూషణమునకుఁ గూడ నాతఁడు పూనుకొనలేదు. కొండవీటినుండి రాజమహేంద్రవరమునకుఁ గొత్తగా వచ్చినప్పు డచ్చటిపండితులు, కవులు మత్సరగ్రస్తులయి యీతని కవితాపాండిత్యములఁ గూర్చి కొంత యసహనమును వ్యక్తపఱువగా నప్పదుమాత్రము వ్యంగ్యమర్యాద ననుసరించి తన్ని రాకరణరూపముగఁ గొన్ని పద్యములాలఁడు భీమఖండావతారికలో రచించినట్లు గోచరించును. ఈసందర్భముననే కొన్ని పద్యములు గవితల్పలక్షణమునుగూర్చియుఁ దనకవితనుగూర్చియు వ్యాసియున్నాఁడు. ఇతనిహృదయమునలరించు కవితాస్వరూప మిక్కిలిపద్యమున ద్యోతకమగును.

మ॥ హరచూడా హరిణాంక వక్రతయుఁ గాలాంతస్ఫుర చ్చుండికా |
 పరుషోద్దాఢ పయోధర స్ఫుటతటి పర్యంతకాఠిన్యమున్ |
 సరసస్వేబురు సంభవించె ననఁగా సత్కావ్యముల్ దిక్కులన్ |
 జిరకాలంబు నటించుచుండుఁ గవిరాజీ గేహరంగంబులన్ ॥

ఋషిసత్త్వముఁడగు దక్షిణికోటఁ బలికించినను రాద్ర్యమాక్తియును విరభిద్యునిచేఁ బలికించినను “కుడుచు” అను పద్యమును వ్యంగ్యముగ నాతఁడు కాశ్రి గారువేదించిన యశ్లీలాక్రమునే యుపయోగించినను వారేపరల నెలవిచ్చినట్లు దానివలన నాతని ప్రాథత, కవిసార్వభౌమత్వము వ్యక్తము కాఁగలచేకాని యది యీతని శీలమునకు రవంతయుఁ గొఱుతగలిగింపదని నాయభిప్రాయము.

కిరాతాక్షుణ్ణియములో “రంధానుత”యను నిందావాచకముకూడ నిట్టిదే దీనిపయి వ్యాఖ్యాన చేసవసరము. శ్రీనాథుని శీలమునకది కళంకదాయకము కాఁజాలదు. అది యీతని ప్రోడతనమునే మెఱుయించును.

శివరాత్రిమాహాత్మ్యములో సుకుమారునకు జండాలాంగనాసాంగత్యమును గల్పించి దానినింనుక జగు ప్నాకరముగ వర్ణించుటలో శ్రీనాథుని యుద్దేశ మెట్టితలఁపరాని పాపములయినను దుష్కార్యములయినను శివరాత్రియందు శివసందర్శనమువలనఁ బటాపంచలగునని చెప్పి తమ్మలమున శివరాత్రి మాహాత్మ్యమునఁ కౌత్సూప్తము నాపాదించుటయేగాని యశ్లీలశృంగారమును వర్ణించి యుబలాటమును దీర్చుకొనుటకుఁగాదు. ఇది దోషమే యగునోఁ బురాణకర్తలు పలువురందుకు గుఱికావలసినవారే. అది యొక్కశ్రీనాథునకే పట్టలేదు. ఇంతకు దీనిని శ్రీనాథుఁడే స్వయముగఁ దెచ్చిపెట్టెనా? మూలమును నీకానసంహితలో సుకుమారునకు జనంగమపర్ణమదతోడి కూటమి యసలు కూర్పబడనేలేదా! ఏదియెట్లున్నను కాశ్రి గారు తలంచినట్టులిది శ్రీనాథుని శీలమును నింద్యమొనర్పనేరదని సహృదయులకుఁ జెప్పవసరములేదు.

వక్రత, వ్యంగ్యము, ధ్వనియనునవి యాలంకారికములలో నియమించుగఁ బర్యాయపదములుగఁ బరిగణింపవచ్చును. కుంతకుండను నాలంకారికుఁడు వక్రత గొంత విలక్షణత యొనఁగి “వక్రతజీవితము” అను గ్రంథము రచించినాఁడు. శ్రీనాథు డుద్దేశించిన వక్రత కుంతకుని మతము ననుసరించినదేయని కొందఱ యభిప్రాయము.

శ్రీనాథుఁ డుద్దేశించిన శాతన్యము గాఢసమాసబంధమని యెంచనగును. ఈతని గ్రంథములలోఁ బలుతావుల నది ప్రత్యక్షమగుచుండును. శ్రీనాథుని కవితయందలి యీ గుణవిశేషమునుగూర్చి రాధామాధవకవిగూడ నిట్లు స్తుతియించినాఁడు.

“సూనామ్ర ప్రమదా మదస్ఫురిత వక్షోజిత శాతన్యమున్ | బూనంజాలు వచో విలాసముల నేర్పుల్ సూపి కర్నాటకా క్షూనాభేంద్రు సభ౯ గవిత్య విజయోత్సా హంబు గైకొన్న మా శ్రీనాథుం గవిసార్వభ౯ముఁ గొలుతున్ నేవాంజలుల్ గీల్కా నన్ || ప్రాధ దేవరాయల యాస్థానమున డిండిమభట్టు నోడించినప్పడీ శాతన్యగుణంబు కలిమినే శ్రీనాథుఁడు కవిత్యవిజయమును గైకొనినట్లు పయిపద్యముఁబట్టి యరాహింపద గును. అరుణగిరినాథుఁ డెంతపండితుఁడైనను నిట్టికవితజెప్పటలో శ్రీనాథునకు బెండుపడి యుండును. అన్నిటికంటె శ్రీనాథునకు వ్యాదయంగమమయినది సరసత్వము. అదిలేని కవిత తక్కినగుణము లెన్నియున్నను రాణింపనేరదు. ధ్వనికాతన్యములు కావ్యమునఁ బ్రతిపద్యమున నెలకొల్పుట సులువుకాదు. అదియంతగా నవసరముగూడఁగాదు. వాని కతివ్యాప్తి కల్గినచోఁ గావ్యము వన్నె కెక్కఁజాలదు. కవిత్యమునకుఁ బ్రాణమనదగినది రసమే. బ్రహ్మనందమువలెనే రసస్వరూపముగూడ ననిర్వచనీయము. అది యనుభవైక వేద్యము. ఏభాషలోఁజెప్పినను సమర్థుఁడైనకవి మృదుమధుర పదసమ్మేళనమొనర్చు విన్నాణమువలననే ముఖ్యముగాఁ దనకవిత్యమున సరసత్వమును సంఘటించుచుండును. శ్రీనాథుఁ డిందు సిద్ధహస్తుఁడు. అతఁడేపద్యముఁజెప్పినను పదములఁగూర్చు వైఖరినిబట్టి తిరుం దనిర్వచనీయమగు రససంపత్తి వెల్లివిరియుచుండును. కావుననే రసకవివ్రతంసుఁడగు రఘునాథభూపాలుఁ డీతనిగ్రంథముల నిట్లు స్తుతియించినాఁడు.

శా|| నందర్పంబున వార్థగర్భమగుచున్ జాటుక్కియన్ మించఁగా| డిందుల్ దొర్చి క్కుచు నిండియంతట రస శ్రీమెచ్చు గొల్పంగనా| నందాంభోధి తరంగముల్ బలె ప్రబంధంబుల్ భువిన్ నిల్పి దా| నం దెల్లంబుగఁ గీర్తిగాంచిమను శ్రీనాథున్ బ్రీశంసించెడన్ ||

కావ్యరచనమున శ్రీనాథుని మదికినెప్పుడు హెచ్చుగనచ్చినది యీ సరసత్వమే. ధాటమ హేంద్రవరమున కీతఁడు వచ్చినప్పు డసూయగొనిన యచ్చటిపండితులలో నితని

కవితగూర్చి గుసగుసలు బయలుదేరియుండును. శృంగారనైషధము నుద్దేశించి కొందఱి తనికి సంస్కృతమందున్న పాండిత్యము తెలుఁగులోలేదని, హరవిలాసాదులఁ దిలకించిన వారికితనికి తెలుఁగులో నున్నంత ప్రవేశము సంస్కృతములోలేదని ఇత్యాదిగా సందర్భ రహితముగ వాఱనియుండురు. అట్టివారినుద్దేశించియే శ్రీనాథుఁడీ క్రిందిపద్యమును జెప్పియుండును. “ప్రాణి బరికింప సంస్కృతభాషయుండుని | పలుకు నుడికారమున నాంధ్ర భాషయుండు | యెవ్వరేమన్న నండు గా కేమిఁకొఱత | నాకవిత్వంబు నిజము కర్నాటభాష || ఇందు నాల్గవపాదములో హరచూడాహరిణాంకవక్రతద్యోతకమగుచున్నది. ఈపండితులు వాఱనునట్లు నాకవిత్వ మాంధ్రగీర్వాణములు రెంటిలో నేదియుంగాదు. మఱి యందుకు విలక్షణముగ మూఁడవది కర్ణాటము. (కన్నడము అని పరిహాసపూర్వకమగు బాహ్యర్థ మును నేఁజెప్పినది సంస్కృతముగానిండు, తెలుగుకానిండు ఏదిజెప్పినను రసప్రధానమై (గర్జములలో హాయిగఁ బ్రవేశించి) వీనులకు విందుగొల్పుచు హృదయమున కానంద మును గూర్చునదియే నాకవితయను నాంతరంగికార్థమును నిందు ధ్వనించుచున్నదని నాయభిప్రాయము. శాశ్వతముగ నిలుచు సరసగ్రంథముల రచింపనేరక స్వపాండిత్య ప్రకటనార్థ మేవియో గడబిడగలశబ్దములతో శ్లోకములనో పద్యములనో చెప్పి జీవించు శుష్కపండితులగూర్చికాఁబోలు నానందర్థముననే యీ క్రిందిపద్యము నాతఁడు చెప్పినాఁడు.

వెనవసుధాస్థలంబున గవీందుగ్రీలు కొందఱు కేముషీమషీ | రసము మనః కటా హకుహరంబుల నించితలంచి జిహ్వాకా | కిసలయతూలికంగొని లిఖింతురు కబ్బము లెన్నఁగా మహా | వ్యసనముతో నిజానన వియత్తల తాళవలాశరేఖలఁ ||

డిండిమభట్టారకునితో వివదించుటకయి కర్నాటకాస్థానమున కేఁగినప్పుడుకూడ సరసత్వము నెడనే మనసుంచి తన కవితాస్వరూపము నాతఁడిట్లు వ్యక్త మొనరించినాఁడు.

- సీ॥ సంపావిరూపాక్ష ♦ బహుజటాజూటికా
- రగ్వధ ప్రసవసా ♦ రభ్యములకు |
- తుంగభద్రా నము ♦ త్తుంగవీచీఘటా
- గంభీర ఘుమఘుమా ♦ రంభములకు |
- కళసాశ్రురసాంత ♦ కదళీవనాంతర
- ద్రాక్షాలతాఫల స్తబకములకు |

కర్నాటకామిసీ ♦ కర్ణాటకరత్న
తాటంకయుగధాళ ♦ ధర్మములకు |

గీ॥ నిర్మి బంధ నిబంధమై ♦ నెనయుకవిత
తెలుగునను నా ♦ సంస్కృతంబునఁ బలుకనేర్తు॥

శ్రీనాథుని గీర్వాణభాషాపాండిత్య మపారము. ఆ భాషయందిప్పటికి వెలసిన నిగమాగమ పురాణేతిహాసములు కావ్యనాటకాలంకారములు, శాస్త్రములన్నియు నీతనికిఁ గరతలామలకములు. వివిధగ్రంథములందలి శ్లోకములు సూక్తులు నీతని జిహ్వగ్రమునఁ దాండవమాడుచుండెడివి. అందుచేతనే యప్రయత్నముగ ననేక సంస్కృతశ్లోకముల కనువాదము లీతనికృతులలో దొరలుట, రచన చాలవఱకు సంస్కృతపదబాహుళ్యము కలిగియుండుట సంభవించినది. బ్రాహ్మీదత్తవరసాదుఁడగు నీతఁడు కాశీఖండవతారికలలో నొనర్చిన భారతీస్తవము, “క రవీరిక నోంకార ఘంటమెఱయఁ | జెలఁగుఁ గావుత మన్మనఃక్షేత్రోస్తీమ | కవికటుంబంబు పాలిటి దివిజనురభి | జలజసంభవుఁడోటి భాషావ ధూటి॥” అను పద్యముగూడ భట్టగోపాలుఁడు కావ్యప్రకాశికపయి రచించిన సాహిత్య చూడామణి యను వ్యాఖ్యయొక్క యవతారికలోని “ప్రణౌమి క్వణదోంకార | మణిఘంటా విభూషితాం | కవిలోక కటుంబస్య | కామధేనుం సరన్వతీమ్॥” అను శ్లోకమున కనువాదమేయని నామిత్యులు శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావు గారివలనఁ దెలియవచ్చినది. సంస్కృతవాఙ్మయమునకీతని హృదయముపై నెంతయధికారముండెనో దీనివలనఁ దెలియఁగలదు. పూర్వకవిస్తుతులలో నీతఁ డుదాహరించినంతమంది సంస్కృతకవులను మఱే యాంధ్రకవియుఁ బేర్కొనలేదు. వీరిలో లోకమునకిప్పటికిని దెలియరాని చిత్తవుఁడు మొదలగువారున్నారు. ఈసంస్కృతకవులలో వాల్మీకి, వ్యాస, కాళిదాస, భవభూతి, భట్టభాణ, మయూర, మురారికవుల రచనల కనుకరణములు శ్రీనాథునికవితలో నెక్కువగఁ బ్రత్యక్షమగుచుండును. ధాటీకాతిస్యములు మెఱయ సమానజటిలముగఁ జెప్పిన పద్యములలోఁగూడ నీతఁడు మృదుమధుర సంస్కృతపదములనే యుపయోగించునుగాని కర్కశములగు మాటుమూలపదముల మచ్చునకైనఁ బ్రయోగింపఁడు. సరసత్వము ప్రధానలక్ష్యమగుటయే యిందుకుఁ గారణము. శ్రీనాథుని కవితాస్వరూపము నిరూపించుటకీవీచాలును. ఇతఁ నీతని రచనావిధానమునుగూర్చి యాలోచింతము. శ్రీనాథుని గ్రంథములు చాలవఱకు ఆంధ్రీకరణములేయని మొదటనే చెప్పియుంటిని. ఆంధ్రీకరణఫక్తిలో నీతఁడు చాలవఱకు భారతకవులమార్గమునే యనుకరించెను. మూలము

లతోఁ బోల్చిచూచిన నీతని కృతులలో న్యూనాతిరిక్తములు విశేషముగనే కాననగును. శృంగారనైషధము కావ్యాంధ్రీకరణముగుటచే నది కొంతపఱకు మూలమునకెక్కువ చేరినగును. ఇను గాని బొత్తిగా నాంధ్రీకరణములే విడిచిపెట్టిన శ్లోకములు, మూలశ్లోకా తిరిక్తముగఁ జేసిన యనువాదములు పరివర్తనములు. చేర్పులు మార్పులు నెదుకూడ ననేకములున్నవి. ఈకృతిగూర్చి పాటించినవిధానము నారఁడే యిట్లు చెప్పికొనినాఁడు. “అశేషమనీషి హృదయంగమంబు గా, శబ్దంబనునరించెయు, సభిప్రాయంబుగురించెయు, భావంబుసలక్షించెయు, రసంబు పోషించెయు, నలంకారంబు భూషించెయు, నౌచిత్యం బాదరించెయు, ననౌచిత్యంబు పరిహరించెయు, మాతృకనుసారంబునం జెప్పెబడినఁ యీభాషానైషధకావ్యంబు.” “అనౌచిత్యంబు పరిహరించితనని శ్రీనాథుఁడు చెప్పినను, “లలనయొక్క వర్ణకళాసము” (ఆ 6 ప 111) అవ్వలిదిక్కుమోము (ఆ 6 ప 113) యజమాన ప్రేమదావికస్వర (ఆ 7 ప 133) మున్నగుచోటుల నది పాటించనేలేదని కొం పఱ యాక్షేపము. వీనిలో మొదటి రెండుపద్యములు నలుని వినాహానందర్శమున జరి గిన బువ్వపుంటివర్ణనలలోనివి. అచ్చట శ్రీపురుషు లనోన్యస్య మొకరించిన హాస్యచేష్టా వినోదములు వివరింపబడినవి. అందు ప్రతిపాదించబడినది హాస్యరసము. మూడవపద్య ము కిలిపురుషుఁడు నిషధపురమునఁ బ్రవేశించి యందందు చరించుచు నొనరించిన చర్యల వర్ణించునందర్శములోనిది. ఇచ్చట హాస్యము, జాగుప్స రైశునుకూడ బ్రదికె తములు. కావ్యములయందలి యశాచిత్యవిచారము చాల సూక్ష్మమయినది. ప్రకరణ మునుబట్టి యశాచిత్యరూపము మాఱుచుండును. ఒకచో ననుచితమైన వర్ణన మఱొకసం దర్భమున నౌచితినే నెలకొలుపఁగలుగును. కావున నాయాతావులం దుద్దేశింపఁబడినఁ యాయూరనంబులఁ బోషించుటకయి శ్రీనాథుఁడు పైపద్యముల విషవక యాంధ్రీకరిం చెను గాని యశాచిత్యమునందు దృష్టిలేక కాదు. నైషధము తృతీయస్కంధలో హంస దమ యంతికే నలుని సౌందర్యమును వర్ణించునందర్శములో దేవతాశ్రీలుకూడ నాతని సౌందర్యాకరణమునఁ గామవికారము జెందుచున్నారని నూచించు శ్లోకములను గొన్ని టిని శ్రీహర్షుఁడు రచించినాఁడు. ఆపట్టున నవ్వరశ్రీరత్నమగు రంభ లోనయిన వికృతి లోపాటు జగజ్జననులగు ఉమామాతృశచీనరస్వతుల చాపలమునుకూడ నాతఁడు నూచిం చినాఁడు. ఇది యనుచితమనియెంచి రంభఁగుఱించిన శ్లోకమునుమాత్రమే తెలిఁగించి శ్రీనాథుఁడు తక్కినవానిని విడిచి తన యనౌచితీ పరిహరణవిధానమును బ్రదర్శించి నాఁడు. “నరస్తీపరిశీలితుంమయా, గమికర్మకృత నైఃనీవృతా | అతిథి త్వమనాయిసా

ద్యోలో | స్వదనత్సంకయగోచరోదరీ || అను శ్లోకములో గీతగీసిన ప్రయోగములందలి ప్రలోభముచే శ్రీనాథుడొకపద్యమును వ్రాయుటతోఁ దృప్తినొందక “మృదురీతిం బ్రీతివాసరంబు” (ఆ 2 ప 20) “కమలేందీవరషండమండిత (ఆ-2 ప-21) అను రెండు పద్యములను వ్రాసి పయిప్రయోగముననట్లే నైకొనినాఁడు. దీనినిబట్టి కొందఱవచార మూలకముగ శ్రీనాథుని నైషధము సంస్కృత పదభూయిష్టమనియు మూలపదములకు డు, ము, వు, లు చేర్చుటతప్ప నాతఁ డొనర్చిన పరివర్తన మంతగా లేదనియుఁ జెప్ప సాహసమునకు సిద్ధమగుచున్నారు. ఇది కేవలము భ్రమ. ఈశ్లోకము పట్టు లాంధ్రీక రించుటకుఁ బై పదములందలి మక్కువయే కారణముగాని వేఱుకాదు. “గమికర్మీకృత” ప్రయోగమునందలి యాసక్తిని చరువారతరచించిన భీమఖండములో గూడ నాతఁ డిట్లు ప్రకటించినాఁడు. “శితకంఠప్రియమందీరం బయిన యాక్షేత్రంబునం దెచ్చుటన్ | మృతుఁడై యున్న నరుండు పొండు గమికర్మీభూతకైవల్యమున్ || మఱియు సంస్కృత గ్రంథముల నరనయుగ నాంధ్రీకరింప నొందువారికిఁ గొంతవఱకు సంస్కృత పదబాహుళ్య మావశ్యకమే యగునని నా యభిప్రాయము. ఏక మాలోచింప శ్రీనాథుని భీమ ఖండ కాశీఖండాదులలో గాననగు సంస్కృతసమాసజటిలత్వము నైషధమున నంతగా నగుపడదు. మృదుమధురము లగు నాంధ్రగీర్వాణపదములతో లలితముగ రచించిన పద్యములు నైషధమునం దనేకము లున్నవి. కొన్నికొన్నిచోటుల మూలమును మార్చి క్రొత్తభావములం జేర్చి మూలమునకు వన్నెపెట్టిన పట్టులు గూడ నం దెక్కువగా నున్నవి. మచ్చున కొండు రెండు దృష్టాంతములఁ జిత్తగించుఁడు.

శ్లో. మ దేకపుత్రా జననీ జరాతురా | నవప్రీనూతిర్వరటాతవస్వినీ |
 గతిస్తయోరేష జనస్తమర్దయ | న్న హేళూవిధే త్వాం కరుణారుణద్వినో ||
 (నైష. 1-135)

నలునిచేఁ బట్టువడినప్పుడు హంస విలపించు పట్టునందలిది యీశ్లోకము. దీనికి శ్రీనాథుఁడు మూలమును బెంచి యాంధ్రగీర్వాణపదంబులు నమంబుగ జరగూర్చి జాతీయత బాలువాఱ నినర్థమనోహరముగ నొక సీసపద్యమును వ్రాసినాఁడు.

సీ. తల్లి మ దేకపుత్రక పెద్దకన్నులు గానవిప్పుడు; మూఁడు కాళ్ళమునలి;
 యిల్లాలు గడుసాధ్యి యేమియు నెఱుగదు; వరమపాతివ్రత్య భవ్యచరిత,
 వెనుకముందరలేదు నెనరై నచుట్టాలు, లేవడి యెంతేని జీవనంబు;
 గానక కన్ననంతానంబు శిశువులు, జీవనస్థితికేన తావలంబు;

వడునట్లు గావించిన కూర్పుపేర్లు గొనబుడనమును గుబాళించుచున్నది. మఱికొన్ని తావుల మురిపెము గడుసుడనము దొలుకాడు నొండురెండు పదముల వలయుచోటుల నలకొలిపి యందు మూలమున నెనలేని రామణీయకమును బద్యమున కారఁడు గలి గించుచుండును.

గీ. వనిత నీచిత్తమునకేను వత్తునేని
కామతంత్రింబునకు సంచ కర్వుగాఁగఁ
జుబనమునేను నిమ్మొప్ప బింబమివుకు
గండుగోయిల చిగురాకుఁ గమిచినట్లు (శివ ఆ. 3 ప. 68)

ఇది సుకుమారుఁ డరణ్యమునఁ బ్రథమసమావేశమునఁ జుండాలాంగనతో నెఱపిన ప్రసంగములోనిది. ఇందలి సంచకర్వు (బజానా) అను పదప్రయోగమునఁ గలుగు సనిర్వచననీయానందము వివరింప నవసరములేదు, నాలవపాదమున యతిస్థానములందుండియు “గండు” “కమిచి” యనుపదము లర్థసంపదకు బలువు గూర్చు చున్నవి.

సీ. హాహాలంబను నల్లనేరేడుపండు
మిసిమింతుఁడును గాః మింగినాఁడు
పెనువేలికొనగోర బినరుహాసనుమోము
కెందమ్మి విరివోలె గిల్లినాడు
వంచవన్నియతోడఁ బ్రసవనారాచుని
నెఱచిచ్చుకంట జుఱినాఁడు
మొఱుఁగుఁ గోఱలుడుల్ల మృత్యు దేవతనోరు
ధట్టించి యుఱకాలఁ దన్నినాఁడు

గీ. త్రిపురదైత్యావరోధవారీవిలాస
దంత తాటంకముల కెగు దలఁచినాఁడు
దక్షపురి సాసికూతులఁ దవిలినాఁడు
విశ్వలోకకుటుంబి భీమేశ్వరుండు. (భీమ ఆ 1 ప 110.)

సీ. ఎవ్వఁడు డాచేతి క్రొవ్వాడి నఖమునఁ
జిదిమె భాషాదేవి చిగురుముక్కు-

కనకమేఖలఁగ్రుచ్చి కటిఁదాల్చె నెవ్వఁడు
 చెఱఁగుపైఁ బూషారుఁ మెఱుఁగుఁబండ్లు

కోరికెవ్వఁడు పదాఁగుషభాగంబున
 నుదురాజుపొట్ట గుజుఱుఁక నూఁదె

లఱిగె నెవ్వఁడు ఖడ్గధారాచలంబున
 నన్ని నాలుక లేకు నంటఁగట్టి

గీ. మోదె నెవ్వఁడు ముప్పది మూడుఁకోట్ల
 వేలుపులఁ బాఱఁబాఱ వెన్వంటఁదగిలి
 యట్టి శ్రీవీరభద్రుఁడీ యదీమీఁద

భద్రకాళియుఁ దానుండుఁ బద్మనయన. (కాళీ ఆ 3 వ 92)

ఈ పద్యములలో గీతగీసిన జాను తెనుంగుపదములు గూర్చిన విన్నాణపు సొంపు చెప్పనలవికాదు.

సీన, గీత పద్యరచనమునం దీతఁడు చూపిన సంస్కారము తరువాతి కవులకు మార్గదర్శకమయి యాపద్యముల కపూర్వశోభను గలిగించినది. సీనరచనమున నిట్టి సంస్కారమును దొలుదొలుతఁ బొల్కురికి సోమనాథుఁడు తన అనుభవసారచతుర్వేద సారములలోఁ బ్రారంభించి శ్రీనాథ నాచనసోమనాథాదుల కాదర్శకుఁడయిన విధమును “పాలకురికి సోమనాథకవి అనుభవసారము” (ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు రజతోత్సవసంచిక) అనువ్యాసమున నిరూపించియుంటిని. శ్రీనాథుఁడు సోమనాథుని మార్గమును దీర్చిదిద్ది యందు సిద్ధపాస్తుఁ డయిరాఁడు. సాధ్యమయినంతవఱకు సీనరచనమునఁ బ్రతిపాదమునను బూర్వోత్తరార్థములందు వేసికీ వానికే యెచ్చటికే చచ్చటికే పదములు తెలి వివేచననట్లు రచించుటలో శ్రీనాథుని నిపుణత నిరుపమాన మయినది. ఇందుకుఁ బయినిఁ జూపిన సీనగీతపద్యములే సిద్ధపద్యములు. శ్రీనాథుని సీనగీతములఁ జదువునపుడు పాఠకునికిఁ బ్రాణములు లేచివచ్చును. మత్తేభ శార్దూలాదివృత్తరచనములోఁగూడ నిట్టి సంస్కారమునే యీతఁడు చాలవఱకు నెఱపుచుండెను. అందుచేఁ దూఁగుటుయ్యెలలోఁ బరుండువప్పటి గుఖపారవశ్యము చదువరుల కీతని పద్యములఁ జదువునప్పు డనుభూత మగుచుండును. మచ్చున కీక్రిందిపద్యములఁ జిత్తగించునది.

శా|| ప్రాకృతికాలము తీవ్రభానుఁ డుదయింపన్ సప్తగోదావరీ
 ప్రాకృతికపూరనమునన్ మునింగి యభవుక్ సోమార్థదూఢామణిఁ

జ్యోతిర్లింగమయస్వరూపుఁ గొలిచెన్ శుద్ధాంతరంగంబునన్
 బాతివ్రాసె మహాప్రభావనిధిలోపాముదగ్గి భీమేశ్వరున్॥

(కాశీ ఆ 3 వ 17)

గీ. కృపఁ దలంపఁగదయ్య యోన్మనవరేణ్య!
 యథయ మీవయ్య యో తుహినాంశువంశ !

కావఁగదవయ్య యన్ధార్థి కల్పశాఖ!

నిగ్రహింపకుయ్య యో నిషధరాజ!

(అ-1 ప-109)

శ్లో. సువకశైలాదవతీర్వతూర్ణం | స్వర్వాహినీవారి కణావకీరైః

తలవీజయాముః స్మరకేళికాలే | పత్తైర్నృపంచామరబద్ధసత్కైః॥ (నైష 3-22)

ఇది హంస దమయంతితో నలునిఁ గూర్చి ప్రశంసించు సందర్భములోనిది. ఇందు “స్మరకేళికాలే” అనునది నలుని సవత్వీకర్తవమును సూచించి వైకస్యజనక మగునని యెంచి శ్రీనాథుఁడు శ్లోకము నెంతెనరసముగఁ దెలిగించెనో చూడుఁడు.

గీ. కనకశైలంబు డిగ్గి యాకాశసింధు | నలిలములఁ దోఁగి మిగులంగఁ జల్లనై న
 చారుహాటకమయగరుచ్చామరముల | వీతు నతనికి వైశాఖవేళలందు.

(అ-2 ప-51)

శ్లో. యశో యదస్యాజని సంయుగేషు | కంఠాతిభావం భజతా భుజేన

హేతోర్ధునాజేవ దిగావగహీ | కూలంకషత్వ వ్యనసం తదీయమ్.

(నైష. 3-39)

ఇది హంస దమయంతియెదుటఁ జేయు నలుని పరాకృమాదికవర్ణనములలోనిది. రణ వ్యాపారమునందుఁ గంఠాతిగల నలుని భుజములవలనఁ బొడమిన యాతనికీర్తి కారణ గుణంబునఁ బోలె దిక్కులను నడులయొక్క యొడ్డులతో నొరయుచున్న దని దీని యర్థము. శ్రీనాథు డిచ్చుట మూలమునకు వన్నె వెట్టికీర్తికిఁ బ్రవాహారోపణ మొనర్చి యా కీర్తిప్రవాహము దిగ్గజకుంభకూలములతో నొరయుచున్నట్లుగా మార్చి వర్ణించినాఁడు.

మ. రణకంఠాభరదుస్సహం బయిన యా గాజస్య దేవేంద్ర) ద

క్షీణబాహుగ్రమునన్ జనించిన మహాకీర్తిప్రవాహంబుగా

రణసంక్రాంతగుణానుషంగమున నోపస్థిత దిబ్బత్త వా

రణగండస్థలకుంభకూలములతో రాయుం దివారాత్రముల్.

(అ-3 ప-52)

వేయేల. విద్యకాషధ మగు శ్రీహర్షశైషధమును శ్రీనాథుఁడు విద్యదమృతముగ నాంధ్రీకరించినాఁడని శ్రీవేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వ్రాసినది సత్యసమ్మతము. దీనితరువాతరచించిన హరవిలాస మించుమించుగ స్వతంత్రగ్రంథ మగుటచే నందు సంస్కృతపురాణాలు తక్కువయైనది. నైషధాంధ్రీకరణమునుగూర్చి యీతని సమకాలీనులలోఁ గలిగిన యభిప్రాయముఁ గూడఁ గొంతవఱ కిందుకుఁ గారణ మయియుండును. లలితములగు తెలుఁగువలుకుబడుల మార్పునకు శ్రీనాథుని కృతులలో హరవిలాసమే తగిన లక్ష్యము కాదగును. దీనితరువాత రచింపబడిన భీమఖండ కాశీఖండములు సంస్కృతపురాణాంధ్రీకరణము లగుటచే వీనిలో మరల సంస్కృతపదబాహుళ్యమున కవకాశ మెక్కువయైనది. ఈ రెండుగ్రంథము లించుమించుగ నొక్కపాకముననే వడినవి. మూలముతోఁ బోల్చిచూచిన న్యూనాతిరిక్తములు నైషధమునకంటె నిండెక్కువగఁ గానిపించును. అందునను భీమఖండమునఁగంటె గాశీఖండరచనమున శ్రీనాథుఁడు సంగ్రహీకరణము నెక్కువగఁ బాటించినాఁడు. క్రీడాభిరామమునకు మూలమగు పేమాభిరామము లభింపనందున నిందు మూలానుసరణ మెంతవఱకున్నదో సరిగా నిర్ణయింపరాకున్నది. శివరాత్రిమాహాత్మ్యము ప్రకరణానుకూలముగ బాణుని కాదంబరినుండి గ్రహింపఁబడిన వర్ణనలతో విశేషముగ విస్తృతి నందినది. ఇందుఁ గథాభాగము చాలఁ దక్కువయే. మూలమగు నీశానసంహితలో రమారమి నూఱు శ్లోకములందున్న కథను గైకొని నాలు గాశ్వాసములకు మించిన గ్రంథము రచించుట కూడ నీవిషయమును విశద మొనరించును.

శ్రీనాథుఁడు తనకృతులయందు నెఱపిన సరసత్వము సర్వతోముఖమయినది. దాని నిరూపించుటకయి గ్రంథవిస్తరభయంబునఁ గొలది దృష్టాంతములమాత్రము దాహరించెదను. ఇంతకు ముందు చెప్పినట్లు ముఖ్యముగ నీతఁడు పద్యములఁగూర్చు విన్నాణమును బట్టియే యీతనిపద్యములయందు దాసరసత యుద్గతమయి హృదయానందము గలిగించును. మచ్చునకీ క్రింది గీతపద్యము చూడుఁడు.

గీ. చలి ప్రవేశించు నాగుల చవితినాఁడు
 మెఱయవేనవి రథనప్తమీ దినమున
 సచ్చనీతు ప్రవేశించుఁ బెచ్చుపెరిగి
 మార్గశిర పుష్యమాసాల మధ్యవేళ. (శివ అ కి ప 15)

ఇందెట్టి యలంకారముగాని యర్థవిశేషముగాని లేదు. మామూలుగా మనమాడుకొను జల్లిమాటలే శ్రీనాథుని కలమునుండి పద్యబద్ధమయి వెలువడి నవ్యత, సరసత,

మొఱయు నొప్పగులుకుచున్నవి. అచ్చసీతు, పెచ్చు పెరిగి యనుజాను తెనుఁగుపదములు “మాసముల” అనుటకు “మాసాల” అను విశేషరూపము, “మధ్యవేళ” అను లలిత మధుర సంస్కృతపదము అనువగు తావుల నెలకొని వింతసాంపులు వెలార్చుచున్నవి. అందుకుఁదోడు చెక్కితీర్చినటు పదములు పద్యపాదములు నక్కడికక్కడికిఁ దెగి విడి

మ॥ శనివారోత్సవమాచరించె ముని శిష్యవ్రాత ముందాను గ
 మ్మని వణ్యారముతోడ బూరెగమితో మండంగ తండంబుతో
 సనుగుంబాసెముతోడఁ బాండుకలమాహారంబుతోనేతితో
 ఘనరంభాఫల ఖండశర్కరలతోఁ గారుణ్యపాఠోధికీ॥

(భీమ ఆ 2 ప 67)

ఉ॥ స్థాణుని లోచనాంచలము దావుగఁ దీవ్రతరాఝులన్ నిజ
 ప్రాణముఁ గొన్ననాఁటివగ యాత్మదలంచయె నీకటాక్ష దృ
 క్కోణము ప్రాపున న్మరుఁడు గోల్కొని వంతెమెలర్పగాఁగొనెన్
 బాణ దళార్థపాతమునఁ బావకు భూరిమనోభిమానమున్॥

(నైష ఆ 4 ప 31)

చ॥ బలబలవేగ తేపకడఁ బంకజద్భి కఁ దీరమాడి నె
 చెల్లులును దాను నిందుముఖ శేషవిభూషణుఁ బూజనేయు ని
 చ్చలు దెలికన్నులున్మొలక చన్నులు బొమ్మలమీఁద హోలుకుం
 తలములు సూచిపౌరులు మనంబున నువ్విఘ్నలూరుచుండఁగాన్॥

(కాళీ ఆ 5 ప 144)

ధాటీకాశిష్యముగల దీర్ఘసమాసబంధమును శ్రీనాథుఁడు సాధారణముగ నార భటియు గాంభీర్యము నవసరము గల పట్టులనే ప్రదర్శించు చుండును. అట్టిపట్టుల నాతఁడు ముఖ్యముగ మత్తేభశార్దూలముల రచించును. చూడఁడు.

శా. నందర్శించిరి భీమనాథుఁ దిజగత్సమ్మోహనాకారు, న
 ధేందూత్తంసుని దక్షిణాబ్ధిలహరీ హేలావిహారకర్మా
 స్పందాయాగతగంధవాహ పరిషత్పానాతిరేక స్ఫుర
 త్తుంది స్వాంగక దండశూకకటకాస్తాకేప్త బాహర్గళున్.

(భీమ. అ-8 ప-185)

శా. అస్తాశీతి సహస్రసంయమి జనవ్యాకీర్ణతీరద్వయీ
 జుట్టోదంచిత సప్తసింధు సలిలస్రోతోవగాహక్రియా
 తుష్టస్వాంతుఁడనై భజింతుఁ గరుణాదుగ్ధబి భీమేశ్వరుఁ
 దృష్టాదృష్టఫలవ్రధాన విభవాధిష్ఠాసచేతస్కునిన్. (భీమ. అ-3 ప-200)

శా. ఆడెం దాండవమార్భటీవటహ లీలాటోపవిస్ఫుర్జిత
 క్రిడాడంబర ముల్లసిల్ల గరిశగీవుఁడు జూటాటవీ
 శ్రోడాఘోతకరోర కోటకరుటీ కోటీలకచ్చింధు వీ
 చీడోలావటలీ పరిస్ఫుటతర స్ఫీతధ్వనిప్రోక్షితున్. (భీమ. అ-4 ప-148)

శా. ఆటోపారభటిన్మునీశ్వరుఁడు దన్నందంద వర్ణింపఁ ద
 చ్చాటుప్రోక్షికిఁ జేసె ధూర్జటి మహాశ్లాఘాశిరఃకఁపమున్
 జాటీకోటవిటంకకోటి విలుతతోస్సోతిస్వినీవీచికా
 కోటీభాటి రటత్కరోటి కుహరశ్రోడాపకాశఁబుగన్.
 (కాశీ. అ-4 ప-253)

ఇందులో ధాటీసమారంభ మెంతయున్నను సమాసబంధ మెంత జటిలముగ నున్నను జాలవఱకు మృదుమధురములగు సంస్కృతపదములతోనే వాని నాతఁడు గూర్చుచుండును. కాని కొంతదనుక శబ్దాలంకారమును మన్నించి యందు కనువగు పదములనే గొయికొనును. ఇంతకు నీపదము లన్నియు సహజగఁభీర మగు ప్రవాహముతో వాని యంతట నవి దొరలివచ్చినట్లు కాన్పించునేగాని వానికై యాతఁ డించుకయుఁ దడువులాడిన జాడలు గానరావు. సమాసబంధము లేనిచోటులఁ గూడ మొత్తముమీఁద నీతఁడు సంస్కృతపదములనే యెక్కువగ వాడి వానియం దభిరుచి చూపుచుండును గాని పవడములు, ముత్తియములు మేళవించి గూర్చిన తాపశములవలె లలితములగు గీర్వాణపదములను దెలుఁగుపదములను గుదిగూర్చి రచించిన పద్యములు, పద్యపాదములు గూడ నీతని రచనములలో లెక్కకు మిక్కిలిగనే కానవచ్చును. ఈ క్రింది దృష్టాంతములఁ జూడుడుఁడు.

నీ. పాటలంబగు జటాజూటంబు నడునట్టు
 పూసచుక్కలరాజు పొడవుచూపు
 నెడఁదయైన లలాటవీధీవిటంకంబు
 కటకకొవ్వేడి కన్నుఁగూర్చుఁ

గంబునన్ని భమైన కంఠప్రదేశంబు
 గరళకూటము ఛాయఁ గ్రాచి యుమియుఁ
 గడు మనోజ్ఞములైన కర్ణపార్శ్వంబులఁ
 జనుపాఠపపోఁగులు బిత్తరించు .

గీ. వివిధకై వల్యకల్యాణవేదియైన
 భీమమండలికావృణ్యభూమియందు
 గీటపక్షి సరీసృప క్రిమిచరాది
 జంతుకోటికిఁ బ్రాణావసానవేళ. (భీమ. అ-3 ప-19)

సీ. చీకిలించుకయుండుఁ జిగురుతెప్పలలోనఁ
 గునుమసాయకువైరి నొసలికన్ను
 పద్మనాభుని కొస్తుభముకాంతి పాలివోవుఁ
 బద్మచన్నులమీఁది పసుపుదాఁకి
 తఱుతఱుక్కులనింగిఁ దాటించి చనుఁగాని
 నిలువనేరదుహోదిసీప్రకాశ
 మస్తినాస్తిప్రకాశానుసారంబున
 మినుమినుక్కుమనుచుండు ననలుదీప్తి

గీ॥ పగలు వగలయ్యె శశివిభా ప్రసరమునకుఁ
 దాసపోదిక్కు దీప్తిసంతానమునకు
 ననఁగఁ బొగడొందు కనకవర్ణాభుఁడైన
 భానుఁ డివ్వరవరినమీ పముననడుచు॥

(కాశీ ఆ 3 ప 195)

ఉ॥ కందక గాజవాఱక వికాసము దప్పక మందహాస ని
 వ్వందము చెక్కుటద్దముల జాఱఁగ నెమ్మది నిద్రోవోవున
 ట్లందమునొందె ధాతిసిరి యాలకుమారుని వక్త్రచంద్రుఁడ
 నందమునొందె నవ్వుడెల నాఁ గమనంబుచు భర్తచిత్తము॥

పాఠ ఆ 2 ప 119)

చ॥ జిలుఁగగు వల్కలూచలము చెన్నయి చన్నులమీదఁ జాఱఁగా
 నలుకఁ దుపార కైలసుత యవ్వలిమోమయి నాలుగే న్నదం

బులునని భ్రాతృకటికటిల ముగ్ధలలాటము ఘోదుబింబయై
మలఁగి కనుఁగొనె భుజగ మండనునక్కవట ద్విజోత్తముఁ॥

(హర ఆ 4 ప 34)

ఇఁకఁ గేవలము ముద్దుములిపెములు గురియు జాను దెనుఁగుపలుకులనే చాలఁగ
జాలువార్చి రసము గురియించిన తావులుకూడ నీతని కృతులయందనేకములు గాన
వగును.

సీ॥ కుడిచికూర్పుండి మీరేల కొఱతయైన | కమ్ములాడెదరోయన్నదమ్ములార
గొఱ్ఱకొవ్వియు సెలగట్టెఁ గొఱికినట్లు | కటకటా మీవివేకంబు గీడువడఁగ.

(భీమ ఆ 4 ప 54)

సీ॥ శ్రీపాదములఁ బైడి చిరుగజ్జయలతోడ
రవణిలు గండ పెండారమమర
వెలిదామరలఁబోలు వెడఁదక్కొల్లన్నులు
మద్దికాయలతోడ నుద్దివడయ
మొలకకూఁకటిఁగ్రాలు ముత్యాల రవిరేక
భసితంపుఁ బొట్టుతో బాదరింపఁ
బాలబుగ్గలకాంతి పల్లవంబులతోడఁ
జన్నిలేనగవులు చెలిమినేయ

సీ॥ లజ్జయెఱుఁగని కటిమండ లంబుమీఁద
వలుఁద వజ్రాల కమరు గ ర్వంబుసూప
దివ్యబాలకుఁ డొక్కండు తేజరిల్లెఁ
గాశిపిరేక శంభులింగంబు నడుమ॥

(కాళీ ఆ 3 ప 240)

సీ॥ కమ్మఁగాఁ గాచిన కట్టుసంజుళ్లను
నీరువెళ్లఁగ నొత్తి నేతవేచి
చక్కఁగాఁ డఱిగిన నన్నమాంసఱులు
పరిపాటిమై జఱుఁ బదనువండి
మూల్గుఱెచ్చులతోడ ముదకగాకుండఁగ
జాఁదుబాగునసల్ల చారుగాచి

వలయునంబౌరాలు వడియాలు బలియించి

దళమైనకొప్పుతోఁ దాలఁబోసి

గీ॥ వడ్రోసోపేతములుగాఁగఁ జనురభంగి | నమ్మతపాకంబులుగఁ జేసి రాక్షుణుల
సెట్టిసిరియాలువంశాబ్ధి శీతకరుని | నతులు తిరు వెంగనాంచియుఁ జందనికయు॥

(హర ఆ 2 ప 121)

సీ॥ తలమీఁది చదలేటి దోమీలఁ దినఁజేగు

కొంగలు చలఁగి కొంగొంగురనఁగ

మెడదన్ను వునుకల నిడుపేరులొండ్రిఁ

బారిపొరిదాఁకి బొ బొబ్బెఱుగురనఁగఁ

గట్టినపులితోలు కడకొగు సోఁకి యాఁ

బోతుతల్లడి చిఱ్ఱు బుఱ్ఱుమనఁగ

గడియంపుఁ బాములు కక పాలలోనున్న

బూదిమైఁ జిలికిన బున్నురనఁగ

గీ॥ తమ్మిపూఁజాని వునుకఁచమ్మసాచి | ద్విట్టతనమున బిచ్చము దేహియనుచు
వాడవాడల భిక్షించు కూడుగాని | యిట్టిదివ్యాన్నములుమెచ్చునేశివుండు.

(హర ఆ 5 ప 16)

ప్రకృతిపాదించినపిషయము చిత్తమున బొగుగా హత్తుటకుఁ బాఠకులకు రసావే
శము కలుగుటకుఁ బాల్కురికి సోమనాథుఁడు తన బసవపురాణ వండితారాధ్య చరిత్ర
ములలో బలుతావుల సమానార్థములగు బహువిధపదములను కర పరంపరలుగఁ
బ్రయోగించియుండుట యాగ్రంథములఁ జదివినవారికెల్లఁ దెల్లమగును. నాచన
సోముఁడు, శ్రీనాథుఁడు నీవిషయమునఁగూడఁ బాల్కురికి సోమనాథమును గొంతవఱ
కనుగమించి తమ కృతులలో రసవిస్ఫురణము గావించియున్నాఁడు. శ్రీనాథుని గ్రంథము
లందలి యిట్టిపట్టులఁ గొన్ని కనుంగొనుఁడు.

సీ॥ అనువుదప్పిరి నొచ్చి రలసిరావదనొంది

రదవదలైరి చీకాకువడిరి

యంగలారిచిలేడ్చి రారటంబొందిరి

బ్రమసిరి పాటిరి పల్లటిలిరి

బెగ్గడిలిరి పికాపికలైరి సొలసిరి

కులకులఁగూసిరి కుతిలవడిరి

గగ్గులకాడైరి కలఁగి రోటాడిరి

వెలవెల్ల నైరి నివ్వెఱఁగువసిరి

సీ॥ అవుకునవుకైరి కురికుఁడైరి డస్సి

రోల్లబోయిరి వేరి తల్లడిలిరి

సిగ్గువడి రొచ్చవడిరి యిస్సియిస్సియైరి

తారకునిచేరి మునులు బృందాంకులును॥

(హర ఆ 3 వ 10)

“ముక్కంటి! నీకు మొక్కెదను శివా! నీకు నవాంజలి; భవా! నీకభివాదనంబు; పాండురింగా! నీకుదండంబు; రాజశేఖరా! నీకుజేజే! హారా! నీకుజోహారు; గిరిశా! నీకు వరివస్య; యష్టమరాత్రీ! నీకు బ్రతిష్ఠ; యీశానా! నీకు దాస్యంబు; త్రిపుర హారా! నీకు పానన; మృడా! నీకు శరణు; మృత్యుంజయా! నీకు బ్రహ్మి; ప్రమథా ధిపా! నీకు నారాధనంబు; పినాకీ! నీకు నమస్కారంబు; కైలాసనిలయా! నీకు గోవులు; పశ్యల్లలాటా! నీకు నేటికోళ్ళు; గారీమనోహారా! నీకు నమస్కారంబు.”

(భీమ. అ-3 వ-211)

“కీనాశకింకరుల ముసలభింసి పాలతోమరమండలాగ్రక్రిశూలపట్టనంబులఁ బ్రహ రించిన, విచ్చిన్న బాహూరుచరణవతీఃలలాటకృకాటులై పద్మియు నొచ్చియుఁ జచ్చియుఁ దెలియుఁ బొలియుఁ దోఁగియు డాఁగియుఁ గుస్సియు, డస్సియుఁ గంది యుఁ గుందియు, మొగ్గియుఁ దగ్గియు, సలసియు సాలసియు వికావికలై దిక్కామొగం బులయి హూరుసారులై గురియై బండబండై భండనంబు విడిచి. వెలవెలంబోయి కృతాంతుని నన్నిధికిం బోయిరి—”

(శివ. అ-4 వ-83)

పదములకూర్పు విన్నాణంపుసొపుచేతనే రసము వెల్లివిరియఁజేయు జాణతనము నాజముగ నలవడియుండుటచే శ్రీనాథుఁడు శ్లేషముకాదిశబ్దాలంకారములకుఁ గాని యుత్పేక్షాద్యర్థాలంకారములకుఁ గాని యంతిగా దొరకొనఁడు. శృంగారనైషధ మర్థాలంకారభూయిష్టమగు శ్రీహర్షుని నైషధమున కాఁధీకరణ మవుటచే నందులో నట్టి యలంకారములు విశేషముగఁ గాననగును గాని తక్కిన కృతులలో నాతఁ డట్టి యర్థాలంకారములకయి తడవులాడక కొన్నియెడల శబ్దాలంకారముల మాత్రమే మన్నించి వానిని బ్రదర్శించును. కొన్నిపట్టుల నడనెడ నర్థాలంకారములఁ బ్రయోగించినచో నందు ముఖ్యముగా ఉపమయు నుత్పేక్షయుఁ గయికొనును. సూర్యచంద్రోదయాస్తమయాది

ప్రకృతివర్ణన సందర్భములలో నీవరకు కొంతవఱక కథాలంకారముల నాశ్రయించును. భీమఖండ ద్వితీయాశ్వాసమునను, గాశీఖండ ప్రథమాశ్వాసమునను నిట్టివట్టుల నాతఁడు రచించిన పద్యము లిందుకు నదర్శనములు. కాశీఖండమందలి సూర్యోదయవర్ణనలోని పద్యములు చాలవఱకు మయాగుని సూర్యతక్షణముల కాఁధీకరణములుగఁ గాన నగును. కాని భీమఖండ ద్వితీయాశ్వాసమందలి పద్యములు కేవలము స్వకపోలకల్పితము లనియే చెప్పవచ్చును. సంస్కృతభీమఖండమున నీవర్ణనలు గానరావు. శ్రీనాథుఁ డాదరించు నర్థాలంకారస్వరూపము నెఱుఁగుట కీక్రిందిపద్యములు చిత్తగించునది.

క. చరమాచలశిఖరింబునఁ

దిగమై యొక్కింతతడవు దినకరుఁ డొప్పెన్
వరుణుని శుద్ధాంతంబున
నరవిందాతులకు మించు టద్దం బగుచున్.

(భీమ. అ-2 ప-27)

గీ. సంజకె వును దిమిరపుంజంపు నలుపు

గమిచి బ్రహ్మాండభాండంబు గరముమెఱసెఁ
బరమపరిపాక దశవృంతబంధ మెడలి
పతనమగు తాటివండుతోఁ బ్రతిఘటించి.

(భీమ. అ-1 ప-30)

ఉ. కాయజవిత్రీయం బడయఁ గానికులంబున సంభవించి య

న్యాయమునేయునే యిటు దురాత్ముఁడు వీఁడు త్రిపాభిమానముల్
మాయఁగఁ దట్టియంచు నతిమాత్రము లజ్జతుండై న కైవడిన్
దోయజపండ బాంధవుఁ డధోముఖుఁ డయ్యె నభోంగణ బునన్.

(భీమ. అ-3 ప-91)

సీ. గిరినికుంజములఁ గుంజరపుంజ మనుశంకఁ

గంతివ బు లుత్కృత నెగయఁ
బల్బలంబులఁ గిరి ప్రకరంబు లనుశంక
నెఱుకురాజులు విండు లెక్కువెట్టఁ
గడలి మధ్యంబునఁ గాకొల మనుశంక
జలదేవతలు భీతి సంభ్రమింప
నదములఁ గువలకాననవాటి యనుశంక
నిం-డిందిరకేణు లెదురుకొనఁగ

గీ|| రజతగిరియందుఁ దాండవా రంభరభవ
 భంగివతిత పరశ్వధ పాణివికట
 కంధరాదుద్ధ గజకృత్తి కంభశంక
 ప్రమథులకుఁ దోఁప సంధకారంబువోబలె|| (భీమ ఆ 2 వ 85)

శబ్దాలంకారములలో యమకానుప్రాసముల దెసను గొంతవఱకు ముక్తపదగ్రస్తము నెడను నీతఁడు మక్కువగొనును. అనుప్రాసములలో సంత్యానుప్రాసమును బోతనామాత్యునివలె సతిమాత్రముగఁ గాక పరిమితముగనే యీతఁడు పాటించును.

శా| ఆలోకించె మహామునీందుఁడు గుమారారామమున్, వింధ్యకు
 తీలోపాంత ధరాలలామము, బహుకీడావనశ్యామమున్
 బ్రాలేయాచాల కన్యకాధవజటా భారాసనార్ధేందు రే
 భా లానాయిత హేమకూటకలఘౌ తాట్టాలకగ్రామమున్|| (భీమ ఆ 2 వ 61)

ఉ|| వేదవిభాగముం బరిధవించినపుణ్యుఁడు వేడ్కఁబూన్పె బి
 ల్విదళపూజనంబు గడులెస్సఁగఁ గూరిమి శిష్యపంక్తితో
 నాదిమభిల్లు నిత్యకరుణామృతపూరముజల్లు బుండరీ
 కోదరభల్లు కృత్తకరి యూధవుమల్లునిఁ గొండయుల్లునిన్|| (భీమ ఆ 2 వ 73)

శా| కాంచె గాంచన గర్భసంభవుఁడు దగ్రిగ్రావకోటిస్థల
 చ్చంచన్నిర్భర వేణికాసలిల సంచాతాబ్జ సౌగంధ్యమున్
 బంచాస్యస్ఫుట కంఠనాదహత శుంభతుఁకఁభి గర్వాంధ్యమున్
 న్యంచద్దాటక భూమిభృచ్చిఖర గర్వావంధ్యమున్ వింధ్యమున్|| (శాకీ ఆ 1 వ 87)

ఇట్లు పద్యముపొడవునను సంత్యానుప్రాసము పాటించినపద్యము లీతని కృతులందు లెక్కకుమిక్కిలి తక్కువగానేయుండును. ఇంతకన్న నీ యంత్యానుప్రాసమును బ్రదర్శించిన పాదైకదేశములు గద్యభాగములు నెక్కువగఁ గాననగును.

గీ|| కౌర్యమువను గ్రాభుజవీచి నవ్యనాచి (హర ఆ 7 వ 144)
 ఉ||వచ్చితిఁగాశిః బుణ్యరాశికిన్|| (భీమ ఆ 2 వ 95)

సీ॥.....చటుల నక్కొకటిర పాతిన తోయగర్భాభోగ తుల్యభాగ॥
(భీమ ఆ 8 వ 20)

గీ॥ గాఢ నమ్మోదభవనేత్రీ కంకణునకు మంకణున కాత్మధృతభోగి కంకణునకు॥
(భీమ ఆ 5 వ 3)

గీ॥ గాలమీవారిఁ దరవారిఁ గడిగినాఁచ॥ (కాళీ ఆ 3 వ 30)

గీ॥ “వత్సలలిమీఱ నలవోక వరుసుమేఱి”॥ (కాళీ ఆ 5 వ 333)

ప॥ అక్కిరీటి చిక్కనిమనఁబు పక్కగానక కానక కాసినవెన్నలయుంబోలె.
(హర ఆ 7 వ 134)

ప॥ సాష్టాంగంబెరఁగిన ఫల్గును ఫల్గున వాత్సల్య హేలాసముత్సేకంబున గూఢ
గూహన సంభావితుంజేసి (హర ఆ 7 వ 148)

ప॥ అని చూడంబూడ నయ్యిందు చూడుండానంద క్రీడావాటికాకోడ క్రీడావి
హర హేలాచికోడం బద్దంబులోని నీడయుంబోలె బాడనూపి యవిముక్తక్షేత్రాపీ
డంబగు వీరేశ్వరిలింగంబునందుఁ గుడుంగఁబునందునుంబోలె డాగియుండె.
(కాళీ ఆ 3 వ 245)

ఇఁకఁ దక్కిన వృత్త్యనుస్సాదులను యమకమును నెలకొలుపుచు నీతఁడు
పొకటించిన భంగులు పలు తెఱంగులు. మచ్చునకుఁ గొన్ని పరికింపుడు.

సీ॥ కుంభినీధరసుతా కుచకు భపరిరంభ సంభావనాకేలి శాలిచేత
గగనకల్లోలినీ కల్లోలమాలికా స్ఫాలిత బాలేందు హాళిచేత॥
(భీమ ఆ 2 వ 21)

సీ॥ చంద్రబింబానన చంద్రరేఖామాళి నీలకుంతలభార నీలగళుఁడు
ధవళాయతేక్షణ ధవళాళలాగుండు మనననంజీవిని మదనహరుఁడు
(భీమ ఆ 2 వ 147)

సీ॥ భవుభవానీభర్త భావసంభవవైరి భవరోగభంజను ఫాలనయను
భోగప్రదునిభోగి భోగి రాజవిభూషు భూసభోభివ్యాప్తు భువనవంద్య
భగవంతుభర్షుని భసి తాంగ రాగుని భానుకోటిప్రభా భానమాను
భాగీరథీమాళి భగదృగ్విపాలను భూరధాంగునిభద్ర భూతిధరుని॥
(భీమ ఆ 3 వ 83)

క॥ నీహారభూద లేళ్వరు నీహారమణీయమూర్తి నిందుకరిహిమా

నీహార హేరకుమ.ద సుధాహార సమాసకాంతి నభివర్ణితుకా॥

(భీమ ఆ 3 వ 161)

వ॥ వెండియఁ బాకవళవిశీర్ణ దిశాశాల్పలీగుల్మ తూలరాశి దేశీయంబులు వియ
దురగ నిర్మోకకళ భ్రమంబులు నభ్రమువతి శరీరళుభ్రంబులు నగు సితాభ్రంబుల
భ్రంబునఁ బ్రీభ్రమించి ఖండఖండ బులై యాఖండల కోదండంబుల గగనమండలంబు
నలంకరించె.

(కాళీ ఆ 3 వ 23)

వ॥ అనంతరంబయమ్ము నీళ్వరుండు తపఃప్రభావంబున భవుని ఫాలలోచనుభర్త
భాగీరథీరభవను భక్తనిధి భావనా సులభస్వభావు భజింతుగాకయని భవభయోదస్య
దుత్తారయాన పాత్రంబైన కాళీక్షేత్రంబునకుంజని

(కాళీ ఆ 3 వ 223)

ముక్తపదగ్రస్తము ముఖ్యముగ నాశ్వాసాంతపద్యములలోనే క్వాచిత్కముగ
నీతఁడు ప్రదర్శించినాడు.

డి॥ భానుసమాన మానగుణ బంధుర బంధురమానిదాన, దా
నానుకృతాంబువాహాధన దాంబురవాహాన కామధేను సం
తానకకర్ణ కర్ణసుఖదాయి వచోరచనాధురీణ, రీ
గానతరాజ, రాజమకుటాంఘ్రి సరోరుహ భావితాత్మకా॥

(నైష ఆ 3 వ 206)

మ॥ అవనీభారధురీణ, రీణిభ్రుసైన్యాధీశ, ధీశ క్తివై
భవలీలాజితకావ్య కావ్యరచనా పారీణతావాస, వా
సవభోగ ప్రతిమాస, మానవిసయా చారార్థ సంభా, భా
రవినంకాళ మహాకవీంద్ర పరిషత్ప్రస్తాయమానోదయా॥

(భీమ ఆ 4 వ 211)

వచనరచనయందుఁ గూడ శ్రీనాథుండు గనఁబడిచిన మెఱుంగులు బహుముఖం
బులు. గద్యరచనమునందును గొన్ని యెడల నీతఁడు గాఢ దీర్ఘసమాసబంధముతో
ధాటికాతిస్యములఁ బ్రీతిపాదించును. మఱికొన్ని తావుల లలితములగు తెలుఁగుపదము
లను సంస్కృతకబ్దములను మేళవించి సమాసపాటవము లేకుండ మృదుమధురరచనపచ
రించును. కొండొక పట్టుల నలఁతి యలఁతి తునియలనే నెలకొలిపి ముద్దుమురిపెములు
గురియించును. ఋతువర్ణనలయందుఁ దత్తత్సమయముల్పన్నములగు సన్యసంతతుల
సౌందర్యమును బ్రదర్శించుచు బ్రీన్నని సన్నసన్నకబ్దములతో విన్నాణమును మెఱ
యించును.

“ఓం జయజయ దేవదేవ ! గంధర్వ సిద్ధ విద్యాధర చారణ కిన్నర కింపురుషులవాంఛార్వికా సంపుల్లపుటంబు లగు చేతస్సంపుటంబులం బుటపుట సగు భక్తివిశేషంబుల శేషాహికటకభూషావిశేషాభిరామంబులగు మీ కోమల శ్రీపాద కిసలయంబుల ఘృన్మణమణి కోటింకోటివిటక సందానిత మందార మాలికా మకరంద బింబుదారా ధోరణిప్రవాహంబుల నవారహంబును నభిషేకింతురు;..... (భీమ. అ-3 వ-211)

“అక్కటకటా ! దైవంబ నీకంటికి బేలగింజయుం బెద్దయ్యెనే? జననీ! ముదిసి ముప్పు గాలంబుల సుతకోకసాగరం బెబ్బింగి నీదం గలదానవు? ప్రాణేశ్వరీ! యేచం దంబున మద్విరహవేదనాదవానలంబునకా దరికొనియెదవు. సఖులార! యేప్రకారంబునక బుటపాకప్రతీకాశంబైన కరుణాసంబునక బురవురం బొక్కెదరు. బిడ్డలార! యేలాగున నతిఘృత్నిపాసాకులంబులై కులాయకులంబులం గులకులం గూసెదరు... (నైష. అ-1 వ-110)

“కావునం దీరంబులేని విరహభారపారావారంబున మునుంగం బాటుచున్న నాకుం దెప్పగా విరించి నిన్నుం గల్పించినాఁడు. మిముబోంట్లగు పెద్దల గుణంబులు పరార్థప్రణంబులుగదా. పొమ్ము, గార్యమ్ము సాధింపుము. వునస్సమాగమంబయ్యెడు నీవు నచ్చునంతకు నిచ్చోటన యుండుదుం జమీ. చూతముగదా నీగమనవేగం బని వల్కి యన్నీడజంబు వీక్షకొల్పి క్రీడావనంబులో నొక్క నిఘ్నజకోడంబునీడ నన్ను లేం ద్రుండు చుద్రకాంతకిలాతలంబున విశ్రమించి, రాయంచపలుకులు మనంబునం దల పోయుచుండె. (నైష. అ 2 వ 35)

“దివ్యస్వయంభూజ్యోతిర్లింగమూర్తి భీమేశ్వరుండు నిర్వికల్పంబును నిరస్తనమస్తా పాధికంబును నైన నిష్కళంకస్వరూపంబు విడిచి, యారకూటపాటలంబై కుసుంభ చ్ఛాయ నగు జటాఘటలంబును బాండురవుండరీకముకుళదుండుభంబు లను శంక నంకు రిపంజేయంబాలు బ్రహ్మకపాలమాల్యంబును, జిలునవ్వు జిగి మెఱుంగిడిన చెక్కుటద్దంబుల నీడచూచు నిద్దంపు నాగకుండలంబులును, గ్రోత్తయతిసంజకెంబాయ రంజిలు కాఱుమొగులుకైవడి జిలువదిలుపని నెత్తురుల జొత్తిల్లిన వచ్చియేనికతోలు వచ్చడంబును, గంఠోత్కంఠ భవన భవన రక్షణ దాక్షిణ్య లక్షణ కస్తూరికాలేపననైవధ్యంబు నుంబోని కాలకూటవిషమక్షేతంబును, సాయాహ్నాసమయసంపుల్లమల్లికాకుసుమ సముల్యాసంబు నుల్లనంబాడు తెల్లని మేనును.....ధరియించి...

(భీమ అ 4 వ 128)

“ఇవ్విధంబున సురాసురవృక్షాహంబులు త్సాహంబులు మదంబులు ముదంబులు శౌర్యంబులు ధైర్యంబులు క్రౌర్యంబులు వీర్యంబులు హంకారంబులు హుంకారంబులు లల్లాసంబులు ప్రహాసంబులు బలంబులు చలంబులు జవంబులు రవంబులు నదల్పులు విదల్పులు తీకులు తాఁకులు జూఁకులు కూఁకులు మూఁకులు వీఁకులు తెగింపులు నగింపులు నింపులు సాంపులు పెంపులు గుంపులు పరువులు మురువులు గెఱయ మెఱయ మాహా వష్టంభ నంరంభ విష్టంభణంబునఁ దరతరంబు తరువం దరువఁ దరిత్రోడు పాపతేని యొడలు మలకలు పురులువిడి తరులువడి..... (భీమ ఆ 4 వ 60)

“దక్షరామ కటకాస్పరిస్తాటంకీనీ వదనారవిందలావణ్య బిందునిష్కృందంబు చందురుఁడు కందర్పదిగ్విజయకీర్తి స్ఫూర్తియుంబోసి యచ్చవెన్నెల విచ్చలవిడిం గాయం దోడంగె. కుముదంబులు ముదంబందె, లాంగలి చెంగలించె, తెలులసిలె, కాసర గాచె, దోస దోరగిలంబారె, పయ్యెర విసరె, వారివం డఱియె, కరిమదంబు గురిసె, నంపిపోతు పోతరించి ఖణిలున ఱుకెవైచె, అస లడుగుపడియె, నఱి నిసుకడిబ్బు చూపె, నిద్ర చవియయ్యె, ఏడాకులపొన్న క్రన్నన పెరిగె, వరిగ పెరిగె, గసగన యెనక మెనఁగె, పెనరుసురుకొనియె, దవసక పొదలె, తెక్కప్రాసంగు ముక్కుపడియె, మదకలకలహంస సారసకలాలావకొలాలాహలవ్యాజ్యంభితకకు భంబులయిన విహారవేళం తింబులు కాంతాకుచద్వయద్వయనవారిపూరితింబు లయ్యె. నయ్యవసరంబున (కాళి ఆ 3 వ 23)

జాతీయములగు పలుకుబడులను దెలుఁగు నుడికారపు సాంపుమెఱయు నామెత లను నమయోచితముగఁ బ్రయోగించుటలోఁ గూడ నీతఁడు జానితనమును బ్రకటిం చును. మచ్చునకుఁ గొన్ని వరికింపుఁడు

గీ. పైత్యదోషోదయంబునఁ బరుసనైన
జిహ్వాకకుఁ బంచదారయుఁ జేడుగాచె (నైష ఆ 2 వ 82)

గీ. ఆలుమగఁడును నొకకుత్తుకెనఁగాక యిట్టిధర్మంబు మిన్నక యెలకలుగు||
(హర ఆ 2 వ 76)

గీ. దానవుఁడుగాక వాఁడేటి తండ్రిచెవుమ చెక్కుగీటిన వసవల్పు చిఱుతవాని|
(హర ఆ 2 వ 60)

ఈ. కుట్టియాచూడఁగ దోసకాయలె వికుద్ధ యశోధన! యస్యచి త్రముల్ |
(హర ఆ 2 వ 68)

గీ॥ ఆవగింజంత బూదిమై నలఁదికొనిన వెలఁది గుమ్మడికాయంత వెట్టిపుట్టు॥
(హర ఆ 2 ప 99)

క॥ “మానవతీ! మగవాఁడో మానో,” యనుమాటనేటి మాటయెచెవుమా॥
(హర ఆ 2 ప 100)

చ॥ పడితిమి కుక్కలుంబడని పాటులు.....లోఁ
బడితిమి పాలలోఁ బడిన బల్లులకైవడి..... (హర ఆ 3 ప 15)

క॥ పఁకింపఁ జంకదుడ్డును శరణార్థియున నెఱు నట్టిచందము దోచెన్॥
(హర ఆ 7 ప 17)

గీ॥ పువ్వుముడిచిన పురవీధి భూమియందుఁ గట్టెమోవంగపలసిన కారణమున॥
(భీమ ఆ 2 ప 10)

ఉ॥ ముక్కుమొగంబు చూడ కొక మోసపుమాటకు విశ్వనాయకుం
డెక్కడీకైనఁ బొమ్మనుచు నెట్టినిచూపులఁ జూచెనల్కతో॥ (భీమ ఆ 3 ప 8)

మ॥ సరిసామంతుఁడు శ్రీకుమార వనికా చాళుక్య భీమేశ్వరే
శ్వుఁడెవుం బువకంత బాంధవుఁడు శ్రీ సంవేద్యరాజ్ఞైరవుం
డిరువుంబొర్వును బల్వులేశుఁడు మృకంజేశుండు గానేలె.....”
(భీమ ఆ 5 ప 89)

గీ॥ అడుసులోపలఁ దాటిపం డదిమినట్టు లదుముచు నెకాని॥ (కాళీ ఆ 1 ప 114)

గీ॥ ఉడుము నడికిననడుకునే జడియపెట్టు (కాళీ ఆ 2 ప 144)

గీ॥ మోసపోక ముసానమ్మా ముద్దరాలు దారెనడిసపులేక పాతాళమునకు
(కాళీ ఆ 5 ప 289)

గీ॥ చులకఁగాల్వట్టి యూర్ష్యుఁడ జూరుపట్టి వేలుదురుగాక తనవారి విడుతురెట్లు॥
(కాళీ ఆ 5 ప 293)

మ॥ సనకల్దాఁచినఁ బెండ్లిమానునొకా! దుశ్చారిత్రముల్ గంటిరే॥
(కాళీ ఆ 5 ప 311)

గీ॥ ఈశ! పల్లెరుమిడిచి పాడెక్కినారు (కాళీ ఆ 6 ప 155)

గీ॥ వంటయిలుసొచ్చెఁ గుండేలు వనజనయన॥ (కాళీ ఆ 6 ప 221)

గీ॥ మొనసి హితమాచరించిన ముండముక్కు
కోతవడననుమాటయే గోచరించె॥ (కాళీ ఆ 6 ప 225)

- గీ॥ అవ్వశిష్టఁడు విష్టపాభ్యంతరమున
 వీనమంతటిమాత్రంబు వెలితిన్రష్ట॥ (కాశీ ఆ 6 వ 277)
- గీ॥ కిన్నరాధీశు నగరికిఁ గీసవెలితి॥ (శివ ఆ 2 వ 3)
- గీ॥ తాతకట్టిన చెఱువఁచుఁ దగు నెమునుఁగ
 నిలు విడువంగలేక చావేలమనకు?॥ (కాశీ ఆ 6 వ 294)
- గీ॥ అదివిహంగమమేను విహంగమంబ
 పెనరిగింజకుఁ దక్కువే పెనరగింజ॥ (కాశీ ఆ 6 వ 296)
- గీ॥ అల్లువారికి నెల్లనీ యవగుణంబు
 వెన్నతోఁ బెట్టినదియింత విసుపనే॥ (కాశీ ఆ 7 వ 50)
- గీ॥ ఏమి గుడువంగవచ్చినా రిండ్లువిడిచి
 హరుని వెలిపెట్టినట్టి యియాగమునకుఁ
 బంచవదనుని కనుజేపురించెనేని
 తల్ మాణమునంద తమయాండ్రో త్రాఁగ్కుడగవె॥ (కాశీ ఆ 7 వ 60)
- గీ॥ కాలకఁతునికంటె ముక్కంటికంటె
 దీర్ఘములు దైవములులేవు త్రిభువనముల
 నత్యమింకను సత్యంబు సంయమిందో! (కాశీ ఆ 7 వ 122)
- గీ॥ ఒట్టువెట్టినభంగినే యుగ్మలియును
 బిలిచి యొకపట్టడన్నంబు వెట్టదయ్యె॥ (కాశీ ఆ 7 వ 135)
- గీ॥ చేలపంటలఁ గొయ్యలే చెప్పఁగాదె॥ (కాశీ ఆ 7 వ 143)
- ఉన్నయూరు కన్నతల్లియు నొక్కరూపన్నరీతి॥ (కాశీ ఆ 7 వ 163)

శ్రీనాథునిపాండిత్యము.

శ్రీనాథుని శిష్యుఁడు మఱఁదియనగు దగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యుఁడు తన నాసికే తోపాఖ్యానమున శ్రీనాథుని నుతించుచు వ్రాసిన “సంస్కృత ప్రాకృత శౌరీసేనీముఖ్య భాషాపరిజ్ఞాన పాటవంబు.....” అను పద్యమును మునుముందే యుదాహరించియుంటిని. అందువలన నాతని బహుభాషాపరిజ్ఞానము వేదవేదాంత న్యాయవైశేషిక సాంఖ్య కబ్బళాస్త్రాది పాండిత్యము పాఠకులకు ద్యోతకము కాఁగలదు. శ్రీనాథుని గ్రంథములను నవిమర్శముగఁ బఠించినచో నిందుకు వలసినన్ని నిదర్శనములు లభింపఁగలవు. గ్రంథ విస్తరభయంబున, గొలఁది దృష్టాంతములమాత్రముదాహరింతును.

చ. విలసితకీర్తికాలింతుగు వీరమహేశ్వరు డేవారంబు శ్రీ

నిలయమువం దీనినంధ్యమును..... (కాళీ అ 1 ప 49)

డేవార మనునది డేవగారశబ్దమునకుఁ బ్రాకృతరూపముగఁ గాననగును.

కా. మాళిం గోహరి సంఘటించిన క్రియా మధ్యాహ్న వేళ మహా

కాలంబైన నభోవిటంకమున వీరకన్ గాసె బీతెండ (హర అ 7 ప 109)

ఇందలి గోహరి శబ్దముగూడ “కుశ్పాయి” లేక “మేలుకట్టు” యను నర్థముచ్చు ప్రాకృత భాషాపదముగఁ గానవచ్చును. ఇట్టియర్థముననే నాచన సోముఁడు గూడ దీనిని వాడి యున్నాఁడు. ఇట్లే మన నిఘంటువుల కెక్కని ప్రాకృతశబ్దము లనేకములు శ్రీనాథుఁ డెడ నెడఁ దన కృతులలో వాడియున్నాఁడు.

“గారావుం గొడుగు పొలను మేలోగిరంబుతోడం గూడ భరితభోజనంబు

గా వడించి..... (హర అ 2 ప 125)

భరితప్రతమన శైవులలోఁ గావలసిన భోజనపదార్థ మంతయు నొక్కమాటుగ మును ముందే వడ్డించుకొని శివార్చితము గావించి యించుకయు మిగులకుండఁ బారణమునేయు ప్రసాదనియమము.

తోరహత్తంబునందుఁ బార్థుండు గడిమి నలిపె..... (హర అ 7 ప 83)

(తోరహత్తము = మల్లబంధవిశేషము)

(నాట్యపరిభాష)

చారీకరణాంగహారముల తావుల్ మెచ్చి కీర్తించుచున్ (కాళీ అ 3 ప 19)

ఇత్యాదిశబ్దములు శ్రీనాథునకుఁ బలువిద్యలందుఁ గల పారిభాషికపదవిజ్ఞానమును వెల్లడించును.

సీ॥ ముక్తిప్రయోజనంబునఁగు టీచకళోటి

సావిత్రితత్త్వంబు సంగ్రహించె

బరమహంసలు పుర బ్రహ్మార్థమీమాంస

శోధించి రువనిష ద్వీధులందు

నిగమాంతవాసనా నిర్వృతస్వాంతులై

హంసులుండిరి దృఢైకాంతపదతః

బ్రహ్మగోగోచాల రజ్జనంబంధంబు

దంఢంబులు బహూదకుంధుదాల్చె

(కాళీ అ 3 ప 236)

“శ్రుండరీక చర్మాననంబునఁ బ్రొజ్జులుండై దక్షిణజానూరుమధ్యంబు వామ పాదంబును, వామజానూరుమధ్యంబున దక్షిణపాదతలంబును విస్యసించి సమగ్రీవామూర్ధకాయుండును, సంవృతాన్యండును నిశ్చలుండనునై, నాసాగ్రంబున సుధాధారా బిందు నిష్కందంబునందు నిందుబింబంబు వీక్షించుచుం బ్రాణాయామంబుచేసి.....

(కాళీ ఆ 3 వ 239)

సీ॥ గజదైత్యదమనుండు కార్మానఫలతూల
 వర్తిప్రోహ భావము భజింప
 వడకు గుబ్బలిరాచ వారికూరిమికన్య
 యాలంబనస్తంభ యష్టిగాఁగ
 బరమవిశ్వాస తాత్పర్య నిర్భరభక్తి
 సంపద్విశేషంబు చమురుగాఁగఁ
 బ్రవితత ధ్యాన ధారానముచ్చాయంబు
 సమధికోజ్జ్వలతర జ్వాలగాఁగఁ

గీ॥ గామమును గోధమును నాదిగాఁగఁగలుగు
 శాత్రువులు పాతకములైన శలభములుగ
 విమలవిజానదీవంబు వెలుఁగజేసె
 నప్రతిమధైర్య సంపత్తి యాజ్ఞదత్తి॥

(కాళీ ఆ 4 వ 141)

“ఇవ్విధంబున యాజ్ఞదత్తి విజాతీయ ప్రత్యయావ్యవహిత సజాతీయ ప్రత్యయ సంతానానువృత్తి రూపంబైన నిధిధ్యాననంబున నివార నిష్కంప దీవంబునుంబోలెఁ బెద్దకాలంబు కాలకంఠ మంగళజ్యోతి ర్లింగమూర్తి సంతరంగంబున నాలింగనంబు సేయుచుంజె.

(కాళీ ఆ 4 వ 142)

నత్యంబు నిత్యంబు శుద్ధంబు బుద్ధం బనంతంబు శాంతంబు కూటస్థ మాత్మ ప్రతిష్ఠం బఖండంబు నత్తద్వితీయంబు చిత్రైక మానంద మాద్యంబవేద్యంబు ద్విదేశ కాలవ్యవచ్ఛేదనీయంబు బ్రహ్మాంబు దత్తత్వము వేదవేదాంతవిద్యా మహావాక్య మీమాంస హంసుల్పిచారింతు రధ్యాత్మయోగంబునకొ, వజ్రవత్యంగుళీమాన యుద్దేశ మధ్యాంత రాశాసలావాస కోణత్రయీగేహ రోహత్పౌభలేఖకా న్యూతనిర్భిన్న వట్టువకరీగర్భ విష్కంభ నిష్కంప నీవార శూకోపమాధామ ధామచ్ఛటాకోటి శ్చలపాలతాలంఘిత ద్వాదశారేంసు నిష్కందమానామృతాసార ధారాప్లవా స్పందితానందులై యోగిబృం

దారకల్ లీలతో లోనఁ గఁద్రొరనికొనికొమ్మై, యాతఁడొక్కండ భూతాత్మభూతంబు
నందుండి నానాత్వముంబొందినట్లుండు నెట్లాఘటాంతస్థితంబై ఘటాకాశమయ్యుకొ
మఠాంతస్థితంబై మఠాకాశమయ్యుకొ నిజంబొక్కఁ యాకాశ మాకాశముల్ పెక్కులై
నట్టి చందంబులకొ భ్రాంతి దోఁచుంగదా! (కాళీ ఆ 7 దండకము 73)

క॥ ప్రణమిల్లిరి పులకాంకురములు మేనులఁ బొడమకొ

హృల్లేఖామంతోపని పల్లతికా కుసుమమునకు సతియుంబతియుకొ॥

(కాళీ ఆ 3 ప 39)

ఇత్యాదిస్థలములఁ దిలకించిన శ్రీనాథునకు మంత్రోయోగశాస్త్రములయ న్సాంఖ్య
వైశేషికాది తత్త్వములందుఁగల యభినివేకము వ్యక్తముకాఁగలదు.

గీ. అడవీయసి మోక్షపదవి యధికవివేకా

(కాళీ ఆ 6 ప 294)

ఉ. వేదపురాణశాస్త్రు పదవీనదవీయసియైన పెద్దము

త్రైమవ.....

(కాళీ ఆ 7 ప 160)

సీ. సౌఖ్యశాయనికలై సనకాది యోగీంద్రు లనురాగ వీక్షణం బభిలషింప

(భీమ ఆ 4 ప 49)

మాలిస॥ సారస్వతశ్రీహిమితనుకవిరోధీడ్వత్సరోబాశబాతా

(భీమ ఆ 4 ప 213)

మ॥ నీ నయనాబ్జంబులకిచ్చు భవ్య కళనానందైక కల్యాణముకొ

కయనోత్థాయము భోజరాజతనయా సంపుల్ల నేత్రాబ్జముల్॥ (నైష ఆ 8 ప 3)

శా॥ ప్రాంతికాలము వాయునఁబు ఫణినాం పత్యుక్తశాస్త్రంబురో

దాతేజ్ఞానులు చెప్పఁడెవ్వియను చందంబొప్పఁ “గొక్కా” యనం

జాతుర్యం బలరార నుత్తరము విస్పష్టంబుగాఁ గోకిల

వ్రాతంబిచ్చెఁ “దుహీతుహీ” యని గృహారామప్రదేశ్కంబులకొ॥

(నైష ఆ 8 ప 19)

శా॥ మృత్సాన్ని స్వాదనప్రక్రియా వ్యానంగంబునఁ గమ్మనైన

యదసీయంబైన బింబోష్ణముకొ

(శివ ఆ 2 ప 4)

ఈ మొదలగు తావులు శ్రీనాథుని “పన్నగ పతిసార్యశామ భాషితమహాభాష్య
విద్యాసమభ్యాస బలము” వెల్లడింపనేర్చును. సంస్కృతకవులలోఁ గాళిదాసు, భవ
భూతి, బాణుఁడు, మయూరుఁడు, మురారిమున్నగువారి గ్రంథములలోని భావములకుఁ
బదబాలమునకు నాంధ్రకవులలోఁ గవిత్రయ నాచనసోముల పద్యరీతులకు శ్రీనాథుని

కృతులందెల్ల ననేకములగు ననుకరణములు ననువాదములు గోచరించి యాతని “పూర్వ కవి ముఖ్యవిరచితా పూర్వకావ్య భావన సుధాచర్వణ ప్రోధతను” గాథముగ విశదీ కరించును. వాని కిటు నుదాహరణము లొసంగిన మఱిత గ్రంథవిస్తరమగును. గాన నం దుకుబూనుకొనను.

శ్రీనాథుని యవసాసము.

పట్టివారికిని గాల మొక్కరీతిఁ గడువఁబోదు. శ్రీనాథుఁడెప్పుడును గీర్తిధనము కొఱకుఁ బ్రాకులాడినవాఁడేగాని ద. ధనంబగు పట్టిధనము నార్జించుటకుఁగాని దానిని నిలు వనేయుటకుఁగాని, పాటుపడినవాఁడు గాఁడు. ధననంపన్నులగు రాజాధిరాజులయుఁ దదు ద్యోగులయు నాశ్రయ మెఠయున్నను గేవల ధనార్జనమునకయి దానినాతఁ డుపయో గించుకొనియుండలేదు. ప్రదాతయని పేరువడినన కమలనాభామాత్యుని మనుమఁడవు టచే నువలభ్యమయిన ధనము నెప్పటికప్పు డాశ్రితసంరక్షణమునకుఁ గుటుంబపోషణ మునకు వినియోగించుటయేగాని ముప్పగడచుటకయి యాతఁ డేమియు మూటగట్టినట్లు కానరాదు. శ్రీనాథుని యవసాస మెట్లుగడచెనో సరిగా నిర్ణయించుటకుఁ దగిన యాధా రములులేవు. కాని శ్రీనాథరచితములేయని పలువురు విశ్వసించు నీక్రిందిపద్యములవలన నాతఁడు వార్ధకమున మిక్కిలి యగభ్రాటకు లోనయినట్లు కాననగును.

సీ॥ కవిరాజకంఠంబుఁ గొనిలించెనుగదా

పురమేఁగ నెదురెండ లొగడదండ
సార్యభౌమునిభుజాస్తంభమెక్కినుగదా
వగరివాకిటనుండు సల్లగుండు
ఆధృన్వైషధకర్త యుఁఘ్రియుగ్మంబున
దగిలియుండెనుగదా నిగళయుగము
వీరధదాిరెడ్డి విద్వాంసుముంజేత
వియ్యమండెనుగదా వెమరుగొడియ

గీ॥ కృష్ణవేణమ్మ గొనిపోయె నింతఫలము
బిలబిలాక్షులు తినిపోయెఁ దిలలుఁ బెనలు
బొడ్డువల్లెను గొడ్డెటు మోసపోతి
నెటుచెలింతుఁ డంకంబు లేదునూరు॥

సీ॥ కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాంబరంబులే రాయఁడిచ్చుఁ

గైలానగిరిఁబంట మైలారవిభుఁడుండఁ
 దినవెచ్చమేరాజ తీర్పఁగలఁడు
 రంభఁగూడఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు
 కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
 స్వరస్సుఁ డయ్యె లిస్సనమంత్రీ మఱిపేమ
 సాత్రాన్న మెవ్వని పంక్తిఁగలదు

గీ॥ భాస్కరుఁడు మున్నెదేవుని పాలికరిగఁ
 గలియుగంబున నికనుండఁ గప్పమనుచు
 దివిజ కవివరు గుండియల్ దిగ్గరనఁగ
 నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి॥

ఈపద్యములు చాటువులగుటచేతను నివి శ్రీనాథకృతములే యని నిశ్చయించు
 టకుఁ దగిన ప్రమాణములులేకుండుటవలనను శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి క్షపంతులు
 గారు వీని కర్తృత్వమునుగూర్చి శంకించిరి. ప్రథమపురుషములోనున్న రెండవపద్యమును
 బ్రాజావసానసమయమున శ్రీనాథుఁడు స్వయముగఁ బలికియుండుట కొంతవఱకు సంశ
 యాస్పదమగుటచే నాపద్యమును శ్రీనాథు నుద్దేశించి మఱియొకఁడెవ డయిన రచించి
 యుండునని తలంపఁదగునేమీకాని మొదటిపద్యమునుగూడ నట్లె యితరులు చెప్పియుం
 దు రనుట కవకాశము కానరాదు. అట్టిపద్యము నన్యులు చెప్పనవసరముండదు. అది
 తప్పక శ్రీనాథకృతమేయని యంగీకరింపఁదగును. రాజమహేంద్రవరమునఁగూడ రెడ్డి
 సామ్రాజ్య ముత్తమించిన యనంతరము నిలువ నాశ్రయములేక మరల జన్మమండలమున
 కేగి “కృషివోనాస్తి దుర్భిక్షమ్” అను సూక్తినాలోచించి శ్రీనాథుఁడు వ్యవసాయ
 మునకుఁ గడంగి యుప్పటి దేశనాయకులయొద్దఁ గొంతభూమిని గృష్ణాతీరమున గుత్తకుఁ
 గొనియుండును. కాని దినములు మంచివికానవ్వడే కృషియు ఫలింపనేరదుగదా! బొడ్డు
 పల్లె నేఁడు కృష్ణాతీరమునఁ గానరాదు. ప్రాయశః కాలవశమున నది నదీగర్భమున
 నడగియుండును. కృష్ణానది వఱదవలనఁ బండినపంట నష్టమయి యేర్పఱచుకొన్నవన్ను
 చెల్లింపనేరవచ్చుదు కవితారసికులుకాని యుప్పటి నాయకులు వన్నుకయి శ్రీనాథుని పలు
 బాములఁ బెట్టియుండురు. అప్పుడా యెడ్డెవ్వరలకు శాశ్వతమగు నవకీర్తి కలుగునట్లు
 వారినిమూర్తిమేఘియు నిందింపక తనకర్మమునే దూఱుకొనుచు శ్రీనాథుఁడు పయిచాటు
 వులలో మొదటిపద్యము చెప్పియుండును. దీనిని జదివి కంటఁదడినట్టిని కవితాభిమాను

లుండఁజాలరు. దైవోపహతుండయి శ్రీనాథుఁడవసానమున నెట్టికడగండ్రకుఁ లోనయి నను నది యాతని చరిత్రమున కేసాటి కళంకమును గలిగింపక యాతని కీర్తిమూర్తిని నాంధ్రప్రదేశముల బాగుగ వాత్తించి యాతనియెడ భక్తిగౌరవములఁ జెంపొందించుట కే మఱిత తోడ్పడఁగలదని నానమ్మకము.

మన కర్తవ్యము.

మహాశయులారా! శ్రీనాథుఁడు రెడ్డిసామ్రాజ్య కీర్తివిస్తారమునకు, ఆంధ్ర సారస్వతస్ఫూర్తివికాసమునకుఁ గావించిన పరిక్రమ మనిర్వచనీయము సంతతస్మరణీయము రామరాజ భూషణుఁడు తన వసుచరిత్రమున ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ బోషణకర్తగా సంభావించిన యీ కవిసార్వభౌముని ఋణమును నాంధ్రసోదరు లెన్నటికిఁ దీర్పజాలరు. ఆతని గ్రంథముల సేకరించి చక్కఁగ ముద్రించి నవిమర్శముగఁ బఠించి యానందించుటకంటె నామహాపురుషునియెడ మనము చూపఁదగిన విశేషకృతజ్ఞత యుండనేరదు. శ్రీనాథుఁడు రచించితినిని చెప్పికొనిన గ్రంథములలో మరుత్తరాత్పరిత్ర శాలివాహన సప్తకతి, పండితారాధ్య చరిత్రము నిప్పటికిఁగూడ నలభ్యములే. లక్షణగ్రంథో దికోదాహరణములవలన నాతనిపేర విసవచ్చు నందనందన చరిత్రము, వల్లభాభ్యుదయము, ధనంజయవిజయముకూడ సంతసఱకు దొరకలేదు. ఇక నాతఁడు చెప్పినట్లు తెలియవచ్చు కేయకృతులు పలనాటి వీరచరిత్ర, కాటమరాజుకథ మున్నగువానిగతి పయిని వివరించియే యుంటిని. ఉపలభ్యములయి ప్రచారమందున్న శృంగరనైషధము హరవిలాసము, భీమఖండము, కాశీఖండము, శివరాత్రిమాహాత్మ్యమునను కావ్యములు గూడఁ బరిశుద్ధములగు ప్రత్యంతరములు పరిశోధించి నరియైన పాఠములతోఁ బరిష్కరించి బాగుగ ముద్రింపఁబడలేదు. వీనిలోఁ గడపటి మూఁడుగ్రంథముల ముద్రాణము చాల శోచనీయస్థితియందున్నది. కావున రెడ్డిచరిత్రాభిమానులుఁ ఆంధ్ర భాషాభిమానులు విశేషపరిశ్రమ మొనర్చి యలభ్యములగు శ్రీనాథుని కృతులను సంపాదించుటయు, ముద్రితగ్రంథములకుఁగూడ జక్కని వ్యాతప్రతులను సేకరించి యొక పండిత పరిషత్తు నేర్పఱిచి మూలగ్రంథములయినను బాగుగఁ బరిష్కరించి యా పరిషత్పక్షమునఁ బరిశుద్ధముగఁ బ్రకటించుటయు నత్యంతావశ్యకమయియున్నది. శ్రీమంతులగు భూపాలురు, విశ్వవిద్యాలయాధికారులు గూడ నిందుకుఁ దోడ్పడి శ్రీనాథుఁ డాంధ్రభాష కొనర్చిన మహిమకారమున కాలని ఋణమును గొంతవఱకయినఁ దీర్చి కృతార్థులయ్యెదరు గాక యని ప్రార్థించెదను.

కాటయవేముని వైదుష్యము.

వ్యాకరణ విద్యాపరిషత్ విద్యాస్థానము చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

అంధ్రదేశమున జనించి, అంధ్రదేశమును బాలించిన కుమారగిరిరెడ్డికి-ఇంద్రునకు బృహస్పతివలె, యుధిష్ఠిరునకు శ్రీకృష్ణునివలె మంత్రిత్రవము నెఱపి, తనయనహాయశూరతచే సంగ్రామార్జునుడను ఖ్యాతివడసి, ప్రభువై, పండితుడై, కవిపండితపోషకుడై ఖ్యాతిగాంచిన యుత్తమపురుషుడు కాటయవేముడు. ఈతఁడు మారక్కొప్పతిపాత్రుఁడు. అనవేమభూపాలునిదాహితుఁడు. ఈశుభచరితునిఁగన్న తలిదండ్రులు కాటక్షోణివతి దొడ్డాంబికలు. కుమారగిరితోబుట్టువయగు మల్లాంబికయీతనియర్థాంగి. ఈతనిశూరతకుఁ గార్యచతురతకుమెచ్చి కుమారగిరి, రాజమహేంద్రవరము మున్నగు తనరాజ్యమునందలి తూర్పుదెస నీతనికిఁ బాలించుమని యిచ్చినట్లు తొత్తరమూడిశాసనము దెలుపుచున్నది.¹

ఈతఁడు మంత్రిత్రవమునంగీకరించి కార్యములఁజక్కఁజేయునపుడు కుమారగిరిరెడ్డి క్రతుజయభారమంతయు నీతినికవదలి, తానెల్లపుడు నర్తనప్రదర్శనములతోడను, వసంతోత్సవములతోడను గాలముగడపెనట.²

అట్లు మంత్రినదవియందున్నప్పుడే యీతఁడు వైరికుల వరశురాముడై దుర్గముల

1. శ్లో. కుమారగిరి భూపాలో యస్తస్మై విక్రమతోపితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీం భువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం.

See Epigraphia Indica Vol. IV page 318-327.

2. భాగ్యం నామ సమగ్రమీచ్ఛక మతిస్నేహైకపాత్రం యతో
వీరం కాటయవేమ ముదతరీపుధ్వంసే నియుజ్యస్వయమ్
నిత్యం నందతిన ర్తనై రభినవైః కాస్తై ర్వసనోత్సవైః
సంతానాభ్యుదయైః కుమారగిరి భూపాలో నృపాలో త్తమః.

మాళవికాగ్ని మిత్రవ్యాఖ్య. శ్లో. ౨.

జయతి మహిమాలాకాతీతః కుమారగిరి ప్రభోః
సదనీలకమాదేవీయస్య క్రియా సదృశీప్రియా
నవమభినయం నాట్యార్థానాం తనోతి సహస్రధా
నితరతి బహూనర్థాసరి ప్రజాయ సహస్రశః.

కాకుంఠల వ్యాఖ్య. శ్లో. 3.

నైదింటిని జయించి, కొండవీటిరాజ్యసీమను సింహాచలమువరకు వ్యాపింపజేసెను. కుమారగిరివలనఁ బారితోషికముగ నందిన భూభాగమిదియే. తనకు రాజ్యము నొసఁగి విఖ్యాతునిగఁ జేసిన కుమారగిరియం దీతనికి కృతజ్ఞత మొందుగఁ గలదు. కావుననే కాటయవేముఁడు తాను నెలకొల్పిన శాసనములందుఁ దఱచుగ కుమారగిరిని, తత్పురువులను నుగ్గడించియే యున్నాఁడు. ఇంతియగాక కుమారగిరి రచించిన 'వసంతరాజీయ'మను నాట్యకామ్రగ్రంథము నుదాహరించుచు 'కుమారగిరిరాజీయ'మను పేర కాళిదాసుని రూపకత్రయమునకు వ్యాఖ్య యొనరించినాఁడు. ఈ విషయములన్నియు శాకుంతలవ్యాఖ్యానారంభమున విపులముగఁ జెలిపినాఁడు. ఆశ్లోకముల నిటఁ బొందుపఱచుచున్నాఁడను.

- కీర్తిప్రతాప సౌభాగ్య త్యాగభోగవిభూతిభిః
- ఏకఏవ కతాశ్లాఘ్యః కుమారగిరిభూవతిః. ౧
- వీర శ్రీరమణీవిలాసముకురో వైరిగ్రహగ్రామణీః
- సర్వగ్రాసవిధుంతుదః సితయశః పుష్పాభివరీ ఘనః
- దత్తాశాసనపత్రికా వసుమతీరక్షావిధాశంభునా
- ఖడ్గో దిగ్విజయీ కుమారగిరి భూభర్తు స్సముజ్జంభతే. ౨
- జయతి మహిమాలోకాతీతః కుమారగిరిప్రభోః
- సదసలకుమా దేవీ యస్యశ్రియా సదృశీప్రియా
- నవమఖినయం నాట్యారానాం తనోతి సహస్రగ్రా
- వితరతి బహూనర్థానర్థివ్రజాయ సహస్రశః. ౩
- రాజవేశ్యా భుజగః శ్రీ కుమారగిరి భూవతిః
- శక్త్రీ కాటయవేమస్య ప్రగల్భా తర్కదూతికా.
- పాదారవిందాత్పరమన్య పుంసో
- వర్ణకృతుర్కోఽజని విశ్వవంద్యాత్
- పునాతినిత్యం భవనాని సింధుః
- పుణ్యైః ప్రవాహైః సహజాయదీయా. ౪
- వంశేఽస్మిన్నుదితో మహీయసి మనోర్వంశే జగత్పావనే
- ధీరోదాత్త గుణోత్తరో రఘురివ శ్రీకాటయాభ్యోన్మవః
- దానకాత్రోపరేణ యేన విదధే భూదేవసంతర్పణం
- భూయింష్టేః పరిపంథిపారివ జగయ 1వ్యాజేనలక్షరణైః. ౫

తస్మాద్ భోదఖలః కర్మవిదాం వరేణ్యో
 మారత్ మాధిపతి రప్రిమప్రభావః
 అన్యాయసాస్య నృపతీనభిరూపముచ్చై
 ర్వప్రే స్వయం యమజ మిందుమతివ కీర్తిః. 2
 తస్మాస్తాం తనయా సమగ్రవినయా విఖ్యాతదోర్విక్రమా
 కాటక్షోణి పతిశ్చ మారన్యపతిః కాస్తానితాస్తాజసా
 లక్ష్మీకీర్తి వసుంధరాభి రరభజ త్సైభాగ్యమాద్యస్తయోః
 కాసల్యాది వధూజన్త ర్దశరథశ్శోభాం ప్రపేదేయథా. 3
 ఆపహాయ శూర ఇతి కాటయప్రభుం
 ప్రవదన్తి మారన్యపతే స్తనూభవం
 భవనాది దుర్గజయ సాహసేనయో
 జలదుర్గముల్ల బిరుదః ప్రకశ్యతే 4
 పృథ్వీం లౌహిష్మాణసాచ్చకార విదధే హేమాద్రి దానానియః
 సోహనావలి మాతతానః విషమే సాతాలగంగాపథే
 దోడ్డాంబా ముపయమ్యతస్య తనయాం వేమప్రభోః కాటయః
 పుత్రం వీరమలబ్ధ రామసదృశం వేమం విభూత్యైభువః. 5
 గుణానాం పుణ్యానాం వసతి 9రనపోతక్షీతిపతేః
 స్వసా శ్రీ దోడ్డాంబా సమభవదుమాయాః ప్రతినిధిః
 పితా భూభృన్నాథః పతిరపిమహేశః ప్రీయసుతో
 మహాసేనో యస్యాః స్వయమథయ దార్యేతి కథితా. 6
 10మారత్కౌరమణః పితామహతయా, మాతామహత్వేనచ
 శ్రీ వేమక్షీతినాయకః ప్రథయతే యస్యాభిజాత్యశ్శ్రీయమ్
 ధన్యః కాటయవేమభూపతి రసాయద్భాగినేయస్తతో
 జామాతాస్వయ మన్నపోతస్యపతేః క్షోణీశచూడామణేః. 7
 శ్రీకృష్ణేనసమః కమారగిరి భూపాలో నృపాలోత్తమః

పరిషత్పాఠాగారమునందలి 1864 సంఖ్యగల తాటియ-కుప్పరియందలి పాఠభేదములు—

1. పాఠివజన వ్యాపాదలశ్చై. 2. అఖిలకర్మవిదాం. 3. రామ. 4. రామన్యపతిః. 5. అభవ
- త్సైభాగ్యం. 6. రాఘ. 7. సోహనాదిదానాని. 8. విషయ. 9. రథశోత్తక్ క్షీతిభువః. 10. కామ.

స్వామీయస్య వస్త్రరాజ బిరుదో¹ వీరాన్నపోతాత్మజః
 సంగ్రామాద్భువ మామనన్తి సుధియస్తం భీమనేనాకృతిం
 భూమా కాటయవేమ² భూధరమహా కర్ణపియాస్తదుణాః. ౧౩

వల్వలపంచక మకరో త్పృథనే నిర్జిత్యవెరిణోరామః
 వైరికులపరశురామః కాటయవేమస్తు కీర్తివార్ధికతమ్. ౧౪

ధాటీఘోటీ ఖురాగ్ర త్కుటితగిరితపే యత్యో మాల్లేటిదుర్గం
 దుర్గం కిమ్మారసంజ్ఞం దలితరిపుబలే దుర్గమంబెండపూండిమ్
 దుర్భేదం వజ్రకూటం జితవతి రభసా రామగిర్యాఖ్యదుర్గం
 విఖ్యాతం వీరఘోటం గలిత మసుహృదాం³ వీరసన్నాహధార్ష్యమ్. ౧౫

ముసీనాం భరతాదీనాం భోజాదీనాంచ భూభుజామ్
 శాస్త్రోణి సమ్యగాలోచ్య నాట్యవేదార్థవేదినామ్. ౧౬

పోక్తం వస్త్రరాజేన కుమారగిరి భూభుజా
 నామ్నా వస్త్రరాజీయం నాట్యశాస్త్రం యదుత్తమమ్. ౧౭

తత్తోక్తే నైవమార్గేణ దర్శితాశేషలక్షణమ్
 కవీనామాశ్రయో మంత్రి కాటభూపతినూభవః. ౧౮

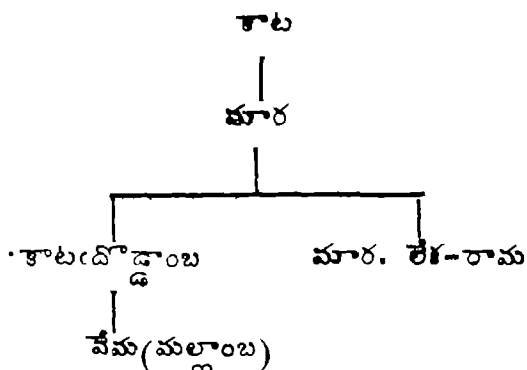
సోఽయం వేమవిభుః కుమారగిరిణా రాజ్ఞానియుక్తఃకృతీ
 నాట్యానాం త్రితయంకృతం కృతధియా శ్రీ కాళిదాసేనయత్
 తస్యోద్గీరసార్ణవస్య రసికః శాకున్తలాజేస్వయం
 వ్యాఖ్యానంకురుతే కుమారగిరి రాజీయాఖ్యమస్మైహితం.

కీ. శే. జయంతి రామయ్యపంతులుగారు Epigrophia Indica Vol. IV (1896-97)లో కాటయవేమునితో త్తరమూడిశాసనమును బ్రకటించుచు, దాని కనుబంధముగ నీశ్లోకములను బ్రకటించియున్నారు. ఆనాఁడు వారి కీశ్లోకములు పరవస్తుజగన్నాథ స్వామిగారివలన లభించినట్లును చెలిపినారు. పిమ్మట పరివత్పత్తిక 10వ సంపుటము 1వ సంచికలో బ్రహ్మశ్రీ వెంకటాచల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు వీనిలో 15 శ్లోకములను (పాదారవింశాత్పరమస్యపుంసః అనుశ్లోకము మొదలుగఁ దుదివరకు) మాత్రము ప్రకటించినారు. పరివత్పత్తి ప్రకాశాంధాగారమునందలి 1864 సంఖ్యగల వ్రాతప్రతియందుఁ బైశ్లోకములన్నియుఁగలవు. కాని 1940 లో బాలమనోరమాగ్రంథమాల వారు ప్రకటించిన

1, కీ. 2, భూభుజం. 3, మాల్లేటిదుర్గం. 4, దుర్గసన్నాహ.

యా శాకుంతలవ్యాఖ్యానమునఁ బైశ్లోకములు లేవు.

కాటయ వేమునిఁగూర్చి, యీ శ్లోకములు దెలుపుచరిత్రాంశములకును శాసనముల వలనఁదెలియు నాతని చరిత్రాంశములకును సామ్యమేగాని విరోధముగానరాదు. ఈ శ్లోకములవలనఁ దెలియు కాటయ వేముని వంశవృక్ష మిరీతిగ నున్నది.

మారస్వపతికి, కాటస్వపతి మారలేక రామస్వపతియను పుత్తు లిద్దరున్నట్లు లీశ్లోకము లు మాత్రమే తెలుపుచున్నవి. శాసనములం దట్లగపడదు.

వీనిలో నాల్గవశ్లోకమున 'నదసిలకమాదేవి యస్యశ్శ్రియాసదృశీప్రియా' అను చోట 'యస్య ప్రియాసదృశీప్రియా' అనుపాఠము సంగీకరించి కుమారగిరి రాజ్యకార్యములను వీడి వేళ్ళలతో విహరించుచుండెనని కొందఱునారు, కాని రామయ్యవంతులు గారు ప్రకటించినప్పుడును, పరిషత్ప్రతియందు 'శ్రియాసదృశీప్రియా' అనియే గలదు. ఈపాఠమునందే ఖండిత్యమును గానవచ్చుచున్నది. ఏలయన ఆపె లక్ష్మీతోఁ దుల్య యయినపుడే 'లకమాదేవి' యను నామమును యాచకబృందమునకు వేలకొలది ధనము నొసఁగుటయుఁ బాసఁగును. మఱియు, కుమారగిరి 'వసస్తరాజీయ'మను నాట్య గ్రంథమును రచించెనుగానఁ దాఁ దెలిపిన నాట్యాంశముల నభినయింపఁజేసి యానందించుటకై చతురయగు నీ లకమాదేవి నాస్థానలాసికనుగ గ్రహించియుండవచ్చును. ఇంతమాత్రమున నీతనికి వేశ్యాలోలుపత్యము నంటఁగట్టనక్కఱలేదు. ఈతనితండ్రి యగు అనవేమభూపాలుఁడును వసస్తోత్సవములను విరివిగ జరిపెననియు, నాతనికి వసస్త రాయ బిరుదమున్నట్లును, తొత్తరమూడి శాసనము చాటుచునేయున్నది.³ కావున వసస్తోత్సవముల జరుపుట నీతనితోడనే యుపక్రమింపఁబడినదిగాదు.

3. తొత్తరమూడి శాసనము. శ్లో. 12, 14.

పరిషత్తునందలి వ్యాజ్యపత్రాలో 'మార' అను చోటులందెల్ల 'రామ' అను పాఠము గానవచ్చుచున్నది. ఎనిమిదవశ్లోకమున 'కాటక్షోణిపతిశ్చరామన్మపతిః' అని యుండుట సమంజసముగాని మిగిలినతావుల 'రామ' అని యుండుట యుక్తముగాదు. కాటన్మపతి తండ్రి 'మారన్మపతి' అనియే శాసనములందెల్లెడలను గానవచ్చుచున్నది. గుబ్బివ్యాజ్యకాశ్రమి గారు ప్రకటించిన శ్లోకములందును 'కాటక్షోణి పతిశ్చరామన్మపతిః' అనియే కలదు.

ఇక, కాటయవేమునికాలము శాసనాద్యాధారములచే క్రీ. శ. 1385 మొదలు 1428 వఱకునని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. కుమారగిరిరాజీయ వ్యాఖ్యాన రచనా కాలమెప్పుడో యెఱుఁగఁదగియున్నది. ఆవిషయమునుగూర్చి తెలిపెదను. పైశ్లోకము లలో 16,17,18,19 శ్లోకములు కాటయవేముఁడు కాళిదాసు రచించిన రూపకత్రయమునకు వ్యాఖ్యనేయ నేలయద్యమించినాడో తెలుపురీతి యిట్లున్నది. "నాట్యవేదార్థమును బాగుగ నెఱిగిన భరతాది మహర్షులును, భోజుఁడు మున్నగు ప్రభువులును రచించిన నాట్యకాశ్రమములను బాగుగ నవగతము చేసికొని 'వసన్తరాజ' బిరుదభూషితుఁడయిన కుమారగిరి 'వసన్తరాజీయ' మను నుత్తమమయిన నాట్యకాశ్రమగ్రంథమును రచించెను. అందుఁదెలుపఁబడిన మార్గము ననుసరించి కవుల కాశ్రయభూతుఁడు మంత్రీయు, కాటభూపాలుని పుత్రుఁడు నగు వేమభూపాలుఁడు కుమారగిరిచే నియోగింపఁబడి, పరిపక్వబుద్ధిగల కాళిదాసునిచే రచింపఁబడిన ఉద్వేల రసార్ణవమగు నాట్యత్రయము (అభిజ్ఞాన శాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్రము, విక్రమోర్వశీయము) నకు 'కుమారగిరిరాజీయ'మనుపేర వ్యాఖ్య యొనరించుచున్నాఁడు." దీనినిబట్టి చూడ కాటయవేముఁడు కుమారగిరియొద్ద మంత్రీగ నున్నపుడే యీవ్యాఖ్యల రచించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఈకాలము 1390 ప్రాంతమగును. కావున మల్లినాథుఁడు కాళిదాసుని శ్రవ్య కావ్యత్రయమునకు వ్యాఖ్య రచించినకాలముకంటె నలువదివత్సరములు పూర్వమే యీతఁడీ రూపకత్రయవ్యాఖ్య యొనరించియుండెను. "కోలాచల మల్లినాథసూరి రెండవ ప్రౌఢ దేవరాయలకాలములోనివాఁడని యీతఁడు రచించిన 'వైశ్యవంశసుధాకర'మను గ్రంథమువలన నిర్ధారితమగుచున్నది. రెండవ ప్రౌఢ దేవరాయలకాలము క్రీ. శ. 1426 మొదలు 1468 వఱకుఁ గాన నాకాలమువాఁడగు మల్లినాథసూరియు 1425 సంవత్సరమునకుఁ దరువాతివాఁడగును." అని డాక్టరు వి. రాఘవగారు 'కోలాచల

మల్లినాథనూరి-వైశ్యపంకజనుధాకరము' అను వ్యాసమునఁ దెలిపియున్నారు.⁴ కావునఁ గాళిదాసుని కావ్యముల కుత్తమమగురీతిని వ్యాఖ్య రచించినవారలలోఁ బ్రథముఁడీతడే యనవచ్చును. ఈ వ్యాఖ్యలకుఁ బూర్వమునను, తరువాతను బెక్కు-వ్యాఖ్యలు వెలువడినను వానిలో నీతనివ్యాఖ్యయే యుత్తమము. క్రమముగ నీవిషయమును తెలిపెదను.

కాటయ వేముని వ్యాఖ్యతోఁగూడిన యీ మూఁడురూపకములు మున్నొకప్పుడు తెలుఁగులిపిలో ముద్రితములైనవి. కాని యీ ప్రతులిప్తము లభించుటలేదు. నిర్ణయ సాగరముద్రాణాలయమువారు మాళవికాగ్నిమిత్రము నీవ్యాఖ్యతో ముద్రించియున్నారు. నేటికి కాలమనోరమాగ్రంథమాలవారు శాకుంతలము నీవ్యాఖ్యతోపాటు నాగరిలిపి యుండే ముద్రించియున్నారు. విక్రమోర్వశీయవాఖ్యమాత్రము తిరిగి ముద్రితముకాలేదు. నాకు శాకుంతల మాళవికాగ్నిమిత్రవ్యాఖ్యలు లభించినవి. విక్రమోర్వశీయవాఖ్య లభింపలేదు. నాటకలక్షణసమస్వయమును దెలుపునపుడీ వాఖ్యలయం దుదాహరించిన శ్లోకమునుబట్టి వసంతరాజీయము కేవలము నాట్యవిషయములను దెలుపు గ్రంథముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. వసంతరాజీయమును గ్రంథము కలదని దీనివలన మన మెఱుఁగుటయేగాని యట్టి వ్రాత ప్రతిమార్తము నేటిదనుకఁ గానరాదయ్యె.

కాళిదాసుని కవిత్యము. 'హృదాఃప్రసన్నా ఇవగూఢనకాః' అనునాతని నూత్తిరీతిని ప్రసన్నదురవగాహము. సాధారణముగ నా కవితయందలి భావము లందర కవగతమగుచున్నట్లగవడినను లోకవ్యవహారమునందు శాస్త్రములందు నిష్ణాతులగు పెద్దలకుఁగూడ దుర్బోధములు. అట్టితటి నా కవిహృదయము నవగతముచేసికొనుటయే గాక వ్యాఖ్యానరూపమున వ్యక్తముచేయ సమకట్టుట కాటయ వేముని వైదుష్యాతిశయ స్ఫురకమని వేఱే చెప్పనేల?

కావ్యములందు నాటకము రమ్యమనియు, నాటకములన్నిటిలోను శాకుంతలము రమ్యమనియుఁ బెద్దల నూత్తి. ఇట్టి యీ శాకుంతలనాటకమునకు వ్యాఖ్య రచించిన పెద్దలును బెక్కురు గలరు. కావున నీ కావ్యమున కేతఁడెట్లు వ్యాఖ్యసలిపియున్నాడో తెలిపినచో నీతని వైదుష్యము వ్యక్తమగును గాన నా పద్ధతిని దెలిపెదను. కాళిదాసుని

4. See A Volume of Indian and Iranian Studies presented to Sir E. Denison Ross Kt. C. I. E.

దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములకు వ్యాఖ్యలు రచించిన విజ్ఞులు పెక్కుఁగలరు గాని శ్రవ్య కావ్యములకు మల్లినాథుఁడును దృశ్యకావ్యములకు కాటయవేముఁడును అన్యూనాతిరిక్తముగ వ్యాఖ్యానమొనరించినవారిలో నగ్రగణ్యులు.

కావ్యవ్యాఖ్యానపద్ధతులు చిత్రోచిత్రోగతుల నడచును. కొందఱు ప్రతీకలనైతి తన్ములమునఁ బ్రకృతవిషయము నుపసాదింతురు. కొందఱు ప్రతిపదార్థ వివరణ మొనరింతురు. మఱికొందఱు భయమును గూర్తురు. కొందఱు విశేషణసార్థకములను వెలువఱుతురు. కొందఱు శాస్త్రీయవిషయములను బాగుగ విమర్శించి యితరవిషయములఁ దాటస్థము వహింతురు. కొందఱు అలంకారసమన్వయముమీఁదనే దృష్టి నిగుడింతురు. ఏయేతావుల నేయేయంశము నెంతవఱకుఁ జర్చింపవలయునో యంతవఱకు నాయా సంప్రదాయానుసారముగఁ జర్చించి, పాఠకులకు సంశయ మొదవకుండ రచియింతుట యుత్తమ వ్యాఖ్యాత్పద్ధతి. కాటయవేముఁ డట్టి పద్ధతినే యంగీకరించియున్నాఁడు.

కాటయవేముఁడు వ్యాఖ్యసలుపుతఱిని సాధారణముగఁ గవివాక్యములను పదలకయే కిష్టపదముల కర్థవివరణముచేయుచు వచ్చినాఁడు. దీనిచే వ్యాఖ్యానము చదువునవుడే కథాభాగమును నవగ్రహణముచుండును. మూలమునందలి సంశయములు వివరణముచే గతార్థమగుచుండును. అనఁగా మూలముఁ జదువుకొనుచు వ్యాఖ్యానముఁ జదువనవసర మంతగఁ గలుగఁబోదు. కావున నీవ్యాఖ్య లొకరీతిగా స్వతంత్రోగ్రంథము లనదగియున్నవి.

పదపదార్థములను నిర్ణయించునపు డొక కబ్బముయొక్క నిష్పత్తిప్రకారమును దెలుపు వ్యాకరణాంశములను బాగుగఁ జర్చించి, ప్రమాణముగఁ బాఠనీయాదిసూత్రముల నుదాహరించియున్నాడు. దీనిచే నీతసికిఁగల వ్యాకరణశాస్త్రపరిజ్ఞానము బాగుగ వ్యక్తమగుచున్నది. ప్రాకృతపదముల నిష్పత్తినిగూర్చి యీతఁ డితరవ్యాఖ్యాతలకంటె విస్తృతముగ వివరించియున్నాఁడు. అట్టితావులయందలి పదపదార్థవివేచన మీతనికిఁగల ప్రాకృతవ్యాకరణజ్ఞానమును జాటుచునేయున్నది. అష్టభాషాపాండిత ధురీణుఁడనని యీతఁడు ఔవ్యకొనలేదుగాని నిజమున కీతని కట్టి ప్రాకృతాదిభాషాపాండిత్యము సమగ్రముగఁ గలదు గాన నీతని కీచిరుడ ముండదగినదనియే భావింపవచ్చును.

దృశ్యకావ్యములు నాట్యప్రధానములు. వానికి వ్యాఖ్య యొనరించునపు డేయే నాట్యాంగము లేయే తావులఁ గూర్పబడినవియో, ఆ యంగములకు నితివృత్తమునకు నెట్టిసంబంధముగలదో తెలుపుచు సందిగ్ధనలములందుమాత్రమే యర్థవివరణ మొనర్చుట

యు త్తమపద్ధతి. అంతియగాని విశేషణసార్థక్యములకొఱకే విశేషయత్నము సలుపుట సరిగాదు. శబ్దార్థోభయాలంకారసరణి సరిపడినదా? లేదా? యని చర్చించుటయు సమంజసముగాదు. విశేషార్థములనునవి పాఠకుని బుద్ధివైకల్యము ననుసరించి విచిత్రముగ స్ఫురించుచునే యుండును. ఈ యర్థమే కవ్యభిప్రేతమని నిర్ణయించుట యేరికిని కళకముకాదుకదా? కావున నట్టి బాహ్యతంబరమున కేతఁడు గడంగక యా మూలమూడముగ నాటకలక్షణసమన్వయముఁ దెలిపి దురవగాహములగు విషయములను సుబోధమగు రీతిని వ్యక్తపఱచినాఁడు.

మఱియొక విశేషముగూడఁ గానవచ్చెడిని. సాధారణముగ నలంకారశాస్త్రగ్రంథములలో శబ్దార్థోభయాలంకారములను, రసభావాదులను జర్పించిన గ్రంథములు పెక్కులుగలవు. నాట్యవిషయములను జర్పించిన గ్రంథములే తక్కువ. వీనికిఁ బ్రచారము సత్యల్పము. అట్టితఱి నాట్యలక్షణములను తన వ్యాఖ్యలందంతటను లగింపఁజేయుటయేగాక, వీనిపై పూర్వపక్షసిద్ధాంతములనుగూడ సాఁగించినాఁడు. అట్టియొకయంశము పరికింపము.

విచిత్రయన్తీయమ నన్యమాసనా
 తపోధనం వేత్సినమాముపస్థితం
 స్మరిష్యతిత్వాం నసబోధితోఽపిసన్
 కథాంప్రమత్తః ప్రథమంకృతామివ.

శాకుంతలము 4 అంశము.

ఈశ్లోక వ్యాఖ్యానసందర్భమున—“ఇతరమునందు చిత్రములేనిదానిపై యెవనిఁ గూర్చి యాలోచించుచు, తపోధనుడనైన నన్ను గుర్తింపకుంటివో యాతఁడు బోధితుఁ డయ్యును నిన్ను స్మరింపఁడు” అను నీవాక్యముచేఁ దోచుచున్న శకుంతలాభిధవరూప మయిన బీజమునకు ప్రాప్త్యాశాసమన్వయముచే నిట గర్భసంధియని యెఱుఁగఁడగును. ప్రాప్త్యాశాపతాకలకు సమన్వయము గలిగినపుడే గర్భసంధియగునుగదా? ప్రాప్త్యాశా బీజముల సమన్వయముచే గర్భసంధియగుటెట్లని పూర్వపక్షముచేసి, పతాక సంభవంప నప్పుడు బీజసంబంధమును గర్భసంధి నిష్పత్తి ప్రయోజకము గావచ్చునని “పతాకా సంభవే బీజంబిందుంవా విన్యనేచ్ఛధః” అనుకారిక నుదాహరించినాఁడు. దీనివలన నీతనికి నాట్యాంశవిచారణమునఁగల నూత్మద్వష్టి వ్యక్తమగుచున్నది.

జనాన్తిక భాషణము, అవవార్యభాషణము, ఆకాశభాషణము, ఆత్మగతభాషణము, ప్రకాశభాషణము మున్నగు రూపకముల తుండుపయోగించు విషయములసీతడు సోపవత్తికముగఁ దెలిపినాఁడు. ఇదియు సీతనికేగల నాట్యకామ్రజ్ఞానమును వ్యక్తము చేయుఁజాలియున్నది 5

తానేదియేని యొక విశేషార్థమును దెలుపఁదలఁచినచో దానిని సమర్థించుటకై కావ్యాంతరములందలి వాక్యములను గైకొనినాఁడు. అట్టివానిని గొన్నిటినిటబ్రకర్పించును.

మాళవికాగ్నిమిత్రమున—“దేవానామిదమామనన్తి మునయాః కాస్తంక్రతుం చాతుషం”6 అను ప్రసంగమున నాట్యమునకుఁగ్రతుత్వమునుఁ ‘కర్మయజ్ఞః ఫలంస్వర్గః’7 అను కుమారసంభవశ్లోకముచే సమర్థించినాఁడు.

కాకుంఠలమున—ప్రథమశ్లోకమునందలి ప్రత్యక్షాభిః ప్రపన్నస్తమభిరవతునః,8 అను సంకమును మిగిలిన భూతములు ప్రత్యక్షమయ్యెనను ఆకాశముప్రత్యక్షమగుటయెట్లని? కొందఱమతమున ‘నీలం నభః’ అను వ్యవహారము గలదుగాన ఆకాశమునకుఁ బ్రత్యక్షత్వముగలదనినాడు. మఱియు సీవిషయమును సమర్థించునట్టి ‘తేఽప్యకాశమసి శ్యామమ్’9 అను కుమారసంభవశ్లోకము నుదాహరించినాఁడు.

తృతీయాంకమున—‘అంగైరసంగతైర్విరలమాలింగితుం పవనః’10 అనువాక్యమునకు వ్యాఖ్యయొనర్చు సందర్భమున ‘పవనః ఆలింగితుం శక్యం’ అనునపుక, పవనశబ్దము శ్రుంలింగము. శక్యం అనునది నశ్రుంసకలింగము. ఈరెండింటిని సమన్వయము పొసగుటెట్లని ‘శక్యం’ అను శబ్ద సువ్యయముగాన సరిపడునని తెలిపినాఁడు. ఈవిషయమును సమర్థించుటకై ‘శక్యమంజలిభిః సాతుంవాలాః కేతకీగంధినః’ అను రామాయణ ప్రయోగము నుదాహరించినాఁడు.

చతుర్థాంకమున—‘గుర్వపి విరహదుఃఖః ఆకాబంధ స్సాహాయతి’11 అను వాక్య వ్యాఖ్యానావసరమున ఆకాపాశము దుర్భరమయిన విరహదుఃఖమును సహింపజేయునను

5. చూ. కాకుంఠలము. కుమారగీతి రావీయోకేతము. భుట. 22. 23. 61.
 6. మాళవికాగ్నిమిత్రము. 1 అంకము. శ్లో 4.
 7. కుమ. 2 వ సర్గ. శ్లో 11.
 8. కాకు. ప్రథమాంకము. 1 శ్లో.
 9. కుమ. 6 సర్గ. 36 శ్లో.
 10. కాకుం. 3 అంకము. 4 శ్లో.
 11. కాకు. 4 అంకము. శ్లో. 16.

నీయంకమును 'ఆకాబంధః కుసుతుసదృశం ప్రాయశోక్యాంగనానాంసద్యఃకాతివ్రణయి
హృదయం విప్రయోగే రుణ్ధి'12 అను పూర్వమేఘశ్లోకవాక్యముచే సమర్థించినాడు.

ఈతనిః లోకవ్యవహారజ్ఞాన మధికముగ నున్నట్లు తెలియవచ్చెడిది. 'యయాతే
రివశర్మిషా భర్తు ర్భవతుతాభవ- సుతంత్యమపి నమాజం సేవపూరు మవాప్నుహి'
శా. 4 అం. 7 శ్లో.

అను శ్లోకవ్యాఖ్యానమున 'పురుచక్రివర్తి' అని గదా వాడుక? 'పూరు' అనుట
పానగుటెట్లు- పురు-పూరు అను వ్యవహారముం కుటచే సమర్థితమగునని తెలిపినాడు.

ప్రథమాంకమున—'భగవాన్ కాశ్యపః కాశ్యపే బ్రహ్మణిస్థి త ఇతి ప్రకాశః'
అనుచోట భగవాన్. 'కణ్ఠః' అనఁదగియుండ 'కాశ్యపః' అని యేల్కాయనినాఁడని
శంకించి, విప్ర క్షత్రియుల నామములను గోత్రము ననుసరించి చెప్పవలెను 'విప్ర క్షత్రి
యనామానికర్యాద్గోత్రానుసారతః' అను వాక్యము నుదాహరించి, కావుననే పారవ,
"కాశిక" యనుట యని సమర్థించినాడు.

ప్రభువుకు 'భర్త' అని, 'స్వామి' అని పిలువఁదగినవారి నిట్లు తెలిపినాడు. పరి
జనులు భర్తయని, మంత్రులు మున్నగువారు స్వామియని పిలువవలెను. 'స్వామీ
చైవేతి నృపతిః ధృత్యై ర్భర్తేతిచాధమైః, అను శ్లోకము నుదాహరించినాడు.

ఇక నీతనికేగల ధర్మకాశ్రు పరిజ్ఞానము బరికింఠము. తృతీయాంకమున "అగా
మినిచతుర్థదివసే నివృత్తపారణోమే ఉపవాసోభవిష్యతి. తత్ప్రదిర్భాయుషావశ్యం సన్ని
హితేన భవితవ్యం" అనుచోట నీవాక్యముచే శ్శేషశుద్ధ పూర్ణిమ యందు కుూూు
రాశ్రు లుపవసించి చేయఁదగిన :తటాక సావిత్రీవ్రతము తోచుచున్నది. "త్రీరాత్రం
లంఘయిత్వాతు చతుర్థేదివసే హ్యహం" ఇత్యాది స్కాందపురాణస్థ శ్లోకము నుదా
హరించినాడు.

'అధ్యాకాంతా వసతిరమునా' ఇత్యాదిశ్లోకమున ప్రజాపాలనము తప స్సెట్ల
గునో సమర్థించుచు విజ్ఞానేశ్వరీయమునందలి "అభిషేకాది గుణముత్తస్య రాజ్ఞః
ప్రజాపాలనం పరమోధర్మః" అనువాక్యము నుదాహరించినాడు.

షష్ఠాంకమున-'ననుగర్భః పిత్యంకీక మర్హతి' అను వాక్యవ్యాఖ్యానముఁ బరికిం
ఠము. పెక్కుమంది భార్యలున్నపుడు, విభక్తుడై పుత్రులు లేకుంక మరణించినవాని

12. శుభ. 1 సర్. 10 శ్లో.

యాస్తిని భార్యలు మున్నగు వారు గ్రహించుట కర్వులని 'పత్నిదుహితరశ్చ' ఇత్యాది యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి వ్యాఖ్యానావసరమున విజ్ఞానేశ్వరుఁడు తెలిపియుండ, గర్భములే నప్పుడు పత్నినివదలి ఆపుత్రోకనిధనము రాజును బొందునని శాళిదాసుఁడుకవించినాఁ డనుశంక నుద్భావనచేసి, విజ్ఞానేశ్వరునికంటఁ బూర్వులయిన ధారేశ్వరుఁడు మున్నగు వారు 'పుత్రులులేనివానిధనము రాజును బొందును' అని యీశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము చేసియున్నారుగాన, ఆకాలమువాఁడగు శాళిదాసు ధారేశ్వరాదుల వ్యాఖ్యానమునను నరించి యట్లు ప్రతిపాదన చేసియున్నాఁడని సమర్థించినాఁడు.¹² ఇది ఈతనికీఁగల ధర్మ శాస్త్రపరిజ్ఞానమును బాగుగఁ దెలుపుచునేయున్నది. యాజ్ఞవల్క్యస్మృతికి ధారేశ్వరుని వ్యాఖ్యానమున్నట్లు మితాక్షరివ్యాఖ్యానమున ధారేశ్వరుఁడుగ్గడింపఁబడటచే నుస్పష్టమే. కాని ఈధారేశ్వరుఁడెవఁడో, యేకాలమునాటివాఁడో మనకు నిర్ధారితముగఁ దెలిసినచో నాతనికాలము బట్టి శాళిదాసుని కాలము నిర్ణయింపవచ్చునను నంశము నీవ్యాఖ్యానము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. శాళిదాసుని కాలనిర్ణయము చేయుటకై, ననుగర్భక 'పిత్యంఠిక మర్హతి' అను నీవాక్యము నాధారముగాఁ జేసుకొని, యాజ్ఞవల్క్యదిస్మృతులు బయలుదేలుటకుపూర్వమే యిట్టి వ్యవస్థయున్నదిగాన శాళిదాసు A.D. నూడటి శతాబ్దివాఁడని కాలేపండితులు నిర్ణయించినారు. కాని యీవ్యాఖ్య యా యంశమునకు విరుద్ధముగనే బోధించుచున్నది.

శాళిదాసునికాలము నిర్ణయించుట యిప్పుడు కేవల మూహమీదనే నిర్భరమై యున్నను నేటికి సుమారురైదువందల యే.బదివత్సరములకుఁ బూర్వుఁడయిన కాటయ

12. నను గర్భః గర్భస్థః పిత్ర్యం పితృసంబంధి రిక్థం ధనం దాయ మర్హతి. ఆత్ర పత్నిషు విద్యమానాసు విభక్తస్యాపుత్రోస్యవిత్తం పశ్చాదయో గృహీయురితి 'పత్నిదుహితర' శ్చేత్యాది వచనబలాత్, విజ్ఞానేశ్వరే. వత్సాదిసాం ధనగ్రహణే ప్రతిపాదితమేతత్. తత్కథం పత్నిం పరిహృత్వి గర్భాభావే ధనస్య రాజగామిత్వం ప్రతిపాదిత మితివాశంకనీయమ్. విజ్ఞానేశ్వరాదిభ్యః పూర్వైః ధారేశ్వరాదిభిః "అదాయకం రాజగామి యోషిద్భుత్కార్యైర్వైపికమ్. ఆసాస్య త్రోత్రియద్రవ్యం త్రోతియేభ్య స్తదర్పయేత్. అన్యత్ర బ్రాహ్మణాతిక్రంతు రాజాధర్మపరాయణః. తత్ శ్రీదాం జీవనం దద్యాదేవదాయవిధి స్మృతః" ఇతి ఆపుత్రోక ధనస్య రాజగామిత్వం ప్రతిపాదితమ్. ఆత స్తదానంతశ్చ నాశేన కవినా తద్వ్యాఖ్యానుసారేణ ఇత్యముక్తమిత్యనుసంధేయమ్. చూ. కాశంథలము. కుమారిగిరిరాజీయోపేతము పుట. 166.167.

వేమునినాటికింకను నాతఁడీకాలాదికమునుగూర్చిన ప్రసంగము పరంపరాగతముగ నుండి యుండవచ్చునుగాన, అట్టి వినికడినిబట్టియూ, పై ప్రామాణ్యమునుబట్టియూ దనవ్యాఖ్యానమున కాటయ వేముఁ డట్లు వ్రాసియుండవచ్చును.

వ్యాఖ్యాతలలోఁ గొందఁ డాఠంభమునఁ దమ పాండిత్యప్రకర్షనుఁ దెలుపుటకై విఫలముగఁ జర్పించి రానురాను సంగ్రహముగ రచింతురు. ఈతఁడును మల్లినాథుఁ డును ఉపకృతమోపసంహారములం దెల్లడలను సమానముగనే వ్యాఖ్యచేసి యున్నారు. వైఖానసకులతలక క్రమాన్ శ్రీనివాసాచార్యులుగారు తమ కాకుంఠల వ్యాఖ్యానమున నాలుగంకములవఱకు విఫలముగ విశేషణసార్థకములనుఁ దెలిపియున్నారు. తరువాతి యంకములందంతటి విఫలత గానరాదు. కాళిదాసుని వాక్యములలోని కొన్ని పదములు విశేషార్థములనుఁ దెలుపునవి, కొన్ని తెలుపనవియు నుండుననుటకెవ్వరు సమ్మతించుదురు?

మఱియొక సంగతి శ్రీనివాసవ్యాఖ్యకుఁ జాలవఱకుఁ గాటయవేముని వ్యాఖ్య యాధార మనవచ్చును. కారణమేమనఁ జాలవఱకు నిందలి వాక్యములు, నందలి వాక్యములు తుల్యములే. పోనీ శ్రీనివాసవ్యాఖ్య కాటయవేమునివ్యాఖ్యకంటెఁ బ్రోచినమం దుమా? అదియుఁ బొనఁగదు. అటనటఁ గాటయవేముఁడుఁ దెలిపిన వ్యాఖ్యానాంశము లీవ్యాఖ్యానమున ఖండింపబడుచు వచ్చినవి.¹³ కావున శ్రీనివాసవ్యాఖ్య యర్వాచీనమే రాఘవభట్టు మున్నగువారు రచించిన వ్యాఖ్యలయం దిట్టిపోలిక గానరాదు. కాటయ వేముఁడు సూక్ష్మముగఁ దెలిపినవానిని విఫలీకరించినతావులును బెక్కులు శ్రీనివాస వ్యాఖ్యయందుఁ గలవు. వానిలోఁ గొన్నిటి నిటఁ జూపువాడ.

ప్రథమాంకమున—రాజా- 'అలమన్యథామాం సంభావ్య రాజ్ఞః పరిగ్రహాయమ్,

అను వాక్యమునకు—

అస్మా నన్యథా సంభావ్య అలం-రాజేతి నమ స్తవ్యమ్. పరిగ్రహ్య తే స్వీకీయ తే ఇతి పరిగ్రహః. వ్యపరిగ్రహమిద మంగుళీయకం రాజ్ఞస్సంబంధి ఏవమస్త వ్యమితిశేషః. అనేన రాజరాజకీయయో స్సామాన్యేన సత్యరూపేణైవ వచనేన ప్రచ్ఛాదనం కృతమితి గమ్యతే. కుమారగిరి రాజయవ్యాఖ్య.

అన్యథా సంభావ్య రాజేతిమత్వా. పరిగ్రహ్య తే స్వీకీయ తే ఇతి పరిగ్రహః ఇద మంగుళీయకం రాజసంబంధీనమ స్తవ్య మితిశేషః. అనేన రాజరాజకీయో

13. మా. శ్రీనివాసవ్యాఖ్యానము. వస్తుంకము. ప్లో. 2. వావిళ్ళ ప్రతి. పుట. 255.

స్వామీశ్వర వచనేన ప్రచ్ఛాదనం కృతమితి బోధవ్యమ్.

శ్రీనివాస వ్యాఖ్య.

ద్వితీయాంకమున—రాజా-భగవోత్సాహః కృతోఽస్మిమృగయాపవాదినామూధవ్యేనా
అను వాక్యమునకు—

మృగయామపవదతి దూషయతీతి తథోక్తస్తేన-మూధవ్య ఇతి విదూషకస్యనామ.

కుమారగిరి రాజీయవ్యాఖ్య.

మృగయాపవాదినా-మృగయామపవనతే దోషానుత్వాదూష యతీతి స తథోక్తః
కీలార్థక ప్రత్యయేన సార్వకాలికనిందావ్యక్తతే. మూధవ్య ఇతివిదూషకస్యనామ.

శ్రీనివాసవ్యాఖ్య.

తృతీయాంకమున—“శక్యమరవిందసురభిః..... అవిరలమాలింగితుం పవనః” అను
శ్లోకమునకు—

పవనః ఆలింగితుం శక్యమ్ అత్రోకశక్యమిత్యయమ్ అన్యథా శక్య ఇతిస్యాత్
తథా చోక్తం రామాయణే శక్యమంజలిభిః సాతుం వాతాః కేరళి గంధినః-ఇతి.

కుమారగిరి రాజీయవ్యాఖ్య.

అవిరళం గాఢం ఆలింగితుం శక్యం శక్యమిత్యవ్యయమ్ నచేచ్ఛక్య ఇతి ప్రయో
గస్యాత్ తథా రామాయణేఽపి శక్యమంజలిభిః సాతుం వాతాః కేరళిగంధిన
ఇతి.

శ్రీనివాస వ్యాఖ్య.

షష్ఠాంకప్రారంభమున—

నాగరికః నగరే నియుక్తః తత్రనియుక్త ఇతితల్ స్వాలః రాష్ట్రీయః కర్తృత్వః
మణి ర్భద్యతే అస్మిన్నితి మణిబంధనం మణిసాపనసానమ్ తతోత్కీర్ణం లిఖితం
నామధేయం యస్య తత్రథోక్తమ్ దక్షిణోరవయోరతిసీచ సాత్రోత్వా న్మాగధీ
భాషా.

కుమారగిరి రాజీయం.

నాగరికః నగరేనియుక్త ఇతి నాగరికః. తత్రనియుక్తఇతి తత్ప్రత్యయః. నగర
కాలక ఇతి యావత్ తస్యస్వాలః. పత్నీ భ్రాతా మణిర్భద్యతే అస్మిన్నితి మణిబంధనం.
మణిసాపనసానం. తతోత్కీర్ణం వ్యక్తం నామధేయం దుష్కర్తవ్యేతి తథోక్తం. దక్షి
ణోరతి సీచసాత్రత్వా న్మాగధీ భాషాప్రయుక్తా.

—శ్రీనివాసవ్యాఖ్య.

ఇట్టి పోలికలింకను ననేకములు గలవు. విస్తరభీతిచే విడచినాడను. దీనినిబట్టి
శ్రీనివాసవ్యాఖ్యానమునకుఁ గాటయవేముని వ్యాఖ్య విశేషముగ నుపకరించినదని
చెప్పక తప్పదు.

కుమారగిరిరాజయముతోఁ గూడిన శాకుంతలనాటకమును జదివి జర్మనీ దేశమున విఖ్యాతపండితుఁడగు 'గయిటీ' అనునాతఁడు తాండవమున ర్చనని చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. నిక్కముగఁ బరికించినచోఁ గాళిదాసుని హృదయముఁ జూఱఁగొని కాటయ వేముఁడు రచించిన వ్యాఖ్యాత్రయము సహృదయుల హృదయములను దాండవింపఁ జేయదగియే యున్నది.

ప్రాచీనాంధ్రప్రభువులలో నెవరేని గ్రంథకర్తలన్నవెంటనే నాకర్తృత్వముఁ దదాస్థానకవులకో, పండితులకో యంటఁగట్టుటయే తఱుచుగఁ దటస్థించుచు వచ్చినది. కాని, కాటయ వేముని వ్యాఖ్యానములకుమాత్రము నేటిదనుక నట్టి యపవాదము బతులు దేటియుండలేదు. కాళిదాసుని రూపకత్రయమునకుఁ గాటయ వేముఁడు వ్యాఖ్య రచియించినట్లందఱు నైకకంఠ్యముగ నొప్పుకొనియే యున్నారు. ఆంధ్రుల కిదియొక మహాభాగ్యమే.

కావున కుఠురమగు ఫణితిని, సరళమగు రీతిని, అన్యునాతిరిక్తముగ రచియించిన యీ రూపకవ్యాఖ్యాత్రయమును బాఠకులు సహృదయులతోఁ బరికించి, కాటయ వేముని వైదుష్యమును గనుఁగొని యానందించెదరుగాక యని యాశించుచున్నాఁడను.

ఓమ్, శమ్.

శివలీలావిలాసము .

నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ.

1. రాజమహేంద్రవరమున నేలిన రెడ్డిరాజులచరిత్రమును తెలిసికొనుటకు నాధారములైన ప్రాచీనాంధ్రకావ్యములలో శివలీలావిలాస మొకటి. ఇది నిశ్శంకకొమ్మ నాత్యునిచే రచియింపబడినది. శ్రీనాథ మహాకవి కాశీఖండమునకుఁ గృతిపతియగు వీర భద్రారెడ్డితమ్ముండగు దొడ్డారెడ్డి కీర్తన గ్రంథములముగా వెలయుచున్నది. కావున నాంధ్ర వాఙ్మయమున 1 “శ్రీనాథ యుగము”న బుట్టిన గ్రంథములలో నిదియు నొక్కటియై చారిత్రకముగ, సారస్వతముగ మనకేంతయు నుపయోగపడుచున్నది.

2. అయినను వాఙ్మయాభిమానులదురదృష్టమువలన నీగ్రంథమంతయుఁ బూర్తిగ లభింపలేదు. మొదటి రెండాశ్వాసములు మాత్రమే లభ్యమైనవి గ్రంథావతారికయందు వైవస్తుతి, కవిస్తుతి మొదలగు భాగములు లేవు. కాని యదృష్టవశమున వంశక్రమ మునుండి మాత్రము క్రమముగనే యున్నది. ఇందులనుఁ గొన్ని పద్యము లచ్చటచ్చట నసంపూర్ణముగా నున్నవి. అయినను నాకాలమునఁ బుట్టి శ్రీనాథాదిమహాకవుల గ్రంథ ములఁదోడ్పాటున నిందుల చారిత్రకవిషయములు కొన్ని నమన్వయింపవచ్చును. కావున నీమాత్రము దొఱకినదియు మనభాగ్యమే.

ఈరెండాశ్వాసములను బ్రహ్మకృత వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు సంపాదించిరి. ఈపాఠ్యమున కాధారమైనది వారివ్రాతపుస్తకపుమాతృకకుఁ బుత్రికయే.

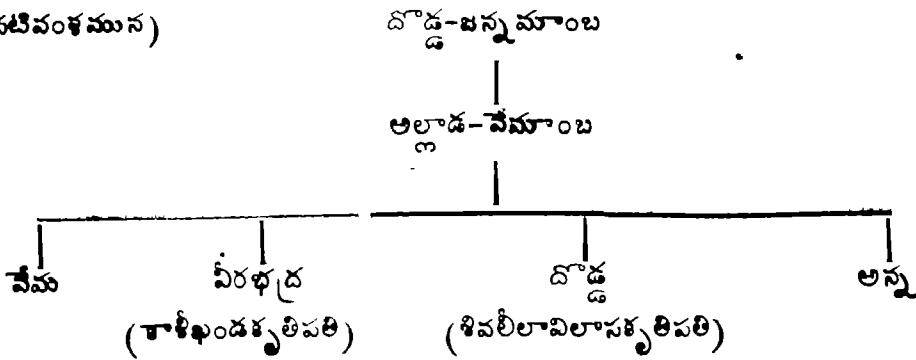
3. శివలీలావిలాసమున దొడ్డారెడ్డి వంశక్రమ మిట్లు వర్ణింపబడినది— “శ్రీ తరుణీకపాదసరసీరుహదేశముననొక నిర్మలవంశము సంభవించెను. అందు దేవటులత్యు దారులైరి. ఆవంశమున దొడ్డజనపాలుఁ డనేకరాజులవెనుక జన్మించెను. ఆతనిభార్య జన్మమాంబ. ఈ దొడ్డ జన్మమాంబాదంపతులకు ‘అల్లాడ ఓ.తిపతి’ జన్మించెను. అల్లాడ రాజు చోళభక్తిశీలీశ్వరునిపౌత్రియు భీమలింగమనుజేశ్వరునిపుత్రికయునగు వేమాంబి కనుఁ బెండ్లియాడెను. అల్లాడరాజునకు వేమాంబవలన వేమ, వీరభద్ర, దొడ్డ, అన్న

1. శ్రీనాథ యుగమునగా క్రీ.శ. 1350 నుండి క్రీ. శ. 1500 వఱకునని వాఙ్మయచారిత్రకవిశారకు లభిప్రాయము.

యులు' అను నలువురు కొడుకులఁగాంచెను. వారిలో మూడవవాడగు దొడ్డరాజుకి శివలీలావిలాసకృతిపతి".

4. పైని యుద్ధరించిన విషయము స్పష్టముగ నుండుటకై వంశవృక్షమీదిగవనిచ్చుచున్నాఁడను.

(దేవతీవంశమున)

(వేమాంబ భీమలింగరాజు కూతురైనను నామ చోళభక్తిరాజు పాత్రిగాఁ జేర్కొనుట నాకాలమున చోళభక్తిరాజునెడల గలిగిన గౌరవమే కారణము. ఆతఁడు చాల ప్రసిద్ధుఁడు).

5. కొమ్మన వంశవృక్షమునదొలివాడగు దొడ్డరాజునుఁగూర్చి చారిత్రకము గ విశేషములఁదెలిపియుండలేదు. తరువాతి యాతని తనయుడగు నల్లాడ రాజునుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

సీ. పెద్ద కోమటివేమ పృథ్విశువెను నూచి అతని సంపద నెల్ల నపహరించె

ఖాధిపతిగల్చి గజపతి దళాఁఖాఖా ఖ్యాన బిరుదంబునలవరించె
 వి విభుఁడోలి యొగివాని యిండ్ల పట్టులు ద్రవ్వించి బలువుచెరిపె
 రసురత్రిణుఁ బోరినిర్జితుఁజేసి కొల్లవట్టించె దత్కూటములను
 గరలుచుండి తురగ రేవంతు డవఘళురాయమాన మర్దనాయరాంక
 దీప్యమాన నిష్ప్రతిప్రతాప విహారి దొడ్డవిభుని యల్లదొడ్డశౌరి

2. శివలీలావిలాసమున కొమ్మన వీరిని దేవతీవంశమువారినిగాఁ జేర్కొనినను వీరవృత్తికిని శేరులకైవక 'రెడ్డి' అను పదము నుపయోగింపలేదు. మనకు లభ్యమైన గ్రంథమున నీ రెడ్డికల్పములేదు. మిగిలినభాగమున ప్రయుక్తమైనదేమో కొమ్మన వీరిశిష్యుడు చేర్కొనినను, 'మనుజవిభుఁడు జనవిభుఁడు' మొదలగు విశేషములతోఁజెప్పెను. శ్రీనాథునిగ్రంథమున వీరికి రెడ్డిపదము చేర్పఁబడియున్నది చూచుఁడు కాశీఖండము. పట్టాశ్రయ గౌరవంశమునను నీ రెడ్డిపదము ప్రయుక్తమైనటుల గాన్పింపడు.

ఈ పద్యము నాచేసిన సంస్కరణములు కుండలీకరణము గావించి వ్రాయుచున్నాను. అప్పడిందుల చారిత్రక విషయములించుక గ్రహించుట కవకాశమున్నది.

సీ. పెద్ద కోమటివేమ పృథ్వీశు వెనునూచి యతని సంపదలెల్ల నపహరించె
(కటకా(భా)ధిపతిగల్పి గజపతిదళవిభాభాభ్యాన బిరుదంబునలవరించె
(బడ్డాది(వి)విభుఁడోలి యెగివాని యిండ్లెల్ల పట్టుబుద్ధివ్వించి బలువుచెటివె
(ధారా(ర)సురత్నాంబుఁ బోరనిర్జితుఁడేసి కొల్లవట్టించెఁడత్కూటములను
గెరుచుండి తురగరేవంతుడవఘళి రాయమాన మరనాయకాంక
దీప్యమాన నిష్ప్రతిప్రతాపవిహారి దొడ్డవిభుని యల్లదొడ్డశౌరి

అల్లాడ రాజునుఁగూర్చిన విషయములఁ గొన్ని చారిత్రకముగ సరిపోవుచున్నవి.

1. ఈతఁడు క్రీ.శ. 1400-1420 వఱకు కొండవీటి నేలిన రెడ్డిరాజును శ్రీనాథ మహాకవి కాశ్యపుదాతయునగు పెద్దకోమటి వేమారెడ్డిని జయించినట్లు అల్లాడరెడ్డి కోరుమిల్లి కాసనమిట్లు తెలుపుచున్నది.

శ్లో. జత్వానల్పవికల్పకల్పితబలం తంచాల్పభానురణే
మిత్రీకృత్యసమాగతం గజపతింక రాటభూవంచతం
వాత్వాకోమటివేమసైన్యనికరం భూయోపి రామేశ్వరాత్
రాజ్యం రాజమహేంద్రరాజ్యమకదో దల్లాడభూమిశ్వరః.

(కోరుమిల్లి కాసనము)

బడ్డాదిని యల్లాడ రాజు జయించినట్లు కాశీఖండమందలి యీ క్రిందిపద్యము తెలుపుచున్నది.

మ. జయధాటీసమయంబులన్ విలయజయభూమారుతాడఁబర
స్మయహరిప్రవిజృంభమాణ ఘననిస్సాణోగ్రభేరీస్వనం
బయియెడ్డాది భయంకరోడ్డమర శౌర్యంబైన శ్రీరెడ్డి దొ
డ్డయ యల్లాడస్మపాలునకు బిట్టలాడుదిచ్చకొముల్.

1-29

తక్కినవిరెండును కొంతవఱకు నతిశయోక్తులేకావచ్చును. లేక తోలుతవారి రాజ్యమునఁగల ప్రదేశముల బట్టుకొనునప్పుడు వారినోడించి యామెనుక వారితో మైత్రి పొసగియండవచ్చును.

6. అల్లాడ రెడ్డివెనుక వేమభూపాలుని ప్రతాపాదికమిట్లు తెలువఁబడియున్నది.

ఉ. ఆరఘురాముఁ డాశ్రీదరసమగ్రతలంకవిభీషణున్ యశం
బారగనిల్చి రాజ్యమహాన్వితుఁడేసిన పోల్కవేమయ)

క్షౌరఘరాముఁడాశ్రితుని సంగరభూమిని బుంగశౌరి శృం
 గారపుకోట నిల్పడె తగన్ శరణాగతరక్షణాంకుడై

◆ శృంగారంకోటను బుంగరాజాకాలమునఁ బరిపాలించుచుండె ననుట మనకుఁ
 గొత్తవిషయము.

కాని యీశృంగారంకోటను దొడ్డరాజు జయించినట్లు కాశీఖండమున నిట్లు చెప్పబడి
 యున్నది.

శా. ఔరా! అలయరెడ్డి దొడ్డవసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
 భరీభాంకృతిఘోషోషము నటించె నిర్భేదించె నొడ్డాది శృం
 గారంకోటయు లోతగడయును నుద్ఘాటించె నత్యుదతిన్
 ఊరాంబోధితటంబున స్థిలిపె దిక్సీమాజయ స్తంభముల్.

ఇచ్చట 'అలయరెడ్డి దొడ్డ' అనుదానికి బదులుగా దొడ్డయరెడ్డి యల్లడని
 యుండఁదగును. అలయరెడ్డి నందనుఁడు దొడ్డారెడ్డియే కదా శివలీలావిలాస కృతిభర్త.
 వాస్తవముగ దొడ్డారెడ్డి జయించినచో నావిషయము కొమ్మన తనగ్రంథమునఁ జెప్పకుం
 డునా? తన కృతిపతినిఁగూర్చిన యంకమే విడుచునా. కావున లేఖకప్రమాదముచే నట్ల
 య్యెనని యూహింపదగును. ఇంతియకాక వేమరా జనేక రాజులను, రాజ్యములను
 జయించెనని యిట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

మా (రా) కవరపువానమనుజవల్లభు నోర్చి పల్లవతీనయనోద్భాసియగుచు
 నందపురేశ్వరు సఖువార్చి యూగాఢాంధకార జగజ్జోతి కరణియగుచు
 రంప యిమ్మడి రాజు సాంపుమా నెన్నిక.....

గీ. మాడియముల, ధరణిపులగెల్చి తత్తదుద్దండలిరుద
 నముదయములెల్లఁ దన యధీనములుగాగ, వెలయునల్ల భూపాలకవేమవిభుఁడు.
 ఇందు మొదటిపాదమునఁ గల మాకవరమున వాసరాజును పారదోలి పల్లవో
 జ్జ్వలవంశ్యుడగు పురుషోత్తముఁ డనురాజునకుఁ బట్టముఁగట్టెనని కొమ్మన యిట్లు
 చెప్పచున్నాఁడు.

అలఘుం డలయవేమభూవిభుఁడు రాయస్థాపనాచార్యుఁ డిం
 పలరం మాకవరరబునందు శుభరాజ్యప్రాజ్యగా పల్లవో

◆ శృంగారంకోట కేడు శృంగవరపుకోటగాఁ బరగుచున్నది. విశాఖపట్టణమండలమున విజయనగర
 మునకు 20 మైళ్లదూరముననున్నది.

జ్వలవంశ్యం బురుషోత్తమాఖ్యునిడి విశ్వస్తుత్యకృత్యంబునన్
విలసిల్లెం బ్రతియెవ్వరవిభునకన్ విశ్వంభరామండలిన్.

మాకవరము విశాఖపట్టణమండలమున నరసీపట్నము తాలూకాయందు కలదు.
ఇది మాడుగులక నట్రోసుదూరమున గలదు. మాడుగులే సప్తమాడియములు.

మాకవరమున నల్లాడరెడ్డి జయించిన సంగతి క్రీ.నా.భ.మ.హా.క.వి కాశీఖండమున
నిట్లు వక్కాణించి యున్నాడు:

మ. కొనియె గంచుకముల్ నముద్భట నటల్ ఘోటిభటప్రాధిఁ గ
కొనియె వేడుక జడికొట యహతక్షోణీశు లల్లాడఁ జే
కొనియె మాకవరంబు లీశమదవల్ ఘోరారిసంహారియై
ఘనుఁ డల్లాడ మహీశు వేమన నిరాఘాటైకథాటీగతిన్.

పల్లవవంశ్యుడగు నీవురుషోత్తమరాజు విశాఖపట్టణమండలమున వీరఘట్టమును
పరిపాలించుచుండెను. ఈతనినే మాకవరమున నల్లాడ వేమన నిలిపియుండును. ఈతని
కొమారుడగు సాభాగ్యరాజులకాసనము క్రీ. శ. 1420 నాటిది క్రీ.సింహచల క్షేత్ర
మునఁ గలదు. అది ఇది.—

స్వస్తి శ్రీ అవ్యాత్ కరీంద్రరిప్రభూధ (ద) రనాయకస్స శ్రీపల్లవాఖ్యకులజాత
మహీపవర్యం | సాభాగ్యదేవమనిశం సతతం స్వసింహపుత్రకళత్ర సహితం ద్విజ పారి
జాతం శ్రీ కళవరుపంబులు ౧౩౪౨ గునేటి శ్చేష్ట శుక్ల ౧౦ మిఠుదవరాననువీరగోట
ప్రభురుషోత్తమరాజులకొడుకు భారద్వాజగోతుండైన సాభాగ్యదేవరాజులు తమకు
సుకృతంగాను శ్రీ సరసింహనాథ్యునికి నిత్యం సమర్పించెను.

ఈవేమారెడ్డి తనతమ్ముడగు వీరభద్రారెడ్డికి రాజమహేంద్ర నగరరాజ్యము
పట్టముగట్టినట్టును, దానాతనికి సహాయుడైనట్టును కొమ్మన యిట్లు చెప్పియున్నాడు.

ఉ. తేజమెలర్ప నవ్వనుమలీవరశేఖరుఁ డొప్పు సర్వ ధా
త్రీ జనరక్షణక్రమధురీణుని తమ్ముని వీరధీమణిన్
రాజమహేంద్రనామనగరంబునఁ బట్టముకట్టె నంచిత
క్రీ.బ.య.కీ.ర్తి సారభవిశేషవిజృంభిత దిక్సమేతుఁడై.

(South Indian Inscriptions Vol. VI No. 1101. Simhachalam Inscriptions
Page 443) పురుషోత్తమరాజున నాతని భార్యయగు మదన శేఖయ క్రీ. సింహచలస్వామికి సమర్పించిన
కాసనములందు గలవు.

యందునని తెలియబడియున్నది. ఈ శాసనకాలము రస-6, శర-5, గుణ-3, శశి-1 శాకాబ్దములు 1356 అనగా క్రైస్తవమానము 1434 అగుచున్నది. కాగా శివలీలా విలాసము క్రీ. శ. 1434 సంవత్సరమునకు వెనుకనే రచియింపబడిన టూహింపబడి యున్నది. వేమారెడ్డి 'స్వభుజార్జితమై న' కాళింగ దేశమని శాసనమునఁ జెప్పబడియుండుటచే కలువపల్లి, పొట్నూరు, బడ్డాది మున్నగు స్థలములనాతఁ డింతకుముందు కొలఁది కాలముకీందటనే తనపరాక్రమముచే బయించెనని తెలియుచున్నది.

7. వేమారెడ్డి తరువాత రాజమహేంద్రవరమును నొక పెద్ద గద్యతో వర్ణించి వీరభద్రారెడ్డిగూర్చి కొమ్మన కొంత ప్రశంసఁ గావించెను. ఇందులో చారిత్రక విషయములేవి లేవు.

8. అప్పని కృతినాయకుడగు దొడ్డరాజు ఈతఁ డిరువదినాల్గు మూళ్ళ నిడుపు గుత్తముచే దాటించినట్లు కొమ్మన యిట్లు చెప్పినాఁడు.

మ. అరలే అల్లయ దొడ్డభూవిభుఁడు వాహారోహారేవంతుడిం
 పరుదారస్వడి మూలగూరి కడ వాహ్యభిస్థలిన్ రాజకుం
 జరసింహంబను వారువంబును యదృచ్ఛాలీల దాటింపఁడే
 తిరమై యిర్వదినాల్గుమూళ్ళ నిడుపు తేకంబుచే యొత్తుగఁ.
 ఈవిషయమును శ్రీనాథమహాకవి తనకాళీఖండమున నిట్లు ప్రస్తావించియున్నాడు.

మ. హరిదాటించె బురోపకంఠమున వాహ్యభి ప్రదేశంబునన్
 దరుదై యళ్ళయ రెడ్డి నందనుఁడు దొడ్డయ్యున్ మాధీశ్వరుం
 డిరువెనాల్గుమూళ్ళ మేరయని గోసిగింపగాఁ నేలయ
 ద్దరణినాథుని కీర్తిదాఁట కడు నుద్దండించి బ్రహ్మాండమున్.

కాళీఖండము.

ఈతఁడు ఘోడియరాయ భీమేశ్వర మహాదేవుని శిష్యుడు. ఈ మహానీయుఁడు రాజమహేంద్రవరమునేలిన రెడ్డిరాజుల వంశగురువు. ఈతఁడు పల్లెసత్తేత్రీవాసి.

ఈతని ప్రశంస శివలీలావిలాసమున నిట్లు కలదు.

క. వీరల వంశగురుండును
 దారగుణోత్తరుఁడు నగుచు తత్త్వమహత్త్వో
 త్త్రుచి ఘోడియరాయప
 దారుఁడుఁడు భీమదేశికాధిపుఁ డొప్పకఁ.

సీ. అవిర తైశ్వర్యమహత్త్వ సంపన్నత

మాశేన బాసట మలయువాఁడు

సంశ్రిత రక్షణాస్థా పరిపూర్ణత

నాభామహాజ్ఞలు ననువువాఁడు

వేదశాస్త్రానిక విద్యానిరూఢత

వదన నరస్వతి వడువువాఁడు

వివిధాన్న వితరణ.....

చరణే సమీక్షణ సమతవాఁడు

తగుఁ బ్రశంసనేయ దండశ్యస్మద నిభం

జనుఁడు వినయ విసలేమణి కిరీట

స్మృతి సమంచితఁడు మోడియ రాయారాజ

~~మణి~~ భీమ దేవ గురువరుండు.

మ. నిపుణత్వంబున బ్రస్తుతింపవలయున్ శ్రీవీరభద్రాచల

గ్రుపుదివ్యాతల ధర్మవార్మ్యతల కాగద్వీరభద్రా.....

.....సంపూర్ణ భీమేశ్వరున్

త్రిపురారీంద్ర గురూత్త మాత్మభవుని దేవేంద్ర కోలాహలుఁ.

ఆశ్వాసాంతపద్యములలో ద్వితీయాశ్వాసాంతమునఁ బంచారామప్రశంసకలదు.

పంచారామ ప్రశంస భీమఖండమునఁ గలదని విమర్శకులకుఁ డెల్లమే.

ఈవిధముగ శివలీలావిలాసమునందలి చారిత్రక విషయములు సమకాలికుల గ్రంథములతోడను శాసనములతోడను సరిపోవుచున్నవి. ఇఁక గ్రంథవిషయము.

శివలీలావిలాసమున ముప్పదియాఱు శివలీలలు వర్ణింపఁబడినవి. శివలీలలనుఁ బంచ వింశతి లీలలుగాఁ బాల్కురికిసోమనాథుఁడు పండితారాధ్యచరిత్రమున వెలయించినాఁడు. కొమ్మన శివలీలా విలాసకృత్యాదినాలీలల నిట్లు పేర్కొనినాఁడు.

1. శివుఁడు సచ్చిదానంద రూపంబున వెలుఁగుట, 2. యద్భుచ్చాప్రకృతి సంబంధమునఁ బురుషత్రయభంగి నంగీకరించుట, 3. సృష్టికర్తయై భాషాధిపుఁ బ్రబోధించుట, 4. ప్రహేళికావృత్తికి సరిపరిగ్రహణము, 5. గజముఖ వట్టాభిషేకము, 6. చంద్రాభారణము, 7. ధర్మపురుషతపోవిధవంబున కలరి వాహనముగావించుట, 8. భృంగిరిటి కాత్మ్య

యనర్చసఖత్వమొపగుట, 9. గంగధారణము, 10. యమ గర్వభంజనము, 11. జలంధరవధ, 12. దారుకావనవిహారము, 13. హాలాహలభక్షణము, 14. సుదర్శనదానము, 15. దక్షిణామూర్త్యవతారము, 16. దక్షుని యప్రియంబులకు దుఃఖతుగాఁ జేయుట, 17. మన్మథదహనము, 18. వటుభావంబున గిరిజభావముఁ దెలియుట, 19. ఆమెనిష్ఠకు మెచ్చి యామెనుఁ బెండ్లియాడుట, 20. తారకవధోద్యోగము, 21. కుమారు నుత్పాదించుట, 22. శతమన్యువిభవంబున కలుగుట, 23. ఉపమన్యు గరుణించుట, 24. త్రిపురాసురసంహారము, 25. విరించి శిరఃఖండనము, 26. విరిందిని భిక్షాటనమునకుఁ బంపుట, 27. నందకుని కాలభైరవునిచేఁ జంపించుట, 28. దక్షాధ్వరధ్వంసము, 29. మృత్యువును జయించుట, 30. అర్ధశరీరము నంగీకరించుట, 31. శరభావతారము, 32. చండిశ్వర ప్రసాదము, 33. త్రివిక్రమ కంకాళ ధారణము, 34. కిరాతవేషము, 35. పాశుపతాస్త్ర దానము, 36. ఉరులింగరూపమున విలసిల్లుట.

ఉపలబ్ధమగు గ్రంథములోఁ బదునొకండవ లీలయగు జలంధరునివధతో ద్వితీయాశ్వాసము ముగియుచున్నది. ఆపై నెంతిగ్రంథమున్నదో యెఱుఁగరాదు. శివలీలావిలాసమున గణాధిపతిజననము నన్నిచోడ దేవుని కుమారసంభవమునందలి గణాధిపజన కమువలెనే వర్ణింపఁబడియున్నది. కేవలము పౌరాణికముగ ననఁగా నలుఁగుపిండి బొమ్మకుఁ బ్రాణప్రతిష్ఠగావించి విఘ్నేశ్వరునిగా వెలయుచుంటఁగాక, పార్వతీవరమేశ్వరులు గజరూపములతోఁ గ్రీడింపఁ గజాననుఁడుత్పత్తియైనట్లు శివలీలావిలాసమున వర్ణింపఁబడినది. కొమ్మనకు ముందు నన్నిచోడ దేవుఁ డిట్లు గజాననోద్భవము వర్ణించినాఁడు.

నన్నిచోడుఁ డీవిషయమును 'సుప్రభేదాగమ' మను నాగమగ్రంథమునుండి గ్రహించియున్నాఁడు. కొమ్మన నన్నిచోడనినుండి యీవిషయము గ్రహించియున్నాఁడు. శివలీలావిలాస మంతయు లభ్యమగునేని యాంధ్రశైవవాఙ్మయమునకు నది యొక సూతనాలంకారముగా విలసిల్లును.

కుమారగిరిరెడ్డి నూతన అనపర్తి తామ్రశాసనము

(శా|| శ|| 1312 క్రి|| శ|| 1390)

రాళ్ల బండి సుబ్బారావు, ఎం.ఎ, ఎల్.టి., ఎం.ఇ., యన్.

చరిత్రశాస్త్రపాఠశాల, సర్కారుకళాశాల. అనంతపురం.

కొన్ని సంవత్సరములక్రిందట ఈ పట్టణమునకు సమీపముననున్న కోరుకొండ గ్రామమున దొరికిన రెడ్డిరాజుల తామ్రశాసనపు రేఖలు కొన్ని నాకును, కొన్ని నా మిత్రులు భావరాజు వెంకటకృష్ణారావునకును దొరకగా వాటిని పరిశోధించి ప్రతిబింబములతో సహా వాటినిగూర్చి మే ముధయాలమును మా ఆంధ్రేశిహాస పరిశోధకమండలి త్రైమాసిక పత్రికలో ప్రకటించితిమి. ఇదివరలో తెలుగున ప్రకటించబడమి, ఇప్పటి రెడ్డివర్ధంత్యుత్సవ సంచికయందు దీనిని ప్రకటించడమైనది.

ఈ దానశాసనకర్తయగు కుమారగిరిరెడ్డి క్రిస్తుళకము 1382 మొదలు 1403 వరకు తూర్పు ఆంధ్రదేశము నేలెను. ఈతని భావమరదియు, కళింగ దేశమును సింహాద్రి పర్యంతము జయించినట్టియు, కాటయవేమూరెడ్డి దానశాసనములు మరి రెండుకూడా దీనితోపాటు కోరుకొండ గ్రామమున దొరికినవి. కాటయవేముడు కుమారగిరిరెడ్డికి ముఖ్యమంత్రియు, నేనాధిపతియునై ఆతనిని కొండవీడు సింహాసనమున ముస్థిరముగ ప్రతిష్ఠాపించెను. మరియు వాయవ్యమూలనున్న భామిని సుల్తానులును, ఈశాన్యమూలనున్న తూర్పు గాంగ రాజులును, నైరృతిమూలనున్న విజయనగరరాజులును, పశ్చిమదిశను రాచకొండను పరిపాలించుచున్న వెలమరాజులును, కొండవీడురాజ్యమును కబళింప జూచుచుండగా కాటయవేముడు వారినందరిని పారదోలి గోదావరికి ఉత్తరమునను, సింహాద్రికి దక్షిణముననున్న కళింగ దేశమును జయించి, దానిని రెడ్డిరాజ్యముతో కల్పి యుండుటచేత కుమారగిరిరెడ్డి ఆభాగమునకు రాజధానియైన రాజమహేంద్రనగరమున తన కుమారుడైన రెండవ అనపోతరెడ్డిని రాజప్రతినిధిగా నియమించి, కాటయ వేముని రాజ్యసంరక్షకునిగా నుంచి, అనపోతు అకాలమరణానంతరమున రాజమహేంద్ర నగరము రాజధానిగాగల సింహాద్రి పర్యంత భూభాగమును కాటయవేముని స్వతంత్ర పరిపాలనమునందుంచివేసెను. గనుకనే రాజమహేంద్రనగరమునకు చేరువనున్న కోరు కొండ గ్రామమున కుమారగిరి శాసనముతోపాటు కాటయవేముని శాసనములుకూడ రెండు దొరుకుటకు కారణమైనది.

ఈ శాసనము 11 అంగుళములు పొడవు. 5 అంగుళములు వెడల్పుగల్గిన 5 రాగి రేకులమీద చెక్కబడినది. వ్రాతరేకునకు ఎడమప్రక్కనున్న రంధ్రముగుండా రాగి కడియమును తొడిగి, దాని కొనలు ఒక ముద్రాయం దమర్చబడినవి. ముద్రామాత్రము మాకు దొరకలేదు. రేకుల అంచులు రేకులమీదనున్న వ్రాత అరిగిపోకుండా కొంచము పైకి ఎత్తబడినవి. వ్రాత మొత్తముమీద బాగుగ నేయున్నది. శాసనపుభాష సంస్కృతము. కాని 14-వ శతాబ్దపు తెలుగులిపితో వ్రాయబడినది. 84 పంక్తులు గలవు. అక్షరములన్నియు ఒకే రేఖకునిచేత వ్రాయబడినట్లు కనబడదు. ఇప్పటి అక్షరములవలెగాక తలకట్లు, గుడియు వేరువిధముగా వ్రాయబడినవి. ఎ, ఏలకు, బి, ఓలకు, ద, ధలకు, డ, ఢలకు బేధము కనపర్చకపోవుటచేత సందర్భమునుబట్టి మనము సరిగా తెలుసుకొని వ్రాయవలసియున్నది. రేఖము వలపలగిలుక వల్ల చూపబడినది. పాదాంతమందు “మ” కారపు పొల్లునకు బదులుగా అనుస్వారమే అనేకచోట్ల వ్రాయబడినది. శాసనమంతయు చక్కని సంస్కృతశ్లోకములచేత నలరారుచున్నది. దానముచేయబడిన గ్రామము యొక్క పరివాద్దులుమాత్రము తెలుగుభాషయందే ఇవ్వబడినవి.

కుమారగిరి రెడ్డియొక్క తామ్రశాసనము ఒక్కటైనను ఇదివరలో దొరికినట్లుగాని నాకు తోచదు. ఇదే మొదటి శాసనము. గనుకనే దీని ముఖ్యత. చారిత్రక ముఖ్యత గూడ చాలగలదు. కుమారగిరికాలమున కళింగ దేశము కాటయ వేమారెడ్డిచేత జయింపబడినట్లును, రాజమహేంద్రనగరము ఆ జయింపబడిన దేశమునకు రాజధానిగా నియమింపబడినట్లును, ఆ జయము దానకాలమునకు అనగా శక సం॥ 1812కు సరియైన క్రీస్తు సం॥ 1890 కి కొంచము పూర్వమునగాని ఆ సంవత్సరముననేగాని జరిగినట్లును, కుమారగిరికొడుకు అన్నపోతయనియు, దానగ్రామముపేరు “ అనుపఱుతి ” యనియు, జయింపబడిన దేశమునకు అన్నపోతుని రాజప్రతినిధిగాను, కాటయ వేముని రాజ్యసంరక్షకునిగాను నియమించినట్లును, రెడ్డిరాజ్యమునకు కొండవీడు రాజధానిగా నుండవనియు, ఇంకను అనేక ముఖ్య చారిత్రకవిషయములు మనకు తెలియుచున్నవి. ఈ శాసనకాలమునకుముందే కుమారగిరితో తన రాజ్యమునకు దక్షిణ, పశ్చిమ, పశ్చిమోత్తర దిశలందున్న రాజులు సఖ్యము చేసుకొనిరనియు, ఉత్తరతూర్పు దిశనున్న కళింగ రాజ మాత్రము వైరముబూనియుండుటచేత అతని నోడించుటకు తన భావమరదియగు కాటయ వేముని బంపగా అతడు సింహాద్రి పర్వతప్రదేశమునేగాక మహానది వింధ్య పర్వతప్రాంతములవరకు వ్యాపించియున్న ప్రదేశము నంతనుగూడ జయించెనని తెలియుచున్నది. ఈ విషయమే శ్రీనాథుడు తన హరవిలాసమున చెల్పెను.

“హరిహరాయ ఘోరజనహా సురధాణ గజాధిపాధి భూ
వరులు నిజప్రభావ మభివర్ణననేయఁ గుమార గిర్య ధీ
శ్వరుని వసంత వైభవము సర్వము నొక్కడ నిర్వహించుమా
తిరుమలనాధశైట్టికిని ధీగుణభట్టికి నెవ్వరీడగున్.”

మరియు రాజధాసియైన కొండవీడునుగూర్చి ఇట్లు వర్ణించెను:—

“పరరాజ్య పరదుర్గ పరవైభవశ్రీల | గొనకొని విడనాడు కొండవీడు
పరిపంథి రాజస్య బలముల బంధింపు | గురుతైన యులుతాగ్రాదు కొండవీడు
ముగరు రాజులకును మోహంబుబుట్టించు | కొమరుమించినవీడు కొండవీడు
చతుల విక్రమకళా సాహసంబానరించు | కుటలారులకుఁడు కొండవీడు
జవనఘోటక సామంత సరసవీర | భటనటానేక ప్రకటగ్రంథ
సింధురార్యతీ మోహనశ్రీలఁ దనరు | కూర్మి నమరావతికిఁడు కొండవీడు.

ఈ శాసనముబట్టియు, శ్రీనాథుని వ్రాతలనుబట్టియు, కుమారగిరి వసంతోత్సవములు జరుపుచుండెననియు, అందుచేత వసంతిరాయడను బిరుదము పొందెననియు, మరియు వసంతరాజీయమను నాట్యశాస్త్రమును వ్రాయగల్గెననియు, వసంతోత్సవములు జరుపుటకు సుగంధశాల నొకదానిని నిర్మించి దానికవసరమగు ద్రవ్యములను అవచి తిప్పయ్య మొదలగువారిద్వారా తెప్పించుకొనుచుండెననియు, తెలియుచున్నది. శ్రీనాథునిదని చెప్పబడు ఈ క్రిందిపద్యమువలన ఈ విషయములు కొన్ని తెలియుచున్నవి.

“పంచాబు కర్పూరి పాదపంబులు తెచ్చి | జలనోగిబంగారు మొలక తెచ్చి
సింహశంఖున గంధసింధురంబులు తెచ్చి | హారుమంజి బలుతేజి హారులు తెచ్చి
గోవ సంశుద్ధ సకముదడ్రవము తెచ్చి | యాఁ పగనాణి ముత్యాలు తెచ్చి
చోటంగి కస్తూరి కాటంకములు తెచ్చి | చీనచీనాంబరశ్రేణిదెచ్చి
జగదగోపాలరాయ వేశ్యాభుజంగ | పల్లవాదిత్య భూదాన పరశురామ
కొమరిగిరిరాజు దేవేంద్ర కూర్మహితుడు | జాణజగజెట్టి దేవయ చామిసెట్టి.

ఈ పద్యమునుబట్టి ఆకాలమున కొండవీటిరాజ్యమునకు పంచాబు, గోవా, చీనా, ఆర్ మజ్, జావా మొదలగు దూరప్రాంతములనుండి విలువగల వర్తకసామగ్రి వచ్చుచుండెననియు, రాజులు యుద్ధములయఁ దేగాక వర్తకాభివృద్ధికి వాఙ్మయాభివృద్ధికినూడ చాల పాటుపడుచుండెడివారనియు తెలియును.

శాసనమూలము (1)

మొదటి రేఖ, రెండవ పాఠము.

1. శుభములు [1] యస్మిన్ను ద్వహతి క్షీణిం యపనికావార్ధి స్తదీయోఽన్యనిపో-
2. ద్వ్యస్మంగలహృద్య వాద్యనికాదో మాహూర్తికః పద్మభూః [1] కేమాశే-
3. వధణీ మణిమ్యతిశతై ర్నీరాంజనం చాభవత్ [1] భూధారాధిపస్య
4. విష్ణుఃఖల శ్రీయూసి పుష్టాతువః | [2] బిందురివాఖలాగమాత్థాగం
5. డస్థలలిత దానజలబిందుః | బిందురవాపో భూమ్భవనాసం-
6. దాస్థివర్ణన నవేందుః | [3] వ్యోమారామస్థలరమ్యకర శాఖామనోహాతి
7. త్రుష్పవంతో (2) వస్వాతాం మనోరథఫలపాదా [3] అస్తి తిభువనాధానో
మేరునా (త్నా-)

రెండవ రేఖ — మొదటి పాఠము.

8. మ మహీధరః నూత్నరత్న ప్రభాజాల నీరాజితదిగంతరః
[౪] భాతి తద్దక్షిణేభాగేవర్షం శా
9. రతముత్తమం [1] తతాపిభారతం ఖండ మఖండవ(వి)
భాకరం(మ్) | ౫ | తతాపి త్ర్యంబులోత్తం
10. నా రాజహంసా స్సహస్రకః అపాలయన్ ధరాం ధగ్మతత్పరా
శృతుజిత్పరా [౩] | [౬] తతః
11. క్రమాత్ విక్రమవాన్ ధరిత్రీం ప్రతాపరుద్రక్షీణిప శ్మశాస [1]
శ్రీ కాకతియ్యాన్వయవార్ధి-
12. చంద్ర స్సామ్రాజ్యలక్ష్మీ విజితామరేంద్రః [౫] వన్యోదయే చారువనుప్రసిద్ధా
13. తస్మిన్ మహీనాయకతిగ్మభానా [1] అస్తంగతే కాలవశాదధానీతో దోమకవం
14. దుయ్యోవనాంధకాః [౫] సతాం హృదయపద్మాని
వికాసం విజహుః క్షిణాత్ విచేరుశ్చోర
15. ఖద్యోతాస్తస్మిన్ ధ్యాంతే నిరంతరే [౬] తతః
పరం సన్ముఖిర్నికామంధ్యయేబ్జనూతేః ప
16. ద ప : జాతే | జాతాన్వయే వేమన్మసాలవర్ష
స్సత్యోన్నతః పాదుర భూమదాః [౧౦] ఆసీదా

1. శాసనపుస్తకమునందు మూలము సంగ్రహింపబడినది.
2. విశేషమును దెల్పు రెండవ పాఠములు చెక్కబడలేదు.
3. ఇచ్చట కర్తవ్యములు మఱి కొన్ని ఆక్షరములు లోపించినవి.

“ ర్షా పుండరీక.”

మూడవ రేఖ : మొదటి పేజి.

Handwritten text in Telugu script, likely a religious or philosophical passage. The text is arranged in several lines within a rectangular frame. A large black dot is visible on the left side of the page.

మూడవ రేఖ : రెండవ పేజి.

Handwritten text in Telugu script, continuing the passage from the previous page. The text is arranged in several lines within a rectangular frame. A large black dot is visible on the left side of the page.

నాల్గవ రేఖ : మొదటి పేజి.

Handwritten text in Telugu script, likely a religious or philosophical passage. The text is arranged in several lines within a rectangular frame. A large black dot is visible on the left side of the page.

రెండవ రేఖ - రెండవ ప్రకరణం.

17. నేను శీతలీతిధరయుగలీ మధ్యదీప్త ప్రతాపస్సీమా
శైలేంద్ర సామస్థల చరఖచరీగీ
18. తవిఖ్యాతకీర్తిః | రాజద్రాజస్యవయ్యోన్ముట
ముఖటతటీ రత్ననీరాజితాంఘ్రివేమ
19. ఘోమండలేంద్ర స్వకల సుకృతినామగ్రణీ
రుగ్రశౌయ్యః [౧౧] సవనజవనవాజి వ్రాతరం
20. గత్తరంగే యవనబల మహాజ్ఞా భూతధాన్త్రీం
నిమగ్నం | విపులవిజయధామా
21. యస్సముధ్యోత్య చక్రే నిజభుజమణిభూషాం
వీరనారాయణాంకః | [౧౨]
22. సోపానాని కృతాని యేన కృతినా పాతాలగర్భగా
తట శ్రీశైలస్య మహీశ మాలిమ
23. జినా తాన్యేవ చిత్రంపునః [౧౩] సోపానాని భవంతీ
మేరు శిఖరా రోహాయ నాకాప
24. గా గ్రాహాయ త్రిదశాంగనాజన మహాసౌధాధి రోహాయచ
[౧౪] హేమాద్రిదానాభ
25. రణోన్నతస్య తస్యకీర్తికస్యసుతా పభూతాం శ్రీ
యన్నవోత క్షీతిపాన్నవేమ మహీ

మూడవ రేఖ - మొదటి ప్రకరణం.

26. క్వకా శాశ్వత ధర్మలోలా [౧౫] తయోద్వాయో
రగ్రభవో భవాంఘ్రిసమచ్ఛ్వా
27. నా సంభృతరాజ్యవృద్ధిః ధాటీముఖై రేవ విరోధి
రాజదుగ్గాణి జగ్రాహ చతుర్విధాని [౧౬]
28. హేమాద్రి నిడిప్త మహావిశిష్ట దానాని దీనావన
కేలిలోలః చకార యస్సవన్ దిగంతరాల స్వ

29. పాల్వమాల్ఫిత శాసనశ్రీః [౧౭] తదన్నవోత క్షీతిపాంబురాశౌ కుమా

4. 'ధాత్రీం' అని చదువవలయును.
5. 'సమద్భృత్య' అని యుండవలయును.
6. 'భవన్తి' అని చదువవలయును.

30. రగియ్యూఁఖ్య సృపాలచంద్రః అఖండవిభాతః
మండలశ్రీ? శ్రీయాస
31. మం ప్రాదు రభూత్ కలావాన్ | [౧౮] అభ్రంలిహ
క్రేష్వరి రాజసాధజా
32. లేషు దూవానిచయం సస్తుంతాత్ అంకూరః ఇత్యా
స సృపః కృపానా నరీరజ చ్చాం
33. ద్రమసం కరంగమ్ [౧౯] వసంతవేలా సు
దిశావధూనాం కర్పూరఖండైః కృతమండ(న) శ్రీఃకు
34. మారగియ్యూఁఖ్య వసంతరాయః కీర్తిప్రీతాపా
భరణో విభాతి | [౨౦] పుత్రః పౌదుర భూ
35. త్తస్య కుమారగిరి భూపతేః అన్నవోత ఇతిఖ్యాతః(ః)
స్వపితా మహావిశ్రమః | [౨౧]

మూడవరేకు — రెండవప్రకరణం.

36. సుకమారతరాకార స్స కుమారశిఖామణిః | జయావ హ
తు మహాశక్తిః కుమా-
37. ర ఇవ రాజతే | [౨౨] తం బాలమంకమూరోఽప్య
కుమారగిరిభూపతిః శ్రీద్వాక్షా
38. రామే తులాదానమకారీ దతికాతుకాత్ | [౨౩]
అధ తస్మై కుమారాయ యో రా [౦]
39. విభాసినే | దేశం దిగ్విజయాక్రాంతం దాతు
కామ స్స భూపతిః | [౨౪] చ
40. తుర్విధోపాయనయ ప్రవీణం నాం
రాజ్య నిర్వాహ మహా ప్ర
41. భావం | స్వసుః పతిం కాటయవేమభూపం
రాగాద నాదీదతిగా
42. రవేణ | [౨౫] ఉదీచ్ఛ్య దాక్షిణాత్యక్ష్మ
ప్రతీచ్ఛ్యక్ష్మ మహీశ్వరాః అచరం

7. 'శ్రీ' అని చదువవలయును.

8. 'అంకూరయిత్యా' అని చదువవలయును.

9. 'దాక్ష' — అని చదువవలెను.

43. తి నదా మైత్రి మస్తాభి రతికాతుకాత్ | [౨౬]
 తస్మా త్సింహాద్రి వర్యంత ప్రాచ్యా వీవ
 44. మహీశ్వరాః | కేతవ్యాస్తస్మహీపాలా నధు నా
 జయలీలయా [౨౭] ఇతి ప్రా]ప్ర] తాపాభరణే

నాల్వరేఖ— మొదటిపక్క.

45. న తేన వసంతరాయాంక మహీశ్వరేణ ఆజ్ఞాపితః
 కాటయవేమశౌరి రపాంసు
 46. కేలివ్యధితారివీరః [౨౮] తతశ్చైల పురా త్తస్య
 కుమారగిరిభూవతేః | రమ్యం రాజమహేం
 47. వ్రాఖ్యనగరీం ప్రత్యపద్యత | [౨౯] తన్నగర్యాం
 గరీయస్యాం ప్రాకారాంతరభూషణం ఆ
 48. స్తే శ్రీ గోపికాధీశ శ్చుకబ్రంహ్మ ప్రతిష్ఠితం [30]
 చక్రం నియుజ్య సమదాసుర భంజనాయ బు
 49. ద్ధిం నియమ్య భవనత్రయ రంజనాయ | సంకీడ తే
 జగతి యస్సురమాలి—
 50. రత్ననీరాజితాంఘ్రి కమలః కమలాసహాయః
 [3౨] ఇత్థం ప్రభవోదయ భా-
 51. సమాసం తం గోపికానాథ మకేవ శేవ్యం
 మహామతిః కాటయవేమశౌరి జయప్రశీ[సి]
 52. ద్వై [ధై] మనసాప్రణమ్య | [3౨] అస్మిన్ దిగ్వి
 జయే తుభ్యం గ్రామ మత్యూర్జితం విభోదాస్య
 53. మితి ప్రతికృత్య సత్యశాసనవైభవః | [33]
 మాహూర్తికస్యస్త మనోజ్ఞ లగ్నే ప్రస్తాన-
 54. భరీపటహప్రణాదైః | వీరావయన్ విక్రదిగంత
 రాణి ప్రాతిష్ఠ [వ్ర] త ప్రాజ్ఞుపతీన్ విజేతుం | [3౪]
 55. తతో విధ్యాం ద్రి సింహాద్రివర్తి మహీశ్వరాన్
 జిత్వా తద్దేకదుర్గేషు నియుజ్య న్వాధికారిణః | [3౫]
 56. అథ గజపతిముఖ్యై రస్మితోదాత్త మత్త ద్విప
 హయమణి భూషాడంబరోపాయనాని |

- 57. కోమరగిరిమహీశస్యాగ్రభాగే విధాయ ప్రకట
విజయధామా కాటయాధీశవేమః | [3౬]
- 58. ప్రాణమ్య తస్మై ధరణీశ్వరాయ సంభావితస్తేన
బహుప్రకారైః | కృతార్థ (త్వ) జన్మానమమం
- 59. స్త సమ్యగత్మానమా నమ్రవిరోధవీరః | [32]
తతో నిజభుజాలబ్ధ మహావిజయ-
- 60. హేతవే హిమాచల సముత్తుంగ పతిరేతవే |
రాజద్రాజమహేంద్రాఖ్య-
- 61. పురీ నిత్యనివాసినే శ్రీమద్గోపాలదేవాయ
శాశ్వతైశ్వర్యదాయినే | [3౮] కుమారగిరి
- 62. భూభ్రతుస్సుతేన రవితేజసా అన్నవోతకుమారేణ
సామ్రాజ్యరుచిరశ్రియా | [3౯] తుల్య
- 63. భావినదీతీర గ్రామముద్దామవై భవం | సోయం
కాటయవేమాంకః | ప్రాచీనాపయదుదా
- 64. రథిః | [౪౦] సకుమార స్తత స్తస్య దేవస్యార్చన
కోవిదా వైభాస సకులశ్రీషావాద్యే శింగయ -

విదవరేణ, మొదటిప్రకాశ

- 65. వేంగతా [౪౦] సంభావ్యదేవో భవదీయ ఏష పుష్టాతి
రాజ్యశ్రియా మస్మదీయాం | అతో
- 66. మహాగ్రామ మనేక సస్య మస్మైదదామీతి ముదా బృ1
వాణిః [౪-౨] శాశాబ్దే నేత్ర చంద్రా జ్వలనశశి
- 67. మితే మాసివైశాఖ సంజ్ఞే స ప్తమ్యాం శుకవక్షే కొమర
గిరి విభో న్నూనురింద్ర ప్రాతాపః గ్రామం శ్రీ
- 68. యన్నవోత ప్రభురనుపఱతి ప్రోధనామాభిరామం
ప్రాచా దాచంద్రాతారం నిజవిజయకృతే గో
- 69. విశాధీశ్వరాయ [౪3] ప్రాచ్యాం కడమలవ్రంతః
పశ్చిమతః తాడితోంట కడయోరగోం
- 70. గుః | ఉమరూబండ ఉదీచ్యాం వేలంగలవ్రంతశ్చ
దక్షిణాభాగే [౪౪] అగ్నేయాండిశి

1. 'బుద్ధివాణి' అని చదువలయును.

71. భాతి పర్వవిదితో నేరేమబండస్తతో వైర్యత్యాం
దిశి వ్రణ్యజీవనవతి సాతుల్యభాగా నదీ
72. వాయవ్యే పిచనీమ్నీలోక విదితో మాసాయచెఱువు
దిశీకాన్యాం కొక్కెరబండ ఇత్యభిమ
73. తో గోమస్యసీమా ఇమాః [౪౫] రాజ్ఞాం మాలిమణేః
కమారగిరి భూపాలస్య సూనుః ప్రభాభా
74. నుధీనదిరన్నవోత నృపతి శ్చీవీరనారాయణః | ధత్తాం
భూరమణిం భుజే విజయతాం.

అయిదవరేకు - రెండవప్రక్క.

75. ప్రత్యర్థి సృధ్వీవతీఁ ధమ్మాన్ పాలయతాల్ శ్చియం
వితనుతా దాచంద్ర తా 1 రకం [౪౬] సా
76. మాన్యోఽయం ధర్మనేతు స్వపాణాం కాలే కాలే పాల
నీయో భవద్భిః | నవ్వ్యానేవం భావినః
77. పాత్తిఁ [ధిఁ] వేంద్రాన్ భూయో భూయో యాచతే
రామచంద్రః [౪౭] శ్రీమనుమదుర్గ సుధీయ పా
78. శ్చేణ సుతేన పిన్నయాయ్యోస్య అన్నయకవినా విర
చితం శాసన మాభాతి గోపికా భక్తుః [౪౮]
79. శింగనాయ్యో వలభశ్చ వేంగలాయోద భావ
నః అయ్యలుశ్చేతి దేవస్య సమా
80. రాధనకోవిదాః [౪౯] ఆందోలికాల సచ్చత్రచామ
శాది విరూజితః లబ్ధసా
81. నాధిపత్య శ్చీయోభలాయ్యోశ్చ విశ్రుతః [౫౦]
వీవం సావృత్తయో రాజని నితాజన
82. విశ్రుతః | కొమరగిరివాంలు.

పంక్షిప్తారము.

శాసనము విష్ణునియొక్కయు, చంద్రునియొక్కయు, ప్రాత్రముతో ప్రారంభించి, మూడులోకములకు ఆధారభూతమైన మేరుపర్వతమును దానికి దక్షిణముననున్న భరత

1. 'శారాధుణ్' అనికాని 'శారాగణ్' అనికాని చదువవలెను.

2. 'విరాజితః' అని యుండవలయును.

వర్ణమును, అందుండు భరతఖండమును చేర్చును. అందు క్షత్రియవంశమునకు చెందిన అనేక రాజులు భూమిని పాలించిరి. అందు కాశీతీతు వంశాభివండుండగు ప్రతాప రుద్రుడు మిక్కిలి బలమైన రాజు. అతనితరువాత దేశము అరాజకమై అంధకారమున మునిగెను. కొంతకాలమునకు రాజ్యమునకును ప్రజలకును సంతోషము కలిగించులాగున విష్ణుపాదములనుండి జనించిన కుటుంబమునకు చెందిన వేముడను రాజు ఆసీతు హిమాచలపర్యంతము తన నిర్మలమైన కీర్తిని వ్యాపింపజేసెను. ఆతడు ఒక రాజ్యమును సంపాదించెను. యవనులు, శేక మహమ్మదీయుల స్వాధీనమునందున్న దేశమును సంరక్షించి వీరనారాయణుడను బిరుదమును పొందెను. అతడు పాతాళగంగ, లేక కృష్ణనదీతీరము నుండి క్రిశైలపుకొండ చిగురువరకు సోపానములు కట్టించెను. అతడు అనేక దానములను చేసెను. అతనికి అన్నవోత, అన్నవేమ అను కొడుకు లిద్దరుండిరి. అన్నవోత తన కశ్రువులను జయించి వారికోటలను పట్టుకొని రాజ్యమును వ్యాపింపజేసెను. ఆతనితరువాత అన్నవేముడు రాజై అనేక దానములను చేసి అనాధులను సంరక్షించెను. తరువాత అన్నవోతకుమారుడగు కుమారగిరి రాజ్యమునకువచ్చెను. అతడు సర్వకళలను శాస్త్రములను అభ్యసించెను. వసంతోత్సవములు జరుపుటచేత వసంతరాయ బిరుద మొందెను. కుమారగిరి కొడుకు రెండవవీర అన్నవోత అందమునను, ధైర్యమునను కుమారస్వామిని బోలెను. అతనిని తొడయందుంచుకొని తండ్రియును కుమారగిరి దాక్షిణ్యమును తులాపురుష దానమును చేసెను. తనకొడుకునకు కొత్త రాజ్యమును సంపాదించి యిచ్చును దేశముతో తన భావమరదియు మంత్రియు, సేనాపతియు నగు కాటయ వేమునిపిల్చి కుమారగిరి యిట్లుచెప్పెను. “ఉత్తరమునను, దక్షిణమునను, పశ్చిమముననున్న రాజులు తమంతటతామై మనతో స్నేహముగనున్నారు. కాని, తూర్పుదిశనున్న రాజులును, సింహాచలమునకు అవతలనున్న రాజులును, మనతో స్నేహముగలేరు. గనుక వారిని జయించి వారి దేశములను మన దేశములో కలిపివేయవలెను”

అట్లు వసంతరాయునిచే ఆజ్ఞాపింపబడి కాటయ వేముడు పెద్దసైన్యముతో శైలపురము, లేక, కొండవీడును వదలి రాజమహేంద్రనగరము చేరెను. ఆనగరమధ్యమందు శుకబ్రహ్మచే నిర్మింపబడిన అసురధ్వంసకుండగు గోపీనాధుని, లేక గోపాలస్వామియాల యముండెను. తన దండయాత్రయందు విజయము కలుగవలెనను ఉద్దేశ్యముతో కాటయ వేముడు గోపీనాధుని పూజించి తనకు విజయము సిద్ధించి, తాను తిరిగివచ్చినచో దేవుని పూజకై ఒక మంచిగ్రామము నిచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. తరువాత ముఘా హూర్తమున జయభేరి మోగించి, తూర్పుదిశనున్న రాజ్యమును జయించి, తన రాజ్య

మును విస్తరింపజేయు నుద్దేశ్యముతో తన సేనతో బయలుపడెను. ఉత్తరమున వింధ్యాద్రి, దక్షిణమున సింహాద్రి మధ్యనున్న దేశముల రాజులను జయించి, ముఖ్యమైన వట్టణములకు కోటలకు తన ఉద్యోగులను నియమించెను. కటకము రాజధానిగా గల గజపతిరాజు (నాల్గవ వీరనృసింహదేవు) వద్ద కప్పముగైకొనెను. అనేక మదవు టేనుగులను, గుర్రములను, అమూల్యములగు ఆభరణములను, విలువలేని లోహములను గైకొనెను. వీటిని గొంపోయి కాటయవేముడు కొండవీడుననున్న తన యేలిక కుమార గిరికి సమర్పించెను. తన బావమరిది సాహసకృత్యమునకు నంతసించి కుమారగిరి అతనిని అనేకవిధముల బహుళాకరించెను. తరువాత కాటయవేముడు కుమారరాజగు రెండవ అన్నవోతుతో గూడి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. వీరనారాయణ బిరుదము పొందిన అన్నవోతు నూతనముగ సంపాదించిన రాజ్యమునకు రాజప్రతినిధిగ రాజమహేంద్రవరమున నియమింపబడెను. అప్పుడు తన యేలికయగు అన్నవోతును ఒప్పించి గోపీనాథదేవుని దేవభోగమునకై ఒక మంచి గ్రామమును దానమిచ్చుటకు అనుజ్ఞ పొంది, గోపీనాథుని అర్చకలును, వైఖాసన కులమునకు చెందినవారును, అగు శింగయ, వెంగళల నిద్దరను అన్నవోతు సమక్షమునకు పిలిపించెను. అప్పుడు ఆతడు వారిలో యిట్లనెను. "మా శత్రువులను ఓడించి విజయము లభింపజేసి మా ఐశ్వర్యమునకు మా రాజ్యమునకు ముఖ్యాధారభూతమైన గోపీనాథదేవుని అర్చకలు మీరు. ఆదేవుని అర్చనకై మేమిప్పుడు ఒక మంచి గొప్ప గ్రామమును దానమిచ్చుచున్నాము".

దానకాలము శకసంవత్సరము 1312. అనగా క్రీస్తు 1390 సంవత్సరమున యీ దానము చేయబడెను. తుల్యభావితీరమున నున్న అనుపతి గ్రామము అన్నవోతవరము అనుపేర దేవభోగముగ చేయబడి దానమివ్వబడెను. దానగ్రామముయొక్క సరిహద్దులు:—తూర్పు కడమలవుంత, పశ్చిమము యోరగొంగు, ఉత్తరము ఉమరుబంద, దక్షిణము వెలగలవుంత, దక్షిణ తూర్పుమూల నేరేడుబండు, దక్షిణ పడమరమూల తుల్యభాగ, ఉత్తర పశ్చిమమూల పోకమాసాయ చెరువు, ఉత్తర తూర్పుమూల కొక్కెరబంద.

ఈ శాసనమందలి శ్లోకములు మనుమదుర్గ మనుమడును, పిన్న యూర్వుని కొడుకును అగు అన్నయకవిచే కూర్చబడినవి. దానప్రతిగ్రహీతలు శింగయ, వెంగళభార్య, వెంగళభార్య, ఆయులార్య స్థానాధిపతి ఓభలార్యకురాజు, ఒక పల్లకీ, గొడుగు, దామరములు మొదలగునవి యిచ్చెను. కొమరగిరివ్రాాలు అని ఉన్నది.

రెడ్డిపదోత్పత్తి వికాసము *

కండుకూరి ఈశ్వరకర్తు, 0 ఏ.,

౨

రెడ్డిపదోత్పత్తి వికాసమునుగూర్చి వ్రాసిన ప్రథమవ్యాసమునందు రాష్ట్రకూట, రట్టసి, రెడ్డిపదములు సమానార్థకములనియు, నివివృత్తినూచకములై తర్వాత ఉద్యోగ ద్యోతకములై పిమ్మట కులసంజ్ఞను దాల్చెననియు నిరూపించితిని. ఆరికరూపమును విడనాడి అధికారవేషమును ధరించి, అంధ్రదేశమునం దిప్పవోక ప్రత్యేకకులమును నిరూపించుచున్న రెడ్డిపదము సాంఘికపరిమాణమును, చారిత్రక విచిత్రమును, సారస్వత వికాసమును ప్రదర్శించుచున్నది. ఈవ్యాసమునందు రట్టసి రెడ్డివాచ్యులనుగురించియు, సారస్వతమున రట్టసిపదార్థమునుకూర్చియు జర్పించుచున్నాను.

రట్టసి రెడ్డివాచ్యులలో బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, వెలమ, కమ్మ, కలందు కులకు జెందినవారుగలరు. అట్టిరట్టసి రెడ్డినామాంతముగలవారిని నాలుగుకులములకు జెందినవారిని వాఙ్మయమునుండియు శాసనములనుండియు నీదిగువ పేర్కొనుచున్నాను.

కాకునూరి అప్పకవి తన తాతయైన పెదసోమయ్యను వర్ణించుచు నాతడు రట్టసి యని పేర్కొనెను.

ఉ! వట్టెము పోతనార్యసుతవర్ణుఁ డనందగు పెద్దిభట్టు తో
 బుట్టువ కృష్ణఁ గైకొని నువుత్తుల వెంగనఁ గన్నుభట్టు బ
 లిట్టను గంగయ, న్నుతలఁ దిమ్మను, రంగను లింగ గోనమన్
 రట్టసిఁ గాకునూరి పెదరంగయసోముఁడు గాంచె వేమకన్.

ప్రథమాశ్వాసము, వీరిక ప. 80.

పైనుదహరించిన కాకునూరి అప్పకవి వైదికుడు. తాతను తాను రట్టసిగా వర్ణించెను. ఈ సోమయ్యతాత సోమయ్య, అనగా, కాకునూరివంశమునకు మూలపురుషుడు గొట్ట పండితుడై కాకునూరి అగ్రహారమును, నిడుద వెల్లి, బొద్దినేపల్లి, నివరళిపురి అను గ్రామములలో మాన్యక్షేత్రములను సంపాదించెను. ఆతనిమనుమడే రట్టసియైన పెదసోమయ్య కాకునూరి అప్పకవి తన తాతను రట్టసిగా వర్ణించునప్పుడు దాని కొక విచిత్రమైన నింద్యార్థ మేమియు నుండదనియు, ఆత షోక అగ్రహార, మాన్యక్షేత్రములు గాణాదిగా కనుభవించుచున్న పంత్రిలో జన్మించుటచేత నాతడు రట్టసిగా పేర్కొనబడె ననియు నూహించుటయే సమంజసమని నా మనవి.

* ఈశ్వరకర్తుగారి కేరితో వ్రాసిన యీ సంచికలోని వ్యాసమునకు అనుబంధము—సంపాదకుడు.

భట్టమూర్తి కవికృతమైన చాటుపద్యములలో నొకదానియందు తాను రట్టడి నని చెప్పవచ్చును. కృష్ణ దేవరాయల మంత్రిశిఖామణియైన తిమ్మరుసుపై కోపాద్వీపి తుడై, భట్టమూర్తి యీ క్రిందిపద్యమును జెప్పెనని చాటుపద్య మణిమంజరిలో వ్రాయబడెను.

ఉ. గొట్టుదు దుష్కవిద్విరదకోటులఁ బంచముభోద్భటాకృతిన్
బెట్టుదు దండముల్ సుకవి బృందముకే నతిభక్తిసారాజన్
గట్టితి ముల్లెలేబదియుఁ గాఁగల నూటపదాఱులెయ్యెడఁ
రట్టడ భట్టమూర్తికవి రాయని మూర్ఖమెఱుంగఁజెప్పితిఁ.

పై నుదాహరించిన పద్యములో రట్టడి పదమునకు నిందితుడు కఠినుడు బెట్టి దుడు అను నింద్యార్థముగాక యుదియొక బిరుదువాచకముగా నుపయోగింపబడెనని యూహించుచున్నాను.

రామరాఘవ కథక రమైన పల్లినార్వత్తికవి కుపితుడై యొక వైకృతలోత్తంబుని నిందించుచు నీక్రింది పద్యములను చెప్పెనని తెలియుచున్నది.¹

కం॥ అలఁగుఱు రేపల్లెంగల
బలవంతుల చుట్టునిన్ను బలిద్రోప్పుచు బొ
లిమేకయొద్దఁ బెట్టెద
వెలయఁగ వువ్వాడ మొండి వెంకటరెడ్డి!

కం॥ భూవరులు నర్దవారులు
భానురుల పదీశులంత భావింపంగా
శ్రీసహితులెల్ల వైశ్యులు
వాసిగ రేపల్లెఁ బొగడ వశమే మాకున్!

కం॥ ఇలలోఁ దారల నెన్నఁగ
ఫలమేమిఁక నిన్నుఁజూడఁ బాల్పడితిని నా
బల మెఱుఁగ వేమి చెప్పుదు
వెలయఁగ వువ్వాడ మొండి వెంకటరెడ్డి!

కం॥ బలిముఖులై నినుఁగొని
బలమున నూరూరఁ బాతచెప్పు తకలచే

1. భక్తిరక కథక సంపుటము ౫. వావిళ్ళ ప్రచురణము. (శ్రీ ఆర్కిరాజు ఉమాకాంతముగారు వైకృతమునకు కీలక వ్రాయుచు "ఈ పద్యములలోని వెంకటరెడ్డి యనువారు రెడ్డికలలాని ప్రాంతి కలుగవచ్చును గాని వైకృతయని యెఱుంగవలె" నని నొలవిచ్చిరి.

నలగఁగ్గొట్టుచుఁ ద్రొప్పెడ
వెలయఁగ వ్రవ్వాడ మొండి వెంకటరెడ్డి!

వెలమకుల తిలకులును, వెంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరులు నైన వెలుగోటివారు తమ వంశ చరిత్రలో రెడ్డికబ్బవాచ్యులైన పోలిరెడ్డి, చెవిరెడ్డి యనువారలను తమ మూల పురుషులుగా వ్రాయించుకొన్నారు.²

సీ॥ అనుమనగల్గను - ఘనమైన పురమున
ననుమనగంటి గో - త్రాన్వయండు

పొలుపొందు చేయూరి పోలిరెడ్డి నుతుండు
రెండెడఁ గట్టుక రేచండనెడు...

.....

ఆ చెవిరెడ్డియు నంత సంతసమున
(జెలువు మీఱఁగ బోయి) చేనిఁజూచి

.....

అట్ల కమ్మవారిలో రెడ్డి బిరుదమును జేర్చుకొన్నవారు గలరు. దుర్జయవంశజుల మని చెప్పకొను కమ్మవారిలో కొందరు రెడ్డినామాంతము గలవారున్నట్లు శాసన దృష్టాంతము లున్నవి. కాకతీయగణపతి మహాప్రధానియు, దుర్జయ వార్ధివర్ధనుడును నగు మల్లెల వేమాద్రీరెడ్డి యొకడు గలడు.³ కమ్మవారిలో వాసిరెడ్డి, కొమ్మారెడ్డి మొదలైన గృహనామములు గలవారున్నారు.

నాయుడు, నీడు, నాయకుడు అను బిరుదులు గలవారు బ్రాహ్మణులలో నున్నట్లు శాసన దృష్టాంతము లున్నవి. చూడుడు.

“బాగిమాదిమయ్య నాయకుల కొడ్కు గోవింద రాజులయు, మాకవ్వ కొడ్కు-కొడ్కు శ్రీమల్లత్కొండనాయకుల మహాప్రధాని సిద్ధిమయ్యనాయకులు”.

శ్రీ వేంగీ వసుధాంగనా తిలకమై శివశ్రీమా దేవ బృందావాసంబగు వాన రంబుపతి యుద్యోతీర్తి యజ్ఞత్రయ వ్యావర్ధిష్టు మహిష్మతప్రకట పుణ్యారంభుడై యొప్పె సద్భావిం బోతససోమయాజి నిచిత బ్రహ్మాండ తేజండిలన్.

2. వెలుగోటివారి కంఠావలి. పుటలు 1—2. శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారిచే సంస్కరింపబడి, మద రాసు యూనివర్సిటీవారిచే ప్రకటితమైన గ్రంథము.

3. కాకతీ గణపతిదేవ దివ్య శ్రీపాద శేఖర పరణల ఖకర దుర్జయకల వార్ధివర్ధన శ్రీ మన్మహాప్రధాని కులల వేమాద్రీరెడ్డి. S. I. I. Vol. IV. No. 1333.

S. I. I. Vol. IV. Nos. 675, 1094.

అతనికి నాల్గొండు నుజనాగ్రోణి దోడ్డపనాయకుండు దత్తుతుడనవద్య కీర్తిమతి నూర్చుడు.....

రట్టడి, రెడ్డి, నాయడు, నీకు, నాయకుడు అను పదములు పర్యాయపదములని యు, నవి పూర్వకాలముప నాల్గువర్ణములవారును, భిన్నకుల సంఘాతులును బిరుదు వాచకములుగా తమ నామముల తుదలనో మొదలనో తాల్చెడువారనియు నిరూపించి నాను.

కీర్తికాంతకును, కవి తాకాంతకును రట్టడి బిరుదు చేర్చిన కవులును గలరు. వెలు గోటివారి వంశావళిలో నొకచోట (పుట 63) కవి కీర్తికాంతను రట్టడిగా వర్ణించినాడు.

కం. భట్టనఁగ ధుద్రయాపము
భట్టనఁగా రాచవేల్పు పాటించని యా
లొట్టరి రాజులకట్టునె
రట్టడి సత్తీర్తికాంత రావువసంతా.

అట్లె ఎడపాటి ఎఱ్ఱనమహాకవి తాను రచించిన శృంగారమల్లాణ చరిత్రలో కావ్యకన్యను రట్టడిగా వర్ణించె

ఉ. ఇట్టిమహాప్రధాన పరమేశ్వరమూర్తివిగాన నీవు శ్రే
పట్టితి మేలుచుండి పురపాలక కాళనమంత్రీ చంద్రమున్
గట్టిగఁ గృష్ణరాఠుజన కాంతునకీయక దాచినట్టు యా
రట్టడియైన యెఱ్ఱకవి రాజిత మల్లాణ కావ్యకన్యకన్.

ప్రథమాశ్వాసము. పుట—91.

శృంగారభల్లాణ చరిత్రలో నొకచోట రట్టడిపదప్రయోగమున్నది. శివుడు విట జంగముడై భల్లాణరాజు భక్తిని పరీక్షించుటకై వచ్చి, సంభోగార్థము వారకాంతను గూర్చుకొరిన నందకృములో విటజంగముడు చేసిన ప్రసంగమునందు దానురట్టడి సంగ మ రాజునని వచించుకొనెను.

ఈమాటవినినేను నీరూపుఁదాల్చి
వేమాటుభక్తుల వేక్యలనణగి
పుట్టునే విటుఁడనై భోగింతు నిత్య
రట్టడి సంగమరాజునునేను.

ద్వితీయాశ్వాసము. పుట—94.

అంధ్రసారస్వతమునందు రట్టడిపదము విశేష్యముగాను మఱియొక యర్థమున గన్పట్టుచున్నది. ఈ పదమునకు ఉద్ధతుడు జెట్టుదుడు, నిందితుడు, కఠినుడు, అనునర్థములును, జెట్టిదమైన, నింద్యమైన, కఠినమైన అను నర్థములును గలవు. రట్టడి పదమునకే యర్థము 'రట్టు' (ధూటు-నింద) అనుపదమునకు అది ప్రత్యయమును జేర్చినచో గల్గిన దని తలచుచున్నాను. శబ్దరత్నాకరములో రట్టడి పదమునకు 'నింద్యము' అని యర్థమియ్యబడినది.

శ్రీనాథునికి సమకాలికుడైన గౌరనమహాకవి ద్విపద హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందు రట్టడిపదము విశేష్యముగాను, విశేషణముగాను పై యర్థములందే ప్రయోగించెను. హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతిని అమ్మజూపు పందర్భమునందును,

మగఁటిమిసని మొనమార్కొని పోరి
 వగరకు వెన్నీని భటముఖ్యులార
 కట్టల్కవేటాటు గావడివేయు
 రట్టడి బిరుదుల రాహత్తులార.

(పుట 139)

కాలకౌశికుని గుణవరస సమయమునందును,
 కోరికధనములు కొండుకొండనుచు
 నక్కఱగండఁడై యప్పటప్పటికి
 వెక్కనంబుననూరు వేలునప్పిచ్చి
 రట్టడై తిరిగి వత్త్రొంబులు గొనుచుఁ
 జెట్టకచ్చిఁగఁగల్గె వెనవులు వెనఁచి
 తిట్టువారును దానుఁదిరి తీవులాడి

.....
 వృద్ధిలెక్కించి వెననప్పలెత్తి
 కాలకౌశికుఁడనఁగాఁ బేరువడసి.

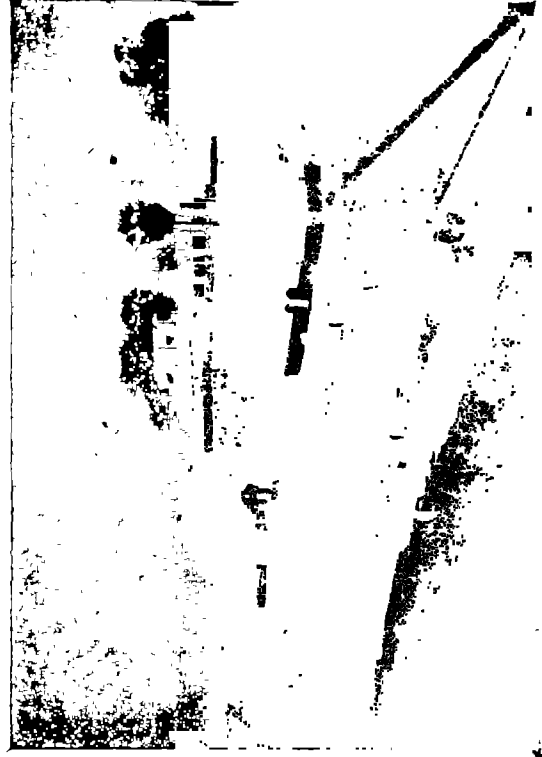
(పుట 144)

రట్టడిపదము 'జెట్టిదమైన' కఠినుడు అనునర్థమునందే గౌరన ప్రయోగించినట్లు శ్రీ వేదము వెంకటరాయశాస్త్రులుగారు టిప్పణము వ్రాసిరి.

రట్టడిపదము అంధ్రసారస్వతములో నిష్పాదు నాతుకుడు, భూస్వామి, యను నర్థమునందుగాక జెట్టిదుడు నిందితుడు అను నర్థమునందే వాడుకలోనున్నది. మొదటి యర్థమున నీపదము పదమూడవ శతాబ్దముననుండి వాఙ్మయమున కనబడ దని వ్రాసినది పొంఠాటు. అట్టియర్థమున పదునేడవ శతాబ్దివఱకు గలదని చెప్పవచ్చును. కాని రెండవయర్థమునందే యీ పదము సారస్వతమున బహుళముగా ప్రయోగించబడినది.

రాజమహేంద్రవరం వాతకొలక ఈశాస్వ
భాగమంతలి శిథిలబురుజులు.

కొల ఉత్తర భాగము. నదిమంచి
కొలలోనికిసోపు మార్గము.

గోదావరీనదియొడ్డున కొలశిథిలములు.

కొండవీడు పురావస్తు శిథిలాల పరిశోధన - భార్య.

Kondavidi Fort showing Steps leading to the Top.

కొండవీడు; కొండవీడు పురావస్తు శిథిలాల పరిశోధన

కోరుకొండ రెడ్ల చరిత్రము.

కోరుకొండ సీమ.

వడ్డాది ఆప్పారావు.

రాజమహేంద్రవరమున కుత్తరభాగమున మన్నప్రాంతములు సరిహద్దుగా కోరుకొండసీమ కలదు. దీనికి పశ్చిమభాగమున గోదావరినదియు, దక్షిణభాగమున గుర్రధ్రావటీవిషయమును, ఉత్తరమున అంపయ్యను, తూర్పుభాగమున పోల్లూరును కలవు. ఈ కోరుకొండసీమ సస్యసంభరితమై నివాసయోగ్యమైన స్థానము. శత్రువులకు సులభముగా చోరుటకు వీలులేని వనదుర్గమని చెప్పవచ్చును. కాకతీయ చక్రవర్తులకు పూర్వకాలమునుండియు ఇదియొక నాయంకరముగానుండి సిద్ధేశ్వరము కోటయను నగరము రాజధానిగా గోదావరీతీరమంతయు కోనసీమసహా నాయకులచే పరిపాలింపబడుచున్నట్లు స్థానికచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. 1 మల్లపదేవుని నాయంకర మిసీమ అన్నల దేవునిచే పరిపాలింపబడినది. ఈ అన్నలదేవుని ప్రతాపరుద్రుడు జయించి ఈ సీమను తనరాజ్యములో కలుపుకొనెను. ఈ అన్నలదేవుడు గొప్ప నీతివేత్త; ప్రజారంజకముగా దేశమును పరిపాలించెను. కోరుకొండసీమలో కొంతభాగము అడవులతోనిండియున్నది. అన్నలదేవుడా యరణ్యములను కొట్టివేయించి రయితులకు ధర్మకవుల్నిచ్చించి, ఈసీమను వృద్ధిపఱచెను. దీనిని ఆనాడు కోటసీమయని ఉదహరించుచున్నటుల తోచుచున్నది.

మంచికొండగోత్రపు రెడ్లు.

క్రీ.శ. 1323 లో ప్రతాపరుద్రదేవుడు బండిగా కొనిపోబడుటచేతను ఆంధ్రదేశము లోని చాలాభాగములు మహమ్మదీయులచే కొల్లగొట్టబడుటచేతను, దుర్గముల వదలి నాయకులు అశ్వభటాదికములతో అడవులబట్టిపోవుటచేతను, దేశ మరాజకమయ్యెను. అప్పుడు ప్రోలయ కాపయనాయకుల ఆధ్యక్షతను కాకతీయనాయకులు సమ్మేళనమై మహమ్మదీయులను దేశమునుండి తరిమివేసిరిని ఇదివరలో వ్రాసియేయున్నాము. ఆ మహా విపత్కాలమున కోరుకొండసీమను గణపతినాయకుడను మంచికొండగోత్రుడు కోరుకొండరాజధానిగా పరిపాలించుచుండెను. గణపతితండ్రి కేశవనాయకుడు. కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవుడు ఈ కోటసీమను అన్నలదేవుని జయించి తీసుకొని కేశవరెడ్డి నాయకునిగా నియమించియుండెనని ఊహించవచ్చును. మంచికొండ కేశవనాయకుడు చిరజీవితమై బహుకాలము నాయంకరము ఏలెను. అక్కలపూడి శాసనములోని “స్వర్గతే పితరి పశ్చిమేవయసి, ఆససంజ వసుధాం నిజేభుజే” యనువాక్యములపై నీ యాహ

1. Local Records Vol. 19-63.

బలమగుచున్నది. గణపతి కొంతకాలము నాయకత్వముననుండి, స్వరస్థుడుకాగా, సమర్థుడగు కూనవనాయకుడు నాయకత్వభారము వహించెను. కూనయ బహుగుణాన్నితుడనియును, విఖ్యాత దోర్నికముడనియును, గంభీరస్థిరధీయునియును వర్ణింపబడియున్నాడు. ఈ కూనయకుమారుడు ముమ్మడింద్రుడు. ఈ ముమ్మడింద్రుడు క్రీ. 1340-70 వరకును రాజ్యమేలెను. ఈ వంశములో ఈ ముమ్మడింద్రుడే మిక్కిలి పరాక్రమవంతుడు. ఈతని భార్య 'వ్రాభిలోభయ గోదావర మధ్యప్రాంతమునూరి కాపయనాయకుని సోదరికన్యా'. కాపయనాయకుడు స్వయముగా నీ వివాహముచేయించెనని అక్కలపూడి శాసనములో తెలుపబడినది. తత్కారణమున ఈతనికి బలవద్బంధుసహాయముకలిగెను. ముమ్మడినాయకుడు కొరుకొండరాజధానిగా ఉభయగోదావరీ తటమధ్యప్రాంతమందలి చెంగళ, కుటవాడ, కోన, వానారముల సౌభాగ్యవంతుడై చిరము పాలించెను.

“వ్రాభిలోభయ గోదావర మధ్యప్రాంతేషు మహితసౌభాగ్యవాన్
పాలయతి ముమ్మడింద్రశ్చెంగళ, కుటవాట కోనవానారాన్ |”

వ్రాభిలోభయగోదావర మధ్యప్రాంతములనగా కొండరు గోదావరి ఉభయతటములని యుర్థము చెప్పచున్నారు. అది సరియైనది కాదు. రెండుగోదావరుల నడిమిదేశమునకు సమీపమందున్న చెంగళాదినాడులనియే పైదాని యభిప్రాయము. చెంగళయనునది చెంగళనాడు; ఇప్పటిది చాగల్నాడని వ్రదహరింపబడుచున్నది. ఇది కొరుకొండసీమకు తూర్పుగానున్నది. ఇప్పటిది పెద్దాపురం తాలూకాలోని భాగము అయిఉన్నది.

కుటవాట, కుటవాడ, కూరాడ అయివుండును. ఇది ఏదియో తెలియుటలేదు. కోన మువ్వసిద్దమగు కోనసీమ. ఇది ప్రస్తుతపు అమలాపురపు తాలూకా అయివున్నది. వానారమునది ఏది? దీని ప్రకంస శాసనములలో కనుపడుచున్నది. శా. క. 1062 నాటి ఒక శాసనములో:

శ్రీవేంగీ వసుధాంగనా తిలకమై శిష్టమూడేవ బృందావాసంబగు వానరంబు వతియుద్యతీర్తి యజ్ఞత్రయవర్ధిష్టు మహిష్టుత ప్రకట వున్యారంభుడైయొప్పె సద్భావిం బోతనయాజి నిచిత బ్రహ్మాండ తేజండిలన్ |

అనపోతురెడ్డి కొమ్ముచిక్కాలవలస శాసనములో: కూడ నీవానారసీమ కలదు. చిక్కాలగ్రామమునకు “పోలయ కొమరగిరిపురమ”ని నామకరణముచేసి తనఅన్నగారి పుణ్యముకొరకు అనపోతురెడ్డి పింఠయతును బ్రాహ్మణునకు దానముచేసెను. ఈచిక్కాల

2. S. I. I. IV—No. 675.
3. J. A. H. R. S. III—229.

గాతమీనదికి పడుమరగా యోజన దూరమున వానారసీమలోని సుప్రసిద్ధనగరమైన పాలకొల్లుకు దగ్గరగా నున్నదని చెప్పబడినది. ఆకాలమున పాలకొల్లు, నరసాపురము, భీమవరము, మొదలగు గ్రామములకు వానారసీమయని వ్యవహారమైనట్లు విదితమగుచున్నది. పైవానినిబట్టి ముమ్మడినాయకుడు ప్రస్తుతపు రాజమండ్రి తాలూకా, పెద్దాపురం తాలూకాలోని కొంత భాగము పాలకొల్లు నరసాపుర ప్రాంతములు కోస పాలించెనని చెప్పవలసియున్నది. కాని ఇది నిజముగ కాన్పించుటలేదు. కోస హైహయ వంశజులు పాలించుచుండిరి. వానారసీమలోని భాగములు ఉండిశుల పాలనలోకూడ నుండినట్లు ఇదివరలో వ్రాసియున్నాము. వారిని జయించి తద్దేశభాగములు తమ రాజ్యములో కలుపుకొనినటుల ప్రమాణములు లేవు. ముమ్మడినాయకునకు సింగనాయకుడు, గంగనాయకుడు అను ఇద్దరు తమ్ములు కలరు. తాను కోరుకొండనుండి సింగయనాయని కోటయందును, గంగనాయని తాడిపాకయందును ఉంచి ముమ్మడిపరిపాలన సాగించుచుండెను. ఈకోటి కోటిఫలిగాని కోతాముగాని కాదు. రాజమండ్రి తాలూకాలోని కోటియను గ్రామము. నేటికిని కలదు. తాడిపాక, తాటిపాక. పోలవరము జమీందారీలోనిది కాదగును. తాడిపాక యనునది రాజవోలు తాలూకాలో ఒక గ్రామమున్నది. శ్రీ వీరభద్రరావుగా రీతాడిపాక అది యని ఊహించిరి. స్థానికచరిత్రలలో సింగనాయకుడు, గన్ననాయకుడు కొమ్మనాపల్లె ముఖ్యస్థానముగా చేసుకొనియుండిరని కలదు. కొమ్మనాపల్లె అమలాపురం తాలూకాలోని గ్రామముగా నున్నది.

ముమ్మడినాయకుడు—పరాశరభట్టరు.

ఈ ముమ్మడినాయకుని పితృపితామహులును, బంధువులును ఆగమశైవమునందు ఆభిమానముకలవారు. ఆకాలమందు శైవమతన్యూప్తి విశేషము. వైష్ణవమత ఆదరణము తక్కువ. కాని ముమ్మడినాయకుడు వైష్ణవమత మవలంబించి, శ్రీరంగమునందలి వైష్ణవగురువులకు శిష్యుడయ్యెను. పరాశరభట్టను వైష్ణవగురువు వీరల దేశికుడు. ఆపరాశరభట్టు ముమ్మడియాహ్వానమున కోరుకొండకువచ్చి ముమ్మడికిని ఆతని సోదరులకు వైష్ణవమిచ్చెను. ముమ్మడికి రంగవర్ధనుడని మతాంతప్రవేశకాలమున నామకరణమొనర్చెను. అతడు కోరుకొండలోనే చనిపోయినట్లు తోచుచున్నది. మరణ మాసన్నమైనప్పు డాతడు ముమ్మడినాయకుని బిలచి, తాను చనిపోయినతరువాత వ్యసంహస్వామిరూపముతో కోరుకొండ శిఖరముపై వెలసెదనని చెప్పి మరణించెను. తరువాత కొంతకాలమునకు లక్ష్మీదాసియను వేశ్య స్వప్నమున పరాశరభట్టు దర్శనమిచ్చి, కోరు

కొండపై వెలసితినని చెప్పెను. లక్ష్మీదాసి ముమ్మడిందునికీ స్వప్నవృత్తాంతమును తెలుపగా ఆతడు పశ్చాత్తాపపడి, దేవాలయము నిర్మించుటకై లక్ష్మీదాసికి సహాయమున రప్పెను. లక్ష్మీదాసియే నృసింహమూర్తిని కోరుకొండపై ప్రతిష్ఠగావించెను. ఆ దేవుని అంగరంగభోగములకు రెండు గ్రామములకూడ దానమిచ్చెను. కోరుకొండ కీకారణమున పరాశరశైలమని పేరు. ఈ దేవాలయము క్రీ. శ. 1353 లో నిర్మాణముచేయబడినది. ఇది చిన్న ఆలయమైనను బహుసుందరముగా నిర్మించబడినది. ఇందు ముమ్మడి నాయకుని విగ్రహము చక్కగా చెక్కబడినది. అక్కలవూడిశాసనమునాటికే ఈ దేవాలయము నిర్మింపబడినట్లును అది దివ్యస్థల మయినట్లును, ఈ క్రిందిశ్లోకమువలన చున్నది.

“కిముచ్యతే పురస్యాస్య సౌభాగ్యః పరమంపుమాన్
దివ్యస్థానాని సంత్యజ్య యదత్యాస్తేశ్చియానహః॥

ముమ్మడినాయకుని యనంతరము ఆతని సోదరుడు సింగయనాయకుడు సింహాసనమెక్కెను. ఈతని పరిపాలనమైనతరువాత ముమ్మడికుమారులు కూనారెడ్డి, రామారెడ్డి, కాటమరెడ్డి మొదలగువారు విదుగురు కుమాళ్ళు ఇందు అగ్రజుడు కొనారెడ్డి సింగయనాయకుని అనంతరము కోర్కొండసీమ పాలించెను. కూనారెడ్డి సుమారినపదియైదు సంవత్సరములు పరిపాలించి స్వర్గస్థుడుకాగా ఆతని కుమారుడు ముమ్మడిరెడ్డి క్రీ. శ. 1364 సంవత్సరమున సింహాసనమెక్కెను. సింహాద్రిసెట్టి బలిసెట్టి యనువారలు వైశ్యవ్రీతని కార్యకర్తలుగా నుండిరిని స్థానికచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. ఈతనితరువాత కోరుకొండసీమ కొండవీటిరెడ్ల రాజమహేంద్రవర రాజ్యములో కలసిపోయి, వారలచే పరిపాలించబడినది.

ఈకోరుకొండరెడ్ల అనవేమారెడ్డికాలమువరకును స్వతంత్రులుగానే యుండిరి. అనవేమారెడ్డి గోదావరీపరిసరప్రదేశమును కొండవీటిరాజ్యములో కలుపుకొనుటకు నూడునాలుగు దండయాత్రలను చేసెను. బహుశా క్రీ.శ. 1377 సంవత్సరములో పరమ కోరుకొండపై దాడి వెడలి ముమ్మడిందుని తమ్ముడగు సింగయనాయుని నోడించి కొండసీమను రాజమహేంద్రదుర్గాధ్యక్షుని పాలనములోనికి తెచ్చెను. ఈసమయములోనే అనవేముడు ఇమ్మడిందుడను తన మంత్రికి లోహితగోత్రజుడగువానికి మల్లయమంత్రి కుమారునకు ఇమ్మడిలంకయను గ్రామమునకు అనవేమపురమని పేరు

5. L. R. 19—page 100.

6. L. R. 19—page 102.

పెట్టి అగ్రహారదానము చేసెను. సింగయనాయకును తరువార కూసపనాయకును రెండవ ముమ్మడినాయకును కొండవీటిరెడ్ల సామంతులుగానే పరిపాలనచేసినటకు సందేహములేదు. రెండవ ముమ్మడిరెడ్ల తరువార నీరాజ్యము ఏకారణముననో అంత మొందియుండును.

కోరుకొండ రెడ్లశీలము.

ఈ మంచికొండరెడ్లు ఉన్నతగోత్రవంశపులు. సమకాలికులలో వీరికి అధికశార వము కలదనుటకు “ప్రఖ్యాతాంధ్ర సురత్రాణుడును” త్రిలింగరాజ్యనేతయును అగు ముమ్మనూరి కాపయనాయకుని చెల్లెలికమార్తెను ముమ్మడినాయకునకిచ్చి ఆతడు స్వయముగా వివాహముచేయుటయే తార్కాణము.

ప్రఖ్యాతాంధ్ర సురత్రాణః స్వయం కాపయనాయకః ।

తస్మై స్వసు స్సతాం ప్రాదాన్ముమ్మడింద్రాయ భూభుజేః

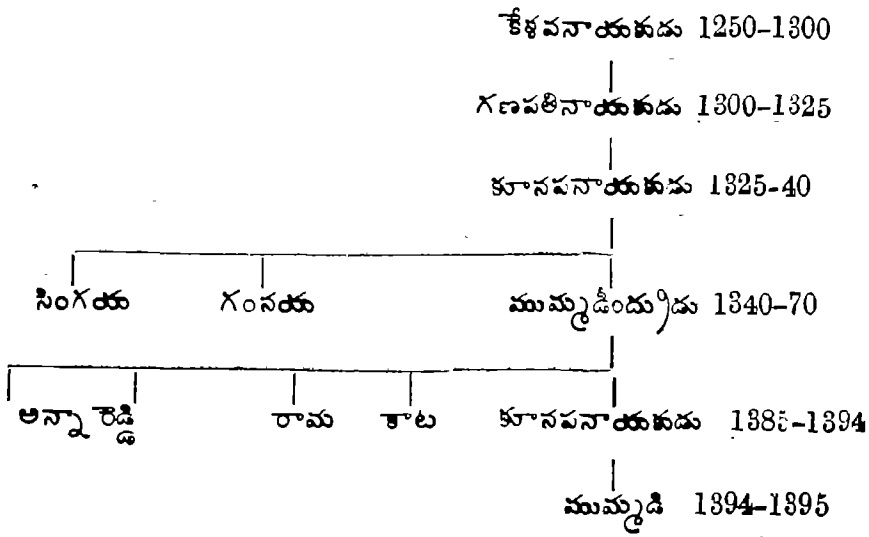
ప్రతాపరుద్రుని నిర్యాణమైనపెనుక ఆంధ్రదేశమునుండి తురకల వెడలగొట్టి తెలుగువారి స్వాతంత్ర్యమును కాపాడుటకు సాయపడినవారిలో ఈ నాయకులు ముఖ్యులు. తరువార వీరు కోరుకొండసీమను ప్రజారంజకముగా పాలించిరి. కోరుకొండసీమయందు అభివృద్ధికాదగిన విషయము లెన్నియొనిఉండెను. అడవులకొట్టి భూమిని వ్యవసాయార్హముగ చేసి పాడివంటలు వృద్ధిచేయవలసిఉండెను. అన్నలదేవుడు చూపినమార్గమును వీరుపట్టి దేశసంపదను వృద్ధిచేసిరి. ఇతరదేశములపై దండెత్తి అనవరతమును పరరాజులతో పోరాడుచు దండయాత్రలు నలుపుచు, కాలమును చిలిపికయ్యములలో, ఆనాటి సంప్రదాయప్రకారము వృద్ధులైవులేదు. ఇతరులను వృధాభిమానిత్వమును పూని నిందనల్పుకార్యముల చేయలేదు. శూరులైనను బలహీనులగు పరరాజుల తలనరికి తమ్ము పడిగములబెట్టి యుమ్మవేయుటవంటి ఘోరాచారముల తలపెట్టలేదు. వీరు అభ్యంతవిద్యులు. ధర్మశాస్త్రవేత్తలు. వైదికమత ఉద్ధారకులు. వీరు శుద్ధస్వాంతులు; రాగాది దోషదురులు. తమోగుణరహితులగుటచేతనే త్యక్తశాస్త్రులు. ప్రవృత్తి మార్గపథికులు. శ్రీరంగ మొక్కడ; కోరుకొండయొక్కడ? పరాశరభట్టరువంటి మహాగురూత్తముని వీరిశీలము వలలనే ఆకర్షించి, ఆగమశైవమత విజ్ఞానభాణ అధికమై వైష్ణవాగమములు మరుగుపడుచున్నకాలములో నారాయణపర్వతమును తిరుగ స్థాపించిరోయన్నటుల లక్ష్మీనృశింహస్వామిని ప్రతిష్ఠించి, దివ్యస్థలముగా నొనర్చిరి. అంతటినుండియు ఈ దేశమున విష్ణుభక్తి వీరిమూలమున హెచ్చినది. శాసనములలో వీరి పౌరుషముకంటె వీరి శాంతాదిగుణములే వర్ణింపబడినవి. అక్కలపూడి శాసనములోని

తజ్జాతీయూః కర్మతాః త్యక్త శాశ్వాతః
 శుద్ధస్వాంతాః శ్వాంత రాగాదిదోషాః
 రాజన్యానామేత్యసాహాయ్య ముర్వాప్యం
 స్వర్వంభారం నిర్వంహంత్యేవ నమ్యక్.

అనువాక్యములు మధ్యవైష్ణవము ముదిరిననాటి ఆత్మశ్లాఘా పరములగు వాక్యములు కావు. దివంగతులగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రారావుగారు “వైష్ణవగురుప్రబోధనల గళంకువాసి యుత్కృష్టమైన రాజ్యపదవికి వచ్చినతరువాత నావిర్భవించిన కులాభిమానజనిత వాక్యములుగా మనమూహింపవలసినదే” యను వాక్యములు అనాదరణపాత్రములని నిస్సంశయముగా ఘోషింపవచ్చును.

ముమ్మడినాయకుని కుమారుడుకూడ విశిష్టాద్వైత పక్షపాతి. ఈతడు తండ్రిచేసిన ధర్మకార్యముల వృద్ధినొందించి తానుకూడ మరికొన్ని ధర్మముల జేసెను. స్వామిగొండకు దక్షిణభాగమున దిగువ నొక దేవాలయమును ఆతడు నిర్మించి అందు రంగనాయక స్వామిని ప్రతిష్ఠచేసి, కైంకర్యదులకు భూదానములను చేసెను. ఆ దేవాలయ ప్రాకారములో వైభవరాయని ప్రతిష్ఠజేసి ఆలయమును కట్టించెను. కట్టళ్ళేర్పాటు జేసెను. అర్చకులకును, ఉత్సవములకును, అంగరంగభోగములకును భూదానముల జేసెను.

మంచిగొండగోత్రము.

ఎఱ్ఱా ప్పెగ్గడ రామాయణము

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

౧

చదలువాడ యెఱ్ఱాప్పెగ్గడ భారతారణ్యపర్వశేషమును, రామాయణమును, సృసింహపురాణమును, హరివంశమును రచియించెను. హరివంశమున నిట్లున్నది.

“శా. నాతమ్ముండు ఘనుండు మల్లకధినీ నాధుండు నిన్నాతర
 శ్రీ తోడకా సముపేతుఁడేసి యెలమిఁ జేపట్టి మాకిచ్చుటన్
 శేతోమోద మెలర్ప రామకథ ముఁ జెప్పించి యత్యుత్తమ
 భ్యాతిం శేందితి నింకనుం దనియ నేఁ గావ్యామృతాస్వాదనఁ.”

దీనినిఁబట్టి రామాయణము హరివంశమునకుఁ బూర్వకృతి యనియు, నది పోలయ
 వేమారెడ్డిగారి ప్రేరణముననే రచితమయ్యెననియుఁ దెలియనగును.

“వల్మీకభవు వచోపైఖిరి రామాయణంబు నాంధ్రప్రబంధంబుఁ జేసె”

నని యెఱ్ఱాప్పెగ్గడ వంశమువాఁ డిటీవలివాఁడు చదలువాడ మల్లయకవి చెప్పినాఁడు.
 దీనిఁబట్టి యారామాయణము సంగ్రహ రూపమయినదిగాక సకల వర్ణనాపూర్ణమయిన
 సంస్కృత రామాయణానుసారియైన, ప్రకస్తప్రబంధముగాఁ దెలియనగును.

ఇట్టి యెఱ్ఱాప్పెగ్గడ రామాయణమిప్పుడు గానరాదు. లక్షణ గ్రంథములలో
 నెఱ్ఱాప్పెగ్గడ రామాయణ పద్యములు పెక్కు లుదాహృతము లయియున్నవి.

౨

కూచిమంచి తిమ్మకవి సర్వలక్షణసార సంగ్రహమున ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ రామాయ
 ణములోనివని యీ క్రిందిపద్యముల నుదాహరించినాఁడు.

ఉ. “అంగముతోడఁ గట్టు మిట యజ్ఞ విఘాతక చోరు నెందు వో
 వంగలవాడ వింక నిటు నైకమ తాపసవేషధారివై.

ఉ. “ సందడి యధ్వరక్రియ క సంగతమేని బలంబుతోడఁ బెక
 గ్రం దదియేల యేన తగఁ గార్ముక హస్తుఁడనై కడంగిమీ
 ముందట నిల్పెదక గ్రీతువు ముట్టకయుండఁ బ్రచండదైత్యరా
 జిం దగ దప్పుచౌల వెనఁ జించెదఁ బెంచెద మీకు మోదమున్.

ఈ వ్యాసము రెడ్డిరాజ్యవర్ధంతుత్సవమునాడు చదువుటకు వ్రాయబడినది. ‘భారతి’ పత్రికలో
 కూడ ప్రకటింపబడినది. — సంపాదకుడు.

చ. అనుటయు మంత్రమాటకుఁ బ్రయంపడి యాతని నాదరించి యు
 మృదుజ కులేంద్రుఁడు.....

ఉ. నూర్వురు నొక్కచందము మనోగతి సైరణచేసి నన్ను నా
 సర్వకులంబు నుత్తమయఁ శంబున నుంచితి రమ్మలార, మీ
 కర్పించి సాటి యే యుబల లాంఛారు దేవతలున్ బలుకుమా
 నిర్వహణం బొనర్చుటకు నేరరు మర్త్యులఁ జెప్పనేటికిన్.

చ. ఆనఘ యశంపమై విమలమై పరిపూర్తియు లోఁతుఁ దియ్యమున్
 ఘనతయుఁ గల్గి సజ్జనమ నస్సదృశస్థితిఁ జాల నొప్పు మీ
 తినయది యన్నదీజలము తేవును నుంచిది.....

ఉ. కొఱలు నుగ్గునుగ్గున కూర్ఘణిఁద్రు గతిన్ దరంగముల్
 మాతిన భూరివారిధి క్రిమంబున రాహుక రాశవక్త్రమున్
 దూతిన తీవ్రభానుక్రియ దుర్బలసైన్యతఁ బుత్త్రహీనతన్
 గీతీ పరాభవాభిగతిఁ గిడ్చడి భూపతి నెమ్మనంబునన్.

ళా. తాటంగ్రాగిననేల తంపఱఱఁ బాతాళంబు దాఁకన్ జనం
 దూఱం బల్లిరి మిన్ను దాఁకి తరఁగల్ తోరంబులై నల్గడల్
 సాఱం బెల్లుగ నేఱు లుబ్బఱముగాఁ బైవైన నీరెక్కి దై
 వాఱన్ జెర్వులు చెన్నుమీఱె నఖల స్తోమల్ ముదంబందఁగాన్.

క. నూఱు చెఱంగుల నెఱనులు
 మీఱఁగ నీవిభ్రమములు మెఱయించి మునిం
 గాఱఁగఁ జేయుము మేనక
 చూఱకొనదె యతని తెలివి సొమ్ములు మున్నున్.

మ. చెఱకుందోటలఁబెంచిశాలిమయ నుక్షేత్రస్థలుల్ నించి యు
 క్కఱలేకుండఁగఁ బూగనాగలతికా కాంతారముల్ ప్రోచి యే
 దైఱ నంతం గుముదోర్నలాభివనవాటికొటిఁ బాటించి పె
 న్జెఱువుల్ నొల్పెఁ బురంబునలైసలఁ బ్రస్థీతాంబు పూర్ణస్థితిన్.

కూచిమంచి తిమ్మకవి గోదావరిమండలమున పితాపురమునకు చేరువను 'కందరాడ,
 చంద్రమసాలెము' అను గ్రామముల వసించెను. ఈ గ్రంథమును క్రీ. శ. ౧౭౫౦ సం
 వత్సరప్రాంతమున రచించెను. ఆతఁ డుదాహరించిన యెఱ్ఱాప్రగ్గడ రామాయణ వద్య

ములు ఇతరలక్షణ గ్రంథములనుండి నేకరింపబడినవికావు. ఆతఁడు స్వయాము గ్రంథమును బరిశీలించి యుద్ధరించినవే. ఇన్ని పద్యముల నితరలాక్షణికు లెవరు నుదాహరింపలేదు. ఇప్పటికి ౧౯౦ ఏండ్లనాఁడు గోదావరిమండలమున కూచిమంచి తిమ్మకవి యింట ఎఱ్ఱావెగ్గడ రామాయణము సురక్షితమై యుండెనని దీనివలనఁ దెలియఁగలదు.

చదలువాడ యెఱ్ఱావెగ్గడ రచనముతో నీ కవిస్తుతిపద్య మొకప్పాసిన పద్యసంకలనమునఁ గానవచ్చినది.

కా. సా రోదార సమంచిత స్ఫుర దురుస్థాయ ల్లప ల్లాలిత
(స్ఫారంబుల్ వె?) సఁ దిప్పిపెట్టుచును శబ్దద్రవ్యహీనుల్ నదా
తారుం జెప్పితి మంచుఁ జెప్పికొనుటల్ తప్పే నిరాఘటనా
కౌరభ్యప్రతిభా విజృంభితులు మెచ్చర్ గాక యానందముల్.

ఇది యెఱ్ఱావెగ్గడ రామాయణ కృత్యవతరణికలోనిది గావలెను.

ఈ క్రిందిపద్యమును, 'ఎఱ్ఱన రామాయణములోనిదా?' అని యెప్పుడో నోటు బుక్కులో వ్రాసికొంటిని. ఎక్కడనుండి యుద్ధరించితి నో యిప్పుడు గుర్తింపజాలను.

ఉ. చువ్వన మేను వంచి రవి సోఁకఁగఁ దోఁక విదల్పి పాదముల్
వివ్వఁగఁ బట్టి బాహువులు వీచి మొగంబు బిగించి కొండ నే
జవ్వన నూఁగి ముందఱికిఁ జూఁగి పిఱిందిఁ దూఁగి వార్ధిపై
ఱివ్వన దాఁట వాయుజుఁడు అక్కలతోడి సురాద్రియో యనన్.

కూచిమంచి తిమ్మకవిగక మఱికొందఱు లాక్షణికులును ఎఱ్ఱావెగ్గడ రామాయణము లోని పద్యములను తమ లక్షణగ్రంథములం దుదాహరించినారు. అట్టివి మఱికొన్ని యీ క్రిందివి:

గణపవరపు - వేంకటకవి వ్రాయోగరత్నాకరము:

క. ధాత్రీ సురసేవారతి
భ్రాతృ భృతి గురుక్తి పాలబంధురమతి దు
శ్చాత్రవపారణ చణస్థితి
మిత్రానందకర విహృతి మీయం దమరున్.

“బాలసుధాంశునిటాలుని నవమధా తావముల్ వినవలె ననెడునాస.”

క. ఆదళరథ నూనుండు ప
యోధిజలం బింకనేసి యొక శరమునఁ గ్ర

వ్యాద విభుఁ దునిమి సీతను
 మోదంబునఁ జేకొని కపిపుంగవుతోడన్.

—ఎత్తాపెగ్గడ సంక్షేపరామాయణము.

గణపవరపు వేంకటకవి ఎత్తాపెగ్గడ సంక్షేపరామాయణము లోనివిగా నుదాహరించిన పద్యములు ప్రశస్తతరచనము కలవికావు. అతఁడు ప్రబంధరత్నాకరమున కొన్ని లక్షణములను గల్పించి వానికి లక్ష్యపద్యములను ప్రసిద్ధకవుల గ్రంథములలోనివిగాఁ గొన్నింటిఁ గల్పించి యుదాహరించినట్లున్నాఁడు. ఈతఁడుదాహరించిన ఎత్తాపెగ్గడ రామాయణపద్యములు కల్పితములైనను గావచ్చును; లేక, ఎత్తాపెగ్గడ రామాయణములో గ్రంథారంభభాగమును సంక్షేపరామాయణములోని వయినను కావచ్చును. అంతేకాని ఎత్తాపెగ్గడ సంక్షేపరామాయణముని వేటొక గ్రంథమును రచించుచుండఁ దనుకొందును. ఎత్తాపెగ్గడ తనతండ్రి సంస్కృతాంధ్రకవిత్వావిభారదుఁడు సూర్యసుకవి యని తనగ్రంథములఁ జెప్పకొన్నాఁడు. సూర్యకవి కృతము సంస్కృతమున సంక్షేపరామాయణ మొకటి యముద్రితము కలదు. ఆ సూర్యసుకవి మన యెత్తాపెగ్గడ తండ్రియగునేమో! ఆ సంస్కృత సంక్షేపరామాయణమునకు ఎత్తాపెగ్గడ రామాయణమునకు సంబంధమేమైనఁ గలదేమో - ఎత్తాపెగ్గడ రామాయణము దొరకినప్పుడు తెలియవలెను.

3

ఇప్పుడు నముద్రితమై వెలసియున్న భాస్కరరామాయణమునఁ గూడ ఎత్తాపెగ్గడ రామాయణపద్యము లనేకములు యురియున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. చెక్కేండ్లకీ పూర్వము ప్రాచ్యలిఖిత ప్రస్తకభాండాగారమున తెలుఁగు గ్రంథములకు డిస్క్రిప్టివ్ క్యాటలాగు (Descriptive Catalogue) వ్రాయునపుడు భాస్కరరామాయణమును సామాన్యవృత్తిని పరిశీలింపఁగా పాఠభేదములు చాలఁగాఁ గానవచ్చినవి. ఆ విషయ మప్పు డందు వెల్లడించితిని. ఆనందముద్రణాలయమువారి భాస్కరరామాయణముద్రణముకొరకు వారియొద్ద పండితులుగా నుండిన కీ॥ కే॥ తంజనగరం తేవప్పెరు మాళ్ళయ్యగారు ఆరణ్యశాండమున ప్రధానపాఠముగా గ్రహింపఁబడిన పద్యము లనేకములు ఏ తాళపత్రప్రతిలోను గానరాకుండెను. పాశాంతరములుగా వుటలయకుగున చిన్నపైపుతో ముద్రింపఁబడిన పాఠములే తాళపత్రప్రతులలో నున్నవి. తొలుఁదొలుత భాస్కరరామాయణమును ముద్రించినవారు కరాలపాటి రంగయ్యగారో, నిక్కింత తేవప్పెరుమాళ్ళయ్యగారో యని మే మప్పుడు గుర్తించితిమి. వా రేప్రతులను చూచి

ముద్రించిన యెఱుగరాదు. కరాలపాటి రంగయ్యగారు గొప్పకవి. ఆయన కొన్ని ప్రాథమిక గ్రంథములను రచించెను. ఆరణ్యకాండమున ప్రధాన పాతముగా గ్రహించిన పద్యముల నాతఁడు రచించి చేర్చిన మోక్షాని కూడ మే ముప్పు దనుకొంటిమి - తాళ పత్రప్రతులలో నా పద్యములు కానరాలేదు గాన.

ఇటీవల భాస్కరరామాయణమును పరిశీలించుచుండగా వావిళ్లపారి ముద్రిణమున యుద్ధకాండములోని ఈక్రింది పద్యము 'ఎఱ్ఱాప్రెగడవారి పద్యమని ప్రతీతి' అను అధోజ్ఞాపికతో కానవచ్చెను.

ఉ. త్రవ్వెడు గంటులం గురువు దేతెఱు నెత్తురు రాకమున్న యే
నొవ్వియు నేనికారము మనోగతిఁ జెందకమున్న సాయకం
బవ్వలఁ బోకమున్న మకుటాట్టవిఘట్టనరావ మొప్పఁగా
నువ్వున నుప్పటిల్లె ననురోద్వహ మూర్ధచయంబు గ్రొక్కనక

— ప. ౧౧౫౪.

అది చూచి వ్రాత ప్రతులను పరిశీలించునుగదా ఉదాహృతమైన యీ పద్యము ఎఱ్ఱాప్రెగడ వారిదని యుండుట మాత్రమే కాక దీని పూర్వపద్యము

ఉ. ఉన్నవి యున్నయట్ల తల లుర్వికి డిగ్గె శిరఃప్రవాహముల్
మొన్నొకసారె నిండురెగ మోపినసాయక మట్లె యుండబాఁ
గె న్నఱిఁదూపు వెల్లియని భేచరకొటినుతించె నంచితో
త్పన్న దశాస్యరాఘవ తపఃకరలాఘవ చిత్రసంపదల్.

అను పద్యము 'భాస్కరుని వారి' దనికూడఁగలదు. ఈ పద్యములు పెక్కుప్రతులలోఁ గానరావు. కొన్ని ప్రతులలోనే కలవు. ఇవి రాముఁడు రావణుని తలలు తెగఁగొట్టు ప్రకరణము నందలివి. యుద్ధకాండములోని యీ భాగము పెదవేదగిరి నాయనింగారి ప్రేరణమున అయ్యలార్యుఁడు పూరించినది. ఈ భాగమునకు భాస్కరరచనము నేఁడు కానరాదు. భాస్కరుఁడు కడముట్ట నారణ్యకాండము రచించినట్టు ప్రతీతియూ లేదు. ఇందు భాస్కరరచనముగ పద్యముండుటనుబట్టి చూడఁగా భాస్కరుఁడు యుద్ధకాండమును కడముట్ట రచించెనని యేర్పడుచున్నది. ఇవేకాక, యుద్ధకాండమున మఱికొన్ని పద్యములు కొన్ని ప్రతులలో మాత్రమే యుద్ధకముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. దొరకిన యుద్ధకాండ ప్రతులనెల్ల పరిశీలించినయెడల నట్టివి మఱికొన్ని పద్యములుకూడ భాస్కరునివిగనో, ఎఱ్ఱాప్రెగడివిగనో వేర్పడఁగల వనుకొందును. యుద్ధకాండవిషయ మిట్లుండెను.

అరణ్యకాండమున ముద్రిణములందు ప్రధాన పాఠముగ గ్రహింపబడిన గ్రంథ భాగములు తాళపత్రప్రతులలో సాధారణముగా దొరకుచున్నవియు, సాతాంతరముగా నధఃకరింపబడినవియు నగు గ్రంథభాగములకంటె బ్రకస్త రచనము కలవి. ఒకవేళ నవియెల్ల ఎఱ్ఱాప్రిగ్గడ రచనమేనోయని యొకపెద్దసందేహము నాకుఁ గలిగెను. ఆ గ్రంథభాగములలో వాల్మీకి రామాయణానుసారులు కానివి కొన్నిరచనములు కలవు.

చ. “తపసుఁడు వేఁపజొచ్చెననుఁ దమ్ముఁడ, వృక్షముక్రిందఁ బెట్టు నాఁ
దవసుఁడు రేయి లేఁడు వసుధావర, చంద్రుఁడుగాని, చంద్రునిన్
నృపసుత, యెఱ్ఱెఱింగితిని నీవు, మృగాంకముచూడ నున్నిహా
చపలమృగాక్షి, చంద్రముఖి, జానకి, యొక్కడ నున్నదానవే.”
“సామిత్రే, నను నేవ్యతాం తరుతలం చండాంశు రుజ్జుంభతే
చండాంశో ర్మిశి కాఃథా రఘుపతే, చంద్రోఽయ మున్మీలతి,
వత్సైతద్విదితం కథన్న భవతా ధత్తే కురంగం యతః
శ్యాపి ప్రేయసి, హా కురంగనయనే, చంద్రాననే, జానకి.”

—ప్రసన్న రాఘవము.

ఇత్యాదులు.

ఇట్టి యీ ప్రధానపాఠరచనముకూడ ప్రాచీనకవికృతమే కావలెను. కాని, యిది భాస్కరరామాయణమనుపేర లభ్యమగుచున్న గ్రంథమునొనిదికాదు—భాస్కర రామాయణ తాళపత్రప్రతులలోఁ గానరాదుకాన. ఇట్టి సందేహములతో నేను చీకాకు పడుచుండఁగా డాక్టరు నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు తమ కానెగొందిలో నొక భాస్కరరామాయణపుఁ దాళపత్రప్రతి దొరకె ననియు, అం దారణ్యకాండమున ఎఱ్ఱాప్రిగ్గడ కృతములుగా కొన్ని పద్యములు గానవచ్చె ననియు తెలిపి ఈ క్రింది పద్యములను నాకుఁ జూపిరి.

ఉ. ఆనట జోదు కేలు దొనకై నిగుడించుట యమ్ము మార్పి సం
ధాసము నేత్ర నిండఁ దెగఁ దారొకని లక్ష్యమునేయు డేయుడుక
గాన నటప్ర మండలిత కాక్కుక మొక్కటి గంటిఁ గంటి న
ద్దానవద్ధిర దేహాసము దాయ నిరంతరపాతవేగముల్.

ప్రగ్ధ. కరిణీయానంబు నభ్యుక్ గతి నవలలికాకార మంగంబు చంద్రున్
బురుణింతున్ ముద్దుమో మంబురుహదళములంబోలు, గన్ను ల్వివంచీ

స్వరసంకాశంబు పల్కుక జలదళినిచయ స్ఫురియై యుండు వేణీ
భర మాతస్వంగి క్రింద వ్రముని నిఖల దిక్పాలకాభీలకౌర్యా.

చ. అలినిభవేణి చంద్రసదృశానస యుత్పలపత్రనేత్ర కో

మల లలికాళిరామభుజ మణలవృత్తలసత్కు చదవ్వయీ

కలిత సుమధ్య హృద్యకటి కామ్యతరోరువు రమ్యజంఘ యు

జ్వలచరణాబ్జ తద్వనిత జానకినా విలసిల్లు రావణా.

వా రిందుకై మదరాసులోని యితర తాళపత్రప్రతుల నెల్లఁబరిశీలించిరట! ఆ విషయము నిట్లు చీటిలో వ్రాసి వంపిరి.

“ఈపద్యాలు నేను ఆనెగొంది నుంచి తెచ్చిన ప్రతిలోనివి. అందు ‘ఎత్తా ప్రొగ్గడ పద్యాలు’ అను శీర్షికతో గూడియున్నవి. ఇదిగాక అడయారు లైబ్రరీ G. No. XXXII T. 13G. ‘యెరప్రోగడవారి పద్యం’ (తాళ. ప ౮౬ పం. ౧) అనుమాటకు తరువాత పైమూడు పద్యాలు కలవు. ఇంకను మద్రాసు యూనివర్సిటీ కలెక్షన్ (ఎత్తా)ప్రోగ్గడ పేరులేకున్నను) ౧/౧౫౦ నంబరు ప్రతియందు మూడుపద్యము లును గానవచ్చుచున్నవి. అట్లే ౧/౪౨౬ లో కూడా పద్యాలు పేరులేకుండా కాన్పించుచున్నవి. G. Or. Mss. Madras 14-10-7 దీనిలో ‘ఎత్తా)ప్రోగడ పద్యాలు’ అన్నమాటలేమ కాని ఆపద్యాలలో “కరిగీయానంబు”, “అలినిభవేణి” అన్నపద్యాలు కాన్పించుచున్నవి.”

ఈమూడు పద్యములతోపాటు తక్కిన ఆరణ్యకాండ రచనాభేదము లెల్లఁగూడ ఎత్తా)ప్రోగ్గడ రచనములు కావచ్చునేమో యనికూడ నే ననుమానించుచున్నాను.

అయోధ్యాకాండమునఁగూడ రచనాభేదములు చాలఁగాఁ గలవు. అందుఁగూడ గొన్ని యెత్తా)ప్రోగ్గడ పద్యము లుండునేమో! ఇట్లు భాస్కర రామాయణగ్రంథ భాగము లెన్నో చిక్కులతో నున్నవి. ఆవి యెల్ల జాగ్రత్తగాఁ బరిశీలించి యిదమిథ మని నిర్ణయింపవలసి యున్నవి. భాస్కరరామాయణమున ఎత్తా)ప్రోగ్గడ రచనములు గొన్ని చేరియుండుట తథ్యము.

౪

ఈ నడుమ నేను ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాలలోని యొక సంకీర్ణపద్యముల తాళ పత్రి సంపుటమును పరిశీలించుచుండఁగా అందు రామాయణ యుద్ధకాండమున పద్య ములు ముప్పది కానవచ్చినవి. చదువఁగా నవి ప్రసిద్ధములైన భాస్కరరామాయణాది గ్రంథములలోనివిగా తోఁచలేదు. భాస్కర రామాయణమును, భారతారణ్యపర్వాం

తర్లతరామాయణమును, భాగవతాంతర్లతరామాయణమును, మొల్లరామాయణమును, రామాభ్యుదయమును, ఘనగిరి రామకవి సకలవర్ణనాపూర్ణ రామాయణమును పరిశీలించి చూచితిని. ఈ కావచ్చిన ముప్పది పద్యములు నం దెందును గానరాలేదు. ఈ పద్యములుగూడ ఎత్తాపెగ్గడరామాయణములోనివి కావచ్చు ననుకొనుచున్నాను. అవి యీక్రింద చూపుచున్నాను:

చ. అనిలజ రావణానుజలు హస్తములకొ గయిడండ గొంచుఁ గ్రీ
 కుక్కునఁ జనుదెంచి, భానుజాఁడు గొల్వ ముఖింబున నున్న రామచం
 ద్రునిఁ గని పాదముల్ శిరముతో నొఱయన్ బ్రణమిల్లి లేచి ని
 ల్చిన యెడ నెమ్మొగమ్ము వికసిల్లి విభీషణుడుం బ్రీయంబునన్. ౧

* * *

ఉ. తమ్ముడ! నేఁడు నాకుఁ బ్రీయదంబు భుటిల్లె దళాప్యవందనం
 డిమ్మొయఁ గూలుటన్ మనకు నింక జయం బగునంచు సిగ్గు లోఁ
 గ్రీమ్ముఁగ నున్న లక్ష్మణుని గ్రీకుక్కున నంకమునందు నుంచి వ
 డ్మునఁ జేర్చుచున్ శిరము సారెకు మూర్కొనుచుం గ్రీమంబునన్. ౨

* * *

చ. కరముల నవ్విభుం డతిని గాయము లంటుచు నూర్పు పుచ్చుచున్
 బురఁబురఁ బాకుచున్ శిరము మూర్కొని యెంతయు నూఱింపుచున్
 దురమున లెప్ప గూల్చితివి దుర్దముఁ డైనవిరోధిఁ భక్తికం
 ధరుఁడును నింకఁ గూలునని నామది నిశ్చయబుద్ధి నొండెకకొ. 3

* * *

చ. శమసలక రామరావణులు మూర్కొని యుద్ధము నేయుచుండఁగా
 నిసిలే శరంబులు లొండొకటి నేర్పునఁ ద్రొంచుచు నుగ్రస్త్తిమై
 దళశిరుమస్తక ప్రితతి దాఁకినఁ జిత్తిమ డులు నూపుమై
 నుసిరిక మ్రానివొందఁ బిడు గూనినఁ గాయలు డులునాకృతిన్. ౪

* * *

† ఇట్టి పద్య మొకటి పాలకోధ మనులక్షణ గ్రంథమునను ఉచాహృతమయి యున్నది. అది యిది :
 చ. దశరథరాజ మానునకు దానవసాంతుకుఁ డేపునూసినక
 విసవమామిత్రనందనుఁడు ప్రితి యొకెంతయు లేక యుగ్రుఁడై
 తెన గక ప్రేసె ప్రేసినను వేగమ రాలెఁ గిరిట రత్నముల్
 ఉసిరిక మ్రానివొందఁ బిడుగూనినఁ గాయలు డులు నాకృతికొ. ఈ పద్య మెవ్వరిదో?

డి. అక్కట ధూళిఁ బుగ్గిగుడయి యంగము నెత్తుటఁ దోఁగి వేదనన్
 మృత్యుచు ధాత్రివైఁ బొరలుచున్ బడి లక్ష్మణుఁ డిట్టులుండ నా
 కెక్కడియధికాఁడు యింక నెక్కడివిక్రమగౌరవక్రమం
 బెక్కడిప్రాణ మెక్కడిమహీసుత యెక్కడి రాజ్యసంపదల్.

* * *

డి. కందక గాఢవాఱక మొగంబు వికాసముఁ జేందెఁ జేరు లీ
 యందములైనకాళ్లు నరుణాంబురుహంబులలీలఁ జూడఁ జె
 న్నొందెడు జీవహీను లిటు లుండరు ప్రాణముతోడ నున్నవాఁ
 డిందు నవలూదరుండు ధరణీశ్వర, నీకు విషాద మేటికిన్.

* * *

చ. మనమున నిశ్చయించి పవమానతనూజుఁడు మూఁడుమాఱు లే
 వునఁ గదలించి యంభధర ముంబలె నీలరుచిం జెలంగుత
 ద్వనగిరిశృంగమున్ విడిచి కైకొని పై కెగురంగవైచి యా
 చి నిలువఁ బట్టుచున్ వెస సుశుణునిఁ తేరఁగ వచ్చి యచ్చటన్.

* * *

ఉ. ఆతనిరాద్రోఖ గని యబ్ధి గలంగఁ జలించె శైల మా
 త్పాతిక వారిదంబు లతి దాకుణరావములై జనించె ధా
 త్రితలమెల్ల బిట్టడరె దిక్కులు వీరిల సమస్తభూతముల్
 భీతి వహించె డెండ మగలెన్ రజనీచరలోకభర్తకున్.

* * *

చ. అనయము వర్షభూతముల యందును గోద్విజలందు శైలకా
 వనగగనాఖిలాసల ఘనత్వము మించ సహస్రసాదలో
 చవశతశీర్ష మూర్తిపయి సారగతిన్ వసియించి సాదికా
 వనియు సమస్తభూతముల వారి వహింతువు నీవె రాఘవా!

* * *

మ. తరుణాదిత్యనిశ్చయ్యతికా మెఱసి రక్త క్రీచ్ఛటాశాటికా
 ధరయుం దప్తనువర్ణభూషణయు నుద్యన్నీలధూమాళిబం
 ధురధమ్మిలయు నౌ విదేహతనయన్ దొల్దొల్ల బెన్నంటలోఁ
 జొరనేలేంచిన రూపుతోన జగముల్ సోద్యంబువన్ జూచివన్.

* * *

చ. ఆచనిజనంబులెల్లను దళానను నంతిపురంబునందుఁ బె
 క్క-పు దివనంబులున్న జనకాత్మజ శోధితఁడేయ కీ యనా
 ర్యవిహితవృత్తిఁ దెచ్చె రఘురాముఁడు బాలిశుఁ డంచు నెంచ రా
 భువనములెల్ల నమ్ముటకుఁ బో యిటుసేసితి హవ్యవాహనా. ౧౧

* * *

చ. ప్రకటత రాత్మ తేజమున రక్షితయా మిథిలాధిరాజక
 న్యకను బయోధివేలఁబలె నాకరుఁ డెందు నతిక్రిమింపఁ డె
 న్నికకును నివ్వవంటి మహనీయచరిత్రము గల్గు నిట్టి జా
 నకిని దరంబె వానికి మనంబున నేనియుఁ జల్కఁ జూడఁగాన్. ౧౨

* * *

ఉ. ధైరిజయుంబు గాంచి బలవంతుల మిత్తులఁ గూడి తేజమున్
 సారయకంబునున్ గనిన నాదు సమాగమనంబు నీవు సాం
 పారఁగఁ జెప్పచో నతని యానవవర్ణవిలోకనంగితా
 కార వచోవిశేషముల కైవడి నేర్పునఁ జూడు మేర్పడన్. ౧౩

* * *

మ. అతులంబై వళవ ర్తియై రథతురంగానేక పాకీర్ణమై
 పిత్పవైతామహమైన రాజ్యము మదిన్ భేదింపఁగాఁ జేయు సం
 తత మెవ్వారికినైన రాజ్యఫల మాత్మన్ గోరినన్ గైకయ్యా
 నుతుండఁ యేలుచునుండఁగాక విఫల ఖోణితలం బంతయున్. ౧౪

* * *

చ. అతఁ డడరించుకమ్మముల యారవముల్ శరపుంఖజాతమా
 రుతములు గొమ్మినన్ గులగిరుల్ గదలెక గలఁగెన్ బయోనిధుల్
 క్షీతి వడఁకెక మనంబునఁ జలించిరి పన్నగలోకవాసు లు
 న్నుతరుచిఁ బాసి మాసె దివ నాధుఁడు మందటిలెన్ సమీరుఁడున్. ౧౫

* * *

చ. వడి నమరేంద్రము క్తమగు వజ్రములీల యుగాంతకాలుకై
 వడిఁ జరలెంచి రావణుని వశముగాఁడి ధరిత్రిదూలఁ బ
 ల్విడి దళకంఠుఁ డుంచి రఘువీరుఁడు నేడని మేలువార్త యే
 ర్పడ ఫణిలోకవాసు లలరన్ వివరింపఁగ నేఁగెనో యనక. ౧౬

* * *

శా. ఆవుణ్యవ్రతం బట్టినప్రకృతే తదీయంబై యనిర్వార్యమా
 శోపాగ్నిన్ మసిగాక నీవుని! రక్షోనాథ లోకంబునా
 బాపాత్ముండగువాఁడు పాపఫలమున్ బ్రాప్తవ్యశాలంబునన్
 బ్రాపించెన్ నిజపాపకర్మఫల మిబ్బంగిన్ నినుం జెందుటన్. ౧౭

* * *

చ. సవితృఁడు చంద్రుఁడుకా దిశలు సంధ్యలు రేటుఁ బగభృ గాలిఁటున్
 భువియును సాదిగా పకలమున్ గను నాతులు వీ రెఱుంగ నేఁ
 బ్రవిమల నద్గుణోత్తర ధురాపరిభూషిత నైతివేసె హ
 వ్యవహుఁడు నన్ను నిప్పుడు దయాయేతదిత్తలేఁ బోమఁగావునెన్. ౧౮

* * *

శా. ఆరీతిన్ భవనత్రయిన్ గలుగువా రత్యంతశోకార్దులై
 ధీరత్వంబు పరిత్యజించి యలధాత్రీనందనం జెందుదు
 ర్వారాపన్నత యెంచుచున్ బలుకఁ ద ద్వాక్యంబు లాలించుచున్
 ధారాభాశ్రుతలో మనం జెరియఁ జితన్ రాముఁ డున్న త్తతీన్. ౧౯

* * *

చ. ఖలునిఁ గబంధునిన్ నిశిత కాండములన్ దునుమాడి వాని ప
 ల్కులు విని ఋశ్యమూకమునకున్ జని భానుజుఁగూడి వాలి ను
 జ్వలబలుఁ గూల్చి యర్కనుతు వానరరాజ్యమునందు నుంచి య
 య్యలఘుఁడు వంపె భూమితనయన్ వెదకన్ గపివీరకోటులన్. ౨౦

* * *

చ. నిరుపమమూర్తి రామధరణీపతి శోభనవేళ నాడి ర
 చ్చరభ్రవుఁ బోండ్లు కిన్నరులు సారకుఁ బాడిరి దేవదండభుక్
 మొరసెను ధాత్రీ సస్యములు మోహనలీల వహించె వృశ్ ముఖే
 వరకురభిప్రసాన ఫలవర్గములన్ వీలసీలై సంతయున్. ౨౧

* * *

చ. అని కొనియాడుచున్ జలరుహాక్షులు సేవలు తొందఁ జలఁగా
 ననఘచరిత్ర! రామ! సుగుణాకర! వర్ణింపఁజూరె జూరె
 ల్లను దనచుట్టఁగొల్వఁ గ నలంకృతమైన రథంబునై ముదం
 బున భరతాగ్రజుండు రఘువుంగవుఁ డిగతి నై భవంబులన్. ౨౨

* * *

చ. జలనిధిగట్టి మించుకపిస్తై స్వముతో వనరాశి చాటి దో
 ర్బలమున లంకపై విడిసి రావణముఖ్యనిశాటకోటులన్
 గలన జయించి భూతనయ గ్రమ్మఱఁ జైకొని నిత్యకీర్తులన్
 వెలసినవాఁడు రాముఁ డిటు వింటిమె కంటిమె యిట్టిచిత్రముల్. ౨౩

శా. భేరీకాహళశంఖతూర్వములు గంభీరంబులై మోయఁగాఁ
 దారామార్గమునందు దేవఋషిగంధర్వస్తుతుల్ మీఱి సే
 వారుఢిం దగ వందిమాగధులు కైవారంబు గావించుచున్
 సాకోదారవిచిత్రవైఖరుల నానందంబు గల్పింపఁగన్. ౨౪

ఉ. రావణుఁ గూల్చి క్రమ్మఱ ధరాసుతఁ జేకొనివచ్చుచున్నవాఁ
 దావనుధాకళక్రూఁ డిదె యావులతోడ మహేంద్రుతో కచీ
 దేవియుఁబోలె సీత జగతీతలనాధునిఁ గూడి సంతత
 కీర్తివిలసిల్ల నున్నయది చేరినవాఁడు సుమిత్రవట్టియున్. ౨౫

చ. ఆలికల వేణులన్ జలరుహాక్షులఁ జంద్రనిభాస్వలన్ విని
 ర్మలమణిహేమభూషణ సమగ్రల భార్యలఁగా వరింపు గ
 న్యల గుణజాతియుక్తలఁ బదార్థుర గ్రామశతంబుఁ జూడఁ జె
 న్నులరెడు లక్షగోవులఁ బ్రియం బెఱిఁగించిన నీకు నిచ్చెదన్. ౨౬

ఉ. కొంచక కోటపై నిలిచి కొందఱు భీమ? లాఘ్యులైన
 క్తంచరు లుగ్రతోమరగ దాపటుశక్తుల వానరాలి మె
 ప్పించిరి వానరేంద్రులును బేర్చి రణంబునఁ గోటపైకి లం
 ఘించి నిశాటులన్ ధరణికిం బడసిడిచి నొంది రుద్దతిన్. ౨౭

మ. నిను నేవించినఁ గల్గు మానవులకున్ వీటివధూటీఘటి
 ఘనకాటీశకటీకటీతటివటి గంధేభవాటీపటి
 రనటీహారిపటి నువర్ణమకుటి ప్రచ్చోటికా షేటికల్
 కనదామ్నాయ మహాతురంగ శివలింగా నీలకంఠేశ్వరా! ౨౮

ఈ ౨౩-వ పద్యము, నీలకంఠేశ్వరస్తుతి రూపమయినది. అది వేటొక గ్రంథము లోనిది యయినను గావచ్చును. కాని, యీ సంకీర్ణ పద్యసంపుటమున నుదాహృత రామాయణ పద్యములతో నున్నది. కాన రామాయణములోనిది గావచ్చుననుట సంగతమగును. ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ నెల్లూరు మండలమండలి గుఱ్ఱూరి నీలకంఠేశ్వరస్వామి భక్తుఁడు పోలయ వేమారెడ్డిగారి ప్రేరణమున నాతఁడు రామాయణము నా నీలకంఠేశ్వర స్వామి కంకితముగా రచించెనేమో! ఈ పద్యము గుఱ్ఱూరి నీలకంఠస్వామి స్తుతి సందర్భములోనిది గావచ్చును!

శ్లో

ఈ పై పద్యములలో ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ రచనాగౌరవము కానవచ్చుచున్నదా యని సందేహము తోచుచు పద్యము లన్నియు సలక్షణములై యున్నవి. గొప్ప రచనా ప్రౌఢిమ కానరాకున్న దనవచ్చును కాని యెఱ్ఱాప్పెగ్గడ తోలుతటికూర్పుకాన యిందు రచనమునఁ గొంత వెన్నాటు గలదేమో!

శ్రీనాథుఁడు 'పరిభవించుఁ బ్రబంధ పరమేశ్వరునికేవ నూక్తివైచిత్రి నాక్కొక్క మాటు' అని తన యెఱ్ఱాప్పెగ్గడ రచనానుకరణాభిమానమును వెల్లడించుకొన్నాఁడు. ఈక్రిందిపద్యద్వయమున ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ నూక్తి వైచిత్రియు, శ్రీనాథుని తదనుకరణమును గాననగును.

ఉ. కందక గజవాఱక మొగంబు వికాసమునొందె జేతు లీ
 యుండములై నకాళ్లు నరుణాంబురుహంబులలీలఁ గాంతిఁ జె
 న్నొందెడు జీవహీనులిటు లుండరు ప్రాణముతోడనున్నవాఁ
 డిందు సహూదరుండు ధరణీశ్వర సింహ విషాద మేటికిన్.

ఉ. కందక గజవాఱక వికాసము డీందక మందహాసని
 వ్యందము చెక్కుటద్దముల నాఱక నెమ్మది నిద్రోవోవున
 ట్లందమునొందె ధాత్రీ సిరియాలకుమారకు వక్త్రచంద్రుఁడా
 నందమునొందె నవ్వు డెలనాఁగమనంబును భర్తచిత్తముకా.

—శ్రీనాథుని హరవిలాసము.

ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ "నూక్తివైచిత్రి" శ్రీనాథుని సమకాలపుఁ బ్రసిద్ధకవి జక్కనకూడ,
 "ఈత్రోయిఁ దాఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ డై విరచించె కల్పవై
 చిత్రి నరణ్యపర్వమున శేషము"

అని ప్రశంసించెను.

పంపకం వాల్మీకి రామాయణమునకును ప్రాచీనాంధ్రీరచనములగు రంగనాథ భాస్కర రామాయణములకును జాల భేదములుగలవు. రంగనాథ భాస్కర రామాయణములుగూడఁ గొన్ని కాండములందుఁ బోలికలు గలిగి, కొన్ని కాండములందు లేక యున్నవి. రంగనాథ రామాయణమున విశిష్టాద్వైత విషయములు గొన్ని యధికముగాఁ జేసెను. కొన్ని కథాభేదము లున్నవి; అధికకథ లున్నవి. అందుఁ గొన్నిటికి పంపకం మూలము గానరాదు. దేశికభాసప్రవాహముల ననుసరించి వానిని కవి చేర్చియుండ వచ్చును. ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ రామాయణాంధ్రీకరణము హరివంశాంధ్రీకరణమును బోలియుండు ననఁదగును. ఇప్పుడు పలభములయిన పద్యములు సంస్కృతానుసారులుగా నున్నవి. ఆయాపద్యముల సట్టులను పంపకం వాల్మీకి రచనములతోను, తెలుఁగు రంగనాథ భాస్కర రామాయణ రచనాభాగములతోను బోల్చి చూచిన నీ యెఱ్ఱాప్పెగ్గడ పద్యములు పరిగా పంపకం తానుసారులుగా నుండుట వ్యక్తమగును.

రంగనాథ భాస్కర రామాయణములు ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ రచనమునకంటెఁ బూర్వము వెలసిన వనఁదగినవి. ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ కించుక తర్వాతికాలమువాఁ డగును భాస్కర రామాయణ యుద్ధకాండ చేతమును బూర్తిసేసిన ఆయ్యలార్యుఁడు. ఇంచుమించుగ వానిని కాలమునకే తెలుఁగువ మఱొక రామాయణాంధ్రీకరణము వెలసినది.

క. రామాయణకృతికృతియై
 తా మెఱయుచు నాంధ్రీకవిపితామహుఁ డనఁగా
 భూమిం బినభిమన యను
 నామంటున వెలసె సత్యనారన ఘనుఁడై.

—సింహాసనద్వాంతింశిక.

'పిన్నభిమన్న' యని 'ఆంధ్రీకవిపితామహు' డని పేరందిన, రామాయణకృతి కర్తయైన యీ సత్యనారన అనపోతకుమార సింగభూషణి (వెలుగోటి వెలమరాజు) కాలమువాఁడు. ఆయ్యలార్యున కీతఁ డించుమించుగా నమకాలమువాఁ డగును. ఈ రామాయణముగూడ నివుడు గానరాదు. ప్రాచీనబ్రహ్మణ్యగ్రంథకారులుగాని, యితర ప్రాచీనకవులుగాని యీ సత్యనారనను స్మరించినట్లు గానరాదు.

ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ రామాయణము ఎఱ్ఱాప్పెగ్గడ నాట్రనుండి కూచిమంచి తిమ్మకవి నాటిదాఁక సుప్రచారము గలదిగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. నూటయ్యెనుబదియేండ్ల క్రిందటిదాఁక సురక్షితమై యున్న యీ గ్రంథ మీనాఁడుగూడ నెక్కడనేని అపరిజ్ఞాతముగా నుండవచ్చును. గోదావరీమండలమున కందరాడ, చంద్రమపాలెముల (కూచి

మంచి తిమ్మకవి యూళ్లు) చుట్టుపట్టులఁగాని, కృష్ణా గుంటూరు నెల్లూరు కడప కర్నూలు మండలములలోఁ గాని అది దొరకఁదగు ననుకొనుదును నెల్లూరు కర్నూలు కడప మండలములలో ప్రాచీనగ్రంథపరిశీలన మింకను సరిగా జరుగవలసియున్నది. ఆయాచోట్ల నవరిచితముగా నున్న తాటియాకుకట్టలను పరిశీలించి యెఱ్ఱాపెగ్గడ రామాయణము నే పుణ్యాత్మఁడని యుద్ధరింపఁ గల్గునని విశ్వసించుచున్నాను. ఎఱ్ఱా పెగ్గడ నృసింహపురాణము తప్పలతో నొక్కవ్రామాత్మమే ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక శాలలోఁ గలదు. దానిని మంచిపరిత్యంతరము కావలెను. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయాధ్యక్షులగు శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు ఎఱ్ఱా పెగ్గడ రామాయణమును సంపాదింప గల్గితమని యది మన కొకభాగ్యవిశేషమనియు, దాని నార్జింపఁగలవారి కెంత సహాయ్యమేని చేయు నుత్సహింతు మనియు రాజమహేంద్రవరమున జరిగిన రెడ్డి సామ్రాజ్యవర్ధంత్యుత్సవమునఁ జెప్పిరి. శ్రీ రామలింగారెడ్డిగారి పవిత్రాశ్రయము నఫలమగుట కపేక్షించుచున్నాను.

అ ద్య క్షో ప న్యా స ము

బ్ర॥ శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

సహృదయపర్యులారా !

ఆంధ్రపరిశోధకమండలివారింతకుముందు చాళుక్య కాళతీయ రాజ్య వర్ధంతుల జరిపిరి. రాజమహేంద్రవరమున గోదావరీతరంగ డోలావిహార వినోదముల నాలమై త్రైలోక్య విజయసౌధ విశాల మహానంద చంద్రికాలాధిరూఢులై సర్వవిద్యాగోష్ఠులు నెఱపిన రెడ్డిరాజుల రాజ్య వర్ధంతికూడ వారు నెఱపుట, అందును రాజమహేంద్రవరమున నెఱపుట పరమానందవిషయము. ముప్పదియేండ్లనుండి యాంధ్రులలో చరిత్ర పరిశోధన క్రమాహలము వెల్లివిరియుచున్నది. దానిఫలితమే రాజమహేంద్రవరమున పరిశోధకసమితి నిర్మాణము. ఇందు మిత్రులు శ్రీ రాళ్ళబండి సుబ్బారావుగారు, భావ రాజు వెంకటకృష్ణారావుగారు, వడ్డాది అప్పారావుగారు మొదలగువారు మంచిపరిశ్రమల నెఱపుచు, పరిశోధకపత్రిక నాంగ్లమున వెల్లడించుచు, నన్నో యపూర్వాంశరత్నముల ద్రవ్యియైత్తి యిచ్చుచున్నారు. ఇట్టిమిత్రుల యాదరాసురాధమే వన్నీనాడీ యాధ్యక్షమున నిర్బంధించినది. పెక్కిండ్లనుండి సారస్వత చరిత్ర వ్యవహాములకు దూర నుడనై ముక్కుమూసికొని యేకతమున కాలము గడపుకొనుచున్న నేను పయిమిత్రుల యాదరము నిర్బంధింపకున్నచో నేదో యిందదుకుల యాధ్యక్షోపన్యాసము శావించుటకుగాని, యిక్కడికివచ్చుటకుగాని పూనుకొనియుండను. మిత్రుల నిర్బంధ మొకప్రక్క మహనీయుమైన రెడ్డిరాజ్యమునుగూర్చి తలచినపుడెల్ల నాలో బొడము నానందోద్బోధ మొకప్రక్క రెక్కలువట్టి నన్నిక్కడికి లాగికొనివచ్చినది.

ఆదికాలమునుండియు ఆంధ్రవాజ్మయ భాగ్య భాండాగారమున రెడ్డితేండ్లు గొప్ప భాగస్వాములయి ప్రఖ్యాతి గాంచుచున్నారు. వారి మహనీయతను పదింపదిగా నేను ప్రశంసించుచు నేయున్నాను.

ఇప్పటికి ముప్పదియైదేండ్లకుముందు నే నిర్వదియేండ్ల ప్రాయమువాడనయియుండగా చెన్నపురికిరిగితిని. నాడు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాలలో గ్రంథసామగ్రిని బరిశీలింప జొచ్చినప్పుడందు 'మెకంజీ లోకల్ రికార్డుస్' అనుపేర మున్నూటదాక గల దేశచరిత్ర సంపుటములలో ఎక్కడబట్టినను రెడ్డిరాజుల దానధర్మములయు, శాసనములయు ప్రశంసలు ప్రవృలముగా గానవచ్చెను. మధ్యాంధ్రదేశము—అనగా నేటి గోదావరి కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, కర్నూలు, కడప మండలములు. ఆనాడు వేదవేదాంగాది విద్యలు నేర్పిన బ్రాహ్మణులతో నిండియుండుటకును, అం దనేకులు అగ్రహారికలై

సంపత్సన్మృద్ధు లగుటకును, దుర్గములు, చెఱువులు, కాలువలు, ధర్మవనములు, పాడి పంటలు, గలిగి దేశము సుభిక్ష మగుటకును, దేవాలయములు నిత్యోత్సవములతో దేజరిలుటకును, వేయేల! నేటి తెలుగునాటివారి తెలివితేటలకు, నాగరకతకును గూడ పదునాలుగు పదునైదు శతాబ్దులలో నూటయేబదియేండ్ల అయినను పెంపొందియున్న రెడ్డిమహారాజ్యము నొక ప్రధానకారణమును చరిత్రాంశ మాచరిత్రాంశపు సంపుటము లలో కరతలామలకముగా గోచరించెను. నేడు మధ్యాంధ్రదేశమున—బ్రాహ్మణులు ఆన్నవస్తుములుగలిగి విద్యావిభవములు గలిగి పలువు రున్నారనగా దీనికి గొప్పకారణ మానాడు రెడ్డిరాజులు, వీరి పూర్వుల విద్యావిశేషముల నాదరించి చేసిన యగ్రహారాదిసత్కారములగుననుట యధార్థకథనము కొండవీటిరెడ్డిరాజులయు, రాజమహేంధ్ర వర రెడ్డిరాజులయు, శాసనముల గొన్నింటినేని జూచినను నీవిషయము లెల్లడికాగలదు. శ్రీనాథు డిట్లు చెప్పినాడు.

సీ॥ ధరియింపనేర్పిరి దర్భవైటెడువేళ్ళు
 లీల మాణిక్యాంగుళీయకములు
 కల్పింపనేర్పిరి గంగమట్టియమీదఁ
 గస్తూరి కాఫుండ్రకములు నొసల
 సవరింపనేర్పిరి జన్నిదంబులమోలఁ
 దారహారములు ముత్యాలనరులు
 చెఱువంగనేర్పిరి శిఖల నెన్నడుములఁ
 గమ్మని కొత్త చెంగల్వవిరులు
 ధామములవెండియును బైడిఁ దడబడంగ
 బ్రాహ్మణోత్తము లగ్రహారములలోన
 వేమభూసాలుడను జన్ము వీరభద్రు
 ధాత్రీ యేలింప గౌతమీతటమునందు.

‘భీమఖండము’

శ్రీశైలము ఆహూబలము, పంచారామములు, మొదలగు పుణ్యస్థలముల వైభవమును రెడ్డిరాజు లెంతో పెంపొందించిరి. మధ్యాంధ్రదేశమున వేద, శాస్త్ర, స్మారోభయమీమాంసా, తర్క, వ్యాకరణ, సంగీత, సాహిత్య, వైద్య, జ్యోతిషాది శాస్త్రములకు వారు చాల నభ్యుదయము గూర్చిరి. వారు షట్కాలశివపూజాధురంధరులయి ఆముష్మిక పరాయణులయి వెలసిరి. నేడును రెడ్డికులమువారిలో పలువురు

భాగ్యభరితులు, శీలకోభితులు, త్యాగులు, భోగులు, ప్రతిభాశాలులు, విద్వాంసులు, కవులు వెలయుచున్నారనగా దానికి ఆనాటి రెడ్డిరాజేంద్రుల వంశపారంపర్యపు సంస్కారమే ప్రధానకారణమనట తరుపంగతము గాదు ముప్పదియేండ్లనుండియు నాకీ రెడ్డి రాజ్య వైభవానుస్మరణమున నభిమానము మెండు. ఇట్టి యభిమానము నానాడే 'క్రీసాథ చరిత్ర' రచనాసందర్భము గొంత తీర్పుకొంటిని.

నేడిక్కడ రెడ్డిరాజుల విద్యావिलाనములగూర్చి మాత్రమే కొంతవివరింతును.

మ మహానియంబుగ సంధ్యభూవలయుముం బాలించుచుం బాజులై
 బహుశావ్యంబులు చెప్పచున్ మతియుఁ జెప్పంజేయు చాముప్పిక
 స్పృహతో ధర్మములాచరించుదు జగజ్జీయమానంబుగా
 నహముల్ పుచ్చిన రెడ్డిరాజుల సముద్యత్కీర్తి గీర్తించెదన్.

గోసబుద్ధారెడ్డిగారు తత్పుత్రులు.

పాల్కురికి సోమనాథుని మూలమున తెలుగున ద్వీపదరచనకు విలువపొచ్చెను. ద్వీపద రామాయణమున దక్కర్తలు బుద్ధులు. తత్పుత్రులు శాచయ విద్ధయులనియే కలదు. కాని వారికులమేదో యందు దెలియరాదు. వారియింటిపేరుమాత్రము 'గోస' యని యనేక ప్రతులలోను 'కోస' యని కొలది ప్రతులలోను గలదు. వారు రాజ్యము నేలినయేలికలగుట గ్రంథమున స్పష్టముగా నున్నది. పశ్చిమాంధ్ర దేశమున 13, 14 శతాబ్దులలో రామూరుదుర్గ నిర్మాతలై రాజ్యమేలినవారు 'గోస' వంశమువారు రెడ్డును ప్రఖ్యాతులు. వారియింటిపేరు 'కోస' యనుట సరికాదు. ఆనాటి శాసనములందెల్ల వారియింటిపేరు 'గోస' యనియే కలదు. ఆనాడు 'కోస' యింటిపేరువారి కుత్రియులు. కోసనేమ (గోదావరీమండలము) పాలకులు వేఱుగా నున్నారు. గోసపదసంగతి, బుద్ధ, కాట, విత్తనామసంగతి 1 రామూరుదుర్గ నిర్మాతలగు రెడ్డిరాజులకే కలదు. కావున రంగనాథ రామాయణ ప్రసక్తులు రెడ్డికాని కుత్రియులు గారని నిశ్చయింపవలెను. ఐతిహ్యమును, ఆప్తవాక్యమును బ్రమాణముగా గొనకున్నచో బ్రాచీనచరిత్రనిర్మాణమును దుష్కరమగును. రంగనాథుఁడను కవియేలేడని అతడు కల్పితపురుషుడని నే ననజాలను. బుద్ధారెడ్డిగారును తత్పుత్రులును వాల్మీకిరామాయణమును దెలుగున ద్వీపదరచనలో వెలయించిరంటిని. గ్రంథమున గ్రంథకర్తలు బుద్ధభూవిభుడును దత్పుత్రులును అనియే

1. రామూరుదుర్గ నిర్మాణము రెడ్డిరాజులు కానిదిసదనటు శాసనములబట్టియే కాక వింతగా "గోస కోట" రెడ్డిగోసగ్రామమున కుదకవికా రచనవల్లను దెలియవచ్చును. ఆగ్రహం రెడ్డియోపసంగమున నేను వెల్లడిచితిని.

అక్షరాస్య వరంతుర్క సభ్యులు; మండలి కార్యవర్గము.

కోడకొండ దేవాలయములోని ముమ్మడినాథుడని శిలావిగ్రహము.

కలదు. కాని దానిని రంగనాథుడను కవి రచించినట్లు ప్రతీతి. తదనుగుణగాథలు ప్రాచీనములగు వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రైక శిలాశగర చరిత్రాంధులలో గూడ నున్నవి. రంగనాథుడు కచ్చికుడు కాకున్నను ఆదీనితో ద్వాబుగ్రంథరచనమునందున్నను గ్రంథోత్పత్తికి బై ప్రభువులు కారణమగుట స్పష్టముగదా! పూర్వోత్తరకామాయణములు వేర్వేలు ప్రభువుల రచనములుగా నాకు దోషవు. తెలుగునదిరెడ్డిరాజులు వెలయించిన ద్విపదకామాయణము ప్రాధికవిశా. రసికులకేగాక సామరజనులకుగూడ సాహిత్యానందము పమకూర్చుచు నత్యధిక ప్రచారము కలదిగా నున్నది. ఆంధ్రీరామాయణములలో రససారవశ్యమును గలిగించు రచన మిట్టిది వేరొకటిలేదు. ప్రాచీనలాక్షణిక కవులందఱును నీ రామాయణప్రయోగములను బరమప్రమాణముగా బరిగ్రహించిరి. ఆంధ్రీప్రజాసామాన్యమును. రామాయణకథామాధురిని నాస్వాదింపజేసిన రామాయణమిదియే.

పోలయవేమారెడ్డిగారు

వీరు కృష్ణ, గోదావరి, పినాకిని ఆను నదీత్రయముచే రక్షితమయిన మధ్యాంధ్రీ దేశము నేలిన రెడ్డిరాజవంశమునకు మూలపురుషులు. కవిత్రియములోని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ కవీశ్వరుని ఆస్థానకవినిగా నాచరించి పోషించినమహనీయులు. కవిత్రియములోని వాడు యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ భారతారణ్య పర్వశేషమున గొన్ని పట్టుల. నన్నయరచనకు మెఱుగుకూర్చియు, హరివంశమున గొన్ని పట్టుల డిక్కనరచనకు జక్కవకూర్చియు నిర్వహించినాడు. ఆరణ్య పర్వశేష పూరణమున మహాశ్వాసమున సైంధవావమాన ఘట్టమును, హరివంశమున శ్రీకృష్ణ బాల్యవిలాసఘట్టమును నా కళిమానగ్రంథభాగములు. అనాగరికులయిన వ్రేవల్లె గొల్లవారియిళ్ళలో జగన్మోహనమూర్తి శ్రీకృష్ణమూర్తి యవతరించి బాలకీడలు, దివ్యానుభూతులును వెలయించుట, అక్కడి సామరజనుల కందుచే గలిగిన యాసంధాశ్చర్య సంరంభములు ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడవారు చాల చక్కని తీరునడసి తెలుగు మఱుగులు వెలయగా వ్రేతల యిళ్ళలో శ్రీకృష్ణు ధారగించిన వెన్నామీగడ రుచుల దలపించు మించు రచనతో వెలయించినారు. ఆంధ్రీప్రబంధ వాఙ్మయమున నిట్టి రసవద్ ఘట్టము మఱి యన్యత్ర కానరాదని నానమ్మకము. పోలయవేమారెడ్డిగారు రామాయణమును, హరివంశమును నత్యాదరముతో నాలకించువారట.

క. రామాయణహరివంశ

శ్రీమద్మధుర ప్రబంధసేవ, చిరయుక్త

స్వామర్థ్య, నిత్యనిపుణ

శ్రీమల్ల చమూవరేణ్య నేవిత హృదయా.

ఇందు బేర్కొనబడిన రామాయణ హరివంశములు ఎఱ్ఱాప్పగ్గడగారు రచించిన యాంధ్రప్రబంధములే కావచ్చును.

హరివంశరచనకు బూర్వము ప్రోలయవేమారెడ్డి గారికే అంకితముగా మన ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు రచించిన రామాయణమహాప్రబంధ మీనాడు గానరాకుండుట కోచనీయవిషయము.

ప్రోలయవేమారెడ్డిగారు సాహిత్యముననేగాక సంగీతమునను చాల రసీకులు. హరివంశమున నిట్లున్నది.

కం. కేళాదిరాయ వితరణ | కేళీనిరపాయ సృత్యగీత కథా లీ

లాలలితోత్సవ నిరతిక | యాలంకృత భాగ్య నుస్థిరాయుర్భాగ్యా!

వారియాస్థానమున లొల్లమహాదేవకవియని యొక విద్వాంసు డుండను. ఆయనను గూర్చి యావంశమున నేడవతరమువాడు లొల్ల లక్ష్మీధరుడిట్లు చెప్పెను.

యః కర్ణాట వసుంధరాధిప మహాస్థానే నువర్ణాయితో

యో విద్వన్నికషాయితో సృపగృహే వేమాఖ్య పృథ్వీశితుః

శ్రీమల్లొల్లటభట్టశిష్యశ్శి యోలొల్లాఖ్యయా శ్శ్రోయతే

శ్రీకేషావ్వయ కేఖర స్పహిమహాదేవో విపశ్చిన్నహాకా

ఈ మహాదేవకవికి లొల్లవారని యింటిపేరు. భరతమహాముని రచించిననాట్యశాస్త్రమునకు వ్యాఖ్యానము రచించిన లొల్లటభట్టునకు శిష్యుడగుటచే వచ్చినదట. ఇది నిజమేని నాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యాత లొల్లటభట్టు ఆంధ్రుడగుట ఆతడుగూడ రెడ్డిగారి ప్రాప్రగలవాడగుట అనుమానింపదగినదగును. ఈ లొల్లమహాదేవకవివంశమున తర్వాతి వారెల్లరుగూడ మహావిద్వాంసులు. వీరు క్రమముగా రెడ్డిరాజుల యాస్థానమున విద్వాంసులుగానుండి, తర్వాత వచ్చిన గజపతుల యాస్థానమునను విద్వాంసులుగా నుండి వారితర్వాతవచ్చిన కృష్ణ దేవరాయలవారి యాస్థానమునను విద్వాంసులుగా నుండిరి. ఈ గజపతులయు కృష్ణరాయలయు నాస్థానముననున్న లొల్ల లక్ష్మీధరపండితున కను, మహాదేవకవికిని నడుమనున్న విద్వాంసులు: మహాదేవచార్యుడు లక్ష్మీధరా ర్యుడు, విరించిమిక్కిడు, పురుషోత్తమమహేశ్వరాస్థానముడు, లక్ష్మీనార్యుడు, విశ్వనాథభట్టు అనువారు రెడ్డిరాజుల యాస్థానముననే ఉన్నవారగుదురు. వారు సంగీత సాహిత్య పూర్వోత్తర మీమాంసాది శాస్త్రములందు గొప్పగ్రంథములు రచించిరి.

వానివల్లవి: భట్టలొట్లటగ్గింధవివరణము, సాహిత్యపారిజాతము, స్మృతికల్పతరువు, భరతార్ణవపోతము, సాహిత్యమీమాంస, మీమాంసాజీవాతువు, ప్రాభాకరామృతవాహిని ప్రభావలీఖండనము, సయవివేకదీపిక—అనునవి. ఈవంశమువారిప్పటికిని సంవత్సరములై కొల్లూరవెలయుచున్నారు.

వారివంశమున నీపోలయవేమారెడ్డిగారిని యెఱ్ఱావ్రెగడ యిట్లుప్రస్తుతించినాడు.

నీ. అగ్రహారములు విద్యాతపోవృద్ధ విప్రులకిచ్చి యజ్ఞకర్తలుగమనిచె
 గొమరారఁజెఱువులు గుఱుప్రతిష్ఠించి లోకసంభావ్యంబులుగ నొనర్చె
 నిధులునల్లిండ్లు నుసలివెఁ దోటలు సత్రములు చలువపందిరుల్ వెలయఁబెట్టె
 హేమాద్రి పరికీర్తి తామితవ్రదాన నివహంబులన్నియు నిర్వహించె
 జేసె జేయుచు నున్నాఁడు నేయనున్న
 వాఁడు పునరుత్కృతి కుభావలులనెల్ల
 ననఁగ శ్రీవేమ విభున కయ్యలరుపేర్చి
 విశమెవర్ణింపఁ దద్భాగ్య వైభవంబు.

నీ. కేయూరకంకణా కృతిఁ బరాక్రమ వితరణములు బాహుభూషణతనొండ
 ననుకూలగృహిణి చాడ్చున నృపశ్రయొద్దఁ గడలక సకలసౌఖ్యములనొసగ
 నమృతినేవనము చందమునను సద్ధర్మ తాత్పర్య మధికమొదంబు బెనువ
 గరతలామలక విఖ్యాతి నాతతనీతి గరిమంబు నిజవివేకమున వెలయ
 జాహ్నువీ ప్రవాహముభంగిఁ జరితమఖిల, భువనపావన పరిపూర్ణిఁబోలుపుమిగుల
 బరగువేమకమానాథు పాటిసృపులు, గలరెయెవ్వారు ధారుణీతలముందు.

ఎఱ్ఱావ్రెగడగారిదిట యీకీర్తివద్యము. చాటవుకాబోలును.

ఉ. వీవునమోసఁ గచ్చవము వెండిభుజంగమరాజు మస్తక
 సాపితఁజేసెఁ నీవు వసుధారమణిన్ బెదకోమటింద్ర! బా
 హుపరి రంభగుంభ సముదంచితఁ జేసిత వింతయొప్పునే
 మోవరులే మెఱుంగుదురు ముగ్ధలతోడి విహారసౌఖ్యముల్.

ఈయనకాలమున 'మోటుపల్లి' యను ప్రాకృముద్రితీరగ్రామము రేవుపట్టణముగానుం
 డెడిది. అక్కడి సముద్రపు టవలియొడ్డుననుండి తివాయి (నేడు తివాయియే) తరుణానీరి
 (నేడు తెన్నాసిరమ్) మొదలగు ద్వీపాంతరప్రదేశములనుండి యోడవ్యాపారములు
 కాల జరుగుచుండెడిది. ఎఱ్ఱావ్రెగడ యిట్లుచెప్పినాడు.

శా. “బాహుదర్శమునన్ బ్రతీపధరణీ పాలాపలిందోలి యు
 త్సాహూదగుక్రిడు మోటుపల్లిగాని సప్తద్వీప పద్మస్తు నం
 దోహంబున్ దనకిచ్చు నెచ్చెలి సముద్రం బ్రీతిగావిచుచున్
 మాహాత్యంబు వహించె మల్లరథినీనాథుండు గాఢోద్ధతిన్”.

ఈ ప్రాసలయవేమారెడ్డిగారు బంధుసముద్రులు. ఎనుబదినాలుగు స్థలములలో దుర్గము లను నిర్మించి తనబంధువుల నాయా దుర్గములందు నెలకొల్పిరి. ముప్పదియాఱగ్రహార దానముల దానముచేసిరి. క్రీశైలమునకు నహూబలమునకు మెట్లుకట్టించిరి.

అన్నపోతారెడ్డిగారు.

ఈయన తనతండ్రికాలమున రాజధానిగానున్న యద్దంకిని విడిచి కొండవీటిని రాజధానిగా చేసికొని దానిని చాల బెంపొందించినాడు.

“కొండవీడుం రాజధానీం సవిచిత్రామకల్యయత్
 దృష్ట్యాత్వష్టాపి వైచిత్ర్యమ భూద్యస్యాస్సవిస్తయః
 * * *

సోఽన్నపోత నృవస్వేన నిర్మికాయం పురిస్థితః;
 కుర్వన్ హేమాద్రి దానాని చిరంభవ మపాలయత్ .

ఎఱ్ఱాపెగ్గడ హరివంశమును రచించుకాలమున ననపోతారెడ్డిగారు యువరాజుగా నుండిరి. ఈయన రాజ్యమునకు ఎచ్చునాటి కెఱ్ఱాపెగ్గడ పుణ్యలోకముల కిరిగియుండును. బాలసరస్వతియను కవీశ్వరుఁ డీయన యాస్థానమున విద్యాధికారిగా నుండెను. “అన్నపోతనరేంద్రస్య విద్వాన్ బాలసరస్వతిః” అని యాతఁడు శాసనకృతులందుఁ జెప్పికొనెను. వెన్నలకంటి యింటిపేరుగల కవీశ్వరు లీయన్నపోతభూపతిపేర నేవోగ్రంథములు రచించిరట. అవి యేవో దొరకలేదు. “వేమయ యన్నవోతభూబానికి సత్ప్రేంధము లాసంగిన వెన్నలగంటివారిలో” అని విష్ణుపురాణకర్త వెన్నలకంటి సూర్యకవియు, “వెన్నలకంటి సూర్యుడు వివేకగుణాఢ్యుఁడు వేదశాస్త్రసంపన్నుఁడు రెడ్డివేమ సరపాలకుచేత మహాగ్రహారముల్ గొన్నకవీంద్రుంబకుఁడు” అని జక్కనయు సీవిషయమును బ్రశంసించిరి. ఈమహారాజు రెడ్డిరాజ్యమును బాల బెంపొందించినవాఁడు; చాల యుద్ధములు జరిపి జయములందినవాఁడు.

అనవేమారెడ్డిగారు.

అనపోతారెడ్డిగారి యనంతర మీయన రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈయన చాల ధర్మాత్ముఁడు. ఈశ్వరభక్తుఁడు; మట్కాలశివపూజాధురంధరుఁడు.

“అరుణోదయ తపనోదయ

నంగవ మధ్యాహ్న సాయ మర్ధనిశాః;

శివపూజా సమయాషట్

ప్రతిదిన మనవేసు షార్థివేంద్రస్య”

అని వర్ణనగలదు. ఈయన యాస్థానమునఁ గొన్నాళ్లు బాలసరస్వతికవియే విద్యాధి కారిగా నుండెను. పిదప, త్రిలోచనార్యుఁడను నుద్దండకవి విద్యాధికారిగా నుండెను.

“మహానట జటాచ్ఛటానట దమంద మంచాకినీ

కలక్వణితకంకణ వ్రజవిజృంభి వాగ్గుంభనః;

కపః కవికులోద్భవో భువనభవ్య దివ్యోదయ

శ్శివాగమ వేశారదో జయతి శారదాపల్లభః

ఈ త్రిలోచనార్యుఁడు గొప్పకవియగుటేకాక శైవాగమ విశారదుఁడునట! ‘ప్రకాశభారతియోగి’ యని పేరుగలవాఁడు ఆంధ్రకవీశ్వరుఁ డింకొక్కఁడుకూడ నీయన యాస్థానమున నుండెను. దాతూరామ భీమేశ్వరాలయమున ననవేమభూపాలుఁడు కట్టించిన గొప్పకట్టకములఁగూర్చి యీప్రకాశభారతియోగి మంచి సీసపద్యములతో శాసన కావ్యమురచించినాఁడు. ఈయన కైలాసవాసికాఁగా నొకవిద్వాంసుడిట్లు విలపించినాడు.

భువిసత్యన వేమభూపతీంద్రో విదుషాంజీవన మేవజీవనమ్

దివిసత్యన వేమభూపతీంద్రో విదుషాంజీవన మేవజీవనమ్.

కొమరగిరి రెడ్డిగారు.

అనవేమారెడ్డిగారికి పిదప నాయన యన్నకుమారుఁడు కొమరగిరిరెడ్డి రాజయ్య ను. ఈయన చాల అద్భవవంతుఁడు. ఏలనఁగా, ఈయనకు మనుతుల్యుఁడని పొగడ్త గాంచిన ప్రాజ్ఞుఁడు కాటయవేమారెడ్డి మంత్రిగా నుండెను.

“ఆసీదమాత్య రత్నం కాటయవేమ ప్రభుస్తస్య,

అతి సురగుడు భార్గవమతి రతిభార్గవ విజయవిజయ విఖ్యాతః”

“సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరి భూవరమ్

అతేజయస్మహా తేజాశ్రీకృష్ణ ఇపధర్మజమ్.”

—తొత్తరమూడి శాసనము.

శ్రీకృష్ణదేవుఁడు ధర్మరాజును బోలె కాటయవేమారెడ్డి కొమరగిరిరెడ్డిని సింహాస నమున గూర్చుండఁబెట్టి సర్వాభ్యుదయములను సమకూర్చుచుండువాడు. రాజ్యవరిపా లనతంత్రి మెల్ల కాటయవేమారెడ్డిగారు నిర్వర్తించుచుండగా, భోగభాగ్యవరాతులు

కొమరగిరి రెడ్డి గారు వసంతోత్సవములతోను, వారాంగనాభినయములతోను కాలము గడుపుచుండువారు. వీరికాలమునఁ గొండవీటి రెడ్డి రాజ్యము గొప్పదశలో నుండెను.

“భాగ్యం నామసమగ్రీ మీదృశ మతిన్నే హైకపాత్రోంబుతో
 వీరం కాటయవేమ ముద్ధతరిపు ధ్వంసేని యుజ్యన్వయమ్;
 నిత్యం నందతి నర్తనైరభినవైః కాంతైర్వ సంతోత్సవైః
 సంతానాభ్యుదయైః కమారగిరి భూపాలోస్మపాలోత్తమః”

ఇచట ‘సంతానాభ్యుదయైః’ అనుటకు సప్తసంతానముల యభ్యుదయములని అర్థము చెప్పకొనవలెను.

కొమరగిరి రెడ్డి గారికి ధర్మపత్నీ నిర్విశేషురాలు ‘లకుమాదేవి’ యను ప్రియురాలుండెడిది. ఆమె కొమరగిరి రెడ్డి గారి కొల్వున వేల తెఱఁగుల నవనవాభినయములు వెలయించుచుండెడిది. అర్థవృజమును వేలకొలఁదిగా ధనమొసఁగి యాదరించుచుండెడిది. ఈ లకుమాదేవి వేశ్యకాబోలును.

“జయతి మహిమా లోకాతీతః కమారగిరిప్రభో
 స్సదసీలకుమాదేనీ యస్య ప్రియానదృశీప్రియా;
 నవ మభినయా నాట్యారానాం తనోతిసహస్రీధా
 వితరతి బహూసర్థా నర్థవృజాయ సహస్రీశః”

కొమరగిరి రెడ్డి గారి కాలముననే గొండవీట ‘గృహరాజసాధ’ మను గొప్ప ప్రాసాదము నిర్మింపఁబడెను. ఇంతదాఁక నీసాధము, పెదకోమటి వేమారెడ్డి కాలమున వెలయింపఁబడినట్లు తలఁపఁబడుచుండెను. ఈనడుమ క్రొత్తగా దొరకన తామ్రీశాసనములు (ఇవి శ్రీ భావరాజు వెంకటకృష్ణ రావు గారిచే అంధ్ర హిస్టారికల్ రీసర్చి సొసైటీ టర్నల్ లో ప్రకటింపఁబడినవి.) ఈసాధమును కమారగిరి రెడ్డి గారే కట్టించిని తెలుపుచున్నవి. మఱియుఁ గమారగిరి రెడ్డి గారు ‘వసంతరాజీయ’ మనుపేర నాట్యకాశ్రమ గ్రంథము నొకదానిని రచించిరట. అది యిప్పుడు కానరాదు.

“ముసీనాం భరతాదీనాం భోజాదీనాం చభూభుజామ్,
 శాస్త్రాణి సమ్యగాలోచ్య నాట్యవేదార్థ వేదినామ్
 ప్రోక్తం వసంతరాజేన కమారగిరి భూభుజా
 నామ్నా వసంతరాజీయం నాట్యకాశ్రమం యదుత్తమమ్.”

శ్రీనాథుని హరవిలాసమును కృతినందిన యవచి తిప్పయశెట్టి తన చిన్ననాట నీ కమారగిరి రెడ్డి గారి ప్రతివర్ష వసంతోత్సవములకు తరుణాసీరి, తవాయి, గోష, రమణ, పంజార,

జలనోగి, హారుమంజి, యాంప, బోట ఇత్యాది ద్వీపాంతరములనుండి తెప్పించిన సుగంధద్రవ్యములను కొండవీటికి గొనివచ్చి సుగంధద్రవ్య భాండారము నెలకొల్పి యమ్ముపోవుచుండెడివాడు.

కాటయ వేమారెడ్డిగారు

ఈయన కుమారగిరిరెడ్డిగారి సోదరికిభర్త. కాళిదాసీయమయిన నాటకశ్రీయమునకు కుమారగిరియములు అను వ్యాఖ్యానములు రచించినవాడు. ఈవ్యాఖ్యానములు చాల బ్రసిద్ధములయినవి.

కుమారగిరి భూనాథో యస్మై వికృమతోషితః

ప్రాచాత్ప్రాచీం భువం రాజమహేంద్రవరగిరిముఖామ్.

రాజమహేంద్రవర రాజ్యమును కాటయ వేమారెడ్డియు, కుమారగిరిరెడ్డికుమారుడు అన పోతారెడ్డియు, కాటయ వేమారెడ్డియల్లుడు వీరభద్రారెడ్డియు, నాయన యన్నదమ్ములగు వేమారెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి అనువారును గలసి చీకటి చిల్క-సముద్రము దాక వ్యాపింపజేసి పాలించిరి. కొమరగిరిరెడ్డిగారి తుదికాలమునకే కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యము, రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజ్యము వేరువడెను. కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యమునకు పెదకోమటివేమారెడ్డి రాజయ్యెను.

పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారు.

ఈ రెడ్డిరాజ్యమునకు దొలిపురుషుడగు కాటయ వేమారెడ్డిగా రెట్టిజగద్దేయ కీర్తులో ఇంచుమించుగా కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యమునకు దుదివాడనదగిన యీ పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారుకూడ నెట్టివారు. ఇంచుమించుగా క్రీ. 1404 నుండి 1420 దాక నీమహా నీయుడు కొండవీటిరెడ్డిరాజ్యము నేలెను. ఈయనకు రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజ్యము ప్రబలవిరోధిగా నుండెను. కాటయ వేమారెడ్డిగారివలె నీయన స్వయము గొప్పవిద్వాంసుడు. కవిసార్వభౌముడయిన శ్రీనాథుని నాస్థానమున విద్యాధికారినిగా జేసికొని పోషించిన మహాభాగ్యశాలి. ప్రబంధ పరమేశ్వరుని, కవిసార్వభౌముని నాస్థానకవులగా నాదరించి పోషించు మహాభాగ్యము ప్రోలయ వేమారెడ్డిగారికిని, నీ పెదకోమటివేమారెడ్డిగారికిని చిరకాలము లభించినది. ఈ వేమారెడ్డిగారికి 'సర్వజ్ఞచక్రవర్తి' యని బిరుదు.

“కూడామణి ర్ముపాణాం దుర్మద పరివంధిశిఖరి దంభోళిః;

సర్వజ్ఞచక్రవర్తి పెదకోమటివేమభూపతిర్జయతి”

ఈ శ్లోకము శ్రీనాథుని శాసనకృతులందేకాక వామనభట్టబాణుని వేమభూపాలవరము సఁగూడ గలదు. రాజకొండ దేవరకొండలు రాజధానులుగా పశ్చిమాంధ్రరేకము నేలిన రేచెర్ల వెలమరాజులకును, కొండవీడు, రాజమహేంద్రవరము రాజధానులుగా రాజ్యమేలిన వంటదేసటి రెడ్డిరాజులకును ప్రబలవిరోధము. వారు ఒకటొకరుమీటి కీర్తిప్రతాపయశస్సుల నార్జింపయత్నించిరి. రేచెర్ల సింగభూపాలుఁడు సర్వర్ష బిరుద మందగా కొండవీటి రెడ్డిరాజు, మనపెదకోమటివేమారెడ్డి సర్వజ్ఞ చక్రవర్తి బిరుదమందెను. ఆక్కడ నొక సింగభూపాలుడు సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్యాసమును రసార్ణవసుధాకరమును రత్నపాంచాలికను, రచింపగా మనరెడ్డిగారు సంగీతచింతామణిని, సాహిత్యచింతామణిని ఆమరువ్యాఖ్యను నప్తకతీసాంవ్యాఖ్యను నికగొన్ని నాటకకృతులను రచియించిరి. విశ్వేశ్వరకవిచంద్రాదులు వెలమరాజులు యాస్థానమున కవులుగానుండగా వామనభట్టబాణాదీలిక్కడ నుండిరి. మహనీయుడు బమ్మెరపోతవారి యాస్థానమున నుండెనుగాని యానిస్పృహుడు సరస్వతివిముఖుడై వారిగౌరవాదరముల నపేక్షింపడయ్యెను. మనరెడ్డిగారి యాస్థానమున పోతరాజుగారికి దీసిపోని విఖ్యాత కవికర్తరుడు శ్రీనాథుడు విద్యాధికారివదమున వెలుగొందెను. ఇక్కడ నించుక శాఖాచంక్రమణము. వెలుగోటివారి వంశమున సింగభూపాలురు పలువురున్నారు. అందు కవితాప్రసక్తులు పదునాల్గవకతాబ్ది తుదను, పదునైదవకతాబ్ది మొదటను వర్తిల్లినవారిద్వరు సింగభూపాలురు. అందు తొలి సింగభూపాలుఁడు రసార్ణవసుధాకరము, రత్నపాంచాలిక మొదలగు గ్రంథములకుఁ గర్త. చమత్కారచంద్రికారుఁడగు విశ్వేశ్వరకవి చంద్రాస్థానకవిగా నాదరించినవాఁడు.

ఈతని మనుమఁడు వేటోకసింగభూపాలుఁడున్నాడు. ఈతనికే సర్వజ్ఞుఁడనిబిరుదు. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు, బమ్మెరపోతరాజు, నీసర్వజ్ఞ సింగభూపాలునితో సంబంధము గలవాడు. ఈతని తల్లిదండ్రులు పోచమాన్నపోత భూపాలకులు. వసంతావనీనాథుఁడీతని తమ్ముఁడు. బమ్మెర పోతరాజు భోగినీదండకము నీతనిపేరనే రచించెను. శ్రీనాథుఁడీతనినే దర్శించెను. ఈతఁడు పదునైదవకతాబ్ది మొదటికాలమువాఁడు.

ఈతని తాత సింగభూపాలుఁడే రసార్ణవసుధాకరాది గ్రంథకర్త. ఆతనికి శ్రీనాథ పోతనలతో సంబంధముగలదనుట యప్రమాణికము. ఆతఁ డన్నమాంబా పోతభూపతుల కొడుకు. ఆతని సోదరులపేళ్ళు వేటూ ఇంతవిస్పష్టచరిత్ర విషయము నెందుకొకొండటిప్పడు తారాగ్రామముచేయుచున్నారు.

పెదకోమటివేమారెడ్డిగారి మంత్రియూ, శ్రీనాథుని కృంగారనైపుణ్యకృతిపతియూ

నగు మామిడి సింగనమంత్రి సోమసిద్ధాంతమను జ్యోతిషగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యరచించెను. పెదకోమటివేమారెడ్డిగారు అనేకలకు జ్యోతిషవిద్వాంసులకు, గొప్ప వైద్యవిద్వాంసులకు, యజ్ఞములుచేసిన శ్రోత్రులకు, శైవాచార్యులకు, అనేకాగ్రహారములు దానము చేసెను. ఆదానముల కన్నింటికిని, శ్రీనాథకవిశ్వరుఁడు శాసనశాస్త్రకర్త. వారి వైదుష్యములను శ్రీనాథుఁడే పఠించువాడు.

సీ. వినిపించినాఁడవు వేమఘోషాలన

కఖలపురాణ విద్యాగమములు

భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో

విద్యాపరీక్షణ వేళలందు

పెదచల్లినాడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి

కర్పూరములు దిశాంగణములందు

కల్పించినాఁడవు గాఢపాకంబైన

హర్షనైషధశాస్త్ర మాంధ్రభాష.

ఇనియెల్ల పెదకోమటివేమారెడ్డిగారి యాస్థానిలో శ్రీనాథుఁడు జరిపిన విద్యాధికారి కృత్యములు. 'విద్యాధికారి శ్రీనాథోవీర శ్రీ వేమఘోషలేః' అని శాసనకృతులలో నాతఁడు చెప్పకొన్నాడు.

పెదకోమటివేమారెడ్డిగారి కృతులు: (1) శృంగారదీపిక—ఇది అమరుకళకమునకు వ్యాఖ్యానము. అమరుకళకవ్యాఖ్య లన్నింటికంటె దీనికే గౌరవము హెచ్చు. రసభావాలంకార నాయికానాయక లక్షణాదివిషయ విచారముతో నీవ్యాఖ్యానము చాల విపులముగా నున్నది. ఇది ముద్రితమయియున్నది. (2) సప్తశతీసారటీక:— రెండువే లేళ్ళకుముందు హాలుడను ఆంధ్రకాతవాహనచక్రవర్తి సంధానించిన 'గాఢా సప్తశతీ' యను నేణ్ణూరు ప్రాకృతగాథలనుండి సారతరములగు - నూలుగాథలను - పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారు సంగ్రహించి వానికి వ్యాఖ్య రచించిరి. ఈగ్రంథ మింకను ముద్రితముకాలేదు. దీని కొక్కవృత్తిమాత్రమే దొరకినది. అది ఓరియంటల్ లైబ్రరీ (ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల) లోఁ గలదు. నూనూగుమీసాల నూర్నయోవనమున శ్రీనాథుఁ డీగాఢాసప్తశతీని దెలిగించినాఁడు. శ్రీనాథుని యాఖ్యలగ్రంథ మిపుడు గానరాదు. అది మనరెడ్డిగారి కంకితమయియుండును. (3) సాహిత్యచింతామణి:— ఇది యలంకారశాస్త్రగ్రంథములలోఁ జేర్చొనఁడగిన యుత్కృష్టగ్రంథము. శాస్త్ర ప్రకాశమువంటిది. ప్రకాశపరుడ్రీయ వ్యాఖ్యాత కుమారస్వామి సోమపీఠి దీని నుదాహ

రించినాఁడు. మహిమభట్టు వ్యక్తివివేకము నిది ఖండించును. ధ్వనికారుని మఠమును పరిపాపించును. ఇకదనేక గ్రంథయలలోని శ్లోకము లుదాహరింపఁబడినవి. “యథామ మైవభాణే” అనియు, “యథామమైవకావ్యే వీరనారాయణచరితే” యనియుఁ బెక్కు శ్లోకము లుదాహరింపబడినవి. కోమటివేమారెడ్డిగారి కృతులగు నాగ్రంథము లిప్పుడు తెలియరావు. (4) సంగీతచింతామణి:—ఈగ్రంథము తిరువనంతపురమున నున్నది. కవిశ్వరు లీసర్వజ్ఞచక్రవర్తి నిట్లు పొగడిరి:

“జ్ఞాతా యది నహిదాతా, దాతాచేత్కోఽపి భవినచజ్ఞాతా;
 జ్ఞాతా వాతా చాభూః పెదకోమటి వేమభూపతే చిత్రమ్.”
 “అర్థజనచింతితార్థా, దధికంచేత స్తతోఽపి తేవాణీ,
 అస్యా అపి దిశతికరః, పెదకోమటి వేమభూపతే చిత్రమ్.”
 “శ్రీతపోషణ రిప్రు కోషణ, బుధతోషణ సత్యభాషణాది గుణాన్,
 ధత్తే దశరథరామః, ప్రాగద్యకలాతు కోమటి విభువేమః.”

* * *

వామనభట్టభాణుఁడను కవిశ్వరుఁడు పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారి చరిత్రమునే ‘వేమభూపాలచరిత్ర’ మనుపేర సంస్కృతమున గద్యకావ్యముగా రచించిరి. క్రీ.నా.భు.డే కాబోలును పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారివీద రచించిన చాటుధారలు పెక్కులు చాటుపద్యమణిమంజరిలో జూడదగును.

ఈకాలముననే కందుకూరు రాజధానిగా రాజ్యమేలుచున్న పిన్నకోమటిరెడ్డి గారి కుమారుడు శివలింగభూపతి హరదత్తాచార్యుడు “చతుర్వేదతాత్పర్యసంగ్రహ” మనుపేర రచించిన ప్రాథమసంస్కృత గ్రంథమునకు వ్యాఖ్య రచించెను. ఆయన యాస్థానమున నీశ్వరభట్టు అను గొప్ప విద్వాంసుడుండెను. ఆయన తోడ్పాటుతో రెడ్డిగారా గ్రంథమును రచించిరి.

పెదకోమటివేమారెడ్డిగారితర్వాత తత్పుత్రుడు రాచవేమన మూడేండ్లమా త్రమే రాజ్యమేలెను. అంతటితో కొండవీటిరెడ్డిరాజ్య మంతమందెను. కాని, పెదకో మటి వేమారెడ్డిగారు తాము జీవించియుండగానే తనతమ్ముడగు మాచారెడ్డిగారికి కొం డపల్లె దుర్గము రాజధానిగాఁ దత్ప్రాంతదేశమును గొంత రాజ్యమేలుకొనఁ బంచి యుచ్చి పంపిరి.

“పెదకోమటి మాచేంద్రో వేధసా నిర్మితోఽన్యః
 ఇతరేతుస్ససా స్సర్వే విశ్వామిత్రేణ నిర్మితాః”

అని యీయన బొగడక గనెను. ఈ రెడ్డిగారు క్రీ. 1414 సంవత్సరమునకు, తత్పుత్రుఁడు తిప్పయ్య రెడ్డిగారు క్రీ. 1415 సంవత్సరమునను చేసిన యగ్రహారదానశాసనము లున్నవి.

పెదకొమటి మాచారెడ్డిగారు కొండపల్లిలో రాజ్యమేలుచు

“అకలంక సకలభాషా కవితా మూర్ధాభిషిక్తాయ,
విద్యన్నిరూఢ రాజాస్థాన సుధాంభోధిపూర్ణచంద్రమనే.”
“గద్యశ్రీ బాణకవేః పద్యైఃపి తథైవ కాళిదాసకవేః,
* * * * *

ఉజ్జ్వలత రాష్ట్రభాషా కవితాసామ్రాజ్య పట్టబంధస్య,
పుత్రాయాన్నయ సుకవేః శ్రీభారద్వాజగోత్రాయ”
“అనుజేనపాణి బదరీకృతపాణిని ఫణితిమార్గేణ,
తివ్రురారి సుకవిమణినా సంస్మరయి త్రేస లక్ష్మణం రామమ్”
పాల్గుమి శ్రీకంఠగురోః పంచాక్షరమంత్రో పానరుక్తస్య,
శిష్యాయ

బల్లీపల్లి గ్రామము నగ్రహారముగా నొసఁగెను. తర్వాతివత్సరమున మాచారెడ్డిగారి కుమారుఁడు తిప్పయ్య రెడ్డిగారు గుడివాడతాలూకాలో పామఱ్ఱునగరగల యేకమూరు గ్రామమును ప్రతాపరుద్రదేవుని భాండాగారాధిపుఁడగు మల్లనకు మన్మఁడగు బంక మల్లయయను బ్రాహ్మణునికి దానముచేసెను. తండ్రికొడుకు లిద్దఱునగరము నరహరి యను విద్వాంసుఁ డాస్థానకవిగా నుండెను.

కొండపల్లి రెడ్డి రాజ్యముతోపా టీకొండపల్లి రాజ్య విభాగమును జెడిపోయినది. వెలుగోటి వెలమ రాజులు కొంత భాగమును విజయనగర రాజ్యము కొంత భాగమును వేమ వీరభద్రారెడ్లు కొంత భాగమును గొనియుండుదురు.

వేమ వీరభద్రారెడ్లు.

క్రీ. 1425 సం. ప్రాంతములఁ గొండపల్లి రెడ్డి రాజ్యము కూలిపోఁగా శ్రీనాథు డటుపయి సమధికాభ్యుదయముతో నున్న రాజమహేంద్రవర రెడ్డి రాజ్యమునకుఁ జేరి నాఁడు. అంతదాఁక శ్రీనాథున కాశ్రయమయిన పెదకొమటి వేమారెడ్డిగారికి ప్రజల కత్తువులై రాజమహేంద్రవర రాజ్యమును బెంపొందించినవారు—కుమారగిరి రెడ్డిగారి కుమారుఁడు అనపోతారెడ్డి, వేమ వీరభద్రారెడ్ల తండ్రి అల్లడరెడ్డి, కాటయవేమారెడ్డి, తత్పుత్రుఁడు కుమారగిరి రెడ్డి వీరెల్లరు రాజమహేంద్రవరమున క్రీ. 1390-1420

సంవత్సరముల నడిమికాలమునఁ జనిపోయిరి. రాజమహేంద్రవర రాజ్యము కాటాయ వేమారెడ్డిగారి కుమార్తె యగునని తల్లిమూలమున తద్భర్తయగు వీరభద్రారెడ్డిగారికి సంక్రమించెను. వీరభద్రారెడ్డి మంత్రియగు బెండవూడి యన్నమంత్రి క్రీనాథునకు బంధువు. తొల్ల క్రీనాథుఁ డాతని ప్రాప్తుఁ బడసెను. ఆతని కంకితముగా క్రీ. 1480 కి దరువార భీమఖండము రచించెను. ఆకృతి యవతరణికలో వేమవీరభద్రారెడ్డను వర్ణించెను. క్రీమముగా 1480 తర్వార క్రీనాథుఁడు 'రాజమహేంద్రవరపు' "వీరభద్రారెడ్డి విద్వాంసుఁ" డయ్యెను.

ఈకాలమున క్రీనాథునితోపాటు రాజమహేంద్రవరమున నిశ్చంకు కొమ్మనా మాత్యుడని మఱొక యాంధ్రీకవి యుండెను. అతఁడు వీరభద్రారెడ్డి తమ్ముడగు దొడ్డారెడ్డి కంకితముగా శివవీలాదిలాసమని ప్రాథమ్యబంధము రచించెను.

వీరభద్రారెడ్డిగారి కంకితముగా క్రీనాథుఁడు కాశీఖండము రచించెను. క్రీనాథుఁడు ఆంధ్రీ కవిశ్వరులలో వింతతీరువాఁడు. అతఁడు తత్పూర్వార్థాకవులు చేయు పురాణాంధ్రీకరణ పద్ధతికిఁ జాల మార్పు కల్పించినాఁడు. కాశీఖండభీమఖండ పురాణములను దెలిగించినను వానిని స్వతంత్ర ప్రబంధములు వోలఁ దెలిగించినాఁడు. భీమఖండము గోదావరీతీర దేశ దివ్యవైభవ వర్ణన మనఁదగినది. కాశీఖండము గొప్పపురాణ గ్రంథ మయినను నీతఁడు దాన తన యిచ్చుకవచ్చినతీరునఁ గొన్ని కొత్తవిషయములు జేర్చి కొన్ని మార్చి మూలముతో నంతగా సంబంధము లేనీతీరున అతి ప్రాథమయిక ప్రబంధకయ్యతో స్వతంత్రకృతి యనఁదగినట్టె రచించినాఁడు. తెలుఁగు కాశీఖండము నెవరుగాని కాశీ మహాత్మ్యాది పురాణకథాపరిజ్ఞానమునకయి చదువరు. అది ప్రాథాంధ్ర కవితాపరిజ్ఞానమునకయి చదువఁదగిన ప్రబంధమే. ఇట్లే శివరాత్రిమహాత్మ్యమని మఱి యొక గ్రంథమును క్రీనాథుఁడు రచించినాఁడు. ఈశాన సహితలో దానిమూలము నూఱు శ్లోకములు గలది. తెలుగుగ్రంథము విచ్చలవిడిగా వర్ణనలతో, శృంగార ప్రసక్తులతోఁ జెఱినది. పురాణాంధ్రీకరణమని చేరగాని క్రీనాథుని తెలిగించుట ఆయన యిష్టప్రకారము సాగినవే. క్రీనాథునకు ప్రాథమికవిశాసముమీఁదఁ బ్రీతి. తదనుగుణముగా నాతఁడు గ్రంథగ్రంథిమయమయిన క్రీ హర్షనైషధమును దెలిగించినాఁడు. ఆయన డెండము మెచ్చిన కవితానందర్థ మిట్టిది.

“నారచూడా హరిణాంక వక్రీతయుఁ గా
 లాఁతీ మ్మరచ్చుండికా
 పకుహాజ్ఞాథ పయోధరమ్మటతటి
 పర్యంత కాశీస్యమున్

పరపత్వంబును సంభవించె ననఁగా
 సత్కావ్యముల్ దిక్కులన్
 జరకాలఁబు నటించుచుండుఁ గవిరా
 జీ గోహరంగంబులన్.

ఈయన గ్రంథములలోకెల్ల కాశీఖండము పండఁబాటిన కవితారచనా శౌఁడీ
 ర్యము గలది. ఇట్టి కవితా వైభవమునకుఁ గారణములను క్రీనాథుఁడిట్లు చెప్పకొన్నాడు.

అంధ క్షమామండలా ఖండలుండైన
 వేమభూపతి కృపావీక్షణంబు
 ఘోడరాయాంక నదురురాజ భీమేశ్వ
 రస్వామి పదసమారాధనంబు
 కమలాద్రి నిలయ మార్కండేయ శివమాళి
 చంద్రాంశు నవసుధాసారధార
 వేదాద్రి నరసింహ వివ్రులవక్షస్థలి
 కల్వార మాలికానందలహరి.

కారణంబులు నుద్భోధతములుగాఁగ
 సంభవించిన సాహిత్య సౌష్ఠవమున
 వీరభద్రేశ్వరుఁ బ్రబంధ విభునిఁజేసి
 కాశీకాఖండముఁ దెనుంగుగా నొనర్తు.

ఈ సాహిత్య సౌష్ఠవకారణములెల్ల క్రీనాథునకు రాజమహేంద్రవరమున నమకూరినవే.

ఇట్టి కవితా వైభవముల వెలయఁజేయుచు, సర్వ సౌఖ్యముల ననుభవించుచు
 నించుమించుగా క్రీ. 1450 సం॥ దాఁక శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రవరమున వర్తిల్లి
 నాఁడు. అంతలో రాజమహేంద్రవరమున వేమవీరభద్రదారెడ్డ రాజ్యమును నంతరించినది.

రఘువంశమున దశరథుఁడు రాజ్యపట్టాభిషిక్తుఁ డగునాఁటనుండి మహామంత్రిగా
 నుండి దశరథమహారాజు మరణము మొదలుగాఁ దద్వంశ క్షేత్రముల నెల్ల ననుభవించుచు
 ముమంతుఁడు చిరకాలము జీవించినట్లు, మన శ్రీనాథుఁడును పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారి
 రాజ్యలాభము నాఁటినుండి తదాస్థానమున విద్యాధికార్యున్నతోద్యోగము వహించి,
 కొండవీటి రెడ్డిరాజ్య వైభవములు పదవ రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజ్య వైభవములు
 సమసిపోయినపిదపఁ గూడ జీవించి దీర్ఘజీవితమును బరువును మోపినట్లు మోవవలసినవా
 డయ్యె. దాని నిఁక స్మరింపను.

మహావైభవ మనుభవించిన రెడ్డిరాజ్య మిట్లంతరించినను చాచ చిరిగి చదర లయినట్లు తద్రాజ్యము చెదరులుగాఁ గొన్నిచోట నేటికిని వర్ధిలుచున్నది. ఆంధ్రాభ్యుదయమునకు వారెంతో తోడ్పడుచున్నారు. గద్వాల, వనపర్తి, ఆత్మకూరు, దోమకొండ, మునగాల, ఇంకను గుంటూరుమండలమున రావులు రాజధానిగా విజయనగర రాజులకింద రాజ్యమేలినవాఁడు, బసవయ రాఘవరెడ్డి వెన్నలకంటి నూర్యనార్యునిచే పదునాఱవ శతాబ్ది యారంభమున విష్ణుపురాణమును ఆంధ్రీకరింపించెను. ఈ విష్ణుపురాణము శ్రీనాథుని పురాణాంధ్రీకరణ ప్రోధిని దలఁపించుచు మూలాలనుసారముగాఁ జాల హృద్యముగా నున్నది.

గోదావరీతీరమున బిక్కవోలు రాజధానిగా రాజ్యమేలిన కామినేనివారు కృతికర్తలై కృతిపతులై యాంధ్రభాషకు చాల నభ్యుదయము గూర్చిరి. పట్టమెట్ట సోమనాథకవి కామినేని కామిరెడ్డిగారి కవీశ్వరుఁడై నూత సహితాదిగ్రంథముల రచించినాఁడు. ఈ మహాకవి రచనము చాల మేలయినది. కామినేని మలారెడ్డిగారు పట్టుకొవర్తి చరిత్రమని ప్రకృష్ట ప్రబంధము రచించిరి. వీరి యాస్థానిలో పెక్కుగ్రంథములు వెలసినవి. పదునేడవశతాబ్దిలో అద్దంకిసీమలోని మూగచింతపల్లెలోఁ బుట్టి సర్వాంధ్రద్రవిడదేశ సంచారియై వేలకొలఁది యాఁటవెలఁదులను విజ్ఞుల జిహ్వారంగములపై నాట్యమాడించిన దొడ్డకవి వేమన పద్యకర్త వేమారెడ్డిగారు రెడ్డిజాతి జగజ్జ్యోతి. సహజకవితాధారల యూటగడ్డ.

గద్వాల, వనపర్తి, ఆత్మకూరు, దోమకొండ, మునగాల సంస్థానములు పేర్వెలసిన కాలముననుండియు సంధ్రవాఙ్మయాభ్యుదయమున కెంతేని తోడ్పడుచున్నవి. గద్వాలలో ముప్పిపల్లి సోమభూపాలుని కాలమున కాణాద పెద్దసోమయాజి మహాకవియై యధ్యాత్మరామాయణ ముకుందవిలాసాది గ్రంథములఁ బెక్కింటిని రచించినాఁడు. సోమభూపాలుఁడును సంగీతసాహిత్య చతురుఁడై స్వయము కవియై జయదేవగీత గోవిందము పద్యగేయాత్మకముగాఁ జాల చక్కగా జేరిగించినాడు. గద్వాలసంస్థానమువలెనే ఆత్మకూరు, వనపర్తి, దోమకొండ సంస్థానములును గవిపోషణమున వాఙ్మయరక్షణమున నాటికి, నేటికి బేర్వెలయుచున్నవి. నేడను నైజాంరాష్ట్రమున రాఠులసీమలో, మధ్యాంధ్రదేశమున సుగుణగణ్యులగు రెడ్డిగృహులు లెందఱో కలరు. అందు గవులెందఱో కలరు. ఆంధ్రాభ్యుదయమునకు నాడు, నేడునుగూడ రెడ్డిసంఘము గొప్ప యాలంబమై వెలసినది, వెలయుచున్నది. నేటికిని ఆంధ్రసారస్వత భాగ్య భాండాగారములో రెడ్డికలమువా రొక గొప్పభాగస్వాములనియు, రేపటి యాంధ్రాభ్యుదయమున వారొక ముఖ్యనిర్వాహకులై నిలువగలరనియు, వారియెడ నాకుగల పరితోషమును మరల బ్రకాశింపఁచుచు నీ యుపన్యాసము ముగించుచున్నాను.

రెడ్ల ఆదునిక విధి

డాక్టర్ నర్ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు, ఎం.యే., (కాన్టబ్) టైన్ ఛాన్సలరు, ఆంధ్రాయూనివర్సిటీ.

మనకులమందు బుట్టిన యచూనుష శౌర్యులు మున్ను సంగరా
వని తమ కార్యసిద్ధిగని వన్నెయు వాసియు గాంచిరిప్పఱ్ఱో
ఘనతర బాహునంపదకు గాలము కాదు, వచోమయంబులీ
దినములు కత్తులేలయిక? తీటగ బూనుడు నాలుకలో వడిన!

గీ తి క.

కవికాండల కేకటరావు

1. కొండలకొనలు చెరువులనీట
కత్తుల మొనలు శక్తురుధిరమున,
ప్రతిబింబింపగ పాలించారు
రెడ్డిప్రభువులు కోరుకొండలో!
2. బావులు కాల్యలు తవ్వించారు,
మన్యంబంతా ధాన్యపుబంటుఁ
గన్నుపండువు గావించారు,
రెడ్డిప్రభువులు కోరుకొండలో!
3. దేవాలయంబు గట్టించారు,
ద్వారముముందు నిలబడ్డారు;
నిలువువిగ్రహాలై వెలికారు.
రెడ్డిప్రభువులు కోరుకొండలో!

రెడ్డి రాజ్య వర్ణం తి.

కతావధాని, కవిభూషణ, కృత్తివెంటి కేకటసుబ్బారావు, ఎం. ఏ.

ఉ. రెడ్డిధరాతలేందుగ్రులు పరిష్కకవీందుగ్రులపోర తమ్ము తా
మొడ్డిరి గారడీ యని, యయారె! రసగ్రహణైకకీలురై
యడ్డములేమి వోటులవు, డట్టిండ రెడ్డియు, నెఱనాధుఁడున్,
'దొడ్డ'యు, 'రామలింగ' డనుతోడ నె తర్క-వియున్, వ్రభుండునై.

మధులపల్లి సుబ్బారావుగారు.

శా. శ్రీరాజీవదళాయ తాకుడు రమాసీమంతిసి హృత్పయః |

పారావారకళాంకు దుజ్వలమణీభక్తాంగద వ్రాతవి |
స్తారాలంకృత నీల దేహుడగు సీతారామచంద్రుండు వి
ద్యారాశి ప్రతిభాభిశోభిత నభాస్తారావధిన్ బోయితన్.

౧

సీ. శ్రీమంతులై యుళఃశ్రీ నెల్లిదిశల నటించి మించంగఁ బోషించినారు
హేమాద్రి దానచింతామణి ముఖరథవ్యాంశమున్ గొని కీర్తివలరినారు
కొండవీడనదగు కొండవీటిని రాజ్యవదవినిగావించి పరఁగినారు
శ్రీనాథముఖ కవిశ్రేణికి ముంగొంగు పసిడియనంగ సొంపెసగినారు

తే. గీ. అరసి నలుబదినా ల్లగ్గోహారములను, భూసురులకిడి యైహికాముష్మికముల
గాంచినారు, మతంబురక్షించినారు, సాపహరులు మా రెడ్డిభూపాలవరులు. ౨

శా. దేవబ్రాహ్మణ భక్తియుక్తులగుచున్ దివ్యస్థల శ్రేణికిన్
త్రోవల్ గూరిచి ధర్మముల్ నలిపి సంతోషాత్ములై యాత్రీకుల్
సేవల్ జేసి తరించి మించువధల్ సృష్టించి పుణ్యాత్ములై
ఠీవిన్ మోక్షముగాంచినారుగద రెడ్డికృపానోనాయకుల్.

3

ఉ. శాంతకమాది సద్గుణవిశారదు లార్యులు కోవిదుల్ బుధుల్
స్వాంతములందు సంతసిలి చాలగ నాదృతిసేయ గేయమై
యెంతయు వాజ్మయ ప్రచయన్వక్షమునాదగి రెడ్డిరాజ్య వ
ర్ధంతి యమోఘమై వెటయుతన్ సితపక్షకళాంకురీతిగఁ.

౪

శా. అయ్యా మీరలు పంపినట్టి శుభలేఖార్థంబు వీక్షించగా
వెయ్యారిచ్చినమాడ్కి నాదుమది యువ్వీభూతి వైసలబుగాన్
దయ్యాలట్టుల విఘ్నపాశములు బాధల్ వెట్టగామానితిఁ
నెయ్యంబొప్ప ననుగ్రహించి నను మన్నింపంగ బ్రార్థించెదన్.

రెడ్డిపారుషము.

బండారు తమ్మయ్య.

చ| వననిధిగర్భమండడఁగి వంతలనెంతయుఁ దూలుధారుణీ!
వనరుహవప్రనేత్ర, నవ పంకజకోరక దంష్ట్రీకోద్వహం!
బావరిచిప్రోదిసేయు పురుషోత్తము పారుషకేళి, రెడ్డిరా!
ట్రవయుల పారుషంబును సదాధరణిఁ వెలుఁగొండఁ జేయుతన్.

1

సీ॥ దుష్టులకిఁచి శిష్టులరక్షించు
 పరమార్థ ధర్మ నిర్వహణమందు |
 అరులను నిర్జించి యరులను నార్జించు
 కలితమహార్థ సంగ్రహణమందు |
 కవిపండితులఁబోచి కావ్యసర్కలను
 భరియించు కామతత్పరతయందు |
 మట్కాల శివపూజ సరవిమైజరగించు
 మోక్షసంపాదక దీక్షయందు |
 బహుశాస్త్రునిధులకుఁ బలుసీమలం దగ్గి
 హారంబు లాసఁగు దోహలక్షణమందు |
 వాణిజ్యవృద్ధికై పరదేశములతోడ
 వ్యాపారముల్ నల్పు యత్నమందు |
 సాగరప్రతిమాన సరసుల నిర్మించి
 భూతత్వప్తినిగొల్పు పూనికయందు |
 స్థిరతరంబుగ నిల్వ దేవాలయములకు
 నిత్య వనతిగూర్చు నిష్ఠయందు : |

గీ॥ వ్యక్తమా రెడ్డిరాజుల, పారుషంబు |
 తెల్లనాటను సతతప్రదీప్తమగుచు |
 వెల్లుచున్నది సకల దిగ్విభులందు |
 అదియ భజయించి తరియింపు డాంధ్రులారా!!

రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజ్యము.

అల్లాడరెడ్డి కొండవీటివారికి అనవేమారెడ్డి బంధువగుటచే నేనాధిపతిగ నియమింపబడి, ఆతని తూర్పునాటి విజయములలో పాల్గొనినాడు. గోదావరి పరిసర ప్రాంతములు కుమారగిరి కాటయవేములనాడుగాని, కొండవీటి రెడ్డిరాజ్యములో భాగములు కాలేదు. ఇందు శత్రురాజులు అలిస్తులై చిరకాలము ప్రతిఘటించుచుండిరి. అందుచే అనవేమారెడ్డి యీతనిని రాజమహేంద్రమునందు తన చమూనాఘునిగా నిర్ణయించెను. అల్లాడరెడ్డి బహు పరాక్రమవంతుడు. ఈతడు బెండపూడి లింగామాత్యుని వండనామాత్య మంత్రాంగమున, ఒకవైపు ఉండ్రాజులతోను, మన్యవ్రదొరలగు (అంప) నాగవంశ్యులతోను, ఝూడు, వంతు, మాడెములు, ఒడ్డాది శాజులతోను కయ్యములు సాగించుచు కొండవీటి సామ్రాజ్యమును కాపాడుచువచ్చెను. ఈ విషయములు శ్రీనాథుని భీమఖండములోని బెండపూడి లింగామాత్యుని వర్ణనానందర్పణమునందలి పద్యములవలన గ్రహింపవచ్చును. అనవేమారెడ్డి ఆనంతము కుమారగిరిరెడ్డి ప్రభుత్వమునకు రాగానే కాటయవేమారెడ్డి మహామంత్రియు, మహా దండనాయకుడుగను నియమింపబడెను. కాటయవేమారెడ్డి తూర్పునాటిని జయించి కొండవీటి రాజ్యములో కల్పకొనెను. ఈ విజయములు అల్లాడరెడ్డియొక్క ఆతనికమాళ్లు వేమారెడ్డి, వీరారెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి పరాక్రమములవల్ల సాధింపబడినవే. ఈ సందర్భములో కాటయవేమునకును అల్లాడరెడ్డికిని అన్యోన్యముమైత్రీ ఏర్పడెను. కాటయవేమారెడ్డి కూతురు అని తల్లిని వీరభద్రారెడ్డికి ఇచ్చి వివాహము చేసియుండిరి. దీనితో వీరలక్ష్మిత్రీ దృఢమాయెను. కాటయవేముడు కొమరగిరివద్ద రాజమహేంద్రరాజ్యమును గ్రహించి వీరల సహాయముతో పాలించుచుండెను.

అని తల్లికలువచేరు శాసనము బయలుపడువరకును అల్లాడరెడ్డి రాజమహేంద్ర రాజ్యాధిపతియని చరిత్రకారులు భావించుచుండిరి. దీనికి శ్రీనాథుడు భీమఖండములోని "తత్సంబంధ బౌండవంబున.....అల్లాడ భూవల్లభుండు రాజమహేంద్రము రాజధానిగా.....భువనమండలంబు పరిపాలించె"ననువాక్యము ఆతిశయోక్తి. నిజముకాదు. అల్లాడరెడ్డి ఎప్పుడును రాజకాదు. రాజమహేంద్రరాజ్యము స్వతంత్రము కాగానే కాటయవేముడు ప్రధమప్రభువు. ఆతడు చనిపోయినతర్వాత ఆతనికమాడుకుమారగిరి రాజయ్యెను. కాని ఆతడు కొలదికాలములోనే చనిపోయెను. అప్పుడు దేశము "కున్యపతి జలరాశి నిమగ్నము"కాగా అల్లాడరెడ్డి రాజ్యమునుద్ధరించి

వేమార్యుజ అనితల్లికి పట్టముగట్టెను. అంతటనుంచి రాజమహేంద్రరాజ్యవసానము వరకును అనితల్లియే రాణిగా దేశము పాలించెను. ఇది ఈ క్రింది కలువచేరుకాసనము లోని శ్లోకమువల్ల స్పష్టము.

“విసలే నరపాల పాళీస దురుమాళి స్రీగుదిత గంధ పదాబ్జా
అనితల్లి పతిదైవా ఘనసచివీభూత భావుకో భువనుపతి

వీనితాత్పర్యమేమనగా,

అనితల్లిరాజ్యపాలనములో భావగారు మంత్రియనియును, పతి దైవమనియును. ఇదియే నిజము. వేమావీరభద్రారెడ్డు రాజ్యము చేసినట్లు వ్రాయువ్రాతలు స్తుతివా క్యములు.

అల్లాడరెడ్డి విజయములు.

అనవేమారెడ్డి పట్టాదిమత్స్యవంశ రాజ్యమును జయించుటకు చెన్నమనాయని దండనాయకాగ్రణిగా నియమించి అల్లాడరెడ్డి నాతనికి సహాయముగా పంపెను. అప్పటి మత్స్యవంశపురాజు వీరార్జునుడు కళింగ గజపతుల సామంతుడు. పరాక్రమవంతుడు. ఈతని జయించుటలో అల్లాడరెడ్డి తన పరాక్రమముచూపి ప్రసిద్ధి గాంచెను. శ్రీనాథుడు కాశీఖండములో ఈ విజయమును ఇట్లు ప్రశంసించినాడు.

జయధాటి సమయః బుంకొ నిలయః జయఘామారుతాడంబర
న్మయహారి ప్రోవిప్యంభమాణ ఘననిస్సాణాగ్రా భేరీస్వవం
జయ యెడ్డాది భయఃకరోడ్డమర శౌర్యంబైన శ్రీరెడ్డి వొ
డ్డ యల్లాడ స్వపాలువాలనకు చిట్టలామదికృకృముల్.

అల్లాడరెడ్డి ఈ యెడ్డాది జయము అనేకతావుల వర్ణింపబడినది.
భీమఖండములో ఈసంగతియే

“పట్టాది మత్స్యవంశో దయాార్జును చేతః బల్లవోద్భవుచేత జలచమంది” —
అనివర్ణింప బడినది. ఈతడు కళింగ దేశములో ఝూడు, సప్తమాడములు, వంతురాజులను, అంపయనెసి పాఠికోడలోని గిరిమర్గమును పాలించుచున్న నాగరాజులను కూడ జయించెను. కాని ఈ రాజ్యములు రెడ్డిరాజ్యాంతర్గతము అనవేముని కాలమునాకు కాలేదు. కుమారగిరి యనంతరము పెదకోమటివేముడు రాజమహేంద్ర రాజ్యముపై

దండెత్తినపుడు రామేశ్వరమువద్ద ఆతని నెవరొకని, అల్లాడ రెడ్డి ఓడించెను. ఓటమితో పెదకోమటి వారాళుడై తిరుగ రాజమహేంద్ర రాజ్యమును కన్నెత్తియైనను చూడ లేదు—

అల్లాడరెడ్డి రాజ్యతంత్రములో చాల నిపుణుడు అప్పటికి బలవంతులుగానున్న యవస, కర్ణాట, కటక భూధవులతో ఆతడు చెలిమినాటించి తననాయకత్వము క్రిందనున్న రాజ్యమును నిలిపి వృద్ధి నొందించెను. పెదకోమటి వేముడు రాజమహేంద్ర రాజ్యముపై దండెత్తినపుడు లింగగజపతిని రాజమహేంద్ర రాజ్యమును తూర్పునుండి దండెత్తుటకు ప్రోత్సహించి పంపియుండెను. కాని అల్లాడరెడ్డి రాజనీతి వేత్తత్వముచే ఈ గజపతితో సంధి గావించుకొని పంపివేసెను ఈ విషయము కోరుమిల్లి శాసనములో “విశ్రీకృత్య సమాగరం గజపతిం” అని వర్ణింపబడినది. లింగనామాత్యుని వర్ణించుచు శ్రీనాథుడు—

“యవస కర్ణాట కటక భూధవులతోడ చెలిమి
నాటించి యేలించె దెలుగుభూమి,
దననిజస్వామి అల్లాడ ధరణినాథు భరిరె
యరియెటి లింగన ప్రభువరుండు”—

జ్ఞానప్రసూన మూలకలో ప్రచురింపబడిన భీమేశ్వర పురాణములో, పైపద్యములో చెలిమియని యుండవలసిన చోట బలిమి అని తప్పగా పడినది.

అల్లాడ రెడ్డివంశ్యులు సినాసినవీరీరథ దువ్వురిగ్రామవాసులు. ఈ దువ్వురు నెల్లూరిజిల్లాలోనిది. కొంపిటిపంటరెడ్ల పంటకూడ నెల్లూరిజిల్లాలోనిగ్రామమే భీమఖండములో శ్రీనాథుడు శివలీలావిలాసములో శిశుంకొమ్మనామాత్యుడును, వీరిని దేవటులుగా వర్ణించినారు. ఈ దేవటికబ్బవిచారణ నేను వేరొకవ్యాసములో వివరముగా వర్ణించినాను. ఈ దేవటి ఉద్యోగ వాచకము. వీరిగోత్రము. పోల్వొలిగోత్రముని కొమ్ము చిక్కలవలస శాసనములో నున్నది.

“పోల్వొలిగోత్రాత్, ప్రిధనేషశూః పోల్వొలిగోత్రార్ణవ పూర్ణచంద్రః”
తత్రాసీ స్మహితో మహీప తిలకో సతామున్నతః త్యాణీ|
దొడ్డమహీపతిః సకృతవాన్ పోల్వొలి గోత్రాగ్రణీః|

కొండవీటి రెడ్డి గోత్రము వెల్లచేరు గోత్రము అనవేముని గోత్రము వెల్లచేరు గోత్రముని శ్రీశైల వీరశిరోమండప శాసనములో కలదు. — (No. 20 Ann. Rep. for Epi. for 1915).

అల్లాడ రెడ్డి వంశకర్త కోటయ్య. ఆతని కుమారుడు పెరుచూండిరెడ్డి. ఈతనికి ఐదుగురు కుమార్తెలు:— అల్లాడ రెడ్డి— పోలారెడ్డి — వెకగోటారెడ్డి— దొడ్డారెడ్డి— చినగోటారెడ్డి. అందు దొడ్డారెడ్డి చెన్నాచిలకు, పోలారెడ్డి, గోటారెడ్డి, అల్లాడ రెడ్డి అనువారలు కుమార్తెలు. ఇందులోని పోలారెడ్డికి కొమరగిరిరెడ్డి అనవారారెడ్డి అను కుమార్తెలు. వీరు వానారసీమను పాలించుచుండిరి.

అల్లాడ రెడ్డి కొండవీటి రెడ్లకు బంధువు. అనవేమారెడ్డి పాత్ర వేమాంబిక వీరడు పెండియాడెను.

అనవేమూకీతిపాలు పాత్రీయగు వేమాంబా మహాదేవికి
ఘనుడయ్యలడ ఘోషిపాలునకు సంగ్రామస్థలిగాంధీపుర, -

అనవేముని కొడుకెవ్వరో తెలియదు. శ్రీ వీరభద్రరావుగారు (ఆం చి 3—263) “ఈ వైపక్యమండలి పాత్రీయను శబ్దమునకు దాహిత్రీ (శ్రుత్యాః శ్రుత్రీ) యని యర్థము గ్రహింపవలయును” అని వాసినారు. (శృం శ్రీ శ్రు 290) శివలీలా విలాసములో అవతారికలో అల్లారెడ్డి భార్య వేమాంబిక యనియును “చోళ బత్తీశ్వర నూనుడగు భీమలింగరాజు” కూతురనియును కలదు.

“భరిత శ్రీనిధియ మృహీరతుణు డొప్పన్ చోళబత్తి కీర్తి
శ్వర నూనుండగు భీమలింగ మనుజేంద్రశ్రేష్ఠు సత్పత్తి భా
స్వరకారుణ్య దశాజనాపన విధాసంధాత్రీ వేమాంబికన్
వరియించెన్ జరిభక్తి గారవ దృఢ వ్యాపారరీత్యచికిన్.

రా—1—33,

వై చుట్టికమును సందేహించుటకు వీలులేదు. చోడభక్తిశ్వరునకు భీమలింగమ నియును, అనదేవుడనియును ఇద్దరు కుమార్తెలున్నట్లు భావించవలసియున్నది. అనదేవుని రాజమహేంద్రవరశాసనములో ఈ యూహను బలపరచుసంగతులేవియును కానరావు. కాని యిట్టిసంబంధబాంధవ్యములనాడు కలవు. అల్లాడరెడ్డి పెద్దకుమారుడు వీరారెడ్డి భార్య హంరాంబ. ఆమె కాటయవేముని పాత్రీయనియును, గోటారెడ్డికూతురనియును, హరిహరరాజుల దాహిత్రీయనియును కోరుమిల్లి శాసనములోనే కలదు. దీనినిబట్టి కాటయవేమునికుమారుడు కాటయకు హరిహరరాజుల కూతురునిచ్చి వివాహము చేసి నట్లు తోచుచున్నది. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు పాత్రీం కాటయవేము యేర్పాదికోకములో.

“పుట్రిం కాటయవేమయ కీతివతేః అనియును పాట్రింక కాటప్రభాః అని యును ఉండవలెననియును, అది కాసనోత్కీర్ణకని తప్పనియును, వ్రాసినారు. (శృంఖాళాః పుటలు—286—287). ఈ యూహ సరియైనదని మా అభిప్రాయము. కాటయ వేమునకు కాటయయను కుమారు డున్నట్లు ఇతర ఆధారములు లభించి యుండలేదు. కుమారగిరియను ఒకే కొడుకుకలడు. ఆరిడు చనిపోవుటచేతనే రాజమహేంద్రరాజ్యము అతనితల్లికి సంక్రమించినది. ఈనాడు ఈ దేవత్యరెడ్లు కుత్రియులుగా వరిగణింపబడినట్లు స్పష్టము. అందుచేతనే నిశ్చంకకొమ్మస”

వరకమలాప్రవంశమున గాంచి యమోఘమార్గణా |
 దరమునమించి కాంభవ కథా సరణిన్మదినుట్టి యుల్లన
 క్షరతమత ప్రవర్తన ముదంబు వహించి తనర్తు రింపుసాం
 పరుడుగ రామభద్రుడును నల్ల నృపాలకు వీరభద్రుడున్ |

ఇది సరియైనవే యునుటకు కాసనాధారమునుకలదు. కొరుమిల్లికాసనములో Ep. XIII. 241 to 269 లో

.....రాజ్యం కాజమహేంద్ర రాజ్యమకరో కల్లాడభూమిశ్వరః
 కచీవళకృస్య శివేవశంభాః పద్మేవసా పద్మవిలోచనస్య
 వేమాంబికా చోడ కులేందు భీమభూపాత్మజా భూన్మహితాస్యజాయా
 శ్రీవేమ భూమిశ వీరభద్రభూనాథ దొడ్డకీతిపాన్నభూపాః
 అల్లాడశౌరేరభవన్ కుమారాస్తస్యాం యథాపంక్తి రథస్యపుత్రాః”

వీనిబట్టి సంజేహమునకు తావులేదు. అసవేమారెడ్డి తన కూతును చోడభక్తి రాజున కిచ్చి పెండ్లిచేసెను. ఈ చోడభక్తిరాజు ముప్పసిద్ధుడు. మహా పరాక్రమశాలి. మహా శైవభక్తుడు. అసదేవచోడునితండ్రి. ఈ చోడలు కుత్రియులుగా వరిగణింపబడిన వారు. రెడ్లు చతుర్ధవంశజులనియే శ్రీనాథాదులచే వర్ణింపబడినారు. శ్రీనాథుడు కాశీ ఖండములో వేమారెడ్డి ఈశ్వరార్చనము చేయు నవసరము వర్ణించుచు, ఆరిడు అఘ మర్షణస్నాన మాచరించెననియును, మూలమంత్రాక్షరములతోడి మంత్రించిన భూతి క్షరించుననియును, ‘ప్రాసాదపంచాక్షరీ’యై క్షపూజనము సల్పననియును వ్రాసినాడు. వీనినిబట్టి వీరు కుత్రియులుగా భావింపబడుచున్నట్లు ద్యోతవడుచున్నది. కాని శ్రీనాథా దులు కంఠోక్తిగా వీరు చతుర్థ కులజులని చెప్పియున్నారు. ఈ యుభయాభిప్రాయ ములను సమర్థించుట చాల కష్టము. కాని ఈ రెడ్లు కుత్రియజాతియగుటైన భూమి

లుగా భావింపబడినట్లు స్పష్టము. వీరిలో కొందరు ఈజ్జోపవీరమును ధరించుచున్నటుల తోచుచున్నది. క్షత్రియుధర్మమైన వ్రాసాలనాదికమును సమర్థతతో నిర్వహించినారు. దుష్టశిక్షణమును శిష్టరక్షణమును చేసినారు. అవైదికములును, జరదేశ సమాద్యూతములు నగు మతములనుండి హిందూమతమును రక్షించి పునరుద్ధరించినారు. అట్టి వీరికంటె క్షత్రియులెవ్వరు?

అల్లారెడ్డి వేమారెడ్డి

అల్లారెడ్డి పెద్దకుమార్లు వేమారెడ్డి మహాపరాక్రమవంతుడు. వీరత్వమునకు ఈతడు అల్లారెడ్డి కొమార్లలో మేటి. ఈని సహాయముననే రాజమహేంద్ర రెడ్డి రాజ్యము విస్తరించెను. ఈతడే అతని తల్లికి సహాయముగనుండి, రాజ్యమును శత్రువుల నుండి కాపాడెను. ఈతడే వీరభద్రారెడ్డిని ప్రేరేపించి, శీనాధునిచే కాశీఖండము తెలుగు చేయించెను. ఈతని విజయములన్నిటూ శీనాధుడు పేర్కొన్నాడు.

కొని యొంగంచుకముల్ సముద్యుటవట్టదోటిభటప్రాధి గ్న
 కొయెన్వేడుకఁ జడికొట యహిగొన్నోణిసుల్లడజే
 కొని యెన్నాకవర బు వీకనుదవద్దోరారి సంహరియె
 ఘనుడెల్లడ మహిశువేమన నిరాఘటైక ధాటీగతిన్ |
 సప్తమాడియూరాయ చంక్రబింబాసనా చితురవల్లరులపై జిన్ని పువ్వు
 ఝూడె జఁతుర్నాటి జననాధశుద్ధాంత కుచకుంభములమీది కుంకుమంబు
 బారవాదొంతి భూపాల లీలావతీ గండనలంబుల గలికినవ్వు
 కలువ పల్లొడ్డాది కటకాధిపతి వధూసీమంత వీధులకేరుచుక్క —

వీరభద్రారెడ్డినిగూర్చి వ్రాయుచు—

ప్రాకట విక్రమస్వరణ రాజమహేంద్రము రాజధానిగా
 నేకసిరాప్రమున నేలెను వీసృపాలుడుత్తమ
 శ్లోకుడు వేమశౌరియునుజుండు సమున్నతపైభవాఘ్నడై
 చీకటియన్ గలింగయను జిల్కసముద్రము సింహశైలమున్.

అని రాజ్యవిస్తారమును చెప్పినాడు.

అశ్వాసాంత వక్యములలో వీరభద్రుడు

కసిమిగోట వెంకటాయి కప్పకొండ కిల్లెదాది
విరోధి రాజుల హాలహాలమనియును, ధారాపట్టణ సార్వభౌమ
సురభాణ్ణివోవహరియనియును స్తుతింపబడెను.

వీరి రాజ్యము ప్రస్తుతపు తూర్పుపశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలుగల ప్రదేశమంతైనయను
స్థిరముగా నాటుకొనియుండెను. వీరి పాలనము ప్రచారంబకముగ నుండెను.

వేమ వీరభద్రారెడ్డు—లింగనాయకుడు.

లింగమనాయకునికిని పెదకోమటి వేమారెడ్డికిని జరిగిన యుద్ధములు ఇదివరలో
కొండవీటిరెడ్ల చరిత్రములో వర్ణింపబడినవి. లింగమనాయకుడు పెదకోమటి వేమారెడ్డిని
జయించి, రాజమహేంద్రవర రాజ్యముపై కండెత్తెను. ఈ ధాటిలో వేమ వీరభద్రా
రెడ్డు ఓడిపోయి పంధి గావించుకొనిరి. వెలుగోటివారి వంశావళిలోని పద్యములలో లిం
గనాయకుని ఈవిజయము ప్రశంసించ బడియున్నది. (వెలుగోటివారి వంశావళి-మద్రాసు
యూనివర్సిటీ ప్రచురణము-పుటలు 41-42) ఈ పరాజయముతో వేమ వీరభద్రారెడ్డు
బలహీనులైరి. ఒక ప్రక్క ఒడ్డరాజులను, మరియొక ప్రక్క విజయనగర రాజులును విజ
గీషువులై, వీరి రాజ్యముపై ఒత్తుకొని వచ్చుచుండిరి. కొండవీటి రాజ్యము నాశనమై
పోగానే రాజమహేంద్ర రెడ్డి రాజ్యము నిలుచుటకు అవకాశము అనాటి రాజకీయ పరి
స్థితిలో లేకపోయెను. క్రీ. శ. 1444 సంవత్సరమునకు పూర్వమే విజయనగరాధీశుడగు
ప్రౌఢ దేవరాయలు రాజమహేంద్రవర రాజ్యముపై కండెత్తి వేమ వీరభద్రారెడ్డును
జయించెను. వేమవీరభద్రారెడ్డి యుద్ధములో నిహతులైయుండురు. అంతలో ఈరెడ్డి
రాజ్యము అంతమాయెను. ద్రాక్షారామ భీమేశ్వర దేవాలయములోని ఒక శాసనములో
(S. I. I. IV-no. 1375) ప్రౌఢరాయలు రాజమహేంద్రవర రాజ్యాధిపతియని
చెప్పబడినది. రాజమహేంద్రవర రాజ్యము ప్రౌఢ దేవరాయల పాలనములో నిలువ
లేదు. కొలది సంవత్సరములలో కవిలేశ్వర గజపతి ఈ రాజ్యమును జయించి ఒడ్డిరాజ్య
ములో కలుపుకొని సుస్థిరముగా పాలించునట్లు శాసనములు చాటుచున్నవి.

వడ్డాది అప్పారావు.

రెడ్లపుట్టుక

౧

రాష్ట్రకూట వంశోద్భవుల్ ♦ రడ్డలొచ్చు
రూఢిపఱచుచు హంపిలో ♦ ప్రోలిరెడ్డి
ప్రవాసెనొక శాననంబులై ♦ సల్వురనిరి
రవికులోత్పన్నులని మన ర ♦ డ్డివరుల.

౨

మాన్యభేతంబు: చాలించి ♦ మహితకేర్తి
గొన్నరాష్ట్ర కూట్టొశజి ♦ లన్న నెవరు?
రవికులాత్పత్తంబునై ♦ రాణజెందు
చంద్రవంశాన్వయులునగు ♦ నాత్యకేయు
లంచు నుడివెడి శాననా ♦ ద్యఖిలకృతులు.

౩

పదినైదు శతాబ్దపు ♦ ప్రముఖులందు
నాగిరెడ్డియు వేమభూ ♦ నాధుఁడొకఁడు
దాము రవివంశజులమని ♦ దానశాస
నములు లిఖించి రవి ప్రమాణములు గావె?

౪

ఇంకఁ బ్రాచీనులగు వార ♦ లిట్లె వ్రాసి
రవియు దార్కాణములుగాగ ♦ నలరుచుండు,
మన్మకుల వంశజుండని మారసాని
కేతిరెడ్డి శాననము బ ♦ ల్కొడినిసూవె?

౫

సూతనంహితఁ గూర్చిన ♦ జేత సోమ
నాధుఁ డధ్యాత్మరామాయ ♦ ణమురచించె
ఘనుఁడు కాణాడపెద్దన ♦ కవివరుండు
రవికుల వంశ్యులందు ♦ రడ్డివరుల.

౬

సూర్యవంశజుండగు భీమ ♦ చోడుపుత్రి
వేమయల్లాడరెడ్డిని ♦ బెండ్లియాడె
చంద్రవంశ్యహరిహరు పుత్రి ♦ చారుగాత్రి
కాటరెడ్డిని జేపట్టె ♦ గాదె యిట్టు
లేన్ను ధృవపఱచెడి రెడ్ల ♦ యనకులంబు.

౭

హరిహరుని మన్మరాలగు ♦ హరిహరాంబ
కాటరెడ్డికి బుట్టిన ♦ కన్నెమిన్న
దనరె యల్లాడభూపతి ♦ తనయుఁడైన
వేమభూపాలు భర్తగా ♦ స్వీకరించి.

౮

ఆనవేమరెడ్డి భూపతి
తనయయు బెండ్లాడె చోడ ♦ ధాత్రిశు భక్త
శునిపుత్త్రుని భీమ చోడుని
నినకుల సంజాతు నిట్టి ♦ వెన్నగలిగెనో.

౯

అయిన శ్రీనాథ సుకవింద్రుఁ ♦ డలఘు కావ్య
ములను హరిపాదజులుగాగ ♦ ముచ్చటించె
మతవిభేదము లందిన ♦ మహిత కులము
నెఱుంగడేమొ పూర్వాపర ♦ చరితలతఁడు.

౧౦

దేశకాలానుగుణ్యులై ♦ తేజరిల్లి
తుడకు ఘోషశాఖలై ♦ చెదరి రెడ్లు
పంట, రేనాటి, మోటాటి ♦ పాకనాటి
మొరస, యోధ్యాదీ నాములై ♦ వరలిరిలను.

౧౧

పల్లవాదిత్య నామాది ♦ పలుబిరుదులు
 రెడ్డిప్రభువులు ధరియించు ♦ రీతిఁజూడ
 నాదిపల్లవ నరపతు ♦ లైనవారి
 లోడ బంధుత్వములుగల్గు ♦ జూడఁదలియు.

—♦ కొండవీటి రెడ్డి ప్రభువులు ♦—

౧

పదున్నాల్గు శతాబ్దంబున
 నడమల రత్నఖని నాంధ్ర ♦ క్షౌతలమెల్లన్
 విదిత యశోభవుండయి
 ముదమున వీరప్రతాప ♦ భూపుండలెన్.

౨

ముమ్మర తురుమ్మదాడులు ♦ ముమ్మరముగ
 నమ్మహారాజు సీమల ♦ నాక్రమింప
 ధంచి తండోప తండాల ♦ ముంచిపడఁగఁ
 జూరులతి భీకరంబుగఁ ♦ బుడమిఁ గలిఁగె.

౩

ఆభయంకర రణముల ♦ నాంధ్రవీరు
 లెంతగా శౌర్యముంజూపి నేపుఁగొన్న
 దుదకు నేకశిలాపురి ♦ తురకప్రభుల
 కైవసంబయ్యె నేమందుఁ ♦ గాలమహిమ.

౪

ప్రాపయి హిందువు లెల్లరు
 కాపయ నాయకునిగూడి ♦ కలుకుతురకలన్
 రాషాడి యోధుగల్గున
 స్థాపించిరి రాజధాని ♦ చతురతమెఱయన్.

౫

అచటిమేటి చముంపతు ♦ లల్లనల్ల
 నన్నిజాభ్యుదయమ్మున ♦ కానబడిరి

రాచకొండకు నెల్మవీ ♦ రవరులరిగి
 తమదు రాజ్యాభివృద్ధికై ♦ శ్రమలఁబడిరి.

౬

అల్లదేసటి పోలయ ♦ యనువిభుండు
 పంటరెడ్డి కుల్లొద్రుఁడు ప్రాభవమున
 నొక్కసైన్యాధిపతిగాగ ♦ నొప్పియుంట
 నతని సుతుఁడగు వేమయ ♦ యశయమున
 సైన్యములఁదిప్పి, దాటికృ ♦ ష్టాస్రవంతి
 పూంగినాఁ జాక్రమిలచెనా ♦ పుణ్యమేమొ.

౭

అచటి హిందూ సురత్రాణు ♦ ననుసరించి
 ధరణికోటను బాలింప ♦ తమ్మువల్ల
 ధాత్రిపుని నియమించియు ♦ ద్దామశక్తి
 రాజ్యమును విస్తరించెన ♦ గాతించయము
 భయము దక్కి ప్రతాపంబు ♦ బైటబడఁగ.

౮

—♦ దేసటి వేమా రెడ్డి ♦—

తన రాజధాని న ద్దంకిగా నొనరించి
 పూంగినాఁడలెనే ♦ పుణ్యమూర్తి
 శ్రీశైల సామింప్య ♦ కృష్ణా స్రవంతికిఁ
 జిత్రసోపానముల్ ♦ జెలఁగఁజేసె
 నట్టు లహోబలు ♦ నాలయంబునగూడ
 నిర్మించె నెన్నాఁడు ♦ ధార్మికుండయి
 అమరేశ్వరస్వామి ♦ కతిభక్తి నర్పించె
 బంగరు కలశముల్ ♦ రంగుమీర
 హరివంశ రామాయ ♦ గాదీ కావ్యంబుల
 గృతినొంది శాశ్వత ♦ కీర్తిబుడసె
 గి. నగ్రహారంబులుగజేసి ♦ యాతుకూరు
 బ్రీతి మంచాలఁ పలివేరు ♦ వెరవలింపనని

బ్రాహ్మణోత్తముల కొనంగె ♦ భక్తిమీరః

౧౩

బ్రాతనల్లులన్నిటి ♦ వరుసనిలిపె
దురకరాజులు హరియింపఁ దోలివారు.

అనుజలగు మల్లరెడ్డియు ♦ నన్నరెడ్డి
కొమరుడన పోతరెడ్డియు ♦ గూర్పుబావ
మఱిది నూకయరెడ్డి లో ♦ బఱుప నరుల
వేమభూపాలు పాలన ♦ విస్తరిల్లె.

౯

రామామాత్యుండు మల్లినాథుండును మం

౧౪

త్రాంగంబులన్ మేటులై
భూమీశుం గడు నేర్పుమై నడువఁగాఁ
బీల్పారె రాజ్యంబునం
దేమమో ఘనదాన ధర్మనతముల్
హేమాద్రిఖండంబునం

అనపోత నాయండాతని
యనుజుడు మాధవునిగూడి ♦ యనిదారసిలన్
ఘనముగను ధరణికోటం
జెనకుచు బారంగద్రోలె ♦ సింహ సదృశుడై.

దామోదించిసిరీత సల్పె నితిఁడ

౧౫

యారీశులన్ భక్తిచే.

కటకభూపాలుఁడైనట్టి ♦ గజపతిండుఁ
డిట్టు లొకమూరు దండెత్తి ♦ యితనిరాజ్య
మహారింపఁ జలంపఁగా ♦ నమితశౌర్య
సాహసంబున నోడించి ♦ సాగనంపె.

౧౦

తనదు దాసాస కవిశంభు ♦ దానుజేసి

౧౬

యాంధ్రభాష నెక్కుడు శ్రద్ధ ♦ నాదరించి
శాస్త్రవిదులను బోషించి ♦ శత్రుకోటిఁ
బారద్రోలె దేసటివేమ ♦ పార్థివుండుఁ
ప్రొలిరెడ్డి సుతుండు నా ♦ పూంగినాట.

పరమపూజ్యాంధ్రలోక త ♦ పఃఫలంబు
సీమ నివసించు విబుధాళి ♦ నోముపంట
కాపుజన సంఘమునకును ♦ గల్పతరువు
నాగనీపంట కులమహి ♦ నాధుఁడొప్పె.

౧౧

అడిగినట్టి వారి ♦ కమిత భూదానమ్ము

౧౭

లాసఁగుచుండి సీమ ♦ నిదక్కిరి
వరలిదాల్చెనితఁడ ♦ పరిమితభూదాన
పరశురామ బిరుదు ♦ ప్రాభవమున.

పంచవింశతి వత్సరాల ♦ ప్రాభవమున
జగదభీష్టంగా భువి ♦ సాకి యతఁడు
స్వర్గధామంబు బొరగ వి ♦ శ్రాంతిఁగోరి
రాజ్యలక్ష్మీ వరించెనా ♦ రాజసుతుని
పూజ్యపతి యగు నా ♦ యనపోతనృపతి.

౧౨

చెరువులును బావులెన్నో న ♦ చ్చెరువుగాగ

—♦ అనపోతారెడ్డి ♦—

౧౮

సీమలో నిర్మితముజేసి ♦ సీమమొప్ప
నచ్చటచ్చట జలివేంద్ర ♦ లాదినిల్పి
ప్రజల సౌఖ్యాభి వృద్ధికై ♦ పాటుపడియె.

మణికేశ్వరమునను ♦ మాపతికి నొసంగె
నారామ భూముల ♦ త్యంతభక్తి

శ్రీగిరి లింగంబు ♦ శ్రీమల్లినాథ లింగంబుల నిర్మించి ♦ ఖ్యాతినొండె
ముకుళపురిన్ తుణ ♦ ముగ నున్న పరదేశ
వ్యాపార సుంకముల్ వదలివైచె
రణమునకై వచ్చు ♦ ననపోత మాదయ
లను వెల్లువీరుల ♦ వెనుకకంపె
దన రాజధాని న ♦ స్వంకినిఁ దొలఁగించి
కొండవీడున నెల ♦ కొల్పినాఁడు
గీ. కాటరెడ్డియు నల్ల నూ ♦ కయ్యరెడ్డి
భావుకలు దమ్ముడఁనవేమ ♦ పార్థివుండు
రాజ్యమును విస్తరింప ద ♦ ర్పంబు బూని
పుడమిబాలించె నాయన ♦ పోతనృపతి.

౧౦

ఒక్క సూర్యోదరాగాన ♦ నున్నుకతను
పోతభూపతి కోడూరు ♦ పురవరంబు
బ్రాహ్మణులకు నల్లిలుగా ♦ బంచి యొసఁగె
వివిధదేశాల తనకీర్తి ♦ విస్తరింప.

౧౧

ద్యాదశ షష్టాబ్దము లీ
మేదిని బాలనమొనర్చి ♦ మేటిన్వసాలుం
డాదర్ప భూవరుండని
మోదంబున జనులు బాగడ ♦ బుణ్యం డొప్పెన్.

౧౨

అనపోతరెడ్డి వర్ణుఁడు
జనినన్ స్వర్లోకమునకు ♦ శాశ్వతముగ నా
యనుజన్ములలో నొకఁడగు
ననవేమ నృపాలుఁడంత ♦ సభిపతి యయ్యెన్.

—♦ అనవేమారెడ్డి ♦—

౧౩

హేమాద్రి డానచిం ♦ తామణి రీతుల
వ్రత డాన ధర్మముల్ ♦ వరుణసలిపె

దనతల్లడి సోదరుల్ ♦ దారిజూపఁగ బ్రాహ్మ
ణాగ్రహారంబుల ♦ నచ్చటచట
మన్యమాపురము ని ♦ మ్మడిలంక, కొల్లూరు
వెదచెరుకూరులఁ ♦ బ్రీతినిచ్చె
మామిడి పెద్దనా ♦ మాత్యండు మంత్రిగా
జేరికొల్వఁగ యశ ♦ శ్రీలఁగాంచె
రాజమహేంద్ర పు ♦ రంబును నిరవద్య
పుర్యాద దుర్గముల్ ♦ పోరిఁగూల్చె
గీ. సింహపురిదాక రాజ్యంబు ♦ జేర్చియేలె
నెలమన్యపతులదేశంబు ♦ వీకఁజొచ్చె
వాడవలి ప్రాంతమునదన ♦ ప్రతిభఁజూపి
విమల సత్కీర్తిపరుఁడన ♦ వేమన్యపతి.

౧౪

వేనవేలుసువర్ణముల్ ♦ విరిపిగాఁగ
సంస్కృత కవీంద్రులకువెద ♦ జల్లినాఁడు
ప్రాకృముద్రాధిపతియు ♦ వణిజ వరుల
దేశవాణిజ్య సంపదల్ ♦ దీర్చి దిద్దె
ధీమహితుఁడగు నాయన ♦ వేమవిధుఁడు.

౧౫

ముల్లఁ గూరమ్మ దేవతన్ ♦ మోదమలర
నిలిపి పడిదరగ్రామంబు ♦ పలకలూరు
ముల్లగూరునొసంగెనా ♦ భోగములకు
దేవతాభక్తిమైజగ ♦ ద్ధితముగాగ.

౧౬

సరస సంగీతసాహిత్య ♦ చతురవచన
వివిధకళలాది బేర్కొన్న ♦ వేశ్యలకును
భూరి దేవాలయములకు ♦ పోలుపుమీర
సర్వమాన్యంబులిచ్చియ ♦ శంబుగాంచె
వివిధసీమల నాయన ♦ వేమన్యపుఁడు.

౨౬

అష్టాదశవత్సరములు
విష్టపముననేలుచుండి ♦ విష్టపతుల్యన్
గష్టసుఖంబులగాంచెను
శిష్టజనోద్ధరణ సల్పి ♦ చిరకీర్తనుడై.

౨౭

మచ్చరము రాజ్యకాంక్షయు ♦ బెచ్చుపెరిగి
నెలమరెడ్డి నృపాలుర ♦ చలముపెచ్చె
నంతబవరములెన్నియో ♦ యాధ్రభూమి
గల్గె జయమెవ్వరికిగాని ♦ గానబడక.

౨౮

వినవేదగిరి నృపాలుని
సనిలోదెగఁగార్చిపెట్టి ♦ యనవేముండున్
ఘనసింహతలాటబిరుదు
గొనియెన్ దనవైరివరుల ♦ గుండెలవియఁగన్.

౨౯

ఇట్టి రణరంగములమధ్య ♦ నేపుమితి
వెలమ నృపతులతోఁ బోరి ♦ భీకరముగ
గడకు సింఘాయనపోత ♦ కాంతువలన
నాజిలోవీరసర్గంబు ♦ నందెనితఁడు.

౩౦

ఇమ్మహీనాధుఁ డిటులస్త ♦ మించినంత
కొమరగిరి యనపోతని ♦ గూర్చినుతుండు
రాజ్యభారంబుబూనెన ♦ రాతులెల్ల
నలనితోఁమైత్రి సలిపిరి ♦ చతురుండంచు.

౩౧

—♦ కుమారగిరిరెడ్డి ♦

నంస్మృతభాషావి శారదత వసంత
కాశీయసూర్యుశా ♦ స్త్రుమురచించె

వంతగాసలిపి వ ♦ సంతోత్సవములవ
సంతరాజనుపేరు జగతిఁగాంచె
కొమరుండంకస్థలిఁ ♦ గూర్చుండ ఘనతులా
పురుష దానంబుల ♦ బూన్కిసలిపె
అవచితిప్పయ శెట్టి ♦ యఖలద్రీపంబుల
వస్తువుల్ దేగవై ♦ భవతఁగొనియె
గీ. నాల్గుచెఱుంగుల రాజ్యాధి ♦ నాధులెల్ల
దనకుహితులుగ నుండఁగా ♦ ధరణినేలె
వినయవిద్యావివేకసం ♦ జనితకవికు
మారగిరిరెడ్డి భూపతి ♦ మహితయశుండు.

౩౨

అక్షదోడ్ధాటకుండునా ♦ నధికదాన
ధర్మగుణశాలిగానొప్పి ♦ తృణ్ణిబోలి
భోగదేవేంద్రుండనిజల్ ♦ బొగడుచుండ
కొమరగిరి పదునేడెండ్లు ♦ నమతనేతె.

౩౩

చీనిచీనాంబరాలగంధ ♦ సింధురమ్ము
పరిమళించెడి కర్పూర ♦ పాదపములు
ఘమ ఘమాయించుచుండ సం ♦ కుమదద్రవము
నాణిముత్యాల సరులును ♦ హరులు కరులు
దేశదేశాలదెప్పించి ♦ తెజరిల్లె.

౩౪

నీమమొప్పారగాటయ ♦ వేమనృపతి
విఘ్నరాజ్యంబు రక్షించు ♦ వీరవరుండు
తోడుసిడయి యుండనే ♦ కీడులేక
శాంతియుతమగుపాలన ♦ జరపెనితఁడు.

౩౫

తనడు ప్రతీనిధిగాజేసి ♦ దనయనుంగు
సుతుని వీరాన్నపోతభూ ♦ పతినిశాన్త్య

హేంద్రపురినిల్పి రాజ్యంబు ♦ నేలినాడు
దర్పమునగొండవీటి నీ ♦ ధాత్రీపుండు.

౩౬

వీరాన్నపోతవర్యకు
మారుడు దనముందెయెట్లా ♦ మరణింపగన్
ఆరాజమండ్రీ గాజ్యము
నేరువుమైకాటవేమ ♦ నృపతికొసంగెన్.

౩౭

పెంచిపెద్దజేసి ♦ వృద్ధికిదెచ్చిన
పుత్రమరణమునకు ♦ బాగిలిపాగిలి
కొమరగిరియు దనదు ♦ కొండవీట్రాజ్యంబు
వారసులకు వదిలి ♦ పరముజెండె.

౩౮

వంశముఖ్యుడు పెదవేమ ♦ పార్థివుండు
కొండవీడ్రాజ్యమింపగా ♦ గోరెనంత
కాటవేముఎదిర్చి సం ♦ గరములెన్న
సల్పిననురాజ్యలక్ష్మీవ ♦ శంబుగాక
జేరెపెదవేమ పార్థివ ♦ శేఖరునకు.

— ♦ పెదకోమటి వేమారెడ్డి ♦ —

౩౯

నిజబాహుబలముచే ♦ నిర్జించిపాలించె
గొండవీడ్పురమునా ♦ ఖండలువలె
వీరనారాయణ ♦ బిరుదాంకుడయ్యెదే
వరకొండ వెల్మల ♦ బారద్రోలి
యమరుకావ్యమునకు ♦ వ్యాఖ్యతానరచించి
సర్వజ్ఞబిరుదంబు ♦ సరవిగొనియె
వీద్యాంసులందఱి ♦ బ్రీతి గాగనుచుండి
నంస్కృతభాషయ ♦ శంబునిలిపె.
గీ. పండితుండగు హామన ♦ భట్టుచేత
నంస్కృతంబున వ్రాయించె ♦ చరిత్రమేల్ల

వేదగిరరాజు ననిలోన ♦ వెదకించెండె
వీరుడాపెదకోమటి ♦ వేమనృపతి.

౪౦

శ్రీనాథకవినివిద్యా
స్థానాధిపు జేసిసర్వ ♦ సంస్థానములన్
మానిత యశోధనమ్ములః
బూనిక నార్జింపః బంచె ♦ బుధపూజితుండె.

౪౧

గృహరాజ సాధమున న
త్యహమును వసియించెశిల్పి ♦ తత్వజ్ఞుడనన్
ఇహమున నేరాజ్యంబున
• “నహి” యానిర్మాణమనిజ ♦ నంబులుమెచ్చన్.

౪౨

పొన్నపలిః కనుపూరులు ♦ భూసురులకు
సగ్రహారంబులుగ జేసి ♦ ఖ్యాతినందె
ములకలూరును బండారు ♦ పలియుముల్లః
గూరమాదేవతకునిచ్చి ♦ పేరుగాంచె.

౪౩

సింగనామాత్యుఁ డనుమంత్రి ♦ శేఖరులకు
బ్రజమైరాజ్యతంత్రంబుఁ ♦ బలుకమెచ్చి
ఛత్రచామరాందోళికా ♦ చయమునిచ్చి
యగ్రహారంబుల నొసంగి ♦ ఖ్యాతిఁగాంచె.

౪౪

గన్నభూపాలు సత్పుత్రి ♦ కామతల్లి
సూమాంబను బెండ్లియై ♦ సుతులఁగాంచె
నామె సంతానముగరం ♦ బనెడిచెర్వు
నిర్మితముజేసి పేరొందె ♦ ధర్మబుద్ధి.

౪౫

కడనగాండీ విఱగనొబ్బు ♦ గండఁడాడి
బిరుదముల నేకముందాల్చి ♦ వెలమప్రభుల

దండయాత్రల నన్నిటి ♦ దరిమికొట్టి
నిలిపిన రెడ్డిరాజ్యంబు ♦ నిపుణుడగుచు.

౪౬.

శిరోజషాయను గుల్బర్గు ♦ ధరణివిభుడు
దనకునెచ్చెలియైనాయ ♦ మొసరఁజేయ
వీరవరుడయి కాటయ ♦ వేముతోడ
రాచకొండాది విభులతో ♦ రణములెన్న
నల్పజయలక్ష్మీ యెవ్వరి సరకుగొనదు.

౪౭

ముల్లగూరమ్మ దేవత ♦ మోదమొంద
గుడియు బ్రాకారమొక్కటి ♦ గోపురాలు
విశ్వమోహనముగ గట్టె ♦ వేమవిభుడు
ముల్లగూరున ప్రజలెల్ల ♦ నుల్లసిల్ల.

౪౮

వేదగిరిరాజుజంపిన ♦ విధమెఱింగి
వీకమైలాగ యనపోత ♦ విభులురేగి
ఘోరరణములు సల్పిదు ♦ స్వారముగను
దుదకుపెదవేమ భూపాలు ♦ ద్రుంచిరందు
రాచవేమ సుతుండంత ♦ రాజ్యమందె.

—♦ రాచవేమన ♦—

౪౯

నాల్గువర్షంబులేలెను ♦ నాల్గుచెఱుగు
లెట్టిపాలన సల్పెనో ♦ యెఱుకపడదు
రాచవేమనకొండవీ ♦ ట్రాజ్యమందు
భూరినంతాన సాగరం ♦ బునకుకాల్వ
యొండునిర్మించి విఖ్యాతి ♦ నొండెనతఁడు.

౫౦

రాచకొండ నృపాలురు ♦ రణమునందు
దేవతా ఖడ్గమొకదాని ♦ దెచ్చియుండ
మైలింగయకేమని ♦ పలుకుమనో
వందిపోతకఠారి శ్రీ ♦ రాధసుకవి
బంపి తెప్పించు టాకకార్య ♦ భరముబూనె.

౫౧

ప్రజలకీ వేమవర్షుని పాలనంబు
వచ్చులే దెల్లదుపన్నులు ♦ మోచ్చుకతవ

నాయసంత్పత్తిగలయట్టి ♦ యల్పుడెవఁడీ
వెనుకఁగాబొంది యీవిభుఁ ♦ దునిమెనంట
౫౨

ఆరాచ వేమనార్యుని
గారావుండమ్ముఁ డొద్రు ♦ గావేమకవిన్
ధారుణి యోగీశ్వరుడయి
కారణజన్మకవి యనగ ♦ ఖ్యాతివహించెన్.

౫౩

తనసుధామధురోక్తల ♦ దన్వబ్రజల
గన్నడినరాళ్లపై నెల్ల ♦ గవిత్వవాసి
శిలలఁ బలికించిగీతాల ♦ నిలపెనొద్రు
వేమసుకవిద్రునెంతని ♦ వినుతిజేతు
పరుసవేదిని గాంచిన ♦ బరమయోగి.

౫౪

పూజ్యవకా కొండవీటిసా ♦ మ్రాజ్యమెల్లఁ
గైవశంబయెమెల్లన ♦ దేవరాయ
నరపతికి, రెడ్డిరాజ్యవి ♦ నాశనంబు
గాలవశమున గల్గుట ♦ గానుపించు.

౫౫

కాకతీయాంధ్ర రాజ్యంబు ♦ కలిమిదగ్గి
రెడ్డిరాజ్యంబుశతవత్స ♦ రములుచెల్లె
గాలచక్ర పరిభ్రమ ♦ ణాలఁదెలియఁ
గాలముందాటనేరికి ♦ గాదుగాని.

౫౬

దేవబ్రాహ్మణ విధ్యావి ♦ దేశవణిజ
నంపదలనెల్లగాపాడి ♦ పెంపుఁజేసి
కీర్తిగొన్నారవీరెడ్డి ♦ నృపతులెల్ల
నాంధ్రలోకంబు హర్షింప ♦ ననవరతము.

౫౭

ముమ్మర తురుమ్మపాలన ♦ మునకురోసి
యాంధ్రదేశంబునకు గొప్ప ♦ యానకట్ట
గాగనీరెడ్డిరాజ్యంబు ♦ గ్రాలుచుండఁ
దురకవాహి నిరాశుండఁ ♦ దొలఁగెనపుడు.

౫౮

కొండవీటిదుర్గ ♦ కోటలు వేటలు
పాడువడిన విపుడు ♦ జూడఁగలము

అచటగానబడెడి ♦ యఖలవస్థువులందు
పూర్వవైభవముల ♦ పాలువుదెలియు.

—♦ రాజ్య హేంద్రపురరెడ్డి ప్రభువులు ♦—

పదియునాల్గు శతాబ్దంపు ♦ ప్రాభవమున
నాంధ్రహిందూ సురతాఁఁడు ♦ డైనవిదవఁ
గాపవృపతి గోదావరీ ఖండమునకు
దనదుతోబుట్టు నల్లని ♦ దర్పశాలి
మంచికొండ కూనారెడ్డి ♦ నెంచియెంచి
కోరుకొండ నేలుమటంచుఁ గూర్చిఁబంచె.

౨

కోరుకొండకు బోయియా ♦ కూనారెడ్డి
దుర్గమొక్కటి నిర్మించి ♦ తురకచయము
నడచి సాలించెనంతట ♦ సతనిసుతుఁడు
ముమ్మడింద్రుఁడు రాజులు ♦ ముదముగొలిపె.

౩

—♦ ముమ్మడి నాయకుఁడు ♦—

అంగర సీమయు ♦ జాంగలునాటీసీమ
కురవాటి సీమయు ♦ గోనసీమ
కొత్తాముసీమయు ♦ గోదావరీనదీ
సారభూఖండాల ♦ జనులనేల
బూనియు నిజరాజ ♦ ధానికోక్కొండను
నిలిపి శత్రులనెల్ల ♦ నులిమివైచి
లక్ష్మీనృసింహునా ♦ లయము కోక్కొండను
గట్టించి రెండూళ్ల ♦ కాన్కనిచ్చి
ముప్పదేడుబు రాజ్యంబు ♦ మోదమునను
జేసి సత్కీర్తినిచ్చె ♦ చెలువుమెరయ
మంచికొండ కూనారెడ్డి ♦ మాన్యసుతుఁడు
ముమ్మడింద్రుఁడూప్రభువువర్యుబొగడవశమె

౪

జ్ఞాతివైరంబు బూనక ♦ నీతిదమ్ము
సింగనృపతిని గన్నయన్ ♦ చేతికింద
నుంచి పరిపాలనంచిచ్చి ♦ కాంచెగీర్తి
భాత్సవేమంబు జూపిన ♦ రాజనంగ

౫

వైష్ణవమతానురక్తి నీ ♦ ప్రభుఁడు శిష్యుఁ
డై పరాశరభట్టను ♦ యార్యునకును
దనదురాజ్యమునందామ ♦ తంబువృద్ధిఁ
గాగఁజేసెను సత్కీర్తి ♦ కాముఁడగుచు.

౬

పంచ పాండవులనురీతిఁ ♦ గాంచెనితఁడు
పుత్రపంచకమును జనుల్ ♦ బొగడుచుండ
నగ్రజుఁడు కూనారెడ్డియు ♦ నన్నరెడ్డి
వగున గాటమరెడ్డియున్ ♦ ధరణిపతులు
సతనితర్వాత బాలించి ♦ ఖ్యాతిగనిరి.

౭

దేవతాసాధ నిర్మాణ ♦ దీక్షుఁబూని
వాని బోషింపభూముల ♦ దానమిచ్చి
తండ్రిబోలిన తనయులు ♦ దారులనెడి
యశము నార్జించి నారలీ ♦ యవనిపతులు.

౮

వీరికాలమునకు. ♦ బోరులుపెచ్చైన
వెల్మ వీరవరులు ♦ భీమపురిని
గావసార్వశాము ♦ గదిసి దోర్బలమున
పాతముజేసిరంత ♦ నాహవమున.

౯

—♦ కొండవీటి ప్రభుత్వము ♦—

వీరిజాడ పిదప ♦ నేరికడలియరా
దొక్కవేళనందె ♦ స్రుక్మినారా
యైనకొండవీటి ♦ యధిపతి యనపోత
విభుని పాలనంబు ♦ వెలికె నిచట.

౧౦

ఆతనిసాలనమున ♦ కడ్లు దగిలిభక్తి
రాజుమొదలుగాగ ♦ బ్రభువతంసు
లూక్మించినంత ♦ నారాజ్యభాగంబు
విడచిపెట్టి కొండ ♦ వీటినేల.

౧౧

కొండవీటిరాజ్య ♦ కువలయ పతియన
వేమనృపతి మరల ♦ ఏకశైలి

కోరుకొండలోని ♦ కోటలంగూలిచి
సీమలేకముగను ♦ జేర్చియేలె.

౧౨

ఆతనిపిమ్మట కొమరగి ♦ ర్యాఖ్యసృపతి
కైవశంబయె రాజ్యంబు ♦ క్రమముగాను
కాటరెడ్డి వేమారెడ్డి ♦ ఖ్యాతిబడసి
యాప్తబంధువై పాలన ♦ మంతజరుప.

౧౩

—♦ కాటయ వేమారెడ్డి ♦—

కొమరగిరికి నరవర్షుని ♦ కూర్చిబల్కి
రాణ్యహేంద్ర రాజ్యంబున ♦ బ్రతిభవవసి
వీరవర్షుడు కాటయ ♦ వేమసృపుడు
పాలనమొనర్చె నచ్చటి ♦ ప్రజలుమెచ్చ.

౧౪

కొమరగిరి సామంతుడై ♦ కొన్నియేండ్లు
కొన్నియేండ్లు స్వతంత్రుడై ♦ కోర్కెమీర
దీక్ష ముప్పదివత్సరాల ♦ తెరిపిలేక
యేలినాడెల్ల నృపతుల ♦ నేపడంచు.

౧౫

తూర్పుదేశాల నిర్జించి ♦ దురమునందు
దర్పశాలి వీరాన్నపో ♦ తవిభుగూడి
గోపినాధునకును మొక్కు ♦ కొనియొసంగె
కొమరగిరి భూపుడనపర్తి ♦ గూర్చినిడంగ.

౧౬

వింధ్యాదిమొదలుగా ♦ వివిధ ప్రదేశముల్
సింహాద్రివరకును ♦ జేర్చియేలె
పాలకొలను సర్ప ♦ వరముద్రాక్షరామ
దేవాలయంబుల ♦ దీక్షగనియె
వీరుడై కోమటి ♦ పెదవేమ భూపాలు
రణమున నెదిరించి ♦ రాజ్యమేలె
వంస్కృతతిద్ద్యావి ♦ శారదుడై కాళి
దాసకృతములకు ♦ వాసెవారఖి

గజపతులతోడ నైరంబు ♦ కతననెన్నొ
కదనముల్ గల్గినను లెక్కగనకపోరె
నౌరయల్లాడరెడ్డిసా ♦ యపడనేలె
విపులరాజ్యంబు కాటయ ♦ వేమసృపతి.

౧౭

రాణ్యహేంద్రమునమా ♦ ర్కండేశ్వరులనుబ్ర
తిష్ఠింపగాజేసె ♦ దేవిచేత
గోపవరంబును ♦ గోపినాధస్వామి
కన్పించిభక్తిచే ♦ ఖ్యాతినొందె
నౌబలార్యాదుల ♦ కగ్రహారములిచ్చి
బ్రాహ్మణోత్తములుండు ♦ భక్తిజూపె
మల్లవరంబను ♦ మహిత్రాగహారంబు
సరసింహ పండితు ♦ నకునొసంగె.
ఘోషిమా వెల్మవీరులు ♦ వీకలోడ
నాయపడు నన్నచోడుని ♦ సంకరమున
గుండుగొలను ప్రాంతమున ♦ గూలెనకట
కడకు గజరావుతిప్పని ♦ ఘోటబలిమి.

౧౮

కాలగతిదప్ప నెవరికిన్ ♦ గాదుగాన
నవుడె కాటయవేముని ♦ యాప్తసైన్య
దశసహస్రంబు భీతిల్లి ♦ తారసిల్ల
జాలకను నన్నదేవుని ♦ శరణుజొచ్చె.

౧౯

ఎంతకాలము జరగెనో ♦ యిట్లుమరల
రేగి దొడ్డయ యల్లండ ♦ రెడ్డినృపతి
యన్నదేవు జయించిరా ♦ బ్యాధిపతిగ
కొమరగిరి నాముబ్రభుపుత్రు ♦ గూర్చినిలిపె.

౨౦

అతండుగొన్ని నెలలె ♦ యవనిబాలించిన
ద్రతికీజేరినంత ♦ నతనియనుజ
యమల గుణగణాంబ ♦ యనితల్లికై వశ
మయ్యెరాజులయ్యె ♦ నెయ్యె మొప.

౨౧

—♦ అల్లాడరెడ్డి ♦—

అల్లాడరెడ్డి భూవుం
డల్లననామె ప్రతినిధిగ ♦ నవనీశుండ్ల
చెల్లించితనదు దర్పం
బెల్లడలఁ బదేండ్లురాజ్య ♦ మేలెన్వీకన్.

౨౨

జనవిభుని పుత్రులందున
ననితల్లికినీడుజోడు ♦ నానొప్పుయశో
ధనమూర్తి వీరభద్రుం
డనితల్లిం బెండ్లియాడి యధిపతియయ్యెన్.

౨౩

—♦ వీరభద్రా రెడ్డి ♦—

చిల్కనరసుదాక ♦ జిండాడు శత్రువీ
రులను జయస్తంభ ♦ ములను నిలిపె
భానుదేవుఁ జయించి ♦ ప్రబలాధివీరుండై
పొలుపారంగఁ గలింగ ♦ భూమినేతె
తెలుఁగుబాసకు వన్నె ♦ దెచ్చినశ్రీనాధ
కవిచేత గృతినొండె ♦ గావ్యములను
కంచిపంచారామ ♦ కాశిశ్రీగిరులందు

స్వాములనేవించి ♦ భూములొసఁగె.

పరహితాచార్యవైద్యుని ♦ పటిమఁగాంచి
కలువచేరను గ్రామంబు ♦ గానకనిచ్చె
పట్టమహిషియా యనితల్లి ♦ వాక్కునింపి
వీరభద్రాస్వపుండు వి ♦ వేకళాలిన్.

౨౪

జ్యేష్ఠసోదరుడగువేమ ♦ నృపతి తనకు
దోడునీడయి రక్షింప ♦ దొడ్డభూవుం
డన్నరెడ్డియుననుజులు ♦ వన్నెదేగ
రాజ్యమేలను వీరభ ♦ ద్రాస్వపుండు.

౨౫

ఈనృపాలుని సామంతుఁ ♦ డెన్నదగిన
వాసిరెడ్డి కులీంద్రుండై ♦ వరులువాఁడు
పోతవిభుఁడెన్న దేవళాల్ ♦ భ్యాతినిల్వెఁ
బీరికాపురమందున ♦ విమలభక్తి.

౨౬

తాళవృక్షంబులిచ్చట ♦ దక్కవైన
నాల్గులక్షల దెప్పించి ♦ నాటెనితఁడు
కమ్మవంశజాలందున ♦ ఘనయశుండు
మన్నెదేవేంద్రుఁడనిజను ♦ తెన్నుచుండ.

౨౭

ప్రజలసౌఖ్యాళికటుపాటు ♦ బడుచునుండి
వెలమప్రభువగు లింగయ ♦ వీరవరుండు
రణమొనర్పంగ రాఁబరా ♦ క్రమముజూపి.
వీరసర్గంబునొందెనా ♦ వీరస్వపతి.

౨౮

ఆంధ్రజనులకు సంతాప ♦ మతిశయిల్ల
రాణ్యుహేంద్ర పురంబున ♦ రడ్డిరాజ్య
మస్తమించెను వీరభ ♦ ద్రాస్వపుండు
బ్రాణముల నాహవంబున ♦ బాసినంత.

౨౯

రెడ్డి, వెల్మ, నృపాలుర ♦ రడ్డికంటె
యాంధ్రభూమిని స్థిరము ♦ యలరకున్నె
యొండొరులకును వైరంబు ♦ లుద్భవిల్లి
యతిశయిల్లి వారలపుట ♦ మార్చకున్నె.

౩౦

వివిధసీమల శాసనాల్ ♦ వెలయఁజేసి
గ్రంథముల్ వ్రాయఁజేయన ♦ త్కువులపూని
సీనృపాలురచరితంబు ♦ లిధితవరకు
తెటతెల్లంబులయ్యె శో ధించిచూడ.

—♦ కొత్తభావయ్య చౌదరి ♦—

రెడ్డి సంఘిక.

అనుబంధము I

శాసనములు.

I శా|| కృ|| 1252.

1. కాకాబ్బే యుగబాణ భాస్కరయతే ఆంగీరస శ్రీసమే
వైశాఖే ఉడుపేద్విపే కుజదినే శ్రీవేమభూపాలకః ।
బ్రహ్మభట్ల మహీనురాయ నగరీం వవేణటి గ్రామాభిధాం
ప్రాయాదుజ్వల దప్టభోగ సహితా మాచంద్ర తారాకక్షాం॥

తాత్పర్యము.

కాకాబ్బములు 1252 అగు ఆంగీరస సంవత్సర వైశాఖమాసమున మంగళవారమునాడు శ్రీ వేమభూపాలుడు బ్రహ్మభట్లు అను బ్రాహ్మణునకు అప్టభోగసహితముగ వశ్యులు అను గ్రామము దానమిచ్చెను.

1. ఈ వశ్యులు శాసనమింకను బయలుపడలేదు. వైశ్లోకముమాత్రము లోకల్ 8 కార్డులలో 57 వాల్యూం 131 పుటలో భద్రపరుపబడినది. ఈశ్లోకము వశ్యులు శాసనములోని నిజమైన భాగమని నమ్మవచ్చును. రెడ్డిగాజ్యస్థానకుడగు ప్రోలయవేముని మొదటిశాసనమిదిగానే ఇంతవరకును కనుపట్టుచున్నది. దీనితో సమకాలికమైన శాసనమొకటి చుద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మకర్మగారి కండ్లవీటిసామ్రాజ్యమును గ్రంథమున 59వ పుటయందీయబడినది. అది ఇట్లున్నది.

శ్లో|| అనవేమ మహీపాలా, బిలపర్వత పాలకః । నేత్రబాణబాహు చంద్ర కాలివాహన శశేషు చ
గౌతమీళ ప్రతిష్ఠాంచ మల్లేశ ప్రసాదతః కత్తితయంచ భూదానం యావదాచంద్రతారకం॥
వైశ్లోకములోని బిలపర్వతమనగా ప్రస్తుతపు బెల్లగొండ. బిలపర్వతపాలకుడగు అనవేమభూపాలుడు
శా|| కృ|| 1252 సంవత్సరమున గౌతమేశ్వరుని ప్రతిష్ఠించినట్లు వైశ్లోకము తెలుపుచున్నది.

ఈశాసనము చాల సంకయాస్పదమైనదని నేనభిప్రాయపడుచున్నాను. [సం॥]

II శా|| కృ|| 1254

- ◆ (1) శ్రీనారీ సహితుండై శ్రీ నరసింహుండు తనదు నేవాపరులను
శ్రీనగర కంటినెప్పడు శ్రీనిలయలంజేసి కరుణం జేకొనికామును.
- (2) సదానగరకంటికో న్యసింహో భక్తవత్సలః । తరంగిత కృపాదృష్ట్యాపాయాద్యస్సార్వకాభిరః॥

- (3) స్వస్తిశ్రీ శకవచనాన విస్తరణం బెట్టిదనినం చేయిటి మీండ నిస్తారం మిన్నులును ప్రస్తుతినేంబదియునాల్లు వరలిడిచోటను.
- (4) శ్రీముఖైకాళి శకపక్షపంచమి నాదివారమున మధ్యాంహ్నముండు నగరకంటనుకాంత నరసింహ్వాదేవర సంనిధా.....వంకలమునను జగములు పోయినం బాంచాళి పురంబు శ్రీగోపశయ్య మనసు కోర్కాదీర్చి అరుగ భూవరుణిచ్చెనని చెల్లనిచ్చెను బుడ్డాంతుంటేంబది పుట్టుపాలము అదియు నూరుగా సమపికాంచెం జెనుకాలి ! సింగవిభుండు నారసింహస్వానకును నారసింహపురము నలిసొప్పమునన । వేమనుసీండుర్ని పుణ్యవిహారమయ్యె.

◆ వైశాసనము గుంటూరుజిల్లాలోని నకరికల్లు గ్రామమునందలి నరసింహస్వామి ఆలయములో నున్నది. ఈశాసనము లోకల్ రికార్డులు 57 వాల్యూం 149 పుటయందనేక తప్పలతో నీయబడినది. దీని కుద్ధపత్రిని దివంగతులగు జయంతి రామయ్య పంతులుగారు తమ శాసన పద్యమంజరిలో 67 నంబరుగా ఇచ్చినారు. (E.R. 84/16 ఎఫిగ్రాఫికల్ రిపోర్టు). ఈ శాసనమందలి 'అనవేమ' నామము పోలయవేమనిదే. ఇతర శాసనములందును ఈపేరుతో పోలయవేముడు నిర్దేశింపబడినాడు. (చూడుము. An. Rep. S.I.Ep. for 1225-26 appendix A. no 5) ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ హరివంశమున 'ప్రోలయవేమ', 'అన్నవేమ', 'కోమటి వేమ' అనునవి పర్యాయనామములుగ వాడబడినవి.

/ III శా! శ్|| 1257.

- 1 శ్రీ త్రిపురాంతేశ్వరమ్||
- 2 స్వస్తిశ్రీ|| విజయోభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్షంబులు 1257 అగు నేటి యన
- 3 నామసంవత్సర కాస్తీక కుద్ధ 12 గురువానర మన్నాది మనోపుణ్యకాలమునం
- 4 దు యజా[శ్యా]ఖాద్వయనాప స్తంబనూత్రీ కాండిన్యగోత్తోద్భవులున్నా శ్రీమద్యజు
- 5 నాది చుక్కర్మ నిఁతులగు కావేశ్వరభట్టారకుని వారి పోతులుంన్నూ కొన్డభట్టారకుని
- 6 పుత్రి[కు]లున్నా చిట్టమంచి తిమ్మనభట్టు శాస్త్రులవాకి స్వస్తి! సకల గుణగణాలం
- 7 కార చంచుమలచూర కారవిశ్వవిశ్వంభరాధరణ వహనదక్ష దక్షణ భుజాదండ్ల
- 8 జగనొబ్బ గండ ఆనియ మండలికరగండ రాయచేకోలు గండరాయ మీసరగండ
- 9 అర్థి ప్రిత్యర్థి హేమాద్రి. దానవిరత ప్రహాపరిపాలన చతుర మారణధరణ రూప
- 10 నారాయణ వీరనారాయణ భుజబలభీమ కోదండరామ అపరిమిత భూదాన పరశు
- 11 రామ అనేక నగలోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత బహు విధారామ సంగడి రక్షపాలక జగర
- 12 క్షపాలక జగదగోపాలక గుజ్జరిధట్ట విభాళ ఘనభుజ విరాజమాన కరచాల
- 13 రామారి దుర్గవిభాళ జలదుర్గ జలధిబడ బాసల న్నలదుర్గ మాసవహలాయ
- 14 ధ అనవరత పుటోపీత కృతసోమపాన శ్రీపర్వత అహోబల నిర్మితసోపాన ధి:కాన్ [దికాన్]
- 15 త్తా మనోహర కీర్తి కుసుమామోద కుండిప్రభా సంహ్య ప్రహ్య[బా గాతమీ
- 16 జలకీర్తిదానిసోద కలింగ రాయమాన మదమర్దన మనియరాయ మృగ

- 17 కేటకార వొడ్డియరాయ నిర్మాణధాను జంతుర్నాట రాయ మల్లకల్లాల ౮
- 18 రిరాయ బసవశంకర విశోధి స్వపదానవనరసింహ్య పాండ్యరాయ గజసిం
- 19 మ్వా[మా] ప్రజ్ఞాచక్రస్వి భోపాయ శేఖారిరాయ నిత్యపరిపాలిత సత్య పల్లవాది
- 20 త్య రిపునగవతి గోధూను ఘటనఘరట్ట అప్పయగోపయ దిశాపట్టణ సర్కా
- 21 సు సముద్దండ చండ భుజానివిఖండిత కృతకీలాల ప్రవమాన బ్రహ్మ కం
- 22 డీ కృష్ణవేణి గోదావరి మహానదీ తటిద్యయన్మద్య దేశానేకాగ్రహ
- 23 ర అగణ్యపుణ్యక్షేత్ర సత్య బహువిధాహార పూర్వసముద్రాగ్రహీశ్వర
- 24 ఏకరాయస్థాపనార్య ఏకసింహ్యసనాలంకార శ్రీమత్తిపురాంతకదే
- 25 వదివ్య శ్రీపాద పద్మరాధకులైన శ్రీమతు కేమయలెడిగారు వ్రాయించియ
- 26 చ్చిన భూదాన కృతకాసనం|| మద్భుజాదండ పరిపాలనమైన సాంబ్రాజ్య
- 27 మందు శ్రీశైలభూమిని అంతున బ్రోలి కీచలో రామస్థానం సర్వాగ్రహారముం
- 28 న్నూ చీమకుర్తి భీమేశ్వర పులికొండ మైలవరం కొవారపురి గామ
- 29 ములు ఆయిదింటిమందున్నూ వెలిపాలంలాసున్ను చర్మలక్రింద మాంగా
- 30 నిలాసున్నూ అకుతోంటలు, చెఱకుతోంటలలోను భూమి చతుర్థాంశం
- 31 సర్వమాన్యంగానున్నూ మిగిలిన ముప్పాతిక భూమిని పండిన నానాఫలా
- 32 దులకుంన్నూ సోదకాంశంమేరను సువర్ణాదాయనకు పంచమాంశమున్నూ
- 33 పెద్దచెరువునీళ్ళను యీగామీమాలుగాక యితరగామీల పండిన ధాన్యానకు దళాం
- 34 శమున్ను కీమామూలం పగిలిగామీమలుండున్నూ పధారబారల ఘడను
- 35 పెద్దపూరికి ఇన్నూరు కుంటలుంన్ను చిన్నపూరికి నూరుకుంటల క్షేత్రము
- 36 న్ను సర్వమాన్యములుంన్ను యీలాగు నిర్ణయంచేసి రామస్థానం మొదలైన ఆ
- 37 రు గామీమాదులయందున్ను అప్పభోగస్వామ్య స్వతంత్రములున్ను చతుర్వి
- 38 ధ యోగాంక సమీరద్యత్యోగాక దానధారపూర్వంగా యిప్పిప్పిమి గనుక
- 39త్రీ పారంపర్యమున్ను అండ్లుల వచ్చిన ఫలం ఆచ.....

♦ ఈ అమూల్యమైన కాసనము ఎఫిగామీయా ఇండికా వాల్యూం సం|| 21—271-272 పేజీలలో ప్రచురింపబడినది.

IV ఛా|| ౩|| 1262.

- శ్లో. వరాహావదనో హరి ర్వరవనుంధరాశస్యకాం కళాధరకళోల్లస ద్విమల దంష్ట్రీకాగ్రే వహాన్
జగంతి పరిపాలయ న్నలఘు వికమప్రకమ స్తనూరుమాచిలభ్రమ జ్వలవాయి తాంభోనిధి|| 1.
- శ్లో. భ్రమద్భ్రమరనుందరో సరసమంజనోచ్చుంబన | స్రవన్మదకలోల య కృప్రిస్పృతికర్ణతాకద్యుతిః
సముద్యవరణప్రభా లగిరీవామ భాగస్ఫుర | చ్చువి ర్గణపతి యృ హు స్ఫుగతు విఘ్నవిధ్వంసనే|| 2.
- శ్లో. వాణీవామకుచాగ్రకోణనిసద త్సాలేందు శ్లోల్లస| ద్వీణావాదవిసోదమోదితకుకశ్చస్ఫుర్జిత్ర-రాగ్రప్రభా
అతుర్జుకుంగనిశంబలింబయ్యగరీ క్రిమద్విఘ్నదాంబరా | రాణీవాయకలోచనావకుసదారాకానిశేకాసనా|| 3.

శ్లో. విద్యావిశ్వమనోహరా మారలసద్వాహం నాచరిణి | రాజతోక్తిలవిస్వస్వవాశమరిసకంబాత్పత్రక్షణా
శ్రీమమ్భుధరకన్యకాభవభయప్రధ్వంసినిసర్వదాగౌరీగంధమదేభసుందరగతియాంబుధిభూత్యైసదా|| 4.

శ్లో. విష్ణుర్వియత్నవనవహ్ని జలార్విత ర్త్వ తస్మాత్త్ర? తత్కరణకార్యమూర్తి
సృష్టినితి ప్రళయకృత్తిగుణాత్మక క్తి యుక్తః పురాణపురుషః పరిపాతు విశ్వమ్|| 5.

శ్లో. సమాసశ్చైరా పురుషస్సమాసపాత్సమాస సేతశ్చ సరాచరాత్మా
విరాడ్విధిభామ్యుత ప్రజపాణి క్షరాక్షరాభ్యాః జయతి ప్రసన్నః|| 6.

శ్లో. యత్పాదపద్మయుగళం జగదీశ్వరస్య బ్రహ్మద్యశేషదివిజేంద్ర మనోవిమృగ్యమ్
యత్సంస్కృత్యై తేరఘవేళాశ ముపైతి జంకు స్తస్మాదనాప జననం హిచతురవర్ణః|| 7.

శ్లో. తద్వంశజాతామలపంట రెడ్డి కులామృతాంభోనిధిపూర్ణచంద్రః
ప్రోలాభిభః ప్రాప పురాతనోద్ధ (సస్వ) పూజావశాద్భ్రాహ్మణిపాదుకార్యామ్|| 8.

శ్లో. యద్భృష్యయాస్సర్లకర్తప్రసిద్దిం లభ్యాన్న ముంబాపతి రాజభూవ
తత్కన్య పుత్రాసపి భంచ తేభే బృందారకాధీశ్వరతుల్యమూర్తిః|| 9.

శ్లో. తత్పుత్రోవ్యధ వేమభూపతిరతి ప్రాణాపహారే రణే
యథ్యద్దంతికురంగసద్బలరథ ప్రోద్యద్దవాగ్ని స్సదా
దుర్గా ద్యాకలయత్ మూరివశే మ్యుళాధిపాంశోత్కటః
శ్రీమద్భా... కురభూషణేంద్ర పదప ద్భాస క్తబుద్ధి ర్విభుః|| 10.

శ్లో. సరాజభాసిం జగతి ప్రసిద్ధాం శ్రీకుండినీ నామ పురీ మతిష్ఠతో
దిగంతభూమిశ్వరణూలి మూర్తి మణిమ్యుతి దోష్ఠిత పాదంకజః|| 11.

శ్లో. యం ప్రత్యగ్గిగధీశ్వరాక్షరణముఖే జితోత్తరజ్ఞాపతీన్
పాత్యాపాగ్గధిపాన్ మురేంద్ర సగరీం నీత్యావ యామప్రభూక్
కృత్యా తద్దిగధీశ్వరాత్పితనిః ప్రాణాన్ పురారాతివ
ద్దివ్య శ్రీయతు వేమభూపతిరకాత్సర్వంసహామండలమ్|| 12.

శ్లో. శ్రీమద్వేమహీశ్వ రణయజనా ద్యుత్కృష్టవధర్మసుఖర
దుష్టబృందారక సాత్కృత్యాస్థిరతర శ్రేష్ఠాష్టభోగాన్వితాః
జ్ఞాకాంతా... కుచకుంభయుగ్మపరితః ప్రాణలంబమానోల్లస
ద్దారా మా క్తిక భానురా ఇవ జగ ద్రమ్యాగ్రహారా బభుః|| 13.

శ్లో. య శ్చింతాంతుని కాకరాన్వయభవేష్యద్వేషు సింహాసనా
ధీశేషు ప్రభుషు ప్రభానతుశశేషశ్రేణ్యర స్సర్వదా
సోయం వేమమహీపతిః పరబలం జిత్యాగ్రహారాన్ బహూన్
దత్వా విప్రపరప్రసాదజనిత శ్రీహం శ్చకాపే ముదా|| 14.

శ్లో. యద్దాత్యత్సవిగతి తామృతభుజాం గౌ రత్తి ఘాసం సదా
చింతా మవ్యమా మాప్య జైవతమణి శ్చింతామణిర్వం గతః

స్వర్ణాదౌ భృతవల్లల స్థీరతప స్వరూపురూపా స్వేవతే
 శ్రోత్యం యాతి హిలో యదోపి గణనా కానా పరేషా మహాః॥ 15.

శ్లో. కీర్తేమథూపకరనిస్సృతదానవారి సత్పాత్రమాస్తగత మిందు రనేత్య యతాక్షే
 నీహారపాణి రహ మిత్యభజ త్కళంకం యస్యాస్యత్పహోపకృతయే నుకృ తీమా లోకే॥ 16.

శ్లో. వేమక్షేతః క్షీతిసురవరైః పూర్వజన్మాత్మితం య
 త్సుత్యం తస్మా దిహ చ విభవ ప్రాప్తి మాలోచ్య ధూయః
 సత్పాత్రోద్యత్కరసరసిజ స్వర్ణధూగోగ్రహారై
 ధానం దద్యా మితి చ వసుధా జైవతా న్యాబభాషే. 17.

వ తా వత్పర్యంతపద్యజాలస-ఖ్యా ౧౭

స్వస్తికీర్తిమ వ్రహ్మరాజాధిరాజ స్వమస్తజగదానందమూర్తి స్వకలదిగంతజేగీయమాన ప్రతాపనిర్జిత
 నిభిలప్రతిప నృపసమూహ సంస్తూయమానశరచ్చంద్ర చంద్రికాకుండ నుధాసారావాలైరావతాది ముస్వచ్ఛ
 విలసత్కాంతిమత్కీర్తి ర్జయరాయదేవ రాజ వేశ్యాభుజంగ స్వమ్యుబ్బృత్యుత్తుంగ తురంగగజరథభటనికర
 మహోద్యన్న రేంద్రతలగుండుగండః సమస్తద్విజయ జయస్తంభకృత్పరాకృమాకాగ్రంతజగతేకనాథో జగనో
 బృగండదిరుదాంకిత తత్సకలవిజయదిగంత విశ్రాంత ధూమరపాలతో నిరంతరధర్మాత్మితకరుణా—లస గానాక్ర
 యయుక్షేధినితేపపాపాణా క్షీణా గామిసిద్ధసాధ్యాఖ్యాప్యభోగ తేజస్వామ్యుదానాధి వికృయనివిమయయో
 గ్యం యథా తథా భూదేవజ్ఞానారానంత గుణితాద్యంత ముఖ్యాగ్రహారదాన కీర్తివిరూపాక్ష బసనశంక
 రాంకలోహముద్రికా తామృతాననస్థదాత్రీమ గృహీతూర్భయ వంశపరంపరాలంకృతీ పద్యగవ్య విస్తృత
 మహానీయకాశ్వతా చంద్రాగ్నిశీర్...ధన్వపరాణాః కీర్తివీరభద్రగర్వజనులలిత చతురంగసేనా వినిర్జితేభర
 రాజవ్యసద్వందిత చుణావింద స్వకలధృతాశ్రు విచార విశుద్ధాంతరంగః శోనీత్తిమర్గనిర్దానచతుర క్షీకైల
 శిఖరా కాగ్రంతసోపానంచనా శ్రేయస్సంపాదిత...స్వర్ణమార్గ విచిత్రభోగభాగ్యధురంధరః కీర్తిమన్మహాపంట్
 లెడ్డివంశాగ్ధవ పూర్ణచంద్రః కీర్తివిశ్వనాథ త్రిపురాంతక దేవపాదారవింద మకరందాస్నాద్వదమధుకరాయమాణ
 మానసః కీర్తిగురుచరణారవింద భజనానంద విశుద్ధచరిత కీర్తిమతో పోలయాన్నమాంబాకుమారః కుమారతుల్య
 కీర్తేమథూపాలః కీర్తిమద్యజనయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదానప్రతి గ్రహపట్కర్మనిరతాయ కీర్తిమతో కాం
 డీవ్య సగోత్రో పవికృయ్యలక్షాచ్యవ్యయాంభోధిపూర్ణమధాకదాయ కీర్తివక్త్రే...శ్వరయజ్జనః పాత్రాయ
 శంభుసోమయాజినః పుత్రాయ చతుశ్శేషారంగతాయ యజ్ఞాఖ్యాఖ్యాధ్యాయినే మద్యరసవల్లభాయ కృతి
 స్మృతీహాస పురాణసమ్యగ్నిచారితకర్మాంతఃకరణాయ కిష్ట...మనస్తుష్టికరాయ కీర్తివల్లభశివనామధేయద్వి
 జాయ కుండినీనామనగర ప్రాప్తానే భద్రానిదీ పశ్చిమతీరప్రాంతజే కీర్తికృష్ణానదీ పశ్చిమయా
 మ్యుదిక్ష్పంధిస జనపదేమ ప్రిసిద్ధంమంచాఖ్యాగ్రామ మతిముఖ్యాగ్రహారదానం కర్మమిచ్చన్.....
 సకలజగద్భిత తేదవేదాంత స్వతంత్రోస్వతంత్రాగ్రానే కస్మృతిపురాణేతిహాససారజ్ఞాన్ యజనయాజనాధ్యయ
 నాధ్యాపన దానపతిగ్రహపట్కర్మ నిరభావ...శమదమాది సంపన్నాన్ సంధ్యాసానజపహోమస్యాధ్యా
 యమితృతర్పణా తిధ్యశైశ్వదేవాఖ్య నిత్యత్రాసుస్థాననిరతాన్ నైమిత్తిక సత్కర్మచతురావ్ పితృమాతృ గురు

దేవతార్చనపరాన్ సమ్యక్ జ్ఞానశీలాన్ స్వథా స్వాహాకారార్చిత మావ్యక్తవ్యసంతుష్టత తలతోకాధిపిత దేవా
 ధికసార్కృత నిజమనోల్లాసాన్ ... భూదేవాక్ త త్తదుదితాసనోపవిష్టాన్ అర్చ్యపాద్యభూర్వకాభిలాంకార
 నమాయక్తాన్ సాష్టాంగపూగ్వ మభివంద్య హేమాద్రాగి ధర్మకాస్త్రోక్తకృమేణ దేశకాలపాత్ర మూహ్య
 సభాయాం సత్సాత్రోద్విజ్వం ప్రకటిత్యున్ ప్రాగ్గయతి— 18.

శ్లో. ఆసవేమ మహీపతిః కథాచి చ్చృతిసారం ద్విజబృందమర్చయిత్వా
 నిగమాగమపారంగం బభాషే యలకూచ్యన్వయవల్లభం విశిష్టమ్. 19.

శ్లో. అక్షహిమాం వేమమహీపతిం భవ త్ప్రసాదయోగ్యం సజనాష్టభోగకమ్
 దదేఽగ్రహారం పరిగృహ్య సాదరా త్సంతార యా శూభయవంశజాలమ్. 20.

శ్లో. ముఖ్యాగ్రహారాన్ భువిభూసురేంద్రా వదంతి హేమాదిముఖా స్మృతీశ్వరాః
 భోగావృకపాప్తఫలపర్వద్ధ ప్రతిగృహీత్రస్వయసారభూతాన్ || 21.

శ్లో. పాశోహిత్యం యాజకత్వం ప్రభుత్వం జ్యోతిస్సారం హేమమద్రాపరీక్షా
 సామద్రాఖ్యం లేఖితం యాజహనం పోక్తం సద్విద్రామభోగావృకం హి. 22.

శ్లో. నిధిశ్చ నిక్షేపజలాశ్రమసార మక్షీణమాగామ్యధసిద్ధసాధ్యే
 భోగావృత రత్నప్రకరం సమక్తం దానాధిపత్యం క్రియవిక్రియేశం. 23.

శ్లో. ఏవమష్టవిధభోగ కేజసా స్వామ్యదానముఖవేదయోగ్యతా
 గ్రామదానవిధిసంభృతాబుధై ర్ముఖ్యదాన మితి వేదబోధితమ్. 24.

శ్లో. తేజోభోగస్వామిత్వాగ్రహీతు ర్యస్మిన్ గ్రామే వర్తతే భూరికాలం
 స్మృత్యుక్తం తద్ద్రామదానం హి ముఖ్యం దాతా లోకాతీత మాహ్నితిధామ. 25.

శ్లో. ఇతి వేమమహీపతిః కళోద్య త్కుశహేమాక్షతతోయపూర్వకం
 విదధేత మహాగ్రహారదానం ద్విజసంఘోత్కటశిష్టవల్లభాయ. 26.

శ్లో. కాకాదే కరతర్క భాస్కరిమితే (౧౫౬౬) శ్రీవిక్రమాఖ్యేసమే
 మాదామణ్యపరాగయుగ్విధు (దిశే) శ్రీమార్గ రాకాతిధా
 ప్రాదాద్యేమమహీపతిః పురవరం శ్రీవల్లభాయస్థిరం
 మంచాల్లాభిధ మష్టభోగసహితం యావత్తి తింద్వర్కభం. 27.

శ్లో. విచింత్యదాసగ్రహణాపరాధ నివృత్తిమత్యుత్కటపుణ్యసిద్ధ్యై
 శిష్టాగ్రహీ ర్వల్లభశిష్టసామా వృత్తిప్రదానాయ మన శ్చకార.

శ్లో. శ్రీమద్దరిశసగోత్రం వేమూర్వవ్యయలింగయజ్ఞసః పాత్రం రామేశ్వరదీక్షితపుత్రం చన్నం భట్టార్యం
 నూమాకుద్ధమతిః || 28 యుష్మజ్జామాతరమార్చ్యంకాళికగోత్రం తిమ్మయజ్ఞసః పాత్రం శ్రీవేంకటేశపుత్రం బ్రహ్మ
 భట్టం ధూళిపాళవంశభవం || 29. ఆచంద్రయ కాండిల్యసగోత్రం విశ్వేశ్వరశర్మణః పాత్రం హరిదీక్షితస్యపుత్రం
 వీరం భట్టం పాణ్దుసాలవంశజనిం || 30. యూయం మహాంతః ఖలు వేమధూపః శ్రీకుండినీపట్టణపూర్వభాగ
 భద్రానదీపశ్చయ దిగ్విభాగః మంచాల్లసామైజ్యలదగ్రహారం దదౌకశస్వర్ణపయోక్షతైర్కృమ || 31. ప్రత్యక్ష
 ఘాదా సహారణ్యపాత్ర దానం మహాముఖ్య మధస్మృతీరితం వృత్తిప్రదానం ప్రకాశో మ్యహం బుధాః సం

గృహ్యదానగ్రహణానరాధాన్ని వర్తయద్వంద్విజపుంగవామాం || 32. కథతిలేవృత్తిసరిగ్రహంముదా | కుర్వన్
 ద్విజాన్సమ్యగవోమ రాదరాత్ || త్రివేమభూపః కృతకృత్య అనీకుష్టుమహాభూతగణాశ్చ సవే | విద్యారంభ
 స్ఫుర్తివిరాజమానమహిషురా కాంతమహాగవార 33. మంచాశ్చనామ్నా సిమితాన్యమాం... శంభోద్విజావల్ల
 భక్తిష్టముఖ్యాః 34. తతాగ్నిభాగే దశకాని వేదభాగాంశ్చకృత్యాశ్చీవేమహిషః | క్షితిసురవరత్సస్తిమాజగా
 మెద్దం || 35. అత్రమాణి కాంతరన్వోకసంఖ్యాం ౧౯||సర్వంసంభూయపద్మాని పక్షింశతోసంఖ్యాం ఏకచూర్ణితా ||
 అదాభాగవిగ్లయః. యలకూచి సర్వేశ్వరసోమయాజినః పాత్రాయ శంభుసోమయాజినః పుత్రాయవల్లభశిష్య
 ఖ్యాయముఖ్యభాగః ||౧|| వేమూరి లింగయజ్జనః పాత్రాయ రామేశ్వరదీక్షిత పుత్రాయ చెన్నంభట్టాయ ఏక
 భాగః ||౧|| ధూర్నిపాశ్చ తిమ్మయజ్జనః పాత్రాయ వేంకటేశపుత్రాయ బ్రహ్మభట్టనామ్నై ఏకభాగః ||౧||
 పొంబూచాటి విశ్వేశ్వర పాత్రాయ హరిదీక్షితపుత్రాయ వీరంభట్టనామ్నై ఏకభాగః ||౧|| ఏవం భాగచతు
 వ్లయం సమాంశం ఆధైకస్మిన్ భాగ వృశ్లేచకుష్టయం వ గతే | శ్చోత్రానామధేయ పూర్వకం లిఖ్యతే యల
 కూచి వల్లభశిష్యభాగే దశకవిగ్లయః | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య శ్రీవిశ్వేశ్వరయజ్జనోవపుః | సర్వేశ్వరసోమ
 యాజినః పాత్రస్యశంభుసోమయాజినః పుత్రస్య వల్లభశిష్యాద్విజస్య దశకద్వయం ||౧|| శ్రీవత్స సగోత్రో
 ద్భవస్య కంచిభట్ట నాగేశ్వరశర్మణోవపుః పెద్దిభట్ట పాత్రస్య శేషాద్దిభట్టపుత్రస్య రామాభట్టాఖ్య ద్విజస్య
 దశకాగ్ం గాతమసగోత్రోద్భవస్య విరూపాక్ష దేవర నారసింహభట్టవపుః భావనారాయణపాత్రస్యవిశ్వనాథ
 పుత్రస్య వృసింహభట్టారకస్య అగదశకం కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య యలకూచితిరుమలభట్టవపుః విరూపాక్ష
 పాత్రస్య వీరావధానిపుత్రస్య నాగయనామధేయస్య అగదశకం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య చూడాభక్తభట్టార
 కవపుః వల్లులపాత్రస్య కొండావధానిపుత్రస్య రామచంద్రభట్టారకస్య అగదశకం | అథదిగ్రీతీయభాగినః హరిత
 సగోత్రోద్భవస్య వేమూరి చెన్నభట్టవపుః లింగయజ్జనః పాత్రస్య రామేశ్వరదీక్షితపుత్రస్య వన్నభట్టారకస్య
 ఏకదశకం | భారద్వాజసగోత్రస్య కొండూరి పర్వతభట్టవపుః కామాక్షిపాత్రస్య వెంకటయ్యపుత్రస్య గోవింద
 య్యేశ్వరః పాదదశకం | పశ్చిమ్నగోత్రోద్భవస్య నాజపేయులతిప్పావధానివపుః పురుషోత్తమపాత్రస్య పుండరీక
 భట్టారకపుత్రస్య కృష్ణం భట్టారకస్య త్రిపాదదశకం | యలకూచి తిమ్నావధానిసోవపుః కాండిన్య సగోత్రోద్భవ
 స్య వేదభట్టపాత్రస్య విశ్వనాథపుత్రస్య రామలింగభట్టారకస్య ఏకదశకం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య పెద్దిభట్ట
 శేషవభట్టవపుః నారసింహశర్మణః పాత్రస్య హరిభట్టపుత్రస్య సర్వయనామధేయస్య ఏకదశకం | అథ తృతీయ
 భాగినః కాళికగోత్రోద్భవస్య నారాయణభట్టవపుః తిమ్మయజ్జనపాత్రస్య వేంకటేశపుత్రస్య బ్రహ్మభట్టారక
 స్య ఏకదశకం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య నేతిరామాభట్టవపుః నూర్కనారాయణపాత్రస్య చినతిమ్నాభట్ట
 పుత్రస్య గోవిందభట్టారకస్య ఏకదశకం | కాళ్యపసగోత్రోద్భవస్య విశ్వనాథభట్ట విద్వయనామధేయస్య వపుః
 పరమేశ్వరపాత్రస్య చంద్రావధానిపుత్రస్య చంద్రేశ్వరభట్టారకస్య అగదశకం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య
 లింద్లమాడి నర్సంభట్టారకవపుః మాధవభట్టపాత్రస్య నరసింహశర్మణః పుత్రస్య పెద్దివిస్వయ నామధేయస్య
 ఆగ్ధదశకం | మాద్వల్యగోత్రోద్భవస్య చినరావూరి ఆశ్వకథట్టవపుః బ్రాహ్మణాయపాత్రస్య వెంగయనామధే
 యపుత్రస్య చినవీరప్పనామధేయస్య ఏకదశకం | అత్ర దశకచతుష్కై పురుషాః పంచ | అథచతుర్థభాగినః కాం
 డిన్యసగోత్రోద్భవస్య పంజుకుపాటి పెద్దిభట్టవపుః విశ్వేశ్వరపాత్రస్య హరిదీక్షితపుత్రస్య వీరంభట్టనామ్నై ఏక
 దశకం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య యలకూచి చినపెద్దిభట్టవపుః విష్ణుభట్టపాత్రస్య శంకరభట్టపుత్రస్య చిన
 వల్లభానినః ఏకదశకం... హరితసగోత్రోద్భవస్య పొంబూచాటి రామేశ్వరవపుః ఆయ్యవారిభట్టపాత్రస్య పార్వ
 తిభట్టపుత్రస్య మల్లికార్జునభట్టారకస్య ఏకదశకం | శృంగీభారద్వాజసగోత్రోద్భవస్య శింగావధానులగోపీనాథ

భట్టవస్త్రః శ్రీ గిరినాథపాత్రస్య మధునూదనపుత్రస్య మల్లయనామధేయస్త్రైకదశకం | ఏవం భాగచతుష్టయే
 మోదశదశకాని పౌతిపాత్ | పురుషా స్సప్తదశసంఖ్యాకాః శ్లోకం || 86.

శ్లో. దేవద్రవ్యం గురుద్రవ్యం విప్రద్రవ్యం తథాచ | ఆవేక్ష్య యాంతినరకం భక్షయంతి కులక్షయం
 ఏకైవభగినీ లోకే సర్వేషు మేవ భూభుజాం | నభోబ్యా న కరగావ్యస్య విపవత్తా వసుంధరా | మద్యంశబాః
 పరమహీపతివంశజా వా | యే భూమిపా స్సతతముజ్వలధర్మచింతా || మద్ధర్మమేవ మనికం పరిపాలయంతు
 తత్పాదుకాద్వయ మహోళిరసావహమి ఆధ గ్రామనివేకనిజ్ఞయః కాండిన్య సగోత్రోద్భవవల్లభ శిష్యమాస్త
 పృమాణేన గ్రామాపకంఠసహిత గ్రామనివేకనానాం || 87.

ఏకైక భాగస్య త త్తదశకసహితస్య అవాంతర నివేకపూర్వకం లిఖ్యతే | గ్రామమధ్యమ భాగాదు త్తమ
 దేశమధ్యస్థతే కాండిన్యగోత్రోద్భవ వల్లభశిష్యునాం నివేకభూపృమాణం పంచాశద్ధ స్తదీర్ణం తత్ప్రమాణ మేవ
 ఆయాచు || ఏవం చతురశ్రభూమినివేకనం | తదు త్తరభాగే శ్రీవత్సగోత్రవంచిత్రస్థనివేకనం ద్వాదశదీర్ణం నన
 యామపృమాణం తత్పూర్వభాగే శాతమగోత్రోద్భవమిరుపాక్ష దేవరస్యసింహభట్టారకస్యనివేకనం భూమేః
 పృమాణం దశమాస్తపృమాణం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య నాగయనామధేయస్య నివేకనపృమాణం తత్ప్రశ్చి
 మదిశి చతురశ్రమాల్లేణ నవమాస్తపృమాణం | కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య నాగయనామధేయస్య నివేకనపృమా
 ణం | తత్ప్రశ్చిమదిశి చతురస్రమాల్లేణ నవమాస్తపృమాణం కాండిన్యసగోత్రోద్భవస్య చల్లా రామచంద్రభట్టారక
 స్య తత్ప్రశ్చిమదిశి చతురస్రం సప్తమాస్తనివేకనం || 88.

ఏవం వల్లభశిష్యభాగనివేకనం. ఆధ ద్విత్వీయభాగః హరితసగోత్రోద్భవస్య చన్నంభట్టారకస్య వల్లభ
 శిష్యమాస్తపృమాణేన గ్రామస్య పూర్వభాగే పంచవింశతిమాస్తపృమాణం చతురస్రనివేకనం | తదు త్తర భార
 ద్వాజనగోత్ర కొండురి గోవిందయశస్మిణః చతురస్రనివేకనపృమాణం | తద్దక్షిణదిశివశిష్యగోత్రోద్భవ నాజపే
 యులకృష్ణంభట్టారకస్య సప్తమాస్తపృమాణం చతురస్రమా | తత్పూర్వదిశి కాండిన్యసగోత్రోద్భవ యలకూచి
 రామలింగభట్టారకస్య దీర్ణ చతుస్రమేణ దశమాస్తదీర్ణ తావిస్తారస్తు పంచమాస్తమానం | శత్రుశ్చిమే కాండిన్య
 సగోత్రోద్భవస్య పెద్దిభట్ల సర్వయనామధేయస్య గృహానివేకనం వృత్తాకారేణ త్రిమాస్తపమాణం దీర్ణ తా
 పంచమాస్తపర్తులతా ఏవం చన్నంభట్టారకభాగనివేకనం | ఆధ తృతీయభాగినః కాళిగోత్రోద్భవస్య ధూళి
 పాళ బ్రహ్మభట్టారకస్య గ్రామస్య దక్షిణభాగే పంచవింశతిమాస్తపృమాణం చతురస్రమాకృమనివేకనం ||

తదు త్తర కాండిన్యసగోత్రోద్భవవేది గోవిందభట్టారకస్య దీర్ణేణ చతురశ్రమేణా విస్తారదీర్ణ తా పంచ
 మాస్తదశమాస్తనివేకనం. తద్దక్షిణదిశి కాండిన్యగోత్రోద్భవ వంద్రమాడి పెద్దివిస్వయనామధేయస్య గృహానివే
 కనం చతురశ్రకృమం | దశమాస్తపృమాణం | తత్ప్రశ్చిమే మూర్ధల్యగోత్రోద్భవస్య వీరస్య నామధేయస్య దశ
 మాస్తపృమాణం చతురశ్రనివేకనం. ఏవం బ్రహ్మభట్టారకభాగనివేకనం; ఆధచతుర్థభాగినః కాండిన్యసగోత్రో
 ద్భవస్య వీరంభట్టనామ్నం గ్రామస్య పశ్చిమభాగే చతురశ్రకృమేణ పంచవింశతిమాస్తమానం గృహానివేకనం
 తత్పూర్వదిశి కాండిన్యసగోత్రోద్భవ యలకూచి చినవల్లభధానినః చతురశ్రకృమేణ ద్వాదశమాస్తమాననివే
 కనం; తద్దక్షిణభాగే హరితసగోత్రోద్భవ పోతుకూరి చల్లిఖార్జునభట్టారస్య దీర్ణ చతురశ్రమాల్లేణ ద్వాదశమా
 స్తపృమాణేననివేకనం || తత్ప్రశ్చిమదిశి శృంగి భారద్వాజగోత్రోద్భవ శింగావధానుల మల్లయనామధేయస్య
 చతురశ్రకృమేణ ద్వాదశమాస్తమాననివేకనం. ఏవం లింగభట్టభాగనివేకనం ఏవం గ్రామాపకంఠాది నివేకన
 విధికృమః || 89.

తాత్పర్యము.

◆ (7 మొదలు 17 శ్లోకమువరకు) నారాయణుని పాదపద్మయుగళమునుండి నాలుగవజాతి ఉదయించెను పటరెడ్డివలయందుపోలయ జన్మించెను. ఆతడు ఆకస్మాత్తుగా 'స్వర్ణకర'-(బంగారముచేయువాడు అను) ప్రసిద్ధిపొందెను. ఆతనికి అన్నమాంబయందు విదుగురు కుమారులు కలిగిరి. ఆ కుమార్తెయందు 'వేమధూపతి' రిపుభయంకరుడై దివ్యాలకాంకలో తేజరిల్లుచు అనేకములైన గిరిదుర్గముల నాకర్షించెను. ఆతడు సామంతరాజులచే నేవింపబడుచు, కుండినపురిరాజునిగా ధూమండలమును పరిపాలించెను. ఆతడు బ్రాహ్మణ ధర్మమును పోషించెను. బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారములను ధారపోసెను.

(18 గద్య) స్వస్తి మహారాజాధిరాజ, రాయదేవ, రాజవేశ్యాభుజంగ, నరేంద్రతలగుండుగండ, జగ నొబ్బగండ, ముఖ్యాగ్రహారదాన ఇత్యాది లిరుదాంకితుడును, శ్రీ విరూపాక్ష, బసవశంకరాంకిలోహనుద్రి కలుగల దాత ప్రతిగ్రహీతల వంశవర్ణనలచే వొప్పవట్టి తామ్రశాసనములచే చిగ్గసాయి గలిగినకీర్తి వంకుడును, చాసీతిదుర్గ నిర్మాణచతురుడును, శ్రీ శైలశిఖరమువరకును సోపానముల గట్టించినవాడును. క్రి మహాపటరెడ్డి వంశవృద్ధికరుడును, క్రి విశ్వనాథ త్రిపురాంతక దేవపాదారవింద మకరందాస్వాదన మకుఃగాయ మాననకుడును, క్రిమత పోలయన్నమాంబా కుమారుడును, కుమారిస్వామిశుల్యుడును, ఆగు వేమధూపాలాడు పట్కర్పనిరుతుడును, కొండివ్య సగోత్ర సభవుడును, సర్వేశ్వర యజ్ఞపాతుడును, శంభుసోమయాజి పుణ్యుడును, ఆగు యలకూచివల్లభ శివకు కొండిపీటికి తూర్పునను, భద్రానదికి పశ్చిమతీర ప్రాంతమునను, కృష్ణానదికి పశ్చిమదక్షిణదిక్కులు కిలియుసంధినిగల దేశమందలి, మంచాళ్ళ అను ప్రసిద్ధ గ్రామమును ముఖ్యాగ్రహారదానముచేయు బుద్ధికలవాడై శృతి, స్మృతి, తంత్ర, పురాణ ఇతిహాసపారిగులగు బ్రాహ్మణులను పిలిపించి, అర్పించి, సాష్టాంగముగ ననుస్కరించి, యలకూచి వల్లభశివకు అష్టభోగ తేజ స్వామ్యములు గల ముఖ్యాగ్రహారదానము చేసెను. వల్లభశివదానగ్రహణమువలన కలుగు వాపనివృత్తిక మంచాళ్ల అగ్రహారములో శృతిస్మృతిపారగులగు బ్రాహ్మణులకు, వృత్తులు, గ్రామనివేశనములను దానము చేసెను.

◆ V ఛా॥ శ్లో 1265.

శ్లో. వాయా ద్వరాహవపుషః పరమస్య పుంసో దంష్ట్రాజగంతి శిఖరేణధరాండధానా |
 శృంగాగ్రభాగ పరిచుంబిత మేఘలింబా | సం లక్ష్యమాణ నుషమేవ శశాంకలేఖా || 1

◆ ఈ మంచాళ్లశాసనము మూలము లోకల్ రికార్డు 12 వ వాల్యూం 16 పుటలోను, 42 వాల్యూం 382 పుటలో నేకరింపబడియున్నది. మూలతామ్రశాసనము లభించలేదు. ఈశాసనమును బ్రహ్మకీర్తి వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారిచే రెడ్డిరాణిపత్రిక, 1 వ సంపుటము 178, 180, 209-212 పేజీలలో నిర్వచముగ ప్రచురింపబడినది. [సం]

◆ ఈ మట్లూరిశాసనము లోకల్ రికార్డులు 57 వ వాల్యూం 114 పుటయం దీయబడినది. బ్రహ్మకీర్తి వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారిచే రెడ్డిరాణిపత్రిక 3వ సంపుటము 365 పుటయందు ప్రచురింపబడినది. [సం]

- శ్లో. లీలాద్యుత జితాంకలాధరకలాం చూశోదృఢం కీలితా ।
 మాహర్తుం యుగమున్న మయ్యభుజయోర్విశ్లేషయంత్యా మిధః ।
 పార్వత్యాః కుచకుంభ పార్వయ్యుగశే సప్రేమలాలేక్షణః ।
 కాలక్షేపణ మిందు మోచనవిధాశాంక్షన్ శివఃపాతురః ॥ 2
- శ్లో. తమాహారతాం తవపుష్పవంతే । రాశాను, పూర్వాపరశైలభాజా ।
 రథాంగలీలామివదర్శయంతే । పురాపురేః పృథివీరథస్య ॥ 3
- శ్లో. యస్తాశోనిపీతంనిరాయనిగమైధేన్యయంచయద్యోగిభిర్వృల్లక్ష్మీకరపల్లవోదరగలైస్సంవాహునైలాశలిరమ్
 జాతాయత్ర వియన్నదీ త్రిజగతీసంతాపనిర్వాపణీః తస్మాదావిర భూత్పదాన్తథురిపోర్వర్ణశ్చకుఠోవరః ॥ 4
- శ్లో. వినిర్మితో విశ్వసృజాప్రయత్నా త్సర్వేషు వర్ణేష్వపిసారభూతః
 లోకే మహా..... 5
- శ్లో. తస్మాదభూద్యేమయ సైన్యనాథో వంశస్య కర్తా పరివిక్రమక్రీః,
 పృథుప్రతాపస్య భుజేనపాదే గాక్మావ నూశ్యేషు గుణైర్విబుధాః (?) 6
- శ్లో. సంగ్రామిపార్థస్య శరైర్విభిన్నా యస్యారీమాదామణయోవిచేటః
 అక్రామతస్యం యతిరాజవంశాప్రతాప వహ్నేరివ విస్ఫులింగాః ॥ 7
- శ్లో. పుత్రస్రస్య భుజాద్వినిర్జితః పుః ప్రోలక్ష్మమాధీశ్వరః యస్యోదగ్రతరప్రతాప రవిణాసంతాపితా నైః
 విందంతేనచ నిర్వృతిం జలనిధిద్వీపేష్వనూపేషుచ చాయావృక్షసమాకులేషుసరితాంకులేషుకైలేషుచ ॥ 8
- శ్లో. యత్క్రీరిగావసమయే ఫణిసుందరీణామాలోకితుం చ ముఖరాగమనంగ మూలమ్
 శ్రోతుంచ గీతరచనాం యుగపన్నదక్షోనాగాధిపాన సహజే నయనక్రతిశ్చమ్ ॥ 9
- శ్లో. సింధోః శ్రీరీచనోద్ధయాద్గుణవిధే ర్జాతాన్నమాంబో తితిః
 సాసీ త్తక్ష్మయిషో త్త మస్యదయితాసా నూతపంచక్రమాత్ (?)
 సాధ్వోపీరచనూతమాచన్వపతిం శ్రీవేమప్యస్నేపతిం ।
 దోడ్డక్షా భుజమన్న భూమిరమణం శ్రీమల్లభూవల్లభమ్ ॥ 10
- శ్లో. తేమం సర్వగణోత్తర స్సరపతే శ్రీవేమప్యస్నేశ్వగోపేమాద్రిప్రతిమానదాననిగతోధర్మప్రతిసాగురుః
 యస్మిన్ శాసనపాక శాసననిభేనర్వంమహీమండలం పృచ్ఛంతిక్రతుభాగదాననితా భూనిర్జనానిర్జరావ ॥ 11
- శ్లో. ప్రాదాత్సుణ్యతరంగిణీ ముఖయతః కృష్ణాంచగోదావరీం
 విప్రేభ్యః కిల వేమభూతలపతి స్సారాగహాగాన్ బహూన్
 వైతచ్చిత్రీ మనస్య రాజనుకరం నిసీచదానం భువో
 యేన బ్రాహ్మణజాతిమాత్రీ సులభావృత్తిః కృతావర్ణ్య తీ ॥ 12
- శ్లో. స్తంభావ కీర్తికృతేషుజంత్యకుశలభూమిశ్వరావశ్వరాన్నిర్వాన్యకృతేర్వినిర్మలమతేశ్రీవేమప్యస్నేపతేః
 యేన శ్రీగిరిప్రహోబలగిరిస్సోపానమార్గాంకితో విఖ్యాతౌరచితోసనాతన యశ స్తంభాతలంభూతతే. 13
- శ్లో. వేమక్షీతిశోవ్యమమేకపాదం ఖంజప్రకారం కలికాలదోషాత్
 దత్తాగ్రహాన్నిజ వేదశక్త్యా పదశ్రీమైరస్థలిం చ కాఠి ॥ 14

- శ్లో. ధర్మాత్మతోదాశరథిః పృథుశ్చేక్యదీర్య మాతానియు గాంతరేషు
వితర్కయే వేమనశ్శ్వరస్య పుణ్యాని నామాని పురాతనాని॥ 15
- శ్లో. కాకాదే శరతర్క భానుగణసా యుక్తే కుభేతారణే
ఫాల్గున్యాము పరాగపుణ్యసమయే శ్రీవేమభూమిశ్వరః
పుణ్యార్థనిజమాతులస్య కృతినః శ్రీవాగసేనాపతే
గ్రామంపాద్రిశ దప్తభోగసహితం ముట్లూరు నామాంకితమ్॥ 16
- శ్లో. దత్తం మాతులపుణ్యాయ చైకభోగం తు కాశ్యతమ్,
కృత్వా గ్రామం తస్య నామ్నో రాజానాగపురం వ్యధాత్ 17
- శ్లో. ప్రిదాన్మత్స్యం జయా ర్థాయ యావనాశ్శకలాయచ
కాండీన్యమునిగోత్రాయనాప్తభోగం పరార్థవమ్॥ 18

తాత్పర్యము

సమస్త వర్ణములయందును సారభూతముగు నాలుగవవర్ణమునందు. వంశకర్తయును, విక్రమ శ్రీయును దును అగు వేమనైన్యనాధుడు జనించెను. అతనికుమారుడు రిపుజేయగు పోలక్షమాధీశ్వరడు. ఆపోలయకు దోడ్దముకుమార్తెయగు అన్నమాంబవలన మాచ, వేమ, దొడ్డ, అన్న, మల్ల అనుపేర్లగు కుమారులు కలిగిరి. వారందరిలోను వేమపుష్పీశ్వరుడు ఇందునికంటెను సర్వగుణోత్తముడు. అతడు కృష్ణా గోదావర్యుభయతటములందు బ్రాహ్మణులకు అనేక సారాగ్రహారములను దానముచేసెను. శ్రీపర్వతానందీలపర్వతములకు సోపానములను కట్టించెను. శా॥ ౧॥ 1265 అగు తాచణ సంవత్సరమున ఫాల్గుణమాసమున గృహణసమయమున శ్రీవేమ భూమిశ్వరుడు తనమేనమాచయగు నాగసేనానికి పుణ్యముగా అతనిపేరున, ముట్లూరు అను గ్రామమునకు నాగపురము అను నామముంచి, ఏకభోగముగ యావనాశ్శకలాయనపుత్రుడు మృత్యుంజయార్యునకు అప్తభోగసహితముగ దానముచేసెను.

◆ VI శా॥ ౧॥ 1267.

- 1 శ్రీమత్కౌముల నీలనీరజరూచి ల్లిణలావనామా క్షిరం నాసిప్రోఘ్నమ్మణాలకంద
2. శ లుద్దంష్టాంకురః పాతువః యస్మిన్నుద్వహతి క్రిమేణ విశిత్వాఘోదినీలాంకు
3. కారాగాదాద్రక్షాతనూరివ క్షణమ భూదామోదినీమేదినీ 1 ఆసీత్సోస్త్రుభ రత్నమం
4. ండితకనోద్దేవస్య లక్ష్మీపతేః పాదాత్పద్మనిభ త్వియో భగవతీగం గవపుణ్యోదయా

◆ ఈ కాశనము ఎప్పిగాఫియా ఇండికా రెవ సంపుటము 18వ పుటలో 'Madras Museum plates of Anavema' అనుపేరితో కీ॥ ౧॥ జయంతి రామయ్య పంటలుగారిచే ప్రకటింపబడినది. దాన గ్రామపు సరిహద్దులు తెలుపు కాశనభాగము ప్రకటింపబడలేదు. [సం]

5. ఆకల్పసింధువనా త్రిజగతిసంతారణోద్యోగినీ పర్యాయేణ చతుర్థకాన్త
6. పర్ణవిఠతి గాఢాభీర్ణ్యధైర్యప్రసూః 2 తద్వంకాబ్ధా సకల జనతానేత్ర్య సం
7. పూర్ణాచంద్రోబాతః కీర్తిప్రభవనదనం వేమయో వంశకర్తాః । తస్యోదగ్రోస్తుర
8. తి సతతం భాస్వతీవ ప్రతాపే నాసీత్కంఠమ్వరి మృగదృశాంహతారావలి కిరిః 3 తేనా
9. జనిద్విజనికాయ హితావతారః శ్రేయాస్తుతైః తమభృతాం మరుతామివేంద్ర్యః॥ ఏ
10. రాగ్రోజీర్జగతి కోమటి ప్రోలనామాప్రోత్యఃకీర్ణాపతి భుజంగవిహంగ రాజః 4.
11. శంభోరదిగ్రనులేవ పంకజభవో దేవీయధాభారతీ విష్ణో స్సాగరసంభవేవసరితాం ప
12. తుర్యధాబాహ్నువీ । నూర్వ్యవ్యవసమవర్చలా శశభృతః పుణ్యాయధాఘోహీలేయాధా
13. కోమటి ప్రోలయస్య సదృశీభా ర్యా నైమాంబాసతీః ఉత్సాహాత్ప్రదివకసాం సురిత
14. రూన్ క్షీణోర్మి శ్శాయథాపుత్రాన్ కోమటి ప్రోలయా ద్దణవతీసానూత వంచకీ
15. మాత్ । ఆగ్రోమాచస్పపాల మున్నతిమథకీర్ణేమ సృష్టిపతిం పశ్చాద్భృష్ణయ భూ
16. పనున్నయన్వపం కీర్ణమల్లయక్షాపతిం 6 సత్యేనసత్యేన పరాకీర్ణేణ రూపేణ
17. బుద్ధ్యాచ విరాజతస్తాన్ । త్రాణాయభూయోపి భువోపతీర్ణానూనం జనోమన్యతి
18. పాండుపుత్రాన్ 7 ఆధ సకల బుధానామాశ్రియః పాలనాయ క్షితి తలమవ తీ
19. ణో కంసమర్తీవదీవః కలిసమయవిధృవ్య ద్దస్యభూపాన్నిరస్య న్యమాతి సకల
20. పృథ్వీం వేమయక్షోణిపాలః 8 దృప్తానంతరరాజభూరుహమహాసోతోవహః।
21. నిర్ఘ్నో మైత్రీనంగతరాజకైరవవసీ సంపూర్ణచంద్రోదయః। మాద్యన్మ నై న్నపా
22. ల తూలపవనో మ్లేన్నాచ్ఛికుంభోద్భవః శ్రీమాన్ కోమటి వేమభూపతి రిసావీరః
23. కథంవర్ణ్యతే 9 రణశిరసివిచిత్రం రాయచే కోలుగండ ప్రకటతరికృపాలా క్షు
24. ణ్ణగాత్రాః క్షణేన । సపథివియతి భిందం తుర్జతాస్త త్వృతాప ప్రతిక్ష్మిమిందింబం
25. ప్రత్యసీక క్షితింద్రాః 10 నిత్యతాదుణ్యదర్ష సృతిశికుచ భసోదారిబృందా
26. రనాకోపేలా సంచారిలీలా సుభగనురపుర స్రాంగణాఘోహణా
27. యః ఆ వింశాద్వంశజానామతికరుణతయా యేనపూర్వాపరాణాం నిత్యందా
28. నాతిదానవృతసుకృత మహాదాననిశ్చేణికాశిల్పం 11 కీర్ణమత్కైత వంశశ్రేణిమణే
29. గా వీరరుద్రా స్సృపాతాపై స్తృచ్ఛధరాఢి వైరపహృతా విప్రొగ్రహాః కలః । సర్వే యే
30. సముద్భృతాస్త మనఘం కీర్ణేమ పృథ్వీపతిం వీరం విష్ణుపరాకీర్ణమం కధ
31. మహోస్తాకుం సమర్థాజనాః 12 కీర్ణవల్లవ త్రిశైత్రాంకోధన్యోవేమహీపతిః । కీర్ణాఢ
32. రాయ గంగాశ్శురుదపదాల వట్పదః 13 ఆనే కీర్ణితిపూర్వ పాదనికటాదాపూర్వ పా
33. దోవిధే శ్రేణః కుండితరంగిణీముఖయతః కీర్ణాఘోహణాఘోహణాః । తస్మిన్ భాను
34. ర సాధగోపురవతో నిత్యోత్సవాలంకృతాండ తస్మిరజనావి భాతినితరా మద్రుకినామా

- 35. పురి 14 ఉద్దండమండలికమండలకాలదండో దోర్దండ విక్రమ వినిర్జి
- 36. త వెరిలోకః సోయంతి భ ర్తి నగరీంనగరాజధీరః క్రివేమభూపతిరి మాం
- 37. జగనోబ్బగండః 15 సప్తసంతానవత్యానీ న్మహీవేమవిభోరితి స్ఫుర్ధయేవ భృతాః కీర్త్యా
- 38. గల్గే లోకాశ్చకుర్దశ 16 కాకాబ్దే కుధరర్తుభాను 1267 గణితే చైత్యాంశ
- 39. శాంకేతమాగ్రస్తీ విప్రగణాయవేమన్వపతి రామంధూకశంభోః పురః॥ పౌద
- 40. త్రమన్మటమాతుకూరు మనఘస్వైశ్వర్యభోగావృకం క్రికృష్టోత్తరకూలసంస్థ
- 4. కులం గామం చుహాశ్రేయనే (17) స్వనామచిహ్నోత్తంస్వత్వా దత్తో వేమమహీభూతాశ్ర
- 42. పో భాశ్యగ్రహారాణాం గ్రామావేమవరాహ్యయః॥

తాత్పర్యము.

వకుర్ధవర్ణమనందు వంశకర్తయగు వేమయ పుత్రును ఆతనికుమారుడుగోమటిపోలయ. ఆతనికిఅన్నె మాంబయందు మాచ, వేమ, దొడ్డ, మల్ల అను కుమారులులిరిరి. వారు సత్యమునందును, సత్యమునందును పరాకర్మమునందును, రూపమునందును, బుద్ధియందును క్రిమముగా సాండుపుతులవంటివారు. వారలలో వేమయగోటిపాలుడు సర్వగుణోత్తముడు. కలికాలముందు బయలుదేరిన దమ్యరాజులను జయించి, భూమిని పాలించెను. అతడు మడించిన మన్నెరాజులను జయించెను. ఆతడు మ్లేచ్ఛులనెడి సమద్రమునకు అగస్త్యుని వంటివాడు. శాంకేతవంశ శేఖరమణియగు వీరుదుర్నిచే దానవివ్వబడిన విపాగ్రహారములు, మ్లేచ్ఛులచే అపహరింపబడగా వేమ డాయగ్రహారముల నన్నిటిని తిరిగి వశము చేసుకొని బ్రాహ్మణులకిచ్చెను. వేమడు పల్లవత్రివేత్యాంకుడు. ఘోడెరాయగంగగురుశిష్యుడు. క్రితైలపు తూర్పుపాదముమొదలు తూర్పుసముద్రము పరకును కుండినని కిరుపకృలనున్నట్టియు దేశమునకు పూంగిదేశమనిపేరు. అందు అద్దంకి యను పురముకలదు జగనోబ్బగండడగు వేమడు ఆపురమును పాలించుచున్నాడు. కాలివాహనశకము 1267 వ సంవత్సరమున చైత్రమాసమునందు, చంద్రగ్రహణసమయమున కృష్ణానదిఉత్తరప్రటోడ్డున ఉన్న ఆకుకూరు గామమునకు వేమపుత్రుని తనవేరిడి మాంధూకశంభుదేవునిసన్నిధిప బ్రాహ్మణులకు అన్నైశ్వర్యభోగములతో గూడ అగ్రహారదానము చేసెను.

VII శా॥౪॥ 1267.

- 1. కాకాబ్దే రసతిర్క్తి భానుగణితే సంవత్సరే పాత్తివే
కార్తిక్యా ముపరాగపుణ్యసమయే భానో కృభే వాచరే
శ్రీమ ద్దేవమన్మటోష్టభోగసహితం సర్వాగ్రహారం దదౌ
గామం పెర్వలివామకం ద్విజగణస్యాచంద్రమాతారకం॥

• ఈ కాసనము ఎఫి గాగ్నియా ఇండికా విదవసంపుటము 13 పుటలో జయంతి రామయ్యపంతులు గారిచే ప్రకటింపబడినది. దానగామపుసరిహద్దులు తెలుపు తెలుగుభాగమువారిచే ప్రకటింపబడలేదు. [సం] • ఈ పెరవలి కాసనము నకలు లోకలోరికార్దులు 57 వ సంపుటములో 131 పుటయందున్నది. [సం]

2.సాయమస్మిక్ పుణ్యదీపే స్నాత్వా కృష్ణాసదీపతే
 సామాతు రన్నమాంబాయాః పృథుపుణ్య మవర్తయే
 గ్రామం పెర్వలివామాసం అష్టాధికకతాని చ
 కృత్వాగ్రజన్మేభ్యః సహిరణ్యోదకం దదాః |

తాత్పర్యము.

ఈవర్షములు 1266 అగు పార్థివ సంవత్సర కార్తికబహుళ అమావాస్య ఆదివారమునాడు మూర్త్యగ్రాహణకాలమును వేమధూపాలును కృష్ణాసదీపలను గాదు స్నానము చేసి తమతల్లి ఆన్నమాంబ పుణ్యముకొఱచు పెర్వలి అను గ్రామమును 10వ వృత్తులుగా చేసి బ్రాహ్మణులకు సర్వాగ్రహారముగాను, అష్టభోగసహితముగాను, సహిరణ్యోదకముగా దానముచేసెను.

VIII శా. శా. 1267.

• స్వస్తికీర్తి శకవర్షములు 1267 అగునేటి పార్థివసంవత్సరకార్తిక శు|| 2 అగునాటి మన్వాది మహాకార్తికపుణ్యకాలమునందు స్వస్తికీర్తి ధాన్యవాటీశ్వర ఆమరేశ్వరి కీర్తిమంత్రాదేవరకున్నస్తి పకలగుణాలంకార చెఱిమలమాటకార విశ్వవిశ్వంభరావసాన దక్షదక్షిణాభుజావంశ జగనొబ్బగండ అనియమమందలికరగండ రాయచేకొలుగండఅర్థివశ్యస్థిహేమాదిగ్రామనిలత పృజాపాలనభరత అమరచరిణరూపనాగాయణభుజబలభీమ కోదండరామ అపరిమితభూవాసపాకురామ అనేక నగనోపకంఠ పృతిషాపితబహువిధారామ సంగడిరక్ష పాలక జగరక్షపాలక జగదగోపాళ గుజ్జకట్టివిభాళ ఘనభుజవిజమానికరవాళ గామారిద్యర్థవిభాళ అనవ రతపుణాహితకృతసోమపాన కీర్తివర్వతజోబలనిర్మితసోపాన దిక్పాంతామనోహరకీర్తికుసుమామోద కుండి పృథాసంహ్యజాగతమిజలకీర్తిదానినోద విహోధసృజానజనరసింహ పాండ్యరాయగజసింహ పృజాచతుర్వి ధోపాయ కేశాదిరాయ నిత్యసరిపాలితసత్య పల్లనాకీర్తి రిపునరపతిగోధూమఘట్టనఘట్ట ప్షయగోపయదికాఅ పట్ట సంగ్రామసముద్రందచంద భుజానివిఖండితశత్రుకీలాల్పవమాన సిశాచగణస్తూయమానయశోమండన ఆళగి యవరదశిరఃఖండన దుర్మదచైరివీరభయంకిర బసువశంకిర ఆమరేశ్వరదేవ క్రిచరణసరిసిగుహద త్తభావ దండన గోవ బ్రహ్మకుండి కృష్ణవేణాగోదావరీ మహావీరతలద్వయ తస్మద్భ దేశదత్తాసేకాగ్రహార ఆగణ్యపుణ్యక్షేత్ర సత్సద త్తబహువిధాహార పరపురహాణన్యశ్శుంజయ సంగ్రామధనంజయ ఉత్తుంగచతురంగబలసేనాసాధక త్రిపురాంతకదేవనివ్య కీర్తిపావ పద్ధారాధకులైన కీర్తిమతు వేమయగడ్డింగారు తమతమ్ముండు మలయగడ్డింగారికి అక్షయపుణ్యముగాను గుడిమిది మవర్ణకలశాలు విదున్నూ పశిండిపట్టయన్నూ కల్పాంతరస్థాయిగాను సమ ర్పణవేసిరి. మంగళం మహా క్రి క్రి క్రి.

• ఈ కాసనము పృస్తుతపు గుంటూరుజిల్లాలోని అమరావతి గ్రామమునందలి ఆమరేశ్వరస్వామి ఆల యములోనిది. South Indian inscriptions Vol. 6 నం 213 గా పృచురింపబడినది. ఈకాసన ములో మూడు సంస్కృతశ్లోకములు కలవు. చారిత్రకవిషయములు, విశేషములేమియు తకుండుటచే వానిని దీక్షించాము. శంపాదకుడు.

◆ IX శా. క. 1277. (1267?)

- “ ఇతిచాత్యక స్తిః । అధపృతిగృహీత్యపృక స్తిః ॥
13. కుండీనదీ సలిలమందిర సాధమూలే । లక్ష్మీ... చెదలువాడపురీ—రమ్మే ॥
శ్రీరాజమల్ల విభవారచిత్రపతిశ్చ । శ్రీరామలక్ష్మణవిభూజయతాం ప్రసిద్ధా ॥
 14. కాకాబ్దేశలవాద్ధిక్ ద్యుమణిపరిమితా హోశ్వినస్యావసానే ॥
రాహుగృస్తేహీమాంశౌసుర గురుదివసేనైక తే పుణ్యనద్యాః ।
.....
.....పురమధికముదాద త్తవాన్ వేమభూపతిః ॥
 15. శ్రీరెడ్డిమల్లనామాంకిన..... యేన.....

* X శా. క. 1327 ?

బసవశింకరి-శ్రీమల్లేశ్వరయిప్పదేవతా-శ్రీమన్మహా

◆ ఈ రెడ్డిమల్లనరపుశాసనము నెల్లూరిశాసనములు, 3వ సంపుటలో ప్రచురింపబడినది. See N. D. 1. III Ongole—mallavaram—No 73.

ఇందలి చాత్యక స్తియ, ఈ ఆనుబంధములోని VI సంబంధశాసనములోని చాత్యక స్తియు రెండు శ్లోకములు తప్ప మిగిలినవి సమానముగానే ఉండుటచే, తిరిగి ముద్రింపక వదలినాము.

1. బట్టరువర్లు వేయిగోపాలచెట్టి గారలమఠమున ఈ శాసనకాలము “ శైలవాద్ధిక్ ద్యుమణి ”, అనగా శా. క. 1277 అగుచున్నది. ‘ వాద్ధిక్ ’ అనుపాఠము సందేహముతోనే వాడిచ్చినారు. ‘ వైశ్లోకములో, ‘ రాహు గృస్తే, హీమాంశౌ ’ అనిపదవిభాగముచేసి, చంద్రగ్రహణమని ఎంచినవిధం, శాలివాహనశకము 1277 లో ‘ ఆశ్విన ’ మాసములో చంద్రగృహణములేదు. ‘ రాహుగృస్తే, ఆహీమాంశౌ ’ అనివిభజించి, సూర్యగృహణమనిఎంచినవిధం, శా. క. 1267 కు సరిపోవుచున్నది. కాని ఆపక్షములో ‘ వాద్ధిక్ ’ అనుపాఠము తప్పయి ఉండవలెను. — సంపాదకుడు.

* ఈ శాసనపు శేకులిప్పుడు, ఎపిగ్రాఫిక్ డిపార్టుమెంటువారి వంశమందున్నవి. వారి Annual report on South Indian Epigraphy for 1925 26 లో 5వవసంబంధంగా ఈ శాసనముని నమోదు చేయబడియున్నది. గాజుమహేంద్రవరములోని గౌతమీ గ్రంథాలయములో Local Records వాల్క్యములోని శాసనములకు కళ్ళువ్రాయించి, మూడువాల్క్యములు గా భద్రపరచి యున్నారు. అందలిమూడవవాల్క్యములో 701 పుటలో ఈ శాసనమియబడియున్నది. అందు “ బండరుజిల్లాయలకా లెజవాడతాలూకాలో చేరిన పెదకొండపల్లి గ్రామంలోనే చేసియున్న శ్రీ గిరి వీరేశ్వరస్వామివారు పార్వతీశ్వరస్వామివారు కనియకాలకు అవసం పెర్మా రెడ్డివారి వేమవరం అనే అగ్రహారయిచ్చిన తామృ శాసనంపట్టాలు 2. ” అని వ్రాయబడియున్నది. ఈ తామృ శాసనము ద్రికవై నందివాహనమున్నట్లు తెలుపబడినది. సంపాదకుడు.

మండలేశ్వర, చెంజిమల గుర్రకార, విశ్వవిశ్వంభరావమాన దక్షిణభూదండ, జగనాబ్జగండ, అనియమండలి కరగండ, రాయచేకోలుగండ, అధిపతిత్యధిపామాదిదాననిరత, అపరిమితభూదానపరమ రామ, సద్గుణాలంకార, నిఖిలరాజకీర్తికోటి మణినీరాజితాంఘ్రిద్యయ, వైరిహృదయవిచ్ఛిన్న, భీకరాంభా పకపీఠ (?)వాసవసమభోగ భాగ్యజఘరంధర, బహుశంకర, జగనాబ్జగండవిరుదాంతులగు అనవేమరెడ్డిగారు.

యజ్ఞనాదిమట్టుమణిరతులున్న, అగమశైవశాస్త్రధర్మకర్మపాఠగులున్న, అయిన దుగ్గిరాల రామలింగం మూలస్థానం సోమలింగంగాఠికి దత్తంచేసిన సర్వాగ్రహారధర్మశాసనక్రిమిమెట్లన్నను.

శాలివాహనశకవక్షాంబులు 1327 అగునేటిబహుధాన్యసంవత్సర మాఖబహుళ అమావాస్య అది వారమునాడు, సూర్యోపరాగపుణ్యకాలమందు (☉)కృష్ణాగర్భ లోను, గిరి వీరేశ్వర రామేశ్వర సోమేశ్వరలనుభూజలుచేస్తున్న, కొండపల్లిదండపాటకుపాగ్నాగమందు, స్వనామ గ్రామం వేమవరం, బసవశంకరా

ర్పణంగా, దర్భక్షతపీఠాద్యోధక దానధారాపూర్వకంగాను ధారవోసియిమ్మి. గనుకమీపుత్రపాత్ర పారంపరియంతంగాను అనుభవించి సుఖాన బ్రహ్మకేది గ్రామవిస్తాం:— తూర్పునకు గిరి, దక్షిణానకు వల్మీ కము, కమివృక్షము, ఆగ్నేయనైఋతులుసమం. పశ్చిమాన కడుకొడుంకోటి పడుమటి భావమున్ను, యెమ్మచైనాలుగు అడుగులువాయవ్యమూలకుని, పుత్రరానకుమీదుగులు యీశాన్యం సమం, గిరి.

అత్యభాగిన: శాండిన్యసగోత్ర: , దుగ్గిరాల రామాశ్రయ: ద్విభాగిన: , కాశ్యపగోత్ర: , మూల స్థానసోమాశ్రయ: ఈశ్వరులకుదుద్రాభిషేక కాలనిణ్ణయాలు; అత్యభాగిన: వాఘానగోత్ర: , జీవర కొండ విశ్వనాథభట్టారకా:, వృత్తిద్యయ: ద్విభాగిన: భారద్వాజసగోత్ర: గుడిమళ్లసవాభట్టారక: త్యభాగిన:, లోహితగోత్ర: కోపూరిరామలింగ భట్టారక: వృత్తిధాన్యంసంఖ్య: ద్రోణమట్టుపుష్కల చతుష్టం. ఈ మహాజనాలకుగ్రామానకు దక్షిణభాగమున్ను పశ్చిమానకు తొమ్మిదుముధాన్యముపాలము.

శాకాబ్జేశ్వరైలాగ్ని ధూయతే బహుధాన్యకే |
సూర్యోపరాగ వేశాయాం | మాఘే మార్తాండవాసరే |
స్వనామరచిత: గ్రామ: | వేమభూపాలసత్తమ: |
గిరింద్రవరి వీరేశం | రామలింగాఖ్య శంకరిం |
సోమసోమేశ్వరంచయో | దద్యాత్ పూజంతోద్బుధభక్తత: |
సోహార్యరామలింగాభ్యాం | దదోహ్యవంద్రితారకం |
మద్వంశజా:పరమహీపతివంశజానాం |
యోభూమిపాసతతముజ్జ్వలధర్మచితై: |
మద్ధర్మమేవ పరిపాలయంతి |
తత్పాదుకద్వయ మహం శిరవసావహామి ||

(☉) ఈ శాసనదత్తకాలపు విషయములు ఒకదానికొకటిసరిపడవు. శా||శ, 1327 బహుధాన్యసంవత్సరముకానోరదు. బహుధాన్యసంవత్సరము శా||శ, 1261 అయిఉన్నది శా||శ 1261 లోగాని శా||శ 1272 మాఘమాసములోగాని సూర్యగ్రహణమేమియులేదు. శాసనములోని సంస్కృతభాగములో “ శాకాబ్జేశ్వరైలాగ్నిధూయతే ” అని శకము 1322 గా తెలుపబడినది. వాటికి రెడ్డిరాజ్యమేఅంతమయినది. ఈ శాసనముకూటకరణమేమోయని వీనినిబట్టిఅనుమానముకలుగుచున్నది. సంపాదకుడు.

◆ XI భా. ౪. 1295.

1. శ్రీ మత్కైలాస ధాత్రీధరరుచిర తమోదారశృంగారిసంగీ పృత్యగ్రాప్రిజ్యర జ్యక్తిసలయ
ఓటపి... లక్ష్మీమాతాయస్య త్రిలోనివారకృతికృతిన స్వదాచంద్రలేఖాధత్రేసోయమహో
సమవతుకరుణాకింకరిశృంకనోపః ||

2. గంగేవాదిమహారష్య చరణాంభోజాజగత్సవనీ జాతావిశ్వజనీనజీవనభరాజాతిశ్చకుదీతాకుభాః
తస్యా మానతపాదపీఠసవిధ శ్రీవౌడ్డభూపోజని

3. గుండాంచికాయాం తనయోగుణాఢ్యోజాత స్త తశ్చిప్తయనామధేయాః । పృత్యగ్రికాంతా చిహ
రాంధకారే ప్రభాకనోజాయతవికృమశ్రీః ||

4. మందారాధిసురద్యుమాస్త్రీ భువనాలంకారకీర్తి చ్చటా । వజ్రాతోఽజ్యలకీర్తిరంద్రవమహః
పూరేమహాధోతః । యస్మిన్ కేవలమింద్రోపట్టణ వధూధంమ్మిల్లసంవాసనా । పౌగ్ధా రేవకృతార్థతాముపగతా
స్విష్టంత్యహోసంతశం ||

5. వాసాంలికారస్య కళత్రమాసీతునందరస్యేవ పులోమకన్యా । జాత స్తయోర్నూంకమరెడ్డి
నామాదిశావతంసాయిత్కీర్తిపూరః ||

6. కల్యాణగోత్రోప్రభవస్య యస్యకిల్యాణ గోత్రాధికదానకృత్యాత్ ।
కల్యాణగోత్రం గృణతేనితాంతం కల్యాణగోత్రో రుగుహాసుదివ్యాః ||

7. గారీవశంభోః కమలాససస్య వాణీపల్లీ రివచక్రిపాణేః ।
భాసామధీశస్య సువర్చిలేవ నారాంలికా జాయతతస్యభాగ్యా ||

◆ ఈ భాసము గుంటూరిజిల్లా, సత్రైపల్లితాలూకా, వేల్పూరిగ్రామములో రామేశ్వరాలయము
లోని ధ్వజస్తంభమువద్ద పాతిన నల్లతాతిమీద చెక్కబడియున్నది. లోకల్ రికార్డులు, 12 సంపుటము
పుట 2౯0 లో దీనికణ శిల్పలతోకలదు. గవన్న మెంటు భాసనకాళివారి Annual Report on
South Indian Epigraphy for 1925-26 లో 572 సంఖ్యగా నమోజాచేయబడినది.

ఈ భాసము, పోలయనేమని తమ్ముడగు అన్నా రెడ్డికుమార్తెవేమాంలిక చేవేయించబడినది. ఈసెల్ల ర్త
“నల్లనూంకయ ” ఈతని తండ్రినూంకమ రెడ్డి చిట్టయ (చివ్వుయ) కుమారుడు, దొడ్డయపొత్తడు పోలయ
నేమని మాతామహుడీదొడ్డయ. ఎఱ్ఱాపెగ్గడహరివంశములో నూంకమ రెడ్డి ఈక్రిందివిధము గా ప్రశంసించ
బడినాడు. “వేమధాత్రీపతికి బరమమిత్రుడును, సకలజగత్కైశ్రుండును, నగుమాతులపియపుశ్రుండు.

జయమేకయ్యమునందు నెంతటి రిపుక్షానాధులంశెందనీఁ
దయసంపన్నతనెన్నడున్ వెలితిగాడాద్యక్రిమాయత్తమై
నయమాత్మీయము గాఁజిరిస్తీతుల నానందించునాధ్యండు చి
ట్టయనూఁకప్రభుడీదగ్గుణనిష్ఠాపుణ్యగణ్యుండీలన్

మరివంశము ప్రాభా, అశ్వాసము I పద్యము 34
—సంపాదకుడు

8. దిగ్గంతావళకుంభకూజ ఘుస్పటిభూత ప్రతాపా తపస్వాణోఽవమతప్రసూనవిఖిస్సర్వం
వహించంద్రిమాః । లక్ష్మీవాంఘ్రివి నల్లనూకన్యపతి పుత్రస్తయో రాసతక్షోణీపాల కిరీటరత్నకలికాసీరాజ
తాంఘ్రిద్యయః ।

9. కైలాన్ కైలాసయంతః కఠిసముదయా నభిమాతంగయంతః భాస్వంతంచంద్రియం తస్సకలజల
విధీనాకు దుగ్ధోధయంతః । యస్యావిశ్రాంత విశ్రాణన సరసధియః క్షిప్త భర్తాత్వహాసా శ్లోతాన్నైకృచ్ఛా
వశేసాస్త్రీభువన మభితోభాంతి కీరైఃకలాపాః ।

10. సంగ్రామాజ్జన పల్లవతిరియన, శ్రీవీరనారాయణ స్వామీసంగడి రక్షపాల శరణంః కాత
రాణాంభవ । ఇత్యామోధన భూమిషు క్షితిభుజాయత్యధాగాహతి తృట్వద్వీరకబంధనాట్వ జనితోద్వ
గాని దంతత్వివః॥

11. యస్మిన్నుద్గాముదామ్ని క్షితిమవతిగుణ శ్రీనిధేగాసేతోరాహిమాద్యోనాహిభవతితగాంక్యాపి
క్షాదుర్భిక్షురోః । యస్యక్పూగాసిధారాదలితి రిపుస్వపశ్రేణిమేదోవసా స్ఫుజ్మజ్జాత్రం సుభిక్షం బహురణ
మలభైరూభృత భేతాలికానాం॥

12. ఆశాచక్రిమ వక్రివికరిమ విదా చక్రాయధ స్నాహవ
గీర్మిష్టే భీచ్ఛతమే శ్రితావ తపనే సందీపయత్వయ్యతం ।
యస్యాశేష వికోభూతలపతి ప్రత్యగ్గవిశ్వాయశ
పౌఠిధధ్యాంత కదంబకం దిశిదిశ్శేన్ముఃచరీదృశ్యతే॥

13. శ్రీ వేమక్షితిహమజన్యతినయా ప్రబోధనైయక్షాపతే ।
రన్యాంబా సుపవిత్ర గర్భజనితా వేమాంబికా శ్రీమతి
తస్యాదంచితభూరి సద్గుణమణి శ్రేణీమనోహారిణీ
శ్రీమన్నుంకములల నూంక ధరిణీ నాధస్య భాద్యాసతీ॥

14. శాకాభే బాణాంధ్రి ద్యుమణి శ్రేణీసరిమితే మాఘమానేవలక్షే
సప్తమాన్యం నస్తకోకే సమవనక్మితినో గామనాధస్య శంభోః ।
గోహి పుంజ్ఞాయ ధర్మో స్సమధిక సుధయా వేపమాదాయ
వజ్రిప్రాయం వేమాంబికా సా స్సధిశే సుణవతి శాతకుంభస్య కుంభం॥

15. ఆస్మైవశంభోస్సవిధిసితస్య శ్రీ రామచంద్రిస్య చనామగమ్యం ।
విధాయసాక్ష్యే సుధయావిలిప్తం తత్త్రిన్యధాన్నిర్మలహేమకుంభం॥

15. ఆస్మైవశంభోస్సవిధిసితస్య శ్రీ రామచంద్రిస్య చనామరన్యం ।
విధాయసాక్ష్యే సుధయావిలిప్తం తత్త్రిన్యధాన్నిర్మలహేమకుంభం॥

16. ఆశ్రాంతోదన వస్త్రకాంచన ధరణీ దానాదిభిః
పుణార్ణం నిజభిర్దురూఢిత ధరాదేవ ప్రతిషాపస్యైః ।
అస్యాస్య తతమిద్భృతై ర్భవమిద్భైః శంభోస్సపయాణంశ్చైః
క్షీణిన్నూరి చకాసు నితరామాచంద్రిమాతారకం॥

తాత్పర్యము.

గంగవలె పవిత్రమగు నాలుగవజాతియందు దొడ్డభూపుడు జనించెను. ఆతనిభార్య గుండాంబిక. ఆమె యందాతనికి చిప్తయ అను కుమారుడు కలిగెను. చిప్తయభార్య వాసాంబిక; నూంకమరెడ్డి వాసాంబికయందు చిప్తయకుమారుడు. నూంకమరెడ్డిభార్య నారాంబిక. కుమారుడు నల్లనూంకయ. ఆతడు బహు పరాక్రమవంతుడు. సంగ్రాహార్జునుడు, పల్లవశ్రీనయనుడు, వీరనారాయణుడు, సంగడిరక్షపాలకుడు ఆనునవి నల్లనూంకయ దిరుదులు. పోలయవేణుని తమ్ముడగు అన్నారెడ్డికిని అన్నమాంబకును జన్మించిన వేహాంబిక నల్లనూంకయ సతి. ఆమె 1295 శకాబ్దములో మాఘ శుద్ధ సప్తమి దినమున రామనాథేశ్వరుని ఆలయము పాలగచ్చు చేయించి హేమకుంభము పెట్టెను. ఆ ఈశ్వరుని సమీపముననే ప్రతిష్ఠింపబడిన రామచంద్రమూర్తి ఆలయముకూడ పాలగచ్చుచేయించి హేమకుంభము పెట్టెను. ఆమె తనభర్త పుణ్యలోకప్రాప్తికి అన్న, వస్త్ర, కాంచన, భూ, గోవానాదికముల చేసెను.

◆ XII శా||శ|| 1278.

1. శ్రీయశ్నవోత స్త్రీపుగాంతకాయ ప్రాచాన్ముదై కాంగజపంచఘంటాం
ఆరామసంభాంచిత సంచధామవిహారితే పంచశివాయచాన్వ్యా||
2. కాకాదే నాగశైలయ్యమణి పరిమితే మాధవే పార్లమాస్యాం
నారేశుకృష్ణవాండ్య ద్విరద మ్మగపతిశ్శేఖు భూమీశ్వరస్య
ఏతాః శ్రీయశ్నవోతః పితృనిదితముదాముక్త యేద్యేపజేతా
దాక్షాగామేశ్వగాయ ద్విపకరచరణా సంగీనః పంచఘంటాం||

◆ XIII శా|| శ|| 1280.

స్వస్తికీర్తి శకమ్నయ్యలు ౧౨౮౦ ఆగునేం
కోవిళంబి సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ
తు ఆనపోతయక్షడింగాయ మోటుపలికిం గా
పువచ్చీ వ్యవహారలకున వ్యవహారంవచ్చీ కనపటాల

◆ ఈశాసనము అన్నపోతరెడ్డిది. దాక్షిణ్యముదేవాలయములోని ఇర్రడివీనుగపై చెక్కబడియున్నది. ఈశాసనము S. I. I. Vol, IV లో 1387 నంబరుగా ప్రచురింపబడినది. [సం.]

◆ ఇది ఆనపోతారెడ్డి మోటుపల్లి శాసనము. ఈపాతము శాసనపు ప్రతిబింబముల ననుసరించి నాచే నిర్వచింపబడినది. ఈ మోటుపల్లి బాపట్లకు 17

దీప్తాంతకాల వ్యవహారమునూ యిచ్చినవర్తరం ను
 సనస్తంభము మోటుపనె వరుకాంతు వచ్చినాను
 వారినన్నించి పెద్దగొనిఉండువారుము వారువప్పడువారి
 ఒకతావునకుం బోయేమన్నాను కాంపని పటక అనిపిపు
 చ్చువారము ఏవూరిసరితు దెచ్చినాను తమవిచ్చలవిడి
 సం మివలసిన చోటకుం గొనువారు గానివేరొక
 పల్లెసని సరకు ఆడపె
 ట్టమునిరాను..... దము పరదేశి వ్యవహారు
 లకును ఆపుతిక్ర మునునుంక దాయమును మానితిమి
 బంగారునుంఖము
 మానితిమిగంధమునకు బడినుంఖము పూర్వ మరి
 యాదలోను మాంటును ఒకటి మానితిమి తేలివ సర
 కులకును బడినుంఖా..... పూర్వమర్కాద
 క్రమాననేకొనువారిము యీ క్రమానకు సర్వముంబన
 వారును..... వారికింబను ఆధియ
 మాస్తముగాని స్తివిజయతివయ వి
 కాలః పృథ్వీహందాన కీలః ధృతమధ ప
 రిపాలః సంక్షేత్రవాలః ఆహిత
 వసకృతాను శ్లోమ భూపాల నూనః స్తుతి
 కలితమహీశః అన్నవోత్కృతీశః
 కాకాజే గగనేధి నూర్వగణితే తీరే మహాం
 భోనిధేః పృథ్వాతే ముకుంహ్వావీ పురవరే
 క్రిసోమచంత్రిశ్వగః మర్యాదామక
 శోజగజనమతాంసాంయాత్రికాకామిహం
 క్రిశ్లోమయ అన్నవోత స్వపతే గాచంద్రమా
 మాతాకం అన్నవోత మహీపాల శాసనో కీ
 ర్తిభూషణం సావిత శ్వాసన స్తంభస్వమాయామాజ్యే
 మతా..... ఆనుహ్య..... దజమా
 అన్నవోత మహీపతేః
 అకనోద్వాపద్యా దిశ్యతా..... క్రి

మైశ్వరములో సముద్రోత్థితమున నున్నది. ఈ శాసనపునకలు లోకల్ రికార్డులు 5వ వాల్యూములో 516
 పుటలోను 42 వాల్యూం 412 పుటలోను అనేకతప్పలతో నీయబడినది. ఈమోటుపల్లిలోనే వీరభద్రస్వామి
 దేవాలయమున కెదురుగా పాలియున్న నల్లరాతి స్తంభము వైనాలుగువైపులను గణపతిదేవుని శాసనమొకటి
 క్రి||శ|| 1244-45 వాటిది కలదు. (See Epi. Ind. Vol. XII Page 188). ఈరండుశాస
 నములును మోటుపల్లిని రేవుపట్టణముగా అభివృద్ధిలోనికి తెచ్చుటకు స్వదేశిపరదేశిచేహారులకు అనేక సౌకర్య
 ములను కల్పించుచు చేయబడినవి. ఈ మోటుపల్లినే మార్కోపోలో అను యాత్రికుడు పృశంపించియు
 వ్రాడు. కాకతీయరాజ్యము నీతడు ముటఫిలిరాజ్యమని పేర్కొనినాడు. సంపాదకుడు.

◆ XIV శా. క।

అనవేమారెడ్డి గుంటూరుజిల్లా యిలాకా తెనాలి తాలూకాలోచేరిన మం|| కొల్లూరులోవున్న తామ్రశాసనం.

శ్లో. వినిర్మితో విశ్వస్పృహ ప్రయత్నాః | తస్మైశ్చ సర్వేషామసారభూతః||
లోకేప్రాణ తయాప్రసిద్ధః | సోష్మాశ్చ ధోమశ్చ చతురవరః||

శ్లో. పుణ్యేతత్ప్రకరే కర్మాత్సమజని ప్రోలక్షమాధీశ్వరః
యస్యోదగ్రతర ప్రతాపనిహతా మోహాంగతావైరిణః

◆ ◆ ◆
విందంశేన చనిర్వృతిం జలనిధిద్వీపే మృనూపేషుచ||

శ్లో. తస్మాచ్చ వేమన్మపతే యదయాది వాదే |
ర్జాతా ప్రతాపవరకాంతినిధీకుమారా |
సూర్యేండు తుల్యమహాసావనవోతధూపః
కీర్తయంన్న వేమన్మపతి చ్చగర్జుపాలః||

శ్లో. జిత్వా కీర్తయనవోత ధూతలపతి స్వీగానరాతీజబలా |
దాకృష్టా తటినీ తటాదుష్టవ మవత్యా గాతమీ సోత్తపః
ఆవింధ్యానితియ త్కవీంద్రవచనం తస్మాపదానస్తుతౌ |
ప్రత్యేబ్ధం ప్రతిపక్షదేశ జయిన స్త త్పుర్వపక్షాయతః||

శ్లో. వీరకీర్తయన వోతధూతలపతే గణభీరభేరితైః
శృక్రూరాణాం హృదయేషు సంగరముఖే భిన్నేషు పూర్వంరశం |
యద్వీరం నిరకాసయ ద్భయరసో వేగాత్కులో ప్యాగతో |
యక్తం ప్రాక్తనమంబు నిర్ణయతి ప్రత్యేగ్గ్రమత్కూర్జితం||

శ్లో. యస్యాసీన్ కులికధ్వసీ=కలయతో ధాటీషు భేరిధ్వనిం
నామానిద్మత మునస్య జపతి స్సంగ్రామ గాంధీవినః
సంగ్రామోపపదాని భవతాం రక్షాకృతే స్సర్వదా
వర్ణంతామితిబోధయంత్యధపతిం ధీయంతీరిణో మంత్రీణః||

◆ ఇది కొల్లూరి తామ్రశాసనము. వీనిమూలపు రాగిలేకులు పోయినవి. దీనినకలు ఇలియట్ శాసనం
పుటము 1 టి, పుట 206 లో ఉన్నది. దీనిలోని (1) లీలామ్యాతజితాం(2)తమోహరేతాం (3) యన్మాణో
(4) సంగ్రామపార్షస్య (5) యత్కర్తి గానసమయే (6) సింహోక్తిరివ (7) తేషాం సర్వగుణోత్తరః
(8) ప్రాదాత్ కుండి (9) నైతచ్చిత్సం (10) స్తోభావ్ (11) వేమక్షితీణో (12) ధర్మాత్మణో అను
ప్రారంభములు గలిగి యీ క్షిములు ఈ అనుబంధము 10వ పుటలో నున్నవి. శాసన తిరుగ ప్రకటింపలేదు.
ఈశాసన దర్శకాలమును తెలుపు భాగము పోయినది. సంపాదకుడు.

ప. ఇక్కడి కాసనలలో మూడుపల్కులు అయినవి. నాలుగోపలక పోయినది. గమక వ్రాయలేదు. అయిదోపలక లగాయకు 1

యథాటిఘ విశోధిరాజనిలయే యాధాలయే యోజితో పహ్నిః కల్పిత
హేమకుటిమ ఘనస్యంద మ్గులింగోజ్జ్వలః
హేమాద్యోరివ భూమికామ్ కలయతి ప్రోథః పృతాపోమ్మణా
సప్రత్యంతగిరే స్సహేమసరితః సంవ్యాప్తతారావరేః॥

ముక్తిభట్టః ఇల్లపాటికేశవార్యః కుకుట్లపల్లి ఆనంతభట్టః బెజవాడభాస్కరార్యః ద్విభాగినః సూరభ్ర
పోలనార్యః యీఅప్పయార్యః యీదేవయార్యః గానుగుపాటి సర్వయార్యః ఏకపాదశిష్టః చెంపర్తి అప్ప
యార్యః అవనిగడ్డ భీమయార్యః కుమంగూరి పెద్దనార్యః ఈసోమయార్యః తేనులగడ్డ గంగనార్యః కృందుర్తి
పోతిభట్టః గవన్లత్తలయార్యః చేంబోలికేశవార్యః అర్థభాగీ॥ తేనులగడ్డ ఆదిత్యార్యః అర్థభాగీ పల్లెలనామ
యార్యః ఎతేకాండిన్యగోత్రాః వరదసోమయాజిద్విభాగీనః అవనిగడ్డకేశభట్టః తేమాద్వల్యగోత్రాః ఆనం
దుల పెద్దిభట్టః ప్రోతిపెద్దిమంచనార్యః మట్టెహరిభట్టః సపాదభాగీ నంగిగడ్డశ్రీగామరాయ్యః కారుచర్ల సూ
రయార్యః సార్థభాగీ తాడిపల్లి భీమయార్యః వంగిపేటి పెద్దనార్యః చావలి కింగయభట్టః కొండుూరి సూరయా
ర్యః ఈదాసయార్యః పిల్లలమర్రి తల్లయార్యః ములుకుట్ల పిన్నయార్యః జొన్నకామ దేవరార్యః జేమూరి
వల్లభార్యః ధూలిపాళ మారయార్యః అనుభూ మారయార్యః చెంబోలి నరహరిదేవః అర్థభాగీ పొన్న
యార్యః యర్రిగుంటల గంగయార్యః వొడలి దేవయార్యః కొత్తపల్లి అల్లయార్యః కేశభట్ట యల్లయార్యః
మాతేటి అప్పయార్యః యీ మంచనార్యః అర్థభాగీ మాతేటి పెద్దనార్యః అర్థభాగీ లక్ష్మణార్యః దేవిభట్ట
ద్విభాగీ కొప్పురి దేవయార్యః వొడ్డే దేశసూరయార్యః చావలి పోతయార్యః అర్థభాగీ సత్తైపల్లి కూచ
నార్యః ఎతేహరితగోత్రాః దూర్వాసుల అప్పయార్యః ద్విభాగీ దూర్వాసుల పెద్దనార్యః యీ పుగమేత్త
మార్యః యీ పెద్దయార్యః ద్విభాగీ పుప్పలపాటి దేవభట్టః స్తోత్రోపన్నాల దేవరార్యః కృపనారాయణ
భట్టః యీధానయార్యః నండుూరి అప్పయార్యః కంచర్ల కృష్ణయార్యః పాపనజ్యోతిష్కూః మన్నెపల్లి కామ
యార్యః ద్విభాగీ రంగయార్యః అర్థభాగీ సోమయమల్లయార్యః యీ కింగరార్యః త్రిభాగీలింగమగుంట శైర
వార్యః ఎతేగౌతమగోత్రాః రాజయార్యః తాడేపల్లి పోతయార్యః యీ శ్రీరామయార్యః అర్థభాగీ సోలస
అప్పయార్యః పెనబాక పెద్దనార్యః అల్లడ కింగవార్యః నొలప తిల్లయార్యః కావూరి అప్పయార్యః సోమక
మంచనార్యః బడుగు జాతయార్యః యీ మల్లయార్యః బెజవాడ సోమయార్యః యీ మంచనార్యః పెనగొండ
మంచనార్యః ద్విభాగీ పెద్దపూడి అప్పయార్యః సోమయభట్టః పెడన అప్పయార్యః సోమయభట్టః పెడన
అప్పయార్యః ఎతేఆత్రేయగోత్రాః ధర్మాసనం సోమయభట్టః ద్విభాగీ ఏతే ఆత్రేయగోత్రాః భాస్కర
పల్లి కింగయజ్యోతిష్కూః ములుకుట్లఅన్నయార్యః యీ సర్వయార్యః మల్లాది నాగాయణార్యః వికారిద్వారీ
మల్లభట్టః అమరవల్లభార్యః కుమ్మంగూరి వల్లభిశిష్టః యర్రిమాత్యః రామరాజః సార్థభాగీ కేశిగాజః పల్లూరి
కేశవార్యః కొలవలమ పెద్దిభట్టః తాత గంగాధరభట్టః పసపు చెలిమంచనార్యః ఏతేకాశ్యపగోత్రాః
శ్రీపాద కూచనార్యః ద్విభాగీ మల్లాది అన్నయార్యః ద్విభాగీనః బండమ్మాడిమంచనార్యః శ్రీపాదకేశవార్యః
నాయపూడి దేవరార్యః కోనతేటరామరార్యః గడ్డపల్లి పెద్దిభట్టః తాళ్ళూరి ఆదిత్యార్యః కామరాజ మాధ

(1) అవి కాసనరేఖకుని రిమాన్కు. — స॥

వార్యః కంకండగుట్ల అనంతాశ్యాః కందన ధనంజనార్యః మేడూరి మాధభట్టః సపాదభాగీ ఏతే కాళికగో
 త్యాః ప్రభువులపోతయార్యః కొటికలవూచి మంచిభట్టః భీమేశ్వరభట్ట సోమయభట్టః వూలపల్లిశింగయార్యః
 అనవోతకోతిప్పః యేటూరి కొమ్మయార్యః సూరంపూడి రామయార్యః పూడుపూడి మల్లయార్యః ప్రభు
 వుల పోలిభట్టః సాలసబొల్లయార్యః యీ శింగయార్యః ధూళిపాళ అన్నయార్యః యీ రామయార్యః లేక
 పల్లి అన్నయార్యః గుండుకూపాటి శింగయార్యః చివుకుల మారయార్యః ప్రభువుల లక్కనార్యః మావూరి
 పెద్దనార్యః వామదంతం చెముడుయార్యః సార్థభాగి తోలేటి సూరయార్యః నెన్నవపు అన్నయభట్టః అరకు
 గూరి పెద్దనార్యః మునుగుల పెద్దనార్యః సిద్దియర్రదొడ్డియ్యేదిసోమయాజి తోలేటి నీలకంఠభట్టః సిద్దిపోత
 భట్టః తంగడ కూచనార్యః అరవజనార్దనభట్టః ఏతి ఆంగీరన బార్హస్పత్యభారద్వాజగోత్యాః పానుగంటి
 మల్లయార్యః ద్విభాగి ముక్కలని నరహరిదేవః ఏలేవాఘాలసగోత్యాః పల్లిపత్రోదాళరథరార్యః ద్విభాగి
 దోనేపూడి సూరయార్యః ఏతే కపిలగోత్యాః తిక్కన భట్టనారాయణభట్టః తోలేటి సూరయార్యః ఏతేశత
 మర్షణగోత్యాః అప్పిక్కట్ల ఆప్పయార్యః ఏతేభంతరగోత్యాః పండిత అన్నయార్యః ఏతే వాలభిల్యగోత్యాః
 చలనూరి పోతనార్యః సార్థభాగి ఏతేమైత్రేయగోత్యాః అరవజననాధార్యః శ్రీ పాదాల ఆప్పయార్యః
 గుండుకూపాటి మల్లయార్యః గయళ్ళ నాగయార్యః ద్విభాగి వైడిపాటి మంచనార్యః యీ కూచనార్యః
 పండేటి ఆదిత్యార్యః ఏతేశాండిల్యగోత్యాః గుంజపల్లి శింగయార్యః యీ పోతయార్యః యీ ఆప్పయార్యః
 ఏతే లోకాతగోత్యాః బండామర్ష శింగయభట్టః బండామర్ష గోవిందభట్టః ఏతే వార్తేశ్వరగోత్యాః కడిమి
 పల్లి శింగయార్యః పోమ్మల పెద్దయార్యః ఏతేశాలసతిగోత్యాః చింతపేట యల్లయార్యః య్యోగుంట అప్ప
 యార్యః ఏతే గార్త్యయగోత్యాః రుద్రవరపు గామయార్యః ఏతే పరాశరగోత్యాః నూతక్కె నరహరిదేవః
 ద్విభాగి ఏవతేశానకగోత్యాః కన్నరకేశవార్యః సార్థభాగి ఏతేవిశ్వామిత్రగోత్యాః కొప్పరపు లక్ష్మణభట్టః
 సార్థభాగి ఏతే భారద్వజగోత్యాః.

యర్రయప్రగడ గారికి తాడినగరపు పోలమున ఇరుపుట్టి ౫౭ వేమారిపాలాన ౫౦ నైసికేసరిపాటి ౫౩
 కండ్రిక ఏతద్విశేషబాది లిఖితే భ్యోవై ఏకైకభాగినః సర్వే కూకాధ్యాయకాః ఆస్య గ్రామస్య సీమాచిహ్నాని
 కూర్పునకు:—కృష్ణపాలాలనుండి వుండ్రోసలగుట్ల పెదలంకలసహితమైన లంకలకు కూర్పున పెద్దప్రవా
 హము అన్నయనకు తుమ్మలమోటున్న గంగ పడమటిదరినికుంటానున్న ఆ పడమటి వొక కంభమున్న
 నారిసిని నాలుగు కంభాలంగూడిన పుట్టగట్టున్నా తోకపాలంకల దక్షిణాన ఒక కంభమున్న వుప్పిపాదా
 నున్న కుంటాను తాడినగరి తూర్పునను ఆవురితోటి వుత్తరాన పుట్టి గ ఆకుంటా దక్షిణాన జమ్మిపుట్టాను
 తాడినగరి ఆళ్లేయానను పెద్దతోటి పడమటను దండతాళం మోదుగుపుట్టాను ఆరచెట్టుపుట్టాను ఆ పడమట
 చవిటిమిరుగ్గూ తాడినగరపు దక్షిణపు పాలిమేర దక్షిణానంట ౦ తాడినగరి నైరుతి చాలిరావి తాడితోట
 వుట్టాను తాడినగరి పడమటి పాలతోడు పడమటిగట్టు గుమ్మడువెల్లి దక్షిణాన బాలుపుట్టలు ఆళ్లేయానకు
 గూడవెల్లి కూర్పునకు పెద్దతోటి దక్షిణాన చవిటిమిరుగ్గ నైరుతి గూడవెల్లి వుత్తరపు పెద్దతోటి దక్షిణమున్న
 బొద్దులూరిపాటి నైరుతిని ఆవురితోటి చింతాను బొద్దులూరిపాటి దక్షిణాన తోడు మర్రిపోగు తాడితో మర్రి
 వకటి వొక కంభమున్న వుప్పిపాదా జమ్మిచింతా బొద్దులూరి యీశాస్యానకు కంభము ౦ చింత బొద్దు
 లూరి ఉత్తరపు పాలిమేర పోతుతాడి ౦ ఆవుత్తరానను వుప్పివెరవక కంభం ౦ పడమటికి వేమారి ఆళ్లే
 యపు పాలమున జమ్మిన్నీ త్రపుట్టాను వేమారి కూర్పున చాలుపుట్టలున్న ఆవురి తోకాస్యపు పుట్ట

కున్నా ఆ వృత్తరాసకు బమ్మిచెట్టున్నా పుట్ట ఆ వృత్తరాసకు కంటాను పుట్టలున్నా క్రాపదక్షిణపు సాతి
 మేర వోకకునిపెద్దపుట్టాను తాడికంటాను ఆవృత్తరాస చాలుపుట్టలు కంభం వాయువ్యానకు క్రాప తూర్పు
 చాలుపుట్టలు వృత్తరాసకు యీవూరి దక్షిణపాలిమేర చాలుపుట్టలుగట్టు యీవూరి ఆక్షేయానకు బంటులంక
 ఉత్తరపుగట్టు కంభం ౧ ఈకాన్యానకులంబులంక తూర్పు పశ్చిమామాము అన్నిచాలముచుట్టువను అక్కిదక్కి
 డిడి తిడిగి పారగాను చాలుపుట్టలున్ను సీమచిహ్నులున్ను యీ రాజతమ్ముడు అనగేనుభూపతి మజ్జసాలక
 వేమురితూర్పు పాలానను పదిహేనుపుట్ట క్షేత్రమున్ను తాడినగరి పాలంచుట్టు నానువాగుకెంట ముప్ప
 దేనుపుట్ట క్షేత్రమున్ను యెనికేసరిపాటి యాభైపుట్టచేను భావోకయిచ్చి ఈవూరినే కలిపెను. యీ యెని
 మిదిదిక్కుల శీమాచిహ్నులుండ వలంగాగల నడిమిక్షేత్రము కృచ్ఛముతోడుగూడిన వూరు యిన్నూరు అం
 కాలను యారాంశానను యీ బ్రాహ్మణులు అష్టయిశ్వర్య ఆష్టభోగ సహితముగాను ఆచంద్రార్కము
 అనుభవించువారు.

శ్లో. స్వదత్త్వాద్వివి గుణం పరిదత్తానుపాలనం ।
 పరిదత్తాపహారేణ స్వదత్తం నిష్ఫలంభవేత్ ॥

శ్లో. స్వదత్తం పరిదత్తంవా యోమాశేతి వసుంధరాం ।
 మష్టివక్షాక్షణ సమాస్మాణి విష్టాయాం నాయకీమిః । తే
 అనవోతమహీపాల దత్తం క్షోలూకాశనం ।
 ఆచంద్రతారకం.....

[యీ కాశనానకు ఒకకాయం వున్నది. కడియంమీద ఒక నందివున్నది.]

◆ XV కా॥ ౩॥ 1280.

కాకాబ్దే గగనేభ మూర్ధ్యగణితే సోమస్య దర్శ్య తథా
 భూమానోర్ధివనే హిమేతర కుచః పుణ్యోపరాగాంత్రతే ।
 గ్రామం ప్రాధిక దన్నవోతస్వపతిః శోడూరు నామాంతిమ్
 పాష్ట్యైశ్వర్య కమప్త భోగసహితం ధూరేవతా భ్యోముదా॥

◆ ఇది శోడూరి కాశనము. ఎఱి గ్రాఫియా ఇండియా 25 సంపుటము 137-146 పుటలలో పరికటింప
 బడినది. వంశపరిశిస్తిని చెప్పి శ్లోకములును, ప్రతిగృహీతల క్షేత్రము ఇందు పరికటించలేదు. కాశనదత్తకాల
 మును తెలుపు భాగములును, గ్రామసీమాచిహ్నులు తెలుపు భాగములుమాత్రమే, ఇందలిచరిత్ర, భాషా
 తిజ్ఞానువుల ఉపయోగము నిమిత్త మివ్వబడినది. ఈ కాశనమును వ్రాసినవాడు అనవోతస్వపతి ఆస్థానపండి
 తుడు, బాలసరస్వతి.
 —సంపాదకుడు.

కులాపహా నదీతీర విస్తీర్ణ్యః ప్రతిపాదితమ్ ।
 అన్నపోతపురం నాన్నాజయత్యా చంద్రాతారకమ్॥
 అభగ్రాహస్య నీమా చిహ్నని॥

తూర్పువకు మౌనికొండగుంట పడమటిగట్టునను ఆకుంట దక్షిణపువడి తూర్పునగట్టు మృ దక్షిణముఖమై దాం
 శేరు సహితమై ఆవీరు దాంటి సంగినిపల్లి కోడునీమగానువచ్చి ఆగ్నేయముల పంకనిపల్లి పాలమేర గట్టు
 మోచెను. దక్షిణమునకు విన్నకోటపాలము వాయువ్యముల మగిడి దక్షిణం ముఖమై పోయి అల్లిగుంట మోచి
 అట్టి పడమరముఖమై పోయి నైఋతిమూల కనుమల్లవూడి పాలము మోచెను. పడమటినీమ వట్లూరి అక్క
 డొక పడమటికర పట్టుకొనివచ్చి వన్నేరుసహితముగా ప్రతిపాటిపాలము ఆగ్నేయముల మోచి ఉత్తరం
 ముఖమై నందివంపుసహితముగావచ్చి రాజినాయని పాలపట్టి వెల్లికిపాలము మోచి మేడితాపి కృంకలమిట్టి
 పాలము పడమటికర పట్టుకొని ఉత్తరముఖమైపోయి వాలకోడుచాటి ఉత్తరముఖమైపోయి నాగువ్య
 మూల కలువవూడి కరిమోచెను ఉత్తరంనీమ ఆరేసీమగాను తూర్పుముఖమై సాగివచ్చి అలకవన్నాస
 దక్షిణపుంగరసీమగా వచ్చి వన్నేరుమోచి దక్షిణం ముఖమై వన్నేరే సీమగాను కృంకలముట్టు పులిపాడు
 సహితంగా వచ్చి గురుంజకోడు వాసినచోటును వన్నేరునాటి తూర్పుముఖమై ఈశాన్యముల మౌనికొండ
 పాలము మోచెను.

◆ XVI శా॥ ౩॥ 1253.

- (1) తస్యా మద్దంకి రాఖ్యాతా విఖ్యాతా విభవోన్నతా ।
 నురకిన్నర దైత్యేంద్రీ ఫణీంద్రీ యగరేష్యపి॥
- (2) తాంపురీంపాలయామాసు న్సురసింధు సహోదరాః ।
 నృపావిక్రీమ సంపన్న, ధమ్మకాంభా సత్యవాదినః॥
- (3) ఆసీద్యేమ స్వప్రసతో ధరిణిభృత్ కోటీర కోటీమణి
 శ్రేణీరంజతి పోలీలాన్వవాయాంబుధేః॥

◆ చది 14వ పంక్తులుగల చాల పెద్దకాసనము. అనురావతిలోని అనురేశ్వరస్వామి దేవాలయములోని
 స్తంభముపై చెక్కబడినది. కొండవీటిరెడ్ల కులకృమాగృథమైన మంత్రినేనాపతుల పంకములోని 'వేమం
 గారు' అనపోతరెడ్డిగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధి అగునట్లుగా అనురేశ్వర దేవరను పునః ప్రోక్షి
 చేసినపుడు వేయించినదీకాసనము. ఈ వేమంగారు అనపోతారెడ్డి నేనాపతి మల్లెవాయని (మల్లయ) కుమా
 రుడు. ఈ కాసనముందలి తెలుగు భాగములో ఈ వేమం దిరుదావళియున, ఈ అనుబంధములో 14వ పుటలో
 ప్రచురించిన పోలయవేమని దిరుదావళియున, ఒకటియే. కాసనములోని సంస్కృతభాగములో రెండ్రములు
 మూడ్రములు, వాలుగర్థములుగల స్లోకములు కలవు. కాసనవిత్వచరిత్రము తెలుసుకొనగోరువారికివి ఉప
 యోగములు. పూర్తికాసనము S. I. I. Vol. VI Page 111 to 114 లో అచ్చుపడినది.

సంపాదకుడు.

యోగేందుప్రతిమేన నిమ్మకాయ కళాపూర్ణణ లోకత్రయా

జ్యోత్స్నాన సోదర సవ్యసోమతభరైః భక్తిరానంద మాసాదితా||

- (4) హేమాది గురుతద్దానం కుటుంబ స్సకళామహీ ।
కరదస్సారస్త స్యసభాగ్యో నేమఖాపతిః||
- (5) అన్నమాంబా తమాజేన కృతినావేమ భూభుజా ।
అహోబలేశ క్షుణ్ణికా నిత్యే క్రిపవ్యలేపిత ।
సోవానానాం ఘనారమ్య సుదృఢా పంజ్జైరాత్మనః ।
సమారురుక్షైః కైలాసం నిశ్చేణిరివ నిర్మితా||
- (6) బ్రహ్మకండ్యాః కృష్ణవేణ్యాః గౌతమ్యా వేమభూవరః ।
ఉపకంఠమగ్రహారై రాక్షణ్ణా మకరోద్విభుః||
- (7) తస్యపుత్రో మహాభాగో నాభాగపద్యోసుజైః ।
అన్నపోతమహీపాలా భూపాలకులజేవతా||
- (8) యస్యత్యాగే మహాభాగే కర్ణః కర్ణపథంగతః ।
బాసేనామిత మాసేన బలిర్వలిరభూద్భువి||
- (9) శౌర్యేణ చాతివీర్యేణ శత్రవో మిత్రాభేదివః ।
భవంతి నిమాతాయేన జన్యేప ర్జస్య సన్నిభాః||
- (10) త్రిపురాంతఃజేవేన దత్తమత్త ద్విపాకలం ।
రాజ్యంప్రాజ్యం సుహృద్భాజ్యం భోజ్యంయః కురుతేర్థిశాంశి
- (11) కులకృమాగతస్తస్య మంత్రినేనాపతిస్స్వయం ।
వైరివారణ పింహో భూస్మల్లి నాథోమహాబలః||
- (12) కుమార ఇవశక్రిస్య విప్యకేసో నా శేరివ ।
తస్యవేమహీ మశస్య జయలక్ష్మీ పృదస్సదా||
- (13) తేన విఖ్యాత సారణ పితః కేరిచమూపతేః ।
కులముత్రే జతంశౌర్యత్యాగ భోగగుణో తరం||
- (14) యోలాహో ఘనమందరాది మధిత ప్రతిష్ఠి పృధ్వీపతి ।
క్షీరాంభోనిధిజేందిరా పరివృథ క్రివీరసారాయణః||
క్రిమత్యేతయ మల్లశారి రచయ క్రిజేమ పృధ్వీపతేః ।
మంత్రీరాజ్య ధురింధతో విజయతే శోదందరామాయుధి||
- (15) తస్మలక్ష్మాంబికాగ ర్భా జ్ఞాతోవేమ చమాపతిః ।
ప్రద్యున్నుఇవ కృష్ణస్య క్షీరాచేరివ చంద్రమాః ।
భాస్మరస్య యథాకర్ణో మహేశస్య గుహాయథా ।
లావణ్యకాంతి సత్యాగ శౌర్యరానందదః పితుః||

- (16) అనపోతి మహీశ బాహుదండః ప్రథితారాతిని కాయకాలదండః ।
భువికేతయ మల్లవేమకారి స్సదయం రక్షతి రమ్యధాన్యవాటిం॥
- (17) ఆయాతా యవనా ఇతిక్షితి భుజః శ్చత్యైవ వార్తామహా
దుర్గాణ్యశ్చ భటాకులాని సభయా స్వక్త్యావనాన్యావిశక్ ।
శ్రీమాన్మల్లయవేమ శౌరిరసపోతాధీశ బాహుర్జయీ,
పాశ్చాత్యవగనోబృగండ రిరువోనిర్జిత్య సంరాజలే॥
- (18) కాకాజేగుణ మాస్తినేత్ర వసుధా సంఖ్యేష్టవేవత్సరే ।
మానే శ్రావణి కేసి శే ఫణిదివే వాచస్పతే వ్యాకాసరే ।
రాకాధీశ కీటిరత్న నికరై ర్మీరాజితాం ఘ్రిద్వయ ।
స్స శ్రీమాన మరేత్వోశో భువిపునర్నిత్య ప్రతిష్ఠాపీఠిః॥
- (19) నిజవంశాబ్ధి చంద్రేణ మహేంద్రేణ మహాజనా ।
అక్రమాంబా తిమాజేన కలాభాజేన భాస్వతా॥
- (20) పుత్రేణ మల్లినాధస్య శత్రుఖండన శాలినా ।
సంగ్రామమారిణా వేమశౌరిణా విజితారిణా ।
- (21) భక్త్యాసంపూజితస్తేన ఏదేవైరిమరేశ్వరః
సాంనిధ్యమ కరోదస్య సర్వకామార్చ సిద్ధయే॥

తాత్పర్యము.

అందు అద్దంకియను పురముకలదు. దానిని విక్రమిసంపన్నులును, ధర్మజ్ఞులును, సత్యవాదులును అగు నాలుగవలూతిగాజు లేలుచుండిరి. పోలయవంశచంద్రునిదగు వేముడా పురపాలకుడు. ఆతడు కేరళప్రదేశము కంటె ఎక్కుడు బంగారము దానముచేసెను. (హేమాద్రిచెప్పిన దానము లన్నియును చెప్పెననుభావము నూచితము). ఆతినికి వసుధయంతయు కుటుంబము; సముద్రుడే ఆరాజునకు పన్నుచెల్లింతును శ్రీ పర్వత అహోబలపర్వతములకు సోపానముల నాతడు నిర్మించెను. బ్రహ్మకుండి, కృష్ణవేణి, గోదావరీతీరముల అనేకాగ్రహారముల నాతడు బ్రాహ్మణులకు ధారపోసె. శ్యామియును, కూరుడును అగు అనపోతారెడ్డి ఆతని కమారుడు త్రిపురాంతకుడేవుని యనుగ్రహమున లభించిన రాజ్యము నాతడు అర్దులకు చెచ్చించెను. ఆరాజుల కుల గ్రహాగతమైన మంత్రినేనాని మహాబలుడు మల్లినాధుడు కేతయకుమారుడు వేమధూపాల రాజు దురింధరుడు. కేతయమల్లయకు అక్రమాంబయందు వేముడు జనించెను. ఆ వేముడు అనపోతారెడ్డి కుడి భుజము. ధాన్యవాటి పురపాలకుడు. శత్రువులకు కాలదండము. “యవనులు దాడివచ్చిరనుకేక విసగానే భయ పడి అశ్వభటులు వ్యాకులులై దుర్గములనువదలి అరణ్యములకు పారిపోవుచుండెడివారు. జగనోబృగండడు, కేతయమల్ల వేమశౌరి, అట్టి పాశ్చాత్యులను జయించెను. శకవర్షములు 1283 అగు ప్లవసంవత్సర శ్రావణశుద్ధ పంచమీ గురువారమునాడు అమరేశ్వరుని పునః ప్రతిష్ఠాపన చేసెను.

◆ XVII శా|| శ్|| 1286.

కాకాజ్ఞే ఋతుదంతి భాస్కరమితే క్రోశోభకృద్వత్సరే
మాఘచోత్తమమాసి పుణ్యదివసే కాల్పోదయే పంపిణి ।
సందన్యా దనపోతరాట్సురవరం కొల్లారు కృష్ణాతేతు ।
శ్రీరామేశ్వర యజ్ఞవేద విదుషాం ఛో గామ్యకైసంయుతాః॥

* XVIII. నాగశ్శ, కోడితాడిపట్టు శాసనములు.

◆ ఇది కొల్లూరిశాసనములోని శ్లోకము. ఈ శాసనపుమూలము చాలభాగము ఈ ఆసుబంధములో
XIV సంఖ్యకిక్రింద ఇవ్వబడినది. అందు శాసనముతెలుపుకాలము పోయినదని వాగ్నియొన్నాము. కాని
కొల్లూరిశాసనము మేరుతో లోకల్ రికార్డులు 3.వ సంపుటము 184.196 పేజీలలోను, 7.వ సంపుటము 450
పేజీలోను 57.వ సంపుటము 210.211 పుట లోను ఆసంపూర్ణముగాను, తప్పవలతోనుకలదు. శాసనకాలము
తెలుపు వైశ్లోకము అందుకలదు. ఇలియట్ సంపుటములోని నకిలులో ఈశ్లోకము కనబడలేదు. వైశ్లోకమును
బట్టి ఈశాసనకాలము శా||శ్|| 1286 అని స్పష్టము ఈ ఒకేశాసనములో, రాజ్యముచేయుచున్న ఆనపోతారెడ్డి
యువరాజుగనున్న ఆనవేమధూపకులదత్తులు రెండునూకలవు. “ రాజతమ్ముడు ఆనవేమధూపతి యీమహా
జనాలశేధారపోసి యీవూరినే కరెను.” :—
సంపాదకుడు.

* లోకల్ రికార్డులు V సంపుటము 469 పుటలో:— “విశకొండ మాంశేలో చేరిన” నాగశ్శ గామం
శా|| 1278 శకమందు ఆనపోతయరెడ్డింగారు బిజిమేళ్ల సోమశాస్త్రిలుంగారికి కంభంపాటి కొండుకాస్త్రిలుం
గారికి ఆలవణం ఆకరంగా సర్వాగ్రహారంగా ధారాగృహీతం చేసినారు” అనిమాత్రమే కలదు. ఈ శాస
నపుమూలము పోయినట్టే. ఆ సంపుటములోనే 368 పుట కోడితాడిపట్టు (పొన్నూరు తాలూకా) కైఫీయ
తలో, పెదవేముడు జమ్మలవడక పురుషోత్తమ సోమయాజిగారికి వెలనాటిలోచేరిన కోడితాడిపట్టు
గ్రామము, శా||శ్|| 1256 లో సర్వాగ్రహారముగా దానముచేసినట్లు వ్రాయబడినది. శక-కాలమునుబట్టి ఈ
శాసనము, ఆనపోతారెడ్డిదే అయినట్లు కనబడుచున్నది. పోలయవేమునిదికాని, పెదకోమటివేమునిదికాని
కాలము:—
సంపాదకుడు.

◆ XIX శా|| క|| 1293.

- 10. జిత్వా క్రియనవోతథూతలపతిర్వీరానరాతీన్ బలాదా ।
 కృష్ణాకటిసీ తటాద్భుఃసువత్యాగౌతమీ సోత్రిసః ।
 ఆవింధ్యాదితి యత్కపీంద్రా వచనం యస్యాపదానస్తుతౌ ।
 ప్రాత్యల్లం ప్రతిపక్షదేశ జయిన స్తతూన్వర్య పక్షాయతలి
- 11. రిజ్జానూన మసావశోక విటపిర్వీల స్తమాలః పురా ।
 గౌరశ్చంపక భూయహః కుసుమితక్పాది శ్శుకశ్యామలః ।
 ఏవం వేమయ అన్నపోతేనృపతేః కీర్త్యా సితానాం వనే ।
 బాతేభ్యో బహుభావదంతి శబరాప్యా చీడికాం శాఖినాం॥
- 12. XXX గుజస్తా మరహాయతాక్ష । క్రియన్న వేమక్షితిపాలరత్నం ।
 సారాగ్రిగణ్యః క్షురికాసహాయో విభాతి వీరాహవ పారద్యుశ్వా॥
- 13. సోయం భ్రాగురనంతరం, నిజమహాభారం వహణైత్త్యకం ।
 రాజ్యశ్రీరమణీ స్వయంవరపతి శ్రీయన్న వేమప్రభుః ।
 పూర్వంమేచ్చ నృపాలకైర పహృతాన్ శిష్టాగ్రిహారాన్ బహూన్ ।
 దాతుంకాతుకవాసుదార చరితో బాగ ర్తిలాలో త్రః॥
- 14. కాకాచే గుణరత్న భాస్కరమితే రాహోశ్య కాంకగ్రిహో ।
 ప్రాదాద్యేమయ అన్న వేమన్యపతిః క్రివీరనారాయణః ।
 గామిం పూర్వనృపాలకై రపహృతం విచ్చిన్న భాగంచిరా ।
 ద్విప్రేభ్యః పుంరుపుగల్లురితి యోనామూజస్తైః కీర్తితః॥

అథ గామిన్యసీమా చిహ్నాని:—

తూర్పునకు కొలమగుండు, ఆగ్నేయానకు కసుమేరు దక్షిణానకు భీమరథి అంచుండి ఉత్తరముఖమై కునిపడిపోయి, కలుకంఠంసీమగాను మల్లేశ్వరి దేవంపుట్టి పడమట పోతుగట్టు పడమటికి జేమకుంట పడమటి గట్టు వాయువ్యానకు ఆలకోడు ఉత్తరానకు మానెకుంట ఉత్తరపుగట్టు ఈశాన్యానకు వెలంగగట్టు, ఏలేషం మధ్యనర్తి క్షేత్రం.

అన్నపోతన కేంద్రస్య విద్వాన్ బాలసరస్వతిః । అకరోదాకరోవాచాం నిగ్మలం ధర్మశాసనం॥

◆ ఈ శాసనము అనవేమని ఉప్పగల్లుకాననుమ మేలితో, కారదాపత్రిక, రెండవ సంపుటము 570 పుటలో శ్రీ శేషాద్వి రమణకవులచే ప్రకటింపబడినది. ఆశాసనపురేఖలు వారికి కవీలవాయి వెంకటసుబ్బా రావుగారిచే ఇయ్యబడినవనిన్నీ శాసనము కృష్ణాజిల్లాలోని, మంతన గామములో దొరకినదనిన్నీ వ్రాసి యున్నాడు. 1 మొదలు 9వోకముల మొదట్లు:—[1. కల్యాణం, 2. తమాహారేతాం, 3. నమ్రామాత్య, 4. కాలకృమేజాధ, 5. తస్మాద్వేమ మహీపాలా, 6. వేమక్షితిశోవృష, 7. యేక్రిగ్రి, 8. యత్కీర్తిలోల, 9. తస్మాచ్చవేమ,] ఇవి రక్షకాసనములలోని మామూలుశ్లోకములు, కావున వ్రాత్రిగా అచ్చువేయలేదు.

— సంపాదకుడు.

తాత్పర్యము.

అనసోతారెడ్డి మహావీరుడు. ఆతడు ప్రతిసంవత్సరమును శర్యురాజ్యములను జయించి, కృష్ణా, గోదావరీ తటప్రదేశములనేలెను. తూర్పుదిశయందలి మన్నె రాజులను (శబరులను) జయించి పలాయితుల చేసెను. అన్నగారి యనంతరము అనవేమారెడ్డివై తృక మైఠా రాజ్యభారమువహించి, మేఘులచే అపహరింపబడిన అనేక ఆగ్రహారముల పునర్ధానము చేయుటకు ఎంకల్పించెను. శక సంవత్సరము 1293 లో చంద్రగ్రహణ సమయమున అనవేమడు ఉప్పగల్లు అను గ్రామమును తిరిగి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెను.

♦ XX శా. శ. 1293.

శ్రీరామ.

- (1) సజయతు కిరీడాద్యో భూమి మధ్యక్యసత్వా దనునిరుదధిరంభో దిందవః కుండగారాః
తనువిధువనవేగా దూర్భరియస్యోర్వశాః పునరపినిపతంతః పుష్పవృష్టిర్భూవుః॥
- (2) అసీ దంబుజనా భసావకమలాద్దంకేవ గాంధీర్య భూః ।
శ్లామ్యూ కాచనవర్ణసంహతి రిఘధ్వం నైకహేతుర్వృణాః ।
మాధుశ్యేణ సమన్వితా త్రిభువనే విఖ్యాతిమానేదుషీ ।
సర్వైరాదృత తేవసాతి విమలా యారాజహంనైః శ్రితాః॥
- (3) ఆభూత్తస్మిన్ వర్ణే గుణగణ నిర్వేమయయితి ప్రతాపాశ్చే యస్మిన్నురతరువితారం వితరతి,
జనాస్సర్వే నూనంగత వివిధవృత్తి వ్యతికరాఃసుఖం ధర్మే కామే మతిమవిహతాంసవ్యధిమతః ॥
- (4) తస్మాత్స్వోలయసంజ్ఞో గుణనిధిర్జ్ఞే మహావిక్రమా ।
యశ్చాద్ధీకవిప్రభూమిపతయో విత్రోస్యయాతావనం ।
తత్రాప్యద్భుత లక్ష్మ్యభేదకధిత స్వాయత్తచాపక్రమే ।
పూజ్యం తేశబరైస్సదాహిలభలే ప్రిప్తవ్యమధకాంజనః ॥
- (5) తస్యాన్నమాంబా గుణరత్న సింధో । పతిప్రతాపాం పరమాగ్రగణ్యా
వబభూధువనప్రకాస్తా శచీవ శకృస్యరమేవ విష్ణో ॥

♦ ఈ దృజ్జవరపు కాసనము రెడ్డివాణిపత్రిక 3 దవ సంపుటము 137-140 పుటలలో పామణ్ణు వాస్తవ్యులు లక్కావర్యుల నుండరరామయ్యగారిచే ప్రకటింపబడినది. అందు, “ ఈ కాసనము దుంధుభి సంవత్సర కార్తీక కు ౧ శనివారమునాటి ఆంధ్రప్రత్రిక సారస్వతామఖంధములో ప్రకటింపబడినద”ని వ్యాసీయన్నాదు ఈ కాసనము కృష్ణాజిల్లా గుడివాడ తాలూకాలోని జజ్జవర గ్రామములో, నడువీధిలో మన్నుపర్లముచే కొట్టుకొనిపోగా బయలుపడెను. ఈ కాసనము ఆరురాగిరేకులపై చెక్కబడియున్నదట. ఇందలి మూలము రెడ్డివాణి పత్రికలో దానిని ననుసరించి ఇయ్యబడినది. — సంపాదకుడు.

- (6) నిర్మాయ నిర్మాయ వధూప్రయత్నాత్పరిమాధిభేదం సవిధిర్వివీఘః
నిర్మాస్య మానాభిలలోక కాంతా రూపోచ్చయైర్మాయ మకరోత్కిమేకాం॥
- (7) తస్యాం ధోల మహీపతిర్మణనిధీః ప్రాజీవ ద్విశ్రుతాః ।
పుత్రాస్సంచ సమందగస్సర తరూః క్షీరాద్ధి మూర్తావిన ।
అగ్రోమాచమరెడ్డిమున్నతమధశ్చి వేమపృథ్వీపతిం ।
పశ్చాద్దోర్ణయధూపచన్నయన్వపం శ్రీమల్లయజ్ఞాపతిం॥
- (8) అపూర్వకల్పదుక్రమతాం ప్రయతైరే భిస్తథాపంచభిరత్కుదారైః ।
ఆర్థానభీష్టాన్ సకృద్దిశద్భిష్టస్సు రాలయాదుచ్చ కృషేధరితీర్షి॥
- (9) తేషాంపృశ స్తమహీమా పరపారిజాత శ్రీశేమధూమిరమణో జగనోబ్బగండః ।
శ్రీఘోడెరాయ గురువర్కవయావిశేషాత్పృథ్వీం పృశాన్తి సకలా మకలంకవృత్తిః॥
- (10) హేమాదిగణా ని గదితాని గురూపదేశాద్దానవృతాని సుమహాంత్యపీయశ్చకార ।
దత్తాయభేచ్ఛ మనసిం సకలద్విజేభ్యః శిష్టాంచయః పృథుయశాః స్వయ మన్వభుంక్త॥
- (11) పాతాళగంగా మధికృత్యన్యూతాం శ్రీపర్వతా గాగ్రిదధిరోహణాయ ।
సోపానపంక్తిం వ్యతనోన్నహత్మాఃకల్యాణశైలం స్వయ మారరుక్షుః॥
- (12) తస్యపృశాసీతు రుభౌతనయావధూతాం శ్రీరామలక్ష్మణసమా భువనైకవీరా ।
శ్రీయన్నపోతస్వపతి ర్మహానీయకీర్తిః శ్రీయన్న వేమన్వపతిశ్చ మహాప్రతాప॥
- (13) విసురనంతరమగ్ర్యగుణోగ్రజః సమధిగమ్య సగాజ్యమకంటకం ।
వసుమతీ మభిలాం పరిపాలయ త్సుచరితై స్సమచతుష్టమహాద్యకః॥
- (14) యేనాగ్రిహాగా బహవోవిదీర్ణా హేమాది దానాని కృతానియేన ।
తీరేషు సత్రానితతానియేన యేనప్రజాస్సాధ్యమరింజితాశ్చ॥
- (15) యేచింతామణి కామధేను కమలాకల్పదుక్రమైరావతా ।
గావాద్యాఃపయసాన్ని ధేనువ భవన్ తైరేవదానచ్ఛలూత్ ।
దత్తై ర్యేవయశః పయోధి రమలం చిత్రం సముధ్భావ్యతే ।
యస్త్వస్త్వాపురుషోత్తమ శ్శిశయిషుః శేషం సమన్విచ్ఛ॥
- (16) తస్యావంతిర మన్న వేమన్వపతిశ్చార్థరూఢసింహాసనః ।
ప్రఖ్యాత ఙ్గూరికాసహాయదిరుదః పృథ్వీమ శేషామకాత్ ।
యసోన్మచ్చై ర్జ్వలతిప్రతాపతపనే చిత్రం రిపుజ్ఞాభృతాం ।
నావైద్యుద్ధోభీతి బాద్యమి వతత్కృత్యేషు చాంభంతమః॥
- (17) కలియుగ భేతాళ ఇతి ఖ్యాతోయం సద్గణోజయతి ।
అవగతగంతవ్యాఠో జితజేతవ్యశ్చ దత్తదాతవ్యః॥
- (18) అత్యూరితైర్వస్యమహాప్రభావాత్ విప్రైశ్చవైతైశ్చ మహాధ్వరైశ్చ ।
కలిస్తథాత్మక్త నిజప్రచారో ధగ్గు ప్రవృత్త్యాక్కుని చ త్నశేత॥

- (19) సహృదయమానానామః కృతార్థో వసంతకాలీం పృథివీమర్వాహుః |
కన్తునికాకుంకుమ గంధసార హిమాంబు కర్పూరముఖైశ్చకారః ||
- (20) వసంతరాయశ్చవ సంతకేళా కన్తునికా రేణుచయాంబువాహః |
క్షిప్తం హిమాంభో ఘనవర్షధారా కర్పూరఖండాః కరకావికీర్ణాః ||
- (21) క్రితైలఘోర్వవిచయే భువనప్రకన్తే క్రిణాండవీటి నగరే విహిత పృథివీః |
క్రియన్న వేమవృపతి స్సుకృతి స్సుఖేనతుల్యం త్రివర్ణచుపకాగ్య తయాసిషేవః ||
- (22) తస్యాభవద్ధర్మనిధిః పురోధాః విఖ్యాతి మాన్వేదవిదప్పయార్యః |
అల్లాదయజ్జాత భవప్రకస్తోధామ్యాయధా ధర్మ సుశ్రయరాజ్ఞః ||
- (23) తస్యానుజాస్త్రయో ఋక్సామయజుః | శాంతాః క్రిరామభట్టనామా పిన్నయభట్టశ్చ ||
భ్రాతరిస్తేపి చత్వారః ప్రభూత బ్రహ్మవర్షసాః క్రివత్సినోత్రణాభాన్తివంశ వృత్తక్రితాన్వితాః ||
- (24) లేషం పరః పిన్నయభట్ట నామాపదేచ వాక్యేచ తథాప్రమాణే |
వేదే తవంగే వ్యసించ ప్రివీణో ధర్మోపదేష్టాజయతీ హరాజ్ఞః ||
- (25) కాకాదే గుణుత్ప భాను (౧౨౯౩) గణితే పౌషస్యపక్షేపరే |
వారే మందదిశేనవౌచ కరగే క్రియన్న వేమప్రభుః |
భోగైరబ్ధభి రన్న వేమపురమిత్యాఖ్యాను నామ్నాత్మనో |
గ్రామం దృజ్జవరం మనోహర మదాత్ క్రియన్న యా గ్యయసః ||
- (26) మలాపహా తతే షక్తి దేవో గ్రామాయ వేధతే |
భ్రాతృభి ర్భుజ్యమానస్త్రతాన్న వేమపురాహ్వయః ||
- (27) అన్న వేమపురందత్త మన్న వేమ మహీభుజా |
శ్రీవం భాత్యగ్రహరాజా మస్తైశ్వర్య సమన్వితః ||

వచనము.

అస్య గ్రామస్య సీమాచిహ్నాని:—తూర్పువకు పెశపల్లినుండి కొమలూరికొండనుంచిపోయి క్రాసు పుకోడుంగలసిన కాపరానకుంబోయిన డొంక.

అగ్నేయానకు:—మలాపహాంబాసి గ్రామపు దక్షిణానను కాపవరం దగ్గరను తూర్పుపోయి పెరుస పల్లి అడ్డదొంకమోచిన గ్రామపుకోటి ఉత్తరపుగట్టు.

దక్షిణానకు:—గ్రామపుకోడుపారిన చాయనుండి చింతల డొంకాను మలాపహారిన్ని మలాపహారి నుండి కొండపోలాయకుంబ ఉత్తరపుం బుట్టదొంకాను చింతలడొంకానుకొండ పోలాయకుంబ ఉత్తరపుం బుట్టనుండి ఉత్తరముఖమయి బొయంబల్లము చొచ్చి అట్టే కొంతమోచినచ్చి అంతటం బడమర ముఖమయి వచ్చి అనుమని డొంకచేను మోచి, ఆయనుమని డొంకచేను తిరిగివచ్చు దగ్గుంబల్లికోడు మోచిన పోతుగట్టున్న

◆ XXI చా. కృ. 1299.

“స్వస్తిక్రీ శకవర్షములు ౧౨౯౯ అన వింకళ సం॥ర జ్యేష్ఠ బి॥౧ ఆ॥ జగన్మాత్యుండ శివారి
 రాయ భావనారాయణ కలియగభేతాళ త్రిపురాంకదేవ దివ్యపావకద్వారాధారైన శేమారెడ్డింగారి
 ముపుత్రుడు అన్న శేమారెడ్డింగారు కృష్ణీరాజ్యము నేయుచుండగాను అశేమారెడ్డింగారికి నిజభృత్యుం
 డైన కడియము పోతినాయుండు స్వామి అవతారమరెడ్డింగారికి బుద్ధుంగారు శ్రీకృష్ణమునిసంగమమైన బహరి
 కాలోనుచుండు అగస్త్యేశ్వర దేవరక పిల్లల ౪౦౨ వేల రెడ్డి గారు కట్టింప గర్భకృతముమీదను శిఖరప్రతిష్ఠ
 నేసి వేరికాల కట్టింపిరి. గర్భకృతము వారికి కలుపులుచేయుచి ఆరగింపు పుణ్యము కన్ను గంధముకడుకలు
 సావాను, ఇచ్చి కలువస్త్రాణంబూటించి మజ్జనుచేతు రాగీగలంఠె యిచ్చి ఆచంచాక్రమ స్థాయి గారు
 కాసనస్తంభము నిర్మిరి. వింకళం చుచో శ్రీ.

శ్రీమద్యమయ యన్న శేతునుబాధితే మహీం పాలితే ।
 శక్యకర్మడియము పోతినాయకన్వపాధితేవ శక్త్యాకృతా ।
 అస్యాగస్త్యుకహేశ్వరస్య పదనసస్యా త్యున్నతం చిత్రితం ।
 సారాధ్యం శిఖరం నవాపి సద్వశక్యంద్రాభ్యుగాలాయ మే॥
 అన్న శేమమహీపస్య నిజభృత్యు ర్మహాబలః ।
 శ్రీమత్ కడియముపోతాభ్యః కృతవాన్ కాసనంధృతమ్॥

◆ ఈ కాసనము వాదపల్లి గ్రామములో అగస్త్యేశ్వరదేవాలయములో స్తంభముపై చెక్కబడియున్నది.
 వాదపల్లిలో ఈ దేవాలయము కృష్ణానునీనమల కూడలిస్థానములో నున్నది. కడియము పోతినాయకుడు
 అనశేమను కాల్యముచేయుచుండ నా, అనమాచమరెడ్డి గారికి పుణ్యార్థము అగస్త్యేశ్వరస్వామి దేవాలయములో
 శిఖరప్రతిష్ఠయు, దేవురక కాసనులనుచేసి ఈ కాసనము చేయించెను ఈ అనమాచమరెడ్డి ప్రోతయశేమని
 అన్న గారు. ఈ కాసనము మద్దులకల్లి గురుబ్రహ్మకర్మ గారి కొండనీటిసామ్రాజ్యము 63, 68 పులలకొను
 నైకాను గవర్నమెంటువారి 1934-35 సం॥రం ఆక్టోబరు ౧౯ రిపోర్టులో 36-వ పుటలో నిర్దుష్టముగా
 దాక్టరు పుట్టపర్తి శ్రీనివాసాచార్యులు గారిచేతు క్రీకటింపబడినది — సంపాదకుడు.

◆ XXII

స్వస్తిక్రీ శకవర్షములు 1321 అన నేటి బహుభాస్య సంవత్సర భాద్రపద శుక్ల 2 సోమవారం
 శ్రీ భావనారాయణ పెరుమాళ్లనగరికి శ్రీవిదూరానక కైంకర్యముచేసి, పట్నం అక్షణియ్యుం గారచేసి శ్రీ సర్వ
 వర్షు భావయతివతి పాలానను కొమరగిరెడ్డింగారి కుమారుండు ఆచంచాక్రమ స్థాయిచేసిరి.

◆ ఇది సర్వకర దేవాలయములోనిది. లోకల్ రికార్డులలో కలదు.

♦ XXIII తాళ్లూరి శాసనము.

అంబుధిశత్రు విశ్వ గణితేజ్ఞా చిత్రభానా రజః [Broken]
 మహీనురతతభాండారునెటిప్రభుః | సోయం రాజమహేం
 ద్రా నామగరే, వసాంతరే, గోపికావాధాయార్చన కాలమా
 న ఘటికాయంత్రంచ్చ సుంటామదాత్ | గోపీవాధస్య తస్యైవగ్రా
 మేకీత్యాప్తభారికాః | క్షేత్రం ద్విజేభ్యో ఘటికాయభ్యో
 తీవికామదాత్ | శ్రీవల్లభాయనాపు శ్రీణ కణ్వగోత్రేణ ధీచ
 తా | శ్రీవల్లభేః రచితం శాసనం బయతాచ్చిరిం | స్తస్తిశ్రీ శక
 వషణంబులు ౧౩౨౪ అగునెటి చిత్రభాను సంవత్సర

పుష్య శి|| ఆ యానాంబు మకరసంక్రమణ పుణ్యకాలముదును కాటయరెడ్డి వేదూరెడ్డింగారి
 ఆః తివి కొమరగిరిరెడ్డింగారికిని వారి దేవులకును శాశ్వతమయిన కీర్తిని
 సుస్మృతములు కలుగునట్లుగాను రాజమహేంద్రాపరపు కోటలోని
 శ్రీ గోపికావాధ దేవరకును పూజాకాలజ్ఞానార్థమై సుడియాలోప
 చారము భండారుకెట్టి నంగార సమర్పించిరి.
 యీ సుడియాంబులెట్టి శాస్త్రములు నూరాజుగ్గుల మారన్న
 బొల్లబొల్లుల దేవరమ్మ పెద్దిభొట్ల మానసద్యోత
 అన్న బొల్లులు యీ నలుగురునూ శ్రీ గోపికావాధదేవర పూరు
 ఆఘపఱుతను కాలాచిత్రమాత్యంబెట్టి తె.....మతం
దుక్షేత్రం.

[మి] దివుట్లుక్షేత్రం విల్పియిచ్చిరి | యీధంతుక ఆ
 చంద్రాస్కము | మంగళమచూ శ్రీశ్రీశ్రీం కేయుక || స్వకత్తాం
 వరదత్తాం వాయోహారత వసుంధరాం | పష్టివకామక సతా
 శ్రాణి విష్ణాయం బాయలే శ్రీమిః || స్వకత్తా ద్విగుణం పుణ్యం
 వరదత్తామహాలనం | వరదత్తాపహారణ | స్వకత్తం నిష్ఫలం
 భజత్ || సామాన్యోయ ధర్మ సేతు స్వపాణాం
 కాలేకాలే పాలనీయ్యాభవద్భిః | సర్వాశ్చేతాక భావిః
 పార్థివేంద్రాక భూయోభూయో యాదలే రామచంద్రః ||

♦ ఈ శాసన మింతవర కనుదిక్రము. ఇది మారుగిరిరెడ్డి కాటయవేముల కాలనిర్ణయమునక ఉత్ప
 రించును. ఇది గోపాపరిజెల్లలోని పెద్దాపురంకాలా కాలాని తాళ్లూరి గ్రామములోని 'పాశానివరమిని
 పిఱుకబడు వైష్ణవమతములో కలదు. ఈ శాసనపు త్రితిని శ్రీ కొమరవోలు సుబ్బారావుగారు సంపాదించి
 సంపాదకుడేచ్చిరి.

1.	ఇందికరణశాస్త్రము మొదిరాసఁదఱి.	
2.	అనఱం నుఱదరం జగదాకాసకుఱదిర	
3.	ఁకుచా మఱాః ।	భూష
4.	కాసదీక్షాగురః	విఱయో
5.	వీరాన్నవోత	తిఱక ప్రకాశ్య
6.	సుఱకాశు	భూపాలా
7.	స్వపాలా రఱమః	చొన్నన్నవో
8.	తఱాకూర	తిఱకగ్గ
9.	వరఁజయ	పఱిఱం
10.	జరశ్య	కస్తేఱఖఱద
11.	కుకాఱిఱ ధీర	యో సఱకాశో ఆ
12.	కాఁ వఱాకా కాఱయ	వికాఱయకాశా
13.	తిస్వకాశుఱి. సప్రద్యుఱితాఱవఱ్య, యశోఱన శాశ్యత భక్యఱేఱోః ॥౩౩॥	

UNIVERSITY OF HYDERABAD, LIBRARY

T Acc. No. 28953

Call No. 954.84 Ap48R

Author బియ్యం వంశి

Title బి. వంశి

UNIVERSITY OF HYDERABAD
LIBRARY
HYDERABAD (A. P.)

1. Books / Journals should be returned on the due date.
2. Borrowers are responsible for every book / journal taken by them and will be expected to pay for any book / journal damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean

